

J. HUIZINGA

VERZA-  
MELDE  
WERKEN

8

UNIVERSITEIT, WETENSCHAP  
EN KUNST

T J E E N K W I L L I N K / H A A R L E M



I

OUD-INDIË/NEDERLAND

II

NEDERLAND

III

CULTUURGESCHIEDENIS I

IV

CULTUURGESCHIEDENIS II

V

CULTUURGESCHIEDENIS III

VI

BIOGRAFIE

VII

GESCHIEDWETENSCHAP/HEDEENDAAGSCHE CULTUUR

VIII

UNIVERSITEIT/WETENSCHAP EN KUNST

IX

BIBLIOGRAFIE EN REGISTER

J. HUIZINGA  
VERZAMELDE  
WERKEN  
VIII

UNIVERSITEIT, WETENSCHAP  
EN KUNST

1951

H. D. TJEENK WILLINK & ZOON N.V. / HAARLEM

BANDONTWERP VAN S. L. HARTZ  
GEDRUKT DOOR N. V. DRUKKERIJ G. J. THIEME, NIJMEGEN

## INHOUD

Universiteit en wetenschap . . . . .	1
a. Universiteit . . . . .	3
b. Het bestuur der Rijksuniversiteiten . . . . .	16
c. Het wezen der universiteit historisch beschouwd . . . . .	28
d. Universitas . . . . .	31
e. Geschiedenis der universiteit gedurende de derde eeuw van haar bestaan, 1814—1914. Eerste deel van <i>Academia Groningana, MDCXIV—MCMXIV</i> . . . . .	36
Voorbericht . . . . .	36
I Inlijving en herstel. 1811—1815 . . . . .	41
De Groningsche hoogeschool als academie der keizerlijke universiteit — Het rapport van Cuvier — Muntinghe tot rector benoemd — Het einde der provinciale hoogeschool — Inrichting en functiën der academie — De inspecteurs — De academische raad en de rector — Installatie der faculteiten, 3 Nov. 1812 — Gebreken in de organisatie en de uitvoering — De universitaire heffing — Vrees voor ongeregelde heden der studenten — Besluit van 4 Dec. 1813 — De commissie voor het hooger onderwijs van 18 Jan. 1814 — De oud-vaderlandsche studie en het Fransche systeem — Kemper's waardeering voor de goede zijden van het Fransche stelsel — Getal en plaatsing der academiën — A. G. Camper's ijver voor Franeker — Fransche orde en vaderlandsche zin — Het encyclopaedisch ideaal — De propaedeuse — Het college — De leer- vakken — De theologische faculteit — Vijf faculteiten in plaats van vier — Het Latijn taal van het onderwijs — Het tweede eeuwfeest — Inwijding der herstelde hoogeschool — Bezetting der leerstoelen — Oude gewoonten en privilegiën — Het college van curatoren — Kwes- ties van waardigheid.	
II De academische gebouwen tot omstreeks 1830 . . . . .	70
De stad Groningen vóór 1830 — De academische gebouwen — Het Minderbroedersklooster — De Jufferenconventen — De verbouwing van 1614 — Hoe de academie geïnstalleerd was — De verbouwing van 1654 — Gebouwen buiten het hoofdcomplex — De professorshuizen — Het poortje — De Area — Gehoorzalen — Senaatskamer — Curatoren- kamer — Carcer — Verwaarloosde toestand — De Academiekerk — De anatomie — De bibliotheek en de Latijnsche scholen — Had men de oude gebouwen kunnen sparen? — Behoefte aan meer localiteit tot berging der kabinetten — Afstand der Academiekerk aan de roomsch- katholieke gemeente — Verplaatsing der academie naar het Prinsenhof overwogen — Een fantastisch bouwplan — De nieuwe anatomie.	
III Wetenschap en beschaving in de eerste helft der negentiende eeuw . . . . .	85
Naleven der 18e eeuw — Opvoeding en weldadigheid — Geest des tijds — De oude theologen: Muntinghe, <i>Geschiedenis der menscheit naar den Bijbel</i> — Verslachte leerstelligheid — Tinga, Ypey — Kantianen	

te Groningen — Van Swinderen's geloof — Anti-Bilderdijsche stroomingen — Seerp Gratama, Jan ten Brink — De litterarische faculteit — De leerstoel voor Nederlandsche taal- en letterkunde en welsprekendheid — Lulofs — Duitsche litteratuur-invloeden — Lulofs en de 'Hollandsche' dichtkunst — Lulofs' welsprekendheid — Lulofs als Germanist — De classici — Jan ten Brink, J. R. van Eerde — P. van Limburg Brouwer, *Histoire de la civilisation morale et religieuse des Grecs* — Van Limburg Brouwer als letterkundige — De philosophische faculteit — Kabinet en laboratorium — De verzamelaar: Th. van Swinderen — Het museum van natuurlijke historie — Kuhl en Van Hasselt — Natuurromantiek en landhuishoudkunde: Uilkens — Technologie: P. Driessen, S. Stratingh Ez. — Technisch onderwijs aan de universiteit — Gewestelijke oudheidkunde, fysisch en historisch — De medische faculteit — Thuessink — Bakker — Het academisch gasthuis — Stratingh, Hendriksz, Vrolik, Sebastian, Baart de la Faille — De juridische faculteit — De historische en de abstracte richting — Gratama, Dymaer van Twist, Van Enschut, Holtius, Gabinus de Wal, Nienhuis, Philipse — Star Numan.

IV De Groninger richting . . . . . 139

Invloed van Van Heusde — De jeugd van Hofstede de Groot — Th. A. Clarisse — Hij wordt opgevolgd door De Groot; naast hem komen Van Oordt en Pareau — *Christelijke betrachtungen* — *Waarheid in Liefde* — Muurling — De opvoeding van het mensdom door God — Het gevoel — Christusvereering — Onrechtzinnige consequenties — Het praktische hoofdzaak — De evangelisch-katholieke kerk der toekomst — Nederlandsche theologie — Oppervlakkige argumentatie — De Groot en De Cock — De formulierenkwestie — Quia of quatenus — De zeven Haagsche heeren — Adres aan de Synode 1842 — *Aan de hervormde gemeente van Nederland* 1843 — De Groninger richting in de dagen harer heerschappij — Het wijsgeerig onderwijs te Groningen, De Waal en De Greuve — De academiepreek — Populariteit — Teekenen van verval — Pareau † 1866 — Velen worden modern — Hofstede de Groot wendt zich meer naar rechts — Het einde der Groninger richting — Haar karakter — De laatste kettters.

V Het academische leven en de studie in de eerste helft der negentiende eeuw . . . . . 164

De professor — Leeftijd bij benoeming — Groningen's pépinières — Herkomst en opleiding der professoren — Verdeeling der leervakken — De studie — Het college — De bibliotheek — Van Eerde bibliothecaris — Van Limburg Brouwer id. — Gebruik der bibliotheek — Practische oefeningen — Klachten over het universitaire stelsel, vooral uit het Zuiden — Maatregelen en plannen der regeering — De commissie van 1828 — Vraagpunten en adviezen — Behoudende meening in het Noorden — De adviezen hebben geen gevolg — Onvoldaanheid over het hooger onderwijs in Nederland zelf — De propaedeuse — Het testimonium-stelsel — De gymnasiale voorbereiding — Het staatsexamen — Het Latijn — Gunstige zijden van de oude studie — De student — Op het college — Het Nederlandsche studentenleven — Levenswijze — Studentenkamers — Maaltijden — Costuum — Rook- en drinkgewoonten — Thee en andere dranken — Ontspanningen — Gebruiken en vormen — Gala — Het studentenlied — *Vindicat atque polit* —

*De Upstalsboom — Post chaos lux — Optochten — Groentijd — Ontbreken van politieke geest — De flankeurs van 1830 — Verhoogde corpsgeest — Ongeregelheden — Kastebesef — Herkomst der studenten — De academie en de burgerij.*

VI De universiteit en de landsregering. Het nieuwe academiegebouw. 1830—1850 . . . . . 201

Streven naar bezuiniging — De subsidiën van 1815 tot 1849 — De bezuinigingscommissie van 1836 — De koninklijke besluiten van 1836—1838 — Het academisch fonds — Lulofs als rector magnificus gepasseerd — Plannen voor een nieuw academiegebouw — Opheffingsgedachten — Intrekking van prijsvragen, beurzen en jaarboeken, 1843 — Oprichting van het professorenfonds — Het athenaeum te Franeker opgeheven — De stad Groningen besluit tot het bekostigen van een nieuw academiegebouw, 1842 — Mr H. de Ranitz — Steun der provincie — De regeering maakt bezwaren — De bouw verzekerd, 1846 — De Ranitz † — Aanbesteding en bouw — Nieuwe vrees voor opheffing van hoogeschole — Historische rechten — Staatscommissie van 1849 — Inwijding van het nieuwe academiegebouw, 1850 — De portrettenverzameling.

VII In afwachting van de nieuwe wet. Oude en nieuwe richtingen in onderwijs en wetenschap. 1850—1876. . . . . 219

Algemeene onvoldaanheid over het hooger onderwijs — Nog altijd bezuiniging — Groningsche kringen — Minachting voor de hoogeschool — Het provinciaal verslag over 1853 — Klachten van den academischen senaat — Onmiskerbare achteruiging — Het getal studenten — Godgeleerdheid en wijsbegeerte — Van der Wyck — Chantepie de la Sausaye — Van Bell — Materialisme — Natuurwetenschap — Van Hall — J. W. Ermerins — Claas Mulder — Enschedé — De bibliotheek onder Enschedé's beheer — Het nieuwe bibliotheekgebouw — Van Kerckhoff — Het geneeskundig onderwijs — Moleschott's kritiek daarop in 1848 — Gevolgen van het eclectisme voor den geest der wetenschap — F. Z. Ermerins — Baart de la Faille — Vergeefsche pogingen, een vierden leerstoel te verkrijgen — Sebastian treedt af — Hissink Jansen — Instelling van een buitengewoon professoraat voor physiologie, 1851 — Van Deen — Het Algemeen provinciaal, stads- en academisch ziekenhuis, 1851 — Het physiologisch laboratorium — Van Deen gewoon hoogleeraar — De geneeskundige wetten van 1865 — De vijfde leerstoel — Toestanden in het ziekenhuis — Rosenstein komt — Tj. Halbertsma — De philologie — Rovers — J. A. C. van Heusde — Hecker — Francken — De nieuwe richting in de Nederlandsche taal- en letterkunde — Jonckbloet tegen Lulofs — M. de Vries — Jonckbloet — Moltzer — Rechtsgeleerdheid — Van Boneval Faure — Een der leerstoelen gesplitst — O. van Rees — Diephuis — W. Modderman — B. J. Gratama — Tellegen.

VIII Een langdurige crisis. De Groningsche Hoogeschool en de Tweede Kamer der Staten Generaal. 1868—1876 . . . . . 270

Het 250-jarig feest, 1864 — Bedenkelijke cijfers — De belangen van Leiden en Utrecht beter behartigd — Het ontwerp van wet op het hooger onderwijs van Heemskerk, 1868 — Het ontwerp Fock, 1869 —



Het voorloopig verslag van 11 Augustus 1870 — Groningen's bestaan bedreigd — Adresbeweging — Ongerustheid — Geertsema wordt minister — Zijn wetsontwerp, 1874 — Verslag daarover — Heemskerk wijzigt het laatste ontwerp — Nieuwe adressen — Verslag van 22 April 1875 — Het ontwerp nogmaals gewijzigd — Vijandelijke invloeden — Strijd in de dagbladen — Het compromis in de kamer — Groningen voor Amsterdam — Vreugde over het behoud.

IX De nieuwe wet . . . . . 281

Verandering in de voorwaarden van bloei voor de universitaire studiën in het algemeen — Verandering der stad Groningen — De wet op het hooger onderwijs van 1876 — Uitvoering van art. 84 — De vergadering der senaten in Januari 1877 — Het academisch statuut — De beginselen der nieuwe wet behoudend — Rechtspositie en bestuur der universiteiten — Opheffing van het academisch fonds — Colleges van curatoren — De aanbeveling voor benoeming van hoogleeraren — Aard en doel van het hooger onderwijs — De theologische faculteit — Afwijkingen van het systeem van 1815 — Geen buitengewone hoogleeraren meer — Benoeming tot bepaalde vakken — Afschaffing der collegegelden en testimonia — Toelating van privaat-docenten — Verplaatsing der propaedeuse — Splitsing der doctoraten — Toelating tot de universiteit — Academische examens — Effectus civilis — Prijsvragen, beurzen, rectoraatoverdracht — Het Latijn.

X Uitbreiding en opbloei. 1877—1914 . . . . . 295

Uitvoering der wet — Minister Kappeyne vraagt verlanglijsten — De taak der curatoren — Samenstelling van het college van 1877—1914 — De secretarissen — Vermeerdering der leerstoelen — De faculteit der godgeleerdheid — De faculteit der rechtsgeleerdheid — De faculteit der geneeskunde — De faculteit der wis- en natuurkunde — De faculteit der letteren en wijsbegeerte — Privaat-docenten — Uitbreiding van gebouwen en inrichtingen — Toestand in 1877 — Aantal der assistenten en beambten — Het mineralogisch-geologisch instituut, 1878 — Het pharmaceutisch laboratorium en de hoogleeraarswoning bij den hortus, 1880—'81 — Het hygienisch laboratorium, 1883 — Het fysisch laboratorium, 1892 — Het astronomisch laboratorium, 1896, 1903, 1913 — De bibliotheek, 1898 — Het botanisch laboratorium, 1899 — De inrichting voor ooglijders, 1878—1900 — Het nieuwe mineralogisch-geologische instituut, 1901 — Het ziekenhuis, 1903 — Het pathologisch-anatomisch laboratorium, 1903—'04 — De brand van het academiegebouw, 30 Augustus 1906 — De herbouw — De inwijding — Het anatomisch laboratorium, 1909 — Het nieuwe fysiologisch laboratorium, 1911 — Het chemisch laboratorium, 1912 — De psychiatrische kliniek — Vermeerdering van het aantal der assistenten en beambten — Het psychologisch instituut, 1909 — De Duitse 'Seminare' hier eerst laat nagevolgd — Het Germanistisch-romanistisch instituut — Wetenschappelijke fondsen en instellingen — Het universiteitsfonds, 1893 — Het theologisch studiefonds, 1910 — Het legaat Guyot — Het oud-studentenfonds van 1906 — De vereeniging voor hooger landbouwonderwijs, 1906 — De uitgaven voor de universiteiten sedert 1877 — Het getal der studenten — Vrouwelijke studenten — Herkomst der studenten — Groningen als kweekplaats voor Leiden, Utrecht en Amsterdam — Vreemdelingen als hoogleeraar — Internationale betrekkingen — Het physiologencongres van 1913.

f. Rede over de geschiedenis der universiteit te Groningen	340
g. Wat de jonge hoogeschool te bieden had . . . . .	351
h. De academische gebouwen . . . . .	355
i. Kern en de taalwetenschap . . . . .	371
j. Voorwoord tot het Jaarboekje van de litteraire faculteit van Leidsche studenten voor het studiejaar 1930—1931	377
k. Boerhaave Europa . . . . .	379
l. Overheid en wetenschap . . . . .	383
m. Naschrift bij een artikel van A. A. van Schelven . . . . .	390
n. Belachelijke achterstand . . . . .	393
o. Het sprookje van de rolverdeling . . . . .	401
p. Hoogescholen . . . . .	408
q. Rede van den Rector Magnificus bij de overdracht van het rectoraat aan Mr D. van Blom op 18 September 1933 . . . . .	409
r. De 'middengroep' . . . . .	415
s. De doctorstitel . . . . .	417
t. Invoering van nieuwe universiteitsexamens . . . . .	420
u. Nieuwe regeling van universiteitsexamens . . . . .	422
v. Een insluipsel . . . . .	424
w. Van instituut tot akademie . . . . .	426
x. De wetenschappen in het algemeen en die der afdeling letterkunde . . . . .	450
y. De universiteit van Nederlandsch Indië . . . . .	464
z. De verloren schatten van het Bataviaasch Genootschap . . . . .	471
aa. In Frankrijk staat een huis . . . . .	473
Letterkunde en schoone kunsten. . . . .	475
a. Toespraak ter opening der jaarlijksche algemeene verga- dering der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden op 11 Juni 1919 . . . . .	477
b. Boekbespreking van André Jolles' „Ausgelöste Klänge” . . . . .	483
c. Boekbespreking van Just Havelaar's „De symboliek der kunst” . . . . .	484
d. Adspice... (bespreking van „Erich Wichman tot 1920, afbeeldingen en geschriften”) . . . . .	485
e. Hercules Seghers . . . . .	490
f. Marieken van Nimwegen . . . . .	491
g. Het boek vriend en vijand. . . . .	495
h. Nobelprijs voor letterkunde . . . . .	501

i.	Boekbespreking van „Pandora” en „Bibliotheca Mundi”	502
j.	Jong-Friesche lyriek (bespreking van „De nije mearn”)	503
k.	Boekbespreking van „Libri librorum”	519
l.	Boekbespreking van A. J. Barnouw’s „Vondel”	520
m.	De nieuwe uitgave van Vondel (inleiding tot en bespreking van „De werken van Vondel”, volledige en geïllustreerde tekstuitgave in tien deelen)	522
n.	Woord vooraf bij de vertaling door A. J. Barnouw van Geoffrey Chaucer’s „De vertellingen van Kantelberg”	535
o.	Boekbespreking van Walter F. Schirmer’s „Geschichte der Englischen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart”	536
Spelling.		
a.	Eerbied voor de letter!	541
b.	Het Grieksche gevaar	544
c.	Trop de zèle	544
d.	Open brief aan de Heer H. A. Höweler	546
e.	Antwoord aan Dr M. ter Braak	549
f.	Antwoord op een open brief van J. A. Daman	552
g.	Laatste spellingronde?, open brief aan Mr H. P. Marchant	553
h.	Tendens	560
Aanhangsel		
a.	De eenheid Nederland-Oranje	563
b.	Mag de Mare gedempt worden?	571

#### LIJST VAN AFBEELDINGEN

1.	Plattegrond van de Academiegebouwen in 1819	t.o.p.	70
2.	De Academiepoort, afgebroken in 1846	„	71
3.	Gedeelte uit de kaart van Groningen door E. Haubois	„	86
4.	Plan voor nieuwe Academische gebouwen	„	87
5.	Het Academisch gasthuis, te voren West-Indisch Huis, in Munnekeholm, voor de verbouwing van 1817	„	102
6.	Het Academiegebouw, ingewijd 25 September 1850, verbrand 30 Augustus 1906	„	103

UNIVERSITEIT EN WETENSCHAP



## UNIVERSITEIT

De universiteit is een produkt der middeleeuwsche beschaving en bewaart in enkele landen menig spoor van dien oorsprong. Wel is waar zijn er in de klassieke Oudheid scholen geweest, die een merkwaardige overeenkomst vertoonen met de latere universiteit en kan er een dunne draad worden aangewezen, die ze daarmee verbindt, maar niettemin is toch de benaming universiteiten, door sommigen op deze Grieksche en Romeinsche scholen toegepast, misleidend te achten. Ondanks de wezenlijke elementen, die de middeleeuwsche universiteit aan de Oudheid ontleent, is zij toch in de XIIde en XIIIde eeuw nieuw en zelfstandig opgegroeid. Haar opkomst valt in zeker opzicht te vergelijken met de ongeveer gelijktijdige ontwikkeling der steden, in zooverre als ook van de universiteiten de oudste zich elk op eigen basis ontwikkelden en elk een eigen type aannamen en zodoende het voorbeeld werden voor de latere, in navolging van deze oudste, opzettelijk gestichte universiteiten. Deze oudste instellingen, waaraan het begrip universiteit vorm krijgt, zijn met name de hooge scholen van Parijs, Bologna en Oxford geweest.

Scholen, waar een onderwijs werd gegeven, dat wij als hooger zouden kunnen aanmerken, zijn er reeds in de vroege Middeleeuwen geweest. Daaronder waren er, die hun leerlingen van heinde en ver trokken, maar zij hebben de kenmerken der latere universiteit nog gemist. In de zuidelijke landen van Europa kunnen enkele van die scholen nog door een zwakken band aan het antieke schoolwezen verbonden zijn geweest, of zijn traditiën hebben voortgezet.

De XIIde eeuw brengt een sterke opleving van het streven naar kennis en onderricht, vooral in Frankrijk. De scholen, die in dien tijd in tal van steden opkwamen, waren in den regel verbonden aan een domkerk of aan een klooster. Tot een school was niet veel meer noodig dan een lokaal, zooals de kerken en kloosters ze genoeg boden, en een meester, die er, al of niet voor geld, komt doceeren. De kennis van die meesters droeg het karakter van een monopolie, want de hoorders bezaten de boeken niet. Parijs, Reims, Chartres, Orleans, Poitiers en andere steden werden aldus middelpunten van hooger onderwijs, zonder dat hier nog van universiteiten kan worden gesproken. Ook het gebod van het Lateraanconciële van 1179, dat iedere domkerk een

\* Winkler Prins' Algemeene Encyclopaedie, 5e druk, deel XV, p. 885-890. Elsevier, Amsterdam 1938.

meester moest houden, die om niet de geestelijken moest onderwijzen, bracht daarin nog geen verandering.

Het woord *Universitas* heeft aanvankelijk geenszins, zooals een gangbare meening het nog dikwijls voorstelt, een inrichting beteekend, waar alle vakken van studie vereenigd zijn. Het beteekende eenvoudig gezamenlijkheid, geheelheid, en was in gebruik voor elke collectiviteit zonder onderscheid, hetzij een stedelijke gemeente, een gilde of welke andere vorm van gemeenschap ook. De term *Studium generale*, waarmee in het vervolg beroemde scholen worden aangeduid, beteekende volgens een definitie uit de XIIIde eeuw een school, waar de zeven vrije kunsten, de theologie en het kanonieke recht onderwezen werden. Om duidelijk te maken, hoe het woord *Universitas* de specifieke beteekenis aanneemt, die eerst in den loop der XIVde eeuw in vast gebruik komt, is het nuttig, de opkomst van de universiteiten van Bologna en van Parijs in hoofdtrekken te schetsen.

De geneeskundige school te Salerno in Zuid-Italië, die reeds in de XIde eeuw gebloeid had, bleef zonder invloed op de ontwikkeling der universiteit in het algemeen. Hetzelfde geldt van de nog oudere Lombardische rechtsschool te Pavia. In Italië gold, in aansluiting op de tradities van het antieke schoolwezen, een algemeene vrijheid van doceeren. De scholen ontloken er zonder veel verband met de kerk. Bologna was vroegtijdig vermaard voor het onderwijs in het Romeinsche recht, dat zich uit het leervak rhetorica (zie beneden) ontwikkelde. De talrijke uitheemsche en inheemsche studenten te Bologna hadden zich reeds in het einde der XIIde eeuw georganiseerd in verschillende *universitates*, d.w.z. corporaties tot onderlinge bescherming en verdediging tegen rechteloosheid, afzetterij en geweld, die zelf hun *rectores* kozen. Het doceerend lichaam werd in Bologna gevormd door een syndicaat van *doctores*, dat over het verleenen der bevoegdheid beschikte, maar in praktisch opzicht aan de corporaties der studeerenden ondergeschikt was. Het type van Bologna heeft tot model gestrekt aan een aantal universiteiten in Italië, Spanje en Frankrijk, maar had op verre na niet den invloed van het type, dat Parijs ontwikkelde.

Te Parijs hadden reeds in de XIIde eeuw drie beroemde scholen bestaan, onderscheidenlijk verbonden aan de kathedraal, aan de abdij van Sint Victor en aan die van Sint Genoveva. De kathedraalschool werd de kern van de universiteit. Aanvankelijk droegen de meesters aan die scholen, zooals bijv. Abélard, evenals overal elders, meer het karakter van privaat-docenten, die een *licentia docendi* verworven

hadden, dan van permanent aangestelde professoren. De zorg en het toezicht over de scholen was opgedragen aan den kanselier van het domkapittel, die spoedig het eigenlijke schoolwerk aan een plaatsvervanger overliet en een functie ging innemen, gelijksoortig aan die van een president naar Amerikaanschen trant, of een curator. Het reeds genoemde Concilie van 1179 verbood hem het verkoopen van de *licentia docendi* en verplichtte hem, deze te verleenen aan elken bekwaamen candidaat. Op grondslag hiervan ontwikkelde zich geleidelijk een stelsel van graden, examens en corporatieve aaneensluiting der meesters. De toelating tot het doceeren kreeg de trekken van opneming in een gilde, de graad van *doctor* vertoont een verstrekkende analogie met de wijding tot ridder. Omstreeks 1200 vindt men te Parijs een *universitas magistrorum et scholarium*, dat wil dus nog enkel zeggen: gemeenschap, beter nog gezamenlijkheid van meesters en scholieren. De term *magistri* duidt hier niet een enger lichaam van officieel aangestelde professoren aan, maar omvat het groote getal van hen, die, na voltooiing van de studie der *artes liberales*, hetzij om verder te studeeren in theologie of kanoniek recht, hetzij om zelf te doceeren, aan de scholen van Parijs verbonden bleven. In 1215 verwierf deze gemeenschap van den pauselijken legaat Robert de Courçon haar statuut, waarbij o.a. het recht der meesters en scholieren om zich te confedereeren tegen rechtsweigering enz. werd erkend. In den strijd om haar privilegiën en haar autonomie beriep de universiteit zich voortaan op den paus en zag zodoende weldra de macht van den kanselier van Notre Dame tot een formeel gezag beperkt. Aangezien deze verplicht was, ook de licentiën van den abt van Sint Genoveva te erkennen, kon het centrum der universiteit zich gaandeweg verplaatsen naar het terrein van die abdij op den linkeroever van de Seine. Tot het midden der XIIIde eeuw was het onderwijs zelf grootendeels in handen geweest van wereldgeestelijken. Kort na 1250 werden dezen overvleugeld door de beide jonge orden der Dominicanen en Franciscanen, vertegenwoordigd door leeraren als Thomas van Aquino en Johannes Bonaventura. Theologie en kanoniek recht waren te Parijs hoofdzaak, al bleef de voorbereidende studie der *artes liberales* er verreweg het grootste aantal der bezoekers leveren.

Ten opzichte van de stof van het universitair onderwijs heeft de kultuur zich tot lang na de Middeleeuwen uitermate conservatief gedragen. Van de late Oudheid had men het stelsel van vakken geërfd, dat, onder den naam van *artes liberales* of vrije kunsten, de opleiding



van den beschaafden Romein had uitgemaakt. Het omvatte de kundigheden, die een vrij man betaamden, in tegenstelling tot de *artes mechanicae* of handwerken. De vrije kunsten waren zeven in getal, verdeeld over een voorbereidend drietal, het *trivium*, en een daarbij aansluitend viertal, het *quadrivium*. Het eerste omvatte *grammatica*, *rhetorica* en *dialectica*, d.w.z. taalkunde, kunst om te spreken en redeneerkunde. In het kader van het trivium is het geheele systeem der zgn. geesteswetenschappen opgegroeid: de letterkundige en historische vakken uit *grammatica*, de wijsbegeerte uit *dialectica*, terwijl *rhetorica*, gelijk reeds gezegd, het uitgangspunt werd van de academische rechtsstudie, met name die van het Romeinsche recht. Het quadrivium omvatte *arithmetica*, *geometria*, *astronomia* en *musica*, de eerste drie oorspronkelijk te verstaan als de praktische wetenschap, die de Oudromeinsche landheer had behoefde, *musica* niet als praktisch muziekonderwijs op te vatten, maar als muziekleer, op welk gebied de klassieke normen bleven gelden, ofschoon zij niet meer aan de middel-eeuwsche muziek beantwoordden en nauwelijks meer begrepen werden. De vakken van het *quadrivium* hebben den grondslag opgeleverd van de wis- en sterrekundige wetenschappen. De natuurkunde in haar wijdsten zin, met inbegrip van scheikunde en biologie, heeft zich grootendeels ter zijde van het systeem der vrije kunsten op den bodem van het geneeskundig onderwijs ontwikkeld. Voor zoover dit aan de universiteiten een plaats had, wat lang niet overal het geval was, vormde het vak der medicijnen een voortgezette studie, waartoe men, evenals tot de theologie en tot het recht, eerst na die der *artes* overging. Na den bloei van Salerno was vooral Montpellier een centrum der geneeskundige studiën.

Het woord *facultas*, oorspronkelijk zooveel als geschiktheid, bekwaamheid, had reeds in de late Oudheid in sommige gevallen de beteekenis van onderricht in een bepaalde kundigheid, verkreeg vervolgens gaandeweg die van leervak, of liever groep van studiën en ten slotte van het lichaam van doceerenden en studeerenden, dat aan een universiteit zulk een groep vertegenwoordigt. Als de vier faculteiten golden sedert het einde der XIIIde eeuw de *Artes* als de voorbereidende, de Theologie (*sacra pagina*), de beide Rechten, d.w.z. het wereldlijk (Romeinsch) en het kerkelijk recht (*decretum*), en de Medicijnen. Aan het *Arts* der Engelsche universiteiten beantwoordt het *Philosophische Fakultät* der Duitsche, d.w.z. natuurwetenschap en humaniora samen. De splitsing in een Faculteit van Wis- en Natuur-

kunde en een van Letteren en Wijsbegeerte hebben wij eerst in 1815 aan het Fransche voorbeeld ontleend.

Van de middeleeuwsche wijze van studeeren heeft de Engelsche universiteit den grondtrek bewaard. Reeds het Parijsche statuut van 1215 schreef voor, dat ieder student een meester moest hebben, die voor hem verantwoordelijk was en zijn fouten corrigeerde. Om aldus als leider van jongeren werkzaam te zijn, was de graad van *bacalarius*, later geschreven *baccalaureus*, het Engelsche *bachelor*, genoeg; het woord beteekende aanvankelijk in het algemeen een jonkman of helper. De titels *magister*, *doctor* en *professor* waren in het middeleeuwsche gebruik geheel equivalent. Eerst door den loop der omstandigheden hebben zij de specifieke en naar landen en faculteiten verschillende beteekenis gekregen, die het latere spraakgebruik er aan heeft gehecht. Zodoende vindt men in sommige gevallen *doctor*, in andere *magister* als den hooger titel, terwijl *professor* enkel de onderwijstaak, niet den plechtig verworven graad bleef aanduiden.

Het beginsel van corporatieve aaneensluiting, dat *universitates* als die van Bologna en Parijs in het leven riep en dat tot de vorming van *facultates* leidde, gaf nog aan een derden vorm van groepeerings het aanzijn, nl. die in *nationes*. Het woord *natio* kon in de Middeleeuwen evengoed een zeer enge als een zeer wijde gemeenschap aanduiden en de onderscheiding naar herkomst en landaard was bij dien term niet uitermate streng. Te Parijs telde men, als onderdeelen der *facultas artium*, vier *nationes*, de Fransche, de Picardische, de Normandische en de Engelsche, welke laatste tot in de XIVde eeuw de Duitschers en verder afgelegen volken mede omvatte. Elke natie koos haar eigen *procurator* (het Engelsche *proctor*) terwijl *rector* op den duur uitsluitend het eveneens gekozen hoofd van de geheele faculteit der Artes ging aanduiden.

Aldus had zich in den loop der XIIIde eeuw een type van universiteit ontwikkeld, dat men zou kunnen omschrijven als een samenstel van verschillende, min of meer ineenslopende organisaties van studeerenden en doceerenden, met ver strekkende autonomie in een niet zeer knellend kerkelijk verband, met eigen rechtspraak, uitgeoefend door den rector, die het gezag van den kanselier geheel op den achtergrond had gedrongen. De universiteit had tegen ingrijpen van het stadsbestuur een dreigend wapen in de zgn. *secessio* of *dispersio*, de uitwijking naar elders. Meer dan één universiteit heeft aan zulk een uitwijking haar ontstaan te danken, als Cambridge ( $\pm$  1209) ten opzichte van Oxford, Leipzig (1409) ten opzichte van Praag.

Van Oxford valt evenmin als van Parijs of Bologna een jaar van oorsprong te noemen; reeds voor 1200 bloeide er een *studium generale* in zeer los verband met de Kerk. De meeste latere universiteiten zijn naar een van de bestaande modellen opzettelijk gesticht, of op oudere grondslagen gereorganiseerd, als Padua in 1222, Napels in 1224 enz.. De Duitse landen kregen hun eerste universiteit te Praag in 1348 door keizer Karel IV, de Nederlanden te Leuven in 1425, uit hoofde van het streven der Bourgondische hertogen, hun landen aan den invloed van Parijs te onttrekken (zie lijst op p. 13). De middeleeuwsche universiteit kreeg nog een zeer wezenlijken trek er bij door het ontstaan der Colleges, in den zin waarin zij in Engeland kenmerkend zijn gebleven. Aanvankelijk hadden de universiteiten zich van allerlei kerkelijke lokaliteiten bediend, al naar de behoefte meebracht, terwijl de scholieren, meestal in gebrek en losbandigheid, in de stad verspreid woonden. Liefdadige schenkers stichtten, het eerst te Parijs, woningen voor arme meesters en scholieren, die tegelijk als kweekplaats voor de studie der theologie moesten dienen. Een daarvan was de stichting van Robert de Sorbon (1257), later naar hem Sorbonne genoemd, die het model werd voor andere. Het college der Sorbonne omvatte in het eind der Middeleeuwen alle professoren in de theologie, zoodat het in de XVIde eeuw gelijkbetekenend werd met de theologische faculteit zelve. Door Richelieu verrijkt en luisterrijk herbouwd, werd de oude Sorbonne in 1792 opgeheven, herleefde als theologische faculteit in 1808, tot 1882. Sedert 1889 huisvesten de gebouwen der Sorbonne de faculteiten der letteren en der natuurwetenschappen, waardoor de oude naam in zekeren zin op deze beide is overgegaan.

Ook de oudste colleges van Oxford en Cambridge stammen reeds uit de XIIIde eeuw. Gaandeweg verplaatste zich nu het onderwijs voor het grootste gedeelte naar deze colleges, die door hun boekerijen lokten en zich bij uitstek leenden voor de boven reeds vermelde wijze van persoonlijk onderricht. De bestuurders stelden zelf meesters aan, aan het college verbonden. De oorspronkelijke kern der universiteit bleef zodoende enkel het organisme voor de examens, disputaties, promoties en andere ambtelijke verrichtingen. In de Duitse landen ontwikkelden zich geen colleges in den zin, waarin Parijs en Engeland ze kenden. De *collegia* aan de Duitse universiteiten waren doorgaans uitsluitend als kweekplaatsen van docenten, niet als woonplaats voor studenten bedoeld. Zij werden herhaaldelijk bij de stichting der

universiteit zelf officieel opgericht, bleven daaraan veel nauwer verbonden en genoten weinig van de zelfstandigheid der Engelsche of Fransche colleges. De beteekenis van college = reeks van voordrachten (in het Nederlandsch en Duitsch bekend) houdt met de voorafgaande slechts gering verband. In de Middeleeuwen heette de academische voordracht *lectio*, aangezien steeds een bepaald boek er de stof van vormde. Onze *Series Lectionum* handhaaft het woord. In de XVIde eeuw kwam naast de publieke *lectiones* een beperkter vorm van academische oefeningen op, met name in de godgeleerdheid, die *collegium* werd genoemd, eenvoudig in den zin van samenkomst en die spoedig de hoofdzaak van het onderwijs werd.

Gedurende de Middeleeuwen bleven de universiteiten machtige, geprivilegieerde lichamen van groot gezag, dat dikwijls in hoogste instantie ter beslissing van strijdvragen werd ingeroepen. Aan den eenen kant gaf de geestelijk-liefdadige grondslag van het stelsel aan de universiteit een zeker democratisch karakter. Zij werd in de eerste plaats door de arme klerken bevolkt. Haar geest was overwegend internationaal, al hadden terzelfdertijd nationale trots en wedijver er vrij spel. Aan den anderen kant neigde de geest der universiteit meestal sterk tot behoud. Het kerkelijk karakter, het stijve schema der studiën, het apparaat van examens en graden en bovenal het systeem van coöptatie, dat in alles de overhand had (de meester vormde dikwijls zelf zijn opvolger), maakten de universiteit weinig geschikt tot kweekplaats van nieuwe denkbeelden of methoden. Zoo werden in de XVIde eeuw Parijs en Leuven bolwerken van theologisch behoud.

Het Humanisme en de Reformatie hebben op zich zelf in de inrichting der universiteit weinig verandering gebracht. De zucht om klassiek Latijn te spreken bracht de benaming *academia* in de plaats van het middeleeuwsche *universitas* op den voorgrond. *Academia* noemden zich echter ook (naar de plaats, waar Plato leerde), de geleerde en letterkundige genootschappen, die, vooral in Italië, uit den grond opschoten en voortaan in de voortbrenging van wetenschap met de universiteiten zouden wedijveren. Het algemeene verschijnsel in de universiteitsgeschiedenis der XVIde en XVIIde eeuw is een zekere tijdelijke verschrompeling van de universiteit in de katholieke landen en in Engeland, waar zij een sterk aristokratisch-anglikaansch karakter aannam en waar de vorming tot de rechtsgeleerde beroepen geheel buiten haar om ging, terwijl zij in de protestantsche landen in beteekenis toenam. In het Duitsche rijk was het thans gewoonte geworden, dat de

aanzienlijkste vorsten elk in hun landen een universiteit wenschten te bezitten. De staat, thans heer over de kerk, en met vrijwel absolute vorstenmacht, hield nu de universiteit in veel sterker afhankelijkheid dan te voren. De studenten waren nu niet meer in hoofdzaak „arme klerken”, maar de zonen uit allerlei kringen, die een geleerd ambt of betrekking in maatschappij of staatsdienst begeerden. Voornamelijk uit de hoogere burgerij had zich thans een geleerde stand gevormd, die de rechtsgeleerden, de predikanten en de geneesheeren omvatte. Tot eerstgenoemde studie leverde ook de adel steeds een contingent, al bleef de gewone adellijke opvoeding hoofdzakelijk op wapenhandel, rijkunst en manieren gericht. Het curriculum der universiteit bleef vrijwel wat het in de Middeleeuwen geweest was, maar door de opkomst der Latijnsche scholen werd de universiteit eenigermate ontlast van de vorming der rijpere jeugd, waardoor het peil van haar onderwijs kon stijgen. Het internationaal karakter der bevolking van de beroemde universiteiten daalde eenigermate, maar door het algemeen gebruik van het Latijn bleven onderwijs en wetenschap een internationalen stempel dragen. Sedert de XVIde eeuw werd een direct maatschappelijke taak veel bewuster aan de universiteit opgelegd. Zij had in de meeste protestantsche landen v66r de kerk de bedienaren des Woords te vormen, voor den staat de rechtsgeleerden, voor de maatschappij de geneesheeren. De studie daartoe bleef evenwel, als voortgezette studie, gegrondvest op de oude breede basis van studie, die de universiteit in de gedaante der *Facultas Artium* of *Philosophiae* uit de Middeleeuwen meebracht. Oefening in „alle vrye consten ende scientien”, zooals de statuten der Leidsche Universiteit van 1575 het uitdrukken, bleef het naastbijliggende doel van het universitaire onderwijs. Dit was nu doorgaans echter niet meer streng op het schema der zeven *artes liberales* met zijn scheiding in *trivium* en *quadrivium* opgebouwd. De klassieke studi66n namen een breede plaats in, daarnaast nu ook het Hebreeuwsch, waarbij zich weldra Oostersche studi66n van wijder strekking aansloten. Ook de wijsgeerige en zelfs de medische en natuurwetenschappelijke studi66n bleven nog lang in hooge mate afhankelijk van het gezag der klassieken, met name van Aristoteles en Hippokrates. De juridische studi66n hielden zich bijna uitsluitend aan het Romeinsche recht. Zoo werd aan de universiteiten in Nederland het geldende Nederlandsche recht niet of nauwelijks gedoceerd. De stof van het onderwijs werd door de bestuurders der universiteit nauwkeurig voorgeschreven. De gedoeerde wetenschap was bijna

uitsluitend boekwetenschap, zich aansluitend bij een bepaald gezaghebbend en meestal klassiek werk, dat geïnterpreteerd wordt. Reeds vanouds lag het zwaartepunt in de private voordrachten, waarvoor de professor betaling van de leerlingen genoot, terwijl de publieke *lectiones* vrij toegankelijk waren. In Nederland geraakten deze publieke voordrachten in onbruik; het college, zooals wij het kennen, is het private, dat in 1876 door de opheffing der aan den docent verschuldigde collegegelden als het ware weer publiek is geworden. In Duitschland bleef de private betaling nog langer in eere. Vandaar ook dat een college in nog enger kring dan dien van het gewone private college *privatissimum* heet. Het *dictaat* wijst op een toestand, waarbij de student niet over handboeken beschikt: de professor verklaart een passage uit het „boek”, waarover gedoceerd wordt en dicteert vervolgens eenige punten. Nog in de XIXde eeuw werd op sommige colleges woordelijk gedikteerd. Ondanks den schoolschen opzet en de traditioneele materie van het geheele onderwijs hield men in beginsel ook wel degelijk op de belangen der maatschappij het oog gericht, getuige de aandacht, aan de vestingbouwkunde besteed aan de Leidsche Universiteit, zij het zonder blijvend gevolg. Wis- en sterrekunde werden nog in hoofdzaak om haar nut voor de scheepvaart gewaardeerd.

De bevoegdheid der universiteit droeg het karakter van een monopolie. Vandaar dat bijv. de Leidsche Akademie nijdig waakte tegen het streven, elders in Holland en Zeeland hooge scholen op te richten en op grond van de opvatting, dat zij tegelijk akademie was in den zin van hooge school en in dien van opperste geleerd genootschap, zich in de XVIIIde eeuw verzette tegen de toekenning van een octrooi aan de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Vandaar ook dat het Athenaeum Illustre te Amsterdam tijdens de Republiek niet voor verheffing tot den rang van een universiteit vatbaar was, aangezien Holland er reeds een bezat. Het federale karakter van den staat bracht mee, dat elk der provinciën naar het bezit van een universiteit streefde. Leiden gold voor Holland en Zeeland (dat met die verbinding, die enkel in naam bestond, niet tevreden was). Friesland volgde met Franeker, Stad en Landen met Groningen, de stad Utrecht met haar hoogeschool, Gelderland met Harderwijk, zoodat slechts Overijssel, dat eenmaal in de geschiedenis van het onderwijs zulk een gewichtige plaats had bekleed, geheel ontbrak. De universiteit kreeg tot haar onderhoud goederen toegewezen door de Staten der Provincie, die voor de beschikking daarover en voor het bestuur in het

algemeen curatoren naast den rector aanwezig. Tot het wezen eener universiteit behoorde haar zelfstandigheid als geprivilegieerd lichaam met financiële voorrechten en eigen rechtspraak over haar akademieburgers, in welke benaming de term burgers-*cives* dus iets meer dan een beeldspraak inhield.

Het is bekend, dat de Nederlandsche universiteiten gedurende de XVIIde en een deel der XVIIIde eeuw vele hoorders trokken uit de overige protestantsche landen, eensdeels terwille van de godgeleerdheid, anderdeels voor de studie der medicijnen of der letteren. Voor de bezetting der leerstoelen werden zeer dikwijls krachten betrokken uit de protestantsche Duitsche landen, nu en dan ook uit Frankrijk. Het gebruik van het Latijn als taal van het onderwijs maakte deze uitwisseling ongehinderd mogelijk.

Een algemeene beschouwing over de plaats der universiteit in den tegenwoordigen tijd kan uitgaan van het dualisme, dat haar van nature eigen is, als instelling van onderwijs en als kweekplaats van wetenschap. De beide functies zijn zoo eng verbonden, dat de Nederlandsche Hoogeronderwijswet in art. 1 het aldus kan uitdrukken: „Hooger onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt.” Wel is waar wordt hier de zuiver wetenschappelijke taak vooropgesteld, maar aan de hooge scholen alleen in zooverre toegekend, als de behartiging er van geschiedt in den vorm van onderricht. Instelling van *onderzoek* in den vollen zin des woords is dus de universiteit naar de letter der wet niet, in de praktijk, vooral ten opzichte der natuurwetenschap, wel. Het gevaar, dat de universiteit te zeer gedreven wordt in de richting van beroepsopleiding, is bij de hedendaagsche ver strekkende staatszorg voortdurend aanwezig. Een derde functie, door de wet niet genoemd, is niettemin voor de universiteit eveneens belangrijk, nl. die van het leggen van een breede basis van wetenschappelijke beschaving voor den staatsburger in het algemeen. Juist door haar hechtere banden met het middeleeuwsch verleden vervult de Engelsche universiteit, en in haar voetspoor de Amerikaanse, deze taak van de oude *Facultas artium* doeltreffender dan de vastelandsch-Europeesche hooge scholen. In Nederland komt deze functie eenigermate tot haar recht in de juridische faculteit en in de studie door vrouwen. De universiteit heeft in de maatschappij niet de taak, voor elken tak van ambt of bedrijf de geschoolde krachten kant en

klaar af te leveren. Hiertoe dienen de vakscholen. De universiteit legge grondslagen, wijze perspectieven. Zij leere niet, wat iedereen zich zelf moet verwerven. Zij diene niet „de maatschappij” in den zin van den technisch-economisch-politischen toestel der heden-daagsche samenleving, maar die „samenleving”, in den letterlijksten zin des woords, zelve.

De nationale positie der universiteit is het best verwezenlijkt, wanneer zij vraagbaak en toetssteen is, gelijk zij het was in de Middeleeuwen. Om het te kunnen zijn, moet zij over zooveel zelfstandigheid beschikken, dat zij haar meeningen op geen wijze aan de staatkundige, godsdienstige of maatschappelijke inzichten van den dag behoeft te conformeren. Een aanzienlijke mate van zelfstandigheid en een gevestigde traditie in het nationale leven hebben voor de universiteit, behalve de vrijheid, die haar element is, nog het materieele voordeel, dat deze haar geschikt maken, het voorwerp te worden van groote schenkingen, zooals zij aan de Engelsche en Amerikaansche universiteiten toevloeden. Kostbaarder echter nog is die zelfstandigheid zelve, die haar in staat stelt, ook bij een tijdelijke ontaarding van het staatsgezag de idealen van beschaving, menselijkheid en geestelijke vrijheid hoog te houden<sup>1</sup>.

#### STICHTINGSJAREN DER VOORNAAMSTE UNIVERSITEITEN

Salerno . . . . .	IXde eeuw	Salamanca . . . . .	1243
Bologna . . . . .	XIIde eeuw	Piacenza . . . . .	1248
Parijs . . . . .	XIIde eeuw	Arezzo . . . . .	1255
Reggio . . . . .	XIIde eeuw	Parijs (Sorbonne) . . . . .	1257
Modena . . . . .	XIIde eeuw	Montpellier . . . . .	1298
Oxford . . . . .	XIIIde eeuw	Rome . . . . .	1303
Vicenza . . . . .	1204	Avignon . . . . .	1303
Palencia . . . . .	1214	Perugia . . . . .	1308
Padua . . . . .	1222	Orleans . . . . .	1309
Napels . . . . .	1224	Florence . . . . .	1320
Vercelli . . . . .	1228	Cahors . . . . .	1332
Cambridge . . . . .	1231	Grenoble . . . . .	1339
Toulouse . . . . .	1233	Valladolid . . . . .	1346

<sup>1</sup> Litteratuur: H. Denifle, Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400 (Berlijn 1885, I, onvoltooid); H. Reshdall, The Universities of Europe in the Middle Ages, New edition by F. M. Powicke and A. B. Emden (3 dln, Oxford 1936); G. Kaufmann, Die Geschichte der deutschen Universitäten (Stuttgart 1888—1896); F. Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart (Leipzig 1885—1896); S. d'Irsay, Histoire des Universités françaises et étrangères des origines à nos jours (2 dln, Parijs 1933—1935); A. Flexner, Universities American, English and German (Oxford 1930).



Praag . . . . .	1348	<i>Harderwijk</i> . . . . .	1600
Huesca . . . . .	1354	Giessen . . . . .	1607
Siena . . . . .	1357	Oviedo . . . . .	1608
Pavia . . . . .	1361	<i>Groningen</i> . . . . .	1614
Krakau . . . . .	1364	Straatsburg . . . . .	1621
Weenen . . . . .	1364	Salzburg . . . . .	1623
Orange . . . . .	1365	<i>Utrecht</i> . . . . .	1636
Fünfkirchen . . . . .	1367	Åbo . . . . .	1640
Perpignan . . . . .	1379	Cambridge (Harvard) . . . . .	1640
Heidelberg . . . . .	1385	Bamberg . . . . .	1648
Keulen . . . . .	1388	Kiel . . . . .	1665
Erfurt . . . . .	1389	Lund . . . . .	1666
Ferrara . . . . .	1391	Innsbruck . . . . .	1672
Würzburg . . . . .	1402	Modena . . . . .	1683
Aix (Provence) . . . . .	1409	Halle . . . . .	1693
Leipzig . . . . .	1409	New Haven (Yale) . . . . .	1701
St. Andrews . . . . .	1411	Breslau . . . . .	1702
Turijn . . . . .	1412	Dijon . . . . .	1722
Rostock . . . . .	1419	Göttingen . . . . .	1737
<i>Leuven</i> . . . . .	1425	Erlangen . . . . .	1743
Poitiers . . . . .	1431	New Jersey (Princeton) . . . . .	1747
Caen . . . . .	1437	New York . . . . .	1754
Bordeaux . . . . .	1441	Moskou . . . . .	1755
Barcelona . . . . .	1450	Münster . . . . .	1771
Trier . . . . .	1450	Zagreb . . . . .	1776
Glasgow . . . . .	1453	Lemberg . . . . .	1784
Freiburg i. Br. . . . .	1455	Charkow . . . . .	1804
Bazel . . . . .	1460	Kazan . . . . .	1804
Nantes . . . . .	1463	Rijsel . . . . .	1808
Bourges . . . . .	1465	Lyon . . . . .	1808
Boeda-Pest. . . . .	1465	Rennes . . . . .	1808
Mainz . . . . .	1476	Berlijn . . . . .	1809
Tübingen . . . . .	1477	Oslo . . . . .	1811
Uppsala . . . . .	1477	Genua . . . . .	1812
Kopenhagen . . . . .	1479	<i>Gent</i> . . . . .	1817
Aberdeen . . . . .	1494	<i>Luik</i> . . . . .	1817
Valencia . . . . .	1501	Bonn . . . . .	1818
Wittenberg . . . . .	1502	St. Petersburg . . . . .	1819
Sevilla . . . . .	1505	Montreal . . . . .	1821
Frankfort (Oder) . . . . .	1506	Helsingfors . . . . .	1826
Marburg . . . . .	1527	München . . . . .	1826
Granada . . . . .	1531	Londen . . . . .	1826
Debreczen . . . . .	1531	Kiew . . . . .	1832
Coimbra . . . . .	1537	Zürich . . . . .	1832
Koningsbergen . . . . .	1544	<i>Brussel</i> . . . . .	1834
Jena . . . . .	1558	Athene . . . . .	1837
<i>Leiden</i> . . . . .	1575	Messina . . . . .	1838
Wilna . . . . .	1578	Bern . . . . .	1843
Olmütz . . . . .	1581	Sydney . . . . .	1851
Edinburg . . . . .	1582	Quebec . . . . .	1851
<i>Franker</i> . . . . .	1585	Toronto . . . . .	1853
Graz . . . . .	1586	Marseille . . . . .	1854
Dublin . . . . .	1591	Calcutta . . . . .	1857

Bombay . . . . .	1857	<i>Amsterdam (Gem.)</i> . . . . .	1877
Madras . . . . .	1857	Sophia . . . . .	1888
Jassy . . . . .	1860	Freiburg i. Zw. . . . .	1889
Boekarest . . . . .	1864	Buenos Aires . . . . .	1890
Odessa . . . . .	1865	Lausanne . . . . .	1891
Tokio. . . . .	1868	Chicago . . . . .	1892
Nieuw-Zeeland. . . . .	1870	Kioto. . . . .	1897
Klausenburg . . . . .	1872		
Kaap de Goede Hoop. . . . .	1873	<i>Amsterdam (V.U.)</i> . . . . .	1906
Czernowitz . . . . .	1875	Reykjavik . . . . .	1911
Genève . . . . .	1876	<i>Nijmegen</i> . . . . .	1923

## HET BESTUUR DER RIJSUNIVERSITEITEN

Wanneer het universitaire leven in Nederland kerngezond was, dan werd er op Hemelvaartsdag op het Noordzeekanaal niet Laga, Nereus, Njord, Triton geroepen, maar Delft, Amsterdam, Leiden, Utrecht <sup>1</sup>. Dan was het werkelijk een 'Varsity', gelijk men wat opzichtig zegt, een kamp tusschen de universiteiten zelve, in plaats van een strijd tusschen vereenigingen uit corpsen, die sinds lang niet meer het corpus der studenten vertegenwoordigen. Het is maar een symptoom van het feit, dat er in ons universitair organisme iets hapert, een diep zittend euvel, den *insiders* het best bewust en het nauwkeurigst te omschrijven als gebrek aan eenheid en samenhang. Helaas, wat beteekent hier te lande het woord 'de universiteiten zelve'? Wat voor levenden zin heeft hier het feit, dat *universitas* beteekent: gemeenschap, corporatie, de *universitas magistrorum et scholarium*, het lichaam van leeraars en leerlingen?

Er zijn hier niet zulke lichamen, en zij zijn er, al sprak men in de achttiende eeuw wel van 'ligchaam en leden' der hoogeschool, ook eigenlijk nooit geweest. Het organisch gebrek is aangeboren. Enkel de universiteiten, die in de Middeleeuwen zijn gegroeid of op het middeleeuwsch model zijn gegrondvest, bezitten van nature die corporatieve eenheid en zelfstandigheid, welke in den naam ligt uitgedrukt. Hier te lande zijn zij van den beginne geweest opzettelijk opgerichte, van wege den staat gehouden scholen. Het is geen toeval, dat tot diep in de negentiende eeuw in het spraakgebruik, ook het officieele, de namen 'hoogeschool' en 'academie' altijd dien van universiteit op den achtergrond hebben gedrongen. Geheel bestuurd door of van wege den soeverein, enkel toegerust met de academische rechtspraak en zekere vrijdommen, doch niet met bezittingen noch met eenige autonomie, misten onze universiteiten van oudsher een der meest wezenlijke kenmerken van deze merkwaardige geestelijke eenheden in den westerschen staat.

Wat onze oude hoogescholeu nog aan zelfstandigheid gekend hadden, is verloren gegaan, toen in 1814 het hooger onderwijs, na den val der Fransche heerschappij, weer op nationalen voet moest worden gereorganiseerd. De Commissie, met het ontwerpen der regeling be-

\* De Gids, 86e Jrg. no. 10, October 1922, p. 45—57. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

<sup>1</sup> Het is enkel om de welluidendheid van den zin, dat ik hier mijn eigen Alma Mater en haar Aegir weglaat.

last, had zich voorgesteld, zegt De Geer, „om de universiteiten den aard van zedelijke lichamen, met eigen voorrechten en eigen rechtspraak, zooveel mogelijk te laten behouden, en haar een zelfstandig bestaan tegenover de regeering te verleenen”<sup>1</sup>. De staatsraad evenwel en vooral de commissaris-generaal, wilden anders, en hun gevoelen behield de overhand: het Organiek besluit van 1815 maakte de universiteiten tot wat zij in den grond altijd geweest waren: staatsinstellingen, geheel afhankelijk van de regeering.

Het is begrijpelijk, dat men in 1814 van die zelfstandigheid niet weten wou. De Commissie heeft daarbij immers blijkbaar hoofdzakelijk gedacht aan die oude vrijdommen op het stuk van rechtspraak en belasting, die in den nieuwen staat niet meer pasten. Het was de tegenzin tegen al te ver doorgevoerde reactie, welke den souverainen vorst de beschikking ingaf. Het is het ongeluk van onze universitaire wetgeving geweest, dat haar gewichtigste besluiten meestal meer gedicteerd zijn geweest door het streven, om onhoudbaar geworden gebreken uit te roeien, of onduldbare nieuwigheden weder uit te delgen, dan door inzicht in behoeften en beginselen. Zoowel in 1815 als in 1876 is die wetgeving incidenteel en opportunistisch geweest, in 1815 door de zucht, om bovenal het verlangen naar nationaal herstel te bevredigen, in 1876 door de wijze, waarop de wet, waar dertig jaren lang om geroepen was, slechts tot stand kwam door een parlementair geschipper zonder weerga.

Dat 1815 het oogenblik verzuimde, om het beginsel van autonomie in de universiteiten in te voeren, kan, hoezeer te betreuren, den toenmaligen raadslieden van de kroon niet te zwaar worden aangerekend. Ver strekkende staatsvoogdij was toen nog voor langen tijd het beginsel aan de orde, en het is te vreezen, dat de geest van onze restauratie van zelfstandige universiteiten niet veel frisch had terechtgebracht. Een onvergeeflijke fout van 1815 was het daarentegen, dat men, om toch maar tot elken prijs de nationale traditie te bestendigen, met voorbijzien van het bruikbare dat in de Fransche regeling opgesloten had gelegen, voor de universiteiten een bestuursvorm herstelde, die voortaan, bij den geheel gewijzigden staatsvorm, een logischen ondergrond miste.

Tijdens de Republiek waren de colleges van Curatoren commissiën geweest, uit en door de Staten van het gewest, respectievelijk de stads-

<sup>1</sup> B. J. L. de Geer, De regeling van het hooger onderwijs in Nederland in 1814, Nieuwe bijdragen voor rechtsgeleerdheid en wetgeving, XIX, 1869, p. 268.

regeering van Utrecht, gekozen <sup>1</sup>, meestal voor het leven, met gedelegeerde macht. Zij waren zelf waarnemers van den souverein, zij beschikten over de inkomsten, benoemden, bestuurden en beschikten naar hun welmeenen, behoudens het oppergezag der Staten, en werkten, gelijk H. W. Tydeman het in 1828 uitdrukt, „vrij, genoegelijk, eenvoudig en snel”. „De statutaire bepalingen onzer voormalige provinciale hoogeschoolen, — zegt S. Vissering —, waren altijd uiterst gebrekkig geweest. Men had er mee voortgeleefd, zoo goed en zoo kwaad als het ging: in plaats van wet of regel golden de veranderlijke inzichten der nagenoeg oppermachtige collegiën van curatoren.” <sup>2</sup>

Van zulk een macht kon het Organiek besluit van 1815 slechts de schaduw herscheppen. De mannen, die volgens art. 229 moesten zijn „evenzeer onderscheiden door hunne zucht voor de letteren en wetenschappen als door hunnen stand in de maatschappij”, waren voortaan slechts bedoeld als een doelmatig intermediair tusschen de regeering en de hoogeschoolen. Reeds in 1818 noteerde Falck zijn vrees, dat zij dit niet waren en niet zijn konden. „Het wezen der zaak moest (in 1815) worden opgegeven, waarom dan de benaming behouden?” Omdat „een iegelijk toen onder den invloed van eenen geest van reactie (was), die men, daar hij personen spaarde, des te vrijer met zaken en instellingen begaan liet.” <sup>3</sup>

Die twijfel, of men wel wijs had gedaan met het herstel der curatoria, gaf de regeering zelve een der talrijke vragen in, die zij in 1828 aan alle colleges van curatoren en alle academische senaten ter beantwoording zond. „Is het bij den veranderden loop der omstandigheden raadzaam, de instelling der collegiën van curatoren te behouden?” De meeste antwoorden luiden bevestigend, omdat men niets beters te bedenken wist. Toch waren er wel bevoegde beoordeelaars geweest, die andere mogelijkheden hadden voorgeslagen. H. W. Tydeman gaf een strenge kritiek op het stelsel van curatoren. Zij vragen om strijd of zij vragen niet, omdat ze weten, toch een weigering te kunnen verwachten, en worden telkens bovendien verrast met besluiten en aanschrijvingen, die, hoewel slechts door bijzondere gevallen uitgelokt, niettemin van algemeene en blijvende toepassing worden verklaard. Tydeman bepleitte een gewijzigden terugkeer tot den vorm

<sup>1</sup> Over de positie der Leidsche burgemeesters in het Curatorium zie Molhuysen, Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit, I, p. xii. <sup>2</sup> S. Vissering, De wettelijke regeling van het hooger onderwijs, De Gids 1867, III, p. 195. <sup>3</sup> Falck, Gedenkschriften, p. 223, 221.

van bestuur, die in de korte jaren van het Fransche stelsel geen billijke kans van ontplooiing had gehad. In plaats van den Academischen raad naar het Fransche model, van tien leden, uit de ambtenaren der hoogeschool aangewezen door den grootmeester der universiteit, en vergaderende in tegenwoordigheid van de inspecteurs der academie, wilde Tydeman zulk een raad samengesteld uit den gouverneur der provincie, den burgemeester der academiestad, den president van de rechtbank, twee of drie inspecteurs van het onderwijs, den rector magnificus en één lid uit elke faculteit <sup>1</sup>. Dat dit denkbeeld geen weerklank vond behoeft ons niet te verbazen: afgezien van alle andere bezwaren, die men in 1828 tegen zulk een lichaam moest hebben, zou het als besturend orgaan veel te groot zijn geweest. Hetzelfde geldt van het bestuur, dat Opzoomer in 1849 ontwierp, toen hij als lid der staatscommissie om te onderzoeken, door welke middelen de gebreken van het hooger onderwijs zouden kunnen worden weggenomen, zijn van de meerderheid afwijkend gevoelen in het licht gaf <sup>2</sup>. Hij wilde de leiding in handen van een Administrateur, bijgestaan door een Raad der hoogeschool van acht leden, twee voor elke faculteit, te benoemen door den Koning.

Het wetsontwerp der Commissie van 1849 had het behoud der curatoria voorgesteld, evenzoo deden het de wetsontwerpen van 1868 en 1869. In het Voorloopig verslag over dit laatste verklaarde zich een groot aantal leden tegen het behoud van curatoren. 'Een trechter' noemden zij het college, ongeschikt tot spoed, zonder behoorlijk gefixeerde verantwoordelijkheid. Maar wat dan? Een Inspecteur? – Neen, „een Inspecteur, die zich tegenover hoogleeraren en studenten gedroeg als een regent, zou, in plaats van nut, verwarring stichten''. Tijdelijke commissarissen om opzettelijk onderzoek te doen en verslag uit te brengen, zouden niet helpen. Een der afdeelingen kwam terug op een systeem, dat zeer veel op dat van Opzoomer geleek: een rijkscommissaris belast met de geheele inwendige administratie, voorzitter van een academischen raad, telken jare uit den senaat te kiezen. De meerderheid had zich tenslotte dan toch maar verklaard voor het behoud van colleges van curatoren, doch beperkt tot drie leden, „mannen van hooge beschaving en geheel en al op de hoogte van hunnen tijd'', en in meerderheid in de academiestad woonachtig.

<sup>1</sup> H. W. Tydeman, Consideratiën over de punten van overweging betrekkelijk het academisch onderwijs, 1828, p. 36. <sup>2</sup> C. W. Opzoomer, De hervorming onzer hoogeschoolen. Rapport, wets-ontwerp en memorie van toelichting, 1849, p. 66, 85/6.

De wet van 1876 liet het stelsel van curatoren, gelijk het was. De qualificatie van 1815 omtrent hunnen „stand in de maatschappij” en hunne „zucht tot de letteren en wetenschappen” verdween natuurlijk. Wie er den wetgevers van 1876 een verwijt van zou willen maken, dat zij geen anderen bestuursvorm hebben weten te bedenken, houde in het oog, dat het toen stond niet tusschen voogdij of vrijheid, onder-schikking onder curatoren of zelfbeschikking, maar tusschen ver-tegenwoordiging door curatoren tegenover de regeering of volstreckte onderwerping aan regeeringsmaatregelen. Het beginsel der curatoria werd als een soort beschermend orgaan gedacht. Simon Vissering prees in de nieuwe wet het „behoud van eigen academisch bestuur door de corporatie van rector en senaat onder toezicht van een curatorium, tegenover het beginsel van het beheer door staatsambtenaren”<sup>1</sup>. – Onbegrijpelijke misvatting in zulk een kundig beoordeelaar! Alsof rector en senaat iets van een corporatie hadden, iets te besturen had-den! alsof de functie van curatoren zich tot toezicht beperkte!

Indien er sedert de wet van 1876 weinig stemmen meer zijn gehoord tegen het curatorenstelsel, zoodat men het zelfs zonder noemens-waarde tegenspraak heeft kunnen navolgen bij de verheffing der hooge-scholen op universitair voet, dan is dit zeker in de eerste plaats geen geringe eeretitel voor de personen, die in dat tijdperk als curatoren der rijksuniversiteiten werkzaam zijn geweest. Tevens geen gering bewijs voor de schappelijkheid van hen, die niettemin de bezwaren van het stelsel bij herhaling hebben ondervonden, en zich hebben getroost.

Want ondanks allen lof, dien zij, die aan de universiteit verbonden zijn, zoo menig curator of secretaris van curatoren gaarne van harte zullen geven, ondanks de uitstekende verstandhouding, die er in het algemeen tusschen hoogleraren en curatoren heerscht, schijnt het oogeblik gekomen, om zich nog eens af te vragen, of het systeem toch wel beantwoordt aan de eischen, die men aan het bestuur eener univer-siteit stellen mag.

Ik begin opnieuw met een schijnbaar onbeteekenend symptoom. In de dagen, toen men aanhoudend en in koor mopperde over het hooger onderwijs en riep om de nieuwe wet, – het moet geweest zijn in 1867 of '68 –, wenschte de minister bij zekere gelegenheid paraat te zijn tegenover eenige speciale vragen, die hij te verwachten had. Er was ge-klaagd over den geringen dienstijver van sommige professoren, over het feit (of de illusie), dat de studenten, die aankwamen, ieder jaar dom-

<sup>1</sup> De Gids 1876, IV, p. 555.

mer waren enz.. De minister verzocht derhalve, hem in te lichten „over de mate van ontwikkeling en verkregen kennis der studenten, die voor de eerste maal de lessen bijwoonden; idem over de vorderingen van hen, die de lessen bij herhaling bijwoonden, in vergelijking met vroegere jaren; idem welke lessen, op de series lectionum aangekondigd, geheel of gedeeltelijk niet zijn gegeven, en om welke reden”, mitsgaders over nog eenige soortgelijke punten. De curatoren brachten de vragen aan de professoren over; dezen lichtten de curatoren in, en dezen den minister.

Nu geschiedde er iets, wat herinnert aan het geval van het gouden horloge, dat eertijds jaarlijks aan den besten leerling van Willemsoord werd uitgereikt. Dit horloge werd ieder jaar dikker, totdat eindelijk de horlogemaker berichtte, dat het nu niet dikker kon. Wat bleek? Het advies van Kaiser, den verificateur van 's rijks zeeinstrumenten, die gemeend had, „dat voor zulk een gelegenheid de kast wel iets zwaarder kon”, was door het Departement van Marine tot model verheven, zoodat ieder jaar weer in de bestelling stond, „dat voor zulk een gelegenheid de kast wel iets zwaarder kon”.

Iets dergelijks moet er gebeurd zijn met de vragenlijst van den Minister. De punten in kwestie verloren hun actueel belang; sommige werden misschien later opnieuw actueel, en weder indifferent. De nieuwe wet kwam; de nieuwe wet werd oud. Maar na meer dan een halve eeuw krijgen de professoren nog jaarlijks van den secretaris van curatoren het verzoek, hem mee te deelen: „a. (hun) oordeel over de mate van ontwikkeling en verkregen kennis der studenten, die voor de eerste maal de lessen bijwoonden; b. idem over de vorderingen van hen”, enz. zie boven. De vragenlijst van 1867 of '68 is tot model verheven, om te dienen bij het opmaken van het verslag over het hooger onderwijs.

Wat blijkt hier uit? Dat de secretaris van curatoren, ook al heeft hij zijn bureau in het academiegebouw, honderden mijlen ver van de universiteit af woont. Want, nietwaar, anders was er in die vijftig jaar toch wel eens iemand gekomen, die gezegd had: is het juist dit en niets anders, wat wij weten willen?

Verbeeld u een groot en zeer ingewikkeld bedrijf, uiterst fijn georganiseerd, dat geen directie heeft (want de rectoren en senaten of de faculteiten zijn daarmede niet te vergelijken) doch enkel een raad van commissarissen, die eens per maand vergadert, samengesteld uit mannen, in beslag genomen door hooge betrekkingen, welke geheel buiten



de sfeer van het bedrijf liggen, en lang niet allen even deskundig. Dat zou ongeveer het beeld zijn van het universiteitsbestuur. Ik weet wel, de curatoria zijn geen eigenlijk besturende colleges. Zij hebben te 'behartigen', te 'waken', 'toe te zien', te 'berichten en te raden', ook evenwel te 'beheeren' en te 'besteden'. Zij zijn een tusschending tusschen een directie en een commissie van toezicht. Maar juist in dat vage en halfslachtige van hun positie, – resultaat van het feit dat zij een uit den regententijd in ons staatswezen overgeplant orgaan zijn –, ligt een deel van het euvel. Zij kunnen te veel kwaad en niet genoeg goed doen. Het nieuwe universiteitsgebouw te Groningen heeft in 1914 kunnen worden gedecoreerd als een stoomcarroussel, zonder dat de senaat, wiens huis het toch is, er iets aan kon doen, omdat curatoren niet op konden of niet op wilden tegen den rijksbouwmeester.

De curatoria, – ik herhaal eens voor al mijn bewondering voor den ambtsijver der personen en voor het vele goede, dat zij tot stand brengen –, vormen maar al te vaak een geluiddempende tusscheninstantie tusschen de universiteit en de regeering. Het stelsel brengt niet zelden in het bestuur der universiteiten zeker mechanisch element, zeker gemis aan het direct doelmatige, om niet te spreken van de traagheid, die er onvermijdelijk aan verbonden is. Wenschen en verlangens die uitgaan van de universiteit zelve, verzinken soms in het curatorium als in een moeras. De universiteit heeft met de regeering geen onmiddellijk contact, en het gevolg is, dat er nimmer sprake is van een werkelijke, bewuste universitaire politiek. Want de curatoria staan te zeer buiten de universiteit, zijn te weinig doordrongen van hetgeen er eigenlijk in de universiteit omgaat, te weinig thuis in de sfeer der academische wetenschap, om in waarheid haar orgaan te zijn.

Een recent voorbeeld, waarin dit alles tot uiting komt. Ik moet hier uit de school klappen, uit de hoogeschool zelfs; het is tegen mijn beginsel en mijn gewoonte, maar in het belang der zaak neem ik ditmaal die schuld voor mijn rekening. Te Leiden vacceert de leerstoel voor wijsbegeerte, welke, gelijk men weet, is toevertrouwd aan de litterarische faculteit. Er moet dus thans, volgens art. 86, „door curatoren, de faculteit gehoord, eene met redenen omkleede aanbevelingslijst” aan den Minister van Onderwijs worden aangeboden. De faculteit, doordrongen van de centrale beteekenis der philosophie voor de geheele universiteit, neemt voor dit geval zeer bijzondere maatregelen, om hare aanbeveling zoo grondig mogelijk voor te bereiden. Een commissie uit haar midden voorziet zich van den bijstand van diegenen

uit de andere faculteiten te Leiden, die het meest in philosophicis ervaren zijn, wint bovendien tal van adviezen in. Hoewel samengesteld uit zeven vertegenwoordigers der geesteswetenschappen en slechts één der natuurwetenschappen, komt deze commissie gemakkelijk en bijna eenstemmig tot de conclusie, dat het belang der wetenschap in Nederland en de bijzondere constellatie der natuurwetenschappen aan de Leidsche universiteit meebrengen, ditmaal een filosoof te zoeken, die in de eerste plaats het verband kan leggen tusschen wijsbegeerte en natuurwetenschap. De geschikte persoon schijnt te krijgen. De faculteit vereenigt zich met het praeadvies harer commissie, en in dien zin gaat de aanbeveling naar curatoren.

Met bekwamen spoed komt daarop de benoeming af van... numero twee der door de faculteit aanbevolenen, wien zij, behalve om de reden bovenvermeld, niet de eerste plaats had toegekend, omdat zijn richting van denken aan de universiteit reeds ruim en goed vertegenwoordigd is.

Hier is geen geschreven recht gekrenkt. De Koningin benoemt, op voorstel van den Minister, die al of niet de voordracht van curatoren kan volgen. Zonder twijfel is meer dan eens door het afwijken van de wenschen eener faculteit een gelukkiger greep gedaan. Het dwaze en onwaardige is slechts, dat de faculteit, die toch in dezen het meest bevoegd tot oordeelen mocht heeten, niet eens uitdrukkelijk verneemt, wáár men het beter heeft geweten dan zij. Door wie is haar inzicht in het algemeen belang der wetenschap gewogen en te licht bevonden? Was het in curatorenkamer of op het Binnenhof? Een sluier van bureau-laken bedekt het.

Nog een soortgelijk geval. Bij de snelle uitbreiding der takken van één wetenschap komt het voor, dat bij een wisseling van titularis een ander gebied van studie op den voorgrond komt dan tot dusver. De nieuw benoemde zal het onderdeel, dat zijns voorgangers speciaal gebied was, niet in de eerste plaats beheerschen. De aftredende, nog frisch en krachtig, verklaart zich bereid, zijn speciale vak nog gedurende eenige jaren in een voor den staat weinig onereuzen vorm te doceeren. De faculteit spreekt haar wensch in dien zin aan curatoren uit. Hij wordt niet ingewilligd. Dit kan zijn goede redenen hebben: zuinigheid, het precedent of wat ook. Het bevreemdende is alweder, dat de faculteit omtrent het lot van haar voorstel nimmer iets zekers verneemt. Na lang wachten verluidt, dat curatoren er volstrekt afwijzend op hebben geadviseerd. Door een lid der faculteit om eenig be-

richt verzocht, verklaren zij enkel, het te hebben 'doorgezonden'. Afwijzend? aanbevelend? – het blijft in het midden.

Dit alles riekt naar de achttiende eeuw. Zeker, het stelsel heeft soms zijn voordeelen. Er zijn gevallen bekend van een president-curator met bijzonder grooten invloed in den Haag, die stelselmatig voor zijn universiteit vermeerdering van leerstoelen en uitbreiding van materiele hulpmiddelen wist te verwerven, tot grooten bloei der universiteit in kwestie en der wetenschap in het algemeen. Evenwel, hoe nuttig en aangenaam voor deze, kan het wel gezonde universiteitspolitiek heeten, wanneer de bloei eener instelling zoozeer afhankelijk is van de positie van een bepaald persoon?

De techniek van het universiteitsbestuur is gebrekkig. Veel te veel tijd en arbeid gaat heen met het heen en weerzenden van vragen en adviezen tusschen den secretaris van curatoren en dien van den academischen senaat. De outilleering van die beide secretariaten is in sommige gevallen zoo primitief, dat elk zakenman de handen ineen zou slaan. Ministerieele brieven worden in originali doorgestuurd, op gevaar af van zoek te raken. Claudius Civilis en Cerealis op de afgebroken brug hielden tenminste nog een mondgesprek; de beide secretarissen communiceren door missiven.

De hoofdzaak echter blijft, dat de curatoria, wat ook hun belangstelling en arbeidskracht mogen zijn, buiten de universiteit staan, wier welzijn zij behartigen. Treffend wordt het gesymboliseerd door het te Leiden gebruikelijke ceremonieel, wanneer eerst de professoren het groot auditorium zijn binnengeschreden, en vervolgens de spreker in het spreekgesteelte eenige minuten geduldig staat te wachten, terwijl de pedellen het college van curatoren zijn gaan halen.

Eenheid, richting, vlotheid, samenhang, dat is het, wat er in ons universiteitsbestuur ontbreekt: 'efficiency' op zijn Amerikaansch. Hoe dit alles te bereiken? – Door de curatoria af te schaffen en de regeering regelrecht tegenover rector en senaat te plaatsen? – De hemel verhoede het! Professoren hebben altijd den naam gehad van onpraktische menschen te zijn, en het zal ook wel zoo wezen. Wie de werking der academische senaten uit ervaring kent, zal niet begeeren, dit weekdier met de macht te bekleeden van een effectief bestuursorgaan. Zelfs een senatus minor, dus rector en assessoren, zou daartoe ongeschikt zijn. Het beginsel, dat men de universiteit niet geheel en al van binnen uit moet laten leiden, dient gehandhaafd te blijven. De euvelen, die men nog in 1874, bij het verslag over het ontwerp Geertsema, vreesde,

wanneer men de faculteiten in de aanbeveling van hoogleeraren kende : geleerdenveeten, voortrekken van leerlingen, wederkeerige bewonring, eenzijdige voorkeur voor een bepaalde richting, zijn voorzeker veel minder te duchten dan een honderd jaar geleden, maar toch blijft het gewenscht, de universiteit niet te zeer een onderons te laten worden.

Hoe dan Scylla te ontzeilen en Charybdis te vermijden? Het middel schijnt vrij eenvoudig. Men hale de curatoren, die *buiten* de universiteit staan, *in* de universiteit, en make de twee bureau's, dat van curatoren en dat van den rector, tot een. Men kan zich op die wijze een universiteitsbestuur denken, dat met elk der vormen, vroeger ter vervanging der curatoria beraamd, een of meer trekken van overeenkomst vertoont, en daarmee nadert tot het Engelsche en Amerikaansche type van universiteitsbestuur. Het is geen toeval, dat in den laatsten tijd onze aandacht zooveel meer dan vroeger getrokken wordt naar de universiteiten der Angelsaksische volken. Wij hebben, naarmate wij beter inzagen wat ons ontbrak, leeren kennen, dat daar aanwezig is een werkelijk universitair leven, een fijn bewerktuigd organisme dat intellect bindt, geesten en middelen samenhoudt.

De eerste vereischte is, dat de universiteit in plaats van de twee secretariaten : het permanente van curatoren en het jaarlijks wisselende van den senaat, één bureau krijgt, dat van een permanenten secretaris der universiteit, door de regeering benoemd. De secretaris van curatoren ziet dus zoodoende zijn ambtsgebied verwijd en slokt zijn ambtgenoot van den senaat op.

Evenzoo verheffe men den president-curator tot een president der universiteit, eenigszins in den Amerikaanschen trant, als een zelfstandig en bezoldigd ambt, welks drager zich niet regeeringsch maar universiteitsch moet voelen. Om der wille van de aanknooping bij de traditie late men hem den titel president-curator. Om dezelfde en om nog andere redenen late men hem evenwel den rector-magnificus niet opslokken. Naast den president-curator, natuurlijk door de regeering benoemd, als effectief hoofd der universiteit, is er plaats en reden genoeg voor een rector-magnificus als representatief hoofd, een soort pontifex maximus uit de Romeinsche republiek. Deze zou dan met de administratie niet meer te maken hebben; zijn jaarlijksche ambtstermijn, nu veelal als een nadeel gevoeld, zou dan geen bezwaar meer opleveren.

Men handhave een college van vijf curatoren, doch in samenstelling

veranderd als volgt. De president-curator vindt er naast zich den rector-magnificus als telken jare wisselend vertegenwoordiger der academische docenten. Van de overige drie curatoren worden er twee door de regeering benoemd (voor vijf jaar met herbenoembaarheid, gelijk thans) buiten het personeel der universiteit. Eén curator wordt door den academischen senaat uit zijn midden of uit de oud-collega's voor vijf jaar aangewezen. Op deze wijze zou de meerderheid in het curatorium: president en twee leden, aan niet-professoren blijven, terwijl de hoogleeraren, door den rector en het gekozen lid, voortdurend invloed zouden hebben in het college en er den academischen geest als 't ware zouden doen doordringen. Er zou contact en uitwisseling van inzichten zijn, waar nu veelal verwijdering en misverstand is.

Als plenum zou de gemeenschappelijke vergadering van curatorium en senaat dan niet meer over louter formeele aangelegenheden alleen te handelen krijgen. Voor zuiver wetenschappelijke en interne onderwijsaangelegenheden zou de senaat als afzonderlijke vergadering in wezen blijven, hetzij door den president-curator of door den rector voorgezeten. Of het voortbestaan van een college van rector en assessoren nuttig zou blijken, kon men aan de ondervinding overlaten.

Heel ingrijpende wetswijzigingen zouden er voor zulk een hervorming van het universiteitsbestuur niet noodig zijn. Waar het het meest op aan kwam, zou de vraag zijn, of voor het president-curatorschap zich de meest geschikte personen beschikbaar wilden stellen. Want deze waardigheidsbekleeder zou voortaan, ook al was het niet zijn uitsluitende bezigheid, in de eerste plaats vertegenwoordiger der universiteit moeten zijn, die meer voortdurend zijn tijd en werkkraft zou eischen, dan met het bekleeden van andere gewichtige ambten bestaand zoude zijn. Maar zijn er dan in Nederland geen mannen genoeg, die na een volbrachte loopbaan in hooge en verantwoordelijke betrekkingen, nog de lust en de kracht hebben tot een werkzaamheid van het fijnste geestelijk gehalte?

Tenslotte zou het niet noodig, zelfs niet gewenscht zijn, de verandering terstond en tegelijk aan alle desbetreffende instellingen in te voeren. Ik heb opzettelijk enkel gesproken van de rijksuniversiteiten, en mijn ervaring beperkt zich tot twee daarvan. Het is best mogelijk, dat een of meer het curatorium liever zou willen behouden gelijk het is, terwijl het systeem wellicht voor de hoogeschole verdiensten kan hebben, die mij ontgaan. Men zou derhalve, indien een der universiteiten bleek, voor een hervorming in den geest als hierboven geschetst

te opteeren, die bij wijze van proef aan deze kunnen invoeren. Legislatief zou daartoe voldoende zijn, wat de Amerikanen een 'permissive amendment' noemen. Of het werkelijk een versterking van het universitaire leven had teweeggebracht, zou men eerst na verscheiden jaren praktijk kunnen beoordeelen.

## HET WEZEN DER UNIVERSITEIT HISTORISCH BESCHOUWD

Wie de geschiedenis der Universiteiten aan zijn blik laat voorbijgaan, en beproeft, er een eenheid in te vinden, die hem recht geeft, van een universitaire gedachte of een idee der universiteit te spreken, welke als iets onvergankelijks die geschiedenis heeft beheerscht en blijft beheerschen, zal er spoedig toe overgaan, het groote, vage vraagstuk door indeeling en onderscheiding toegankelijker te maken. Een indeeling allereerst naar tijdperken. Hij heeft te doen met de middeleeuwsche universiteit als oorspronkelijke phase, dan met een tweeden vorm, dien hij geneigd zal zijn, de humanistische universiteit te noemen, eindelijk met een derden verschijningsvorm, die de moderne zal moeten heeten. Het zijn drie geheel verschillende typen, dat is aanstonds duidelijk, maar toch is de band, die hier het jongere aan het oudere verbindt, zoo sterk als een historische band maar zijn kan. Zelfs die universiteiten, welke, zooals de Nederlandsche, niet op middeleeuwsche oorsprongen kunnen bogen, zijn op menigvuldige wijze aan het middeleeuwsch verleden verbonden.

De Universiteit, ik denk nu aan Parijs of Oxford, en aan de XIIIe of XIVe eeuw, is een school, of nog beter een groep van scholen, die zich tot veel meer dan een school verheven heeft. Zij is een zelfstandig cultuurorganisme van volstrekt eenigen aard. Zij is een corporatie, of alweer in zekeren zin een groep van corporaties, met bestuursrechten, met eigendommen, met vrijheden, met jurisdictie, die haar als een staatslichaam in den staat doen leven. Zij is bovendien een geestelijk orgaan van een onvergankelijk prestige. Haar uitspraken worden als van het hoogste gezag in de gewichtigste vragen van kerkelijken of kerkelijk-staatkundigen aard ingeroepen. Haar bevolking, waarbij de categorieën student en docent, naar onze begrippen, min of meer ineenvloeien, is binnen het kader van den geestelijken stand een stand op zich zelf te noemen. En de wetenschaps- en onderwijstaak der middeleeuwsche universiteit? – Het stelsel der faculteiten werkt in hoofdzaak reeds gelijk het doet tot den huidigen dag. Het heeft zich tezamen met het systeem van vakken, dat als artes de stof vormt van de onderste en grootste der faculteiten, ontwikkeld op een grondslag van antiek onderwijs. De meeste studeerenden streven niet verder dan den graad in de facultas artium. Dat wil zeggen, dat de taak, die de universiteit

\* Leidsch Universiteitsblad, 7e Jrg. no. 16, 20 Mei 1938, Fondsnummer, p. 3—4.

zich gesteld ziet, slechts in geringe mate opleiding tot bepaalde werkzaamheden beteekent en overwegend algemeene vorming in kundigheden van niet direct voordeel brengenden aard. In dit opzicht beantwoordt de functie der Britsche en Amerikaansche universiteit nog altijd aan die van haar middeleeuwsch model.

Twee algemeene trekken, die wij aan de idee universiteit mogen verbinden, springen reeds uit een blik op haar middeleeuwsche gedaante naar voren : het buitengewoon constante karakter van haar structuur en de groote beteekenis van de klassieken als factor in het bestaan der universiteit.

In de tweede phase, die wij de humanistische wilden noemen, spreekt het klassieke element nog sterker dan in de eerste. Nu strijdt het Grieksch met het Latijn om den voorrang, daarnaast komen de bijbelsch-oostersche studiën op. Nu verdeelde de scheuring in het geloof de universiteiten in protestantsche en katholieke. Nu waren zij meer dan te voren instellingen van den staat, die ze herbergt of sticht, die ze aankweekt, beschermt en... de wet voorschrijft. Een al te uitgesproken conservatisme bracht in deze periode de universiteit licht tot verstijving en verschrompeling. Zij was het domein geworden van den 'geleerden stand', die er de opleiding tot zijn dienst van kerk, staat of maatschappij vond. Vergeleken met de middeleeuwsche periode had de universiteit der zestiende tot achttiende eeuw zich beperkt. Wat haar, niet in alle landen, levend hield, was bovenal de plaats, die zij wist te geven aan de opkomende natuurwetenschap en aan het experimenteel onderzoek. Leiden behoeft zich in dat opzicht niet te schamen.

De functie der universiteit verschuift dus na de Middeleeuwen in twee richtingen. Zij dient eensdeels meer dan te voren de vakopleiding tot bepaalde, zoogenaamd 'gestudeerde' beroepen. Een praktisch doordachte vakopleiding was het nog allerminst. Gelukkig niet, mag men zeggen : een praktische opleiding veroudert snel. De jurist aan onze vaderlandsche hoogeschole vóór 1800 leerde bijvoorbeeld nog in het geheel niet het vigeerende recht. De universiteit was nog altijd vrijwel kleurenblind vooral wat niet Grieken of Romeinen heette. Aan den anderen kant was haar nu een weg geopend, die haar steeds verder zou leiden naar den kant van de bevordering der wetenschap om haars zelfs wil, niet ten koste van haar onderwijs, maar als alles goed is, tot heil van haar onderwijs. Die tegenstelling brengt ons tot de derde phase : de moderne universiteit.

Maar wanneer begint zij, die moderne universiteit? Hier te lande stellig niet met 1815, dat ons in het klassieke keurslijf liet, en nog niet



begrepen had, dat het begrip 'laboratorium' dat van 'academisch kabinet' diende te vervangen. Met 1876 dan? Hm, ja, er was veel verbeterd. Met 1921? – Laat ons het maar bekennen: de moderne universiteit is niet, of althans voor ons nog niet, een historische grootheid, met een begin en een einde, maar een ideaal, dus een toekomstbeeld. In den term moderne universiteit leggen wij terstond, naast hetgeen zij is, de gedachte neer aan dat, wat wij willen, dat zij zijn zal. Het zou immers een veeg teeken zijn, indien wij geheel over haar tevreden waren. – Nu dan, wat willen wij van de universiteit? – Natuurlijk het onmogelijke; laat ons dus bescheiden zijn.

Wij willen in de eerste plaats, dat de universiteit blijft, wat zij in gezonde tijden altijd geweest is: een geestelijk centrum en een geestelijk orgaan, waar de twee beginselen, die ons beide ter harte gaan, en die in het politieke leven somtijds onoverbrugbare tegenstellingen willen schijnen: het nationale en het internationale, op de zuiverste en edelste wijze samengaan en samenstemmen. Tot internationaliteit in den zin van een wederzijdsch verstaan en erkennen van wat toch vreemd is en vreemd blijft, kan niets den mensch zoo goed vormen als de beoefening der wetenschap. Mits deze vrij is. Vrijheid is, naast haar internationaal karakter, altijd het hooge goed geweest, dat de universiteit in haar beste tijden bezeten heeft, en steeds bezitten moet.

Zonder geestelijke en staatkundige vrijheid is de universiteit een caricatuur van zich zelf, een dor hulsel van een vergane vrucht.

Met die vrijheid uitgerust zal de universiteit zich niettemin altijd geplaatst vinden voor de moeilijkste opgaven ter wereld, en die steeds moeilijker worden, naarmate het milieu, waarin zij werkt, samengestelder, verwarder en bewegelijker is geworden. De aandrang uit alle lagen der maatschappij en de bonte verscheidenheid van de zegeningen, die men van haar verwacht, stellen de universiteit voor de taak, de menigten te spijzigen met hetgeen slechts voor de weinigen verteerbaar is. Zij heeft haar evenwicht te bewaren tusschen drie krachten, die aan haar trekken: de eischen der wetenschap, de eischen der staats- en volksopvoeding en de eischen der samenleving. De universiteit, als een ideële eenheid beschouwd, kan, om aan de eischen die men haar stelt, zoo goed mogelijk te voldoen, tenslotte niet beter doen dan zich steeds de beide onschatbare waarden voor oogen te houden, die de reden zijn van haar bestaan: waarheid en menscheijkheid.

## UNIVERSITAS

Wie gevraagd wordt, wat het woord *universiteit* eigenlijk beteekent, zal, wanneer hij zich niet met de geschiedenis der universiteiten heeft beziggehouden, de verklaring zoeken in het universeel karakter van het daar gegeven onderwijs. Inderdaad is zulk een beteekenis reeds vroegtijdig aan het woord *universiteit* gehecht, maar de oorspronkelijke is zij niet. In zijn oorsprong beteekende het woord niet anders dan gemeenschap. *Universitas magistrorum et scholarium*, zooals het in de 13e eeuw te Parijs luidde, stond, wat dien term betreft, nog volkomen op één lijn met *universitas civium de Harlem*: de gemeente der burgers van Haarlem. Eerst in het einde der 14e eeuw had *universitas* de specifieke beteekenis verkregen, waarmee het de oudere benaming der beroemde onderwijsinstellingen: *studium generale*, gaandeweg verdrong.

*Universitas magistrorum et scholarium*: de gemeenschap van meesters en scholieren. Zoo was het niet overal. Te Bologna, dat met Parijs de beide grondtypen van de middeleeuwsche universiteit opleverde, begint de ontwikkeling met verschillende *universitates* van studenten naast elkaar; studentengilden zou men ze kunnen noemen. Daar stonden de doctores er buiten, en vormden afzonderlijk een syndicaat, dat de examens afnam en het onderwijs monopoliseerde. Ook te Parijs trouwens ging de onderwijsinstelling als zoodanig, dat wil zeggen de kathedraalschool, waarvan de roep studenten uit alle landen derwaarts trok, niet zoodaer op in de *universitas*. Aan de kathedraalschool vormde zich de *universitas*: de broederschap, het gilde, waarin meesters en scholieren zich vereenigden terwille van onderlinge bescherming tegen de afpersing en gewelddadigheid der stedelingen, in wier midden zij als vreemdelingen, onvoldoende beschermd door het gewone recht verkeerden.

Wie waren die *magistri*? Niet een beperkt, gesloten lichaam van professoren, zooals men, uitgaande van hedendaagsche Nederlandsche universitaire verhoudingen, allicht zou veronderstellen. Het was de gansche schare van de jonge *magistri artium*, allen, die in de groote faculteit der artes liberales, welke alle zuivere natuur- en geesteswetenschappen in hun primitieve, middeleeuwsche gedaante omspande (gelijk nu nog de philosophische faculteit in Duitschland), het meester-

\*Minerva, Algemeen Nederlandsch Studenten-weekblad, 45e Jrg. no. 5, 23 October 1919, p. 58-59. E. J. Brill, Leiden.

schap en daarmee de licentia docendi verkregen hadden. Zij waren het, die het krachtigst levende element der universiteit vormden: de jonge mannen in al het vuur en den strijdlust van hun versch verworven, onbezonden wetenschap, met al den hartstocht voor het nieuwe en de roerigheid, die het onderwijs noodig heeft; zelf meester, maar tevens nog student, want eerst na het behalen van den graad van magister artium begaf men zich tot de studie van theologie, recht of geneeskunde.

De gemeenschap der universitas zou op den duur niet sterk genoeg blijken, om zulk een mierenstad als de Parijsche hoogeschool in de Middeleeuwen was, waarlijk bijeen te houden. Sedert de 13e eeuw begonnen zich de *collegia* te ontwikkelen, en daarheen verplaatste zich meer en meer het zwaartepunt van het onderwijs zoowel als van de academische samenleving (de *nationes* laat ik buiten bespreking). De *collegia* waren oorspronkelijk liefdadige instellingen tot huisvesting en onderhoud van een bepaald getal arme studenten, zooals dat, waaraan de stichter Robert de Sorbon, biechtvader van Lodewijk den Heilige, zijn naam gaf (1257). Spoedig hielden zulke *collegia* ook een of meer meesters, om de opgenomen studenten voor hun examens voor te bereiden: repetitoren dus. Langzamerhand werden deze lessen de hoofdzaak van het onderwijs; de faculteit zelve verschrompelde tot exameninstituut; de *collegia*, van uitstekende boekerijen voorzien, trokken tal van hoorders buiten de beneficianten; en zoo was de universiteit van Parijs tenslotte niet meer dan een federatie van collèges, totdat de revolutie haar (de universiteit, niet de collèges) wegvaagde, om haar op nieuwe basis te herscheppen.

Oxford en Cambridge, niet zoo overmatig uitgedijd als de Parijsche hoogeschool, hebben, met die gelukkige evolutie langs historische lijn, welke de hemel aan Engeland schijnt te hebben toebedeeld, de beide beginselen: het samenvattende der *universitas* en het persoonlijk-leidende der *collegia*, in vruchtbaren vorm te zamen kunnen ontwikkelen. Men kan veel kwaad zeggen van de oude Engelsche universiteiten: hun conservatisme en aristocratie, hun schoolschheid en (soms) achterlijkheid.

Maar zij hebben twee dingen, die men hun mag benijden: vooreerst hun corporatieve zelfstandigheid en in verband daarmee hun sterk universitair gemeenschapsgevoel, vervolgens de aanwezigheid van een middengroep tusschen professoren en studenten, welke, zelf hecht aan de universiteit verbonden, schakel of middenstof kan zijn. Ik ken de

Engelsche universiteiten niet uit ervaring, en neem aan, dat zij in verschillende opzichten 'niet meevallen'; maar het komt mij altijd voor, dat er een buitengewoon heilzame werking kan uitgaan van een instelling, zooals die zich aan de Engelsche universiteiten reeds vroeg gevormd heeft: de tutor, fellow van een of ander college, die zoowel onderwijzend als toezien optreedt, in wien de repetitor van onze juristen en de patroon van den Groningschen groen als 't ware vereenigd zijn. Ik weet niet, of de Engelsche tutor in den regel waarlijk een mentor kan heeten, maar het beginsel van een academisch mentorschap is er mee gegeven, en dat schijnt mij van zeer hooge waarde. Wie denkt zich niet dikwijls den mentor, dien hij tusschen zijn zestiende en zijn vijfentwintigste jaar wenschte te hebben gekend!

Geen nationale zonden zijn het, die ons de voordeelen der Engelsche ontwikkeling hebben onthouden. Het is enkel de noodzaak der historie geweest. Onze Nederlandsche universiteiten hebben geen wortels in de Middeleeuwen; zij zijn de opzettelijke scheppingen van den jongen staat der 16e en 17e eeuw. Daardoor zijn zij van den beginne af louter staatsinstelling geweest, door of van wege het staatsgezag bestuurd, beheerd en onderhouden. Aldus hebben zij steeds het corporatieve karakter gemist, zoowel wat betreft hun onvermogen, om zichzelf autonoom en organisch te ontwikkelen of om eigendommen te bezitten of te verwerven, als wat betreft het ontbreken van dat sterke universitaire gemeenschapsgevoel, dat zich openbaart in de gehechtheid en piëteit, die tot groote schenkingen en stichtingen aanleiding geeft. Want al roept men nog zoo luid alma mater, een gevoel van levenslang verbonden te zijn aan zijn universiteit, zooals een Oxford- of een Cambridge-man dat kent, bestaat hier niet en kan hier niet bestaan. Men hecht zich niet aan een staatsorgaan, zooals men zich hecht aan een broederschap: het universitair gemeenschapsgevoel is hier te lande afgevoerd op de studentencorpsen, die (ik zeg het met smart) het zich niet waard hebben weten te maken.

Het andere gevolg van de na-middeleeuwsche opkomst onzer universiteiten is het ontbreken van een middengroep tusschen professoren en studenten. Wat toch was in de middeleeuwsche universiteit de voedingsbodem, waarin die groep der jonge meesters welig opkwam? — de facultas artium, de breede grondslag der universiteit, voorbereidend tot de hogere studiën, allen een tijdlang omvattend. Dit echt-middeleeuwsche ding kwam in de Nederlandsche hoogeschole niet meer tot wasdom; zij zijn daartoe te laat geboren. Leiden, Groningen, Utrecht

zijn gesticht met het zeer bepaalde doel, om de kundigheden aan te kweken, die de staat voor zijn welzijn behoefde: rechtzinnige predikanten, geschoolde rechtsgeleerden, bekwame geneesheeren. Humaniora en natuurwetenschap moesten zich met een bescheiden plaats vergenoegen; de philosophische faculteit (letteren en natuurwetenschap samen zooals in Duitschland) was hier niet de breede basis, waarop de andere rustten en zich verhieven, maar de geringste van vier zusteren. De regeling van 1815, die een klassieke en mathematische propaedeuse aan de universiteit instelde, gaf daarmee, zonder het te bedoelen, een flauwen weerschijn van de oude functie der facultas artium, een proef, die droevig mislukte. De wet van 1876 verwees de propaedeuse naar het gymnasium: daar en in de H.B.S. ligt het beginstuk van onze facultas artium.

Wanneer ik mij tracht rekenschap te geven, wat de hoofdoorzaak is, dat wij ons tegenwoordig in het universiteitsleven een leemte bewust worden, een gevoel hebben, alsof er iets aan de rechte functie der universiteit ontbreekt, dan schijnen het mij deze twee gebreken: het gemis van autonomie en zelfstandigheid der universiteit, en het ontbreken van een middengroep, die allen, die aan de universiteit verbonden zijn waarlijk tot één lichaam verbindt. Het zijn oude, in de historie geponde gebreken, zagen wij. Wij hebben ze ons persoonlijk niet al te hevig te verwijten.

Maar een euvel als historisch gegroeid te erkennen wil niet zeggen afzien van de genezing. Doch de wil om te genezen wil weer niet zeggen de therapie gevonden te hebben.

Wat het gemis van zelfstandigheid aangaat; ik las juist heden in de courant, dat in België het voorstel wordt gedaan, aan de beide staatsuniversiteiten (Luik en Gent) rechtspersoonlijkheid te verleenen, ten einde hen in staat te stellen, de 40 miljoen te aanvaarden, welke de Relief Commission heeft overgehouden en hun toegedacht. Waarom zou de Nederlandsche staat goede voorbeelden uit België niet volgen, ook al zijn de 40 miljoen er nog niet? Al is aan den aandrang, om de rijksuniversiteiten zelfstandigheid te verleenen, tot nu toe nimmer voldaan, op dien weg kan de wetgever nog te allen tijde terugkomen.

Wat het andere punt aangaat: het gebrek aan samenhang tusschen de groepen, die de universiteit uitmaken, het ontbreken met andere woorden van een werkelijke wetenschappelijke gemeenschap, een echte *universitas* in den oudsten zin van het woord: daarvoor zouden zich niet gemakkelijk wetgevende maatregelen ter verbetering laten

uitdenken. Zoo iets moet groeien van binnen uit. Het eenige wat men voorloopig doen kan, is te vragen: zijn de elementen tot zulk een gemeenschap aanwezig en is er iets te bespeuren van een richting, die tot het versterken van den gemeenschapsband leiden kan? – Ik zou meenen: ja, de elementen zijn er, maar verstrooid, onontwikkeld, ongeschikt nog voor de functie, die men ze zo gaarne zou willen toekennen. Indien het juist is, dat tot zulk een academische gemeenschap het meest noodig is een middengroep van jonge beoefenaren der wetenschap, die jongeren kunnen leiden en ouderen kunnen helpen en steunen, dan zijn de elementen daartoe: de assistenten, de repetitoren, de conservatoren der musea, de privaatchoorters, voorts leeraren, die eenig contact met de universiteit weten te behouden.

En de richting? Zijn er verschijnselen, die erop wijzen, dat de tijd van steeds meer specialiseering gedaan raakt? Genoeg, meen ik. Vereenvoudiging dóór synthese, dat is een der dringendste eischen van onze hopeloos overladen en verwarde geestescultuur. Er moet weer een veld zijn, waarop allen elkaar kunnen ontmoeten. De bespiegelende wijsbegeerte alleen is daartoe niet genoeg. Het geheele gebied der zuivere wetenschap is daartoe aangewezen. Zooals nu reeds aan de medici een zeer degelijke natuurwetenschappelijke propaedeuse, ook na het middelbaar onderwijs, is voorgeschreven, zoo zal men er niet lang meer in berusten, dat de jurist zijn vak gaat beoefenen met niet meer kennis van cultuurwetenschappen, dan gymnasium of burgerschool hem meegeven. Voor een nieuwe facultas artium als breede basis der universitaire studiën schijnt de toekomst open.

# GESCHIEDENIS DER UNIVERSITEIT GEDURENDE DE DERDE EEUW VAN HAAR BESTAAN

1814—1914

## VOORBERICHT

Het gedenkboek der hoogeschool te Groningen, dat in 1864 ter gelegenheid van haar vijfde halve eeuwfeest door Jonckbloet is bewerkt, werd door den schrijver aangeboden als bouwstoffen voor de geschiedenis der universiteit van hare stichting tot den tegenwoordigen tijd. Een ander, hoopte hij, zou later zich daarvan bedienen bij het schrijven van een geschiedenis der hoogeschool in den vollen zin des woords. Intusschen was in Jonckbloet's werk, vermeerderd met de voortreffelijke levensberichten der professoren door Mr W. B. S. Boeles, iets gegeven, wat zulk een geschiedenis reeds zoo nabij kwam, dat thans, vijftig jaren later, de tijd nog niet gekomen schijnt tot die poging, welke Jonckbloet erkende niet te hebben gewaagd: het schrijven van een volledige, ruim opgevatte geschiedenis der hoogeschool van 1614 tot 1914. Jonckbloet's werk geeft niet alles, wat wij zouden wenschen, maar in het vele dat hij geeft, is het nog te weinig verouderd, om het nu te willen verbeteren. Bovendien zou men thans zich toch niet kunnen vergenoegen met een putten uit de bouwstoffen, zooals Jonckbloet die heeft opgestapeld, gelijk hij zich dat van den toekomstigen geschiedschrijver voorstelde. Een zelfstandig nieuw bronnenonderzoek zou onvermijdelijk zijn, uitgebreid over vele velden, die Jonckbloet in den uiterst korten tijd, die hem voor zijn werk gegeven was, ondoorzocht moest laten. En toch zou men in hoofdzaken telkens Jonckbloet's voorstelling slechts kunnen herhalen. Het scheen derhalve wenschelijk, thans bij het derde eeuwfeest liever aan het gedenkboek van 1864 al zijn waarde te laten, en voor het gedeelte, dat ditmaal aan de historie gewijd moest zijn, een stof te kiezen zoover mogelijk van die van Jonckbloet verwijderd.

De geschiedenis der universiteit gedurende de derde eeuw van haar bestaan bood zich daartoe vanzelf aan. Uit dat tijdperk kon Jonckbloet uit den aard der zaak nog slechts weinig geven. Wat voor ons geldt van de periode sedert 1876, namelijk dat zij nog te recent is, om

\* *Academia Groningana MDCXIV—MCMXIV*, Gedenkboek ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Universiteit te Groningen, uitgegeven in opdracht van den academischen senaat, Eerste gedeelte. P. Noordhoff, Groningen 1914.

waarlijk historisch behandeld te worden, gold voor hem van die van 1814–1864. Het tijdperk 1814–1876, dat der ‘oude wet’, is nu volkomen historisch geworden en lokt uit tot een historische behandeling. Wat daarop hier nog volgt over den tijd na 1876, moet beschouwd worden als een besluit, en tevens als overgang op den tegenwoordigen staat der universiteit, die daarachter staat beschreven.

De geschiedenis nu der Groningsche hoogeschool in de negentiende eeuw is volstrekt niet een van grootheid en bloei. Dat is geen reden, om haar niet te schrijven, nog minder om haar fraaier voor te stellen, dan zij geweest is. De tijden zijn voorbij, dat een historisch feestgeschrift noodzakelijk een panegyricus moest zijn. Voor de algemeene geschiedenis der wetenschappen is ons onderwerp niet meer dan een toevallig en tamelijk onbelangrijk fragment, zijn eenheid en beteekenis evenwel heeft het als onderdeel der Nederlandsche beschavingsgeschiedenis. Het is het beeld van een geestelijk milieu en een geestelijk niveau, wat hier beproefd wordt. Hoe in den uithoek van een klein land, dat meer en meer eenzellig dreigde te worden, gedachtenstroomingen verliepen, die soms elders reeds waren verzand. Hoe een kleine school en een kleine doch merkwaardige stad, samen innig verbonden, leefden en soms leden. Hoe het nieuwe van buiten inwerkte; wat er nieuws van hier uitging; hoe soms wellicht een gedachte zich onafhankelijk hier ontwikkelde, die elders luider klonk. Uit den aard der zaak geen geschiedenis van groote mannen, maar grootendeels van middelmatigheid. Maar zou dan de geschiedenis van eenige universiteit ter wereld, of van welke menschelijke instelling ook, ooit iets anders zijn? Hebben de grooten van geest ooit ergens de meerderheid gevormd? Ook de kennis van zulk een gemiddeld geestesniveau is echte cultuurgeschiedenis.

Verre zij de gedachte, dat hier de kring onzer grootvaders zou zijn afgebeeld in al zijn bescheiden ouderwetschheid, om daardoor het heden te verheffen. Ons schijnt wellicht dit heden in bijna alle opzichten vooruitgang en bloei, terwijl onze blik achterwaarts soms slechts stilstand en verval meent te zien. Wij vinden ons zelf methodischer, exacter, machtiger dan onze voorgangers. Doch wat wij daarmee constateeren, is niet veel meer, dan dat de middelen der wetenschap verbeterd zijn. Over de beschavingswaarde van het wetenschappelijk werk van onzen tijd blijft het oordeel komenden geslachten voorbehouden.

In elke geschiedverhandeling, die zich uitstrekt tot aan de grenzen van het heden, kan de historische toon en opvatting niet tot het einde



worden volgehouden. De laatste veertig jaren zijn nog geen historie. Men kan er hoogstens een vluchtig relaas der uiterlijke feiten van geven. Hier den historischen trant te willen voortzetten: personen te schetsen en te beoordeelen, die onze tijdgenooten zijn, zou onbescheiden en voorbarig zijn. Zodoende blijft hier het eerste driekwart der negentiende eeuw hoofdzaak. De natuurlijke grens tusschen de waarlijk historische behandeling en de annalistisch-statistische, die geboden was om het werk tot den tegenwoordigen tijd voort te zetten, lag voor de hand: de wet op het hooger onderwijs van 1876.

Over de gebruikte bronnen is een kort woord voldoende. Van de ongedrukte bescheiden leverde het archief van curatoren verreweg het belangrijkste materiaal. Misschien zal men zich verwonderen, dat de archieven van senaat en faculteiten zóó weinig zijn aangehaald in verhouding tot dat van curatoren. Voor een klein deel heeft dit zijn oorzaak in het feit, dat op het curatorenarchief deugdelijke indices aanwezig zijn, op dat van den academischen senaat in de negentiende eeuw in het geheel niet. De hoofdoorzaak evenwel ligt in den aard der werkzaamheid van het college van curatoren. Alle belangrijke zaken passeeren dit college. Het aandeel der regeering in de geschiedenis der universiteit komt in het senaatsarchief zelfs in het geheel niet uit. De faculteitsarchieven zouden voor de historie der universiteit een veel meer organische beteekenis hebben dan dat van den senaat, wanneer ze niet... zoo schandelijk verwaarloosd waren. Alle verwijzingen naar het curatorenarchief, die enkel zijn aangegeven met de afkorting *Cur.* en een datum, betreffen de acta of de ingekomen missiven, welk van beide blijkt vanzelf. Andere nummers van den inventaris worden steeds vermeld.

Sedert 1815 werden van rijkswege academische annalen gedrukt, met de opzettelijke bestemming om als geschiedbron te kunnen dienen. Zij hebben inderdaad als zoodanig groote waarde. Tot 1836 werden ze voor elke hoogeschool afzonderlijk uitgegeven, daarna gezamenlijk en op beperkter schaal, totdat de uitgave uit zuinigheid werd gestaakt. Dit geschiedde in 1843. Daar echter de *Annales* altijd eenige jaren achteraan kwamen, was 1839 het laatste deel, dat van regeeringswege werd gedrukt. In 1851 werd de gezamenlijke uitgave vanwege de curatoria hervat; de ontbrekende jaren werden toen in één deel samengevat. De nieuwe wet van 1876 gewaagde niet meer van de uitgave van annalen. Deze werd derhalve in 1878 plotseling opnieuw gestaakt; het laatste deel, dat in den ouden vorm in het Latijn verscheen, was dat over

1875. De nieuwe *Jaarboeken* werden aanvankelijk van wege den senaat zelf uitgegeven. Voor de periode na 1876 is de stof hoofdzakelijk uit de jaarboeken geput. Deze bieden wat dit tijdvak betreft, voorloopig genoeg voor het doel, den uiterlijken groei der universiteit te beschrijven. Later, wanneer men ook van die jaren de geschiedenis zal willen bezien, zooals hier die van 1814–1876, zullen andere vragen gesteld en andere bronnen geopend worden.

De overige gedrukte bronnen zijn geweest: wetenschappelijke geschriften, die van de universiteit zijn uitgegaan of daarop eenige betrekking hebben, en vooral: de pamfletten, brochures, levensberichten, dagbladen enz., met één woord: de kleine en dagelijksche litteratuur van den tijd zelf. Daar vindt men dikwijls voor een levendig beeld de schakeeringen, die men overal elders vergeefs zoekt. Terwille van de bruikbaarheid van het werk zijn, hoe schoolsch het schijnen mag, al die kleine geschriften van den dag, anders vaak bijna niet te vinden of te vermoeden, in de noten aangehaald. Het spreekt vanzelf, dat Jonckbloet en vooral Boeles, ter oriëntering den schrijver van onschatbaar nut zijn geweest. Deze werken zijn echter, behalve enkele malen, dat de controleering van een kleinigheid overbodig scheen (wat steeds uit een verwijzing blijkt), nergens tot grondslag van de voorstelling gemaakt.

De geschiedschrijver, wiens onderwerp zich uitstrekt tot in den jongsten tijd, heeft een voorrecht, dat men hem mag benijden: hij kan de levende geschiedbronnen raadplegen. De herinneringen van hen, die de geschiedenis der universiteit tusschen 1845 en 1876 zelf mee hebben beleefd en helpen maken, konden hier een fijner nuance of een levendigen trek opleveren, daar een notie, uit bescheiden of boeken gewonnen, rectificeeren, soms een gansche voorstelling van een feit of een beweging helder voor oogen brengen. Het was voor den schrijver een aangenaam deel van den arbeid en kostbaar voor de herinnering: zijn bezoeken bij een reeks van frissche grijsaards, op wie de Groningsche hoogeschool trotsch mag zijn, hen onder haar leerlingen of leeraren te hebben geteld! In de volgorde van den tijd, waaruit hunne betrekkingen tot de universiteit dateeren, zijn het: Mr H. A. J. van Hanswijk Pennink, notaris te Doesburg, ingeschreven als student in 1845, Mr H. C. A. Thieme, oud-officier van justitie te Groningen, id. 1846, Dr J. Offerhaus Lz., oud-hoogleraar te Leiden, te 's Gravenhage, id. 1848, Mr H. J. Smidt, oud-minister van justitie, te 's Gravenhage, id. 1848, Dr N. R. Hefting, rustend geneesheer, te Gronin-

gen, id. 1852, Mr S. van Houten, oud-minister van binnenlandsche zaken, te 's Gravenhage, id. 1854, Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman, minister van staat, te 's Gravenhage, id. 1855, Dr C. M. Kan, oud-hoogleraar te Amsterdam, te Maarsen, id. 1856, Mr A. H. Koning, notaris te Finsterwolde, id. 1859, wijlen Dr A. W. Tresling, geneesheer te Nieuweschans, id. 1860, Jhr Dr B. H. C. K. van der Wyck te Doorn, als hoogleraar te Groningen opgetreden in 1863, Mr W. Tonckens J. Lzn, oud-gouverneur van Suriname, te Scheveningen, student 1867, Mr J. Oppenheim, lid van den Raad van State, te 's Gravenhage, id. 1867, Dr R. S. Tjaden Modderman, te 's Gravenhage, hoogleraar te Groningen 1868. Hartelijk wordt hun allen dank gebracht voor hunne mededeelingen. Niet minder geldt die dank hun, die den schrijver, 't zij mondelinge herinneringen uit een vorig geslacht overleverden, of handschriften van particulieren aard ter beschikking stelden: Mevrouw de weduwe A. W. Posthumus Meyjes geboren Star Numan, op Rinia state te Oude Mirdum, Dr C. Hofstede de Groot te 's Gravenhage, Dr B. W. Siemens te Groningen, Mr J. E. Heeres te Leiden, de heer A. A. Ganderheyden te Hilversum, Dr R. de Waard te Groningen, Dr Ae. Dommering te Bandoeng.

Slechts bij een gedeelte van het werk mocht ik nog den onvolprezen raad genieten van Jhr Mr J. A. Feith, als rijksarchivaris, maar nog meer als kenner van het oude Groningen. Hoeveel aanvulling en verbetering had ik van hem nog mogen verwachten, wanneer ik hem meer dan een enkel hoofdstuk had kunnen voorlezen. Met denzelfden weemoed denk ik de wenken van Mr P. G. Bos. Naast hen ben ik oprechten dank schuldig aan Dr P. A. Meilink, commies aan het algemeen rijksarchief te 's Gravenhage, vroeger aan het rijksarchief te Groningen, den heer H. P. Coster, archivaris der gemeente Groningen, Mr S. Sybenga, griffier der provinciale staten van Groningen, aan den heer Algemeenen rijksarchivaris te 's Gravenhage en eindelijk, niet in de geringste plaats, aan de ambtenaren der universiteitsbibliotheek te Groningen, in het bijzonder aan Dr A. G. Roos en den heer C. H. van Fenema.

## INLIJVING EN HERSTEL

1811—1815

Het was de Groningsche universiteit gegeven, met de herdenking van haar tweehonderdjarig bestaan in 1814 tegelijk haar herleving als Nederlandsche hoogeschool te kunnen vieren. Het zou in waarheid een nieuw tijdperk zijn, de derde eeuw, die zij nu intrad: 's lands hoogeschool in plaats van de oude provinciale academie, nieuw van inrichting, bestuur en onderwijs, naar de regeling, die men tegemoet zag. En dat na jaren, eerst van onzekerheid, of zij het tweede eeuwgetij wel bereiken zou, dan van geruststelling omtrent haar voortbestaan, doch een voortbestaan in vernederde gedaante: als een lid van het reusachtige lichaam der keizerlijke universiteit, die alle onderwijs over het gansche keizerrijk moest omvatten.

Dat voortbestaan, hoe dan ook, was in dien tijd zelf reden tot vreugde genoeg, waar Franeker en Harderwijk vielen, en Utrecht tot den rang van école secondaire werd verlaagd. Stralende van blijdschap en met uitgestoken hand kwam de oude professor Ruardi den studenten op straat tegemoet, om hen met het heugelijke nieuws geluk te wenschen: „De academie blijft, ja, zij blijft, mijne vrienden!”<sup>1</sup> Men had allen grond om dankbaar te zijn aan Cuvier, die als gecommiteerde der keizerlijke universiteit in den zomer van 1811 Groningen had bezocht, en dien men zoo eervol mogelijk had onthaald. Want het was inderdaad overeenkomstig het rapport, dat hij met zijn ambtgenoot Noël van hun bevindingen aangaande het hooger onderwijs in het voormalig koninkrijk Holland had opgesteld, dat tot het behoud der Groningsche hoogeschool als academie der keizerlijke universiteit besloten was<sup>2</sup>. Het was zelfs meer, dan waarop men eigenlijk had kunnen hopen. Volgens het decreet van 1808 ter organisatie der universiteit zou het ressort van elk hof van appel slechts ééne academie bevatten<sup>3</sup>. Bijgevolg behoorden de Hollandsche departementen alle hoogescholen

<sup>1</sup> H. T. F. Fockens, *Academia Groningana dimidio seculo XIX. Franequerae*, apud Viduam W. J. Bruining, 1850, p. 29. (Herinneringen van een reunist van 1850, die in den Franschen tijd gestudeerd had). <sup>2</sup> Cuvier et Noël, *Rapport sur les établissemens d'instruction publique en Hollande etc.*, 1811, p. 113 ss., 146, 171 ss.. <sup>3</sup> Titel I, art. 4; Wetten en decreten betreffende het openbaar onderwijs, door A. Blussé Jr 1812, p. 4—5.

op één na te verliezen. Cuvier en Noël hadden voor een uitzondering van dien regel ten behoeve van Holland gepleit, voornamelijk op grond van het gebrekkig verkeer tusschen de deelen des lands ten weerszijden van de Zuiderzee. De afgelegenheid van Friesland en Groningen had op Cuvier, gelijk op zoovelen, een diepen indruk gemaakt. „Comment les sciences et les lettres,” vraagt hij, „auraient-elles pénétré jusqu’aux bords marécageux et brumeux de la Mer du Nord, isolés de tout le reste du continent, sans les établissemens de Franeker et de Groningue?” De universiteiten zijn voor de steden hier te lande alles, zegt hij; niet zonder de uiterste noodzakelijkheid moet men ze ervan berooven. Zijn oordeel over de Groningsche hoogeschool was zeer gunstig. „Les chaires de Groningue étaient les plus recherchées après celles de Leyde. L’esprit y était excellent, l’émulation très-grande; et on rend généralement à cette université le témoignage que c’est peut-être celle où l’on travaille le plus, et qui produit, proportion gardée, le plus de sujets distingués.”

Het duurde nog geruimen tijd, eer het keizerlijk decreet van 22 October 1811, waarbij Leiden en Groningen als academiën der keizerlijke universiteit waren ingesteld, zijn nadere uitvoering kreeg. De rector Van Eerde deelde den 18en November 1811 den senaat mee, dat hij nog geen goedkeuring van den grootmeester der universiteit had ontvangen op de aanwijzing van een nieuwen rector, en derhalve begreep, voorloopig te moeten aanblijven<sup>1</sup>. Eerst in Mei 1812 kwam de benoeming van Herman Muntinghe, professor in de theologische faculteit, tot provisieelen rector der academie. Dien post, geheel verschillende van dien van den ouden rector magnificus, had de grootmeester eerst aangeboden aan iemand, die tot dusver buiten de Groningsche universiteit had gestaan, gelijk ook meer in overeenstemming was met het karakter der waardigheid, namelijk aan Adriaan Gillis Camper, zoon van Petrus en erfgenaam van een goed deel van ’s vaders veelzijdige talenten en wereldsche vermaardheid<sup>2</sup>. Hij was curator geweest van Friesland’s hoogeschool, vervolgens lid van de commissie, door koning Lodewijk in 1807 belast met de formatie der openbare en koninklijke hoogeschoolen, en dus wel voor zulk een taak berekend. Niet geneigd evenwel, het vaderlijke buitengoed Klein Lankum bij Franeker, beroemd om het *Museum Camperianum*, als woonplaats met

<sup>1</sup> Handelingen van den senatus academicus van October 1810 tot 14 Juli 1812 (Senaats-archief no. 4). <sup>2</sup> J. G. S. van Breda, Levensschets van A. G. Camper, Gent 1825, p. 77.

Groningen te verwisselen, misschien ook mede uit piëteit voor de thans gesupprimeerde universiteit van Franeker, waaraan de Camper's met hechter banden dan aan Groningen verbonden waren, had hij die eer afgeslagen en vergenoegde zich thans met het ambt van eersten inspecteur der academie van Groningen, dat hem in hoofdzaak met het bestuur van het middelbaar en lager onderwijs in de departementen Friesland en Monden van den Ysel belastte.

Op last van den grootmeester riep Van Eerde den senatus amplissimus op 14 Juli 1812 in de senaatskamer bijeen, om daar met een korte Latijnsche aanspraak de rectorale waardigheid aan Muntinghe over te dragen. Zijn woorden van afscheid tot de curatoren galmden in het ledige, want dezen, wier aantal bij de vele lotswisselingen van het gewestelijk bestuur tot twee was geslonken, en wier ambt nu stond te verdwijnen, waren niet aanwezig. Muntinghe aanvaardde zijn nieuwe waardigheid met een Hollandsche toespraak en verklaarde vervolgens de universiteit van Groningen en Ommelanden en met deze den senatus amplissimus en academicus vervallen <sup>1</sup>.

Zoo was dan onze hoogeschool opgenomen in de straffe hiërarchie, die Napoleon bestemd had, om over zijn rijk een knellender leergezag te doen gelden, dan ooit eenige kerk ter wereld. De functiën eener academie der keizerlijke universiteit, gelijk die van Groningen thans was, omvatten behalve het geven van hooger onderwijs de uitoefening van een soort schoolsch episcopaat over de rondom gelegen departementen. Onder de academie van Groningen ressorteerden de departementen van de Ooster- en Wester-Eems, Friesland en Monden van den Ysel, de beide laatste, gelijk reeds gezegd is, onder het toezicht van den inspecteur Camper, de beide eerste (dus de provinciën Oost-Friesland, Groningen en Drente) toevertrouwd aan den jeugdigen Theodorus van Swinderen <sup>2</sup> als tweeden inspecteur, die zich door zijn ijver voor het lager onderwijs die keus waardig had gemaakt. Zij oefenden hun toezicht uit onder lastgeving van den rector der academie, maar hadden over het lager schoolwezen direct te correspondeeren met den inspecteur-generaal der universiteit voor de Hollandsche departementen, Van den Ende. Het forum academicum en de oude vrijdommen van professoren en studenten hielden op te bestaan. Er bestonden geen curatoren meer, maar ook geen academische senaat;

<sup>1</sup> Uitvoerig met de beide toespraken beschreven in de Handelingen van den senatus academicus 1810—1812 (Sen. no. 4), korter in Handelingen van den rector 1812—1815 (Sen. no. 21). <sup>2</sup> De stukken der Fransche regeering noemen hem hardnekkig Thomas.

de professoren vormden niet anders dan een deel van het 'corps académique', dat geen enkele besturende bevoegdheid bezat. Onder voorzitterschap van den rector handelde de academische raad (le conseil académique), ten getale van tien leden, door den grootmeester benoemd uit de ambtenaren der academie. De beide inspecteurs hadden daarin zitting. De taak van dezen raad, die zich in twee sectiën verdeelde, betrof het bestuur, de tucht en de comptabiliteit van alle scholen in het ressort der academie. Het is evenwel de rector, die de besluiten neemt en meedeelt aan den senator-grootmeester, graaf de Fontanes, aan wien tot voor de nietigste zaken de beslissing voorbehouden was. De inspecteur-generaal Van den Ende had, behoudens speciale opdrachten van den grootmeester, zich met het onderwijs der faculteiten niet te bemoeien, waarover de rectoren direct met den grootmeester correspondeerden. De rector werd voor vijf jaar benoemd, de dekens der faculteiten voor drie. Een secretaris was den rector toegevoegd zonder zitting in den raad <sup>1</sup>.

Wat het academisch onderwijs zelf betreft, geen grooter tegenstelling was denkbaar dan tusschen het régime der oude vaderlandsche hoogeschoolen, waar de vrijheid aan bandeloosheid grensde, en de dwingende, vaak kleingeestige voorschriften, die thans de studie en het studentenleven regelden. De stof van alle colleges was voorgeschreven, de verplichting, bepaalde lessen te volgen, de duur der studie, alles was tot in bijzonderheden vastgesteld. Zou de Nederlandsche student zich aan dien dwang kunnen gewennen?

Terstond na zijn benoeming had rector Muntinghe zijn functiën aanvaard, maar het werd 3 November 1812, eer de plechtige installatie der faculteiten (op last van den grootmeester) plaats had. Het feestelijk vertoon had natuurlijk veel bekijks. Het gansche garnizoen was onder de wapenen geroepen (was het enkel tot meerder praal?), terwijl de studenten in optocht eerst den rector van zijn huis afhaalden en naar de academie brachten, tot later de stoet van het corps académique vandaar zich langs een omweg naar de Academiekerk daartegenover begaf, waar ook de hoogwaardigheidsbekleeders van het departement verschenen <sup>2</sup>. Men zag in de handen der pedellen, nu appariteurs geheeten, de nieuwe staven met de keizerlijke adelaars, men zag de professoren in het veelkleurig costuum der Fransche universiteit. O die bonte tab-

<sup>1</sup> Wetten en decreten betreffende het openbaar onderwijs, uitgegeven door Abr. Blussé, Dordrecht 1812. <sup>2</sup> Van Swinderen, Almanak der akademie van Groningen voor 't jaar 1813, p. 69 en vg..

baards! Wat hebben zij onzen voorvaders, gewend aan stemmigheid en zeer gevoelig voor een afwijking in kleedij, nu hun verholten spot het meer wezenlijke niet durfde raken, een stof tot luchten van hun gevoelens gegeven <sup>1</sup>! Op het plechtige oogenblik, dat Muntinghe den kansel reeds beklommen had, om straks de mildheid en de wijsheid van den Imperator te gaan prijzen, ontzag de waardige Seerp Gratama, deken der rechtsgeleerde faculteit, zich niet, om den studenten met een scheeven lach zijn prachtige 'toque' met zilver galon te toonen en op zijn scharlaken overkleed te wijzen <sup>2</sup>.

De plechtige inwijding bracht echter de academie geen stap nader tot de definitieve organisatie, die men van den grootmeester nog moest verwachten. De academische raad werd niet voltallig gemaakt. De voorgeschreven secondaire school te Deventer, het lycée te Groningen, de collegiën, instituten en kostscholen bleven op het papier. De scheiding van de faculteiten der wetenschappen en der letteren, hier nog in de oude philosophische faculteit vereenigd, voorzoover de natuurkundige vakken niet in de medische faculteit onderwezen werden, had niet plaats. De tractementen waren nog niet bepaald <sup>3</sup>. Niet betaald ook. Bij het inlijvingsdecreet van 1810 was weliswaar beloofd, dat de ambtenaren van het openbaar onderwijs evenals te voren betaald zouden worden, doch niettemin waren voor het jaar 1811, bij de toen nog heerschende onzekerheid, wat het lot der Hollandsche hoogeschoolen zou zijn, in het geheel geen posten voor de tractementen der academische ambtenaren uitgetrokken geweest <sup>4</sup>. Met 1 Januari 1812 kwam de betaling der tractementen ten laste der universiteit, en moest dus van Parijs uitgaan. De universiteit nu, reeds vóór haar vermeerdering met de Hollandsche academiën niet in staat, haar uitgaven te bestrijden, moest die kosten goedmaken uit de heffing van rechten te haren bate op het geheele secondaire onderwijs <sup>5</sup>. Het was immers stelsel (mede een reden van hartgrondigen afkeer), de kosten van het openbare onderwijs geheel door de leerlingen te doen dragen. Het hatelijke ervan werd door Fontanes zelf ingezien, toen hij aan Van den Ende bij diens benoeming tot inspecteur-generaal schreef: „Parmi les fonctions

<sup>1</sup> Zie P. J. Blok, *De Leidsche hoogeschool honderd jaren geleden*, Leiden, E. J. Brill 1911, p. 18. <sup>2</sup> Fockens l. c. p. 33. Over de kleuren der costuums Van Maanen aan Roëll 6 Nov. 1812, Colenbrander, *Gedenkstukken 1810—1813*, III blz. 1596. <sup>3</sup> Handelingen van de 1e sectie van den acad. raad, 24 Juni 1813 (Sen. no. 18). <sup>4</sup> W. B. S. Boeles, *Friesland's hoogeschool en het Rijks athenaeum te Franeker*, Leeuwarden 1878—1889, I p. 161. <sup>5</sup> Decreet van 17 Maart 1808 ter organisatie der universiteit, titel 17, art. 131—137. (Wetten ed. Blussé p. 55).



que mon arrêté vous confie, il n'en est qu'une qui soit nouvelle pour vous (Van den Ende was reeds onder koning Lodewijk met het opper-toezicht op het onderwijs belast), et je ne me dissimule pas qu'elle vous paraîtra pénible; c'est celle qui a pour objet la rentrée des taxes et rétributions dues à l'université par les maîtres des écoles privées et par les élèves de toutes les écoles qui ne sont pas absolument primaires. Mais comme c'est la seule ressource laissée à l'université pour l'entretien des fonctionnaires supérieurs et des facultés, et comme les deux académies conservées de Leyde et de Groningue n'auront pas d'autre moyen d'existence, vous verrez sans doute que la continuation de l'instruction élevée dans votre pays dépend de ces rétributions, et vous mettez au nombre de vos principaux devoirs l'activité nécessaire pour les faire rentrer''<sup>1</sup>. Die gelden nu kwamen traag in. Men kon niet terstond in 1812 met de heffing beginnen. Van den Ende stuitte op allerlei moeilijkheden, ja zelfs op een obstinate weigering bij de athenaea van Utrecht en Amsterdam. Derhalve had Fontanes bij herhaling door voorschotten van de universiteit in den nood moeten voorzien. Leiden, dat reeds door den Keizer met een dotatie begiftigd was, was daarbij steeds voor Groningen gegaan. Eerst in het voorjaar van 1813 ontvingen de Groninger professoren de tractementen over 1811 en 1812, en dat met een aanzienlijke korting. De rector en de inspecteurs hadden voor hun werkzaamheden nog niets ontvangen, prof. Thuessink had in 1811 uit eigen zak de verplegingskosten der patiënten in het academisch gasthuis betaald, de pedellen, de bediende der bibliotheek klaagden gedurig hun nood, maar de smeekschriften van den rector aan den grootmeester bleven onbeantwoord<sup>2</sup>.

De toestanden aan de academiën maakten de ernstige bezorgdheid van Lebrun gaande. „Het onderwijs kwijnt er,“ schrijft hij 31 Mei 1813 aan Fontanes, „er heerscht niet die liefde voor onze wetten, die het hart der jeugd moet verwarmen.“ Hoe kan het ook, dat er geestdrift voor de nieuwe instellingen uitgaat van de professoren, als zij hun huishuur niet kunnen betalen en hun huisraad moeten verpanden! Daar moet toch geld zijn. „Il est nécessaire que cet état de choses finisse. Tous nos efforts seront inutiles, si l'amour du gouvernement ne

<sup>1</sup> Brieven ingekomen bij den rector, 8 April 1812 (copie) (Sen. no. 23). <sup>2</sup> Brieven van Fontanes aan Lebrun van 12 Juni 1812, 7 en 26 Juni 1813, bij Colenbrander, Gedenkstukken der alg. gesch. van Nederland, VI no. 1077, 1091, 1093. Handelingen van de 1e sectie van den academischen raad (Sen. no. 18). Cuvier et Noël, l.c. p. 149. Een onaangename verrassing in de uitbetaling der tractementen wachtte den professoren nog na de bevrijding. Zie I. Mendels, Gron. Volksalmanak 1913, bl. 142.

commence pas par la jeunesse.”<sup>1</sup> Reeds een jaar eerder had hij den staat van het onderwijs aan de academiën onder de voorwerpen van bezorgdheid genoemd<sup>2</sup>. Het is niet uit te maken, hoeveel nationaal verzet er in die jaren bij de gewone woeligheid en balsturigheid der Hollandsche studenten onderliep. Die tuchteloosheid heeft den Franschen landvoogd blijkbaar sterk getroffen en verontrust. Trouwens ook de professoren waren vaderlijk bezorgd, nu zij hun kuddeke niet zelf meer zouden hebben te berechten, als het uit den band sprong. De rector Van Eerde had op zijn verzoek om aanwijzing, hoe zich te gedragen, „in gevalle er iets door studenten wierd gepecceerd”, den 21 en Januari 1812 van den senateur-grootmeester de aanschrijving ontvangen, om, zoodra er eenige klachten tegen studenten rezen, informaties te nemen en het resultaat daarvan met de klachten en bewijsstukken aan den grootmeester op te zenden. De senaat besloot, dat alle professoren hiervan op hun colleges den studenten kennis zouden geven met een dringend vermaan, om toch vooral te zorgen, dat de maatregel niet behoefde te worden toegepast, nu de gevolgen zooveel ernstiger dreigden te zijn<sup>3</sup>. — „Tacite renitebantur omnes”, zegt een oud-student van die jaren<sup>4</sup>. De rumoerigsten verplaatsten hun vechtlust van de schippers, die daarvan gewoonlijk het voorwerp waren, op de Fransche douaniers. Dit was zeer gevaarlijk. Op 16 December 1812 ontving de rector een secrete missive van Lebrun zelve, waarin hij ernstig klaagde over velerlei herhaalde ongeregeldheden, met name vechtpartijen, en van een bedorven geest onder de studenten gewaagde. Hij verlangde, dat de rector alle studenten zou oproepen en hen vaderlijk en waardig zou berispen. Zoo zagen de studenten bij aanplakking in de auditoria zich tegen Donderdag 24 December des namiddags om drie uur opgeroepen in de Academiekerk, om daar mededeeling te hooren van zeer ernstige dingen. Gespannen verwachting, wat dat wel zijn kon. De adelaarschepters en de kleurige toga's verschenen opnieuw. Maar ditmaal was de academische raad vergezeld van den commissaris van politie van de départementen van Ooster- en Wester-Eems en dien van de stad. De eerste beklom den kathedr. „Messieurs les étudiants de cette académie! je viens d'entendre, messieurs, qu'il y a un esprit de turbulence entre vous, messieurs.” Dan dreigde hij, dat bij een herhaling der tumulten het bestaan der academie gevaar zou

<sup>1</sup> Colenbrander, Gedenkstukken VI, no. 438, no. 1089. <sup>2</sup> T. a. p. no. 327, Lebrun aan den Keizer 1 Juni 1812. <sup>3</sup> Handelingen van den senaat 1810—1812 (Sen. no. 4), op 31 Jan. 1812 en de bijlagen. <sup>4</sup> Fockens l. c. p. 30.

loopen. De andere politiecommissaris vertaalde vervolgens deze toespraak in goed Brabantsch dialect en tot slot gaf de rector Muntinghe de vaderlijke vermaning, die de hertog van Plaisance hem had opgedragen <sup>1</sup>.

Niettemin waren reeds in Januari 1813 nieuwe maatregelen noodig. In het algemeen genoten de studenten juist in de jaren, dat de strenge wetten der keizerlijke universiteit golden, nog grooter vrijheid dan voorheen; immers de nieuwe exameneischen werden althans op de ouderen nog niet toegepast <sup>2</sup>. Doch er was één ding, dat de Nederlandsche student niet verdroeg: het appèl nominaal bij de colleges. Naast den kathedraal staande riep de pedel de namen af, opdat terstond de censuur kon worden toegepast op hem, die zonder geldige reden ontbrak. Hoogst ongepast werd er geantwoord. „Hier ben ik, Dijken! hier, appariteur! hier, citoyen!”, en van een afwezige: „Hij komt er an!” Of wel er klonken enkel „miri et ridiculi soni”. Dan moest de rector nieuwe „arrêté's affigieren”, nieuwe vaderlijke vermaningen ten beste geven <sup>3</sup>. Zoo leefde men in zorg en nood, in afwachting en onvastheid, totdat op een Novembermorgen ruim een jaar na de plechtige inwijding de hoeven van de Kozakkenpaardjes over de straten klapperden, zoodat Muntinghe's ochtendcollege haast verliep. De Academiekerk werd in beslag genomen tot berging van hooi en stroo voor de Russische cavallerie.

Reeds den 4en December 1813 vaardigde het algemeen bestuur het besluit uit, dat met weglating van het woord 'keizerlijke' en afschaffing der Fransche taal alle inrichtingen betreffende het onderwijs voorloopig op den tot dusver bestaanden voet zouden blijven, terwijl kort daarop de universitaire heffing werd afgeschaft. Den 7en noodigde de rector het corps académique bij zich, en werd besloten, den prins van Oranje te gaan gelukwenschen en hem de belangen der academie aan te bevelen. Muntinghe's lastige taak, die hem zeer verdroot, was daarmee niet ten einde. Gedurende al den tijd, die nog verliep tot de nieuwe organisatie der Nederlandsche universiteiten in October 1815, bleef hij op den Franschen voet de zware functiën van een president-curator en rector te zamen waarnemen, om daarna nog een jaar als eerste rector magnificus onder het nieuwe stelsel aan te blijven.

<sup>1</sup> Handelingen van den academischen raad (Sen. no. 18), idem van den rector (no. 21); Fockens l.c. p. 30. <sup>2</sup> Fockens l.c. p. 36. <sup>3</sup> Brieven ingekomen bij den rector, 6 Jan. 1813, id. Handelingen 13 Jan. 1813; Fockens l.c. p. 35. Ook te Leiden was het appèl nominaal niet door te voeren, zie H. W. Tydeman, Consideratiën over de punten van overweging betreffende het academisch onderwijs, 1828, p. 29.

De oude Jacobus de Rhoer, jaren lang de nestor en een der lichten van de hoogeschool, nu sedert eenigen tijd in ruste, had steeds voorspeld, den dag der verlossing nog te zullen beleven <sup>1</sup>. Het was hem vergund, maar de opwinding dier dagen verhaastte het einde van den vurigen vaderlander: hij stierf den 12en December 1813, negentig jaren oud, een waardig vertegenwoordiger van de wetenschap der achttiende eeuw.

Evenals het den staat zelve ten goede kwam, tijdelijk uit de voegen gelicht te zijn geweest, zoo aan onze hoogeschole haar soortgelijk lot. De gapende kloof met het verleden belette een hervatten van de oude sleur. De regeering sprak het uit, toen zij de commissie tot het ontwerpen eener organisatie van het hooger onderwijs, reeds den 18en Januari 1814 in het leven geroepen, voorschreef, om bij dezen arbeid bestendig in het oog te houden „eensdeels wat de geest van den Nederlandschen landaard en deszelfs gehechtheid aan alle oude instellingen vorderen, maar ook ten anderen, welk voordeel in de gedeeltelijke navolging der *maatregelen van lateren tijd* zoude gelegen zijn” <sup>2</sup>. Zoo erkende men in ontwijkende termen de onmiskenbare voordeelen van het Fransche universitaire systeem. De „onvoorzichtige wensch van welwillende geestdrift tot een blind herstel van al het oude” <sup>3</sup> had geen kans, waar Falck en Kemper tot den maatregel hadden geraden <sup>4</sup>, en de laatstgenoemde zelf in de commissie zitting nam: Kemper, die in 1812 zoo moedig en zoo juist de nadeelen van de Fransche onderwijsregeling had aangetoond <sup>5</sup>, en die thans zou laten zien, dat zijn ervaring als professor hem voor de gebreken van het oud-vaderlandsche stelsel evenmin ongevoelig had gemaakt.

Grootere tegenstelling dan tusschen de studie aan onze oude hoogeschole en het stelsel der keizerlijke universiteit was nauwelijks denkbaar. Weleer voor professoren en studenten een door niets beperkte vrijheid, maar een vrijheid in dien middeleeuwschen zin, zooals ze door onze voorouders ook in het staatkundige werd verstaan. „L'étude chez nous,” schreef Bilderdijk in 1806 aan koning Lodewijk, „est libre et doit l'être; mais elle se fait un peu trop à fantaisie, ou pour

<sup>1</sup> Fockens l.c. p. 11. <sup>2</sup> Bijvoegsel tot het staatsblad 1813—1814, I p. 58. <sup>3</sup> J. M. Kemper, Verhandelingen, redevoeringen en staatkundige geschriften II p. 126. <sup>4</sup> B. J. L. de Geer, De regeling van het hooger onderwijs in Nederland in 1814, Nieuwe bijdragen voor regtsgeleerdheid en wetgeving XIX 1869, blz. 216. <sup>5</sup> Kemper, t.a.p. p. 45—81: Verhandeling over den invloed van den geest des tijds op de beoefening der letteren en der wetenschappen.

mieux dire, au hazard.”<sup>1</sup> De veronderstelling bestond, dat men overeenkomstig de aloude regelen van studie eerst de voorbereidende philosophische vakken zou beoefenen, alvorens zich aan de zoogenaemde hoofd- of broodstudiën van theologie, rechten of geneeskunde te wijden. Inderdaad haalden de ijverigen, de aanstaande geleerden, veelal hun titel van doctor philosophiae, alvorens de medische studiën te beginnen, dikwijls op een leeftijd, dat men nu nog op de schoolbanken zit. De beide Baart de la Faille's, vader en zoon, waren aan de hoogeschool te Groningen, waar zij later professoren zouden zijn, op den leeftijd van 16 en 17 jaren tot dien graad gepromoveerd. Daar echter een voorbereidende graad geenszins werd vereischt, hielden de meesten zich met geen propaedeuse op, en liepen, slecht voorbereid als de Latijnsche school hen afleverde, „blootelijk een collegietje over Böckelmann” (een heel oud juridisch handboek) of iets dergelijks, om na 2 of 3 jaren op theses te promoveeren. Ouders, professoren of vrienden rieden deze en gene colleges aan, en al mocht de vrijheid soms verruimend werken, wanneer om een bijzonder beroemd college als dat van Pestel over het natuurrecht alle faculteiten zich verdrongen<sup>2</sup>, voor de middelmaat deugde zij niet. De professor doceerde ongeveer wat hem goed docht binnen de grenzen der hem opgedragen vakken en soms daarbuiten, maar om het van ouds gebruikelijke samenstel der officieel gedoceerde vakken zoo te wijzigen, dat het in overeenstemming kwam met de eischen der jongere tijden, kwam in den tijd der Republiek in niemand op. Zoo bleef bijvoorbeeld in de rechtsgeleerde faculteit het onderwijs in het geldende Nederlandsche recht merkwaardigerwijze ontbreken. De weinige examens waren door de handhaving van overoude gebruiken een formaliteit geworden: de theoloog kreeg twee bijbelplaatsen, de jurist twee wetten uit het Corpus juris, de medicus twee aphorismen van Hippocrates en de filosoof twee plaatsen uit Aristoteles. Wisselvallig als de studie zelf was ook de bezoldiging der hoogleeraren. In den regel werd bij elke benoeming het tractement bij afzonderlijke overeenkomst van de curatoren met den te benoemen geleerde vastgesteld. Te Groningen varieerden de tractementen vóór de inlijving tusschen f 1500.— en f 2000.—<sup>3</sup>; te Leiden waren zij hooger. De collegegelden waren volgens vast tarief; zij werden bij het einde der studiën betaald, wat wel eens teleurstellingen gaf;

<sup>1</sup> Colenbrander, Gedenkstukken 1806—1810, p. 222. <sup>2</sup> J. Clarisse in De Fakkels of Bijdragen tot de kennis van het ware, schoone en goede XII 1833, p. 197—198. <sup>3</sup> Etat de l'université de Groningue 1811, Senaatsarchief no. 30.

arme studenten verwierven gemakkelijk vrijstelling, de colleges der theologische faculteit over dogmatiek waren altijd vrij, eensdeels omdat men bij de studenten der godgeleerdheid weinig middelen veronderstelde, anderdeels doordat hier het oude denkbeeld van simonie nog nawerkte: men mocht Gods woord niet voor geld verklaren. De emolumenten aan de promoties verbonden maakten, dat de graden in den regel werden weggesmeten; vooral de kleine universiteiten hadden in dat opzicht een slechten naam.

„Tot Herderwijck geschiet groote negotie  
In bot, blauwe bessen en brieven van promotie, ”

zei een rijmpje der 17e eeuw <sup>1</sup>. Het repetitoren-euvel, met name in de juridische faculteit, tierde reeds in de 17e eeuw; er waren er, die adverteerden, dat zij in één jaar klaar maakten; de fabricage van dissertatiën was een winstgevend bedrijf voor arme advocaten. De professor zelf kon zijn onafhankelijkheid tegenover de regentenkringen niet altijd bewaren. Van der Keessel vertelde, dat hij eens als jong professor (dus waarschijnlijk in zijn Groningschen tijd), doordrongen van zijn waardigheid, een student voor het candidaatsexamen wegens geheel onvoldoende kennis had afgewezen, en hoe hij veertien dagen later diens dissertatie, op zwaar papier gedrukt, aan een der andere universiteiten verdedigd, voor eenige guldens briefport kreeg toegezonden. Het was dan ook veelal eigenlijk minder om den titel Mr te doen dan om dien van Mevrouw voor de aanstaande echtgenoot van den jonkman <sup>2</sup>.

Geen wonder, dat Cuvier en Noël in hun rapport, vol lof over het lager onderwijs in Holland, eenigszins verlegen waren met hun oordeel over het academisch onderwijs, waarin zij bij alle waardeering voor den ijver en bekwaamheid der personen zooveel verouderds en versletens vonden. Het hooger onderwijs in Holland valt te prijzen, maar niet te handhaven, aldus luidde hun conclusie <sup>3</sup>. Van de maatregelen ter reor-

<sup>1</sup> 't Verhaal van een vermakelijcke reyse . . . met het spiegel-jagt de Neptunus, Leiden bij J. v. d. Kellenaar, 1695, p. 67. Ik vernam het nog uit den mond van een 85-jarige in den vorm: „Harderwijck is een stad van negotie, Men verkoopt er blauwbessen en bullen van promotie.” <sup>2</sup> Tydeman, Consideratien, p. 17. — Over den ouden gang van studie verder: Bilderdijk's reeds aangehaald schrijven, Cuvier et Noël, Rapport sur les établissemens d'instruction publique en Hollande et sur les moyens de les réunir à l'université impériale 1811; Van Heusde, Brieven over hooger onderwijs, Utrecht 1828 (3e uitgave 1835), p. 226; Bake en Geel, Over universiteiten en hooger onderwijs, Leiden 1828, 4e brief p. 29; Siegenbeek, Iets over hoogeschoolen enz., Leiden 1828, blz. 36—37; Gedachten van Jan de Schreeuwer over het hooger onderwijs, Groningen 1828, p. 5, 36 (door mr B. H. Lulofs); Drie vertoogen over het hooger onderwijs door eenen welmeenenden opmerker, 's Gravenhage 1830, p. 64. <sup>3</sup> Rapport p. 105.

ganisatie van het hooger onderwijs door koning Lodewijk genomen, was nog geen ander resultaat gezien dan de rapporten der daartoe ingestelde commissies van 1807 en 1809, en dus beleefde men plotseling den overgang van het oude systeem tot dat der Fransche universiteit. Hier alles strenge discipline, de voorschriften pijnlijk nauwkeurig tot in het kleingeestige, „ondergeschiktheid en eene bijna krijgshaftige tucht de hoofdleuzen”<sup>1</sup>. De ouderdom der leerlingen, hun bevoegdheid de studiën te beginnen, de gang en de duur van de studie zelf, de stof der lessen, alles was bepaald, terwijl verplichte certificaten van trouw collegebezoek en precies voorgeschreven talrijke examens de nauwkeurige uitvoering der bepalingen moesten waarborgen. Het was alles zeer practisch, maar zonder de minste liberaliteit geregeld en... niet ter wille der wetenschap. De wet, die alle verspreiding van licht als een uitsluitend recht aan de van staatswege erkende inrichtingen toekende, had daarbij enkel het belang van den staat in het oog. De onderdanen van het Keizerrijk mochten leeren, niet wat zij weten wilden, maar wat de staat noodig had of ongevaarlijk achtte. In de keizerlijke universiteit kon men vernemen: veel burgerlijk recht, veel wiskunde, genoeg geneeskunde, behoorlijk Latijn en Grieksch, weinig geschiedenis en geen philosophie. „L’histoire passait, et avec fondement, pour une accusatrice incommode; elle était, comme les connaissances rationnelles et les sciences morales, remplacée par les mathématiques.”<sup>2</sup> Kemper had het al in 1812 durven zeggen: „Het is duidelijk, dat vrijheid en onafhankelijkheid alleen den bloei der wijsgeerige en letterkundige studiën, en vooral ook der geschiedkunde, waarborgen; maar dat een staat van overheersching en slavernij slechts die studiën begunstigt, welke meer vlijt dan geestverheffing vorderen, en zelfs in hare verste gevolgen, voor den troon des overheerschers niet nadeelig zijn kunnen”<sup>3</sup>. De afdeeling van staat- en zedekundige wetenschappen bij het Fransche Instituut was bij opzettelijk besluit opgeheven. Het onderwijs in het natuur-, staats- en volkenrecht, bij de wet op de rechtsscholen van 22 ventôse van het jaar XII (13 Maart 1804) nog voorzien, werd bij de nadere organisatie der rechtsgeleerde faculteiten eenvoudig weggelaten, en den professoren ingescherpt, om op de theorie van het Fransche publieke recht niet te diep in te gaan<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Kemper, t.a.p. II, p. 48. <sup>2</sup> De Reiffenberg et Warnkönig, *Essai de réponse aux questions officielles sur l’enseignement supérieur*, Bruxelles 1828, p. 10. <sup>3</sup> Kemper, t.a.p. p. 54. <sup>4</sup> Rondonneau, *Collection des lois françaises déclarées exécutoires dans les départemens de la Hollande*, 1811, t. VI p. 11, 19; Kemper, t.a.p. p. 57; De Reiffenberg et Warnkönig l.c. p. 27.

En de oude Nederlandsche professorenstand! Hoe zou het hem te moede zijn geweest, als bij de naaste vacaturen (nu de eerste maal had de grootmeester al de hoogleraren van Leiden en Groningen eenvoudig doen aanblijven) overeenkomstig de wet van 17 Maart 1808, die gebod: „les places seront données au concours”<sup>1</sup>, de wedloop om den kathedr had moeten plaats hebben!

De praktijk van het Fransche régime duurde te kort, om over de duurzame uitwerking ervan een oordeel te vellen, en het blijft de vraag, of gaandeweg de voor- of de nadeelen ervan, vergeleken met het oude stelsel, zwaarder zouden hebben gewogen. Het blijft een groote lof voor Kemper en zijn medeleden, dat zij, nog in de geestdrift der verlossing, de goede zijden van dit hatelijke en in opzichten ook verderfelijke stelsel hebben kunnen waardeeren. „Ik heb altijd het openbare en meer strenge onderzoek naar de bekwaamheden van hen, die op wetenschappelijke rangen aanspraak maken, toegejuicht”, getuigt hij in 1815: „ik heb het eene verbetering gevonden, dat niet langer de willekeur van ongeoeffende en met de wetenschappen onbekende jonge lieden over den loop der studiën kon beschikken”<sup>2</sup>. Maar in dat alles was de wijze van ordening ondoelmatig, onwetenschappelijk, kleingeestig en bekrompen. Iets vrijers, iets edelers kon thans worden tot stand gebracht: de oude wijn in nieuwe zakken. Een doeltreffende verbinding van het oude met het nieuwe werd trouwens vergemakkelijkt door den voorarbeid, verricht door Nederlanders, die reeds het voorbeeld der Fransche universiteit voor oogen hadden: het werk der commissies van 1807 tot 1809 onder Meerman en Van Swinden. Slechts twee van de personen uit die voormalige commissies hadden zitting in die van 1814.

Het kan vreemd schijnen, dat onder de zeven leden der commissie niemand was, die in directe betrekking stond tot de Groningsche universiteit, of het moest zijn, dat Van Marum en Collot d’Escury er lang geleden gestudeerd hadden. Toch was dit volstrekt geen toeleg, om Groningen er buiten te houden, maar veeleer het bezwaar van den verren afstand, die het ondoenlijk maakte, Groningers in de commissie op te nemen. Immers artikel 7 van het besluit inviteerde de heeren Van Spaen van Biljoen, Camper en Muntinghe, „om zoo dikwerf zij zich in de residentie bevinden zullen, aan de deliberatiëndeelenemen” en de commissie verder met schriftelijke consideratiën te dienen. Zou dit genoeg zijn, om de belangen van Groningen krachtig te laten gel-

<sup>1</sup> Titel II art. 7, Wetten ed. Blussé, p. 9.   <sup>2</sup> T. a. p. p. 124.



den, als het noodig bleek? Camper's hart zou thans wel weer naar Franeker trekken. Zeker kon het niet schaden, dat Kemper uit zijn Harderwijkschen tijd met meer dan een voormalig collega, thans te Groningen, vriendschapsbetrekkingen onderhield. Met dat al was het buitenlidmaatschap der commissie en de plicht, voor Groningen's heil te waken, een niet geringe verzwaaring van Muntinghe's zwaren post. Het was toch te voorzien, dat op één punt de oude zuurdeesem van den gewestelijken wedijver zich opnieuw moest laten gelden: het punt, dat Kemper's werkprogram aanduidde met: „Getal en plaatsing der academiën”.

De beslissing der vraag, hoeveel hoogeschoolen het nieuwe rijk zou tellen, en waar die zouden zijn gevestigd, kon Groningen ditmaal vrij gerust afwachten. Het had een gewichtigen voorsprong in het feit, dat de Fransche organisatie Groningen's academie in haar bestaan en haar rang had gespaard. Utrecht, verlaagd tot école secondaire, was het, dat thans naar herstel van oude waardigheid te streven had. Gelukkig kon de Utrechtsche hoogeschool er op wijzen, dat zij (trouwens op aansporing van Fontanes zelf) in 1812 en 1813 met het onderwijs was voortgegaan, alsof er niets veranderd was, enkel zich onthoudende van het verleenen van graden. De stad was blijven bezoldigen en had denzelfden dag, dat het algemeen bestuur de voorloopige voortzetting van het onderwijs op den voet der beide laatste jaren gelastte, den rector gemachtigd, ook weder academische graden te verleenen <sup>1</sup>. Ja, misschien kon Utrecht's weigering tot het opbrengen der universitaire heffing <sup>2</sup> haar thans tot vaderlandsche verdienste worden aangerekend. Hoe echter zou het met de aanspraken gaan van Franeker en Harderwijk? Voor het eerste ijverde Camper, voor het laatste Van Spaen. De commissie vond den middenweg, om de beide vernietigde universiteiten te herscheppen als rijks-athenaea. Niet tot tevredenheid van hare voorstanders. Camper noemde den maatregel „een ongeneesselijke ramp voor de bevordering der letteren, en strijdig met den geest der Nederlandsche natie en derzelver gehechtheid aan de oude instellingen” <sup>3</sup>, welke toch door den Vorst zelf aan de commissie tot richtsnoer was gesteld. Aan Leiden's invloed weet hij in hartstochtelijke termen in een adres tot den Koning zelf de vernedering van Franeker. Tot het eind van zijn leven heeft hij voor Franeker gestreden, met succes, toen reeds in 1818 het athenaeum van Harderwijk op aandrang der Belgische kamerleden werd opgeheven en ook Franeker bedreigd scheen.

<sup>1</sup> De Geer, t.a.p. p. 213 vg.. <sup>2</sup> Zie boven p. 46. <sup>3</sup> De Geer, t.a.p. p. 231.

Zelfs de hoop, dat eenmaal weder Friesland's school tot hoogere bestemming zou herleven, liet hij niet varen <sup>1</sup>.

Ook Groningen koesterde ten opzichte van Leiden gevoelens van naijver en vrees, al gold het voor haar niet het bestaan, maar een gelijken rang. Sedert koning Lodewijk aan Leiden den titel van koninklijke universiteit had geschonken, waren de andere bezorgd geworden voor hun toekomst. De Koning had hen gerustgesteld, en de commissies van 1807 en 1809 hadden het behoud van alle bestaande hoogeschoolen als uitgemaakte zaak beschouwd. In de jaren, dat Leiden en Groningen alleen bestonden, hadden zij een droevige twist gevoerd over de spoliën van Franeker, met die van Harderwijk overeenkomstig het advies van Cuvier en Noël aan de beide behouden universiteiten toegedacht. Vol verontwaardiging had de Groningsche academieraad gezien, hoe Leiden, reeds in het bezit gesteld van alle goederen der Geldersche academie, ook uit Franeker, dat toch in het ressort der Groninger academie lag, te halen zocht, wat van haar gading was. Met fijn beleid had Camper het verdeelen en ontvoeren van den buit zoo veel mogelijk vertraagd. Blijkbaar was hij ook toen reeds bezield van de hoop op beter dagen, en hield, als inspecteur der Groninger academie quasi in het belang van Groningen werkzaam, de begeerige Groningers, die zelfs banken en katheders versleepen wilden, aan de praat. Hij moest, schrijft hij aan Muntinghe, de geheele bibliotheek collationeeren, supplementen maken, nieuwe catalogi van het legatum Schurmannianum, den hortus te boek brengen, dat alles in het Fransch redigeeren: „*een onus multorum camelorum*”. In het eind van 1813 waren nog enkel een aantal physische instrumenten naar Leiden, en planten uit den hortus naar Groningen en Leiden verhuisd <sup>2</sup>.

Dien wedijver was Groningen nog niet vergeten, toen de commissie in haar rapport voorstelde, aan Leiden uitdrukkelijk den eersten rang en bij uitsluiting den titel van universiteit te verleen, mitsgaders een voorrang in subsidiën, tractementen en het aantal der vakken en leerstoelen, terwijl Groningen en Utrecht slechts academiën van den tweeden rang zouden zijn. Kemper achtte deze ongelijkheid wensche-lijk voor het levendig houden van den wedijver. Camper en Muntinghe dienden een protest in, en de Groningsche academieraad ont-

<sup>1</sup> Boeles, t. a. p. I p. 173; H. Bouman, Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool II p. 596. <sup>2</sup> Cuvier et Noël l.c. p. 167, 193; Brieven van Camper aan Muntinghe van 30 Nov., 15 Dec. 1812, 18 Oct. 1813 (Sen. no. 23), van den rector aan Leiden 9 Maart 1813 (Sen. no. 21, zie ook no. 18); Boeles t.a.p. p. 173, 178, 415.

vouwde zijn bezwaren in een schrijven aan den Souvereinen Vorst. Daarin werd zelfs de oude snaar getokkeld, dat Groningen's aanspraken op een gelijken rang gegrond waren in de „gelijkheid van regten, die oude overgebleven staten en inrigtingen, welke door een gelijk verbond vereenigd zijn, wederkeerig regt hebben van elkanderen te vorderen”<sup>1</sup>. Men ziet het, de zuurdeesem der provinciale souvereiniteit werkte nog! – Tenslotte is de erkenning van Leiden's voorrang in naam of titel, zooals de commissie die wilde, uit het ontwerp geschrapt, maar een feitelijke voorrang in het aantal der leerstoelen, het bedrag der tractementen, de zorg voor gebouwen en inrichtingen, het getal der prijsvragen en studiebeurzen, behouden<sup>2</sup>.

De zienswijze der commissie werd nog in een ander, gewichtiger opzicht door den raad van state en den commissaris-generaal verworpen. Alle punten in het concept, die de strekking hadden, de universiteiten den aard van zedelijke lichamen met eigen voorrechten en rechtspraak te laten behouden en haar een zelfstandig bestaan tegenover de regeering te verleenen, moesten wijken voor bepalingen, die ze als staatsinstellingen onder voortdurende bemoeiing van het regeeringsgezag plaatsten. Evenals het vertoog van de Commissie van Van Swinden in 1809 wilde de commissie van 1814 voor de professoren den vrijdom van schutterlijken dienst, van inkwartiering, van alle persoonlijke stedelijke lasten herstellen, ja zelfs het oude forum privilegiatum ten deele doen herleven in de bepaling, dat de professoren en hun gezinnen, ook hun weduwen, in het civiele en crimineele slechts voor het provinciale hof zouderj terechtstaan<sup>3</sup>. Niets van dat alles werd wet. De geest van een nieuweren tijd zegevierde.

De geest, waarin het academisch onderwijs in 1815 op voorslag der commissie geregeld is, is door tijdgenooten en lateren om het zeerst als ruim en onbekrompen geprezen. Inderdaad, het streven, om de Fransche orde en regelmaat te huwen aan de oude vaderlandsche vrijheid en echt wetenschappelijken zin, straalde in alles door. De geleerde stand opnieuw verheven tot het oude aanzien, dat hij in Nederland steeds genoten had, en thans ook uit stoffelijk oogpunt voor een

<sup>1</sup> De Geer t.a.p. p. 220, 232, 237; Kemper t.a.p.p. 140. <sup>2</sup> Koninklijk besluit van 2 Aug. 1815 no. 14 (het zoogenaamde Academisch statuut of de Wet op het hooger onderwijs) artt. 63, 67, 69, 132, 166, 183, 205, 215. <sup>3</sup> Vertoog over de universiteiten door de commissie van 1809, § 128. – De Geer t.a.p. p. 243, 268. Aan art. 164 van het K.B. van 1815, dat ten aanzien van het forum privilegiatum der studenten een voordracht aan de staten generaal in het vooruitzicht stelde, is nimmer uitvoering gegeven. Vergelijk ook art. 130, 131 over schutterij en inkwartiering.

ieder begeerlijker nog dan voorheen, zoo wilde het Kemper <sup>1</sup>. De studie wel evenals in den Franschen tijd nauwkeurig voorgeschreven, maar op een breede basis, ruim gedacht. En toch niet ruim genoeg gedacht voor de toekomst! – Wie zal er het geslacht van Kemper, Van Marum en Tollius een verwijt van maken, dat zij, achttiende-eeuwers, het oude ideaal van een encyclopaedische wetenschappelijke ontwikkeling nog bereikbaar hebben geacht, en dat zij dien cyclus van kennis nog begrensd hebben gezien door bergketens, waarachter nieuwe wijde landen voor hun blik verborgen lagen! – Zeker, het is te betreuren, dat onze voorouders eenstemmig de groote voordeelen hebben miskend, die de inrichting der Duitsche universiteiten met hun talrijke lessen en leermeesters voor de uitzetbaarheid der wetenschapsbeoefening zou opleveren. Allen hebben zij het Duitsche systeem achtergesteld bij het vaderlandsche <sup>2</sup>. Zij zagen hun ideaal van ontwikkeling meer door de oogen van het klare maar ijle Fransche classicisme: een welomlijnd en uniform samenstel van kundigheden, practisch en edel, niet diep noch avontuurlijk.

De Latijnsche school, die vroeger bijna niet anders dan Latijn had geleerd en dat zonder eenige aesthetische of historische behandeling, terwijl het Grieksch zich doorgaans beperkte tot het lezen van het Nieuwe Testament, zou voortaan het onderwijs in de beide klassieke talen verlevendigen door de behandeling van oude en nieuwe historie, geografie en antieke mythologie, waarnaast de wiskunde als leervak haar plaats kreeg. Een gezond en vrijzinnig beginsel bleef aan de Latijnsche scholen zelf evenals voorheen het recht gunnen, hun leerlingen op grond van een examen rijp voor de academische studiën te verklaren. Dat er van het Grieksch en de zoogenaamde bijvakken dikwijls niet veel terecht kwam, en dat vooral de kleinere gymnasia veel onrijp ooft afleverden, was een fout in de technische uitvoering, niet in het stelsel zelf. En dat er van de Latijnsche scholen onder dit stelsel iets is uitgegaan, bewijst de hooge eer, waarmee de namen van zoo menig scholarch: de Schneither's en de Terpstra's, Nassau en Noordevier, in herinnering zijn gebleven.

Uit het Fransche systeem nam men den eisch over, dat aan de universiteit zelve de breede vorming zou worden voortgezet door voorstudie in de litterarische en philosophische vakken. In theorie was die eisch ook aan het oud-vaderlandsche stelsel eigen geweest. Feitelijk

<sup>1</sup> Kemper t.a.p. p. 131. <sup>2</sup> Bilderdijk bij Colenbrander, Gedenkstukken 1806—1810, I p. 221; Vertoog over het hooger onderwijs 1809, § 82, 83.

ontleenden beide hem tenslotte aan het middeleeuwsche studium: de artes liberales als voorbereiding tot theologie, jus en medicijnen. Eerst als candidaat in de letteren werd men tot de beide eerste studiën toegelaten, als candidaat in de wis- en natuurkundige wetenschappen tot de laatste. Voor het eerste werd een examen vereischt over Grieksche en Latijnsche letter- of taalkunde, antiquiteiten en geschiedenis en een testimonium, dat men wiskunde en logica had gevolgd, voor het laatste een examen in wiskunde, natuurkunde, kruidkunde en de gronden der scheikunde en een testimonium aangaande Grieksch, Latijn en logica. In 1826 werd voor den candidaat in de letteren het voorafgaand zoogenaamd klein mathesis-examen in de plaats van het testimonium gesteld <sup>1</sup>.

Ook bij de verdere studiën vulden testimonia aan, wat niet geëxamineerd werd. Een minimum duur der studie was voorgeschreven. Aan Duitsch voorbeeld ontleende men de instelling van prijsvragen. Het geheel was zoo ingericht, dat ieder student al het onderwijs moest genieten, dat in de faculteit gegeven werd, waarvan hij de summos honores begeerde, en bovendien nog een aanzienlijk deel van dat der voorbereidende faculteiten. Ja zelfs had hij niet alleen het geheele onderwijs zijner faculteit te volgen, maar de geheele wetenschap te verduwen, die zij vertegenwoordigde. Immers het voorschrift luidde, dat elke wetenschap, die het onderwerp van een afzonderlijke les uitmaakt, in één jaar moest worden afgehandeld <sup>2</sup>. Ook dit schijnt het uitvloeisel eener ouderwetsche, haast nog scholastieke opvatting der wetenschap.

Ten opzichte van de colleges volgde men het Fransche systeem niet. Ook hierin waren het vaderlandsche en het Fransche stelsel afwijkende ontwikkelingen uit denzelfden middeleeuwschen stam. Oorspronkelijk moest de professor gratis openbare lessen houden en kon daarnaast voor private colleges zich laten honoreeren. Bij ons te lande waren de publieke lessen zoo goed als geheel in onbruik geraakt, het Fransche stelsel daarentegen stelde ze op den voorgrond. Het was daarmee, evenals op het stuk van de voorbereidende studiën, meer in overeenstemming met het oorspronkelijke gebruik. De commissie van 1814 evenwel keerde in dezen tot het Nederlandsche gebruik terug, hief de openbare

<sup>1</sup> K.B. van 2 Aug. 1815 artt. 73, 93, 98; K.B. van 9 Sept. 1826 art. 5, 6. De eischen verschilden eenigszins voor aanstaande theologen of juristen, en waren omvangrijker, als het candidaatsexamen de voortzetting der litterarische of philosophische studiën gold.

<sup>2</sup> Art. 70.

lessen geheel op en normeerde het tarief van collegegelden, dat reeds vóór den Franschen tijd te Leiden gegolden had, voor alle universiteiten <sup>1</sup>.

Van het oud-vaderlandsche stelsel herstelde men ook den regel, dat de professoren aangesteld werden in de faculteit in 't algemeen, met het recht om alle vakken te doceeren en onder goedkeuring van curatoren bij onderlinge afspraak de verdeeling daarvan te regelen.

Het ligt voor de hand, dat bij de opvattingen, die aan het besluit van 1815 ten grondslag liggen: een scherp omlijnd wetenschappelijk geheel, door allen in zijn vollen omvang op te nemen, aan een sterke uitbreiding der leervakken niet gedacht kon worden. In het rapport van Van Swinden c.s. van 1809 worden wel een aantal vakken opgesomd, die men gaarne onderwezen wenschte te zien: land- en staathuishoudkunde, tijdrekenkunde en diplomatiek, zeevaartkunst en aardbeschrijving, aethetica en archaeologie, zelfs reeds de talen van Voor-Indië <sup>2</sup>. Men ziet, er zijn er onder, die nu nog niet aan alle Nederlandsche universiteiten tot hun recht zijn geholpen. Doch dit waren vota op het papier. De vermeerdering, die in 1815 tot stand kwam, betrof in de eerste plaats de rechtsgeleerde faculteit, waar thans het hedendaagsche burgerlijk recht en strafrecht de hem toekomende plaats kreeg. De staathuishoudkunde wordt nog niet genoemd, wel krijgt Leiden de staatkundige historie van Europa, statistiek en diplomatiek <sup>3</sup> in de juridische faculteit. Dan werden de natuurlijke historie, de landhuishoudkunde en de 'Hollandsche letterkunde en welsprekendheid' opgenomen. Maar voor alle andere vakken, welke buiten den ouden kring lagen, bestond zelfs niet de mogelijkheid, ze zonder wetswijziging in het academisch onderwijs in te voeren.

Ernstige besprekingen had de behoefte aan theologisch onderwijs voor andere gezindten dan die der Nederduitsch hervormde kerk opgeleverd. De commissie ging in op het voorstel, dat Mr Theodorus van Swinderen in een memorie aan den Souvereinen Vorst met aandrang

<sup>1</sup> Art. 72, 135; vgl. Cuvier et Noël, l.c. p. 112; Tydeman, Consideratiën, p. 14.  
<sup>2</sup> Vertoog etc. § 113—125. <sup>3</sup> Hieronder verstond men in 1815, naar het schijnt, de hulpwetenschap der geschiedenis, die ook nu nog dien naam draagt, nl. de kennis om diplomata te ontcijferen en te verklaren, noodig geoordeeld voor aanstaande diplomaten. Toen echter Thorbecke te Leiden kwam, heeft deze met een eenigszins vrije interpretatie van die diplomatiek gemaakt diplomatie: een naam, die echter alleen te Leiden bekend was, en waaronder verstaan werd de geschiedenis van het statenstelsel van Europa sedert den vrede van Munster, welk vak te Utrecht onder den naam staatkundige geschiedenis gedoceerd werd. Kappeyne v. d. Coppello, Handelingen der Tweede Kamer 1875—1876, p. 1289.

aanbeval, om te Groningen aan de theologische faculteit een Luthersch hoogleeraar toe te voegen, met het oog op de vele Oost-Friezen, die daar steeds studeerden. Zoowel de commissie van 1809 als Cuvier en Noël hadden daarover reeds hun gedachten laten gaan. De raad van state ging verder en beval een afzonderlijke Luthersche faculteit te Groningen naast de hervormde aan. Gelijk bekend is, kwam van de door velen gewenschte inschakeling van alle theologisch onderwijs in de universiteiten ten slotte niets <sup>1</sup>. De theologische faculteit bleef evenals te voren bij uitsluiting het domein der hervormde kerk.

Het talrijk nakroost van de oude artes liberales bleef den student bij zijn intrede in de universiteit ontvangen. Dit kroost zou echter voortaan niet meer ongescheiden leven in één philosophische faculteit, die humanistische en exacte wetenschappen in zich vereenigde. Aan onze oude hoogeschoolen waren trouwens vele der wis- en natuurkundige vakken steeds door medici en in de medische faculteit onderwezen, dikwijls dan ook zeer gebrekkig. Te Groningen maakte in 1812 de mathematicus, tevens physicus, Baart de la Faille, deel uit van de philosophische faculteit, Petrus Driessen, die de pharmacie, botanie, chemie en een deel der natuurlijke historie doceerde, van die der geneeskunde. Ook in Frankrijk was de scheiding in een faculteit van wetenschappen en eene van letteren eerst een nieuwigheid van de keizerlijke universiteit. De rapporten van Meerman en van Swinden hadden beide in navolging daarvan vijf faculteiten aanbevolen. Bij de inlijving in de keizerlijke universiteit had de splitsing moeten volgen; zij bleef echter, althans te Groningen, naast vele andere zaken achterwege. Thans werd zij doorgevoerd. Het zou de laatste maal geweest zijn, dat een medicus aan een onzer academiën (zeer zeker niet Groningen), die als oudste van zijn faculteit directeur van den hortus was en met de botanie belast, aan den Souvereinen Vorst bij diens rondgang in den kruidtuin in zijn verlegenheid de planten met namen uit de anatomie van het menschelijk lichaam voorstelde als deltoïdes, triceps, sartorius, sternocleido-mastoïdeus <sup>2</sup>.

Eén wetenschap was er, die zich de scheuring der oude philosophische faculteit bitter beklaagde, namelijk de bespiegelende wijsbegeerte zelve. „Bij de wis- en natuurkundige faculteit, die zij heeft moeten

<sup>1</sup> Hierover De Geer t.a.p.; Vertoog 1809 § 79, Cuvier l.c. p. 187. <sup>2</sup> Voorheen en Thans, 1828—1878. Herinneringen etc. door een oud-student (P. Harting), Utrecht 1878, p. 5. — Driessen doceerde in den cursus 1815—1816 voor het laatst al zijn vakken in de medische faculteit; daarna gaf hij pharmacie in de geneeskundige, chemie en botanie in de wis- en natuurkundige faculteit.

verlaten, heeft zij haren naam als erftitel achtergelaten. Nadat de godgeleerde faculteit zich het bezit had toegeëigend van twee harer voor-naamste deelen, het onderwijs der natuurlijke godgeleerdheid en zede-leer, en de regtsgeleerde van het natuurregt, mag zij nu, beroofd en verminkt, zich in hare ellende nog gelukkig achten van ten minste eene gastvrije schuilplaats bij de faculteit der letteren gevonden te hebben.”<sup>1</sup> Het domein der philosophie, zei de Utrechtsche professor J. F. L. Schröder, is evenals Polen terwille van vrede en eendracht onder de naburige rijken verdeeld<sup>2</sup>. De klagende wijsgeeren hebben noch de meerdere verdrukking, die 1876 de philosophie zou brengen, kunnen voorzien, noch de wederopleving, die des ondanks de verstootene in de volgende eeuw weer eenigermate tot haar centrale positie zou terugbrengen. Voorloopig had men met juisten blik de belangen der natuurwetenschappen laten voorgaan.

Tegenover de heilzame navolging van het Fransche voorbeeld in de splitsing der philosophische faculteit stond op een ander gewichtig punt een merkwaardig vasthouden aan het oude: men behield het Latijn als taal van het academisch onderwijs. Men wist, dat het bijkans overal in het buitenland als zoodanig was opgegeven. Met recht was men trotsch op den ouden Hollandschen philologenroem. Cuvier en Noël, die ons dien roem niet onthielden, hadden een zeer bijzonder motief om het behoud van het Latijn aan te bevelen, hoewel zij het voor modern wetenschappelijk onderwijs ongeschikt achtten: „c'est que le latin ayant avec le français une analogie bien plus grande que le hollandais, fournira un moyen de plus de familiariser avec notre langue nos nouveaux concitoyens, et que les académies de Hollande se trouveront moins étrangères aux autorités de l'université impériale”<sup>3</sup>. De commissie van 1814 daarentegen behield het Latijn uit volle overtuiging, zonder eenige tegenspraak naar het schijnt, en niet eens met de restricties en ruimte, die het rapport van 1809 had aanbevolen. Kemper heeft dit als een bijzondere overwinning beschouwd<sup>4</sup>, Geel en Van Heusde hebben het als een zegen voor de ware wetenschap geprezen. Het was een besluit, welks gevolgen zich eerst gaandeweg zouden openbaren, en dat wellicht heeft nagewerkt tot lang nadat de verplichting om in het Latijn te doceeren uit wet en gebruik was verdwenen.

<sup>1</sup> J. Nieuwenhuis, *Gedachten over het academisch onderwijs der bespiegelende wijsbegeerte in het koninkrijk der Nederlanden*, Leiden 1830, p. 27. <sup>2</sup> *Oratio de nostra cognitione animi comparata cum cognitione rerum corporearum*. *Annales acad. Rheno-Trajectinae* 1823—1824, p. 9. Vgl. ook J. Clarisse in *De Fakkels* XII 1836 p. 228. <sup>3</sup> Cuvier et Noël, l.c. p. 182. <sup>4</sup> Kemper, t.a.p. p. 138.



Eén ding mocht Kemper bij de plechtige inwijding der Leidsche universiteit in 1815 met trots getuigen van het werk, dat van zijn geest en zijn wil den stempel droeg: geen bijoogmerken ontsierden het: „de wetgever heeft hier nergens zich zelve, maar alleen de zaak in het oog”<sup>1</sup>. De wetenschap was weer vrij, er waren geen staatsgevaarlijke vakken meer.

Te Groningen had Kemper's vriend Seerp Gratama niet gewacht, tot het koninklijk besluit zijn geliefd natuurrecht weer van den ban ontsloeg, om het vak van zijn voorkeur te hervatten, en de studenten zongen met het oog op 's mans levendigen betoogtrant:

„Met al zijn buld'ren en geraas  
Is 't Jus naturae nu weer baas.”<sup>2</sup>

Evenmin had de universiteit zelve gewacht, om in October 1814 haar tweede eeuwfeest te vieren, waaraan de aanstaande herboorte als lands hoogeschool een blijder glans gaf dan van herdenking alleen. Hoe het feest gedurende verscheiden dagen in tegenwoordigheid van den Souvereinen Vorst en zijn gemalin, van afgevaardigden uit de staatscommissie en van Leiden en Utrecht, luisterrijk is gevierd, kan men uitvoerig beschreven vinden in de Acta Saecularia of in den Almanak der akademie van Groningen voor 't jaar 1815<sup>3</sup>. Met voldoening vermeldt een feestgenoot, dat alles veel beter geregeld was en ordelijker verliep dan Leiden's tweehonderdjarig feest in 1775, waarvan Wyttenbach een gemelijk tafereel had opgehangen<sup>4</sup>. Het was een ondoordacht verwijt van de studenten aan den rector Muntinghe, die onder dezelfde gewelven, waar twee jaren tevoren zijn lof aan Napoleon gegalmd had, thans Oranje, maar hartgrondiger, prees, als zoude hij eenvoudig de huik naar den wind hangen<sup>5</sup>. Natuurlijk ontbrak een maskerade der studenten niet: een zinnebeeldige voorstelling der wetenschappen, Minerva op een 'godenkar', gevolgd door de faculteiten (vier nog maar) eveneens op godenkarren, verbeeld door een vrouw (dat wil zeggen een theologisch student) met de attributen van Religio, vergezeld van Augustinus en Chrysostomus, door Themis met Ulpianus en Tribonia-

<sup>1</sup> Kemper, t.a.p. p. 130. <sup>2</sup> Plegtige optocht der professoren van Groningen, Wijze: „Jadis un célèbre empereur”, hs. univ. bibl. Gron. 1814. Hier naar de lezing van Mr H. v. A. (Mr A. W. Engelen) Herinneringen van vroeger en later leeftijd en aan gedenkwaardige land- en tijdgenooten, Tiel 1884, p. 36, die dit fragment aanhaalt. Deze berijmde professorenrevues zijn mode geweest. Mij zijn fragmenten bekend van een uit 1844, nagevolgd naar die van 1814, en een van omstreeks 1860. Zij zijn alle vrij grof. <sup>3</sup> P. 72—149. <sup>4</sup> Vita Ruhnkenii p. 167. <sup>5</sup> Plegtige optocht.

nus, door Aesculapius met Hippocrates en Galenus, door 'een oud man' met sfeer en passer, die de wijsbegeerte voorstelde en achter wiens kar Aristoteles en Cicero schreden. Wat had de oude humanistische, ja scholastieke allegorie voor dit geslacht nog een frischheid en bekoring! – Bij het uitkomen der Boteringestraat schrokken de blauw gedrapeerde paarden, die Religio's wagen trokken, van het vuurwerk en sloegen op hol, maar de brave theologant bleef 'vera Religionis imago' onbewegelijk en met onverstoord gelaat zitten, tot grote bewondering van de studenten en het volk <sup>1</sup>. Niemand heeft het ongeval als omen geduid van de kerkelijke beroeringen, die eerlang de Groningsche hoogeschool in opspraak zouden brengen. – Het was alles zeer eenvoudig uitgemonterd. De studenten zelf hadden de papieren schilden beplakt en met koeien van letters beschilderd, die de wijzen droegen met de titels van hun geschriften. Een geestigen vond hadden zij bovendien gedaan met hun papieren gedenkpenning in noedmuntvorm: 'Dummodo monumentum adsit' <sup>2</sup>.

Het spreekt vanzelf, dat de inwijding der vernieuwde hoogeschool in 1815 na de afkondiging van het organieke besluit en de daarop gevolgde benoeming en bevestiging van curatoren en professoren bij het kort verleden eeuwfeest in de schaduw moest blijven. Die inwijding had 6 November 1815 plaats: de waarnemende president-curator Ten Berge begroette in een aanspraak de professoren 'met den ouden, deftigen, zwarten tabbaard bekleed', rector Muntinghe hield nogmaals een redevoering, de curatoren gaven een diner en de studenten een serenade.

De universiteit begon haar nieuwe loopbaan met de oude inrichtingen en met een staf, die vrij wat veteranen telde. Het geslacht, dat kort na het midden der achttiende eeuw geboren was, werd nog met eere vertegenwoordigd door mannen als Petrus Driessen, die voor schei-, plant- en landhuishoudkunde de hoogste vendiensten had, Jacobus Baart de la Faille den ouderen, mathematicus en physicus, Thomassen à Thuessink, dien het met lof zoo gulle geslacht wel Neêrlands Hufeland dorst noemen, Seerp Gratama „even zuiver in regtsgeleerde beginselen als echt van Vriesschen stempel”, Herman Muntinghe, die bij zijn grooten roem als theoloog thans dien had gevoegd van met omzichtig beleid het schip door de stormen van den Franschen tijd te hebben gestuurd. Twee van de ouderen waren tusschen het herstel der vrijheid en het in werking treden der nieuwe organisatie gestorven: de jurist Paehlig en de professor in Grieksch en Latijn Ruardi. Volgens de

<sup>1</sup> Fockens l.c. p. 38 ss.. <sup>2</sup> Zie Jonckbloet's Gedenkboek p. 349.

nieuwe organisatie moesten de faculteiten te Utrecht en te Groningen respectievelijk tellen: drie theologen, drie juristen, drie medici, vier professoren in de faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen en vijf in die der bespiegelende wijsbegeerte en letteren, wat voor Groningen een vermeerdering met drie leerstoelen beduidde. Ter bezetting, zoo van vacaturen als van nieuwe leerstoelen, waren daartoe in 1815 benoemd: twee voormalige hoogleeraren uit Harderwijk, de jurist Van Enschut en de litterator Jan ten Brink; Theodorus van Swinderen had reeds in 1814 zijn ambt van inspecteur der academie voor dat van professor in de natuurlijke historie mogen verwisselen; ook de medicus Stratingh en de lector in de chirurgie Hendriksz waren reeds vóór 1815 aan de hoogeschool verbonden. De nieuwe leerstoelen van landhuishoudkunde en Hollandsche letterkunde en welsprekendheid werden bezet door den merkwaardigen Uilkens en Mr Barthold Hendrik Lulofs.

Nu kwam ook die aanhang van academisch subalternen, die aan geen oude universiteit ontbrak, en ten deele aan de Duitsche nog wordt gevonden, om herstel of bevestiging van hun posten. Zij hadden het kommerlijk gehad in de voorafgegane jaren. De oeconomus van de burse of beursmeester had eerst vruchteloos op zijn tractement gewacht en daarbij de kosten van de gratis tafel voor studenten moeten voorschieten. Toen had de grootmeester der keizerlijke universiteit de tafel en zijn post plotseling opgeheven zonder eenige schadeloosstelling<sup>1</sup>. De eenige tegemoetkoming, die curatoren hem konden geven, was, hem te laten wonen in de beursmeesterswoning, waar hij in 1822 op hoogen leeftijd stierf<sup>2</sup>. De voorzanger in de Academiekerk en de auctionaris der academie, die in een der gehoorzalen de boekenveilingen placht te houden, waarvan de senaat binnen Groningen het monopolie had en eenige provisie genoot, zagen hun verzoek om herstel van hun ambt geweigerd<sup>3</sup>. Wel handhaafde of herstelde men de instituteurs der Fransche, Engelsche, Duitsche en Italiaansche talen, den academischen schermmeester, dansmeester, pikeur, muziekmeester, teekenmeester. De schermmeester was tevens leeraar in het Fransch en Engelsch, over welke zeldzame combinatie van kundigheden Cuvier zich had verbaasd; hij noemde zich De Saint Glain en was misschien wel een émigré, de stakker, die met vrouw en zes kinderen in 1812 en 1813 niets van zijn schamele bezoldiging genoten had. Heel veel ge-

<sup>1</sup> Handelingen van den rector 25 Mei 1813 (Sen. no. 21). <sup>2</sup> Cur. 2 en 5 Dec. 1845; 4 Oct. 1821, 24 Jan. 1823. <sup>3</sup> Cur. 16 Dec. 1815, 3 Mei 1816, 24 Dec. 1817.

bruik werd er van dit taalonderwijs niet meer gemaakt. Toen de muziekmeester der hoogeschool eenige jaren later met de noorderzon vertrokken was, en curatoren voorstelden, den post opnieuw te vervullen, berichtte de minister van publiek onderwijs, nationale nijverheid en koloniën 10 Januari 1821, dat al de genoemde betrekkingen bij vacature niet weder zouden worden vervuld. Zoo verdwenen voor en na deze resten van oude universiteitszeden. Tot degenen, die het langst in leven bleven, behoorden de dansmeester en de pikeur der hoogeschool. De eerstgenoemde stierf in 1836, waarop de dans- en schermzalen in het zoogenaamde corps de garde tot berging van de landhuis-houdkundige verzameling van instrumenten werd ingericht; in het volgende jaar droegen curatoren de totaal vervallen manège, op de plaats waar nu de hoogere burgerschool voor meisjes staat, aan de stad over, daar de minister geen geld wou geven voor vernieuwing. De pikeur behield zijn academischen titel niettemin tot zijn dood in 1849 <sup>1</sup>.

Het verleden spookte ook nog wel in de hoofden van den academischen senaat. Geen wonder, waar zelfs de commissie van 1814 immers nog zooveel van de oude vrijdommen en privilegiën had willen handhaven. In den Franschen tijd had men zich bitter over het verlies daarvan beklagd. Lebrun had mooi uitvaren gehad, toen de senaat hem om vrijstelling van den last der inkwartiering verzocht: „J'ai vu avec peine que des hommes qui par leur état doivent enseigner les vérités utiles, aient voulu invoquer des privilèges accordés dans les temps d'ignorance.” Maar het waren hun emolumenten, die zij noode missen konden. Een Groningsch professor had Cuvier voorgerekend, dat de inkwartiering hem in één jaar *f* 600.— had gekost <sup>2</sup>. Thans echter waren de tractementen en de tijden verbeterd. Het organiek besluit sprak van geen vrijdommen meer. Niettemin meende de senaat nog in 1817, toen het stedelijk bestuur de professoren en studenten had aangeslagen in een contributie voor de schutterij, niet gehouden te zijn tot betaling van stedelijke lasten. De senaat beriep zich daarbij op het feit, dat „eene algemeene wet niet kan wegnemen zoodanige voorrechten, welke eene oude reeds lang bestaande universiteit wettig bezat” <sup>3</sup>. Vruchteloos natuurlijk.

<sup>1</sup> Cur. 19 Febr., 15 Juni, 28 Dec. 1816, 30 Aug. 1817, 19 Jan. 1821, 18 Mei 1836, 30 Aug. 1837 enz.; Cuvier et Noël l.c. p. 150; G. M. Doornbos, De laatste stadspikeur van Groningen, Gron. Volksalmanak 1913 p. 154. <sup>2</sup> Handelingen van den senaat 1810 26 Nov. en bijlagen, ook bij Colenbrander Gedenkstukken 1810—1813, p. 867. Cuvier et Noël l.c. p. 146. <sup>3</sup> Acta Senatus 1816—1817, bijlagen, brief van 13 Aug. 1817; antwoord van het stadsbestuur 25 Aug..

Veel zwaarder viel den senaat de verandering, die de nieuwe organisatie bracht in zijn verhouding tot curatoren. Het besluit van 1815 herstelde de collegiën van curatoren, bestaande uit vijf personen, „evenzeer onderscheiden door hunne zucht voor de letteren en wetenschappen, als door hunnen stand in de maatschappij”<sup>1</sup>, zonder periodieke aftreding en met een werkring, die van die bij de oude provinciale academiën weinig verschilde. De burgemeester der universiteitsstad was in die hoedanigheid curator; de gewoonte bracht ook geregeld den gouverneur der provincie, meestal ook dien van Drente, in het college. Zoo keerden de oude Groningsche namen opnieuw terug: de gouverneurs van Groningen G. W. baron van Imhoff (1828-1830), W. F. L. baron Rengers (1830-1850), L. G. A. graaf van Limburg Stirum (1851-1853), Mr I. A. van Royen (1853-1867), de burgemeesters W. W. Jullens (1815-1816), B. D. van Idsinga (1817), J. Wichers (1818), F. J. J. Cremers (1818-1824), Jhr J. F. van Iddekinge (1824-1842), H. de Ranitz (1843-1846), J. W. C. baron van Ittersum (1847-1848), G. W. H. baron van Imhoff (1849-1852), J. Slot (1853-1863), W. de Sitter (1863-1873). Het provinciaal gerechtshof en de rechtbank te Groningen leverden: T. A. ten Berge (1815-1830), T. Sijpkens (1815-1842), J. Gockinga (1839-1851), H. O. Feith (1846-1849), B. Wichers (1850-1872). De eerste regeeringsambtenaar van Drente had zitting in de personen van Jhr P. Hofstede (1830-1839), J. A. G. baron de Vos van Steenwijk (1851-1872), L. N. graaf van Randwijck (1842-1846), die van Friesland in Jhr J. E. van Panhuys (1849-1877). De overigen zijn geweest de staatsraden Jhr H. L. Wichers (1815-1828) en Jhr O. van Swinderen van Rensuma (1830-1850) en de opperhoutvester van Hunsingo Jhr G. Alberda van Menkema (1815-1827). Het secretariaat bij het college is vervuld door M. Salverda (1815-1825), A. L. Wichers (1825-1844), J. H. Geertsema Cz. (1845-1866), B. van Royen (1867-1873).

Kort na het inwerkingtreden van de organisatie van 1815 nu, om daartoe terug te keeren, rees er een geschil tusschen curatoren en senaat. Eén ding was er namelijk in hun verhouding veranderd. Het scheen louter een kwestie van formeele waardigheid, ‘een nietige zaak’, meenden curatoren. Misschien was het inderdaad iets meer: het teeken van een veranderd régime<sup>2</sup>. Volgens het oude gebruik ging bij acade-

<sup>1</sup> Art. 229. <sup>2</sup> Zie Bedenkingen over de vraag, of de vacantiën der hoogeschoolen in de noordelijke provinciën der Nederlanden al of niet te lang zijn (door C. J. C. Reuvens), Dordrecht 1824, p. 29.

mische plechtigheden de rector magnificus vóór curatoren; hij presdeerde den senatus amplissimus (professoren en curatoren tezamen), de overige professoren volgden na het college der verzorgers. Art. 233 van het besluit van 1815 bepaalde: „Bij academische plegtigheden of vergaderingen heeft het kollegie van curatoren den eersten rang”. Naar het oordeel van den Groningschen senaat sloot dit nog niet het behoud van de oude rangorde uit, en hij maakte zich sterk, die opvatting te doen gelden. Kort vóór de rectoraatsoverdracht van 1816 moest voor het eerst volgens art. 242 een senatus amplissimus plaats vinden, waarin de curatoren, na met rector en assessoren een secretaris voor het volgende jaar gekozen te hebben, de eeden der jaarlijksche academische waardigheden hadden af te nemen. Toen nu de president-curator Wichers (de overigen waren verhinderd) zich daartoe op 23 September 1816 in den senatus academicus begaf, vond hij den presidialen zetel bezet door rector Muntinghe, die (hoezeer hij er naar snakte, het rectoraat eindelijk te mogen nederleggen) hem dien op zijn verzoek eerst na eenige zwaarigheden en onder afkeuring van sommige collega's inruimde. De senaat won het gevoelen in van Leiden en Utrecht, die het met hem eens waren, en verklaarde, dat zij dit voorloopig zouden aanzien, „tot zoo lang door den Summus Imperans daaromtrent zal zijn beslist”. Zoo verliep de rectoraatsoverdracht van 1816 zonder schade voor het decorum, en kon de zachtmoedige Muntinghe eindelijk zijn lang getorsten last neerleggen op de schouders van den heftigen en halsstarrigen Gratama. Deze oude Friesche vrijheidsman vatte de zaak ernstiger op. Er waren meer kwesties van waardigheid gerezen. Door een verkeerde inlichting van den stempelsnijder, die voor de Leidsche curatoren een zegel had vervaardigd, had het Groningsche college zich een groot en klein zegel laten maken met het randschrift: *Academia Groningana*. Gratama eischte hun die zegels af, op grond van het voorschrift in art. 255, dat het groot zegel van de hoogeschool bij den rector te berusten had. Curatoren gaven dan ook terstond aan dit verzoek gehoor. Hetzelfde artikel kende den senaat de eere toe van twee academische schepters, hem vooruitgedragen. Toen het wat lang duurde, eer curatoren zorgden, dat de oude schepter, de vereerde reliek van Ubbo Emmius, een broertje kreeg, liet Gratama op zijn gezag den tweeden schepter vervaardigen. Inmiddels meenden curatoren natuurlijk, dat nu de senaat stappen zou hebben gedaan, om over de rangkwestie de beslissing van den Summus Imperans uit te lokken. Tot hun verbazing ontvingen zij in plaats daarvan een lijvig epistel van Gratama

van 2 Augustus 1817, waarin deze het gevoelen van den senaat in zake den voorrang van den rector magnificus in den breede motiveerde, en dat „op eene al te geëxalteerde toon”, vonden curatoren, doelende op het haast dreigend exordium: „ dat hij, de rector, stormen voorzag, die hij wenschte voor te komen, en vreesde, achtbare namen bij de geleerde wereld te zien aangebragt en getekend, die hij er zelf met eere wenschte te vermelden”. – Het geduld van het opperste college was ten einde: zij lieten den brief onbeantwoord en zonden hem op aan den commissaris-generaal van onderwijs, kunsten en wetenschappen, met een begeleidend schrijven, waarin zij om beslissing van het punt in kwestie verzochten en tevens betoogden, dat de rector „inderdaad nodig heeft, om op eene zeer efficacieuse wijze onderrigt te worden omtrent het regt verstand van het akademisch statuut”. – De rector intusschen voegde daden bij woorden. Op 27 September 1817 convoceerde hij de curatoren tot den senatus amplissimus tegen 9 October, bepaalde, dat daarin de rector magnificus zou voorzitten, en riep tevens de curatoren op, „om te compareren in de vergadering van rector magnificus en assessoren”. Het stoute stuk kwam te laat. Op denzelfden dag, 29 September, dat curatoren het opzonden naar den Haag met een dringende bede om de beslissing, die zij reikhalzend tegemoet zagen, verzond de commissaris-generaal een koninklijk besluit van 18 September, dat besliste, dat de voorrang, in art. 233 bedoeld, ook het presidium van den senatus amplissimus gold. Daarmee was de zaak beslist. Gratama presideerde niet. Maar nog had hij den pijl van den vluchtenden Parth in zijn koker. Aan het slot van zijn rectorale oratie op 10 October 1817 maakte hij de overdracht van zijn ambt aan zijn opvolger Driessen tot een pathetische uitluiding van aloude heerlijkheid. „Sceptra tibi trado...” en hij vertelde, hoe hij den ontbrekenden had laten vervaardigen. „Tibi trado sigilla academiae...” en hij beschreef, hoe hij het recht van den senaat had gevindiceerd: „eripui manibus eorum qui detinuerunt” (wat hij later in den druk verzachtte). „Ipsam tibi trado rectoris dignitatem...”, ach, hoe verminderd! Hij had getracht, de verloren waardigheid te herstellen, maar de beslissing is gevallen: „cui parendum. – Quae supersunt, tu tuere!”<sup>1</sup>

Nog lang bleef de senaat op dit punt zeer prikkelbaar. Gratama trachtte nog, bij de promoties te redden, wat bij de andere plechtigheden verloren was, maar tevergeefs. Nog in 1824 beschouwde de

<sup>1</sup> Cur. 14 Oct. 1816, 2, 29 Sept., 4 Oct., 13 Dec. 1817 en de bijbehorende ingekomen brieven. *Annales academiae Groninganae 1816—1817* p. 14.

senaat de zaak als niet afdoende beslist, en een geringe vormkwestie was voldoende, om in 1834 den toon van hun correspondentie weder tijdelijk te verzuren <sup>1</sup>.

Was het oude geleerdentrots tegen oude regententrots, standsgevoel alleen, of ook een weinig piëteit voor de dierbare vormen van het verleden? – Ons zou het welkomer zijn geweest, indien de piëteit voor het oude meer de concrete monumenten van het verleden gegolden had: de academische gebouwen. Doch daarin hebben de tijdgenooten enkel het versletene, het wel zeer versletene kunnen zien.

<sup>1</sup> Cur. 24 Dec. 1817; 17 Jan. 1818; Acta Senatus 1823—1824, bijlage R; ib. 1833—1834, 30 Juni; Cur. 1834, Juli 30, no. 9; zie ook Jonckbloet p. 219.



## II

### DE ACADEMISCHE GEBOUWEN TOT OMSTREEKS 1830

De stad Groningen heeft tot omstreeks 1830 haar oude uiterlijk in hoofdzaak bewaard. Al gaf reeds het nieuwe stadhuis een modern cachet aan de Grootte Markt, al waren er van de hooge gevels, die met hun 'tempels' aan de stad een zoo sprekend Nederduitsch type gaven, reeds een aantal afgebroken of verminkt, veel verder strekte de vernieuwing nog niet. De molens stonden nog op de wallen, de veertiende steenen 'bogen' overspanden de 'diepen' nog. De twee middeleeuwsche binnenpoorten: Apoort en Poelepoort zijn eerst kort voor 1830 geslecht. In al de hoofdstraten met hun eigenaardige wagenpleinen zag men nog, veel meer dan een Hollandsche stad zou hebben vertoond, breede huizen van één verdieping. In het noordelijk deel strekte zich nog van den Turfsingel af tot de Laan toe een breede gordel van voormalige kloosterlijke gestichten uit, waarvan de oude gebouwen voor een goed deel nog vrijwel onveranderd en de groote open terreinen onbebouwd waren. Geen enkele wijk der oude stad is misschien sinds dien tijd zóó van voorkomen veranderd als de buurt, waar de hoogeschool sedert 1614 haar verblijf had. Het was ten zuiden van de Broerstraat het oude Franciscanenklooster en ten Noorden ervan de terreinen van twee jufferen-conventen: het Vrouw Menolda- en het Vrouw Sywenconvent. De Minderbroederskerk was in 1566 aan de hervormden ingeruimd, en toen zij in het volgende jaar hun weer gesloten werd, hadden de predikanten in het naaste jufferklooster onder den blooten hemel hun prediking voortgezet<sup>1</sup>. Toen volgens het tractaat der reductie van 1594 alle kloostergoederen provinciaal domein werden, met de bepaling, dat de goederen en de inkomsten daaruit voornamelijk zouden worden besteed tot bevordering van het onderwijs en de opvoeding der jeugd, was derhalve deze grond in meer dan een opzicht aangewezen voor de jonge hoogeschool. Bij een academiestichting in de 17e eeuw werd aan het oprichten van pompeuze nieuwe gebouwen niet gedacht: een kloosterkerk en stichtshuizen waren overal wel te vinden. Het was al veel, wat men in 1614 te Groningen deed. Aan de Noordzijde der kerk werd een langwerpig laag gebouw ge-

<sup>1</sup> Kroniek van Abel Eppens, ed. Feith en Brugmans, I p. 177, 186.





DE ACADEMIEPOORT, AFGEBOKEN IN 1846  
(steengravure van W. de Boois naar een teekening van J. Ensing,  
uit de Groningsche Volksalmanak voor 1846)

sticht, waardoor het oude Broerenkerkhof, grenzende aan de beide conventen, van de kerk werd gescheiden en tot een binnenplein der academie gemaakt, terwijl de Broerstraat een nauwe, ietwat onregelmatige doorgang werd van de Boteringestraat tot de Kijk in 't Jatstraat. Eerst in 1878 is zij aan laatstgenoemden kant door het wegbreken van een huis op de tegenwoordige breedte gebracht. Het voorgebouw en het poortje in het midden konden dus (en dit rechtvaardigt den opzet) nooit van eenigen afstand worden gezien; het stond vlak tegenover de kerk. De zijmuren van den zoo verkregen porticus sloten weer aan bij de gebouwen van het Sywenconvent daarachter; die van het Menoldaconvent lagen Westelijk van het academiegebouw, door een vrij breede gang daarvan gescheiden. Dit en eenige vertimpering van het Sywenconvent tot gehoorzalen was alles, wat de bouwmeester in 1614 te doen kreeg. Dat waren de 'aedificia praeclare structa et adornata', de 'area amoena', de ruime en prachtige galerijen, waarop Emmius roemde<sup>1</sup>. Aan de Zuidzijde der kerk werd nu het claustrum in de plaats van den vroegeren hof tot academiekerkhof. In de gebouwen daar rondom was meer dan plaats genoeg voor de bibliotheek, het theatrum anatomicum, de Latijnsche scholen en nog woningen bovendien. Het Menoldaconvent bood behuizing voor twee professoren, terwijl een derde professorshuis in den tuin van het Sywenconvent werd gebouwd. Vandaar heette de gang ten Westen van het hoofdgebouw de Professorgang; ten Oosten gaf een dergelijk doodlopend gangetje, de Bursegang genoemd, toegang tot de burse, waartoe een particulier huis was aangekocht.

De eenige verbouwingen van beteekenis hadden plaats gevonden in 1654 en 1655. Toen was de Area van kolommen voorzien, en de oude senaatskamer ten Oosten van den voorhof vergroot, zoodat aan dien kant de zuilengang niet doorliep. Tegelijk was ten Zuiden van het koor der kerk in de plaats der oude sacristij, die in 1614 tot ontleedkamer en boekerij was ingericht, een nieuw theatrum anatomicum gebouwd, met een vijfkantige apsis naar de straat gekeerd. Dit gebouwtje is het langst van dit alles aan de slooping ontkomen.

Buiten het hoofdcomplex beschikte de universiteit nog over den hortus, reeds in de 17de eeuw verworven op de plaats, waar hij nu nog is, met het huis van den professor botanices en de hortulanuswoning, in 1814 vermeerderd met een bescheiden laboratorium chemicum, voorts over het academisch gasthuis, in 1803 gevestigd in het voormalig

<sup>1</sup> De agro Frisiae etc., ed. 1616 p. 71.

West-Indisch huis in Munnekeholm, over het corps de garde op den hoek van Boteringestraat en Loopende Diep, destijds beneden nog een open zuilenhal en tot academische dans- en schermzalen gebruikt, en over de manège in Kattenhage.

De toestand der gebouwen, waarmee de vernieuwde hoogeschool in 1815 haar derde eeuw beginnen moest, was derhalve, wat de kern ten weerszijden van de Broerstraat betreft, die van 1655, plus het deerlijk verval van twee eeuwen <sup>1</sup>. Wie van uit de Kijk in 't Jatstraat de nauwe Broerstraat binnenging, passeerde eerst over de ronde Groningsche keien (het geschenk van den Hondsrug) eenige bescheiden particuliere woningen aan weerszijden. Wanneer hij niet aan zijn linkerhand de Professorgang insloeg, om den oudsten hoogleeraar der theologische, juridische of litterarische faculteit te bezoeken in hun zonderlinge oude doolhoven met opkamertjes en steektrapjes en mooie tuinen <sup>2</sup>,

<sup>1</sup> In verband met den voorgenomen afstand der Academiekerk of een gedeelte daarvan aan de roomsch katholieke gemeente verzocht de minster op 7 December 1818 aan curatoren o.a. een schets van de academische gebouwen ten weerszijden van de Broerstraat. Deze werd onder leiding van den hoofdingenieur J. W. Karsten vervaardigd en 8 Maart 1819 ingezonden. Terwille van de duidelijkheid der reproductie bij de sterk verkleinde schaal (het origineel meet 96 × 63 cm) moesten hier de letters worden vergroot en kon het Renvoy niet in de afbeelding t.o.p. 70 worden opgenomen, weshalve het hier volgt:

„Renvoy.

- a. Woningen van den rector der Latijnsche scholen.
- b. Eerste school.
- c. Tweede school.
- d. Derde school.
- e. Vierde school.
- f. Vijfde school.
- g. Promotie school.
- h. Woning van den praeceptor.
- i. Schouwkamer.
- k. Academie kerkhof.
- l. Prepareerkamers en auditorium voor de anatomie.
- m. Het koor.
- n. De kerk.
- o. Area der academie.
- p. Woning voor den pedel.
- q. Kabinet van physische instrumenten.
- r. Auditoria.
- s. Senaatkamer.
- t. Beursmeesters woning.
- u. Huis en tuin voor den oudsten professor in de rechten.
- v. Huis en tuin voor den oudsten professor in H. godgeleerdheid.
- w. Huis en tuin voor den oudsten professor in de wijsbegeerte.

Geteekend door den onderschrijver aspirant

H. F. FIJNJE.”

<sup>2</sup> Alleen het huis van den juridischen professor was eigendom van het rijk; de beide

bereikte hij vervolgens voorbij de vensters met luiken der pedelswoning in het voorgebouw het academiepoortje. Het was alles hoogst nederig en eenvoudig. Het voorgebouw mat in zijn geheele breedte slechts ongeveer de helft van het tegenwoordige gebouw. Het had slechts één verdieping en geleek eer een hofje dan een hoogeschool. Aan de beide zijgeveltjes was zelfs de schamele versiering, die ze vroeger hadden bezeten<sup>1</sup>, ontnomen. Alleen het poortje vertoonde eenigen pronk, maar ook dit was door latere reparaties reeds verbasterd: de rijzige pinnakels had men eenvoudigheidshalve afgeknot tot een soort tabakspotten<sup>2</sup>. Boven den ingang las de wandelaar onder de ietwat plumpe cartouche met het academiwapen: *Φροντιστηριον Pietatis Virtutis Bonarum literarum studiis dicatum*. Binnengetreden stond hij op de Area, door niet-klassieke menschen het pand genoemd, een binnenplaats met tegels bevoerd, waartusschen het gras opschoot. De lindeboom, die haar in de 17e eeuw beschaduwd had, was reeds lang verdwenen<sup>3</sup>. Het heele rechthoekige pleintje was niet groeter dan 11 bij 24 meter binnen de kolommen of 19 bij 28 met inbegrip der galerij. Toch was dit de verzamelplaats der studenten bij alle plechtige gelegenheden, ook wel eens bij tumulten, het eigenlijke centrum van het academisch leven. Aan drie zijden liep de galerij. De kolommetjes, van toskaansche bouworde, waren nog geen drie meter hoog; zij waren vroeger wit geweest, maar in het laatste tijdperk van hun bestaan vuil geel geschilderd<sup>4</sup>. 't Waren geen verwulfdde arcaden, de galerij was eenvoudig afgedekt met pannen, waar men van onderen direct tegen aankeek<sup>5</sup>. Waarschijnlijk lekte het er wel eens. Links van de poort, onder de zuidelijke galerij was de deur van de pedelswoning, de westelijke galerij scheidde enkel de Area van de Professorgang, onder de noordelijke, langste, van tien zuilen, waren de ingangen van de auditoria. Er waren er oorspronkelijk drie uit het Sywenconvent vertimmerd, maar het oostelijkste was sedert lang senaatskamer ge-

andere behoorden nog tot de fondsen van het Menoldaconvent, die door een afzonderlijken rentmeester onder toezicht van het stadsbestuur geadministreerd werden, en waarvan vroeger de provincie, nu het rijk ze huurden. Cur. 20 Dec. 1815.

<sup>1</sup> Als trapegeveltjes ziet men ze op de titelprint van 18e eeuwse dissertaties „Groningae ex officina Georgii Spandaw” en „apud Johann. a Velsen”. <sup>2</sup> Vergelijk het prentje van Ensing met dat der Effigies et Vitae. <sup>3</sup> Gron. Volksalmanak 1891 p. 61 en 1905 p. 197. <sup>4</sup> Panathenaeum voor studenten door studenten 1842, Groningen Van Zweeden, p. 11, 12. <sup>5</sup> Men ziet dit duidelijk op het prentje van Ensing, en het wordt, als ik mij niet bedrieg, bevestigd door een post in het reparatiebestek van 1838: „de pannen *aan de binnenzijde* met haarkalk digt te strijken” (Cur. no. 28).

worden. Van het inwendige dier senaatskamer zij vermeld, dat daar in een groote eiken kast de archieven geborgen waren benevens een verzameling boeken, die bij de examens gebruikt werden: Biblia, Corpus Juris, Hippocrates etc.; voorts stonden er behalve het gewone meubilair twee antieke vergulde stoelen met fluweelen kussens, acht langwerpige houten stoven en het eerwaardige studentenvaandel van 1672<sup>1</sup>. Het westelijk of groot auditorium, bestemd voor de litterarische faculteit, had in den Franschen tijd enkel meer voor de boekenveilingen van den academischen auctionaris gediend; pas in 1815 was het weer tot gehoorzaal geschikt gemaakt. Er stonden losse banken in het midden; langs een der zijden was een soort kerkbank met paneelen. Het middelste of klein auditorium diende voor rechtsgeleerde colleges. Al deze drie zalen hadden geen vensters op de galerij, maar zagen door de in lood gevatte ruitjes aan den noordkant uit op de stemmige, vriendelijke tuinen daarachter. Het was het oudste gedeelte van het academiegebouw. Het rechtsgeleerd auditorium was eenmaal de kapel van de juffers geweest. Onder de zuilengang zag men nog dichtgemetselde ramen; het dak was nog het oude, enkel verlengd over de gaanderij heen. Op den zolder waren nog de overblijfselen van een gewelf te bespeuren, ja daar kleurde aan den oostwand nog iets van schilderwerk en opschriften door, waarvan men flauw het woord *Divo* meende te lezen, eenmaal de versiering achter het altaar<sup>2</sup>. Rechts als men de poort binnenging, was de toegang tot het andere gedeelte der pedelwoning en tegelijk tot het vertrek, dat de plaats innam, waar anders de galerij aan den oostkant had moeten doorloopen, de vroegere senaatskamer, waar sedert 1815 de curatoren vrij ongemakkelijk vergaderden tusschen de Leidsche flesschen der verzameling van physische instrumenten, welke daar een onderkomen had gevonden. Een van de kleine vertrekjes aan dien kant heette reeds in 1812 het zweetakertje<sup>3</sup>. De carcer bevond zich aanvankelijk in het voorgebouw links van de poort; deze vertrekken werden in 1827 bij de pedelwoning getrokken; daarna heeft men naar het schijnt een der kamertjes aan den achterkant nog als carcer betiteld<sup>4</sup>. Boven den ingang naar de

<sup>1</sup> Inventaris van de goederen der hoogeschool 10 Dec. 1811, Senaatsarchief no. 30.

<sup>2</sup> P. Hofstede de Groot, Geschiedenis der broederenkerk te Groningen, Groningen 1832, p. 129. Verder over de gebouwen het een en ander bij H. O. Feith, Redevoering bij het 25-jarig feest van het dep. Groningen der Maatschappij tot nut van 't algemeen, 8 Jan. 1817, met aanteekeningen, Gron. 1819, en dezelfde, Over de oude Groninger akademiepoort en area, Gron. Volksalmanak 1849 p. 151. <sup>3</sup> Handelingen van den rector 19 Febr. 1812. <sup>4</sup> Hs. 8<sup>o</sup> no. 31 Rijksarchief Groningen s. v. Huisingen; Van Swinderen, Veranderingen der stad Groningen, 1830; Bestek van herstellingen 1838

curatorenkamer prijkte een steen, die de verbouwing van 1654 prijzend herdacht. Destijds had men dit alles nog fraai gevonden en was er mee tevreden geweest. De 19e eeuw had allen smaak er aan verloren.

Het was dan ook wel niet alleen hoogst ontoereikend, maar ook zeer verwaarloosd<sup>1</sup>. Dat de scheeve senaatskamer maar een vurenhouten lambriseering had, ergerde toen niemand, maar wel de gordijnen „rondsom van gaten voorzien”<sup>2</sup>. Zeer ongeschikt noemden curatoren dit vertrek, de pedelswoning ‘alleszins gebrekkig’, in hun eigen vergaderlokaal de plaatsing der physische instrumenten, om van hun eigen ongerief te zwijgen, zeer gebrekkig<sup>3</sup>.

Toch was de verwaarloozing aan de overzijde der Broerstraat nog veel erger. Daar lag het grootere gedeelte van het door het hooger onderwijs ingenomen terrein. Ruimer en statiger dan de gebouwen ten Noorden van de straat was het oude Minderbroedersklooster, waaraan in den loop der tijden slechts heel weinig veranderd was. De kerk nam ongeveer dezelfde plaats in als de tegenwoordige. Het driebeukige schip had twaalf pijlers; het koor was zonder omgang en had slechts de breedte van het middenschip; het was geheel met huizen ombouwd en slechts door drie ramen in de apsis verlicht. Het dak droeg een spits torentje met een uurwerk. Hoewel voor de academische plechtigheden alleen het koor diende, was er nimmer een afscheiding tusschen koor en schip aangebracht. Ongeveer op de plaats van het altaar stond het groote academische spreekgestoelte. Daarvoor stond de kleinere kathedra, waarin de promovendi hunne theses verdedigden. Links daarvan waren langs den muur de vaste banken voor de curatoren, rechts die voor de hoogleeraren, in het midden van het koor stonden losse banken, doch, naar het schijnt, niet genoeg: althans in 1811 vernemen wij de klacht, dat de studenten bij de plechtigheden moesten staan en 's winters wegens de koude van den steenen vloer dikwijls voor het einde weggingen<sup>4</sup>. Verder was er nog een bovengalerij, het zoogenaamde ‘beuntje’, waar bij de promotiën de juffers zaten<sup>5</sup>. In deze ruimte werden de academische redevoeringen en de openbare promotiën gehouden. Men trad er op de graven van menig licht der hoogeschool. Het schip, waar de preekstoel stond, had gediend voor de academiepreken der concionatores academici (de

p. 4, Cur. no. 28. Men onderscheidde carcer en custodia, de laatste voor het voorarrest.

<sup>1</sup> Cuvier et Noël l.c. p. 146. <sup>2</sup> Cur. no. 4, 25 Juni 1819. <sup>3</sup> Cur. 13 Maart 1822. <sup>4</sup> Etat de l'université, Senaatsarchief no. 30. <sup>5</sup> T. J. de Boer, Disputaties en promoties, Gron. Volksalmanak 1904, p. 123 vg..



theologische professoren, die daarvoor tezamen een predikantstractement genoten) en voor de oefeningspreken der studenten, maar dit behoorde na 1815 tot het verleden. Gedurende den Franschen tijd was de academiepreek vervallen, en toen dit instituut in 1815 herleefde, had inmiddels de Souvereine Vorst bij gelegenheid van zijn bezoek aan het feest der hoogeschool in 1814 het orgel aan de A-kerk geschonken, zoodat voortaan de academiepreekers de Martinikerk gebruikten <sup>1</sup>. Het kerkgebouw verkeerde in een allerbedenkelijksten staat. In 1716 waren er voor *f* 20.000 herstellingen verricht <sup>2</sup>, maar die reparatie was thans niet meer afdoende. Steenen vielen uit de gewelven, zoodat men het schip, waar af en toe nog kinderpreek gehouden was, na 1820 niet meer durfde gebruiken. Het koor scheen nog wat hechter.

In het koor aan de zuidzijde bevonden zich de toegangen tot het theatrum anatomicum en tot de bibliotheek, die dus alleen door de kerk heen te bereiken waren. Hier was men in het eigenlijke klooster. De kruisgang rondom den vierkanten, met grafzerken bevoerden binnenhof was, op enkele bogen na, toegemetseld. Alleen de ontledkamer was in 1654 nieuw gebouwd; overigens waren de oude klooster-ruimten enkel verdeeld, vertimmerd en verhaspeld. Overeenkomstig de eischen van het statuut van 1815 moest het theatrum anatomicum in 1817 vrij belangrijk worden uitgebreid. Van den oostelijken kloostervleugel werden een paar vertrekken bij de anatomie getrokken en een kelder voor het bewaren der lijken ingericht. De drie kloostervleugels of 'transen' waren tot allerlei gebruik toegeschikt. De benedenverdieping bevatte de Latijnsche scholen, toegankelijk van uit de Zwanestraat door de Latijnsche poort, benevens de rectorswoning in den westelijken trans en de praeceptorwoning, die in den oostelijken aan de anatomie grensde. De bovenverdieping van alle drie gedeelten werd ingenomen door de bibliotheek, die daarheen was verplaatst, toen men in 1654 de oude sacristij had afgebroken. Men bereikte de bibliotheek langs een trap van uit het koor der kerk. In 1818 werd een bovenvertrek in den oostelijken vleugel tot leeskamer ingericht; sindsdien behoefde men althans de boeken niet meer te raadplegen in de tochtige, duistere en 's winters niet verwarmde gaanderijen <sup>3</sup>, waar zij waren opgesteld. Maar het bleven sombere ruimten; de bezoekers konden er de bekoring van de oude kloosterstemming niet genieten. Het ergste was, dat 'de Latiensche jongens' daaronder in bijzonder vochtige en

<sup>1</sup> Hofstede de Groot t.a.p. p. 70—73.    <sup>2</sup> H. O. Feith, Gron. Volksalm. 1890, p. 88.

<sup>3</sup> Fockens l.c. p. 79.

ongezonde lokalen huisden, die „meer aan eene slecht ingerigte gevangenis van vroegeren tijd deden denken dan aan eene inrigting, waar onderwijs gegeven wordt”<sup>1</sup>. Van het uiterlijk voorkomen der kloostergebouwen is niet veel meer overgeleverd dan dat zij van kloostersteen waren opgemetseld, groote steile daken droegen, en dat men aan den kant van het Hoogstraatje (het latere Poststraatje) op een puntgevel zag.

Het zou dwaasheid zijn, onzen vaders uit het tijdperk der restauratie te verwijten, dat zij geen oog hebben gehad voor de oudheidkundige en pittoreske belangrijkheid van hun academisch kwartier. Zulk een sentiment bestond destijds niet. De eigenlijk bouwkundige waarde zal nimmer zeer groot zijn geweest. Provinciale nuchtere eenvoud kenmerkte het vroegere en het latere. De poort was nooit een meesterstuk geweest. Maar ons Nederlandsche stedschoon is zelden een kwestie van bouwkunst alleen. De zucht tot behoud van historische monumenten strekte toen nog niet verder dan de grafzerken van Ubbo Emmius en de zijnen. Wat hechtte men aan gebouwen, waarvan men enkel het ongerief ondervond! Zoo weinig, dat men ze zelfs niet behoorlijk in prent en kaart heeft gebracht, toen eindelijk de moker zijn werk begon. Noch van de kerk vóór de stijl- en pretentieloze vernieuwing van 1830, noch van het klooster, noch van de Area en de gehoorzalen bestaat een enkele uitvoerige en betrouwbare afbeelding. Een slecht prentje van het voorgebouw en een van het poortje nog eens afzonderlijk, dat is alles wat wij hebben<sup>2</sup>.

Onwillekeurig verdiept men zich bij de schildering van dat oude stel van gebouwen een oogenblik in de voorstelling, welk een uitstekend en interessant hoofdkwartier de Groningsche universiteit had kunnen hebben, wanneer een minder zuinig regeeringsbeleid omstreeks 1820 mogelijk ware geweest, gepaard aan meer vertrouwen in de toekomst der hoogeschool, meer zin voor het oude, en eindelijk aan het inzicht, ook nu nog niet altijd aanwezig, dat het schoon der Nederlandsche steden niet afhangt van breede pronkfaçaden, maar meestal opbloeit uit een ‘ick en weet niet wat’ van architectonisch zeer bescheiden vor-

<sup>1</sup> Cuvier l.c. p. 93; Hoofdingenieur van den waterstaat aan Cur. 4 Juli 1861.

<sup>2</sup> Zelfs een volledige plattegrond was niet bekend, vóór ik de hier gereproduceerde, berustend in het Alg. rijksarchief, terugvond. Op de titelprenten van dissertaties uit de 18e eeuw vindt men een paar kijkjes in de Broerstraat, echter zeer klein en onnauwkeurig. Van de in 1867 onnoodig afgebroken Latijnsche poort van 1633 bestaat een fotografie, van het klooster bezit het Groningsch Museum een onbetrouwbare teekening.

menrythme en uit binnenwaarts gekeerde beslotenheid. Had men ertoe kunnen besluiten, aan de roomsch-katholieke gemeente in plaats van de Academiekerk de A-kerk af te staan, waarop zij naar hun aantal wel aanspraak hadden mogen maken, en zodoende den bodem, waarop de hervorming binnen Groningen haar eerste dagen beleefd had, voor de hogeschool bewaard. Had men ernstiger de zonden der verwaarloozing door stutten en onderhouden willen keeren, hoe gemakkelijk ware dan toen nog rondom de oude kern haast het heele stadskwartier tusschen Zwanestraat, Kijk in 't Jatstraat, Muurstraat en Boteringestraat, zelfs met inbegrip van de terreinen der tegenwoordige Harmonie, gaandeweg binnen het academisch gebied te betrekken geweest. Misschien zijn er, die daarvoor en de holle deftigheid der Ionische zuilen van 1850 en den zwier van Hollandsche renaissance van 1909 gaarne gegeven hadden. Van het oude complex kunnen de jongeren zich thans maar één onderdeel meer herinneren: het grijsgepleisterde theatrium anatomicum van 1654<sup>1</sup>, eerst in 1893 verdwenen. Er was een heel oude stemming in, als de maan over het vijfkanthoekige dak scheen, waarachter het koor der kerk oprees. De kerk had toen reeds door de verbouwing van 1830 niets meer van een middeleeuwsche, maar beneden, naast het vijfkanthoekige gebouwtje, vlijde zich nog een laag huisje tegen den kerkmuur, dat op een witgeverfde steenen band het opschrift droeg: *Godt komt mi toe bat want op di ick mi verlaet.*

De toestand der gebouwen was reeds door Cuvier deplorabel bevonden<sup>2</sup>. De rector Gratama zei in zijn rede van 1817, „dat Europa, indien hetzelve van dit gebrek kennis droeg, zich daarover zoude verwonderen”. Dit was bedoeld als een onvriendelijkheid tegen curatoren, die hij later in den druk weglief<sup>3</sup>. Dezen hadden de kerk toegestaan tot exercitiën van de schutterij, tijdelijk zelfs tot een kazerne voor militairen, wat den rector aanleiding gaf tot de klinkende tirade: „templum in commune horreum convertitur, et ubi hodie de Hermodoro Ephesio academicus dicit orator, cras militum audiuntur clamores tirones arma tractare docentium!” Wij mogen niet aannemen, dat curatoren zulk een prikkel noodig hadden, doch in elk geval: het gebruik tot exercities werd niet weer verleend. Het college hield zich waarlijk ijverig genoeg bezig met de zorg voor de gebouwen<sup>4</sup>. De be-

<sup>1</sup> Van 1832 tot den herbouw van 1893 diende het als catechiseerkamer der roomsch-katholieke gemeente. <sup>2</sup> Cuvier et Noël, l.c. p. 146. Handelingen van den rector 2 Febr. 1814. <sup>3</sup> Cur. 13 Dec. 1817. <sup>4</sup> Annales 1817—1818, p. 13. Cur. 11 Nov. 1815, 14 Juli 1817, 28 Oct. 1818.

hoefte aan collegekamers werd niet het sterkst gevoeld: de meeste colleges werden door de professoren thuis gegeven. Eenige moeilijkheid gaf het gebrek aan examenlokalen, en nog meer dat aan berg-ruimte voor de onderscheiden kabinetten. Het statuut van 1815 schreef aan elke hoogeschool de aanwezigheid voor van kabinetten van anatomische, physiologische en pathologische praeparaten en voorwerpen, van heel- en vroedkundige instrumenten, van natuurkundige instrumenten en modellen van werktuigen, van chemische instrumenten, en van natuurlijke historie en mineralogie, terwijl aan curatoren het vinden van behoorlijke lokalen was opgedragen; dat voor de natuurkundige verzameling moest zelfs 'droog en geschikt' zijn <sup>1</sup>. Een grondslag was voor de meeste verplichte verzamelingen hier aanwezig; alleen voor de natuurlijke historie had Van Swinderen van meet aan te beginnen; hij vond niet anders dan het schild van een schildpad, die een rustig academisch leven in den hortus had gesleten. Door den verbazenden ijver van Van Swinderen haalde echter de nieuwe verzameling alle andere spoedig in. Weldra moest hij, om de collectie voorloopig te bergen, een bovenwoning huren in de Sint Jansstraat (van het huis dat later 'Toevluchtsoord' geworden is). Het vinden van geschikte localiteiten leverde aanstonds groote moeilijkheden op. Curatoren opperden het denkbeeld, dat het rijk het huis van de familie Van der Steghe in de Boteringestraat (het tegenwoordige regeeringshôtel) zou aankopen, waar zonder onkosten verscheiden kabinetten konden worden geplaatst. Het antwoord uit den Haag luidde, „dat men aan alle hoogescholen zooveel mogelijk getragt heeft de nodige lokalen gratis te bekomen van de stadsregeeringen, welke toch zooveel belang hebben bij den bloei eener hoogeschool binnen hare stad” <sup>2</sup>. Inmiddels was de kwestie gecompliceerd met een andere. De geestelijkheid en kerkeraad der roomsch-katholieke gemeente had den Koning in 1818 bij rekest verzocht, om voor die gemeente een der groote kerken te bekomen in plaats van de vijf bedehuizen, waarmee zij zich tot dusver behielp. Zij had daarbij in het bijzonder op de Broerkerk gewezen. De reden, dat zij juist op de Academiekerk het oog sloeg, zal wel daarin gelegen hebben, dat voor dit gebouw, dat door den loop der omstandigheden rijkseigendom was geworden, de inwilliging enkel van de regeering zelve afhing en niet van de hervormde gemeente. De regeering scheen geneigd, aan dat verzoek te voldoen; zij liet aan curatoren vragen, of de academische plechtigheden verplaatst konden

<sup>1</sup> K.B. 1815, art. 177, 186, 191, 193—195. <sup>2</sup> Cur. 4 Maart, 16 Mei, 27 Dec. 1818.

worden naar een ander lokaal der hoogeschool of naar een der andere kerken, en of er zulk een afscheiding te maken zou zijn tusschen het kerkgebouw en de daaraan belendende anatomie en bibliotheek, dat zij elkaar niet hinderden. Curatoren adviseerden ten stelligste, de kerk niet te onttrekken aan het hooger onderwijs. De hoogeschool zou daarmee immers haar openbare gehoorzaal verliezen, de samenhang van het kerkgebouw met de ontleedkamer en de boekerij was zoo innig, dat daar zonder de grootste hindernissen geen scheiding te maken viel, bovendien zouden er zwarigheden rijzen uit den eigendom der graven. Ook een afscheiding tusschen schip en koor met dien verstande, dat de katholieke gemeente het schip kreeg en de academie het koor behield, scheen hun ondoenlijk: het koor was toch al donker, het ontving zijn licht enkel door drie achtervensters; voor de overige vensters stonden gebouwen. Overigens zou zulk een afscheiding op zich zelf beschouwd voor het academisch gebruik groote voordeelen hebben. Misschien hopende, zoodoende een precedent te scheppen, besloot het curatorium in 1819, om over het laatst vermelde bezwaar heen te stappen en toch in ieder geval schip en koor volgens het op verzoek van den minister gemaakte ontwerp te laten scheiden; de kans, dat men het laatste behield, scheen dan aanmerkelijk vergroot <sup>1</sup>. In den herfst van 1819 evenwel bezocht de directeur-generaal van den roomsch-katholieken eeredienst, baron Goubau d'Hovorst, op een ambtsreis in de Noordelijke provinciën, ook Groningen. Hij won er informaties in omtrent de hangende kwestie, doch verklaarde, merkwaardig genoeg, geen tijd te hebben gehad, om zelf met curatoren te spreken <sup>2</sup>. Waartoe ook? De directeur-generaal hield zich overtuigd, „dat mannen, die bestemd zijn ter verbreiding van kunsten en wetenschappen en de daaruit volgende zedelijke verlichting en godsdienstige verdraagzaamheid, geene bezwaren hoegenaamd tegens voorschreven plan zullen inbrengen, maar integendeel gaarn zullen medewerken, om hunne roomsch-catholieke stadgenoten bewijzen hunner rekkelijkheid te geven”. – Doch curatoren hadden wel bezwaar. Aan hun rekkelijkheid wilden zij geen twijfel zien bestaan, doch hùn was de zorg voor de academie en haar gebouwen opgedragen; omtrent de hoognoodige lokalen voor de kabinetten had de stad, hoewel door de regering aangemaand, nog geen toezegging gedaan, en nu zou onderwijl de hoogeschool ook haar openbare gehoorzaal en haar ontleedkamer ver-

<sup>1</sup> Cur. 22 Juli, 8 Aug., 7 Dec. 1818; Cur. no. 29, 9 Nov. 1818 en later; Cur. 8 Maart, 1 Sept. 1819. <sup>2</sup> Cur. 20 Sept. 1819; Cur. no. 4, 12 Oct. 1819.

liezen! <sup>1</sup> Zij bleven dus den afstand der kerk ontraden, tenzij daarvoor een nieuw theatrum anatomicum en een zaal voor plechtigheden in de plaats werd gegeven. De stadsregeering van haar kant berichtte, dat zij geen lokalen of fondsen voor de academie beschikbaar had te stellen, maar het oog vestigde op het Prinsenhof, sedert den Franschen tijd militair hospitaal, en aan het rijk toebehoorende <sup>2</sup>.

Juist nu kwam de zaak weer in een ander licht. Van Swinderen's stoutste plannen waren met succes bekroond: door zijn bemoeiingen was het bereikt, dat de Koning het *Museum Camperianum*, de parel van Klein Lankum, door de weduwe van Adriaan Gillis Camper aan het rijk aangeboden, had gekocht en het bestemde voor Groningen's hoogeschool. Nu was er dus nog veel meer plaatsruimte noodig. Dit deed de vraag rijzen: zou men niet de geheele academie, met uitzondering van het ziekenhuis, den hortus en de bibliotheek, kunnen verplaatsen naar het Prinsenhof? Er werd een lijst van benodigde localiteiten ontworpen, opmetingen gedaan, teekeningen gemaakt; intusschen moest een deel der voorwerpen van Camper's verzameling, waarvoor het huis in de Sint Jansstraat, ook nadat men het in zijn geheel had gehuurd, te klein was, geborgen worden in het ziekenhuis, dat daarvan grooten hinder had <sup>3</sup>. Maar het Prinsenhof lachte curatoren weinig toe; het scheen o.a. te vochtig, meenden zij. Men was derhalve nog niets verder, toen een koninklijk besluit van 25 October 1821, overwegende dat de Academiekerk „tot geen godsdienstig einde gebezigd wordende, zonder wezenlijk ongerief voor andere gezindten aan de roomsch-catholyken kan worden afgestaan”, hunne gemeente in het bezit stelde van de kerk met het koor, de vertrekken der anatomie en een nader te bepalen gedeelte van het kerkhof. Voor het herstellen van de kerk, het bouwen van een nieuw theatrum anatomicum ten dienste der hoogeschool en het leveren van een nieuwen toegang tot de bibliotheek zou het rijk f 25.000 bijdragen, de roomsch-katholieke gemeente, die haar oude bedehuizen zou kunnen verkoopen, de rest. De kerk zou zij terstond mogen aanvaarden, de sacristy (d.w.z. de anatomie) eerst in 1824 of zooveel eerder als de hoogeschool van een nieuwe ontleedkamer was voorzien <sup>4</sup>. De roomsch-katholieke gemeente aanvaardde echter voorloopig niets. De kosten waren door haar begroot op meer dan f 60.000; de kerk was een bouwval.

<sup>1</sup> Cur. 20 Oct. 1819. <sup>2</sup> Cur. 26 Jan., 1 April, 3 Mei, 10 Mei, 1 Aug. 1820; Cur. no. 29, 1 Aug. 1820. <sup>3</sup> Cur. 9 Aug., 23 Nov., 29 Nov. 1820; 18 April 1821.

<sup>4</sup> Cur. 7 en 13 Nov. 1821.

Voor de hoogeschool intusschen scheen door dit besluit de gebiedende noodzakelijkheid van een nieuwen bouw van zelf gegeven. Curatoren, door den minister om voorlichting gevraagd, meenden nu sterk te staan. Zij vestigden thans hun aandacht op een voortreffelijk terrein vlak bij de academische gebouwen, dat van de teekenacademie in de Kijk in 't Jatstraat (de terreinen van de tegenwoordige Harmonie). Wanneer de stad, aan wie het behoorde, het zou willen afstaan (zoodanige medewerking immers begeerde de regeering), was daar, met behoud van het oude gebouw aan de Broerstraat, ruimte voor alle localiteiten, die de hoogeschool behoefde. Op verzoek van curatoren ontwierp de hoofdingenieur van den waterstaat J. W. Karsten het curieuze plan, dat hier wordt afgebeeld <sup>1</sup>. Indien het eens was uitgevoerd! Hij begrootte de kosten op *f* 150.000, en merkte op, dat het aanbrengen van eenige hoegenaamde versieringen opzettelijk was vermeden. Curatoren waren met dit plan bijzonder ingenomen en zonden het 13 Maart 1822 aan den minister. In diens antwoord van 7 September klonk iets van verontwaardiging over dergelijke eischen aan 's lands kas. Vooral de zaal van circa 400 voeten lengte voor het kabinet van natuurlijke historie scheen van een ongerijmde pretensie. Met leedwezen zagen curatoren van het denkbeeld af <sup>2</sup>. De correspondentie bepaalde zich verder voorloopig tot het plan voor een eenvoudig kabinet van natuurlijke historie, dat dan ook in 1823 in den tuin van het nosocomium verrees, zoo berekend, dat er later een bovenverdieping aan kon worden toegevoegd.

Voor de overige plannen scheen de behoefte vervallen, nu de roomsch-katholieke gemeente de kerk niet had aanvaard; de anatomie behield haar inrichting, de oraties hadden evenals te voren in het koor plaats, en toen Van Swinderen zijn nieuwe gebouw kon betrekken, kwam er eenige plaats voor de physische instrumenten in het gehuurde

<sup>1</sup> Het t.o.p. 87 afgebeelde plan werd door Karsten aan curatoren met een uitvoerige memorie van toelichting ingezonden bij schrijven van 6 Februari 1822 no. 27. Het berust in het dossier bouwplannen Cur. no. 29. Aan de bijgaande missive wordt de volgende verklaring ontleend. *Frontgebouw*: s. Woning van den amanuensis. t, u. Portalen. *Middengebouw*: a. Groot auditorium. *Noordelijke vleugel*: g. Auditorium voor natuurlijke historie. h. Prepareerkamer voor natuurlijke historie. i. Werkkamer voor natuurlijke historie. e f. Museum voor natuurlijke historie. *Zuidelijke vleugel*: b. Senaatskamer. c d. Faculteitskamers. m m. Kabinet van landhuishoudkundige instrumenten en modellen. n k. Auditorium chemicum en physicum. o. Theatrum anatomicum. p p. Prepareerkamers der anatomie. r. Open plaats. q. Keukentje. l. Plaats voor een later op te richten „sterretoren”. De bovenverdieping blijft nader te verdeelen. <sup>2</sup> Cur. 19 Dec. 1821, 13 Maart, 12 Sept. 1822, 24 Jan. 1823.

huis in de Sint Jansstraat, zoodat de curatoren in hun vergaderkamer thans ruimte kregen voor hun ellebogen <sup>1</sup>.

Het steeds voortschrijdend verval van de kerk bracht evenwel in 1826 de vraag op het tapijt, of men haar niet liever geheel zou afbreken en op de plaats zelve een nieuw academisch gebouw stichten. Nieuwe correspondentie met den minister, die hiervan niet gediend bleek; nogmaals kwam het terrein van de teekenacademie ter sprake, nogmaals dat van het Prinsenhof, eindelijk overwoog men nog de Oude Ebbingestraat tusschen Jacobijnerstraat en Hofstraat <sup>2</sup>. Inmiddeld had het koor de laatste academische plechtigheid gezien, toen Gabinus de Wal er den 21en December 1826 (een ongewonen datum; het was om de 'Groninger ziekte', dat het verschoven was) het rectoraat overdroeg. Het volgende jaar wilde de academische senaat, ofschoon curatoren reeds last hadden gegeven tot het herstellen van eenige ruiten, er zijn leven niet weer wagen, en verkoos een der gewone auditoria <sup>3</sup>. Sedert stond dus de kerk aan stormen en regen ten prijs, de glazen vielen uit de ramen, de steenen uit de gewelven, de deuren omver. De toegang tot de bibliotheek werd levensgevaarlijk en moest in 1829 worden gesloten. Nieuwe bouwplannen moesten nu weer wachten, tot het rapport van de staatscommissie ter zake van het hooger onderwijs van 1828 zou zijn verschenen <sup>4</sup>. Voor de academische redevoeringen gunde de doopsgezinde gemeente het gebruik van haar kerkgebouw, de publieke promoties hadden plaats in een der auditoria. De afstand van de Academiekerk aan de katholieken werd eindelijk door een nieuw koninklijk besluit van 6 Mei 1829 een feit. Het rijk nam nu niet alleen den bouw van een nieuwe ontleedkamer en een anderen toegang tot de bibliotheek voor zijn eigen rekening, maar verhoogde bovendien den onderstand aan de roomsch-katholieke gemeente voor het herstel van het kerkgebouw aanzienlijk <sup>5</sup>. Op 6 November 1829 berichtte de president-curator aan het college, dat hij het gebouw aan het kerkbestuur had overgedragen. Weldra waren de herstellingswerkzaamheden in vollen gang, „tot vreugd van elkeen, die zich over het in puin zinkend gebouw ergerde” <sup>6</sup>. De bibliotheek kreeg een toegang aan de oostzijde. De grafzerken der oude professoren werden, voorzoover bloedverwanten ze niet terugvroegen, op de Area neder-

<sup>1</sup> Tot dusver stonden de instrumenten in de curatorenkamer, in de bibliotheek, in het huis van prof. Brouwer en in kisten bij den pedel. Cur. 9 Mei 1826 no. 5. <sup>2</sup> Cur. 9 Mei 1826 no. 5, 13 Mei 1826 no. 2, 20 Juni no. 3, 18 Juli no. 10; 1827 10 Maart, 5 Juni no. 13, 10 Oct. no. 1, Cur. no. 29, 9 Juni 1826. <sup>3</sup> Cur. 29 Sept., 3 Oct. 1827. <sup>4</sup> Cur. 21 Juni 1828 no. 4. <sup>5</sup> Cur. 3 Aug. 1829. <sup>6</sup> Lulofs, Feestrede 1830 p. 61.



gelegd <sup>1</sup>. Ook daar zou niet hun laatste plaats zijn. In September 1836 werden curatoren uitgenoodigd, de inwijding van de vernieuwde kerk bij te wonen. De regeering meende het hare te hebben gedaan, toen zij had gezorgd voor een nieuwe anatomie. Daartoe had zij na lang over en weer praten bewilligd in de verbouwing van de lokalen in de Schuitemakerstraat, die tot kort te voren als stadsziekenhuis en stadsapothek hadden gediend en door de stad kosteloos aan het rijk waren afgestaan. Zelfs een bijdrage in de kosten van de verbouwing, die ongeveer f 20.000 beliepen, had de regeering van de stad verworven <sup>2</sup>.

Maar de universiteit had thans geen openbare gehoorzaal meer, en de eenheid harer gebouwen was voor goed verbroken.

<sup>1</sup> Hofstede de Groot, t.a.p. p. 76. <sup>2</sup> Cur. 1830 1 Juni no. 2, 28 Sept. no. 4, 1831 19 Jan. no. 14, 30 Maart no. 6 enz..

### III

#### WETENSCHAP EN BESCHAVING IN DE EERSTE HELFT DER NEGENTIENDE EEUW

De Fransche overheersching had in haar werking op het Nederlandsche gemoed nog dieper lagen getroffen dan die der staatkundige gevoelens. De harde werkelijkheid van den oorlogstijd had er een heimwee gewekt naar de blijde en klare wereldmin der 18e eeuw. Misschien waren de Fransche ideeën, die men tevoren zoo gretig had opgenomen, nu wat minder dierbaar geworden, zooals oude geschenken pijnlijk aandoen, als de gever niet langer onze vriend is. Gelukkig, dat men, zonder zich geweld te doen, kon vergeten, hoeveel van het geestelijk meubilair er uit den winkel van Rousseau kwam, nu men gerust en verademd zijn vaderlandsch bewustzijn weer ging uitleven. Alle vaderlandsche deugden leken weer zoo frisch, zoo nieuw, zoo weldadig als de oranjekleur zelve. Zoo kon het gebeuren, dat in een hoek, waar men zich willig afwendde van het groote gedruisch der wereld (en zulk een hoek werd welhaast ons gansche vaderland), in kringen, waar predikanten en professoren den toon aangaven, het geestesleven zich nog geruimen tijd hoofdzakelijk openbaarde als een naleven van de 18e eeuw. Het was nog altijd het Arcadië der humaniteit, waarin de geest zweefde: de wereld in perfecte orde en harmonie door het goddelijk nuttigheidsbestel van alle dingen tot 's menschen baat, de menschheid eërdaags volmaakt door opvoeding, weldadigheid en techniek, de natuur haar rijkdommen aanbiedend en haar pracht ontplooiend in den stillen glans van het teedere sentiment.

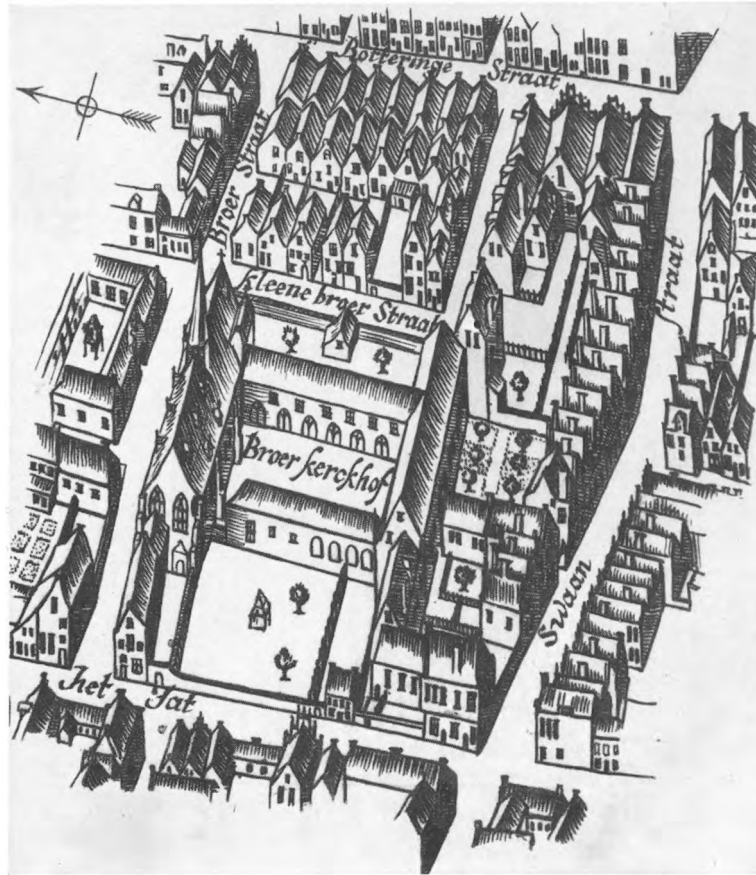
In dat levensideaal was de wetenschap een aangenaam en profijtelijk ding. Zij streefde, aldus schetste het Heymans, toen hij, nog maar enkele jaren geleden, in Hecker een der laatste vertegenwoordigers van die periode herdacht, „nog minstens evenzeer naar schoonheid van vorm en zedelijke inwerking als naar exacte resultaten, vermeide zich liever in algemeene beschouwingen dan zich op te sluiten in het minutieuse onderzoek van enkele bijzondere vraagstukken; de koele strengheid der methode had het gemoedelijk enthousiasme nog niet uit de wetenschap verbannen”. – De vormende kracht van de universiteit wordt sterk op den voorgrond gesteld. Zij dient, zei de rector magnificus in 1823, evenzeer ter verbetering van het hart en ter veredeling

van den smaak als ter vermeerdering van kundigheden. Met name de athenaea hadden volgens het besluit van 1815 als eerste wettelijk omschreven doel: „zooveel mogelijk algemeene verspreiding van smaak, beschaving, geleerdheid enz.” en daarnaast „het ten minste gedeeltelijk vervangen van de hooge scholen”<sup>1</sup>. Oraties houdt men in dien tijd nog gaarne naar het oude patroon over de genoogens, die gesmaakt worden uit de beoefening van deze of gene wetenschap, over den gunstigen invloed der natuurkunde op de ontwikkeling onzer geestvermogens, over den baat, dien het vak brengt aan de deugd of aan het algemeen welzijn.

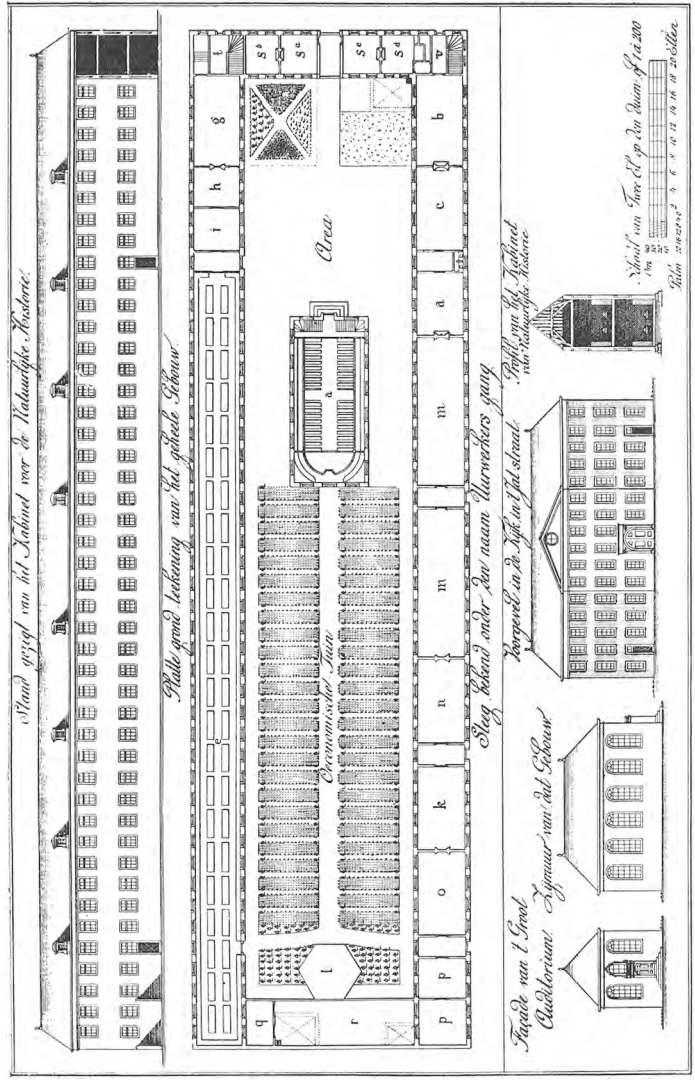
Weldadigheid en opvoeding, het zich nuttig maken aan de gansche menschheid zijn de idealen, waarin men leeft en voldoening vindt. Van Swinderen teekent in zijn *Aanteekeningen betrekkelijk mijne lotgevallen en werkzaamheden* aan, hoe hij lid werd van de maatschappij tot nut van 't algemeen, omdat hij, levendig doordrongen van het gewicht, om „werkzaam te zijn aan de beschaving der menschheid”, begreep, „door een ijverig en werkzaam deel te nemen aan de verrigtingen dezer maatschappij, de menschheid eenigszins schadeloos te stellen voor het nadeel, hetwelk ik meende, dat ik haar had toegebracht door mij te onttrekken aan de beoefening der godgeleerdheid en dus haar, volgens mijne begrippen, onmiddellijk van dienst te zijn”<sup>2</sup>.

De sterke paedagogische en philanthropische behoefte spreekt uit de nauwe aanraking tusschen hoogeschool en doofstommeninstituut: Guyot werd in 1814 professor honorarius gemaakt; prof. Van Eerde was jaren lang directeur van het instituut. De figuur van den professor-schoolopziener werd door meer dan een van Groningen's hoogleeraren vertegenwoordigd: door Van Swinderen zelf in de eerste plaats, die van zijn verbazende arbeidzaamheid een goed deel aan het lager onderwijs heeft gegeven, door Uilkens, door Hofstede de Groot en nog door Diephuis. Velen schreven schoolboekjes. Een soort van 'university extension' was hier in de eerste helft der 19de eeuw in den vorm van colleges voor 'meesters' of voor hoorders uit den koopmansstand niet ongewoon, afgezien nog van de buitengewoon veelvuldige populaire voordrachten op 'Physica' of andere genootschappen, waarmee verscheiden professoren zich belastten. Er was in dat alles een soort van romantiek van de deugd en de nuttigheid. Men meende de vruchten van dien arbeid roze van den boom te zien vallen. Men verwachtte overal dankbaarheid

<sup>1</sup> Art. 36. <sup>2</sup> 1784—1813, hs. no. 400 van de universiteitsbibliotheek te Groningen, f. 17.



GEDEELTE UIT DE KAART VAN GRONINGEN DOOR E. HAUBOIS



PLAN VOOR NIEUWE ACADEMISCHE GEBOUWEN

(ontworpen door den hoofdingenieur J. W. Karsten in 1822; naar het origineel in het archief van Cürdtoren.)

voor de genoten zegeningen van onderwijs en weldadigheid. Buitenstaanders oordeelden reeds in den tijd zelf niet altijd even gunstig over al die zoetelijke praktijk der opvoedkunde <sup>1</sup>. De schooljeugd kon men in versjes en lesjes de sentimenten opdringen, die men veronderstellen wou, maar wat zal de naïeve verwachting, dat het woord voldoende was, om de zeden te verzachten, hebben uitgewerkt, wanneer prof. Van Swinderen der Groninger studenten als inleiding op de encyclopaedie der philosophia naturalis zijn 'hodegetica' gaf? Daar kon men niet alleen hooren „wat studeren is, wie den naam van studenten verdienen, wat een student doen moet, voor hij een college bezoekt, gedurende de les, na de les”, maar ook nuttige paragrafen vernemen „over den omgang met de professoren, over het gebruik der vacantiën, over het wandelen”, en eindelijk in het „derde aanhangsel” worden onderricht „over den omgang met de lieden van de stad” (wellicht niet overbodig), om tenslotte „algemeene raadgevingen” te krijgen „ter bewaring der gezondheid, over uiterlijke beschaving, over het in acht nemen van de regelen der wellevendheid enz” <sup>2</sup>. – Die geest lijkt ons wel ten eenenmale afgestorven. Wanneer men maar niet vergeet, dat die geest veel maatschappelijke instellingen heeft tot stand gebracht, die ons als vanzelfsprekend aanwezig voorkomen, doch toen met toewijding en volharding hebben moeten worden opgebouwd.

Rousseau te verloochnen en vol te zijn van Rousseau's geest, de hartvervoerende natuur- en menscheidsvereering teruggeleid in de bedding van het traditioneel geloof; een kinderlijke godsvrucht, die weinig vroeg en weinig streed, veel dankte en veel bewonderde; een theologie, die terstond, waar zij het boek opensloeg, over de wonderen der schepping zoo in verrukking geraakte, dat zij schier den zonderval en al wat verder kwam vergat, ziedaar den geestelijken typus, die destijds telkens naar voren komt. Zedelijkheid en verhevenheid, nuttigheid en vooruitgang, verdraagzaamheid en weldadigheid staat er boven de poorten van hun ziel geschreven.

Muntinghe, die in zijn tijd een grooten naam heeft gehad, is een echte vertegenwoordiger van dat geslacht. Ziehier, hoe hij na zijn dood

<sup>1</sup> Zie een fel schotschrift tegen Van Swinderen, waarin hij als paus van het schoolwezen, vol belachelijke ijdelheid, wordt voorgesteld door Dr B. Eekma, Het lager schoolwezen in Nederland etc. z.j., en vergelijk, wat Dr J. B. Kan over het lager onderwijs omstreeks 1840 zegt in Levensberichten der maatschappij der Nederlandsche letterkunde 1888—1889, p. 6. <sup>2</sup> Korte schets der voorlezingen, welke in het akademische jaar van 1824—1825 zullen gehouden worden door Th. van Swinderen (Pamfletten-collectie rijksarchief te Groningen, port. XLIII no. 3005).

in 1824 door zijn neef en leerling, den jongen Hofstede de Groot in diens dagboek wordt geschetst <sup>1</sup>. Hij begint, met hem een groot man te noemen. Daar was men destijds gul mee <sup>2</sup>. Dan vervolgt hij: „Muntinghe's oordeel was niet schielijk, maar juist, wanneer het maar niet op levende menschen beoordeeling aankwam, want dan was hij te liefderijk. Zijn geheugen was sterk wat hoofdzaken aanging, bijzaken vergat hij schielijk (de trek naar het algemeene!). Zijn smaak was kiesch maar wel eens slap, omdat hij alles van eene te goede zijde beschouwde. Zijn hart klopte voor het heil der menschen. Vurig en ijverig was hij om dat te bevorderen. Zijne liefde tot God was even vurig, ja brandend”. Hij beschrijft hem verder als zeer spraakzaam, vriendelijk tot overdrevenheid, zeldzaam nederig, geheel vrij van vooroordeelen. „De ware liberaliteit boezemde hij in in schriften, collegiën en gesprekken.” „Wijsbegeerte was ongeschikt voor Muntinghe, die hier niet diependkend genoeg voor was, ... wijsgeerige geschiedkunde was zijn lievelingsvak.” — Met deze karakterschets moet men eens die vergelijken, welke Willem de Clercq in zijn dagboek van Kemper ontwerpt <sup>3</sup>, om te zien, hoezeer hier een type van den tijd wordt geschilderd. Alles wat Hofstede de Groot van Muntinghe zegt, wordt door diens werken bevestigd. Hij had zich gevormd in den tijd, toen de Nederlandsche godgeleerden, wanneer zedelijkheid, verdraagzaamheid en vrede hen bezielden, nog haast gedwongen waren, zich liever buiten het leerstellige in historische richting te bewegen. De historie was zijn levenswerk geworden; hij legde het neer in elf deelen *Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel* <sup>4</sup>. Geen kerkhistorie, geen dogmengeschiedenis, maar bijbelsche cultuurgeschiedenis. Muntinghe noemt onder de auteurs, aan wie hij veel verschuldigd is, o.a. Herder. Toch moet men den Duitschen invloed op zijn geest niet overschatten. Ook hier, ver af in een klein centrum, hebben de gedachten gebloeid, waaraan Herder voor een gansche eeuw en een gansche wereld uitdrukking gaf. Die bloei kwam hier wat later misschien, bleef wat flauwer van kleur en vorm, maar miste daarom niet elke zelfstandigheid. „Mijn doel is hoofdzakelijk te onderzoeken, wat ons de bijbelsche geschiedenis oplevere, met betrekking tot den oorsprong en den trapswijzen voortgang van de verstan-

<sup>1</sup> Aanteekeningen van P. Hofstede de Groot, hs. in het bezit van Dr C. Hofstede de Groot te 's Gravenhage, op het jaar 1824. <sup>2</sup> Uilkens wordt door Stratingh „deze groote man” genoemd, evenzoo Bakker door Baart de la Faille. <sup>3</sup> W. de Clercq naar zijn dagboek, I p. 68, 69. <sup>4</sup> Amsterdam en 's Gravenhage 1801—1819. Uitvoerig behandeld door J. B. F. Heerspink. De godgeleerdheid en hare beoefenaars aan de hogeschool te Groningen, Groningen 1864—1875, II p. 103 vgl.

delijke en zedelijke beschaving des menschdoms.’’ De methode is zuiver cultuur-historisch; door vergelijking van de bijbelsche gegevens met de stof, die hem de Arabische litteratuur (Muntinghe was een uitstekend oriëntalist), de reisbeschrijvingen, Homerus opleveren, stelt hij zijn resultaten vast. „Alles, wat in den Bijbel verhaald wordt, volgt naauwkeurig den eenvoudigen gang der natuur’’,... „alle bijbelsche verhalen komen volmaakt overeen met den trap der beschaving, waarop het menschdom telkens stond.’’<sup>1</sup> Hij wijst op de schildering van het nomadenleven in de verhalen der aartsvaders, bespreekt het ontstaan van regeeringsvormen, het maatschappelijk leven, de wijze van krijgvoeren, zeden en gewoonten, hij onderzoekt de realia: de bewapening, het huisraad, en erkent in alles de opvoeding van het menschelijk geslacht door God zelven. Is het te verwonderen, dat deze cultuur-historische theoloog, met zijn ontwikkeld gevoel voor beschavingsverschillen, rijp was, om met sympathie van middeleeuwsche monniken te spreken, ja zelfs de goede zijde der Socinianen te durven prijzen?<sup>2</sup> Het was Muntinghe, die aan de commissie van 1814 terwille van de billijkheid en de christelijke liefde de stichting van een roomsch-katholieke academie voorstelde<sup>3</sup>.

Muntinghe ziet in alle verhalen van den Bijbel werkelijke geschiedverhalen, hij vat den omgang van God met de aartsvaders volkomen reëel op, en houdt alle wonderen vast, tenzij een rationalistische verklaring zich gereedelijk aanbiedt. Toch had zijn geestesrichting, die op natuur- en cultuurvereering uitliep, in zijn leerstelligheid reeds grooter verslapping veroorzaakt, dan wellicht menigeen zijner hoorders recht duidelijk werd. Hij vermeed, van de drieëenheid te spreken, drong de voorbeschikking uit zijn bewustzijn terug, hij kon eeuwige straffen niet rijmen met zijn paedagogisch gronddenkbeeld, en was zwakjes op het stuk der voldoeningsleer<sup>4</sup>.

Dat was de man, tot wien de boeren van zeven uur ver kwamen, omdat hij „God zoo treffend uit de natuur en uit de geschiedenis deed kennen’’<sup>5</sup>. Humaniteitsidee en rationalisme schijnen de grondslagen van zijn denken, de rede niet als kenbron, maar als middel om in de Schrift de godsdienstleer op te sporen, toe te lichten en te verdedigen<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Geschiedenis der menschheid, I p. 3; Inleiding, p. 10. <sup>2</sup> Leerredenen 1818, p. 177 (Heerspink p. 140), Geschiedenis der menschheid IX p. 83. <sup>3</sup> De Geer, t.a.p. p. 221. <sup>4</sup> Heerspink t.a.p. p. 97, 129 vg.. – Zie over Muntinghe's werk en over zijn slapheid in de leer ook Th. Fliedner, Collektenreise nach Holland und England, Essen 1831, II 467 ff.. <sup>5</sup> Heerspink t.a.p. p. 135. <sup>6</sup> Heerspink t.a.p. p. 117.



Van zijn beide ambtgenooten was elk ten halve zijn geestverwant. De tengere Tinga met zijn 'zilveren stem' was veel meer oud gereformeerd in de leer, maar naar den geest des tijds geheel practicus, een volksredenaar, zuiver gericht op de deugd, de man der smalle gemeente. De forsche zware Ypey deelde met Muntinghe den historischen zin, bij hem werkzaam op het gebied der Nederlandsche kerkgeschiedenis. Met Dermout samen schreef hij de *Geschiedenis der Nederlandsche hervormde kerk*, die hem in zijn oude dagen van de zijde van Bilderdijk's school de beschuldiging van ketterij bezorgde, gelijk hij ze reeds had moeten hooren in zijn eersten tijd <sup>1</sup>.

Buiten de theologische kringen was het vooral Kant, die de geesten beheerschte. „De Kantische koorts” smaalde Wyttenbach. De prijs-gave van den nationalen geest en het gezond verstand aan de verderfelijke zoogenaamde metaphysica der Duitschers, meende Bilderdijk <sup>2</sup>. Doch was het wel in de eerste plaats Kant's wijsgeerige diepte, waarom hij hier door velen werd aangehangen? Was het niet veeleer om het sterke houvast, dat hij hun 18e-eeuwsch rationalisme bood in het bewaren van deugd en vroomheid, die hun dierbaar waren? De wijze althans, waarop Kant's leer te Groningen haar intrede deed, getuigt treffend in dien zin. Naar het schijnt hadden de bekende Nederlandsche Kantianen Van Hemert en Kinker te Groningen nog weinig invloed uitgeoefend, toen de jonge Theodorus van Swinderen, nog niet gepromoveerd, door een Leidsch student in 1803 of 1804 met de geschriften van Kant kennis maakte. Tot dusver wist hij van philosophie niet meer dan wat zijn oude professor Bosman hem had gedictieerd: hiervan had hij voor de kritische wijsbegeerte een afschrik behouden, meenende, dat zij onzekerheid deed rijzen, of er wel een God was. Thans werd hij overtuigd van het tegenovergestelde. Met zijn ongeëvenaarde paedagogische activiteit zette hij zijn nieuwe geestdrift dadelijk om in de stichting van een genootschap *Veritas et Officium* „tot onderzoek der critische wijsgeerte” in 1805, op voorbeeld van een Leidsch *Officium et Veritas*. In dit genootschap dicteerde hij, reeds als eenentwintigjarige de vriend der jongeren, den Groninger studenten een compendium over de *Kritik der reinen Vernunft, der praktischen Vernunft, en der Urteils-kraft* <sup>3</sup>. Het werd een kring vol zedelijken ernst, vol vriendschap en met een zweempje van het nationaal idealisme van een Tugendbund; de leden gewaagden later nog van hun verontwaardiging over 's lands

<sup>1</sup> Glasius, Godgeleerd Nederland III p. 633. <sup>2</sup> Colenbrander, Gedenkstukken 1806—1810, p. 229. <sup>3</sup> Aanteekening f. 19 en vg..

droeve tijden <sup>1</sup>. Weldra had Van Swinderen de voldoening, dat twee van zijn jongere vrienden (later zouden zij hier allen te zamen ambtgenooten zijn) op een Kantiaansche verhandeling promoveerden, Gabinius de Wal over den wereldvrede en B. H. Lulofs over de vrijheid. Het was een vriendschapsbond, waaraan de leden hun leven lang met dankbare aandoening dachten <sup>2</sup>; in 1814 bood het genootschap als feestgave aan de universiteit een exemplaar van Kant's philosophische werken in de Latijnsche vertaling <sup>3</sup>. De stichter zelf bleef ook in later jaren, toen hij waarschijnlijk weinig meer aan Kant 'deed', zich als diens volgeling beschouwen <sup>4</sup>. — Mag men Van Swinderen's geest eenigermate als typisch voor zijn kring en zijn tijd beschouwen, dan is het wel een zonderling beeld van zuiver rationalisme, gemengd met een vast geloof, dat zich leerstellig waande, en met de eenvoudigste vroomheid. Zijn opvatting van Kant was geheel scholastisch. Middeleeuwsche doctores kunnen niet anders Aristoteles hebben gehanteerd. Hij is overtuigd, „dat de critische wijsgeerte de beste gronden aan de hand geeft, die in eenig wijsgeerig stelsel gevonden worden, ter redelijke verklaring van de leer der voorbeschikking, der verzoening en dergelijke hoofdwaarheden van onzen godsdienst” <sup>5</sup>. Vreemd genoeg. Doch wat te denken van die rechtzinnigheid? Van Swinderen wil in een redevoering „in het karakter van den eenen of anderen grooten man” „den waren wereldburger” schetsen, en kiest daartoe Jezus, om zijn „onbepaalde zucht ter verlichting en ter veredeling van zijne natuurgenooten” <sup>6</sup>. Welk een ketterijen in één zinsnede! Kinderlijker dan hij wandelde nooit iemand aan de hand eener particuliere Voorzienigheid: in elk briefje, in elke ontmoeting ziet hij God's speciale bestemming van zijn levenslot. Hij schroomt zelfs niet Hem te danken voor het tijdig afsterven van zijn vijanden. Op 28 April 1821 teekent hij aan, dat prof. Muntinghe „eene zeer schoone preek” heeft gehouden, „ten betoge, dat de beschouwing der natuur eene der eerste bezigheden van de gezaligden in den hemel zijn zal; welk denkbeeld mijne liefde tot mijne wetenschap zeer vermeerderde, daar ik nu hierin tevens eene

<sup>1</sup> Van Swinderen's Aanteekeningen op 1806: hij maakte 'goede verzen', toen koning Lodewijk te Groningen was 'uit verontwaardiging'. De Wal, *Annales ac. Gron.* 1820—1821, oratio p. 35. <sup>2</sup> Lulofs, *Feestrede* 1830, p. 63; Jan de Wal in *Levensb. Mij. der Ned. letterk.* 1858, p. 29. <sup>3</sup> Imm. *Kantii Opera ad philosophiam criticam, latine vertit* F. G. Born, vol. 4, Lipsiae 1796—1798. <sup>4</sup> Hofstede de Groot, *Herinneringen*, p. 37. <sup>5</sup> Aanteekeningen f. 19 vso. <sup>6</sup> Nieuw maandschrift tot nut van 'talgemeen, voor herfstmaand 1810, Rede over het karakter van Jezus als wereldburger.

voorbereiding zag tot volgend genot, en mij den hemel daardoor zoo-  
veel begeerlijker werd”<sup>1</sup>.

Het was die mengeling van nuchter optimisme en vlakke braafheid, waartegen de straffe koorde van Bilderdijk's boog gespannen werd, waartegen de hartstochtelijke haat van zijn 'school' aangroeide. Bilderdijk was met den geest der Nederlandsche hoogeschoolen nooit zeer ingenomen geweest. Hij had de opvatting, die zich van de vaderlandsche historie en staatsleer in en buiten de hoogeschoolen ontwikkeld had, „Arminiaansch” gescholden; hij verweet aan de athenaea, dat zij een geest van fronde en oppositie tegen de regeering (die van koning Lodewijk) wekten<sup>2</sup>. Van Groningen had hij dat ook kunnen zeggen. Sedert de dagen, dat Van der Marck zijn juridische en theologische stoutigheden verkondigd had, heeft een geest van ketterij en vrijzinnigheid Groningen niet weer verlaten. Bilderdijk heeft te Groningen weinig vrienden en felle vijanden gehad. De 18e-eeuwsche vrijheidsmensen, lang genezen van omwentelingszucht, orienteerden na 1813 meer en meer hun ideeën in tegenstelling tot die van de opkomende school van Bilderdijk. De wijde menschenmin uit een vorige eeuw consolideerde zich thans bij hen tot sympathie voor het jonge Europeesche liberalisme, dat zij op een afstand bewonderden en van nabij niet kenden. De 'Friesche vrijheid' vond nieuwe uitingsvormen, en ging eerlang over in het ietwat republikeinsch getinte, zeer zelfbewuste liberalisme van het Noorden. Het politieke sentiment, dat aan het régime van de restauratie de gedweeste volgzaamheid verzekerde, namelijk de hartgrondige afkeer van den Franschen tijd, liet hier in sommige kringen te wenschen over. Onder de Groninger studenten van het platteland, wier vaders de voordeelen genoten hadden van den bloei, die in deze provincie de landbouw in de 'dure tijden' gekend had, waren er, die met eenig welgevallen aan de Napoleontische overheersching terugdachten, en geneigd waren, de maatregelen der regeering van Willem I in het ongunstigste daglicht te bezien. De eerste teekenen van het verzet der Belgen werden met belangstelling gevolgd en de *Courier des Pays-Bas* ijverig gelezen<sup>3</sup>. Eerst de opstand bracht in deze gevoelens een ommekeer.

De leidende figuren uit den academischen kring waren bijna allen

<sup>1</sup> Aanteekening over Th. van Swinderen, uit zijne eigene papieren. Dit excerpt is geschreven door de hand van Van Swinderen's opvolger als prof. nat. hist. Claas Mulder, en in het bezit van diens bloedverwant Dr Ae. Dommering. Voor de periode 1795—1814 volgt het de aanteekeningen van Van Swinderen zelf. <sup>2</sup> Colenbrander, Gedenkstukken 1806—1810, p. 223, 224. <sup>3</sup> Mr H. v. A., Herinneringen p. 62.

brave vaderlanders, wars van alle revolutie, vurige haters van Napoleon en eerlang van de 'muiters', doch de meesten van een patriotsch verleden of patriotsche tradities, die hen op bijna alle punten in tegenpraak brachten met Bilderdijk en zijn 'school', zoals de tegenstanders den kring van Da Costa en de zijnen betitelden. Op godsdienstig gebied zou eerst het opkomend geslacht den strijd uitvechten, in het staaten letterkundige lieten zich reeds de tijdgenooten van den meester zelf niet onbetuigd.

De meest gezaghebbende der Bilderdijk-haters onder de Groningsche professoren was mr Scerp Gratama, die hier in 1801 Van der Marck was opgevolgd, en de leermeester werd van een heel geslacht. Zijn politiek verleden was van een eigenaardigen stempel. Hoewel een rechte man van 1795, die als publicist gedebuteerd had met verhandelingen over het bijgeloof, de vrijheid van drukpers, onafhankelijkheid en slavernij, de gelijkheid der menschen, had hij niet tot de Keezenpartij behoord. In het sterk Oranjegezinde Harlingen had hij als kapitein van de burgerwacht bij den vrijheidsboom mogen staan met de oranjejerp en de nationale cocarde tezamen getooid. En toch was hij juist het tegendeel van conciliant. Een volkomen onafhankelijkheid en de moed, om een eigen meening te hebben en te uiten, inspireerden hem zijn heele leven. Bij het afscheid der oranjegezinde schutterij in 1795 las hij de Harlingsche municipaliteit de les, en hield hun in „stoute doch waarachtige taal” de plichten voor van „een waar republikaans en vrij geworden regent”; te Harderwijk in 1797 als hoogleeraar beroepen, weigerde hij de gevorderde revolutionaire verklaring<sup>1</sup>; tijdens koning Lodewijk waagde hij het, op zijn disputatiën Mucius Scaevola te laten verdedigen. Gratama was een vriend van Kemper en verfoeide evenals deze Bilderdijk's staatkundige gevoelens, waartegen hij fulmineerde in zijn enthousiaste colleges over het natuurrecht. Na 1821 was de oude man hier het hoofd van alle Griekenvrienden, terwijl Bilderdijk op zijn goed Metternichsch gromde over „oproerlingen tegen eene ons bevriende natie”, de Turken wel te verstaan<sup>2</sup>.

Een ander vriend van Kemper kwam hier met de nieuwe organisatie in 1815 in den persoon van Jan ten Brink. Deze had een actief revolutionair verleden achter zich. Hij was als Leidsch student lid geweest van de patriotsche deputatie van Blaauw, Hamelsveld enz., die in 1794 naar Parijs was vertrokken, van het comité révolutionnaire te 's Hertogen-

<sup>1</sup> E. Verwijs, Harlingen voor 70 jaren, N. Friesche Volksalmanak 1866, p. 3—33; Alg. konst- en letterbode 1837, II p. 260 vg.. <sup>2</sup> Mr H. v. A. p. 36, 38, 46.

genbosch, van den provisioneele raad der gemeente Leiden, waar hij in Juni 1795 als volksredenaar in de Pieterskerk had gestaan. Reeds heel spoedig echter was hij bekeerd van de zucht, om een politieke rol te spelen<sup>1</sup>. De persoonlijke baatzucht van velen der leiders had hem volkomen ontgoocheld; hun namen sprak hij later nimmer dan met verachting uit. Nadat hij in 1796 den post van dagbladschrijver der nationale vergadering had neergelegd, had hij eerst aan de Latijnsche school, daarna aan de hoogeschool te Harderwijk een docentenbestaan geleid van veel geestdrift, veel hartelijke vereering van den kant zijner leerlingen, en veel geldzorgen. Na de opheffing der Geldersche academie had hij uitkomst gevonden in het rectoraat der Latijnsche school te Haarlem; door den invloed van zijn vriend Kemper kreeg hij thans het Groningsche professoraat. De oude revolutieman, die in den Franschen tijd door verzen tegen den tiran zijn veiligheid gewaagd had, vrijheidsman altijd gebleven, vertoonde zich nu als een vurig bewonderaar van de oppositie in de Fransche kamer: Foy, Manuel, Benjamin Constant, en van de revoluties in Zuid-Europa. En als een hevig hater van Bilderdijk. Men vertelde, dat hij op zijn college eens een paar verzen van Bilderdijk in den mond moest nemen, en onmiddellijk daarna naar een glas water greep, om den smaak van het gehate product weg te spoelen.

Waar de leermeesters zoo voorgingen, bleven de leerlingen niet achter. Dat ondervond de jonge Dirk van Hogendorp, Bilderdijk's adept en Da Costa's trouwe vriend, toen hij in 1823 op zijn voetreis met Ko van Lennep te Groningen vertoefde. In het logement, waar de voetreizigers vroeg te kooi waren gegaan, werd een promotiepartij gevierd, waarvan de tierende geluiden hem reeds den slaap hadden belet, toen eindelijk de troep de trap opstoot, om Hogendorp, den aanhanger van Bilderdijk's valsche leerstellingen, die in zijn geruchtmakende dissertatie<sup>2</sup> op Oldenbarneveld en de De Witten had gescholden, een voorbeeldige straf toe te dienen. Een stoere huisknecht verdedigde boven aan de trap de veiligheid van den gehaten gast<sup>3</sup>. Zouden die eerste indrukken van Groningen's academie Hogendorp twintig jaren later

<sup>1</sup> Levenschets (door mr B. ten Brink) in Alg. konst- en letterbode 1841 I p. 87, 98 enz., verder Levensb. lett. 1840; Bouman, Gelderland's hoogeschool II, p. 544; Colenbrander, Gedenkstukken I p. 365. Een merkwaardige brief van Ten Brink aan C. J. Wenckebach, waarin hij dezen zijn walging over het gedoe der revolutionairen uitdrukt, staat gedrukt in Ned. Spectator 1870 p. 438. <sup>2</sup> Zie daaromtrent Letteroefeningen 1822 II p. 123 vg. en W. G. C. Bijvanck, De jeugd van Isaac da Costa, I p. 239 vg.. <sup>3</sup> Bijvanck t.a.p. II p. 251.

niet nog wel eens in den zin zijn gekomen, toen hij zich met Groen van Prinsterer en vijf anderen keerde tegen de Groninger theologen?

Overigens durfde in het litteraire de Bilderdijk-verguizing van dien tijd doorgaans de kaken niet zoo wijd sperren als in het godsdienstige en staatkundige. Zijn verzen wàren de beste, dat getuigde elk oor, dat hooren kon, ook al gaf 't het hart niet toe. De letterkundige oppositie keert zich slechts aarzelend en niet zonder een eeresaluut tegen den dichter zelve.

De letterkundige smaak was in die dagen veel meer een academisch product dan tegenwoordig. De litteratuur was nog bijkans onafscheidelijk van de klassieke opvoeding; de klassieke philologie zelve stond de dichtkunde nader, en de universiteit, waar thans de faculteit der letteren nog eenmaal in de rol der oude vrije kunsten bevestigd was, om alle voedsterlingen het eerst in haar armen te ontvangen en te bakeren, was als centrum van letterkundig leven destijds nog iets minder ongeschikt dan nu. De kunst had aan de academie nog niet de leentrouw opgezegd. Aan het dichterschap werden minder voorwaarden gesteld; de jongeling kon nog zonder blozen in zijn dagboek noteeren, dat „een gouden horologieketting, die ik van neef H. present kreeg voor een vers op zijn verjaardag, mijne zucht voor de dichtkunst zeer opwekte”. Ieder professor maakte verzen. In den geest van een academisch uitgangspunt van litterair leven had de herleefde vaderlandsche zin den leerstoel voor Nederlandsche taal- en letterkunde en welsprekendheid gedacht, die in 1815 aan alle drie universiteiten gevestigd werd, nadat Leiden reeds in 1797 met Siegenbeek was voorgegaan<sup>1</sup>. Hier viel hij ten deel aan den jongen Gelderschen advocaat Mr Barthold Hendrik Lulofs. Het was als dichter en letterkundige, dat men hem koos, niet als geleerde. Zou er van hem voor onze letterkunde iets uitgaan? Lulofs was geen groote en geen fijne geest; zijn verzen zijn zeer middelmatig, zijn proza is in de hoogste mate beuzelachtig en langwijlig; als humorist is hij vrij laf en vrij grof. Meestal waarschuwt hij den lezer, als hij „in luimigen trant” gaat beginnen. Maar hij heeft een roeping gevoeld en een geestdrift, en dat is ook al iets. Lulofs was een landsman en vriend van Staring, en men doet aan zijn streven het best recht, door zich voor te houden, dat de frissche natuurzin, dien het Staring af en toe gelukt is uit te drukken, ook Lulofs heeft beziel.

<sup>1</sup> Te Groningen placht reeds Ruard een z.g. oratorium te geven, waarmee een college over de Nederlandsche taal verbonden was. Van Swinderen, Aanteekeningen f. 9 vso.

Het is bekend, hoe de Amsterdamsche kring, waarin Bilderdijk patriarch en profeet was geworden, over Duitschland dacht. Goethe mocht al in een prachtigen avondschemer langzaam verzinken, de wonderen van de romantiek al aan den hemel staan en Heine zingen in het loover, – voor hen bleef Duitschland het land van armoede en barbaarschheid, van veeren dekbedden en hannekemaaiers. Ook de latere aanraking van Bilderdijk en Grimm veranderde in den grond die appreciatie niet. Zulk een fabuleuze misvatting van den Duitschen geest was in het Oosten van ons vaderland niet te verwachten. Groningen was nog altijd bijna even sterk met Duitschland verbonden als met de Nederlandsche streken. Als de Groningers reisden, gingen zij naar het Munstersche of verder Duitschland in. De Oostfriezen studeerden hier nog. Sommige kringen hadden hier sinds lang een stuk Duitsche litteraire cultuur meegeleefd. Weliswaar niet in de eerste plaats die van Goethe of de romantiek; het was een groep van ouderen, stilleren of... minderen, die hun geest had gevoed: de Wandsbecker Bote en Jung-Stilling, Klopstock, Schiller, Jean Paul,... ook Kotzebue<sup>1</sup>. Het is ten deele een economisch verschijnsel, dat een uitheemsche letterkunde met haar invloed meest eenige decenniën ten achter is: eerst met de goedkoope complete uitgave dringt de stroom vol over de grenzen<sup>2</sup>.

Van die meer Duitschgezinde richting in de letterkunde heeft Lulofs zich den ijverigen voorvechter gevoeld. Dit bracht ook hem in strijd met de geestverwanten van Bilderdijk, dien hij overigens als dichter eerbiedig bleef huldigen. Trouwens niet met hen alleen. Het is hier geen tegenstelling van romantisme tegen classicisme maar van Oostelijk Nederland tegenover Holland. Men zou geneigd zijn, te spreken van een tegenstelling van Saks tegen Frank, en die ook in Staring, zelfs in Feith willen zoeken. Hoe sterk het Geldersch particularisme bij wijlen nog spreken kon, bewijst de brief, waarin Staring in 1796 Gelderschen en Hollanders met Schotten en Engelschen vergelijkt, en voor Gelderland de losscheuring van het Duitsche rijk betreurt<sup>3</sup>. Lulofs had zijn groote liefde voor den Gelderschen geboorte grond spoedig met een warme gehechtheid aan zijn nieuwe woonplaats vermengd. Toen nu de

<sup>1</sup> Kotzebue's dood werd 13 April 1819 in den Groningschen schouwburg met een plechtig lijkeest gevierd. Zie Knuttel, Pamfletten, no. 24796. <sup>2</sup> Hofstede de Groot, Vijftig jaar in de theologie, Groningen 1872, p. 13: „In mijn academiëtijd kwam er voor het eerst eene goedkoope uitgave van Schiller in het licht. 't Was de voorlooper van vele latere goedkoope drukken der Duitsche classieke schrijvers; thans kan men zich niet meer voorstellen, hoe blijde die eerste werd begroet. Ik las alle achttien delen van Schiller, en menig stuk daaruit meermalen”. <sup>3</sup> G. M. Slothouwer, Staring als foederalist. Bijdragen Gelre XV 1912, p. 618.

intreerede, waarmee hij in 1815 zijn professorale loopbaan vol jonge idealen begon, in de *Letteroefeningen*<sup>1</sup> ietwat ironisch beoordeeld werd, met name om de anti-Fransche en sterk Duitschgezinde gevoelens, die in die rede doorstraalden, heeft in Lulofs, van nature uiterst lichtgeeraakt, het Oostelijk sentiment zich geaccentueerd tot een wantrouwen tegen al wat 'Hollandsch' was. Voortaan vereenzelvigde hij zijn eigen meer romantieken dichterzin met zijn Germaansch bewustzijn. De Hollandsche dichters, meende hij, putten hun fantazie uit hun omgeving van „nette witgekalkte boompjes, propere, wel 20 voet lange met witte schelpjes bestrooide tuintjes”. Hij „de Geldersche lomperd, de Groningsche molferd” (zijn eigen woorden, niet die van den recensent), „opgewassen tusschen halve zoogenaamde Moffen”, „thans in het verre Noorden”

„Aan 's werelds uiterste eind, waar 't in uw oogen wis,  
Niet waar? Cimmerisch donker is,  
En 't spook der Duitschheid grijnst van achter 's Dollards boorden” —

hij had een edeler bron voor zijn bezieling; opgegroeid was hij „tusschen ruwe hemelhooge ongesnoeide nimmer gekalkte eiken; gaarne omzwerfende door woeste heiden; wegsmeltende in verrukking, wanneer ik omruischt door onbehouwene en knoestige dennen, in eenzaamheid, van den top eens heuvels mijne blikken konde laten weiden over een landschap, waarin bosschen, beken, beemden, dalen en bergen zich, in eene onevenredige bekoorlijkheid, afwisselden, en over hetwelk de avondzon hare gouden en purpere stralen verspreidde”<sup>2</sup>.

Verwijt het Lulofs niet, dat hij de schoonheid, die hij zag, niet heeft kunnen uitdrukken. Hij heeft het nooit verder gebracht dan *Avondmijmeringen* in Ossianstemming: een enkele goede aanhef, voorts maanlicht en kerkhofgalmen. Doch de geestdrift was echt. Hij zelf wist goed genoeg, dat „onze landaard niet veel vatbaarheid heeft voor het eigenlijk gezegde romantische spel der verbeelding”, dat „waternymfen, witte vrouwen enz.” „in onze vaarten geen oogenblik rust zouden hebben van wege al de trekschuiten, en de huizen staan bij ons veel te dicht op elkander”; bovendien wij hebben het veel te druk „met suiker,

<sup>1</sup> 1817, p. 82, 210, 256. <sup>2</sup> Bloedverkoeling of Distelkransje voor den beoordeelaar mijner inwijdingsredevoering, Groningen 1817; Een hand vol hulstbladeren, ib. — Lulofs meende, dat de Haarlemsche predikant Abraham de Vries (de vader van Matthijs), die met hem voor het professoraat was aanbevolen, zijn belager was, en spaarde hem geen hatelijkheden; het was echter zijn Utrechtsche ambtgenoot Adam Simons.



koffij, thee, effecten''. „Onze geheele dichterlijke letterkunde onderscheidt zich tegenwoordig door een zekere nuchterheid en gemis van verbeeldingsspel kennelijk van die der Engelschen, Italianen en Hoogduitschers.'' <sup>1</sup>

Het gevoel van verongelijking is helaas bij hem gaandeweg gegroeid tot den ziekelijken argwaan van een algemeene en aanhoudende anti-Groningsche litteraire campagne <sup>2</sup>. Hij liet in zijn latere leven de dichtveder rusten, hij was 'naargeestig' geworden. Allerlei grieven hoopten zich op, die hij lucht gaf door stukjes in couranten. Vooral dat hij in 1836 was voorbijgegaan bij de benoeming van een bibliothecaris, nam hij curatoren bijzonder kwalijk, zoodat de verstandhouding te wenschen overliet. Toen later zijn leerlingen Engelen en Hecker, niet zijn geestverwanten trouwens in alle opzichten, zich van uit Groningen tegen *De Gids* keerden, nam Lulofs aan den strijd niet meer deel <sup>3</sup>. De enkele hoogbejaarden, die den schrijver nog iets omtrents Lulofs' onderwijs uit zijn allerlaatste jaren konden meedeelen, hadden van hem weinig meer geprofiteerd. Toch heeft hij eenmaal een grooten invloed uitgeoefend, en wel voornamelijk door zijn onderwijs in de welsprekendheid. Tot zelfs een halve eeuw na zijn dood heeft men te Groningen Lulofs' eloquentie kunnen hooren. Den jongeren klonk zij overdreven; toch was hij het, die in zijn tijd een sobere en gepaste voordracht voorstond en waarschuwde tegen Spandaw's overdreven declamatie <sup>4</sup>. De koloniale politicus Van Hoëvell, die langen tijd als onze onovertroffen parlementaire redenaar is blijven gelden, erkende, stijl en voordracht aan Lulofs te danken te hebben <sup>5</sup>. Lulofs' declamatoria met muziek waren beroemd en gezocht. Hoe zeer ook vervuld van Ossian's harptonen, bleef Lulofs niettemin in zijn stijlleur en rhetoriek een angstvallig volger der klassieke school.

Als man van wetenschap werd hij, jurist van studie, nooit meer dan een veelwetend dilettant. Zijn geest was in het geheel niet methodisch: hij teekende weinig op en citeerde veel. Toch is ook zijn invloed als Germanist niet geheel en al gering te schatten. Hij was een vurig vereerder van Grimm, dien hij in een distichon huldigt:

<sup>1</sup> Akademische voorlezingen over de Nederlandsche redekunst, Groningen 1822, p. XV, XVI. <sup>2</sup> Groninger courant van Dinsdag 8 September 1835. <sup>3</sup> Zie Kalff, Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde, VII p. 343 vg.. <sup>4</sup> Oratio de eloquentiae exterioris quam vocant interiorisque consensu etc., Annales acad. Gron. 1838—1839, p. 192; H. v. A. p. 52. <sup>5</sup> Tijdschrift voor Ned. Indië 1879, II p. 6.

„Vaak heeft men 't kroost onzer eeuw pygmeen in geleerdheid  
gescholden:  
Grimm, wie uw werken aanschouwt, Reus, hij bewondert en  
zwijgt.”

Aan hem was het te danken, dat te Groningen eerder dan te Leiden en Utrecht bewondering voor Grimm en eenige kennis van vergelijkende taalwetenschap is verkondigd, ook al is zijn *Schets van een overzicht der Germaansche taaltakken* niet veel meer dan een bric à brac van allerlei linguïstische snuisterijen. Zelfs Matthijs de Vries, die zijn opvolger is geworden, ontleende nog wel iets aan Lulofs, al was het niet zijn gelukkigste meening. Het was de weerklank van Lulofs' letterkundig standpunt, wanneer hij de Romaansche talen als uitgedoofd beschouwde. De Vries heeft hem dat nagezegd <sup>1</sup>. De Groningsche bibliotheek dankt aan Lulofs' erflating het Maerlant-handschrift, dat hem door de erfgenamen van Staring was geschonken.

De klassieke studiën werden hier evenzeer in sterk litterairen zin beoefend. Jan ten Brink was evenals Lulofs in de eerste plaats vermaard als vaderlandsch letterkundige. Men schatte van hem die dichterlijke voortbrengselen het hoogst, welke door verontwaardiging, vrijheids- en vaderlandsliefde waren ingegeven. Hij was altijd een heethoofd gebleven, driftig en rondborstig van aard, evenzeer als Lulofs tot oppositie geneigd. Ook als deze beroemd om zijn geestdriftig reciteeren, daarbij een ijverig voorstander van het tooneel. In zijn onderwijs was hij er op uit, „naar de echte beginselen van zedelijke vrijheid, veel, zoo niet alles over te laten aan de eigene en vrije ontwikkeling van het individu” en bij de uitlegging der klassieke dichters in de eerste plaats het dichterlijk gevoel op te wekken en den smaak te oefenen <sup>2</sup>. Hij was bij de studenten bijzonder gezien en verbaasde hen door de vaardigheid, waarmee hij uit zijn geheugen tallooze versregels zoowel uit de klassieke en Nederlandsche litteratuur als uit de Fransche en Duitsche in college en gesprek te pas wist te brengen. Het huishouden van Ten Brink neigde een weinig naar de Bohême, en de eeuwige geldzorgen waren mede schuld, dat zijn werkzaamheid als philoloog zich bepaalde tot vertalingen van klassieke schrijvers <sup>3</sup>.

Van Jan Rudolph van Eerde, die geschiedenis en antiquiteiten do-

<sup>1</sup> A. Kluyver in Levensbericht van M. de Vries, Maatsch. der Ned. letterkunde 1892—1893, p. 66. <sup>2</sup> Alg. Konst- en Letterbode 1841 p. 121. <sup>3</sup> Mr H. v. A., Herinneringen, p. 18 vg..

ceerde, ging weinig uit<sup>1</sup>. Geschiedenis en philologie werden nog ouderwetsch rhetorisch opgevat, gelijk blijkt uit prijsvragen, hier in dien tijd uitgeschreven, als bijvoorbeeld de vraag naar een Carmen heroïcum op het beleg van Groningen in 1672, of naar een leven van Agricola, „quae sit tersae et elegantis orationis latinae specimen”<sup>2</sup>. Het klassieke element der faculteit werd nog versterkt, doordat de hoogleeraar Wolters, die voor Oostersche talen was aangesteld, een goed classicus en een slecht orientalist heette.

In 1831 bracht de Belgische opstand aan de litterarische faculteit te Groningen een ongedachte versterking met drie leden, die hun professorale ambt in het Zuiden moesten verlaten. Twee daarvan waren geen notabele aanwinsten: G. J. Meijer, die te Leuven den leerstoel voor Nederlandsche letterkunde en welsprekendheid had bekleed, en thans te Groningen de vaderlandsche geschiedenis van Van Eerde overnam, en F. C. de Greuve, eveneens tevoren aan de Leuvense hoogeschool en tevens aan het Collegium philosophicum verbonden, die voortaan hier met De Waal het wijsgeerig onderwijs deelde. De derde dier uitwijkelingen was wel een aanwinst: Petrus van Limburg Brouwer. Hoewel vrij wat jonger dan de ambtgenooten, die hij hier vond, kan men hem niet beschouwen als den vertegenwoordiger van een jongere richting in de philologie, vergeleken bij die van Ten Brink en Lulofs. Maar hij was een veel fijner geest en een veel grooter geleerde dan beiden. Zijn opvatting van de klassieke studiën was evenals die van Ten Brink door en door litterair. Hij zelf had eenmaal van dichterroem gedroomd<sup>3</sup>. Terwijl Bake en Peerlkamp te Leiden het veld voor Cobet bereidden, en al wat zij als onkruid beschouwden: zin voor archaeologie, taalwetenschap, kunst en levensleer, zorgvuldig uitwiedden, bleef Van Limburg Brouwer den ouden humanistischen zin getrouw, en kweekte, zooveel hij kon, het verstaan en het liefhebben van de oudheid als levensideaal. Hij bleef altijd afkeerig van een handschriftenkritiek zonder vergezicht; een vriendelijke bespottung van de philologie om haars zelfs wil was het laatste wat er van zijn hand verscheen<sup>4</sup>. Maar bij hem vloeyde dit geenszins voort uit dilettantische onmacht. Hoe ouderwetsch van titel zijn *Proeven over de zedelijke schoonheid der*

<sup>1</sup> De bewering van W. P. Wolters, dat in 1818 aan Jacob Geel een professoraat te Groningen zou zijn aangeboden (Onderzoek en Fantasie, Voorrede p. IX) kan ik in het curatorenarchief niet bevestigd vinden. Er was trouwens in de litterarische faculteit niet dat jaar noch daaromtrent een vacature. <sup>2</sup> Annales 1823—1824, 1827—1828. <sup>3</sup> P. van Limburg Brouwer, Het leven van Mr Samuel Iperuszoon Wiselius, Groningen 1846, p. 261. <sup>4</sup> Philologie, Groningsche Studentenalmanak 1848.

poëzij van *Homerus, Pindarus, Aeschylus, Sophocles, Euripides* ons mogen voorkomen, de basis van zijn waardeering was breed uitgemeten door een echt cultuur-historisch besef, dat evenzeer den geest van Winckelmann als de nieuwe taalwetenschap van Bopp naar waarde te schatten wist. Het wetenschappelijk levenswerk werd voor Van Limburg Brouwer zijn *Histoire de la civilisation morale et religieuse des Grecs*, die in acht deelen van 1833 tot 1842 te Groningen verscheen. Het was slechts de helft van een plan, waarin beide klassieke volken moesten worden omvat. Het werk, dat eerst door de veel latere uitbreiding der studiën verouderd zou worden, staat eigenaardig op de grens van den ouden en den nieuwen geest. Het was een der eerste proeven, zeide Geel, waarin de Grieksche geest in al zijn uitingen zonder theologische, staatkundige of wijsgeerige praemissen werd verklaard <sup>1</sup>. Toch is Brouwer nog niet een echt historisch denker. Het oude rationalisme komt telkens om den hoek: in zijn euhemeristische opvatting der mythologie, in de willekeurige aanvaarding of verwerping van klassieke tekstplaatsen al naar hun redelijkheid. Aan den anderen kant weer is hij volkomen toegankelijk voor de groote gezichtspunten der cultuurgeschiedenis: hij wijst het verband aan tusschen klimaat en volksgeest, geografie en staatsvorm, merkt overeenkomsten op tusschen Grieksche karaktertrekken en die der natuurvolken. Hij teekent de groote eigenschappen van den Griekschen geest, zijn schoonheidszin en evenmaat, zijn eenvoud en bewegelijkheid, zijn vrijheidszin niet het minst (liberaal als hij was), met een vaste lijn in een stijl, welks uitdrukkingsvermogen wat beperkt en kleurloos wordt door het Fransch gewaad, dat hij zich vrijwillig heeft opgelegd, en die zijn treffendheid wat verliest door de opeenhooping van documentatie. Het fijnste van zijn eigen aanleg komt uit, waar hij de felle tegenstellingen in den Griekschen geest opmerkt, het romantisch element ervan, of „la susceptibilité pour le plaisir des larmes” <sup>2</sup>.

Heeft Van Limburg Brouwer als classicus veel invloed gehad? Te Groningen vond hij niet veel echte litteratoren. Bekende leerlingen heeft hij niet gevormd. Wellicht heeft hij een wezenlijk aandeel gehad in de vorming van Dr W. Doorenbos' eigenaardigen geest, voor wien hij zich interesseerde, en die meer dan alleen den tegenzin tegen de school van

<sup>1</sup> De Gids 1838 II p. 337. <sup>2</sup> Histoire de la civilisation, o.a. I p. 13—16, 183, 215—220, III 38, IV 420 s.. Zie over Van Limburg Brouwer G. Billeter, Die Anschauungen vom Wesen des Griechentums, Leipzig & Berlin 1911, passim, en A. E. J. Holwerda in De Gids 1890 III p. 424.

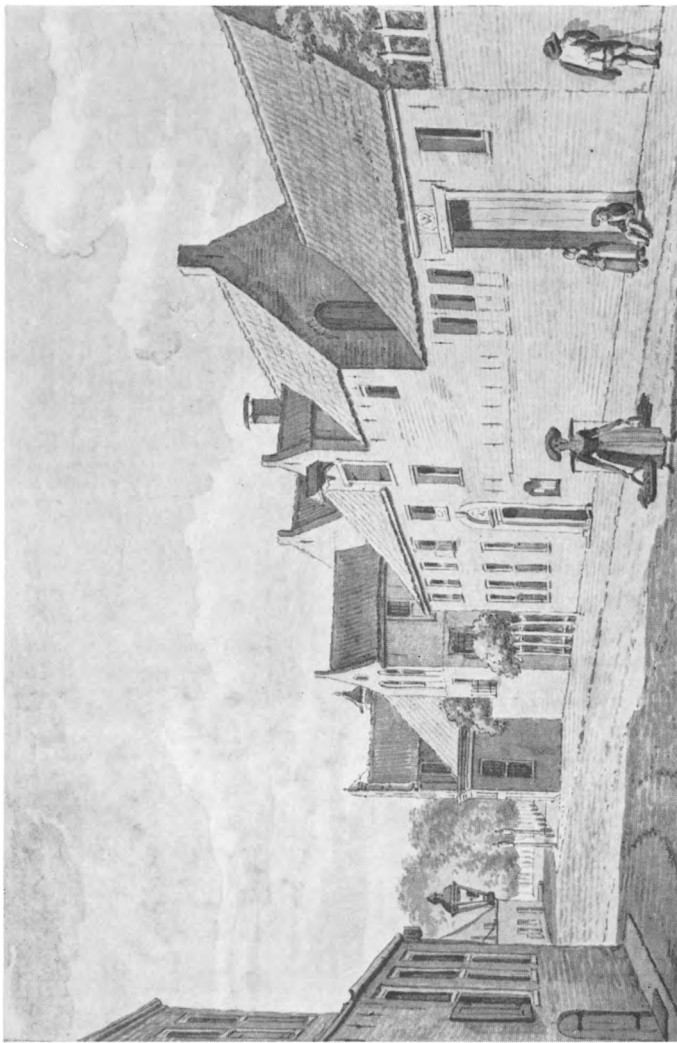
Cobet met hem gemeen heeft gehad <sup>1</sup>. Voor den wijderen kring der propaedeutici had hij meer te bieden, dan zij verdragen konden. Zijn oprechte eenvoud en afkeer van gemaakte deftigheid verhoogde in ieder geval de werking van zijn buitengewone geleerdheid op zijn leerlingen. Dat deed waarschijnlijk ook zijn roep als beoefenaar der vaderlandsche letteren.

Van Limburg Brouwer's letterkundige producten zijn voor den modernen lezer een teleurstelling. De professor, die romans schrijft! – hij moest het zelf verontschuldigen <sup>2</sup>. Hij ontkwam niet aan den vloek, die er op het professorale streven naar dichterlauweren rust. Waar hij in *Een Ezel en eenig Speelgoed* Appuleius en Lucianus volgt, ontbreekt het niet aan het gemoedelijk komische van zijn voorbeelden noch aan den levendigen trant. Maar zijn geschriften van langer adem en hooger vlucht, de uitbeelding van het Grieksche leven in *Charicles en Euphorion*, *Diophanes*, *Grillus*, blijven hangen in de luchtlagen van het Hollandsche burgerlijke leven van 1840. Welke Biedermeier-Hellenen! Al brengt hij er nog zooveel kennis aan te pas, zijn Corinthische drevlen blijven Hollandsche grachtjes en zijn Grieksche hallen knusse saletjes. Zelfs het ondeugend zijn lukt niet recht.

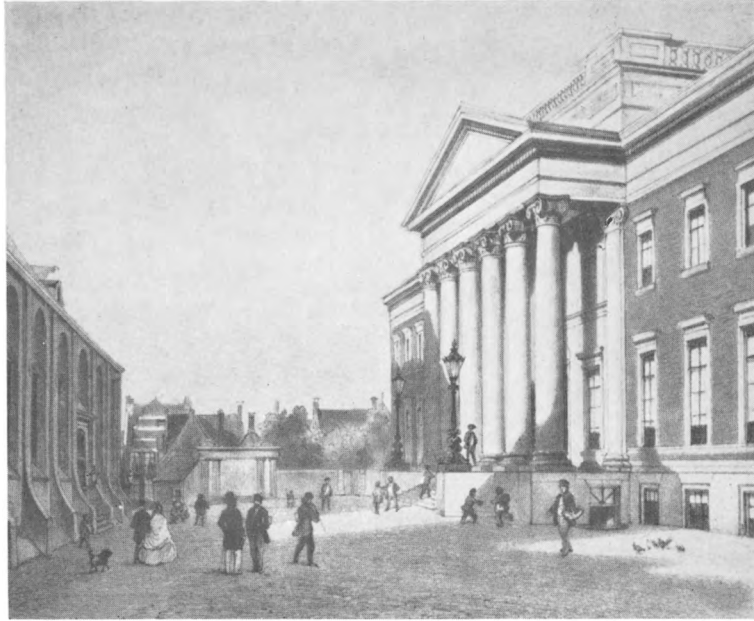
Zeker heeft deze man, die er behagen in vond, het leven van Benvenuto Cellini te vertalen, met zijn fantasie werkelijk geleefd in zijn vroolijke, bonte heidendom, zoo goed of beter dan Lulofs in de woeste schoonheid van zijn eikenlandschap. De uitnemende professor had nu eenmaal als dichter niet meer dan een verkouden stemmetje, dat passender klonk bij het gepruttel der lange pijpen in den domineeskring van zijn *Leesgezelschap van Diepenbeek*.

De schepping der nieuwe philosophische faculteit was niet enkel een maatregel van practisch inzicht, maar de uiting tevens van een wetenlichaamd. Al mochten allereerst de letteren den jongen student dwinschappelijk ideaal. De hoop en het streven van den tijd zijn er in begen om in te gaan, de natuurwetenschappen waren populair in den waren zin des woords. Al de kenmerkende trekken dier ietwat laat voortlevende wereldbeschouwing: de optimistische teleologie, de vrome natuurromantiek, het onverbrekelijk samengaan van aangename bewondering en ijverig nuttigheidsstreven, komen bij de natuurphilosofen nog veel sterker uit dan bij de godgeleerden en de philologen.

<sup>1</sup> Zie E. Haighton, W. Doorenbos, Ned. Spectator 1906, p. 108 enz.. <sup>2</sup> Diophanes, Voorrede.



HET ACADEMISCH GASTHUIS, TE VOREN WEST-INDISCH HUIS, IN MUNNEKEHOLM, VOOR DE VERBOUWING VAN 1817  
(naar een teekening van J. Bultuis in het Museum van Oudheden te Groningen)



HET ACADEMIEGEBOUW, INGEWIJD 25 SEPTEMBER 1850, VERBRAND 30 AUGUSTUS 1906  
(naar een gekleurden steendruk van C. C. A. Last, 1861)

Het is hier niet de plaats, om de positieve verdiensten te schatten, die de vertegenwoordigers der natuurwetenschappen aan de Groningsche hoogeschool zich door speciale onderzoekingen voor den vooruitgang van hun vakken hebben verworven. Meer bevoegden mogen dat beoordeelen. Beroemdheden buiten den toen nog zoo veel meer afgesloten kring, waarin de universiteit werkte, heeft zij in die periode niet opgeleverd. In de algemeene geschiedenis der natuurwetenschappen vindt men uit dien tijd geen Groningsche namen vermeld. Doch dit wil niet zeggen, dat zij hun cultuur-roeping niet kunnen hebben vervuld, en daarop alleen komt het hier aan: de cultuur-beteekenis van de natuurwetenschap aan onze universiteit in enkele van haar beoefenaars te schetsen.

Drie verschillende typen schijnen voor dien tijd karakteristiek: de veelzijdige verzamelaar, de vrome natuur-romanticus, tevens praktisch landhuishoudkundige, en de idealist der wetenschappelijke technologie in het groot bedrijf. De albeheerschende ontwikkelingsgedachte heeft haar onmisbaren voorlooper en wegbereider gehad in de verzamelmelzucht, die bloot registreeren wilde, wier ideaal nog zuiver statisch, niet dynamisch was. Eerst op den bodem van het streven om, tot verwondering nog evenzeer als tot onderzoek, al de rijkdommen der natuur in de orde, die zij zelve vroegen, tentoon te spreiden, kon de ontwikkelingsgedachte ontkiemen. Noemt een hedendaagsch schrijver de periode 1800 tot 1850 in de geschiedenis der natuurwetenschap die van de overwinning der natuurphilosophie door de experimenteele denkwijze <sup>1</sup>, men zou hetzelfde ook kunnen uitdrukken als de overvleugeling van het kabinet van zeldzaamheden door het laboratorium. In de eerste helft der 19e eeuw hoort men in de onderwijswetgeving en in de correspondentie van curatoren zeer veel van kabinetten en nog heel weinig van laboratoria. „Toen men laboratorien begon in te richten, werd nog niet ingezien, dat deze voor praktisch onderwijs der jongelieden en voor het doen van onderzoekingen door den professor en zijne assistenten moesten bestemd zijn. Zij werden slechts gebruikt als plaatsen, waar de voorwerpen en werktuigen, die de professor voor zijn collegie noodig had, door den amanuensis werden gereed gezet. De professor kwam, gaf zijn collegie taliter qualiter..., en ging na afloop weer heen.” <sup>2</sup> Met een min of meer volledig kabinet achtte

<sup>1</sup> Dr Otto Bryk, Entwicklungsgeschichte der reinen und angewandten Naturwissenschaft im XIX. Jahrhundert. I Band: Die Naturphilosophie und ihre Überwindung durch die erfahrungsgemässe Denkweise (1800—1850). Leipzig 1909. <sup>2</sup> Pieter Harting aan P. F. Hubrecht 9 Jan. 1880. Hs. Univ. bibl. Gron. 400a, no. 3.



men de eischen der wetenschap bevredigd, eens voor altijd. De achttiende-eeuwsche verzamelaar van mineraliën en natuurkundige rariteiten is geenszins een onvruchtbare beunhaas der wetenschap geweest. Door de vereeniging van vele dergelijke collecties zijn de groote musea gegroeid, die door aanschouwing en vergelijking tot dieper onderzoek hebben moeten dwingen.

Welk een kinderlijk genot moet het mineralen en fossielen zoeken met een achttiende-eeuwsch gemoed zijn geweest! Hier te Groningen heeft de Hondsrug een niet onbelangrijke rol in de wetenschap gespeeld. Sedert 1786 werd er buiten de Heerepoort een nieuwe gracht gegraven; daar gingen de toekomstige professoren der philosophische faculteit: Stratingh, Uilkens, Van Swinderen, als jongens versteeningen zoeken, en keerden van het nieuwe 'diep' met volle zakken huiswaarts <sup>1</sup>. En welk een hoopvolle geestdrift, om in scheikundige en electriche proeven te knutselen <sup>2</sup>. Het waren die liefhebberijen, gepaard aan zijn paedagogischen hartstocht, die den jongen Theodorus van Swinderen, door stand en fortuin eër voorbestemd tot regentmaecenas, op den kathedr hebben doen verdwalen. Nogmaals moet deze eigenaardige en voor de geschiedenis der hoogeschool belangrijke figuur ons bezighouden, thans als man der wetenschap. Hij was zonder twijfel, al heeft hij zijn leven lang „Dorus 't wonderkind" geheeten, een uiterst middelmatige geest, doch van een activiteit, die ook zonder groote gaven belangrijke dingen heeft tot stand gebracht.

Als jongen van elf jaar, in 1795, stelt hij proclamaties op over zijn kinderlijke zaken: zoo werkte de revolutie. Hij promoveert in rechten en philosophie, het laatste op een dissertatie over de kleuren. Reeds als student sticht hij in 1801 het Natuurkundig genootschap. Hoe hij Kant onder de Groningsche studenten introduceert, hebben wij reeds gezien. Terwijl hij als schoolopziener de organisatie van het lager onderwijs in de provincie Groningen begint, dat de lust zijns levens zou worden, schrijft hij de eene redevoering na de andere, vlast inmiddels op een professoraat te Franeker of elders, maar krijgt, nadat hij den post van censor onder het Fransch bewind had afgeslagen, dien van

<sup>1</sup> De nagedachtenis van S. Stratingh Ez., Gron. 1841, p. 45. — Van Swinderen, Aanteekeningen f. 8 vso. In zijn Veranderingen welke Groningen ondergaan heeft sedert het begin dezer eeuw, 1830 p. 11, vermeldt Van Swinderen: „An den Papiermolen zijn verscheiden verzamelaars van naturaliën, die ook gaarne met andere verzamelaars ruilen of aan deze verkoopen". Dit moeten wonderlijke verzamelaars scijijnen voor hem, die den Papiermolen kent. — Stratingh, Redev. ter nagedachtenis van Uilkens, Gron. 1825, p. 20. <sup>2</sup> Van Swinderen, Aanteekeningen f. 11 vso.

inspecteur der keizerlijke academie. Hij is het, die thans aandrijft, om den grootmeester de definitieve organisatie der faculteiten te verzoeken: de scheiding van letteren en wetenschappen (op zijn Fransch te verstaan), de benoeming van een Luthersch theoloog, van een astronoom, een professor in natuurlijke historie, in Fransche letterkunde, in Hollandsche letterkunde, een ruimer openstelling der bibliotheek enz..<sup>1</sup> Hij onderneemt de uitgave van een jaarboekje der academie, en houdt die jaren lang vol. Hij dringt aan op de behartiging van de geschiedenis der hoogeschool. De bevrijding komt, en brengt hem nieuwe actie. Van Swinderen zendt memoriën over het hooger onderwijs en dat te Groningen in het bijzonder aan den Souvereinen Vorst en aan de commissie, dringt aan op het behoud van Oostfriesland, hem dierbaar geworden door zijn ambtsbezigheden als schoolopziener, hij schrijft stukjes tegen het opnemen van een adel bij de grondwet, die hij op verzoek van zijn vrienden niet publiceert<sup>2</sup>. — Dan perkt zijn benoeming tot professor zijn werkzaamheid voortaan in binnen de gebieden van de natuurlijke historie, het lager onderwijs en de weldadigheid. Met zijn geest op het algemeene en op de verbetering der menscheid gericht, had hij liever een leerstoel gehad in de praktische filosofie, de wijsbegeerte des rechts of der zeden<sup>3</sup>, maar met volle geestdrift wijdt hij zich toch nu aan de natuurlijke historie. Weinig vergaderingen van curatoren zijn tusschen 1815 en 1851 voorbijgegaan, waarop niet een of meer missiven van prof. Van Swinderen inkwamen. Naast het lager onderwijs werd het kabinet van natuurlijke historie zijn levenstaak. Vast besloten, om tegen Leiden en Utrecht op te werken<sup>4</sup>, spaarde hij geen kosten of moeiten, deed menigvuldige reizen langs buitenlandsche kabinetten om relaties aan te knooien, onderhandelde, overreedde, bedelde en... slaagde meestal. In de eerste jaren der nieuwe orde was de regeering van het ernstig streven bezield, om de kabinetten der hoogeschoolen overeenkomstig het statuut van 1815 aan te leggen of aan te vullen. Daartoe waren overal grootere of kleinere verzamelingen, dikwijls in het bezit der professoren zelf, voorhanden. In 1817 werd een kabinet van physische instrumenten aangekocht van prof. Baart de la Faille Sr.<sup>5</sup> Van Swinderen was zoo gelukkig, terstond onder zijn collega's een milden schenker te vinden in den medicus Thuessink, die een belangrijke collectie mineralen en

<sup>1</sup> Van Swinderen aan den rector 9 Jan. 1813, Sen. no. 18. <sup>2</sup> Aanteekeningen f. 48—50. <sup>3</sup> Aanteekeningen f. 51, 52, 57. <sup>4</sup> Aanteekening over Th. v. Sw. 1817. <sup>5</sup> Cur. 1817 Jan. 25 enz..

petrefacten afstond. Dat was de eerste groote aanwinst. Dan volgde de aankoop van allerlei kleinere verzamelingen; Temminck uit Leiden stond doubletten af, de leerlingen gingen er zelf op uit. Het glanspunt was de verwerving van het museum Camper in 1820<sup>1</sup>, ook later niet weer geëvenaard door de aanwinst van de kabinetten van Bakker, De Riemer en Mulder. Het is hoogstwaarschijnlijk alweer Van Swinderen geweest, die in de blijdschap over het verworven Museum Camperianum aan curatoren dat zonderlinge heiligdom der natuurwetenschappen inspireerde, waarvan dezen in 1822 den minister het project aanboden. Voor Van Swinderen althans bestemde de minister in verontwaardigden toon de boodschap, door curatoren over te brengen, dat het kabinet van natuurlijke historie „alleen voor het onderwijs en niet tot pracht bestemd” was, dat het blijkens den catalogus nu zowat groot genoeg was: rijkdom en volledigheid was goed voor 's rijks kabinet te Leiden; hier was geen zaal van circa 400 voeten lengte noodig<sup>2</sup>. — 't Was een bittere teleurstelling, vooral toen daarop het gebrekkige, achterafgelegen gebouw achter het nosocomium buiten zijn voorkennis werd aanbesteed; hij keurde ligging en inrichting af. In 1827 eerst werden de collecties daarheen geheel overgebracht. Het museum was des Woensdags van 12 tot 1 voor het publiek geopend. Doch hij zou zijn zaal van 400 voeten lengte nog beleven. De bovenverdieping van het nieuwe academiegebouw, dat in 1850 werd ingewijd, kreeg de kostbare verzamelingen te bergen, zalen over de volle breedte van het huis en hoog genoeg om de in 1844 aangekochte giraffe te plaatsen<sup>3</sup>. Helaas, hoe tragisch klinkt het nu, wanneer Van Swinderen dan aan curatoren schrijft, dat tegenwoordig „ieder Groninger zijn voorwerpen in het museum brengt als in een veilige bewaarplaats, waarin hij vertrouwt, dat zijne schatten ten eeuwigen dage zullen bewaard blijven”<sup>4</sup>. Buiten de mineralen, die in 1878 naar het mineralogisch-geologisch instituut waren overgebracht, en de kostbare teekeningen van Chineesche visschen, door den consul Senn van Bazel geschonken, welke in de bibliotheek bewaard worden, is er niets van dat alles over, en het oude afgekeurde lokaal herbergt de beginselen eener nieuwe collectie opnieuw.

Er is meer tragisch in de figuur van Van Swinderen. Gelijk velen, wier intellect niet evenredig is aan hun ijver en welmeenendheid, en

<sup>1</sup> De beschrijving van het Museum Camperianum door A. G. Camper in Van Swinderen's Almanak der akademie van Groningen voor het jaar 1821, p. 12 (ook reeds in Meerman's Jaarboeken 1806 I, 68—98). <sup>2</sup> Zie boven p. 82; Cur. 22 October 1822. <sup>3</sup> Cur. 1844 Oct. 10 no. 11. <sup>4</sup> Cur. no. 30\*, Van Swinderen aan Cur. 17 Febr. 1849.

die daarbij niet vrij zijn van een naïeve ijdelheid, werd hij in latere jaren dikwijls bespot, en voelde hij zich miskend. Hij klaagt over de tegenwerking van collega's en curatoren, over de mindere belangstelling, die zijn lessen genoten. Hij zocht troost in de zorg voor zijn geliefd lager onderwijs en de vereering zijner onderwijzers. Hij was blijven staan in den tijd zijner jeugd. Zoo hebben thans nog levenden hem in zijn laatste jaren gezien: een forsche, zware, ietwat gebogen gestalte, ouderwetsch gekleed, de breloques, bengelend onder het vest, en het haar tot op de oogen, groetend met een handgebaar, de vriend en weldoener der jongeren, in het bijzonder van de Oostfriesche studenten. Vele zijn de daden geweest van zijn openbaren zin: de zorg voor den grafsteen van Praedinius, voor gedenkteekenen aan allerlei deugd gewijd, voor de viering van 28 Augustus, die hij na 50 jaren onbruik weer in eere bracht, bovenal de stichting van zijn philanthropisch fonds, zijn weldaden aan het Groene Weeshuis en het Natuurkundig Genootschap. Doch meer dan dat alles roert ons de aandoenlijke vereering, die hij is blijven wijden aan zijn twee begaafde leerlingen: Kuhl en Van Hasselt. Ook zij zijn de vertegenwoordigers van een vroeg-negentiende-eeuwsch wetenschappelijk type: de jonge natuuronderzoeker, die met den hartstochtelijksten ijver de schatkamer van de tropenwereld binnengaat, geen ontbering en vermoeienis schat, en er aan de eerste klimaatziekte bezwijkt. Het was 1816, toen Van Swinderen den jongen Heinrich Kuhl, nog geen 20 jaar oud, uit Hanau (dat ook Rumphius zijn vaderstad noemde) als zijn amanuensis mee naar Groningen troonde. Kuhl ordende en determineerde voor hem de praeparaten en afbeeldingen, zocht naturaliën op Rottum, en haakte naar Indië. Te Groningen sloot hij de vriendschap met Johan Coenraad van Hasselt, die onafscheidelijk zou zijn. Tot dien vriendenkring behoorde ook Schroeder van der Kolk. In den zomer van 1820 zeilde het schip Nordloh met Kuhl en Van Hasselt uit Texel uit. Op 14 September 1821 stierf Kuhl te Buitenzorg, twee dagen later hun teekenaar, op 8 September 1823 Van Hasselt. Van Swinderen heeft beiden herdacht in een levensschets<sup>1</sup>, breedvoering en moraliseerend als al zijn geschriften, maar vol innige droefheid en vol hartelijke erkenning van de verdiensten van zijn jonge medewerkers boven de zijne.

Van Swinderen was geen verzamelaar alleen. Zijn eerste college handelde „over de schoonheid der natuur”<sup>2</sup>. Om de vier jaren hield

<sup>1</sup> In zijn Almanak voor 1823 en 1825. De beteekenis van Kuhl en Van Hasselt is uitvoerig behandeld door M. Greshoff in het Album der Natuur 1902. <sup>2</sup> Aanteekeningen f. 64.

hij als slot van zijn encyclopaedischen cursus „philosophie der natuur, het schoonste gedeelte mijner wetenschap”, „het beste collegie in mijn oog, dat ik ooit heb opgesteld”. Het was de *aesthetica* en de *teleologie* der natuur <sup>1</sup>. Als verkondiger echter van dat evangelie heeft Groningen een veel merkwaardiger figuur gehad in Jacobus Albert Uilkens, interessanter als mensch, dieper van geest dan Van Swinderen, als praktisch geleerde van niet gering te schatten beteekenis.

Het in 1815 nieuw ingevoerde vak der landhuishoudkunde is het domein van predikanten geweest. De huiverende natuurvereering van den stillen wandelaar en de praktische zin van den dorpsdominee ontmoetten hier elkaar. Martinet was theoloog. Jan Kops, die van 1799 af directeur van den landbouw was geweest en in 1815 de landhuishoudkunde te Utrecht kreeg, was theoloog, Uilkens was het ook. De meesten dezer natuurtheologen waren zeer onrechtzinnig en nog Keezen bovendien. Nergens loopt er in ons vaderlandsche geestesleven zoo veel Rousseau onder als bij hen. Zij zijn romantici in een dieperen zin dan onze dichters.

Uilkens was de rechte God-zoeker in de natuur, een man van diepe en verheven vroomheid, een eenzame, zweemend naar het zonderlinge en in den roep van een soort heiligheid <sup>2</sup>. Een der zeer ernstigen uit het geslacht, aan hetwelk de sterrenhemel en het onweder zoo veel meer hebben gezegd dan zij in hun vrome huivering van ontzag hebben kunnen uitdrukken. Het is de Ossian-stemming, maar serener en zonder de pretensie van litteratuur. Uilkens' necroloog schetst hem, hoe hij als scholier „op stormachtige en woeste dagen geheel alleen buiten de enge poorten der stad” koeling zocht voor „een woest gevoel, dat in zijnen boezem brandde en zijn jeugdig hart ontvlamde”, hoe wanneer hij, met zijn aangeboren zucht tot afzondering een groot liefhebber van het visschen, daar „eenzaam dobberende op de wateren” zat, „zijne ziel zich verhief in bespiegelingen over de natuur en het geschapene, ... doordrong tot aan het gestarnte en daar met haren blik de onmetelijke ruimte omvademde”; hoe hij dan, „in den schoonen ochtend of bij het licht der maan of bij de pracht der starren, stof verzamelde voor zijne wijsgeerige denkbeelden en zijne Godverheerlijkende uitboezemingen” <sup>3</sup>. Voor hem de bekoring van het kikkerge-

<sup>1</sup> Aanteekening over Th. v. Sw. 1832, 1840. <sup>2</sup> Van Royen, Feestrede 1844: „Uilkens, wiens naam niet dan met ongedekten hoofde behoort genoemd te worden”.

<sup>3</sup> S. Stratingh Ez., Redevoering ter nagedachtenis van Uilkens, Groningen 1825, p. 20—23.

kwaak in een zachten stillen zomeravond <sup>1</sup>, een erkenning, die in 1808 meer van waren natuurzin getuigt dan vele strofen op den nachtegaal.

Uilkens, die den mensch „den leensman des hemels, den koning der aarde” noemde, was begonnen met een verkorte bewerking van Martinet's *Katechismus der Natuur*. In die lijn voortgaande leverde hij het hoofdwerk, welks lange titel een gansche geestelijke strooming kenschetst: *De volmaaktheden van den Schepper in zijne schepselen beschouwd, tot verheerlijking van God en tot bevordering van nuttige natuurkennis, in redevoeringen* <sup>2</sup>. Het is een met groote belezenheid samengestelde volledige systematische beschouwing der geheele natuur, met den sterrenhemel beginnend, over aardkunde en physica heen de beschrijving der drie natuurrijken omvattend, en besloten door een filosofie der algemeene natuurkennis. Hij beoogt aangenaam onderhoud, nuttige leering, maar vooral de verheerlijking van den Schepper en de veredeling des harten door reine deugd en godsvrucht <sup>3</sup>. Bij den regenboog, bij de kleurschakeering der visschen, overal vindt hij weer stof om zijn blijde bewustzijn te uiten, „dat onze hemelsche Vader deze onze aarde niet tot een' somber, eenzelvig, werkeloos, vervelend en treurig verblijf voor den redenmagtigen bewoner bestemd heeft; maar veel meer, dat al het verscheidene, al het afwisselende, al het levende en zich bewegende verordend is, om ons tegenwoordig leven te veraangename, en gelijklijk ons op te voeren tot dankbare aanbidding van onzen grooten Schepper” <sup>4</sup>.

Als boerenzoon uit de Ommelanden was Uilkens de rechte man om het herderlijk ambt met de praktische landhuishoudkunde te vereenigen. Hij was als jongen op stap geweest met den merkwaardigen Geert Reinders <sup>5</sup>, den autodidact, wiens onderzoekingen over de veepest Petrus Camper's belangstelling en medewerking genoten hadden. De geschiedenis van het landbouwonderwijs te Groningen wordt hierachter afzonderlijk behandeld: van den oeconomischen tuin, die de hoogeschool in huur had eerst in de Rozenstraat, later achter de teekenakademie, kan dus hier worden gezwegen. Het schijnt, dat Uilkens' pogingen, de boeren tot het invoeren van nieuwe methoden te bewegen, vooral door de lessen van zijn met zorg geredigeerden land-

<sup>1</sup> De volmaaktheden van den Schepper in zijne schepselen beschouwd, IIIb p. 29.

<sup>2</sup> Groningen, 1801 tot 1822. Van dit werk verscheen een nieuwe bewerking: Uilkens' Volmaaktheden van den Schepper enz., herzien en op de tegenwoordige hoogte der wetenschap gebragt door F. Kaiser, C. J. Matthes, J. v. d. Hoeven, H. C. van Hall, E. M. Beima en F. A. W. Miquel, Leeuwarden 1849—'57. <sup>3</sup> Voorrede van het eerste deel. <sup>4</sup> Volmaaktheden IIIb p. 256. <sup>5</sup> Stratingh, t.a.p..

bouw-almanak, niet altijd succes hadden. Hij was een overtuigd voorstander van het nieuwe: van den aardappel (zelfs hier kwam Groningen in strijd met Bilderdijk's school!) en van den vrijen handel <sup>1</sup>. Op het laatste punt vond hij nog weinig waardeering bij de landbouwers van het gewest <sup>2</sup>. Doch Uilkens was allerm minst de man, om zich door tegenstand te laten afschrikken: oprechtheid en een eigen meening had hij in alles.

Het academisch statuut van 1815 bevatte in een zijner voorschriften een sprekende uiting van den geest, die Kops en Uilkens in zich droegen, de verbinding van de vrome natuurvereering en de praktische oeconomie: de verplichting voor doctorandi der theologie, om de lessen over landhuishoudkunde te volgen <sup>3</sup>. Driessen voorspelde den tijd, dat men slechts natuurwetenschappelijk geschoolde predikanten zou toelaten <sup>4</sup>. Het schijnt wel, dat de lessen over landhuishoudkunde op den duur zelfs door weinig anderen dan theologische studenten bezocht werden <sup>5</sup>. Maar uit hartelijke belangstelling ging het niet. De aanstaande predikanten waren volstrekt niet gesteld op die breede wetenschappelijke basis, die de wet hun oplegde, en de geest der kerk zag weldra in gansch andere richting dan die van den theoloog-natuurphilosoof. Bovendien bleek het noodig, de godgeleerde studiën op allerlei wijzen aan te moedigen. Reeds in 1820 werden, behalve geldelijke voordeelen voor de studie, de natuurkunde en de sterrekunde den theologanten geschonken <sup>6</sup>. Alleen de landhuishoudkunde bleef nog langen tijd hun veel bespot testimoniumvak. Het was zeer idyllisch bedoeld: dominee, die in eigen hof en boomgaard bij zijn pastorij zijn academische kundigheden in praktijk brengt en kleine proeven neemt, waarmee de boeren hun voordeel doen, of 's wintersavonds met den baron het college doorloopt, en er bovendien nog nut van heeft tot Bijbelverklaring <sup>7</sup>. De meeste tijdgenooten bleven sceptisch; Siegenbeek werd er zelfs oolijk bij, en pleitte, dat het nuttiger ware, van de theologische studenten bedrevenheid in de verloskunde te vorderen <sup>8</sup>.

De grondlegger van de toegepaste natuurwetenschap in deze streken, die wat ouderdom en beteekenis aangaat, den reeds genoemden had moeten voorafgaan, was Petrus Driessen. Van hem was zoowel de

<sup>1</sup> Volmaaktheden IV p. 414. <sup>2</sup> Mr H. v. A. p. 49. <sup>3</sup> Art. 83, 3e lid. <sup>4</sup> Oratio p. 9—10; Ann. Acad. Gron. 1817—1818. <sup>5</sup> Van Hall, De landhuishoudkundige school te Groningen, Groningen 1867. <sup>6</sup> K.B. van 15 Nov. 1820. <sup>7</sup> Memorie over het nut van het akademisch onderwijs in de Nederlandsche landhuishoudkunde voor theologische studenten, door J. Kops, zonder jaartal (1828). <sup>8</sup> Siegenbeek, iets over hoogeschoolen, p. 29<sup>1</sup>.

belangstelling in de *oeconomia ruralis* als in de bevordering van het fabriekwezen uitgegaan. Zijn buitengewoon vruchtbare werkzaamheid ligt echter nog voornamelijk in de achttiende eeuw. Omstreeks 1770 had hij hier onder Petrus Camper gestudeerd, en van 1778 af, eerst als lector, dan als buitengewoon, eindelijk als gewoon hoogleeraar een eerbiedwaardige reeks van vakken achtereenvolgens en gelijktijdig gedoceerd: therapie en materies medica, chemie, pharmacie en botanie. Hij was reeds het volmaakte type van den beoefenaar der maatschappelijk nuttige natuurwetenschappen: ijverig lid van de commissies voor den landbouw en voor het geneeskundig onderzoek, voorstander van allerlei nuttige inrichtingen, vraagbaak en raadgever voor de industrie. Met de studenten placht hij werkplaatsen en fabrieken rond te gaan, of op een ongedwongen wijze met hen te gaan botaniseeren. Onnoodig te zeggen, dat ook bij hem die hooge nuttigheidszin gedrenkt was in het optimistische bewustzijn van „de goddelijke zamenwerking der ons omringende dingen tot ons eigen nut”<sup>1</sup>. In 1823 ging hij, 70 jaar oud, in ruste, maar behield nog het onderwijs in de botanie en de directie van den hortus tot zijn dood vijf jaren later.

Wel waard om te gedenken is de oratie, waarmee deze grijsaard in 1818, bijna aan het eind van zijn verdienstelijke loopbaan, voor de laatste maal de rectorale waardigheid nederlegde. De tijdgeest spreekt er uit, en nog iets meer dan dat: de blik in de toekomst. *De amplificatio in hac academia rerum naturalium studio ad communem civium utilitatem convertendo*, luidt de titel<sup>2</sup>. Eerst komt een vrij rhetorische, weinig zeggende lof op het geliefde Groningen, op de weldadige wijsheid des Konings, op de heerlijkheid der natuur en het gunstig tijdsgewricht voor de beoefening harer wetenschap. Maar dan verheft de oude man zich tot een profetischen toon. Hij haalt Seneca aan: „Initiatos nos credimus, in vestibulo haeremus”. „Multa saeculis futuris, cum memoria nostra exoleverit, reservantur.” „De tijd zal komen”, zoo heft hij nu telkens aan, om te voorspellen: het hoogere en het middelbare technisch onderwijs, de vrouwenstudie, het verrijzen van de machtige werkplaatsen der natuurwetenschappen, zooals hij die meende te zien.

<sup>1</sup> J. Munniks, *Levensschets van Petrus Driessen*, Groningen 1829. — Het laatste is de titel zijner rectorale rede van 1806, in het oorspronkelijke: „De divina rerum, quae nos ambiunt, ad utilitatem nostram conspiratione veterum dogmatibus et recentioribus chemicorum inventis illustrata”. <sup>2</sup> *Ann. Acad. Gron.* 1817—1818. Vertaald door Driessen's vriend, den predikant J. E. Winter: *Redevoering van Petrus Driessen, over de nieuwe hulpmiddelen, ter beoefening der natuurkundige wetenschappen bij deze hoogeschool daargesteld, ten algemeenen nutte der ingezetenen aan te wenden.* Groningen 1820.



„De tijd zal, ik voorspel het, komen, dat eens hier een prachtige en ruime schouwzaal zal worden opgericht, waardig der majesteit der natuur, waarin ieder onzer, die de tolken der natuur zijn, in hare gewijde heiligdommen zal werkzaam zijn en de verborgenheden der natuur en de geheimen der kunst aan het leergierig menschelijk verstand zal ontsluiten. Herwaarts zullen, als tot een gemeene marktplaats, of, zeg ik liever, als tot een heiligdom van gemeen welzijn, de menschen van alle standen, rangen en sekse, zonder onderscheid, samenvloeiën; allen, welken eene ware zucht tot deugd en eer, en een waar gevoel van godsdienst bezielt.” – Wij herinneren ons even het bouwplan van 1822; misschien zal het Driessen's stoutste verwachtingen hebben overtroffen. Doch wat zou hij gevoeld hebben, als hij nu de reeks van werkplaatsen mocht doorwandelen, elk kostelijker dan hij het zijne droomde? Of wellicht toch een koude leegte? –

Nut en nog eens nut. Zelfs de mathematicus wijdt zijn intreedere aan het bijzonder nut der wiskunde voor het vaderland, en spreekt van dijkwezen, zeevaart, krijgskunde en industrie <sup>1</sup>. Hier, in de vakken der wis- en natuurkundige faculteit, was het rechte veld voor prijsvragen: over polderbemaling, over de turf, over vaderlandsche landbouwproducten ten dienste der techniek enz. <sup>2</sup> Welke verwachtingen hebben niet de jaren van 1820 tot 1830 bezielt!

De tijdgenooten hebben Driessen's opvolger als chemicus en pharmacuut, Sibrand Stratingh Ez., veel meer verheerlijkt dan genen. „Stratingh, die een eeuw leefde, schoon hij slechts een halve telde”, zoo vond een feestredenaar het gaarne herhaalde woord <sup>3</sup>. Stratingh heeft op zijn medeburgers een machtigen indruk gemaakt, zeker ook door zijn voortreffelijke persoonlijke eigenschappen, maar vooral als vertegenwoordiger van die wetenschap in het volle leven, waarvan Liebig de wereldberoemde typus is. Op het altaar der zedenverheffende en ‘vermakelijke’ wetenschap (men sprak destijds van een ‘vermakelijk’ college, desnoods zelfs van een preek) heeft hij enkel geofferd met eenige ‘luimige’ scheikundige verhandelingen, die wij liever uit den weg gaan <sup>4</sup>. Hij was de man der wetenschappelijke praktijk, vermogend en zeer weldadig. In den tuin van zijn fraaie woning aan de Ossemarkt <sup>5</sup> had hij een zeer eenvoudig doch destijds als uitnemend bewonderd

<sup>1</sup> Seerp Brouwer, *Oratio inauguralis*, Ann. Acad. Gron. 1822—1823. <sup>2</sup> Ann. Acad. Gron. 1822—1823, 1826—1827, 1830—1831 etc.. <sup>3</sup> J. A. van Royen, *Feestrede* 1844. <sup>4</sup> *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1819 p. 364, *Proeve eener scheikundige verklaring der menschelijke handelingen en bedrijven*; ib. 1822, p. 378, 426: *Scheikundige droom*. <sup>5</sup> Thans no. 5, bewoond door Jhr Mr W. W. Feith.

scheikundig laboratorium <sup>1</sup>. Hij was oprichter en voornaamste deelebber eener loodwitfabriek, bestuurder van scheepsrederijen, eigenaar van boerderijen, vice-president eener brandwaarbörgmaatschappij, commissaris van een machinale vlasspinnerij, beheerder van allerlei goederen voor anderen, kortom de professor-grootindustrieeel. Daarbij lid van allerlei geneeskundige, nijverheids- en onderwijscommissies, ontwerper van nuttige instellingen, „bijna iederen dag persoonlijk en door brieven geraadpleegd bij allerlei ondernemingen, over de oprichting van allerhande soorten van fabrieken, door kooplieden, landlieden, schippers; door het hooge landsbestuur, door de provinciale en stedelijke regeering”. Een volmaakte orde en nauwkeurige registrering van al zijn werkzaamheden maakten het hem mogelijk, zoo veel tegelijk te behartigen; als een veldheer verstrekte hij iederen morgen aan „zijne talrijke medehelpers in zijne onderscheidene betrekkingen ieder van hem eene lijst van hetgeen zij dien dag doen moesten”, om den volgenden dag hun verslag te hooren <sup>2</sup>. Bij zijn vroegen dood in 1841 is hij door zijn stadgenooten prijzend herdacht als geen ander.

Waarschijnlijk heeft het groote publiek van geen van Stratingh's werkzaamheden zulk een machtigen indruk gekregen als van het aandeel, dat ook hij (hoe kon het anders?) genomen heeft in de ontwikkelingsgeschiedenis van den automobiell. In den vroegen morgen van Zaterdag 22 Maart 1834 werden de burgers uit den slaap gewekt, doordat het stoomrijtuig van professor Stratingh en den instrumentmaker Becker zijn eersten proefrit over de Groningsche keien deed, waarbij het zegevierend hellende straten en steile 'bogen' nam. Welk een donderend geraas moet het zijn geweest! Maar tevens welk een verheffend gevoel, dat zóó de wetenschap der hooggeleerden dienstbaar werd gemaakt aan het algemeen welzijn! – Een jaar later hebben de burgers het stoomrijtuig nog fraaier in werking kunnen zien. Toen reden de beide uitvinders ermee van de Punt over Vries naar Assen en terug „met behoorlijke, voortdurende, meerdere of mindere snelheid van gewoon dravende paarden”. Zijne Majesteit kwam het bewonderen in de werkplaats bij een bezoek aan Groningen in 1837 <sup>3</sup>. Intusschen

<sup>1</sup> Jaarboek der Kon. Akad. van Wetensch. 1879, p. 5. – Het chemisch laboratorium in de Rozenstraat, dat in 1813 voor Driessen was ingericht, toen de militairen hem uit het zomerhuis op het Prinsenhof verdreven, bleef bij de scheiding van het chemisch en botanisch onderwijs collegekamer der botanie, Cur. 1826, 9 Mei no. 5. <sup>2</sup> De Nagedachtenis van S. Stratingh Ezn., Groningen 1841, p. 36, 37. <sup>3</sup> Groninger Courant van 25 Maart 1834, 8 September 1835, 16 Juni 1837.

werkten de uitvinders reeds aan een ander werktuig, waarvan zij zich nog grootere toekomst voorspelden: een electro-magnetischen wagen. Deze bracht het niet verder dan een uitvoering in het klein en ritten over een tafel, doch is niettemin bekender geworden dan het stoomrijtuig, daar dit jongere toestel in de voorgeschiedenis der motorrijtuigen wordt genoemd <sup>1</sup>. Ook moet Stratingh in een electrisch bootje in de smalle gracht van zijn buitentje in de Paddepoel hebben rondgevaaren.

Het was niet alles onmiddellijk welslagen, wat de hooggespannen verwachtingen eener wetenschappelijk geperfectioneerde techniek opleverden. Daartoe was de voorstelling van de middelen dier volmaking dikwijls te vaag. Een treffend voorbeeld daarvan geeft de kortstondige geschiedenis van het technisch onderwijs aan deze hoogeschool tusschen de jaren 1825 en 1830. Juist in die jaren was de wensch der nijvere klassen naar meer wetenschappelijke vorming algemeen wakker geworden <sup>2</sup>. Toch was het niet de eerste maal, dat van regeeringswege een poging werd gedaan tot het vestigen van technisch hooger onderwijs. Reeds in 1801 had de agent der oeconomie Goldberg een plan ontworpen, volgens hetwelk aan twee onzer hoogeschoolen instituten zouden worden opgericht ten dienste en ter uitbreiding van het fabriekwezen en der „huishoudelijke kunsten”. Het scheikundig huishoudelijk instituut zou te Groningen onder Driessen's bestuur staan. Alles was reeds geregeld, toen de staatkundige omstandigheden dit plan, zooals zooveel andere, vrijdelden <sup>3</sup>. Na de nieuwe organisatie van 1815 was Uilkens begonnen, onverplicht en zonder bijzondere vergoeding naast zijn landhuishoudkundige lessen een college technologie te geven, ook voor niet-studenten <sup>4</sup>. Nu echter kwam een koninklijk besluit van 13 Mei 1825 voorschrijven, dat voortaan aan elk der universiteiten geregeld onderwijs zou worden gegeven over de toepassing van scheikunde en werktuigkunde op de nuttige kunsten. Alvorens tot de organisatie van dat onderwijs over te gaan, wachtte de regeering adviezen daaromtrent. Hier waren het de hoogleeraren Driessen, Stratingh en Brouwer, wien het aanging. Driessen was in ruste en gaf enkel meer

<sup>1</sup> Wilke, Die Elektrizität und ihre Anwendung 1896 S. 2, geciteerd door F. G. Groneman, Twee Groningsche uitvindingen, Gron. Volksalmanak 1898 p. 96—115, waar de afbeelding van den electromagnetischen wagen is overgenomen uit Alg. Konst- & Letterbode 1835, no. 54 en 55. Een later model ervan berust in de verzameling der Rijks hogere burgerschool te Groningen. <sup>2</sup> Levensbericht van De Gelder door G. J. Verdam in Alg. Konst- & Letterbode 1848, II p. 438. <sup>3</sup> Zie het ontwerp van Goldberg in de Aanteekeningen van J. E. Winter op de Redevoering van Petrus Driessen 8 Oct. 1818, p. 35, 56 vg.. <sup>4</sup> T.a.p. en Cur. 22 Sept. 1821.

botanie; hij schijnt zich thans met de uitwerking van de denkbeelden, die hem altijd zoo dierbaar waren geweest, weinig meer te hebben ingelaten. Stratingh, hoezeer de rechte man voor de verwezenlijking dier denkbeelden, en Seerp Brouwer, die als docent der mathesis en physica het werktuigkundige tot zijn deel zou krijgen, verheelden niet, dat hun het koninklijk besluit zwaarigheid gaf. Het scheen hun veel te weinig omljnd. Zoo het ook al mogelijk was, het plan zonder vermeerdering van professoren uit te voeren (dit toch was de uitgesproken bedoeling), zonder nieuwe lokalen en kostbare instrumenten zou het niet gaan. En dan: zouden de reeds praktisch werkzame nijveren, die het koninklijk besluit zich als hoorders voorstelde, zich bij die lessen op hun plaats voelen? De professoren meenden, dat „men van een horologiemaker bijvoorbeeld niet verwachten kan, dat hij met genoegzame aandacht eene zoutkeet hoort beschrijven”. – De curatoren deelden die bezwaren geenszins. Hun was het koninklijk besluit duidelijk genoeg, „een heerlijk, doelmatig en nuttig oogmerk van Z. M.”. Waartoe al die eischen van lokalen en instrumenten! Zooals zij zich de zaak voorstelden, zou bijvoorbeeld de hoogleeraar in de natuurkunde kunnen aantoonen: den aard en de natuur van molens, sluisen, de eigenschappen der metalen, derzelve harding, polijsting en wat daartoe verder behoort, de theorie der scheepsbouwkunde, de werking der katrollen, de kracht der touwen, der ankers en zooveel anders meer, de werking der weefgetouwen en weverijen „van de eenvoudigste bewerkingen met schering en inslag af tot de meest zamengestelde toe, tot bloem- en portretwerken in tapijten, linnen en tafelgoed”. Aanvankelijk zou het zonder kosten voor het rijk best gaan. – Toen nu echter de minister zijne meening aansloot bij die van curatoren, en een nader voorstel verzocht, kwamen ook dezen met zwaarigheden. En wel eigenaardiglijk vooral met de vrees, dat „de samenvoeging van studenten met de jongelingen van fabrikanten, kunstenaars of handwerkslieden in dezelfde gehoorzalen” tot ernstige ongeregeldheden zou leiden, vooral wanneer, gelijk het gerucht ging, zoodanig onderwijs alleen te Groningen werd ingericht. Op dit laatste punt stelde de minister hen gerust: te Leiden was men er ook over doende. De professoren echter verklaarden zich buiten staat, een plan in te dienen, dat meer dan een populaire werktuig- of scheikunde beoogde. Niettemin betuigden zij zich tot alles bereid en zouden zich gaarne onderwerpen aan „UWEGr. A. meer verlicht oordeel”. Brouwer erkende ronduit, dat hij van al die zaken geen verstand had. Stratingh merkte terecht op, dat de pro-

fessor hier veel van de handwerkers zou hebben te leeren. Tenslotte zou dan de eerste een cursus geven over enkele hoofdzaken der mechanica: den hefboom, het hellend vlak, de wrijving enz., opgehelderd met proeven en voorbeelden, waarbij men zich een gehoor voorstelde van horlogemakers, pompmakers, brandspuitmakers, scheepstimmerlieden, boekdrukkers, wagenmakers enz., terwijl Stratingh de scheikunde zou doceeren in verband met de metaalnijverheid, de ververij enz. en iets over leder, perkament, lijm, hoeden, boter, kaas en kaarsen zou mededeelen.

Nu was Seerp Brouwer een zeer ronde, onverzettelijke Fries, een man van een buitengewone, hooghartige onbaatzuchtigheid, die hij bij verschillende gelegenheden toonde, met een warm hart voor alle lijden, maar naar het schijnt, niet gemakkelijk. Het heet, dat hij op zijn college wel eens een slecht isoleerende Leidsche flesch op den grond stuk gooide <sup>1</sup>. Later heeft hij zijn post nedergelegd, omdat de wijze, waarop de regeering de belangen der universiteit behartigde, hem niet beviel <sup>2</sup>. Stratingh daarentegen was een voorzichtig en meegaand man. Het zou niet te verwonderen zijn, indien deze omstandigheden mede in het spel zijn geweest, toen tenslotte wel Stratingh met het toegepaste onderwijs der scheikunde werd belast, maar voor dat der werktuigkunde een lector naast Brouwer werd benoemd, en wel Gideon Jan Verdam, later professor te Leiden, een jong en veelbelovend werktuigkundige, die binnen 't jaar voor vier prijsvragen was bekroond, en door de regeering met een studiereis naar de fabrieken van Cockerill en de spinnerijen en weverijen van Vlaanderen was belast. Evenals te Leiden, waar De Gelder ook niet zonder tegenzin de wenschen der regeering opvolgde, zou er te Groningen door den lector een industrie-college aan de universiteit worden gegeven en daarnaast lessen aan de Academie Minerva van teeken-, bouw- en zeevaartkunde, of gelijk men deze kortweg noemde, de industrieschool. In het voorjaar van 1827 werden de colleges geopend: Stratingh gaf twee avonduren per week, Verdam drie, behalve de lessen aan Minerva. Dat het een mislukking was, blijkt het best uit het feit, dat Verdam reeds in het volgende jaar als directeur eener stedelijke school voor middelbaar onderwijs naar Den Haag vertrok. Hij had dat jaar de machine-constructie behandeld en de wind- en stoommolens verklaard. Aan de school hadden 14 leerlingen zijn lessen gevolgd, op het college waren eerst 8 later maar 5 meer opge-

<sup>1</sup> Kamerlingh Onnes in het Levensbericht van R. A. Mees, Jaarboek der kon. akademie 1888, p. 72. <sup>2</sup> Cur. 1835, Febr. 11 no. 2; Alg. konst- en letterbode 1856, p. 315.

komen. Het lectoraat werd niet weer vervuld, de lessen werden geheel overgebracht naar Minerva en de instrumenten van werktuigkunde aan die inrichting overgedragen, een soortgelijk verloop dus als van de landhuishoudkunde van de universiteit naar de landbouwschool te Haren. Stratingh's technologisch college prijkt nog op de series tot zijn dood in 1841 toe. Ook te Leiden werden de lessen in den cursus 1828-1829 gestaakt <sup>1</sup>. Het koninklijk besluit van 13 Mei 1825 werd naar aanleiding van de oprichting der academie van ingenieurs in 1843 ingetrokken <sup>2</sup>.

De beoefening der natuurkundige wetenschappen en die der geschieden- en letterkundige studiën ontmoetten elkaar destijds in een sterke liefde tot den geboortegrond. Reeds in het laatste gedeelte der 18e eeuw, toen Camper, van Doeveren en Munniks werkten, toen *Pro excolendo jure patrio* was gesticht, maar nog meer in de eerste helft der 19e eeuw heeft het ijverig onderzoek van de gewestelijke oudheden, zoowel de physische als die der beschaving, te Groningen zeer gebloeid en vruchten opgeleverd, die tot het beste en duurzaamste van de wetenschappelijke productie behooren. Het zijn slechts tendeele de leermeesters der hoogeschool, meer nog haar leerlingen, die de dragers zijn van die gewestelijke cultuur. De universiteit geeft leiding door het onderwijs en door haar prijsvragen. Daar worden prijsvragen uitgeschreven over het Groningsch dialect, over de geschiedenis der overstromingen en de veranderingen, daardoor in den geografischen vorm des lands teweeggebracht, over de grenzen van Friesland in den loop der tijden, over de in de provincie Groningen inheemsche vogels, over de wilde planten in Groningen, over de kennis der gronden in de provincie en de versteeningen in den Hondsrug. Dat broederlijk samengaan van de physische en de historische oudheidkunde van het gewest is als 't ware verpersoonlijkt in de gebroeders Driessen, Petrus den chemicus en Robert Keuchenius Driessen, den uitgever van de *Monumenta Groningana*. Beiden waren dwergachtig klein en geleken elkander precies, beiden waren zij van een echte, levende geleerdheid. Hebben Groningen's twee archivarissen, mr H. O. Feith de vader, en mr H. O. Feith de zoon, meer uitsluitend het historische en rechtshistorische gedeelte beoefend, en Westendorp, de medewerker van Reuvens, vooral

<sup>1</sup> Cur. 1825 Juni 21 no. 10, Aug. 3 no. 5; 1826 Febr. 1, 17 no. 1, April 20 no. 11, Mei 22 no. 12, Juli 12 no. 1, Aug. 14 no. 3; 1827 Aug. 31 no. 14, Dec. 14 no. 3; 1828 Sept. 29 no. 4, Nov. 22 no. 4; 1830 Juli 3 no. 14; Groninger courant van Dinsdag 20 Maart 1827 no. 23, en bijvoegsel daarop; Levensbericht van Verdam, Jaarboek kon. akad. 1866, p. 57. <sup>2</sup> K.B. van 15 Febr. 1843 no. 67, art. 8.

het oudheidkundige, allervruchtbaarst is de vereeniging van het natuurwetenschappelijk en historisch onderzoek geworden in het werk van die twee merkwaardige medici, Gozewinus Acker Stratingh en Rembertus Westerhoff, mededingers, vrienden, medewerkers, tenslotte helaas dooreen wetenschappelijken twist van elkander vervreemd. Samen schreven zij een leesboek over de natuurlijke historie der provincie Groningen, samen begonnen zij het onderzoek der terpen. Met hun studiën over de geschiedenis van het dijkwezen, over den ouden geografischen toestand van Nederland enz. hebben zij een van de rijkste velden der vaderlandsche oudheidkunde helpen ontginnen <sup>1</sup>. Een verzameling voorhistorische en Germaansche oudheden, door mr H. O. Feith en J. W. C. baron van Ittersum in 1847 geschonken, werd gedeponeerd in het academische kabinet van natuurlijke historie. Daar vormden zij een afzonderlijk oudheidkundig kabinet, dat echter een ietwat kommerlijk bestaan leidde <sup>2</sup>, ten slotte in de bibliotheek belandde en eindelijk werd opgenomen in het provinciaal kabinet van oudheden, in 1874 gesticht in verband met de erflating van dr R. Westerhoff. Dit laatste is een der grondslagen geworden van de verzamelingen in het Groningsch museum van oudheden <sup>3</sup>.

De geneeskundige faculteit kenmerkte zich destijds veelal door een bijzondere deftigheid. De medici hadden dikwijls nog de oude gewoonte gevolgd, die bij juristen en theologen reeds lang in onbruik was geraakt, van na hun studiën hier te lande beroemde buitenlandsche centra hunner wetenschap op te zoeken. Meer dan een had door een verblijf te Weenen, Parijs, Londen en Edinburgh den grondslag gelegd tot den roep, waaraan hij later het professoraat zou danken, en daarvan een wereldsche ervaring meegebracht, die in het meer en meer in zich zelf gekeerde Nederland zeldzaam werd. Daarbij was de medische professor niet zelden vrij wat meer bemiddeld dan zijn collega's uit de andere faculteiten, en genoot ook uit dien hoofde een maatschappelijk aanzien, dat, gevoegd bij de bekendheid buiten den academischen kring, uit zijn beroep voortvloeiende, hem boven dezen verhief. Hun faam grensde licht aan die van den wonderdoener, en wanneer zij, gelijk doorgaans het geval was, doordrongen waren van den sterk philan-

<sup>1</sup> Levensbericht van Westerhoff, Letterkunde 1875, van Acker Stratingh, ib. 1877.

<sup>2</sup> Acta Senatus 1851—1852 Nov. 12, bijl. no. 5; Cur. 1847 April 3, no. 5; 1866 Sept. 13 no. 16; vergelijk ook Jonckbloet p. 405. <sup>3</sup> Verslag van het museum van oudheden 1890—1891.

thropischen geest des tijds, dan straalde er van hun stand een haast geheimzinnige glans, die de schittering der gevierdste theologische lichten wel kon verdragen.

De medische wetenschap verkeerde in de eerste dertig jaren der 19e eeuw nog in het stadium van de strijdende aprioristische systemen, waarvan elk zijn eenzijdig verklaringsprincipe in de praktijk tot de gevaarlijkste uitersten toepaste. Terwijl de zuivere natuurwetenschappen zich meestal spiegelden in de klare en effene wereldbeschouwing van een goedaardige teleologie, was de wetenschap van het levensbehoud veel meer toegankelijk voor alle mystische, symbolische en zelfs occulte speculaties, die de romantische geestesstrooming schiep of deed herleven. In de geneeskunde openbaart zich de romantiek als de vermenging van Duitsche natuurphilosophie met het therapeutische systeem van den Schotschen geneesheer John Brown (1735-1788), wiens dualisme van sthenische en asthenische toestanden zich uitstekend leende tot een occult-wijsgeerige uitwerking.

Voor deze en dergelijke afdwalingen der wetenschap was evenwel hier het rechte land niet. De bedachtzame, nuchtere Hollander omhelsde niet aanstonds één uitsluitend systeem van ganscher harte. Occulte speculaties trokken hem weinig aan, des te meer de nauwgezette en menschlievende praktijk. Bovendien werkte het illustre voorbeeld van Boerhaave nog in allen na als een rem voor alle overdrijving en een aansporing om praktische, klinische ervaring voor alles te zoeken. Zoo is hier een slag van medici talrijk, die, als eclecticici betiteld, van de strijdende systemen kennis namen zonder ze te aanvaarden, het goede zich eigen maakten, waar zij het meenden te zien, en van Hippocratische beginselen doordrongen, ervaring en theorie in een wijs evenwicht trachtten te houden.

De Groningsche faculteit is jaren lang door een van die vroege geesten beheerscht, namelijk door Evert Jan Thomassen à Thuessink, sedert 1794 hoogleeraar alhier <sup>1</sup>. Hij had te Parijs, Londen en Edinburgh zijn studiën voltooid en genoot een groote vermaardheid door het geheele land, waarop hij, naar men meende, zich vrij wat liet voorstaan. Hij was een aristocraat, zeer vermogend, een man van de wereld en van fijne vormen, liefhebber van kunsten en wetenschappen, verzamelaar en schenker, zooals dat daarbij hoorde. Hoewel leerling van Brown zelve, was hij toch geenszins een blind aanhanger van diens systeem.

<sup>1</sup> Annales acad. Gron. 1831—1832 oratie van Stratingh p. 18 s., ib. 1832—1833 oratie van Baart de la Faille p. 38; Mr H. v. A. Herinneringen p. 43.



Hij had te Edinburgh ook met Brown's tegenstander Cullen verkeer. Het Browniaansche systeem scheidde weliswaar de ziekte-toestanden in sthenische en asthenische, maar in de praktijk was het Brown, die door 97 % der ziekten als zwakte-toestanden te beschouwen, voor het eerst een heilzame versterkende behandeling invoerde in plaats van de oude kuren, die bijna altijd een gewaande afvoering van ziektestoffen golden. Thuessink had het eerst het goede van de resultaten der Engelsche scholen hier te lande bekend gemaakt en daarmee zijn naam verworven. De transcendente termen der medische natuurphilosophie behandelde hij als een vluchtig dwaallicht of een schoonen droom. Voorstander van een gematigde toepassing der aderlating onthield hij zich van de noodlottige overdrijving der 'vampyrische' school van den Franschman Broussais, al kon zijn gezag niet beletten, dat het onbarmhartig aderlaten tijdens de typhouse epidemie van 1826 ook hier, maar vooral in Friesland, menig slachtoffer maakte. Om kort te gaan, zegt een van zijn leerlingen: „hij was alle opeenvolgende geestelijke epidemieën door zijn gezond gestel ontkomen of er van genezen tot beter gezondheid dan te voren”. Zoo kwam hij ertoe, om de verklaring van elk ziektebeeld volgens al de verschillende systemen aan zijn leerlingen mee te deelen, doch enkel historisch, om vervolgens voor het bepaald geval een speciaal gevoelen te kiezen. Het praktische was hem hoofdzaak. Hij wijdde zich vooral aan de bestudeering der destijds zoo veelvuldige epidemieën. Aan zijn aandrang is de stichting van een academisch ziekenhuis te danken. Voor wij daartoe overgaan eenige woorden over den man, die sedert 1811 als opvolger van Johannes Mulder naast hem stond, Gerbrand Bakker, aanvankelijk belast met het geheele onderwijs in anatomie, physiologie, chirurgie en obstetrie. In hem zien wij een figuur, die aantoonde, dat de meer mystische stroomingen in de levensleer, ook al bleef het wetenschappelijk evenwicht en de praktische zin bewaard, toch ook aan Nederland geenszins voorbijgingen.

Het fraaie portretje, dat de verzameling in de senaatskamer aan het geschenk van een van Bakker's dochters dankt, toont ons een gelaat, waarachter wij al de eigenschappen, hem door zijn tijdgenooten toegekend<sup>1</sup>, gaarne aannemen: den fijnen, zachten geest, de verbazende zelfbeheersching, de onbewegelijke gestrengheid, de standvastige,

<sup>1</sup> J. Baart de la Faille, Hulde aan de nagedachtenis van Gerbrand Bakker, Groningen 1828. Dit geschrift bezorgde den auteur veel onaangenaamheden, daar hem in een brochure (Knuttel 25866, 1829) met klemmende redenen verweten werd, dat hij hier en daar de Lofreden op H. A. Schultens door J. Kantelaar had nageschreven. De exemplaren werden zelfs zooveel mogelijk opgekocht.

stoïsche kalmte en den gebiedenden ernst, die gepaard aan een onverstoorbare deftigheid <sup>1</sup>, hem tot den edelsten type van den ouderwet-schen geneesheer maakten. Hij was ruim bemiddeld en van een zeer buitengewone weldadigheid. De algemeene menschenliefde was bij hem als bij zoovelen van zijn tijdgenooten een der hoofdtrekken van zijn wezen, een menschenliefde van een gevoeligen, warmen en prak-tischen aard.

Een bijzondere gevoeligheid was ook de hoofdtrek van zijn geest. Terwijl de natuurkundigen doorgaans al de geestdrift van hun kinder-lijk blij optimisme uitzongen in een rationalistisch majeur, werd de medicus veel sterker getrokken naar het geheimzinnig omsluerde in het rijk der natuur, en vertoont hij veelal die geestesrichting met een afwijking naar het mystieke. De leer van het vitalisme, de nieuwe won-deren der electriciteit, Gall's schedelleer, het dierlijk magnetisme moesten op iemand met aspiraties naar het diepzinnige, een levendige bebeelding en een prikkelbaar zenuwgestel sterken invloed hebben. Zoo vinden wij Bakker, die in zijn jeugd de grovere vormen van bij-geloof had helpen bestrijden <sup>2</sup>, bezielde met een getemperd geestenge-loof en het hechten aan voorgevoelens. Hij is een ijverig aanhanger van het vitalisme: „etherische grondstoffen, waardoor ons leven bestaat, waarin onze onsterfelijke geest zich spiegelt”, zoo denkt hij zich het levensraadsel <sup>3</sup>. De onderscheiding der temperamenten trekt hem aan. Hij hoopte van electriciteit, schedelleer en vooral van het dierlijk magnetisme nog de heerlijke uitwerking te beleven. In de eerste jaren van zijn professoraat paste hij hier met zijn lateren collega Hendriksz en dr Wolthers het eerst de wonderen van Mesmer's magnetisme toe. De verslagen van de drie medici over hun magnetische proeven en be-handelingen getuigen van een door niets geschokt vertrouwen in de voorspellingen en aanwijzingen van hun somnambulen <sup>4</sup>. Bakker bleef, evenals dr Wolthers, zijn leven lang een groot voorstander van het magnetisme, al belette later zijn gezondheid hem, het zelf in toepassing te brengen. Hij gold als zeer gelukkig in de behandeling van zielsziekten, waarschijnlijk wel door de hooge eigenschappen van zijn wil en karak-

<sup>1</sup> „Men zal hem nimmer lagchen zien”, Plegtige optocht, couplet 14; mr H. v. A. p. 45. <sup>2</sup> Over het ongegronde, onzedelijke en schadelijke der vooroordeelen omtrent waarzeggerijen, duivelsbezweringen, tooverijen en spokerijen: Prijsverhandelingen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, VII 1799. <sup>3</sup> Redevoering over het verschil van des menschen karakter enz. Groningen 1816, p. 81. <sup>4</sup> Bijdragen tot den tegenwoordigen staat van het animalisch magnetismus in ons vaderland, Groningen 1814—1818. Ook de „Plegtige optocht” gewaagt van Bakker's voorliefde voor het magnetisme.

ter. Zijn overtuigd vitalisme bracht hem in strijd met den merkwaardigen voorlooper van Darwin, die in Nederland de theorie van 's menschen gemeenschappelijke afstamming met de dieren verkondigde, dr J. E. Doornik. Tegen het geschrift van dezen mechanist gaf Bakker in 1810 zijn *Natuur- en geschiedkundig onderzoek aangaande den oorspronkelijken stam van het menschelijk geslacht* <sup>1</sup>. Het kritisch gedeelte van zijn betoog, waar hij door de anatomische vergelijking van aap en mensch de onwaarschijnlijkheid van Doornik's hypothese aantoonde (Doornik leidde de menschelijke afstamming direct uit de apen af), wordt door een bevoegd beoordeelaar als talentvol en echt wetenschappelijk geschreven en op vele punten zeer juist geroemd <sup>2</sup>. Het punt van uitgang echter is voor Bakker zijn wereldbeschouwing, die hem afkeer inboezemt van „zulk eene ijskoude en duistere leer”, die aanleiding kan geven tot „twijfeling aangaande het bestaan en het oneindig vermogen van een Schepper en bestuurder van het heelal, van de onsterfelijkheid der ziel en het verhevene van hare bestemming”, en zodoende „den mensch zijnen eenigsten steun ontrukken en gevolgelijk zijn geluk verminderen moet” <sup>3</sup>.

Luiders dan aanhalingen uit Bakker's geschriften spreekt tot ons wellicht als getuigenis van den adel van zijn geest de hartelijke vereering van een leerling, vriend en geestverwant, die meer dan hij vermaard is gebleven. Het is Schroeder van der Kolk, de hervormer der krankzinnigenverpleging in Nederland. Hij was vitalist en teleoloog gelijk Bakker, altijd de natuur poëtiseerend, gevormd door de werken van Uilkens, Martinet en dergelijken. Reeds als student was hij een groot vriend van Bakker, en altijd is hij van hem als zijn geliefd voorbeeld blijven spreken <sup>4</sup>. Ziedaar het beste bewijs van wat er uitgaan kon van den geest en de levensleer, die omstreeks 1820 aan de Groningsche universiteit de heerschende was.

Het Academisch gasthuis, zooals men tot het midden der 19e eeuw zeide, had zijn ontstaan te danken aan de eischen, welke Thuessink's buitenlandsche ervaring en praktische zin aan een behoorlijke opleiding van medicinae doctores stellen moest. In 1797 was hij er in geslaagd, door bemiddeling van curatoren twee zalen van het oude

<sup>1</sup> Haarlem, Fr. Bohn. <sup>2</sup> P. Harting in Verslagen en mededeelingen der kon. akademie 1871, p. 367 vg.. Over Doornik verder: J. van Baren, Jaarboekje v. Leiden 1909, en Tijdschr. v. h. Ned. aardrijkskundig genootschap 1903, 470. <sup>3</sup> Natuur- en geschiedkundig onderzoek aangaande den oorspr. stam van het menschelijk geslacht, p. X, XI. <sup>4</sup> Jaarboek koninkl. akademie 1862, p. 164; Voorheen en thans 1828—1878 (door P. Harting), p. 23.

Jacobijnerklooster, toen tot diakonie armen- en kindershuis ingericht, nu door de gebouwen van het Groene weeshuis vervangen, tot nosocomium academicum te verwerven <sup>1</sup>. Het was een bescheiden begin: vier bedden in de mannen- en vier in de vrouwenzaal, enkel voor interne kliniek. Het had moeite gekost, die plaats te vinden; er bestond vrees, of men wel 'sujetten' zou vinden „welke zich hierin zouden willen begeven”; de kosten hadden heel wat zwaarigheid opgeleverd, doch Thuessink liet zich niet afschrikken om naar beter te streven. Het kostte hem weer allerlei moeite, maar het was dan ook een aanzienlijke vooruitgang, toen in 1803 het nosocomium kon worden overgebracht naar het voormalig Westindisch huis, eenmaal het Aduarder refugium, in het Munnekeholm, in 1801 door het uitvoerend bewind ten behoeve van 's lands academie afgestaan. Weliswaar waren het ook hier nog slechts twee kamers, elk met vier kribben, maar hier was ruimte tot uitbreiding: de terreinen van de Westindische compagnie besloegen een groot deel van Munnekeholm en Reitemakersrijge. Thuessink kreeg tot medicus academicus in 1804 Sibrand Elzoo Stratingh (een ouderen bloedverwant van den chemicus) aangesteld. Tot het openen van een afdeling voor chirurgie en obstetrie werd besloten in 1808. In 1811 bestond de klinische afdeling uit een mannenzaal met 5 en een vrouwenzaal met 4 bedden, mitsgaders apotheek, collegekamer, professorkamer en keuken. De heel- en vroedkundige afdeling telde twee vertrekken voor de chirurgie en twee kraamkamers, alle met 3 bedden, voorts professorkamer, conciergekamer, magazijn en kelder <sup>2</sup>. Eerst na de reorganisatie der universiteiten in 1815 kreeg het gasthuis een aanmerkelijke uitbreiding.

De faculteit werd 16 October 1815 op haar thans wettelijk peil van drie leden gebracht door de bevordering van Stratingh, die inmiddels reeds tot professor vicarius, vervolgens extraordinarius was opgeklimmen, tot gewoon hoogleeraar. Zij kwam zelfs eenigszins boven peil door de benoeming van een lector in de heelkunde, Petrus Hendriksz, tevoren reeds chirurgus academicus in het gasthuis, en in 1818 tot buitengewoon hoogleeraar bevorderd. Aan hem kon dus Bakker thans de chirurgie geheel overdragen. Van de ernstige goede voornemens, waarmee de nieuwe regeering bezielde was ter uitvoering van de nieuwe wet, werd gebruik gemaakt. In 1817 werd er aan de ge-

<sup>1</sup> P. G. Bos, Het acad. ziekenhuis op het Munnekeholm, Groningsche Volksalmanak 1902, p. 164. <sup>2</sup> Inventaris van de goederen der hoogeschool 10 Dec. 1811, Senaatsarchief no. 30.

bouwen der Westindische compagnie voor bijna *f* 10.000 vertimmerd; het zoogenaamde pakhuis werd bij het ziekenhuis getrokken en verbouwd ten dienste van de heel- en vroedkundige afdeelingen<sup>1</sup>. Zes nieuwe vertrekken, waaronder een collegekamer en een operatiekamer, werden er ingericht, de vroegere collegekamer in een keuken veranderd, zoodat het gasthuis thans behalve apotheek en woning drie kamers voor de inwendige kliniek bevatte en een voor gezamenlijk gebruik, voor de chirurgie eveneens drie en een operatiekamer, voor de obstetrie op de bovenverdieping twee, mitsgaders een boekenkamer, een lijkenbergplaats en twee badkamers, „daar het zoo bijzonder heilzaam in vele ongesteldheden kan zijn, om van het bad gebruik te maken”. Deze laatste inrichting was „de eenige, welke van dezen aard in de stad Groningen gevonden wordt”, en daarom ook tegen betaling ten gebruike van „ongestelde personen dezer stad” opgesteld. De operatiekamer diende tevens voor het academisch teekenenonderwijs; er stonden antieke gipskoppen in het rond, en de teekensproducten der studenten versierden de wanden<sup>2</sup>. Met het begin der vacantie werd het gasthuis, behalve voor kraamvrouwen, gesloten.

„Uitmuntende inrichtingen” roemde een idealist het nosocomium nog in 1830<sup>3</sup>. Maar de medische professoren wisten wel beter. Het volkomen gemis aan eenige bijzondere dotatie maakte de instelling van den beginne af noodlijdend. De hoogleeraren moesten somtijds zooveel voorschieten, dat zij zich in 1819 buiten staat verklaarden, het gasthuis na de vacantie weer te heropenen, als er geen geld kwam. Het subsidie was bij lange na niet toereikend voor de bescheidenste behoeften. Twee kraamvrouwen moesten één bed deelen; huidziekten verspreidden zich in de obstetrische afdeeling door gebrek aan reiniging<sup>4</sup>. Sedert 1822 werd de stad, die zelf twee jaren eerder haar eigen ziekenhuis in de nabijgelegen Schuitemakerstraat geopend had, om ondersteuning aangezocht. Deze stadstoelage, in 1835 verhoogd, bedroeg omstreeks 1840 jaarlijks *f* 2000<sup>5</sup>. Tweemaal per week werd er polikliniek gehouden; het aantal bedlegerige patiënten bedroeg in 1829 58 per jaar in de inwendige afdeeling, 51 in de uitwendige en 50 kraamvrouwen<sup>6</sup>. Het was overigens met de inrichting van ziekenhuizen en hulpmiddelen voor het geneeskundig onderwijs in dien tijd elders in Nederland ook nog zeer gebrekkig gesteld<sup>7</sup>.

<sup>1</sup> Cur. 1816 Dec. 7, 14; 1817 Febr. 8. <sup>2</sup> Alm. der Akad. 1820, p. 119 vg.; Cur. 1836 Nov. 9 no. 14. <sup>3</sup> Van Swinderen, Veranderingen der stad Groningen. <sup>4</sup> Cur. 1819 Juli 3. <sup>5</sup> Cur. 1835 Nov. 18 no. 13, 1838 index s. v. Gasthuis. <sup>6</sup> Cur. 1830 Febr. 11 no. 12. <sup>7</sup> G. J. Mulder, Getuigenis in zake hooger onderwijs 1876, p. 325.

De geheele medische faculteit, zooals zij omstreeks 1820 was samengesteld, mocht zich in een algemeene hoogachting, ja bewondering verheugen. Thuessink was de gevierde beroemdheid, die al te ijverige vereerders weerhouden moest, hem in een vers vóór een dissertatie bij Boerhaave te vergelijken<sup>1</sup>. Hoe men tegen Bakker opzag, vermeldden wij reeds. Ook Hendriksz, zijn landsman<sup>2</sup> en, als hij de richting trouw gebleven is, waarvan zijn magnetische onderzoekingen met Bakker en Wolthers getuigden, zijn geestverwant, werd als academisch docent en als operateur uitbundig geprezen. Hij was een man van groot aanzien bij de regeering, een kracht in allerlei commissies. In zijn laatste levensjaar 1842 vormde hij, reeds lang oud-hoogleraar, met Heye en Van Deen in de staatscommissie ter voorbereiding van nieuwe geneeskundige wetten de minderheid, die op radicale verandering aandrong. Stratingh was een eenvoudig en zeer bescheiden man, wars van eenzijdige systemen evenals zijn leermeester Thuessink<sup>3</sup>, algemeen geacht en gezien om zijn ijver en hulpvaardigheid. De talrijke epidemieën, die in dien tijd de stad Groningen teisterden, stelden hun plichtsbetrachting op nog hooger proef, dan hun gewone arbeid met gebrekkige middelen vergde.

Thuessink moest wegens zijn wankele gezondheid voor en na ontheffing van zijn vele functies verzoeken; in 1825 droeg hij het directeurschap van het academisch gasthuis aan Stratingh over. Bakker had om dezelfde reden zijn taak moeten verlichten, door in 1825 de obstetrie aan Hendriksz af te staan. Na Bakker's dood in 1828 werd Hendriksz ordinarius, terwijl voor Bakker's vakken W. Vrolik als buitengewoon hoogleraar werd aangesteld. Deze bleef slechts ruim twee jaren, waarvan hij nog een gedeelte als luitenant der flankeurscompagnie te velde lag. Terstond na zijn terugkeer vertrok hij naar Amsterdam, waar hij geboren en opgeleid was en waar hij zijn naam zou maken. Toen zag het er met de medische faculteit te Groningen slecht uit. Thuessink was juist in ruste gegaan, Vrolik was nog niet vervangen en Hendriksz, door de regeering in een commissie ter bestudeering van de cholera benoemd, vertoefde maanden lang te Hamburg en Berlijn, zoodat een vierendeeljaars Stratingh alleen de faculteit vertegenwoordigde. Geen wonder, dat de studenten klaagden<sup>4</sup>. Hendriksz, die reeds benoemingen te Leiden en Amsterdam had afgeslagen, verzocht in het volgende jaar de aanstelling van zijn zoon den prosector

<sup>1</sup> Mr H. v. A. p. 43. <sup>2</sup> Beiden kwamen uit Enkhuizen. <sup>3</sup> Baart de la Faille, Ann. Ac. Gron. 1832—1833 p. 41. <sup>4</sup> Stud. Alm. 1833, Gesch. der hoogeschool.

als extraordinarius nevens hem; toen dit verzoek niet werd ingewilligd, legde hij zijn ambt neder <sup>1</sup>, om zich op zijn buitenverblijf Zuiderburg onder Voorburg te vestigen, dat hij met zijn zoon inrichtte tot een langen tijd zeer vermaard 'geneeskundig etablissement' van menschlievenden aard. Intusschen waren met den Belgischen opstand voor het hooger onderwijs de magere jaren aangebroken, en het was dus te verwachten, dat de regeering thans, waar er drie heengingen, de faculteit op haar wettelijke sterkte van drie leden zou terugbrengen. Aldus geschiedde.

Het was zeker een voortreffelijke keus, die van A. A. Sebastian, die in het voorjaar van 1832 den leerstoel van Vrolik kwam innemen, en het bescheiden gebouw in de Schuitemakerstraat mocht betrekken, dat een jaar te voren was ingericht ter vervanging van de oude ontledkamer bij de Broerkerk. Hij was een Nederlander, wiens vader medisch professor te Heidelberg was; daar had hij zijn gansche opleiding ontvangen. Heidelberg was destijds het centrum, waar de physiologie door de toepassing der zuivere natuurwetenschappen nieuwe banen insloeg. Onder de meesters der jonge wetenschap, Tiedemann, Gmelin en Chelius, had hij zijn studiën verricht, in het Heidelbergsche hospitaal zijn ervaring als onderzoeker verworven. Bovendien was hij een man van een waarlijk zeldzame energie en een onvergelykelijke nauwgezetheid in de vervulling van de plichten, die hem werden opgelegd <sup>2</sup>. Juist dit laatste richtte hem te gronde. Want behalve Vrolik's vakken: de gewone en pathologische anatomie en de physiologie, kreeg hij bij de beperking der faculteit tot drie leden, ook de helft van Hendriksz' vakken, namelijk de chirurgie tot zijn deel. Zijn consultatieve praktijk strekte zich uit tot in Oostfriesland, en dat bij de toenmalige middelen van verkeer. Wat baatte bij zulk een overlading de voortreffelijkste school? Zeventien jaar lang was Sebastian ongetwijfeld de wetenschappelijkste en ijverigste der geneeskundige faculteit; doch wat hij had kunnen zijn: de brenger van nieuwe experimenteele methoden op het gebied der physiologie, was hem door de gebrekkige middelen en de opeenhooping van werkzaamheden niet vergund. Het bleef voor zijn opvolger weggelegd.

De derde plaats in de faculteit werd in het laatst van 1832 bezet door Jacob Baart de la Faille, zoon van den Groningschen professor mathe-

<sup>1</sup> Cur. 1826 Juni 3 no. 1; 1828 Jan. 31 no. 4; 1832 Apr. 6 no. 1, Aug. 9 no. 2.  
<sup>2</sup> Moleschott, Die med. Lehranstalten in Niederland, Griesinger's Archiv f. physiol. Heilkunde 1848, I S. 477.

seos van dien naam. De la Faille was de meest populaire figuur uit de medische wereld te Groningen. Medeoprichter van Vindicat, leerling en volgeling van Thuessink, als practiseerend geneesheer reeds in grooten roep, werd hij bij zijn optreden met algemeene sympathie begroet <sup>1</sup>. Naast de algemeene pathologie en therapie en een deel der klinische lessen zou hij de obstetrie, die sedert Bakker haar uit handen had gegeven, eenigszins verwaarloosd was, weer moeten omhoogbrengen. Hij begon met een geestig en ironisch vertoog, waarin op populaireren trant achtereenvolgens de systemen van Brown, van Broussais, van Hahnemann en Rasori werden gewogen en te licht bevonden, en waarin hij zich een groot bewonderaar van zijn leermeester Thuessink bekende. Hij was eclecticus evenals deze, erkende geen systeem, geloofde aan geen „magneetnaald der waarheid, die voortdurend den practicus leidt” <sup>2</sup>. De praktijk was hem alles. En zoo ging hij een lange loopbaan van hooggewaardeerde werkzaamheid tegemoet: de wonderdokter, die, geleid door zijn gezond verstand en zijn ervaring, zonder ernstig onderzoek de diagnose stelde, met zijn onuitputtelijke geestigheid en bonhommie aanvulde, wat er aan de behandeling ontbrak, en beladen met een enorme praxis in de stad en de noordelijke provinciën, langen tijd het type van den ‘professor’ is gebleven, veel meer dan zijn wetenschappelijker collega.

De verdiensten van de eclecticische richting, waartoe Thuessink, Stratingh en De la Faille behoorden, waren in de praktijk zonder twijfel gering, zoo ook ten deele negatief. Door hun onthouding van vooropgezette principes van behandeling hebben zij ongetwijfeld menig leven gespaard. In de wetenschap waren die verdiensten bijna geheel negatief. Zij wezen het ontoereikende aan der uitgedachte systemen, zij stelden Hippocrates en Boerhaave ten voorbeeld, spraken van een wijs evenwicht van empirie en speculatie, doch onthielden zich ten slotte van het eerste evenzeer als van het laatste, althans van die empirie, die door exact onderzoek langs natuurwetenschappelijken weg wordt gewonnen. Ook van de toepassing der elders langs dien weg gevonden resultaten hoort men niet veel. Of de diagnostiek van Corvisart en Laennec hier in de eerste helft der 19e eeuw belangrijke voordeelingen in de praktijk had gemaakt, valt ernstig te betwijfelen.

Het historisch denken, dat met het experimenteele onderzoek de wetenschap der 19e eeuw zou gaan beheerschen, heeft zich bij ons te

<sup>1</sup> Stud. Alm. 1834 p. 74.    <sup>2</sup> Oratio p. 36, Ann. Ac. Gron. 1832—1833.



lande niet in de eerste plaats ontwikkeld aan de geschiedbeoefening om haars zelfs wil. Daartoe nam deze aan de vaderlandsche universiteiten een te ondergeschikte plaats in. De gewestelijke oudheidkunde, waarin men, gelijk werd opgemerkt, met voorliefde werkzaam was, oefende zeker den historischen zin, doch leidde te weinig tot wijde uitzichten over de Alpen van het verleden, om een historisch bewustzijn als beheerschend richtsnoer voor het denken te kweeken. Een man als Van Eerde was wel een goed kenner der Groningsche oudheden, maar behandelde het vak, dat hij te doceeren had, de algemeene geschiedenis, strikt pragmatisch<sup>1</sup>. De pragmatische geschiedbeschouwing, die leering zoekt voor het leven, gaat volkomen parallel aan de teleologische wereldbeschouwing, toen zoo sterk heerschende, en deze is juist tegengesteld aan het historische denken. In de beoefening van taal en letteren was nu wel een vleug van romantiek gekomen, maar daarmee nog geen eigenlijk historisch bewustzijn, hoogstens een vage historische verbeelding, de fantazie in 't ridderpak, waarbij de rationalistische grondslag van het denken onaangetast bleef.

Veel sterker moest de tegenstrijdigheid van het historische en het rationalistische standpunt zich doen gevoelen in de wetenschappen, die naar geestelijke normen zoeken: de rechtsgeleerdheid en de theologie. Onder de juristen aan de Nederlandsche universiteiten vertoont zich in de eerste helft der 19e eeuw de historische richting veel stelliger en krachtiger dan in de faculteit der letteren. In de opvatting van het recht was op den duur geen vreedzaam samenleven van de beide groote beginselen denkbaar. Het wordt een groote strijd. Aan de eene zijde de oude leer van het natuurrecht. Haar grondgedachte is nauw verwant aan die der teleologische wereldbeschouwing: het recht een eeuwige grootheid, waarnaar alle bestaande rechtsorde zich tracht te volmaken, en waarvan het wezen door de rede zelve onmiddellijk kan worden begrepen. De grondslagen van de leer waren oud-vaderlandsch; Fransche denkbeelden hadden haar bevrucht, en thans was zij verdiept en versterkt door de Kantiaansche denkbeelden. Aan de andere zijde de jonge historische school, die uit het herboren Duitschland machtig kwam aandringen, die het begrip van ontwikkeling bracht, en in het levend verleden zelve de basis van hare constructiën zocht.

In de eerste helft der 19de eeuw kon men de juristen vrijwel zuiver verdeelen in voorstanders en tegenstanders der historische school. Toch beduidt dit geenszins, dat de tegenstanders geen kennis namen

<sup>1</sup> Alg. Konst- en Letterbode 1836 II p. 57.

van de rechtsgeschiedenis. De beoefening der rechtsoudheden was hier te lande van ouds geliefd geweest. De professie van het private recht bracht een voortdurend zich verdiepen in de oude rechten mede, maar die werkzaamheid gaf nog geen historischen grondslag aan de opvatting van het recht zelf. Aan den anderen kant leidde de beoefening van het positieve recht ook sterk af van theoretische bespiegelingen omtrent het wezen van het recht als zoodanig. De leer van het natuurrecht stond dan als dogma *achter*, maar niet als uitgangspunt *in* hun beschouwingen. De groote ideeënstrijd raakte zodoende het kamp van den civilist doorgaans weinig. Het was in de gehoorzalen van het natuurrecht, van het Romeinsche recht en van het strafrecht, dat de grondbegrippen telkens ter sprake kwamen. Nu doet zich te Groningen het feit voor, dat het privaat recht er bijkans een eeuw achtereen is onderwezen door drie mannen, als leermeester en leerling elkander opgevolgd, allen sterk praktisch en niet filosofisch noch historisch gericht, en allen mannen van naam: Duymaer van Twist, Nienhuis en Diephuis, die tezamen het tijdvak van 1802 tot 1887 vulden. Op de andere leerstoelen daarentegen herhaalde wisseling, zoodat daar de strijd der meeningen levendig zichtbaar wordt. Totdat gaandeweg de scherpe tegenstelling van het filosofisch en het historisch uitgangspunt verflauwt. Holtius en Star Numan treden nog als besliste voorvechters der 'historische school' in het strijdperk, Otto van Rees en Tellegen, beiden toch echte historici, niet meer. Het is wellicht niet overbodig, eraan te herinneren, dat de term 'natuurrecht', waarmee tot 1876 het eerste in de rij der rechtsgeleerde vakken van onderwijs werd aangeduid, geenszins gebiedend voorschreef, dat de docent het recht van den zoogenaamden status naturae had te belijden en te verkondigen. Het woord beduidde niet anders dan *philosophia juris*, al naar ieder die verstond. In 1815 was de rationalistische opvatting van het recht nog algemeen heerschend genoeg, om den dubbelzinnigen term te rechtvaardigen; in 1876 begreep men hem niet meer <sup>1</sup>.

De personen, die in de eerste helft der 19e eeuw van de rechtsgeleerde faculteit te Groningen deel hebben uitgemaakt, zijn in hun tijd allen geleerden van naam geweest. Een heel geslacht van juristen mocht zich de leerlingen noemen van Seerp Gratama, in 1801 van Harderwijk hierheen gekomen als opvolger van Van der Marck. Hij was in alle opzichten een man om school te vormen. Van een bijzonder recht-

<sup>1</sup> Daarom gaf minister J. Heemskerk Az. bij de behandeling der wet er de Kamer een verklaring van; zie De Geer, De wet op het hooger onderwijs, 1876, 1 p. 184 noot.

schapen en rondborstigen aard, vol van de vurigste overtuiging in de juistheid zijner eigen beginselen, had hij reeds in zijn karakter belangrijke eigenschappen voor een goed leermeester. Een uiterst levendige mededeeling, een ijverig bijwerken van zijn dictaten en de gave om zelfs de middelmatigen en tragen van zijn onderwijs te laten profiteeren, maakten hem tot een hooggewaardeerd docent, al schenen de middelen, die hij bezigde om tot getrouw collegebezoek te dwingen, soms al te schoolmeesterachtig. De *Opuscula academica*, onder welken titel hij in 1821 de voornaamste dissertaties van zijn leerlingen uitgaf, genoten denzelfden roep als voorheen de historische dissertaties uit de school van Kluit: het was de meester zelf, die in het werk der leerlingen sprak. Zijn leven lang ging het natuurrecht Gratama boven alles. Had hij vroeger zijn standpunt te verdedigen gehad tegen de school der civilisten, die het positieve recht wilde laten voorgaan, in de latere jaren was het tegen de Duitsche historische school, dat hij zijn hoornen moest keeren. Trouwens waarheen keerde hij die niet. De strijd lust was hem aangeboren. Reeds vroeger werd gewaagd van zijn gloeienden afkeer van Bilderdijk's staatkundige beginselen. Dan weer was het tegen zijn Groningsche collega's, dan tegen H. W. Tydeman. Van zijn stijfhoofdigheid werden merkwaardige staaltjes verteld: zoo heette het, dat hij zijn oude conjecturen op het gebied van het Romeinsche recht nog volhield, toen de vondst der fragmenten van Gajus er de ongegrondheid van had bewezen, en dat hij zijn stellingen, voorzoover de teruggevonden tekst van Gajus ze bevestigde, in het vervolg op het college meedeelde met de woorden: „Haec Gajus post me docuit”. Doch deze eigenaardigheden verhinderden niet, dat al zijn leerlingen hem de hartelijkste vereering en genegenheid bleven toedragen. Het beteekende dus niet weinig voor zijn invloed, dat zijn latere collega's Van Enschut, Gabinus de Wal, Nienhuis, en buiten de juridische faculteit Lulofs en Van Swinderen allen door hem in de rechtsgeleerde beginselen gevormd waren <sup>1</sup>. Van hem droeg menig een zijn gansche leven de onwankelbare overtuiging in de eeuwige redelijkheid van het recht mee, zoo diep gestempeld in zijn geest, als slechts een geboren leermeester het kon doen.

Naast hem doceerde de hooggeroemde, en bij zijn vroegtijdig afsterven diep betreurde Albert Jacobus Duymaer van Twist. Tot tweemaal toe heeft hij het onderwijs van het Romeinsche recht verruild en weer

<sup>1</sup> Bouman, *Gesch. der Geldersche hoogeschool* II p. 522; H. v. A., *Herinneringen* p. 35 v.g.; Boeles, *Frieslands hoogeschool* II p. 739<sup>1</sup>.

verruild voor dat van het burgerlijk recht, en tot driemaal toe was het een ander burgerlijk recht, dat zijn verklaring vroeg. Vóór 1809 placht hij de Groninger landrechten, het stadboek enz., later ook de Friesche, Overijsselsche en Drentsche landrechten voor zijne hoorders eerst zorgvuldig te schiften, en plaatste dan, gelijk zijn levensbeschrijver het uitdrukt, „in dezen poel van oud herkomen eindelijk het Romeinsche regt, niet slechts als een meesterstuk van wijsheid en navorsching, maar als het hulpregt in deze provincie”. Ook toen in 1809 het *Wetboek Napoleon, ingericht voor het koninkrijk Holland* werd ingevoerd, en toen hij na 1815 den Code civil in zijn oorspronkelijke gedaante te verklaren had (tijdens de inlijving doceerde hij Romeinsch recht), vergat hij de oude vaderlandsche rechtsbronnen niet. Om kort te gaan, het was een arbeiden met historische stof, maar zonder historisch uitgangspunt, en geheel op de praktijk gericht. Wel meende men, dat de troebele tijden Van Twist iets meer geneigd hadden gemaakt tot de beginselen der historische school. Over de helderheid van zijn geest en de voortreffelijkheid van zijn onderwijs was maar één roep; het schijnt niet onbelangrijk voor de kennis van zijn persoon om te vermelden, dat hij zeer muzikaal was <sup>1</sup>.

Cornelis Adriaan van Enschut, die in 1815 hier was benoemd, na tot de opheffing toe aan de Geldersche hoogeschool te hebben gedoceerd, was een leerling van Gratama en bovendien een Kantiaan, uit hoofde van beide meer tot het bespiegelende geneigd dan tot het historische <sup>2</sup>.

Duymaer van Twist stierf in 1820 en Van Enschut vertrok in het volgende jaar naar Utrecht. In de eerste vacature wenschte men thans uitdrukkelijk iemand, die berekend was voor de historisch-litteraire beoefening der rechtswetenschap <sup>3</sup>. De jonge A. C. Holtius werd de man. Tot dusver was hij voornamelijk bekend door studiën op het gebied van het Romeinsche recht, die hem als een overtuigd voorstander der historische school hadden doen kennen. Was voor Van Twist, zijn voorganger, het Romeinsche recht nog praktisch middel, geen objectief doel der wetenschap geweest, voor Holtius was het juist omgekeerd. Scherp richtte hij zich in zijn intreerede tegen de oude leer: bestrijding van alle eenvormigheid in rechtsopvattingen kondigde hij

<sup>1</sup> S. Gratama, Redevoering over het staatswezen, den academischen regtsleeraar en de regtsgeleerde verdiensten van den hoogleeraar Duymaer van Twist, Gron. 1821, p. 21—25; T. Haakma Tresling, Hulde aan Duymaer van Twist in den Almanak der akademie van Groningen voor 1822; vgl. *Annales Acad. Gron.* 1820—1821, p. 14; *Levensb. Letterk.* 1862 p. 243. <sup>2</sup> Bouman t. a. p. 549. <sup>3</sup> Cur. 24 Jan. 1821.

aan. Het was hem evenwel hier niet vergund, zijn beginselen uiting te geven op het veld, waarop hij toen nog het meest vertrouwd was, het Romeinsche recht en deszelfs geschiedenis. Gratama weigerde hem die vakken af te staan, en Holtius, teleurgesteld, nam reeds in 1822 een beroeping naar Leuven aan, vanwaar hij later naar Utrecht ging <sup>1</sup>.

De plaats van Van Enschut was inmiddels bezet door Gabinus de Wal, een leerling van Gratama, Fries evenals deze, en tot dusver hoogleeraar aan het athenaeum te Franeker. Hij was een man van dichtertelijke, wijsgeerige en historische neigingen. De eerste toonde hij, behalve door gelegenhedsgedichten, door Schillervertalingen en een gedicht op de verlossing des vaderlands, de tweede door de Kantstudien van zijn Groningschen academietijd, de geschiedkundige belangstelling door zijn biografische onderzoekingen over Friesche en andere juristen, waarin zijn zoon prof. Jan de Wal te Leiden hem later op zoo ongeëvenaard breeder schaal zou volgen <sup>2</sup>. Als rechtsgeleerde evenwel was hij, ondanks groote historische kennis, een volijverig aanhanger van Gratama's leer en een behoudend criminalist. De geschiedenis van het strafrecht is hem enkel een getuigenis der dwalingen van den menschelijken geest en een meesteres in burgerlijke voorzichtigheid. In zijn verhandeling over den band tusschen poëzie en rechtsgeleerdheid, waarin hij de dichtertelijke elementen in de oude Friesche wetten met Ossian vergelijkt (en... in het Latijn citeert), straalt zijn onmiskenbare historische neiging meer als romantische zin door, dan dat ze hem het leidend principe geeft bij de opvatting van den aard des rechts. Zijn voornaamste oratie is een waarschuwing tegen het verachten der rechtsphilosophie en een gematigd betoog tegen het standpunt der historische school <sup>3</sup>. De historicus en de jurist staan in hem naast elkander. Zijn onderwijs werd hoog gewaardeerd; er heerschte, vertelt een hoorder, een soort van deftigheid en eerbiedige aandacht. Evenals Duymaer van Twist stierf hij in de kracht zijns levens, in 1833 <sup>4</sup>.

Toen Holtius vertrokken was, achtten de curatoren het historische element in de faculteit genoegzaam door De Wal vertegenwoordigd, en zochten thans een man van praktische kennis op het gebied van het voormalige provinciale zoowel als van het vigeerende recht <sup>5</sup>. Alge-

<sup>1</sup> Levensber. Letterk. 1862; Annales Acad. Gron. 1821—1822. <sup>2</sup> De claris Frisiae jureconsultis, Leovardiae 1825. <sup>3</sup> Oratio, Annales Acad. Gron. 1821—1822; id. ib. 1826—1827, p. 22; id. ib. 1825—1826. <sup>4</sup> M. S. Gratama, Schets van het wetenschappelijk leven en de geleerde verdiensten van wijlen Mr G. de Wal, Groningen 1834; Mr H. v. A. t.a.p. p. 39; Boeles, Frieslands hoogeschool, II p. 739 vg.. <sup>5</sup> Cur. 10 Febr. 1823.

meen begeerde men iemand uit de school van Van Twist. Hendrik Nienhuis was zeker de geschikte persoon, om aan die eischen te voldoen. Leerling van Gratama en Van Twist, was hij in bijna alle opzichten de voortzetter van de denkbeelden van den laatste. Op de vorming van goed onderlegde Groninger juristen kwam het ook hem aan; evenals Van Twist onderhield hij, om meer voeling te houden met de praktische rechtspraak, een uitgebreide praktijk. Hij was een geest van orde, van behoudende neigingen, door en door eenvoudig, degelijk, bescheiden en gematigd, en met dien grooten eerbied voor de bestaande wet, dien de verklaarder van het positieve recht haast van zelve in zich ontwikkelt. Evenals Van Twist had ook hij het burgerlijk recht gedurende zijn academischen werkkring in verschillende vormen te onderwijzen: tot 1838 volgens den code, daarna volgens het burgerlijk wetboek. Er rustte echter op hem en op zijn werk een droevige schaduw. Reeds in 1834 berokkende een noodlottige stoot hem een hersenlaesie, die weldra in verlamningsverschijnselen en toevallen zich openbaarde en langzaam zijn krachten sloopte. Al was het eerst in 1858, dat hij gedwongen was, zijn emeritaat te nemen, slechts de leerlingen uit zijn eerste periode hadden den welwillenden, bijzonder sympathieken, levenslustigen man in zijn volle kracht gekend<sup>1</sup>. Diephuis heeft in bijna alle opzichten op zijn schouders gestaan en zijn werk in denzelfden geest voortgezet.

Bijna veertig jaren is de leerstoel voor het Romeinsche recht bekleed door Jacob Herman Philipse. In 1828 kwam hij Gratama, die zeventig jaar was geworden, niet vervangen, maar bijstaan, want de taaie grijsaard behield nog bijna tien jaren een deel van zijn vakken. Philipse was toen reeds zes jaar professor te Franeker geweest, waar hij op 24-jarigen leeftijd den kathedr beklimmen had. Zijn intreedere keerde zich tegen de toepassing der historische studiën op de rechtsphilosophie. Toch verwaarloosde hij de eerste niet, maar het bleef een platonisch historisme; in zijn hart en in zijn woord bleef hij de vaderlandsche jurist uit de oude school, een vasthoudend latinist en zeer conservatief. Aanvankelijk had Gratama hem alleen de pandecten afgestaan, en deze behandelde hij geheel ouderwetsch-exegetisch; maar bij de instituten, waarmee hij eerst in 1837 kon beginnen, maakte hij de hoorders vertrouwd met de uitkomsten der historische school. Blijkbaar had een zekere toenadering tot de laatste nog sedert zijn

<sup>1</sup> J. H. Philipse, Levensberichten Letterkunde 1862; Mr H. v. A. Herinneringen p. 40—41.

ambtsaanvaarding plaatsgevonden. Menig oudere van dagen bewaart nog de herinnering aan Philipse's deftige oud-Hollandsche figuur, stokstijf voor wie hem niet kenden, maar vol welwillendheid, als men tot hem doorgedrongen was. Zijn onderwijs was formalistisch maar verstandig en weldoordacht; hij toonde groote belangstelling in zijn leerlingen, en het ontbrak den celibatair ook niet aan zin voor gezelligen omgang<sup>1</sup>. Tal van anecdotische bijzonderheden worden overgeleverd omtrent de angstvallige zorg voor zijn gezondheid, die zich uitte in een zonderlinge vrees voor tocht. Slechts een daarvan moge hier vermeld worden, omdat zij tegelijk zijn wetenschappelijk standpunt karakteriseert.

Philipse dan gaf college met den hoed op het hoofd; de legende zegt: altijd, laat ons aannemen: dikwijls. Af en toe kwamen in het onberispelijk Latijn van zijn afgemeten voordracht citaten naar de beroemde Romeinsche rechtsgeleerden: „ut ait clarissimus Paullus, ut ait clarissimus Papinianus”, en de hoed werd even opgelicht. Er kwamen ook citaten naar moderneren, immers Philipse versmaadde de nieuwere wetenschap volstrekt niet, maar de hoed bleef op het hoofd. Doch voor één moderne maakte hij een uitzondering, want zoo dikwijls het „ut ait clarissimus Savignius” weerklonk, rees ook de hoed omhoog.

Een rechten vertegenwoordiger van de historische school had dus onze rechtsgeleerde faculteit, afgescheiden van Holtius' kortstondige verschijning, nog niet bezeten, voordat De Wal in 1834 werd opgevolgd door Cornelis Star Numan. Was De Wal in de eerste plaats criminalist geweest, Numan's zwaartepunt lag in het staatsrecht, dat met strafrecht en staathuishoudkunde samen zijn deel werd. De herinnering aan Star Numan met zijn groote, veelzijdige gaven is spoediger verbleekt, dan hij verdiende. De houding, die hij ten opzichte van de verschillende wetenschappelijke en staatkundige stroomingen van zijn tijd heeft ingenomen is merkwaardig genoeg geweest, om hier wat nader te worden geschetst. Belangrijke geschriften heeft hij niet nagelaten<sup>2</sup>. Zelfs degenen, die zich zijn onderwijs uit het laatste decennium zijns levens (hij stierf in 1857, eerst vijftig jaar oud), nu nog herinneren, hebben waarschijnlijk als student de volle beteekenis van zijn persoonlijkheid nauwelijks begrepen. Toch moet er eenmaal veel van hem zijn uitgegaan, zoo in den engeren kring der universiteit als

<sup>1</sup> *Annales Acad. Gron.* 1827—1828; Boeles, *Friesland's hoogeschool*, II p. 761 vg..

<sup>2</sup> *Levensbericht door J. H. Philipse, Letterkunde* 1858, p. 162—217. De lijst zijner geschriften in *Annales Academiæ* 1856—1857, p. 184.

daarbuiten. In de geschiedenis van een stuk Nederlandsche geestelijke beschaving komt aan den man, die de schakel vormt tusschen zoo ongelijksoortige figuren als Van Heusde en Groen van Prinsterer, wel een plaats toe.

Star Numan stamde uit een familie, die sedert een paar generaties als predikanten en geneesheeren in het Groningsche platteland gevestigd was. Hij werd in 1807 geboren te Sappemeer, waar zijn vader Alexander Numan de dokterspraktijk uitoefende. De vader was een man, ten volle beziel van het landhuishoudkundig streven van Petrus Camper en Geert Reinders, van Driessen, zijn leermeester, en Uilkens. Hij werd in 1822 een der eerste hoogleeraren, spoedig directeur, aan de door Willem I gestichte veeartsenijschool te Utrecht. Daardoor werd niet Groningen de alma mater van den jongen Numan, maar Utrecht, en dit zou van overwegenden invloed zijn op zijn geheele vorming. Immers te Utrecht vond hij Van Heusde. Een vroeg begonnen en lang voortgezette studie stelde hem in staat tot een bijzonder grondige propaedeuse. Weldra was hij een van de geliefdste leerlingen van den Praeceptor Hollandiae, wiens magische invloed toen op zijn hoogtepunt was. Van Heusde hielp hem de grondslagen leggen tot zijn verbazende belezenheid; van hem leende hij de geschriften van Fox, Pitt, Burke <sup>1</sup>, van hem kreeg hij den raad, zijne krachten te beproeven aan een dissertatie over Machiavelli's *del Principe*. Hij verwierf op dat proefschrift den doctoralen graad in de rechten, en tegelijk honoris causa in de letteren, in 1833 <sup>2</sup>. Nog datzelfde jaar opende de dood van De Wal voor hem de professorale loopbaan te Groningen.

In menigen trek herkent men aanstonds den vurigen vereerder van Van Heusde. Allereerst in de hooge paedagogische roeping, die hij van den meester erfde, en waaraan hij voldeed met een zelfverloochening, die zijn wetenschappelijke productie tot schade werd. Een professor moet niet veel schrijven, meende hij; zijn tijd is voor de studenten. „Hij leefde in en voor zijn leerlingen”, getuigde Tellegen van hem, „beschouwde hun lot als het zijne, en verloor ook na het verlaten der akademie hen nooit uit het oog.” <sup>3</sup> Zijn rijke bibliotheek was voor de juridische studenten meer waard dan de povere en lastig te gebruiken universiteitsbibliotheek. Hij haalde een student, die slecht werkte, in zijn eigen huis, en zette hem daar samen met een knappen en ijverigen

<sup>1</sup> Star Numan aan Groen van Prinsterer 15 Juli 1848, Rijksarchief te 's Gravenhage.

<sup>2</sup> Diatribe in Nicolai Machiavelli opusculum *del Principe* inscriptum, Utrecht 1833.

<sup>3</sup> Annales Academici 1860—1861, p. 272.



makker aan het werk. Hij klopte hen uit bed voor wandelcolleges buiten de poorten of naar Zuidlaren. Hij maakte veel werk van zijn dispuutcolleges. En toch liet zijn onderwijs ook bij de besten geen indrukken na geëvenredigd aan zijn weten en zijn willen. Tendeede lag het wellicht aan de overmaat van vakken, die hij te doceeren had: staatsrecht, volkenrecht, staatkundige geschiedenis, strafrecht en staathuishoudkunde, en aan het feit, dat het op een na alle testimoniumvakken waren. Hoe kon iemand zich voor 22 uren college per week, vermeerderd met een staathuishoudkundige cursus buiten de universiteit voor kooplui, landbouwers en industrieelen, stelselmatig voorbereeren? Tendeede ook lag de oorzaak hierin, dat Numan den vrijen vorm van mededeeling en de socratische methode, waarin hij zijn be-minden Van Heusde wilde volgen, niet meester was. Hij sprak altijd voor de vuist, maar verviel daardoor dikwijls tot mediteeren, bracht stapels boeken mee, die dan aan 't eind van 't uur vaak onaangeroerd waren. Dikwijls liepen de grenzen der vakken geheel dooreen. Hij vergat, wat zijn hoorders wisten en niet wisten. Het geïmproviseerd karakter van zijn colleges bracht hem onwillekeurig steeds weer op de actueele staatkundige vraagstukken, die hem zelf bezig hielden; in het jaar 1848 waren de gebeurtenissen der revolutie de hoofdschotel van zijn betoogen. Wellicht is de vormende kracht, die daarvan uitging, toch grooter geweest, dan de leerlingen zelf zich bewust werden.

Numan's wetenschappelijk en staatkundig standpunt is merkwaardig, omdat daarin zoo uiteenloopende geestelijke stroomingen weer-spiegeld worden. Zijn sterke afkeer van alle stelselzucht en partijschap, die op jonge hoorders wel eens verwarrend werkte, maakt het niet gemakkelijk, er de kern van te vatten. Ondanks vurig beledening overtuigingen blijft er iets vaags in het geheel. Van Heusde had de beslissende richting aan zijn denken gegeven. Star Numan was den meester verwant in zijn soms wat zwevend idealisme, in zijn enthousiasme van hart en gemoed. Aan Van Heusde, niet aan de Duitsche school dankt hij de herhaaldelijk uitgesproken overtuiging, dat de beginselen van het moderne staatsrecht zich eerst bij de Germaansche volken hebben kunnen ontwikkelen, dat in de Germaansche wereld de kiemen van het ware koningschap en van de echte republikeinsche vrijheid liggen<sup>1</sup>. Zijn ideaal van den vaderlandschen staatsman is Joan Melchior Kemper. In hem bewondert hij den man, bij wien het hart den staats-

<sup>1</sup> Philipse t. a. p. p. 178; vgl. *Annales academici 1854—1855*, p. 181, Gron. courant van 18 Juni 1850, no. 49.

man maakt. Hij wenscht den geest van Kemper als schutsgeest der natie. Kemper's rol in 1813 den volke in haar volle beteekenis te verklaren is hem een met liefde vervulde taak <sup>1</sup>. Hij is een overtuigd aanhanger van de Duitsche historische school: de rechtsgeleerden moeten den weg gaan, dien Jakob Grimm gewezen heeft in taalwetenschap en mythologie; de rechtsphilosophie wordt aan geen Duitsche universiteit meer beoefend; wie gelooft er nog aan het natuurrecht! <sup>2</sup> De bekendheid met en sympathie voor de Duitsche wetenschap ging bij hem gepaard aan uitgebreide en hechte vriendschapsrelaties in de wereld der Duitsche geleerden: met Von Richthofen was hij zeer bevriend, Dahlmann en E. M. Arndt kende hij persoonlijk. De studie van de groote staatsomwentelingen trok hem bijzonder aan; hij maakte er het speciale onderwerp van zijn college Staatskundige geschiedenis van, en heeft door zijn leerlingen dissertaties laten maken over de afzwering van 1581, over de Engelsche revolutie van 1688, over het geschrift *Vindiciae contra tyrannos* <sup>3</sup>. Vooral in deze laatste dissertatie, van mr H. C. A. Thieme, is veel van Numan's geest en van zijn bewonderenswaardige beleenheid overgegaan. In een brief aan Groen van Prinsterer spreekt Numan van al het belangrijke, dat hij in Augustus 1848 in en buiten de Sint Paulskerk te Frankfurt had gezien en geleerd <sup>4</sup>.

Star Numan's politiek standpunt was conservatief en aristocratisch. De Tocqueville en Stahl waren de auteurs, die hij met voorliefde aanhaalde. In zijn laatste jaren meende hij in Bluntschli's *Allgemeines Staatsrecht* zijn eigen beginselen terug te vinden <sup>5</sup>. Zijn vereering voor Stahl's denkbeelden is vooral belangrijk, omdat hij het is geweest, die in vriendschappelijk verkeer Groen van Prinsterer op dezen denker opmerkzaam maakte.

Groen en Numan, die elkaar wederzijds een warme genegenheid en waardeering toedroegen, verschilden belangrijk genoeg in uitgangs-

<sup>1</sup> De Gids 1840, II p. 177, 277. Hij komt op zijn bewondering voor Kemper ook te spreken in een brief aan Groen van Prinsterer van 7 April 1850. <sup>2</sup> Orationes in Annales acad. Gron. 1833—1834; Ann. academici 1839—1840, 1854—1855. <sup>3</sup> N. D. W. de Fremery, De defectione proavorum nostrorum a Philippo II (1839); J. H. Geertsema, De vi quam revocatio edicti Namnetensis habuit in juris publici anglici mutationem (1839); H. C. A. Thieme, De opusculo: Vindiciae contra tyrannos (1852). <sup>4</sup> 7 April 1850, Rijksarchief te 's Gravenhage. De familie Star Numan bewaart aangaande een later bezoek aan Frankfurt een aardige herinnering, die hier wel even mag worden meegedeeld. Bij een of andere bijeenkomst verzocht de oude Arndt, met wien hij bekend was, Numan, die groot van gestalte en noordelijk van gelaatstype was, om op een tafeltje te gaan staan. Toen deze daaraan had voldaan, riep Arndt eensklaps tot de vergadering: „Sehen Sie, meine Herren, das ist ein freier Friese!“ <sup>5</sup> Philipse t.a.p. p. 188; Boeles bij Jonckbloet, Gedenkboek p. 149.

punt: bij genen Bilderdijk, bij dezen Kemper en Van Heusde; het zijn als 't ware de tegengestelde polen, waarnaar zich de Nederlandsche gedachte sedert vijftieng jaren had gericht. Het innige christendom van Numan's eigenaardigen kleinen kring was noch dat van het Hollandsche réveil noch de Groningsche richting, al neigde Numan tot het optimistisch harmonisme van zijn theologische ambtgenooten <sup>1</sup>, met wie hij zeer bevriend was. In Stahl's ideeën, niet in het geloof, vonden Numan en Groen de samenstemming van hun beginselen. Groen heeft met hartelijken weemoed de uren herdacht, bij zijn familiebezoeken te Groningen in Numan's boekvertrek gesleten met lange gesprekken, waarin Numan opgetogen sprak van zijn bewondering voor Stahl's diepte en helderheid, en daardoor Groen opwekte tot bestudeering van diens hem toen nog onbekende geschriften <sup>2</sup>. Hij spoorde Numan vergeefs aan, om in het jaar 1848 zijn staatkundige denkbeelden in verband met Stahl's ideeën te publiceeren, en hij niet alleen. Wat Numan antwoordde, is voor de kennis van zijn persoon belangrijk; het geeft iets van een verklaring, waarom deze rijkbegaafde geest niet tot zijn ontplooiing is gekomen. Het minst laat hij wegen: zijn grooten afkeer van polemiek en zijn overdrukke ambtsbezigheden; zwaarder het gevoelen, dat het verkeerd is voor de studenten, als zij hun leermeester in een politieken strijd aan openlijken smaad ten prooi zien. Ook dit zou echter moeten wijken, als het noodig was. Maar bovenal: Numan hoopt nog eenmaal tot den opbouw zijner wetenschap bij te dragen, „iets tot stand te brengen, 't geen voor den duur berekend is''; hij wil zijn krachten niet aan bijzondere onderwerpen in tijdschriften versnipperen. „En het werk van Stahl zal ook U opnieuw overtuigd hebben, dat de waarheid in de diepte ligt.” <sup>3</sup>

Het is hem niet gegeven geweest, zulk een levenswerk te scheppen. Groen van Prinsterer was een der weinigen, die wisten, wat Numan eigenlijk was, aldus schreef mevrouw Star Numan-Van Swinderen, die met haar man in kennis en belezenheid wedijverde, aan mevrouw Groen, toen de krachtige, opgewekte man in 1857 na een korte hevige ziekte gestorven was <sup>4</sup>. Het is zeker te betreuren, dat niet meerderen dat hebben geweten.

<sup>1</sup> De Gids 1840, p. 286, noot 2. – Hij teekent in 1843 de „Plegtige verklaring van verscheiden leden der hervormde gemeente te Groningen” ten gunste der aangevallen professoren. <sup>2</sup> Groen van Prinsterer, Ter nagedachtenis van Stahl, Amsterdam 1862, p. 95. <sup>3</sup> Star Numan aan Groen 15 Juli 1848, Rijksarchief te 's Gravenhage. <sup>4</sup> Mevrouw Star Numan aan mevr. Groen, 22 Dec. 1857, Brieven aan G. v. P., Rijksarchief te 's Gravenhage.

## IV

### DE GRONINGER RICHTING

„En wat hebt gij in Holland zoo al voor theologie?” was de eerste vraag, waarmee een Heidelberger professor den jongen remonstrantschen proponent ontving, die hem op een zomermorgen van 1843 kwam bezoeken. De Hollander verhaalde daarvan het een en ander, en sprak natuurlijk ook van de Groningsche richting: het was juist het jaar, waarin deze meer besproken werd dan ooit tevoren of later. „Dat is Sleiermacheriaansch!” riep de professor terstond uit. „Wel dat verheugt mij, dat Schleiermacher toch eindelijk eenigen invloed op de Hollandsche godgeleerden heeft uitgeoefend.” – Te Berlijn dacht men er niet anders over. „'t Is zonderling”, meende professor Hengstenberg, „hoe gij, Hollanders, die toch onze Deutsche theologie vlijtig bijhoudt, steeds een twintig of meer jaren wacht met onze meeningen en richtingen over te nemen. Tegenwoordig, naar 't geen ik omtrent de Groninger school verneem, schijnt Schleiermacher, die bij ons haast weer vergeten is, bij u eerst zijn opgang te maken.”<sup>1</sup> Vergeefs trachtte de jeugdige theoloog den Duitschen geleerden duidelijk te maken, dat zij zich vergisten. Trouwens in Nederland zelf was de eerste uiting der Groningsche beginselen evenzeer door de kritiek terstond verwezen als thuisbehorend in Schleiermacher's school<sup>2</sup>. Wat wonder, dat de Duitschers er niet anders in herkenden.

Het was Schleiermacher niet. De leiders der Groningsche richting zelf hebben met ijver hun afhankelijkheid van den Duitschen wijsgeer van de hand gewezen<sup>3</sup>. Niet om daarmee hun eigen zelfstandigheid en oorspronkelijkheid te verheerlijken, maar om des te luider hun dank te doen klinken aan den Nederlandschen wijsgeer, in wien zij hun geestelijken vader vereerden. Het was Van Heusde. Te Utrecht had het licht geschenen.

In elke geschiedenis van het geestelijk leven in Nederland in de eerste helft der 19e eeuw zal de figuur van Philip Willem van Heusde haar deel komen eischen, maar in die van Groningen in het bijzonder,

<sup>1</sup> Abm. des Amorie van der Hoeven Jr, Herinneringen van mijne academereis in 1843, Leeuwarden 1845, p. 38, 233, 265. <sup>2</sup> Godgeleerde Bijdragen 1835, p. 136.

<sup>3</sup> P. Hofstede de Groot, De Groninger godgeleerden in hunne eigenaardigheid, Groningen 1855, p. 27; H. M. C. van Oosterzee, Het beeld van J. F. van Oordt J. Wzn, 's Hertogenbosch 1853, p. 113.

want de strooming, die meer dan iets anders aan de Groningsche hoogeschool in dien tijd vermaardheid heeft gegeven, gaat uit van Van Heusde, en is niet te verstaan zonder eenige kennis van zijn geest en streven.

Van Heusde moet een van die geboren opvoeders zijn geweest, van wier persoon en karakter een bezieling uitstraalt, die wij uit hun werken niet meer begrijpen. Wanneer de meester over zijn geliefde wijsgeeren, over het heerlijkste der oudheid sprak, beschrijft een leerling, „dan ging zijn geheele ziel open, dan vloeide hij over van de schoonste en verhevenste gedachten, de edelste en heiligste gevoelens. In oog en gelaat, in toon en stem openbaarde zich een enthousiasme, dat door alles zich aan ons mededeelde”. „In velen heeft hij het beginsel van een nieuw leven opgewekt”, getuigt een ander. Het was een innige, vaderlijke vereering, een geroerde, liefdevolle dankbaarheid, die de discipelen van den Praeceptor Hollandiae hun gansche leven meedroegen. De geheele propaedeuse van juristen, theologen en litteratoren te Utrecht werd verhelderd en verheven door Van Heusde's onderwijs in het Grieksch en de geschiedenis; de medici betreurden het, dat zij te slecht in het Grieksch waren, om zijn colleges te volgen<sup>1</sup>. Ons schijnen zijn geschriften langwijlig en zoetsappig, kleurloos en nuchter, van een tergend gemis aan raakheid, vol van de tamste, quasi-treffende wijsheden, die geen wijsheid opleveren. Is het enkel de tijd, die ons van hem scheidt? Neen, want zij, die niet onder Van Heusde's persoonlijke bekoring zijn geweest, hebben ook toen reeds ongeveer over hem geoordeeld, als wij nu zouden doen: zoo b.v. Thorbecke, Geel en Cobet. De „Heusdiaansche weekheid” werd door velen geschuwd, ja, er waren ook onder de jonge hoorders, die kritisch de zoete betoovering weerstonden<sup>2</sup>.

Ongetwijfeld is Van Heusde in vele opzichten de laat geboren profeet van het vlakke rationalisme en de optimistische humaniteit der 18e eeuw geweest. Maar de breede menschenmin was bij hem verdiept met platonischen eros en christelijke caritas, en naar het schijnt, ging juist van die elementen zijn bezielende kracht uit. Door hem in de eerste plaats als apostel van het gezond verstand te beschouwen,

<sup>1</sup> Pareau in het tijdschrift *Waarheid in Liefde* 1839 p. 913, 922; C. Star Numan, *Ter nagedachtenis van Ph. W. van Heusde*, Groningen 1839; *Voorheen en Thans* (herinneringen van P. Harting), Utr. 1878, p. 18. <sup>2</sup> A. J. Lakke, Ph. W. van Heusde, Leiden 1908, p. 281 noot 1, 310 noot 1; P. Fredericq, *Thorbecke vóór 1830*, 's Gravenhage 1906, p. 132; M. J. Hamaker, *Jacob Geel*, Leiden 1907, p. 109; *Panathenaeum voor studenten door studenten*, II 1843, p. 61.

heeft, naar het mij voorkomt, zijn jongste levensbeschrijver miskend, dat de bestanddeelen, waaruit zijn gedachte is opgebouwd, onderling niet gelijk van kracht en werking zijn <sup>1</sup>. Van Heusde was opgegroeid in de school van Ruhnkenius en Wyttenbach; hij leefde in de herinnering aan die groote mannen en hun tijd, sprak gedurig met zijn leerlingen over hen, zwoer bij hun methode <sup>2</sup>, maar was niettemin hemelsbreed van hun richting afgeweken. De philologie was hem bijzaak geworden; met de grammaticale interpretatie en emendatie van den tekst van Plato hield hij zich niet op <sup>3</sup>. Zijn levensgids was Frans Hemsterhuis <sup>4</sup> geworden: van dien fijnen gevoeligen wijsgeer stamde zijn platonisme en zijn eudaemonisme. Wie Hemsterhuis nasprak: het beste begrijpen is, wanneer wij 't levendig gevoelen, was iets anders dan de heraut van het gezond verstand zonder meer. Zijn zucht naar de schoonheid, zijn vooropstellen van gevoel en verbeelding, de trillende liefde die in hem gloeide, dat moeten de roerselen zijn geweest, waardoor hij zoo sterker werkte. Συμφιλολογεῖν καὶ συμπαθεῖν καὶ συνενθουσιᾶν <sup>5</sup>.

Als een negentiendeëeuwsche Pico van Mirandola trachtte Van Heusde zijn platonische wijsheid met den geopenbaarden christelijken godsdienst te verbinden. Hij noemde zijn vak gaarne de kleine mysteriën, „waarin men gewijd moest zijn, om eens in die groote mysteriën (de theologie) regt een ingewijde te worden” <sup>6</sup>. De ware geleerde moest een bekeering ondergaan. Bij het zwevende, dat aan alle bespiegelingen van Van Heusde eigen was, bleef voor dat platonisch christendom zoowel de weg naar de vervluchtiging als naar de rechtzinnigheid open. „Mij kwam het meermalen voor”, schrijft een onbekend Utrechtsch student in 1843, „dat Van Heusde het liefst de rol eener verzoenende godheid op zich nam, en door te vereenigen, waar scheiding was, aan der liefde zoete leus getrouw bleef.” <sup>7</sup>

De opvatting van de wereldgeschiedenis, die Van Heusde ontwikkelde, leidde hem evenzeer van Wyttenbach en de zijnen af. Hij baseerde haar op Plato, erkende daarbij, wat hij dankte aan Montesquieu en Herder. Het standpunt zelf is met dat van Herder en Wilhelm von Humboldt gelijksoortig: „de geschiedenis der menschelijkheid in het menschedom” is voor hem het wezen der zaak. Doch eigenlijk histo-

<sup>1</sup> Dr A. J. Lakke in het zooeven aangehaalde, overigens voortreffelijke boek. <sup>2</sup> Star Numan t.a.p. p. 8. <sup>3</sup> Lucian Müller, Geschichte der klassischen Philologie in den Niederlanden, S. 104. <sup>4</sup> Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen, II p. 87, Franciscus Hemsterhuis; J. de Boer, François Hemsterhuis, De Gids 1912 III p. 283. <sup>5</sup> Pareau in Waarheid in Liefde 1839 p. 919, 926; Star Numan t.a.p. p. 61. <sup>6</sup> Pareau t.a.p.. <sup>7</sup> Panathenaeum t.a.p..

risch bouwt hij dat systeem niet op. Een telkens terugkeerende vergelijking van de tijdperken der geschiedenis met de leeftijden van den mensch dient hem tot het getimmerte voor zijn historische bespiegelingen. En daarbij is het voornaamste, dat hij, de platonist, de idealen van de volmaaktheid der oude wereld, die de Leidsche philologen hem hadden ingeboezemd, prijs gaf voor de erkenning, dat een hooger aangeleg, een verhevener menschen- en volkenkarakter tot ontplooiing was gekomen in de Germaansche volken. De Grieksche wereld vertegenwoordigt den knapenleeftijd, de Germaansche die van den man. Ge loof en staat, vrijheid en zedelijkheid, welvaart en dichtkunst komen eerst bij de Germanen tot vollen wasdom<sup>1</sup>. Allerszonderlingst is de wijze, waarop hij tot dat inzicht kwam, gelijk hijzelf bij herhaling vermeldt. „Een hooger karakter vond ik in de Germaansche dan in de Grieksche volken: dat voelde ik bij het lezen van onzen Ossian en het vergelijken van hem met Homerus.”<sup>2</sup> – Deze gedachten waren geen van beide nieuw of oorspronkelijk. De vergelijking der tijdperken in de wereldgeschiedenis met de leeftijden van den mensch zat in de lucht. Wel heel anders dan in Van Heusde's goedig-deftige brieven klonk zij juist in dienzelfden tijd (1827) uit den mond van den jongen Victor Hugo in zijn *Préface de Cromwell*. Ossian te prijzen als den Homerus van het Noorden was reeds lang een gemeenplaats. Ons brave vaderland kwam met zijn Ossian-vereering wat achteraan, en met den twijfel aan de echtheid der Ossian-poëzie eveneens. Dat Van Heusde, Ossian eenmaal aanvaard hebbende, nog geen Keltische geest onderscheidde van den Germaanschen, is te vergoelijken. Hoe zot overigens ook deze dubbele vergissing moge zijn, en hoe groote naïveteit er in school, om op deze vergelijking de structuur der wereldgeschiedenis te baseeren, Van Heusde's opengaan voor een anderen geest dan die der oudheid had voor zijn leerlingen een machtig gevolg, namelijk dat hij het eerst aan onze hoogeschoolen de geschiedenis der Middeleeuwen voordroeg, niet als „de donkere nacht der barbaarschheid” maar als „de dageraad van latere verlichting”, „geene middeleeuwen, maar de eerste leeftijd der Germaansche natie”. Met bewondering sprak hij

<sup>1</sup> Van Heusde, *De school van Polybius of Geschiedkunde voor de negentiende eeuw*, Amsterdam 1841, p. 28 vg., 139 vg. en passim; id., *Brieven over den aard en de strekking van hooger onderwijs*, Utrecht 3e uitg. 1835, p. 308; Pareau t.a.p. p. 916.  
<sup>2</sup> *Brieven over hooger onderwijs*, p. 111, 308; *De school van Polybius* p. 62, 180. Enkel op deze laatste plaats in het nagelaten werk, dat na zijn dood verscheen, spreekt hij van de verdachte echtheid van zijn Ossian, zonder daarom echter zijn stelling met betrekking tot het karakter dezer poëzie op te geven.

van ridderwezen en kruistochten, wees op de schoonheid van middel-eeuwsche bouwkunst en poëzie <sup>1</sup>. Het is een ietwat onverwachte en afzonderlijke vorm van de romantiek, die wij hier waarnemen.

De geest van Van Heusde heeft zeer weinig gewerkt te Leiden, ook niet veel te Amsterdam, sterker uit den aard der zaak te Utrecht <sup>2</sup>, het eigenaardigst en misschien het langst van al te Groningen. Daar is behalve de Groningsche richting in de hervormde kerk, jaren lang, zooals wij reeds vermeldden, een beziel en begaafd vereerder van Van Heusde aan het woord geweest in Star Numan. De letterkundige faculteit te Groningen heeft zelfs uit Van Heusde's eigen huiselijken kring twee in haar midden gehad: zijn neef en bijkans pleegkind J. A. C. Rovers en zijn zoon J. A. C. van Heusde. Doch dezen waren geen van beiden markante figuren, en het getij der Heusdiaansche beginselen was al aan 't verlopen, toen zij optraden.

Het waren de Groninger theologen, die, door de denkbeelden van den meester in het systeem van hun leering en hun herderlijken arbeid vast te klinken, daaraan de langst aanhoudende werking hebben gegeven. Drie van hen hadden aan 's meesters voeten gezeten: Van Oordt, Pareau en Muurling. De voorloper, de jonggestorven T. A. Clarisse, had niet te Utrecht gestudeerd, maar als jong predikant te Doorn Van Heusde's denkbeelden hartstochtelijk omhelsd. Hofstede de Groot kende de leer slechts door bemiddeling, maar beleed luide den onschatbaren invloed, dien zij op zijn geest had uitgeoefend.

Al hebben de leeraars zelf en de leerlingen meer dan eens verzekerd, dat Pareau eigenlijk de ziel van de Groningsche school is geweest <sup>3</sup>, de bewegende kracht blijft niettemin Hofstede de Groot, en een beschouwing, die de school niet van strikt theologisch gezichtspunt maar als tijdsstrooming zoekt te verstaan, moet hem op den voorgrond plaatsen. Bovendien is door De Groot zelf en door anderen veel meer van zijn levensgeschiedenis bekend dan van die der overigen, en niets is voor de geschiedenis eener geestelijke beweging zoo veel waard als de persoonlijke vorming van haar dragers te kennen <sup>4</sup>.

Petrus Hofstede de Groot, die in 1802 te Leer uit Hollandsche ouders geboren was, heeft zijn leven lang naast een verbazende activi-

<sup>1</sup> Star Numan t.a.p. p. 24. <sup>2</sup> Lakke t.a.p. p. 302 vg.. <sup>3</sup> Van Oordt aangehaald in *Waarheid in Liefde* 1867, p. 122; Hofstede de Groot ib. 1869, p. 558<sup>1</sup>; Muurling, L. G. Pareau, een levensbeeld, Groningen 1866, p. 23. <sup>4</sup> J. Offerhaus Lz. heeft het leven van Hofstede de Groot beschreven in de *Levensb. der Mij. der Ned. letterk.* 1887; J. B. F. Heerspink een afzonderlijke levensbeschrijving van hem uitgegeven: *Dr P. Hofstede de Groot's leven en werken*, Groningen 1898.



teit een sterke vatbaarheid voor gemoedsbewegingen bewaard. Hij was een van die naturen, die al wat zij meenen, vurig meenen, die zich nauwelijks kunnen voorstellen, dat een ander het te goeder trouw met hen oneens is, een man van plotselinge ingevingen, die zijn werken onderneemt met hart en ziel en ze tot stand brengt in een opwinding, die tot overspanning leidde <sup>1</sup>, vatbaar voor den stoutsten moed en voor de grootste inconsequentie en zelfbedrog. Het schijnt van belang, die trekken aanstonds te vermelden, omdat juist aan zulk een affectief moment uit zijn kinderjaren een overwegende beteekenis voor zijn gansche ontwikkeling mag worden toegekend, meer dan hem ooit bewust zal zijn geworden. De jammerlijke kinderangst voor de voorbeschikking der meesten tot verworpenheid heeft aan het calvinisme den bitteren haat van velen bezorgd, bij wie zich niet vroegtijdig de hoop vastzet van uitverkoren te zijn. „Mijn levensgenot als kind werd door angst daarover vergald. Uren lang lag ik nu en dan 's nachts wakker, en schreide en bad, dat ik toch niet tot de verworpenen mogt behooren, en werd dan schier wanhopig, dewijl aan Gods raadsbesluit toch niets kon veranderd worden.” <sup>2</sup> In het huis van zijn ouders was overigens de oud-calvinistische strakheid getemperd door het zachte sentiment, dat de geliefkoosde huislectuur: Jung-Stilling, Lavater, de Wandsbecker Bote en Van Alphen ademde, zoodat toch de gedachten van den knaap wel in den regel in blijder sfeer konden zweven. De theologische roeping was vroeg aanwezig: „Ik wil dominé worden; als ik maar eerst rooken kon” <sup>3</sup>. Maar toen de rookkunst vermeersterd en de academie betreden was, kwamen er ernstiger bezwaren. Zou hij vrede kunnen vinden in de hervormde leer, met name in die der voorbeschikking? Hij nam zich voor, om als de theologische studiën hem geen bevestigend uitsluitsel gaven, over te gaan tot de doopsgezinden of remonstranten.

De liefderijke en vreedzame leering van oom Muntinghe was wel geschikt, zijn dogmatische zwarigheden op den achtergrond te schuiven. Muntinghe werd zijn mentor ook in de leiding bij klassieke lectuur en de studie van het Hebreeuwsch en Arabisch, waarvan bij den hoogleeraar der Oostersche talen, Wolters, niet veel terecht kwam. Uit Muntinghe's *Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel* werd hij vertrouwd met de voorstelling, dat God zich in de groote feiten der wereldgeschiedenis openbaart, om daarmee den mensch op te leiden

<sup>1</sup> Ms. Aanteekeningen in het bezit van Dr C. Hofstede de Groot, op 1838, ib. Herinneringen, p. 44. <sup>2</sup> Herinneringen p. 33; Vijftig jaar in de theologie, Groningen 1872, p. 9. <sup>3</sup> Herinneringen, p. 12.

en te vormen tot hoogere menselijkheid. De lectuur van Herder, dien hij, dwalende in de academische bibliotheek, ontdekte, versterkte de bereidheid van zijn geest, om straks de zoete leeringen van den Utrechtschen wijze gretig in te drinken. Welke bekoring moest niet die leer hebben voor jongelieden, die voor de vorming van hun smaak slechts Lulofs hadden gehad, en die hun philosophische inzichten moesten opdoen bij den zonderlingen Keesje de Waal. Utrechtsche studenten, die te Groningen kwamen, spraken met ontzag en aandoening over Van Heusde. Kwam men te Utrecht, dan was het Van Heusde al wat er ruischte. De Groot en zijn vrienden zochten dissertaties uit Van Heusde's school, besloten Plato te bestudeeren, maar begrepen hem niet recht, sloegen Hemsterhuis op en verbaasden zich, totdat een Oostfriesche kennis van De Groot, die te Utrecht studeerde, op zijn doorreis een excerpt meebracht uit Van Heusde's college over de geschiedenis der wijsbegeerte, dat hij op het verzoek der vrienden te Groningen achterliet. „Nooit heeft welligt enig geschrift zulk een invloed op mij geoeffend als deze weinige bladen.”<sup>1</sup> – Is het niet de bekeering, die Van Heusde van den geleerde wilde? Zoo werden De Groot, Amshoff, Van Herwerden, Taco Roorda meer de leerlingen van Utrecht dan van Groningen<sup>2</sup>.

Sedert 1823 doceerde de jonge Clarisse, die bij Muntinghe's emeritaat als buitengewoon hoogleeraar was benoemd en hem in het volgende jaar bij zijn dood opvolgde als gewoon hoogleeraar, de theologie te Groningen in Heusdiaanschen trant. Te kort echter, om een vast leerstelsel te ontwikkelen; hij stierf reeds in 1828, en werd in 1829 opgevolgd door Hofstede de Groot zelven, die zijn predikantsplaats te Ulrum ruimde aan zijn studiegenoot Hendrik de Cock. In hetzelfde jaar, eenige maanden vroeger, was voor Tinga, die gestorven was, Joan Frederik van Oordt gekomen, en in 1831 verving Louis Gerlach Pareau den ouden Ypey. De faculteit was in drie jaren geheel vernieuwd en thans bezet door drie mannen van even dertig jaar, die allen volbloed aanhangers waren van de school van Van Heusde. Naast hen waren de oude studievrienden Amshoff en Van Herwerden als predikanten te Groningen werkzaam.

Het was niet zonder beteekenis, dat De Groot gedurende den tijd, dat Van Oordt als luitenant van de vrijwillige studenten-compagnie in 1830 en 1831 te velde lag, de gansche theologie te onderwijzen had, daar Ypey afgeleefd was. Hij nam alle colleges van Van Oordt waar en

<sup>1</sup> De Gron. Godgeleerden, p. 18. <sup>2</sup> Herinneringen, p. 30.

bekwaamde zich daardoor ongemeen voor de taak van opperbevelhebber, die hij lange jaren zou vervullen. De wijze, waarop de zeldzame eenstemmigheid van hun leer zich in de eerste jaren van hun professoraat gaandeweg consolideerde, de herinnering, hoe zij elkander vonden, leefde in De Groot's geheugen vooral in een gesprek op een hunner Vrijdagavondbijeenkomsten, waarop zij gewoon waren, hun onderwijs samen te bespreken, in den winter van 1833-1834. In haast legendarischen stijl klinkt het. „Het is mij gisteren volkomen duidelijk geworden...”, zei de een. „Voor een veertien dagen zag ik...”, hernam de tweede. „Ik konde”, zeide de derde, „voor een dag of vier niet voort met mijn collegie, totdat het mij als een licht opging...” – Wat zij zagen, daarover straks. De nieuwe waarheid was ontdekt, door „den een op uitlegkundigen, den ander meer op historischen, den derde meer op wijsgeerigen weg”<sup>1</sup>. Het is volkomen in overeenstemming zoowel met de leer van Van Heusde als met het persoonlijk karakter van De Groot, dat hij in die herinnering zoo sterk den nadruk legt op de intuïtieve geboorte van hun gemeenschappelijk inzicht.

In 1834 verscheen *Christelijke betrachtungen*, door De Groot met Amshoff en Van Herwerden geschreven, het eerste teeken van het bestaan eener nieuwe richting, en daarmee ook de eerste ergernis. In 1835 stichtten de Groninger theologen hun godgeleerd gezelschap, waarvan in 1837 het tijdschrift *Waarheid in Liefde* uitging<sup>2</sup>. In 1840 werd het eerste boek gedrukt van die serie van „zeven handboeken in één geest door drie professoren”, in welke zeldzame overeenstemming De Groot een merkwaardig bewijs zag, hoezeer hun de waarheid was opgegaan<sup>3</sup>. Inmiddels was in het jaar te voren Van Oordt naar Leiden vertrokken en vervangen door Willem Muurling, die, Heusdiaan als hij was, weinig tijd noodig had, om zich van harte aan te sluiten bij de Groningsche richting, die thans in het gansche land over de tong ging.

De Groningers zelf hebben steeds sterk den nadruk gelegd op het historische uitgangspunt hunner richting. Wat hun op dien Vrijdagavond allen klaar werd, was het besef, „dat eigenlijk de historie hoofzaak is in het Christendom”<sup>4</sup>. Wat Van Heusde hun geleerd had „door zijn geschiedenis der volken en zijne aanwijzing van den langzamen

<sup>1</sup> De Gron. Godgeleerden, p. 32. <sup>2</sup> De titel, ontleend aan Ephes. 4 vs. 15, herinnert aan een godgeleerd studenten-gezelschap, dat omstreeks 1820-1830 te Utrecht bestond onder de zinspreuk: Ἀληθεύειν ἐν ἀγάπῃ. <sup>3</sup> Herinneringen, p. 61. <sup>4</sup> Gron. Godg. p. 32.

voortgang des menschelijken geslachts tot rijper en volwassen leeftijd'', verbonden zij met het hoofddenkbeeld van Muntinghe, dat De Groot vroegtijdig tot het zijne had gemaakt: God zich openbarend in alle groote feiten der geschiedenis tot opleiding van het menschdom. Zij werkten deze gedachten uit in evangelischen zin tot de beschouwing, „dat in het Christendom het voornaamste is de openbaring en opleiding door God in Jezus Christus ons gegeven, om ons Gode steeds gelijkvormiger te maken''. In de eerste verzen van hoofdstuk 4 uit den brief aan de Galaten vonden zij het uitgesproken; volgens Pareau zegt de apostel daar, dat „God de kindschheid des menschdoms naar de eerste kinderlijke beginselen zijner opvoeding geleid heeft, totdat hij in de volheid des tijds zijnen Zoon heeft gezonden, opdat wij door den geest des Zoons beziel, als volwassene kinderen van God zouden leven''<sup>1</sup>. De Groot heeft die denkbeelden ontwikkeld in zijn *Voorlezingen over de geschiedenis der opvoeding des menschdoms door God tot op de komst van Jezus Christus*<sup>2</sup>. Hun historisch standpunt beduidde dus geenszins een toepassen van historische methode en kritiek op de openbaring of den godsdienst zelf, maar het bloote feit, dat zij hun godsdienstige voorstellingen baseerden op een buiten de theologie om gewonnen geschiedphilosophie. In het oude theologische rationalisme werd zodoende een historisch perspectief gebracht, meer voorloopig niet. Op zich zelve zouden dergelijke beschouwingen van de Groninger beweging nimmer „het réveil van het Noorden'' hebben gemaakt. Doch zij hadden nog meer van Van Heusde geleerd.

Wat ons den grooten opgang van hun richting verklaart, is niet die historische beschouwing, maar het innige gevoelselement. Het is niet Van Heusde alleen geweest, die dit zaad had gestrooid. De Groningsche vrienden brachten hun neiging tot het gemoedelijke al mee van de lectuur hunner kinderjaren, van Stilling bovenal. Benjamin Constant had hen gesterkt met het betoog, dat het godsdienstig gevoel een eigen, natuurlijke ingeschapen functie is<sup>3</sup>. Maar Clarisse, Van Oordt en Pareau brachten het gevoel uit Utrecht van Van Heusde mee in dien nieuwen, zachten, trillenden glans, die electriseerde en verrukte. Naarmate zij de onmiddellijke aanraking met den Wijze verloren, verbleekte in hun gevoelszaligheid het platonische element, om het licht van het evangelie des te helderder te doen schijnen. Dit was iets heerlijk en iets nieuws, dit verschilde zoozeer van de nuchtere, effen ver-

<sup>1</sup> Waarheid in Liefde 1839, p. 923; Gron. Godg. p. 42 vg.. <sup>2</sup> Uitgegeven te Groningen 1846. <sup>3</sup> Gron. Godg. p. 17.

earing van nuttigheid en deugd, waarin de meerderheid der predikanten leefden, dat deze jongeren als mystieken golden, wat zij toch eigenlijk nooit geweest zijn. Wel is De Groot in 1836, dus toen zijn theologisch standpunt reeds gevormd was, tot een ijverig aanhanger van het spiritisme bekeerd door Dr H. Wolthers, denzelfden, over wiens proeven met Bakker en Hendriksz vroeger gesproken is <sup>1</sup>.

Ook het gevoelselement evenwel zou hun aantrekkingskracht nog niet volledig verklaren, indien niet het historisch gezichtspunt aan het godsdienstig gevoel het centrale object geweest had in Jezus Christus. Het christocentrische wordt algemeen als de hoofdstrekking en de hoofdverdienste van de school aangemerkt. In Christus geeft God aan het rijpe menschdom den meester, die Gods eigen openbaring, dat is opvoeding, voltooit. Tot hem op te zien, in hem zich te verdiepen, hem na te volgen was het leven van den christen.

Hier lag hun kracht. Maar hier lagen ook de wortels van hun onrechtzinnigheid. Wanneer de begripen bekeering en wedergeboorte verflauwden tot opvoeding en ontwikkeling, wanneer men „in tegengestelde orde als de oude kerk, van de geschiedenis van Christus voortschreed tot zijn natuur, in plaats van omgekeerd zijn geschiedenis te verklaren uit zijn van te voren bepaalde natuur” <sup>2</sup>, zou dan de leer intact kunnen blijven? Wanneer de heilsgeschiedenis enkel opvoeding werd tot hooger menselijkheid, indien Jezus gezonden was, om te werken door zijn leven, waar bleef dan de noodzaak van Jezus' dood? Hier was geen plaats meer voor de straffe voldoeningsleer, voor verzoening van den toorn des Vaders, voor loskoop door het bloed. Het sterven werd enkel daad van liefde, onder toelating Gods. – En hoe liet zich met het goddelijk opvoedingsplan de verwerping der meesten rijmen? Wat viel er door God op te voeden, als men die „godslasterlijke leer” met haar „vreeselijke uitwerking op ontelbaar vele brave menschen” <sup>3</sup> moest handhaven? Zoo zonk ook de leer der uitverkiezing voor hun geest ineen; met groote beslistheid en voorliefde leert de Groninger school de eindelijke zaligheid van allen.

Het was een geloof, dat in het licht leefde, nog vol van het blijde optimisme der 18e-eeuwsche verlichting. Terwijl het orthodoxe réveil eveneens de registers opentrok van het innig gevoel, maar dan den voorhang wegschoof van de wilde fantasmagorie van den offerdood, het

<sup>1</sup> Aanteekeningen 1836—1837, en 1859. <sup>2</sup> D. Chantepie de la Saussaye, *La crise religieuse en Hollande*, Leyde 1860 p. 69, 71. <sup>3</sup> Hofstede de Groot, *Herinneringen*, p. 33.

gevoel sidderen liet voor de dramatische geweldigheid van schuld en toorn en verzoening, het smelten liet in bloed en tranen, en de schriftwoorden met vlammen aan den hemel schreef, wees de Groninger theologie naar het beeld van een milden Heiland, waaraan de zwarte schaduwen en de groote tragiek ontbraken...

Uit hun gronddenkbeeld omtrent het opvoedende wezen der openbaring volgt van zelf, dat hun eigen taak niet anders kon zijn dan een afschaduwing van die der Godheid: opvoeding. Positief en praktisch te zijn was het hoofdstreven. Zij willen populair zijn, kennis verbreiden, opbouwen. De Groot had bij zijn studie altijd onmiddellijk de voorstelling voor oogen, aan welke menschen zijn weten ten goede kon komen: aan de studenten, de burgerij, de jeugd, de onderwijzers, de misdeelden <sup>1</sup>. Door zijn maatschappelijken arbeid, zijn schoolopzienswerk, zijn buitengemeene en stille liefdadigheid heeft hij aan de praktische verplichtingen, die zijn leer hem oplegde, ruim voldaan.

Een eigenaardig uitvloeisel van de naïef-optimistische verwachting eener aanstaande aardsche volmaking was hun vast vertrouwen, dat hunne richting spoedig de alom heerschende en erkende zou zijn, vaster wellicht, dan het eenige andere godsdienstige richting heeft vertrouwd. Vandaar ook hun afkeer van de aanduiding hunner gevoelens als 'school' <sup>2</sup>. Hoe? zij waren immers de kerk der toekomst. Er zijn maar enkele theologen meer, die ons tegenspreken, meent De Groot in 1851; hij zou ook niet vatten, „welk redelijk denkende godgeleerde nu nog onze tegenstander zou zijn” <sup>3</sup>. Hij ziet voor zijn blik rondom op aarde alle bijzondere godsdiensten schielijk vervallen: de Hindoes in Britsch-Indië, den Islam, de katholieke kerk in Amerika. Italië zal spoedig te winnen zijn voor het evangelie; 'de dood des pausdoms' wordt verhaast door de bijbelgenootschappen <sup>4</sup>. Met welgevallen merken de Groningers elk teeken van verflauwing der grenzen tusschen de kerkgenootschappen op. Toen Muurling nog te Franeker was, kwamen doopsgezinden, joden en roomschen zijn academiepreeken hooren. De Groot teekent met levendige voldoening aan, hoe Pareau, Van Oordt en hij elkaar op een Zondag in de Boteringestraat ontmoetten, elk op weg naar een andere kerk om te preeken: de hervormde, de luthersche en de doopsgezinde; hij herinnert zich daarbij, hoeveel opspraak dertig

<sup>1</sup> J. Offerhaus Lz. in *Levensb. Letterk.* 1887, p. 249. <sup>2</sup> *Gron. Godg.* p. 5, 31; *Waarheid in Liefde* 1844, p. 95. <sup>3</sup> *Woord aan de hervormde gemeente te 's Gravenhage over de Groninger godgeleerden en hunne bestrijding in 'den Nederlander', 's Grav.* 1851, p. 16. <sup>4</sup> *Waarheid in Liefde* 1853, p. 631; 1854 p. 225, 432, 627; *Vijftig jaar in de theologie* p. 39<sup>22</sup>.

jaren eerder Muntinghe's eerste preek in de doopsgezinde kerk had gegeven <sup>1</sup>. Hij heeft sympathie voor de oud-katholieken, ja hij zou het hebben voor de roomsche kerk zelf, wanneer niet herhaaldelijk haar houding zijn strijdlustige natuur in vinnigen pennestrijd met katholieke priesters bracht <sup>2</sup>. — In de latere jaren van de school accentueert zich bij hen het bewustzijn, dat zij aan het opbouwen zijn van de evangelisch-katholieke kerk der toekomst, waarin, wie weet hoe spoedig, de bestaande verschillen zich zullen oplossen <sup>3</sup>.

Die algemeene evangelische kerk der toekomst zal de eindelijke bekroning zijn van een echt Nederlandsche nationale theologie, waarvan zij zich in het heden de dragers voelen. Zij noemen zich wel de evangelische en Nederlandsche theologen <sup>4</sup>. De kiemen van dit neerlandisme lagen in de school van Van Heusde, en hadden zich ontwikkeld in de jaren van hun strijd met de orthodoxie. Het is alweer De Groot, die deze gedachte uitbeeldt en er ook wapenen uit smeedt. Terwijl Pareau het voorgevoel der christelijke volmaaktheid naspeurt in de oude wijsbegeerte <sup>5</sup>, zoekt De Groot de onmiddellijke voorgangers der richting in de vaderlandsche kerkgeschiedenis. Van Heusde had, waar hij kon, de aandacht gevestigd op echt Nederlandsche verschijnselen en persoonlijkheden; hij was misschien de eerste, die de betekenis van Geert Groote zag <sup>6</sup>. Vandaar was het geen toeval, dat de jonge Clarisse materiaal verzameld had over Friesche, Groningsche en Overijselsche kerkgeschiedenis, over Geert Groote in het bijzonder, dat Muurling over Wessel Ganzevoort promoveerde. Bovendien was in de richting der Groninger theologen zelf allerlei, wat hen naar die kanten trok: naar de broeders des gemeenen levens en Thomas a Kempis hun op den voorgrond stellen van de moraal en den persoon van Christus, naar de christelijke humanisten: Ganzevoort, Erasmus, hun eigen hoop op een algemeene gezuiverde evangelische kerk, die ook dezen had bezielde, naar de uitgesproken syncretisten als Hubert Duifhuis en Hugo de Groot hun eigen afkeer van scherpe grenslijnen tusschen de kerken. Naarmate nu hun eigen werken hen meer en meer in tegenstelling bracht tot de rechtzinnige hervormde kerk, die zich

<sup>1</sup> Boeles, Frieslands hoogeschool II p. 799; Hofstede de Groot, Aanteekeningen, 1 Juli 1834. <sup>2</sup> Offerhaus, t.a.p. p. 290; Hofstede de Groot, Gesch. der Broederenkerk, p. 95. <sup>3</sup> Hofstede de Groot, Annales Academici 1852—1853; vgl. reeds Wat moeten wij, godgeleerden in de Ned. herv. kerk, nu doen? Gron. 1842, p. 28, en zie Offerhaus t.a.p. p. 274. <sup>4</sup> Gron. Godgeleerden, p. 29. <sup>5</sup> Oratio, Annales academici 1857—1858; vrij vertaald in Waarheid in Liefde, 1859. <sup>6</sup> Brieven over hooger onderwijs, p. 33 v.g..

op Calvijn en Dordt beriep, ontwikkelde zich bij hen, met name bij Hofstede de Groot, de volgende voorstelling. Een echt Nederlandsche godgeleerdheid was reeds in Thomas a Kempis, Wessel, Erasmus, Duifhuis werkzaam, om het vaderlandsch geloof in bijbelsch praktischen zin krachtig en zuiver te ontwikkelen, toen deze groei gestuit werd door de vreemde invloeden van Luther en Calvijn, die voor het bijbelsch praktische beginsel een speculatief-juridisch in de plaats stelden, de inlandsche kiemen verdrukten en verstikten, en drie eeuwen lang de echt-Nederlandsche theologie in den hoek drongen, die in doopsgezinden en remonstranten op zijpaden bleef voortwandelen. Het is vooral Calvijn, die anti-nationaal heeft gewerkt, want „wij zijn Germanen en voegen ons niet dan gedwongen in dien vreemden Romanischen vorm”. Nu is de tijd gekomen, om „ons weder aan te sluiten aan onze aloude Nederlandsche godgeleerden..., die het evangelie als Nederlanders voor Nederlanders hebben opgevat en toegepast”. Van deze Nederlandsche theologie is nu de Groningsche richting de draagster, maar de algemeene triomf schijnt nabij: „utinam in aetatis nostrae libertate et lumine se expandat et fiat catholica!”<sup>1</sup>

Het is wel zeer merkwaardig, dat deze voorstelling van een oorspronkelijke, zuiver nationale hervorming in Nederland, zonder verschil van richting, door de kerkhistorische studiën der twintigste eeuw meer en meer is bevestigd<sup>2</sup>, al zijn daarmee natuurlijk nog niet de militante gevolgtrekkingen gerechtvaardigd, door de Groningers daarop gebaseerd. Hofstede de Groot kwam tot die voorstelling slechts ten deele door historisch onderzoek, meer door intuïtie, en zij diende hem in de eerste plaats tot strijdmiddel. Niettemin blijft hem de verdienste van een historisch inzicht, dat eerst veel later door het ontvouwen der détails als juist zou worden bewezen.

Zoowel in hun opvatting van de ontwikkeling der Nederlandsche kerk als in die van het gansche wereldverloop ligt eenzelfde trek van vaardige historische constructie, die haar rechtvaardiging zoekt in haar eenvoudigheid en sprekendheid. De school wilde in alle opzichten populair zijn en praktisch, en kwam daardoor licht er toe, zich ook

<sup>1</sup> Hofstede de Groot, Beschouwing van den gang, dien de christelijke godgeleerdheid in het algemeen dusverre in Nederland heeft gehouden, in Ned. Archief van kerkelijke geschiedenis II 1842 p. 123—190; Gron. Godg. p. 216; De theologia futura euangelico-catholica, Annales Academici 1852—1853 p. 158; Woord aan de herv. gem. te 's Grav., p. 6 vg.; Muurling, Over de echt christelijke beginselen der oorspronkelijke Nederlandsche hervormde kerk, Gron. 1849. <sup>2</sup> L. Knappert over J. W. Pont, Gesch. van het Lutheranisme in de Nederlanden tot 1618, Museum XX 1913 col. 229.



met een populaire, oppervlakkige argumentatie te vergenoegen. Zij roemde erop, haast nimmer negatief te zijn, altijd op te bouwen; van al het geschrevene in *Waarheid in Liefde* behoefde nooit iets herroepen te worden, meende De Groot. Doch deze verdienste was eenigermate te danken aan de gewoonte, om terzijde te laten, wat men had *moeten* ontkennen en afbreken, om door een subjectieven uitleg, niet op kritische maar op gevoelsgronden geconcipieerd, de leer met schijnbaar behoud van het oude pasklaar te maken en met uitwissching van grenzen te vereenigen, wat niet bijeen hoorde. Het was volstrekt niet alleen de strenge partij, die men smalend 'Bilderdijk's school' noemde, die de Groningsche stellingen bestreed: Royaards ontkende de juistheid van De Groot's historisch neerlandisme, Doedes en de jonge remonstrant Des Amorie van der Hoeven wezen op zwakheden in hun bijbeluitleg <sup>1</sup>. „Noch het bijbelsch begrip van openbaring, noch de nieuwtestamentische logos-voorstelling is door de Groningsche school ergens onderzocht'', zegt Sepp <sup>2</sup>. De onwetenschappelijke gemakkelijheid, waarmee zij het Woord tot den Woordvoerder, onfeilbaarheid tot feilloosheid, openbaring tot opvoeding maakten, gaf elkeen, hoe ook gezind, vat op hen.

Er is wel iets treffends in het uiteengaan van die twee Groningers, Petrus Hofstede de Groot en Hendrik de Cock, studiekennissen, zonder bepaald vrienden te zijn geweest. De Groot had De Cock als opvolger in zijn standplaats Ulrum bevestigd, en ook na dien nog eenigen tijd door briefwisseling de aanraking met hem onderhouden. Beiden waren mannen van de daad, maar de één in alles een kind van zijn tijd, die aan de hoogeschool zijn levenselement vindt, de ander een geboren zestiendeëeuwer, die, hoewel zelf opgevoed in het verslachte geloof van zijn dagen <sup>3</sup>, in het boerenfolk krachten en denkbeelden terugvindt, waaraan alle geestelijke stroomingen sedert 1618 niet hadden geroerd. Het is in hetzelfde jaar 1834, dat beiden hun grooten stap doen.

Van rechtzinnige zijde werd sedert eenige jaren luider en luider de beschuldiging verheven, dat alle hervormde predikanten, die in evangelisch-vrijzinnigen trant leerden, hun eed op de formulieren van eenigheid braken en gestolen brood aten. Dat verwijt sloeg niet in de eerste

<sup>1</sup> Royaards, Ned. arch. van kerkelijke geschiedenis II 1842, p. 329; Doedes t. a. p.; v. d. Hoeven, Gids 1846, 690. <sup>2</sup> Chr. Sepp, Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie in Nederland van 1787 tot 1858, 3e druk p. 287—293; vgl. de brochure van Groen van Prinsterer c.s. Aan de hervormde gemeente in Nederland, Leiden 1843, p. 149, 154 enz. <sup>3</sup> H. T. de Cock, H. de Cock, Delfzijl 1886.

plaats op de toen nog weinig bekende Groninger theologen, veeleer op de gansche talrijke schare van hen, die in een mengeling van nuchter rationalisme en zielloos supranaturalisme in den trant van Van der Palm en Borger kleefden. Het was echter De Groot's impulsief en strijdbaar gemoed, dat hem het eerst drong, die beschuldiging van zich af te werpen. In 1834, hetzelfde jaar waarin hij met Amshoff en Van Herwerden in de *Christelijke betrachtingen* de eerstelingen van hun theologie gaf, publiceerde hij zijn *Gedachten over de beschuldiging tegen de leeraars der Nederlandsche hervormde kerk in deze dagen openlijk ingebracht enz.* Zonder omwegen getuigde hij daarin, „dat beloften, al zijn ze ook met eede bevestigd, geen onregt tot regt kunnen maken, maar, zoo dikwijls ze tegen de waarheid en den voortgang in het goede strijden, moeten verbroken worden”<sup>1</sup>. „Verondersteld (wat hij niet toegaf), dat de Nederlandsche hervormde kerk hare leeraren had verplicht om eene zekere, door menschen vastgestelde, kerkleer te houden;... dan zouden de leeraren verplicht zijn, zoo spoedig zij dit inzagen, eene belofte van dien aard, al hadden zij die ook met een eed bezworen, weder in te trekken en zulk een eed te verbreken.” Dit gevoelen in die dagen openlijk uit te spreken, was zeer zeker een daad van moed. Velen waren ook tevoren van de formulieren afgeweken, maar niemand had nog de behoefte gevoeld, de consequentie daarvan op zich te nemen. — In het laatst van 1834 gingen De Cock en H. P. Scholte tot de Afscheiding over, niet minder een daad van moed. Het martelaarschap, dat den moed verheerlijkt, was alleen voor de laatsten weggelegd, niet voor De Groot en de zijnen. Want al hebben zij in de volgende jaren hevigen strijd te bestaan gehad, zij waren weldra in de opdringende, haast zegevierende linie, en zijn dat lange jaren gebleven. In de Synode daalde het niveau van den kamp. Daar ging de strijd zich bewegen om den uitleg van een dubbelzinnig gestelde passage uit het reglement op de toelating tot het leeraarsambt in de hervormde kerk van 1816. Be-loofde men de formulieren te houden, *omdat* of *inzooverre* zij overeenkomstig Gods woord zijn? In dien strijd over het *quia* of het *quatenus* dreef tenslotte, nadat de Synode vijf jaar lang met adressen van alle zijden bestormd was, Van Oordt, thans te Leiden, een conclusie ten gunste van de laatste opvatting door, die in 1841 met eenparige stemmen door de Synode werd aanvaard.

Nu besloten de mannen van het réveil tot den beslissenden aanval. Gaandeweg hadden zich de partijen gegroepeerd. Helder ziende man-

<sup>1</sup> 2e uitgave, p. 120 vg..

nen hadden terstond uit Hofstede de Groot's *Gedachten over de beschuldiging* van 1834 begrepen, tot welke consequenties het Groningsche standpunt zou kunnen en moeten leiden. Falck trachtte den Koning uit dat geschrift te overtuigen, „hoe ver men bij verloop van tijd zich van Luther en Calvijn zoude kunnen bevinden, indien men het begrip billijkte van eene protestantsche leer zich allengskens ontwikkelende en wijzigende naar gelang van geleerdheid, zeden, smaak; – in één woord, progressief”<sup>1</sup>. Inderdaad was weldra de Groningsche school de erkende vijand, de gevreesde verleidster der rechtzinnigheid gebleken; haar invloed nam hand over hand toe, haar frissche bekering had zelfs Da Costa even gevoeld<sup>2</sup>. De leerlingen en vereerders van Bilderdijk hadden het ‘tua res agitur’ begrepen. Al kende Groen van Prinsterer toen de woorden van Stahl nog niet, hij zag terecht, dat men zich op een gewichtig moment bevond in de „Krisis, ob das Christenthum, ob die Menschheitsreligion die öffentliche Institution werde”<sup>3</sup>. Het was een waardige aanval. Zeven Haagsche heeren (zoo sprak men van hen): Van Hogendorp, Gevers, Capadose, Groen, Elout, Singendonck en Van der Kemp, richtten in Mei 1842 een *Adres aan de Synode over de formulieren, de academische opleiding der predikanten, het onderwijs en het kerkbestuur*. Da Costa teekende niet. Het was hetzelfde jaar, waarin van uit den Haag ‘van zekere partij’ waarschuwingen uitgingen naar Leiden tegen de lessen van ‘den godloochenaar’ Bakhuizen van den Brink<sup>4</sup>. Het ‘fiks en innig boekje’, uit Groen's pen gevloeid<sup>5</sup>, is zonder twijfel in vorm, taal en betoogkracht superieur aan het meeste, wat van de Groninger theologen is uitgegaan. Het heeft het enorme voordeel van de grondvaste stelligheid van zijn grondslag en de omljndheid zijner begrippen, waar het optrekt tegen „die gevoelstheologie, welke, na den grondslag der vereeniging met God weggenomen te hebben, zich in ijdele bespiegelingen en droomerijen over eene liefde zonder straffende gerechtigheid verliest”<sup>6</sup>. Wat zij met betrekking tot de Groninger richting van de Synode eischten, was een strenger houding inzake de onderteekening der formulieren, het afwijzen van leeraren, die de gewraakte academische opleiding genoten hadden en een stel-

<sup>1</sup> Gesprekken met koning Willem I, 8 Juli 1836, ed. Colenbrander, Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap 31, 1910, p. 276. <sup>2</sup> Eenige opmerkingen omtrent het onderscheidend karakter der Groningsche godgeleerde school, Amsterdam 1847, aangehaald bij Lakke, Ph. W. van Heusde, p. 325<sup>2</sup>. <sup>3</sup> Geciteerd bij Groen, Ter nagedachtenis van Stahl, p. IV. <sup>4</sup> M. J. Hamaker, Jacob Geel p. 84, uit Bake's dagboek. <sup>5</sup> G. J. Vos, Groen v. Prinsterer en zijn tijd, I p. 208. <sup>6</sup> Adres aan de Synode, 1842, p. 16.

lige verklaring, dat de leer van het tijdschrift *Waarheid in Liefde* strijdig is tegen de belijdenis der hervormde kerk en de zaligmakende leer der Heilige Schrift <sup>1</sup>.

De Synode, die juist in deze dagen de ministerieele beschikking ontving, waarbij de regeering voortaan van elken invloed op verandering in de kerkorde afstand deed, verklaarde zich niet bevoegd, om van deze en soortgelijke aanklachten, langs niet regelmatigen weg bij haar ingebracht, kennis te nemen. De stroom van adressen en pamfletten van beide kanten hield aan. In het begin van 1843 gaven de zeven Haagsche heeren hun woord *Aan de hervormde gemeente in Nederland* in het licht. Het was een verhoog van 164 bladzijden, waarin zij de strekking van hun adres aan de Synode toelichtten en rechtvaardigden, de gemeente zelf de hoofdpunten van het leergeschil voorlegden, en haar aanspoorden, om overal waar hun predikanten de rechtzinnigheid schonden, door aanklachten bij de lagere kerkbesturen den regelmatigen weg tot uitroeiing van het kwaad te bewandelen. Was het werkelijk, zooals de Groninger professoren beweerden, de kruistocht tegen Groningen gepredikt? <sup>2</sup> Werd de gemeente inderdaad uitgenoodigd, om de Groninger hoogleeraren „zonder vorm van proces weg te jagen, zooals het Züricher landvolk, 't welk ten voorbeelde werd gesteld, had gedaan met den te Zürich beroepenen Strauss’’? <sup>3</sup> — De zinsnede in de brochure, die op het laatstgenoemd geval doelt, spoort, hoe dreigend van aanhef, tenslotte alleen tot het gebruik van rechtmatige middelen aan, en wordt verzacht door een noot, die den indruk maakt, van den steller door een zijner medeonderteekenaars te zijn gesuggereerd <sup>4</sup>. Verwijdering der hoogleeraren uit het theologisch onderwijs door de regeering is niettemin wel degelijk het uitgesproken einddoel, waarvoor de Haagsche heeren opkomen <sup>5</sup>.

Te Groningen werkte het verhoog door zijn scherpte en niet door wat er gematigd aan was. De kreet van verontwaardiging, die de stellers aan Nederland vroegen, ging hier op tegen henzelfen. Men voelde er zich in het gevaar en het prikkelend genot der persecutie. Dien winter had het levendig woord van De Groot door zijn volksvoorlezingen over

<sup>1</sup> T.a.p. p. 26, 51 enz. enz. <sup>2</sup> Hofstede de Groot, *De Gron. Godg.*, p. 237; aldus ook de remonstrant Des Amorie van der Hoeven Jr, die kritisch tegenover de Groningers stond, in *De Gids* 1846, p. 690; vgl. ook diens *Academiereis*, p. 168. In tegengestelden zin G. J. Vos, *Groen v. Pr.* I p. 213; S. D. van Veen, in *Realencycl. f. Prot. Theol. s. v. Groninger Schule*. <sup>3</sup> Hofstede de Groot, *Vijftig jaar in de theologie* p. 20; vgl. *Gron. Godg.* p. 237. <sup>4</sup> *Aan de hervormde gemeente*, p. 100. <sup>5</sup> *Ib.* p. 101—105.

de opvoeding des menschdoms door God tot op de komst van Jezus Christus, ook door vele studenten bezocht, een hartelijke en ijverige stemming gewekt voor de zaak van de professoren en hun volgers. Het werd min of meer een nationaal-Groningsche zaak. Onder de vijfenvijftig adressen, die van alle zijden bij de Synode inkwamen tegen het jongste geschrift der Haagsche heeren, was de *Plegtige Verklaring* van een aantal leden der hervormde gemeente te Groningen, die warm wilden getuigen voor het echt christelijk onderwijs en de innig vrome gezindheid der geliefde voorgangers. Op 13 Maart 1843 brachten de Groninger studenten, hun onderlinge veeten vergetende, aan de drie professoren een serenade, waarbij het woord tot hen gevoerd werd door een jurist<sup>1</sup>, een theologant en een medicus. Wel een echt academische zegekroon voor geloofshelden. Men zag in het „fakkellicht daar buiten het beeld van het liefelijke licht, dat God, ook door onze medewerking, over Neêrland wil doen opgaan”<sup>2</sup>.

Wanneer de richting tevoren nog niet met volle recht Groningsch had mogen heeten, dan mocht zij het nu. De politieke gevoelens, die te Groningen, zooals wij vroeger zagen, reeds lange jaren weinig gunstig waren geweest aan ‘de school van Bilderdijk’, konden zich nu met de kerkelijke ten opzichte daarvan vereenigen. Er was om zoo te zeggen een nationaal Groningsch geloof ontstaan. Voor de anti-revolutionaire partij, in wier ontwaking deze strijd een niet onbelangrijke factor was geweest, was Groningen voortaan „de plaats, waar de troon des Satans is”<sup>3</sup>.

Intusschen had de Synode haar laatste woord in de zaak nog niet gesproken. De strengere richting scheen daarin thans te zullen zegevieren. De synodale commissie diende op de vraag, „hoedanig de hoogleeraren der drie godgeleerde faculteiten in nadere betrekking tot de Nederlandsch hervormde kerk zullen kunnen worden gebracht”, een advies in, dat tot de voorloopige vaststelling van een zestal punten leidde, inhoudende, „dat van nu voortaan van elken benoemden hoogleeraar in de godgeleerdheid in deze zijne betrekking zal worden verlangd de betuiging zijner verkleefdheid aan de hervormde kerk en aan de leer, welke overeenkomstig Gods heilig woord, in haren aard het wezen en de hoofdzaak uitmaakt van hare belijdenis”. Hij zal zich voorts

<sup>1</sup> De candidaat in de rechten S. M. S. Modderman. <sup>2</sup> Aanspraken en antwoorden bij gelegenheid van de serenade door de studenten der Groningsche hoogeschool gebragt aan de hoogleeraren in de godgeleerdheid, den 13 Maart 1843 (zonder naam of jaartal), p. 11. <sup>3</sup> Uit het tijdschrift *Vereeniging* geciteerd door Offerhaus, *Levensb. Letterk.* 1887, p. 235.

verbinden, om, wordt hij bevonden, strijdig met deze betuiging gehandeld of geleerd te hebben, zich deswege aan de uitspraak der kerk, wettiglijk vertegenwoordigd, te onderwerpen. Is zijn ontrouw bewezen, dan zal de Synode hem onbevoegd verklaren tot den predikdienst en de regeering verzoeken, over den leerstoel te beschikken. Men verklaarde uitdrukkelijk, ook de reeds fungeerende hoogleraren te willen treffen. De voorloopige besluiten werden in October 1843 aan de drie faculteiten om advies gezonden. Utrecht en Groningen antwoordden, dat de wetenschap buiten het rechtsgebied der kerk lag, maar de commissie bleef op haar standpunt, en verklaarde, dat het de kerk toekwam te zorgen, dat hare belangen niet benadeeld werden door hoogleraren, aan wie uit kracht hunner aanstelling de vorming der kweekelingen tot haren dienst is opgedragen en toevertrouwd. Toen nu in 1844 met een kleine meerderheid besloten was, na nogmaals de consideratiën der faculteiten te hebben afgewacht, tot een finaal besluit over te gaan, stelde de Groningsche senaat in Mei 1845 een adres aan Z. M. den Koning op, verzoekende, dat de zienswijze der Synode, strijdig tegen de uitgesproken scheiding van staat en kerk, niet zou worden bekrachtigd, welk adres ook aan curatoren, aan de andere universiteiten en aan den minister van binnenlandsche zaken werd toegezonden. — Het finaal besluit werd in de Synode niet genomen. Haar meerderheid werd eerlang Groningsch <sup>1</sup>.

Het onweer rommelde af en toe nog even weer aan. Tweemaal werd een kerkelijke procedure tegen de benoeming van Groningsche predikanten aangespannen, overeenkomstig den raad, in 1843 de gemeente gegeven <sup>2</sup>. Toen De Groot in 1851 in den Haag zou preeken, ontstond er felle ergernis, en hebben Groen en hij nog eens met woord en wederwoord elkaar bestreden.

Van omstreeks 1840 tot 1865 hebben de Groninger theologen te Groningen zelf een bijna onbepaalde heerschappij gehad, en daarbuiten hun invloed geoefend door de talrijke predikanten, die uit hunne school kwamen. Weldra was de Synode bijna geheel op hun hand en bleef het langen tijd. Met hun bijzonderen nadruk op het praktische en opvoedkundige in de herderlijke taak was het geen wonder, dat zij vele goede predikanten vormden, die zich kenmerkten door bijzondere activiteit, die de leeken in ruime mate wisten te betrekken bij het kerkelijk en

<sup>1</sup> Handelingen der Synode 1843 p. 137, 1844 p. 57 vg., 186 vg.; Acta Senatus 1845, 24 April, 14 Mei en bijlage 10, zie ook Jonckbloet p. 206. <sup>2</sup> Tegen A. Rutgers van der Loeff te Leiden in 1846, tegen L. S. P. Meyboom te Amsterdam in 1854.

liefdadig werk <sup>1</sup>. De Groot bleef de onbetwiste leider. Zijn macht wordt door iemand, bij uitstek tot oordeelen bevoegd, vergeleken bij dien van Dr A. Kuyper in dezen tijd. In den academischen senaat was hij de man, op wiens nooit verslapte activiteit men een beroep deed, zoo dikwijls er iets bijzonders te doen viel. Wanneer de wensch opkomt, dat de geschiedenis der hoogeschool in haar oorsprongen zal worden onderzocht en beschreven, is het niet tot de litterarische faculteit, dat de senaat zich wendt, maar tot De Groot <sup>2</sup>. Moeten de belangen der universiteit verdedigd worden tegen de dreigende stemmingen, die haar bestaan bedreigen, De Groot stelt het adres van den senaat en geeft een persoonlijke brochure daarnevens. Geen advies wordt zonder hem ontworpen, in geen commissie kon hij ontbreken. De ontwikkelde kringen, tot wie hun tijdschrift zich richtte <sup>3</sup>, waren te Groningen met schaarsche uitzonderingen hun richting toegedaan, en de weinige orthodoxen onder de hoogere standen waren niet in tel. De stroeve Valeton, die sedert 1845 den leerstoel voor het Hebreeuwsch innam, en daardoor met de theologische faculteit in nauwe aanraking had moeten zijn, vriend van Da Costa en Groen, maakte door zijn afwijkend standpunt nog minder opgang, dan uit zijn eigenaardigen geest, die overal hard tegen den draad in wilde, en door zijn rusteloos ijveren voor het christelijk onderwijs en de geheelonthouding te verklaren viel <sup>4</sup>. – Pareau en De Groot gaven aan niet-theologen, op hun eigen verzoek, druk bezochte colleges, ten deele in gesprekform <sup>5</sup>. Ja, zij waren het, die aanvulden, wat er aan het filosofisch onderwijs in de litterarische faculteit ontbrak. „De wijsgeeren”, zegt een leerling der Groningsche hoogeschool, „werden gevormd in de dogmatiek van Pareau en de theologia naturalis van De Groot. Wat ik mondeling van wijsgeerige begrippen, die wat klaarheid hadden, heb opgedaan, heb ik te Groningen *daar* geleerd, en vooral de theologia naturalis van prof. De Groot zal ik niet spoedig vergeten.” <sup>6</sup> De bespiegelende wijsbegeerte was anders nog wel een tijdlang door twee professoren vertegenwoordigd. Van 1806 tot 1845 door de ex-predikant Cornelis de Waal, wien bij zijn eerste beroep te Lopikerkapel in

<sup>1</sup> Chantepie de la Saussaye l.c. p. 72. <sup>2</sup> Acta Senatus 15 Maart 1841. <sup>3</sup> Waarheid in Liefde, godgeleerd tijdschrift voor beschaafde christenen. <sup>4</sup> Over hem Is. van Dijk in het levensbericht van Valeton's zoon J. J. P. Valeton jr, Levensb. Letterk. 1912 p. 78 vg.. <sup>5</sup> Muurling, Pareau p. 17. Hofstede de Groot, Opleiding tot zelfstandig inzicht in het christendom, leidraad bij acad. lessen en gesprekken met niet-godgeleerde, tegenwoordige en vroegere studenten, Gron. 1852. <sup>6</sup> J. Roos, De eerste wijsgeer der ervaring aan de Groningsche hoogeschool, Gron. 1863, p. 8.

1796 het lot ten deel was gevallen, dat de Haagsche heeren zijn collega's... gunden, namelijk om door de boeren met knuppels van den preekstoel te worden gejaagd. Naast hem stond van 1831 tot 1863 de ex-pastoor F. C. de Greuve. Met geen van beiden was men gelukkig geweest. Van elk van beiden werd achtereenvolgens het 'Wandermotiv' verteld, dat vermoedelijk aan honderden professoren in de wijsbegeerte in alle landen van Europa wordt toegeschreven: „de metaphysica is een duister vak, collega; het moet ook duister gedoceed worden". De Waal had weinig vrienden, maar vele bijnamen. De Greuve werd in die papophobe tijden nimmer vertrouwd; al had hij als voormalig professor aan het Collegium philosophicum te Leuven eenige aanspraken, om niet als ultramontaan te gelden, „hij was nog altijd gewijd priester", zooals zijn ambtgenoot De Waal den studenten „half fluisterend met zijn bekend tonggesmak bij wijze van aanhalings-teekens mededeelde" <sup>1</sup>. De theologische collega's en ook de curatoren deelden dat wantrouwen <sup>2</sup>. Voor Pareau en de zijnen kwam daarbij, dat De Greuve de eerste was geweest, die het gewaagd had, meer juist dan fijn, hun vereerden Van Heusde aan te tasten, toen deze „betooverd door de zoetheid der platonische Muze indommelde en zijne mijmeringen over het beoefenen der wijsbegeerte in den tegenwoordigen tijd in het licht gaf" <sup>3</sup>. Zelfs zijn bestrijding van D. F. Strauss bracht hem geen vermeerdering van populariteit; meer misschien de stap, dien hij tegen het einde van zijn leven nam, door tot de hervormde kerk over te gaan en in het huwelijk te treden. Wat De Greuve's philosophische richting was, hadden de studenten nooit begrepen <sup>4</sup>.

Die philosophische schemering verhoogde nog den glans der theologie. Maar het tooneel van hun hoogsten triomf waren toch niet de academische gehoorzalen, doch de stampvolle Martinikerk op Zondagavond, als de drie daar beurtelings de academiepreek hielden. Ieders eigenaardigheid kwam er volkomen uit. Pareau sprak steeds wetenschappelijk en kalm, De Groot bleef militant en ijveraar voor zijn besliste overtuiging, Muurling, vader Muurling werd het weldra, was de man voor de eenvoudigen van hart, zachtmoedig en eenvoudig, soms zalvend <sup>5</sup>. De professoren, ook die van andere gezindten, lieten

<sup>1</sup> Roos t.a.p. p. 6. <sup>2</sup> Ib. en Curatoren 1844 Aug. 24 no. 11. <sup>3</sup> Bakhuizen van den Brink, Spectator 1863 p. 169. Zie Lakke, Ph. W. van Heusde p. 233<sup>1</sup>. <sup>4</sup> Over De Waal enkele gunstiger appreciaties bij Mr H. v. A., t.a.p. p. 23 vg. en Fockens t.a.p. p. 56. Over De Greuve, behalve Roos en Bakhuizen v. d. Brink t.a.p., Annales academici 1862—1863, p. 269 en Levensb. Letterk. 1864. <sup>5</sup> Boeles, Friesland's hoogeschool, II p. 801.



geen zitplaats in hun gestoelte ledig. Voor de studentenbanken, „het oude studentenbeuntje”, stond de pedel van *Vindicat atque polit* in tenue, om de wel eens ontijdig aandringende burgerij te weren, totdat de studenten van alle faculteiten hun banken vulden <sup>1</sup>.

„Wij leven in het gelukkige land, waar niemand zich geleerd mag achten, indien hij niet ook het onderzoek van den christelijken godsdienst bemint”, sprak De Groot eens in een rectorale rede <sup>2</sup>. Tot op de dames-thees werd theologie gesproken. Ja, de Groningsche richting had zelfs haar roman: *Het Leesgezelschap van Diepenbeek* van collega Van Limburg Brouwer. Het is een sprekend bewijs voor de verbazende populariteit van de Groninger theologen, dat de pittige geest, die een leven lang in het Grieksche heidendom gewandeld had, zich in zijn laatste jaren aangetrokken voelde, om van een jong ‘Groningsch’ predikant den zegevierenden held van een zedenroman te maken.

Toch waren de teekenen van naderend verval der richting reeds vroegtijdig aanwezig. Niet voor niets hadden de Groningers hun richting een historische genoemd, dat wil zeggen: iets dat in ontwikkeling verkeert. Hofstede de Groot zelf, overtuigd als hij was van de toekomst hunner beginselen, ja, levende in de stellige verwachting van de aanstaande algemeene evangelische kerk, heeft niettemin levendig beseft, dat „het spoedig weder verdwijnen van veel, aan deze zienswijze eigen, is te verwachten”. Hun werk zal weldra verouderen, hun school zal voorbijgaan als alle vroegere, een ‘tijdverschijning’ zijn geweest, voor een aantal jaren nuttig werkende. Hij zag het gevaar van ontarding; hij wist, dat „het woord van menig meester in menig leerling wordt versteend” <sup>3</sup>. Het uit beginsel weinig wetenschappelijk karakter van hun onderwijs wreekte zich in hun leerlingen. Slechts enkelen evenaardden de meesters, in geleerdheid als L. S. P. Meyboom, de uitgever van Frans Hemsterhuis, die zijn uitgave opdroeg „Aux mânes du sage Van Heusde”, of in het militante, als A. Rutgers van der Loeff. Het grootste deel evenwel waren Groninger domineeszoons zonder veel horizon of talent, die bruikbare, misschien zeer goede predikanten konden worden, maar niet geschikt waren, om een theologische school te handhaven.

In plaats van de heerlijke samensmelting van geloofsverschillen, die de Groningers verwachtten, kwam er scherper tegenstelling en oplossing. Het was volkomen in overeenstemming met zijn grondgedachte,

<sup>1</sup> T.a.p. <sup>2</sup> Ann. acad. Gron. 1837—1838. <sup>3</sup> Gron. Godg. p. 247 vg. en aldaar inhoudsopgave X.

wanneer De Groot, die jaren lang nog van zijn krachten aan het schoolopzienschap wist te geven, het beslist christelijke openbare onderwijs van overheidswege voorstond. Dit bracht hem in strijd niet alleen met Groen van Prinsterer maar ook met de liberalen. Naar aanleiding van een door hem geschreven brochure verzocht de minister hem in 1862, zijn ontslag als schoolopziener te vragen <sup>1</sup>. Het moet hem zeer bitter zijn geweest, want het was een teeken, dat de tijden juist den tegenovergestelden loop namen van dien hij hoopte.

Pareau is de eenige van het oude drietal (sedert 1860 door de toevoeging van E. J. Diest Lorgion een viertal), die onveranderd van beginselen is heengegaan. Na een tijdperk van buitengewone opgewektheid, waaraan overspanning en opgewondenheid niet vreemd bleven, was hij een zevental jaren voor zijn dood plotseling minder geworden: „Ik kan niet, mijn hoofd laat het niet toe”, klaagde hij zijn collega's <sup>2</sup>. Hij stierf in 1866. Op zijn graf staat: *Τι κάλλιστον; Ἀρμονία*. Het is als een weemoedig herdenken van het ideaal der Groningsche school.

Pareau had zich in zijn latere jaren meer en meer afkeerig betoond van de opkomende moderne richting <sup>3</sup>. Het is te vermoeden, dat hij, tot scherper keuze van stelling genoodzaakt, de zijde van het behoud zou hebben gekozen. De meesten gingen den anderen weg. Muurling gaf reeds in 1861 blijken van naar de moderne zijde te neigen, die hij eerlang, niet zonder invloed van zijn drie schoonzoons Kuenen, Van der Wijck en Matthes voorzeker, van harte omhelsde. Evenzoo deden vroeger of later Meyboom, Lorgion, zelfs De Groot's oude vriend Amshoff.

De Groot werd eenzaam. Betrekkelijk snel is de invloed en de populariteit van de Groningsche richting verzonken. Reeds in 1860 spreekt Chantepie de la Saussaye van haar als een beweging, die haar tijd gehad heeft <sup>4</sup>. De studentenbanken waren na 1866 op eenmaal ledig. In dat jaar gaf de invoering van het lidmatenkiesrecht in de hervormde kerk aan de Groninger richting een belangrijke doch moeilijke positie. Met haar stemmen kon zij den doorslag geven aan orthodox of modern, die ten weerszijden van haar omhoog waren gekomen. Men heeft het De Groot als een inconsequentie aangerekend,

<sup>1</sup> Hofstede de Groot, Hoop en vrees voor het openbaar lager schoolwezen, Gron. 1862. <sup>2</sup> Muurling, Pareau p. 20, 21. <sup>3</sup> Ongunstige beoordeeling van Busken Huet's Brieven over den bijbel in Waarheid in Liefde 1859 p. 111—153; vgl. Hofstede de Groot over Pareau, ib. 1867, p. 136<sup>1</sup>. <sup>4</sup> La crise religieuse en Hollande p. 70.

dat hij toen zijn invloed heeft gebruikt, om de behoudende partij te doen zegevieren. Ten onrechte. De Groningsche beginselen lieten den weg tot terugkeer naar een getemperde rechtzinnigheid evengoed open als dien naar het modernisme. Of echter De Groot in zijn emeritaat sedert 1872 toch niet met weemoed de geheele faculteit heeft bezet gezien door vertegenwoordigers van andere richtingen dan de zijne? Aan een steeds dichterbij komen van de Ecclesia evangelica-catholica kan hij toch moeilijk zijn blijven gelooven. In het jaar na zijn aftreden werd de uitgave van *Waarheid in Liefde* gestaakt. In de Synode handhaafde zich de Groningsche invloed nog het langst.

De hedendaagsche evangelische richting, die dikwijls als de voortzetter van de Groningsche wordt aangemerkt, beroept zich zelve weinig op haar <sup>1</sup>. De Groningsche richting behoort met haar kenmerkende eigenaardigheden tot het verleden.

Is zij een nabloei geweest of een begin? Als theologische school het eerste, als geestelijke strooming het laatste. In haar geheel een overgang. Een provisorisch karakter is het hare met recht genoemd <sup>2</sup>. Zij zijn geen echte theologen meer en evenmin waarlijk historisch en wijsgeerig denkende onderzoekers, al noemen zij hun standpunt historisch. Zij beginnen het leerstelsel te ondermijnen, doch niet met kritische wetenschap. Men zou hen de laatste echte kettters kunnen noemen. „Haar dogmatische arbeid droeg een haeretisch merk.” Zij meenden „de dogmatiek te zuiveren, met oude ketterijen te herstellen” <sup>3</sup>. Ketterij veronderstelt, zal het woord toepasselijk zijn, in beginsel gelijkheid van praemissen en methode met de ware leer. De modernen zijn uit het oogpunt der rechtzinnigheid geen kettters meer maar ongeloovigen. Bij de Groningers daarentegen was het standpunt in beginsel volkomen supranatureel en leerstellig gebleven; zij verwrikken de stutten van het geloof, maar houwen ze niet om. Daarom zijn ook op hen voor het laatst de oude termen van de theologie ten volle toepasselijk geweest. Zoo heeft men hun, en meest met recht, een gansche lijst van aloude errores verwijtend voor oogen gehouden: docetisme, arianisme, pelagianisme, socinianisme en wat niet al. Voor het moderne standpunt heeft geen dier termen meer zin. Al deze ketterijen hadden zij evenwel niet op kritische gronden maar op gevoelsgronden ontwikkeld.

<sup>1</sup> W. F. K. Klinkenberg, *De evangelische richting, Kerk en secte*, serie 1 no. 2, 1907, geeft zelfs aan Schleiermacher als wegbereider een plaats, die de Groningers hem nooit zouden hebben toegegeven. <sup>2</sup> E. J. P. Jorissen, *Iets over de verdiensten der Groninger school*, Groningen 1864, p. 11. <sup>3</sup> Id. ib..

Met hun teleologisch optimisme, hun wetenschappelijke oppervlakkigheid, hun vaagheid, hun naïef paedagogisch streven zitten zij vast aan het verleden. Wat hen daarvan scheidt, is geen moderne kritiek maar hun helderder gemoed, hun behoefte aan innigheid, geconcentreerd in hun liefde tot Christus. Dat is het, wat hun beweging recht geeft op den eere naam van het godsdienstig réveil in het Noorden, hun toegekend door D. Chantepie de la Saussaye en door Busken Huet <sup>1</sup>. Daardoor hebben zij velen verheven boven die mengeling van supranaturalistische en rationalistische sleur, den nuchteren dienst van het gezond verstand en de deugd, die nog omstreeks 1835 het eenige alternatief vormde met den fellen ijver van de steile calvinisten <sup>2</sup>. De ontwikkelingsvoorwaarden voor de moderne richting zouden heel wat ongunstiger zijn geweest zonder de voorafgaande bezieling en het militante optreden der Groningsche theologen. Indien Groen van Prinsterer en de zijnen in 1842 enkel den afstervenden geest der 18e eeuw tegenover zich hadden gezien, indien de keuze toen enkel nog hadde gestaan tusschen de orthodoxie en de algeheele religieuze vervlakking, zou het pad der moderne theologie veel doorniger zijn geweest.

<sup>1</sup> D. Chantepie de la Saussaye, *La crise religieuse en Hollande*, Leide 1860, p. 69 s., en Cd. Busken Huet, aangehaald bij M. A. Gooszen, *Levensbericht van J. Reitsma*, Letterk. 1903—1904, p. 217. <sup>2</sup> Hofstede de Groot, *Aanteekeningen*, op 1836.

HET ACADEMISCHE LEVEN EN DE STUDIE IN DE EERSTE  
HELFT DER NEGENTIENDE EEUW

Allen zijn het erover eens, dat er weleer in Nederland een geweldig ontzag voor den rang van professor gekoesterd werd. Het is een volksvooroordeel, zegt Bilderdijk, doch het is zoo: nergens hecht men aan dat beroep zulk een waarde als bij ons. Weliswaar, vervolgt hij, is in den laatsten tijd die eerbied eenigszins gedaald <sup>1</sup>. Wanneer wij nu omstreeks 1890 opnieuw een oordeel uitgesproken vinden, dat het ontzag voor den professorenstand niet meer op dezelfde hoogte is als in het midden der 19e eeuw <sup>2</sup>, dan wijst de lijn, door die twee oordeelvellingen getrokken, naar een sombere toekomst. Of mag de professor van verlichting zuchten, dat hij eenige treden van het voetstuk heeft mogen dalen, waarop eertijds het ongewone van zijn geleerdheid hem had geplaatst? — Zie hier een zienswijze, in 1828 door een Belgisch en een Duitsch historicus uitgesproken: „La Hollande fière à bon droit de sa gloire littéraire, paie volontiers et itérativement aux successeurs de ses grands hommes la dette qu'elle a contractée jadis envers eux. Quiconque y cultive les sciences ou la littérature, par ce fait seul excite la bienveillance; on conçoit qu'un tel accueil fait à la médiocrité se change en enthousiasme dès que paraît un talent supérieur. Or, c'est précisément cette longue et paisible possession de la faveur publique, qui a empêché les savans de faire de nouveaux efforts pour retenir un bien qu'ils croyaient inaliénable” <sup>3</sup>.

De Nederlandsche professor had die bijkans ecclesiastieke waardigheid op te houden in uiterlijk en manieren. Hij „dient in het zwart gekleed te gaan, zijn gezicht in deftige plooyen te zetten, op een afgemeten toon te spreken, en van een aantal genietingen des levens zich te onthouden”. De professorenvrouwen zijn „modestae et domesticae” <sup>4</sup>. Er zijn professoren geweest, die nog omstreeks 1870 niet anders dan in rok en witte das college gaven, totdat een welgezinde raadsman hun eens vertelde, dat dit tenue als werkpak enkel meer

<sup>1</sup> Schrijven van 18 Aug. 1806, Colenbrander, Gedenkstukken 1806—1810, p. 229, 232. <sup>2</sup> J. B. Kan in Levensb. Letterk. 1888—1889 p. 6. <sup>3</sup> De Reiffenberg et Warnkönig, Essai de réponse p. 14. <sup>4</sup> B. L. G. (B. H. Lulofs), Iets over onze noordelijke hoogescholen, 1824, p. 3; Ruhnkenius, Epistolae ad diversos, Vlissingen 1834, p. 49.

door kellners werd gedragen. Het viel overigens met die deftigheid wel wat mee. Welke in het algemeen veroorloofde genietingen het waren, die den professor ontzegd bleven, vermeldt het zooeven aangehaalde bericht niet. Niet pijpen rooken en avondgezelschappen bezoeken, want dit juist beschouwt de oppervlakkige waarnemer als de geregelde ontspanning van den professor. Ja, de losheid kon nog veel verder gaan. Ten Brink was een groot voorstander van het tooneel en kon het omstreeks 1825 met zijn waardigheid wel rijmen, om in een liefhebberij-theater de rol van een plotseling uitgevallen acteur over te nemen, en zelfs, met een rapier doorstoken, op het tooneel dood te liggen<sup>1</sup>. Ook lichaams oefeningen waren den professor niet ontzegd, met name het paardrijden werd door sommigen beoefend, al bepaalden de meesten zich tot ijverig wandelen, al mediteerende natuurlijk. Pareau maakte zijn college over de theologia moralis grotendeels op wandelingen naar Haren<sup>2</sup>.

Nog op een ander punt zou men zich de professorale deftigheid dier dagen licht te groot voorstellen. Veelal wordt de meening aangetroffen, „dat men vroeger niet zoo jong professor werd”. Dit is een dwaling. Zij, die tusschen 1814 en 1876 te Groningen het professoraat hebben bekleed (met inbegrip van degenen, die reeds vóór 1814 hier professor waren), hebben dat ambt aanvaard op een gemiddelde leeftijd van ruim 35 jaren. Slechts vijf aanvaardden het ambt op den leeftijd van 50 jaar of ouder, veertien tusschen 40 en 50, veertig tusschen 30 en 40 en niet minder dan achttien tusschen 24 en 29 jaar. Daarbij moet nog in aanmerking worden genomen, dat in de periode vóór 1850 verscheidenen reeds een professorale loopbaan te Harderwijk, Franeker of Deventer achter den rug hadden: telt men die jaren mede, dan wordt het gemiddelde van den leeftijd, waarop de Groninger hoogleeraren uit het tijdperk 1814-1850 professor geworden zijn, 32 jaar. Het was dus geen wonder, dat oneerbiedige studenten, in plaats van den veelvuldigen overgang van den kansel op den kathedr te constateeren, voor het eerste wel eens van een kinderlijker gestoelte gewaagden, dat eveneens met kathedr allittereerde.

Groningen had destijds in de athenaea te Harderwijk (tot de opheffing in 1818), Franeker en Deventer zijn pépinières. Van de Groningsche professoren uit de genoemde periode waren te voren vijf te Harderwijk werkzaam geweest, drie te Deventer; drie werden

<sup>1</sup> Mr H. v. A., Herinneringen, p. 19. <sup>2</sup> Hofstede de Groot, Waarheid in Liefde 1867, p. 135.

tengevolge van den Belgischen opstand van de zuidelijke hoogeschoolen hierheen verplaatst, maar verreweg de meesten leverde Franeker, vooral toen de opheffing van het athenaeum in 't vooruitzicht kwam. Vroeger reeds waren het Tinga, De Wal, J. W. Ermerins, Philipse, die van Franeker hierheen kwamen, bij het naderen van de opheffing Muurling, Rovers, Claas Mulder, Juynboll, Enschedé. Van het athenaeum illustre te Amsterdam werd de ruil met een Groningsch professoraat doorgaans niet begeerd, wel eens de omgekeerde, als in het geval van Vrolik. Zes van hen, die tusschen 1814 en 1876 te Groningen professor waren, moesten worden afgestaan aan Leiden, acht aan Utrecht, een aan Leuven. Dertien bedankten er vóór den wettelijken leeftijd van het emeritaat. Het getal van hen, die een benoeming naar elders afwezen, is niet zoo gemakkelijk met zekerheid te berekenen, maar er waren er zeer velen. Daartegenover zou een aanzienlijk getal van bekende Nederlanders zijn op te sommen, aan wie een leerstoel te Groningen vergeefs is aangeboden.

Bij de toen nog zooveel sterker isoleering der noordelijkste provinciën en het nog zooveel levendiger particularisme, zou men allicht verwachten, dat onder de benoemden het getal der geboren Groningers en Friezen, of wel dat der voedsterlingen van de hoogeschool zelve, belangrijk zou overwegen. Dit is niet het geval. Van de 77 uit de genoemde periode zijn 16 geboren en getogen Groningers en 10 Friezen, doch van de Groningsche hoogeschool stamden er slechts 24, van Leiden 26, van Utrecht 20, van Amsterdam 4, van Franeker 5 en van Harderwijk 5<sup>1</sup>.

Niet zoozeer aan het opzet, om tot professoren, gelijk Bilderdijk ried<sup>2</sup>, vooral 'fatsoenlijke' lieden te benoemen, als aan het feit, dat er van uit andere kringen nog zeer weinig werd gestudeerd, zal men het moeten toeschrijven, dat, voorzoover dit blijkt, slechts 5 van de meerbedoelde 77 voortkwamen uit den landbouw en de kleine burgerij, waartegenover uit koopmansfamilies en gezeten burgerij 11, uit ambtenaars- en gestudeerde gezinnen 53, waarvan 8 professoren-zoons.

Bij de keuze van geschikte candidates was destijds het materiaal nog minder aangewezen dan tegenwoordig. Een academische loopbaan gelijk in Duitschland bestond bij ons te lande toen evenmin als nu. Bovendien werd er ook na 1815 langen tijd nog betrekkelijk weinig

<sup>1</sup> Velen studeerden aan meer dan een universiteit, vandaar dat de som dezer cijfers 77 te boven gaat. <sup>2</sup> Colenbrander, Gedenkstukken 1806—1810 p. 232.

afgestudeerd in de faculteiten van letteren en wis- en natuurkunde; de 'hoofd- of broodstudiën' bleven de drie overige. Het talrijke personeel voor die beide faculteiten kon dus zeer dikwijls niet uit eigenlijk geschoolden worden gerecruteerd; de leerstoelen voor wis-, natuur- en scheikunde werden nog veelal door medici bezet, die der letteren door juristen of theologen, die als liefhebberij deze wetenschappen beoefenden. In de litterarische faculteit waren Ten Brink, Van Eerde, De Waal en Lulofs allen meester in de rechten<sup>1</sup>, Van Limburg Brouwer doctor in de geneeskunde en de letteren, in die der wis- en natuurkunde waren Driessen, De la Faille Sr, Stratingh, Brouwer, J. W. Ermerins, Van Hall en Cl. Mulder van studiewege medici, Uilkens theoloog, Van Swinderen gedoctrineerd in rechten en filosofie. Een zonderlinge voorbereiding tot het professoraat in de bespiegelende wijsbegeerte was zeker die van C. de Waal. Al kon hij niet wedijveren met zijn Utrechtschen ambtgenoot J. F. L. Schröder, die alvorens mathesis en wijsbegeerte aan de universiteit te doceeren, luthersch proponent en commandant van een fregat met den rang van zeekapitein was geweest, het was toch ook vreemd genoeg, dat deze Groningsche filosoof achtereenvolgens orientalist, mislukt predikant, jurist en koopman was, en zelfs in 1815 een half jaar verlof verkreeg uit zijn professorale werkzaamheden, om te Amsterdam het handelshuis van zijn overleden vader gaande te houden<sup>2</sup>.

Waar de keuze zoo beperkt was, liet de bevoegdheid tot de opgedragen vakken wel eens te wenschen over. Hofstede de Groot en zijn vrienden leerden als student hun filosofie onder elkander en hun Oostersche talen bij Muntinghe, den theoloog, en niet bij Wolters, die als een goed classicus en een strikt vegetariër te boek stond, doch zoo weinig verstand had van het Hebreeuwsch, waarvoor hij aangewezen was (om van Arabisch en Syrisch niet te spreken), dat curatoren zich met zijn onderwijs hadden te bemoeien<sup>3</sup>. Van 1841 tot 1851 was de zoöloog Claas Mulder met het onderwijs in de chemie belast, dat dientengevolge na de lange bloeiende periode onder Driessen en Stratingh gedurende dien tijd vrijwel stil stond<sup>4</sup>.

Er werd in het begin der 19e eeuw stelselmatiger en openlijker gesolliciteerd naar het professoraat dan men toegaf, maar het denkbeeld,

<sup>1</sup> Ten Brink enkel honoris causa; hij was litterator van studie. <sup>2</sup> Cur. 3 Nov. 1815.

<sup>3</sup> Hofstede de Groot, Herinneringen p. 36; Mr H. v. A., Herinneringen, p. 27; Cur. 1830, 11 Oct. no. 4. <sup>4</sup> J. M. Van Bemmelen, Levensbericht van P. J. van Kerckhoff, Jaarboek der kon. akad. van wetensch. 1879, p. 17.



door de regeering in 1828 geopperd, of men het Fransche concours zou herstellen, waarbij de posten op grond van een vergelijkend examen werden vergeven, vond algemeene afkeuring.

Volgens het statuut van 1815 werden de hoogleeraren, gelijk thans nog in Duitschland geschiedt, benoemd in de faculteit, maar niet voor een bepaald vak van onderwijs. De professoren waren dus in het onderling verdeelen der leervakken vrij, behoudens de goedkeuring van curatoren. Dit was opzichzelf uitstekend, doch het collegegeldensysteem, in verband met de verplichte en onverplichte colleges, maakte het eene vak veel begeerlijker dan het andere, en gaf somtijds aanleiding tot ongewenschte vormen van concurrentie, waarbij de belangen der wetenschap niet altijd uitsluitend werden gediend. Aan een kleine universiteit, waar een daling in het getal der studenten zich soms bitter deed gevoelen in de professorale inkomsten, waar sommige hoogleeraren om den broode minderwaardig vertaalwerk moesten beginnen <sup>1</sup>, deed zich dat euvel uit den aard der zaak des te sterker gelden. Het kwam voor, dat een pasbenoemd professor het vak, waarin hij uitmuntte en waarvoor hij bestemd was, door een der oudere collega's in beslag genomen vond. Men prees om strijd den studenten zijn colleges aan. „Mijne lessen moet gij noodzakelijk bijwonen, en gij kunt ook een college bij collega X en bij collega Y houden”, zegt de professor tot een student, die zijn intrede aan de academie beschrijft. „Ik besloot dus, om, ten einde allen genoeg te geven, bij ieder één college te houden.” <sup>2</sup> De aantekeningen van Van Swinderen geven een pijnlijk beeld van de jacht op colleges, waarmee een eerezuchtig professor, die zich veelzijdig bekwam achtte, zich in allerlei moeilijkheden met zijn collega's stak en zijn goede stemming bedierf. Nu eens zoekt hij de technologie te veroveren, dan eens de wiskunde. Na Uilkens' dood ontstaat er een wedstrijd om de botanie. Dan weer meent hij, de juristen en theologen te kunnen trekken met „natuurlijke historie van het vaderland als propaedeutica voor staats- en landhuishoudkunde”; het gaat een aantal jaren goed, maar dan verklaren zijn rechtsgeleerde collega's het voor de juristen onnoodig. Toen scheen er kans, dat statistiek een 'dwang-collegie' voor juristen zou worden. „Maar Van Eerde (de historicus) zei, dat het zijn vak was.” Wanneer Van Hall natuurlijke historie des

<sup>1</sup> *Annales academici* 1868—1869, p. 254; Mr H. v. A., t.a.p., p. 21; Bouman, *De Geldersche hoogeschool* II, p. 530. <sup>2</sup> *Mengelingen door de Gron. Studenten* 1816, p. 65; Van Swinderen's *Aantekeningen* op 1799.

vaderlands aankondigt, maakt Van Swinderen op zijn beurt bezwaar. Eenige jaren vindt hij baat bij een college over paedagogiek, in verband met het besluit, dat het onderwijs in dat vak voorschreef, maar hij slaagt er niet in, het tot een testimonium-college te doen verklaren, en het verloopt uit gebrek aan belangstelling <sup>1</sup>.

De regeling der academische studiën bij het statuut van 1815 berustte, gelijk reeds vroeger werd aangeoerd, op de gedachte van een voor allen gelijke algemeen wetenschappelijke vorming, gevolgd door speciale vakstudiën. De universiteit was vaderlijk opvoedend gedacht. Het beschavingsideaal was het oude humanistische: klassieke letteren, wiskunde en logica. De leermethode zette nog meer dan één traditie uit oude tijden voort. Het college is in zijn eigenlijken aard een hoogst verouderde instelling, die uitgaat van de veronderstelling, dat er nog geen handboeken bestaan. De wet van 1815 schreef uitdrukkelijk voor, dat het geheele systeem eener wetenschap in een bepaalden tijd, gewoonlijk een jaar, moest worden afgehandeld. Dit was een bescherming van den student tegen den professor, die hem zou willen noodzaken, jaren achtereen de colleges te volgen. De responsie werd beheerscht door de catechetische opvatting, dat er op elke vraag een bepaald antwoord is, en bestond veelal uit niet veel anders dan het overheeren van een quantum behandelde stof. Disputatie en theses zitten vast aan de scholastieke opvatting, dat er voor iedere stelling een zeker stel van argumenten bestaat, dat de geoefende verdediger als schaaakstukken in het veld brengt. Er was in het geheel nog veel formalistisch en schoolsch, dat zijn voordeelen had, waar het gold, in het gemoed van jeugdige hoorders een vast fundament te leggen.

De student werd geacht, iederen dag van acht tot drie uur colleges te volgen. Wat hij daar van elk vak leerde, kan in een algemeene schets als deze niet worden nagegaan, slechts hoe hij het leerde. Vele colleges staan op de series aangekondigd als te geven aan de hand van een of ander compendium, soms werken van reeds zeer hoogen ouderdom. Het schijnt, dat de bezigheid van den professor zich bij die colleges dikwijls bepaalde tot het laten respondeeren over den tekst dier handboeken, met eenige commentaar. De regel was echter, dat op het college zelf des professors eigen compendium werd voorgedragen en wel woordelijk gedicteerd. Het was volkomen rationeel geweest in den tijd, toen er nog geen handboeken bestonden. Omstreeks 1830 was deze gewoonte in Nederland nog zeer verbreid. „Tinga had zijn

<sup>1</sup> Aanteekening over Th. v. Swinderen uit zijne eigene papieren, 1814—1839 passim.

dictaten in een laadje van zijn katheders, sloot het open, dicteerde er uit en borg het weer weg voor onze oogen." Zijn collega's Muntinghe en Ypey dicteerden eveneens; de jonge Hofstede de Groot kon het niet vatten, hoe een verstandig man als Muntinghe nog aan die methode gehecht kon zijn <sup>1</sup>. Er werd natuurlijk op die wijze zeer weinig afgedaan, en het was niet opwekkend. Een levendig temperament kon aan dit laatste euvel tegemoet komen. Seerp Gratama placht ieder oogenblik zijn jaar op jaar met vernieuwde zorg bewerkte dictaten af te breken met mondelinge ophelderingen, waarbij hij improviseerende in onberispelijk Latijn op zijn verheven katheders in vuur geraakte, zoodat men hem tot ver buiten het academiegebouw hooren kon, totdat, soms wel twintig maal in een uur, het „Redeamus ad calamum!" werd gehoord <sup>2</sup>. – Dit ging van zelf over in de methode, waarbij een korte schets werd gedictieerd en vervolgens mondeling geëxpliceerd. De Fransche wetten schreven die methode voor, en zij werd ook later wel gevolgd. <sup>3</sup> Van den Duitschen trant, om snel voort te spreken of te lezen, wordt doorgaans met weinig goedkeuring gesproken.

Het dictaat kreeg onder die omstandigheden een ietwat lapidair karakter, en dit had ten gevolge, dat het, in meerdere exemplaren verspreid, een handelsartikel werd, en dat de professor, zoodra het in aller handen was, 't zij men het kocht of liet afschrijven, somtijds het in 't geheel niet meer voordroeg, maar er enkel over liet respoondeeren <sup>4</sup>.

De slaperigheid, die er moest uitgaan van een in het Latijn woordelijk gedictieerd college voor een gehoor, dat niet uit vrijen lust het vak beoefende, kan ons nu nog doen geeuwen <sup>5</sup>. Men kan nog den weerklink vernemen van alle verveling, eenmaal doorstaan door thans hoogbejaarde hoorders, wien daarvan altijd in de ooren is blijven hangen een nasaal 'jamjam itaque' of slepende 'Hoeksii et Kabeljausii' en niets meer. Bovendien werkten het afgerond en doorwerkt karakter

<sup>1</sup> Brieven over univ. en hooger onderwijs no. 4, (van J. Geel) p. 31; Tydeman, Consideratiën p. 11; Advies van curatoren Groningen, 30 Mei 1828 p. 6; Mengelingen V. A. P. 1816, p. 65; Lucian Müller, Gesch. der kl. Phil. i. d. Nied. S. 137; Hofstede de Groot, Herinneringen p. 30, Aanteek. 1824; Rapport der commissie hooger onderw. van 1828 p. 107; P. Harting aan P. F. Hubrecht 9 Jan. 1880, Hs. univ. bibl. Gron. 4000 no. 3. <sup>2</sup> Mr H. v. A., Herinneringen, p. 35. <sup>3</sup> Decret impérial concernant l'organisation des écoles de droit, art. 70; Tydeman, t.a.p.; Hofstede de Groot, Hulde aan Th. A. Clarisse, Gron. 1828, p. 17. <sup>4</sup> Zoo bij Philipse volgens Boeles, Frieslands hoogeschool II p. 761, bij Nienhuis volgens mondelinge mededeelingen. <sup>5</sup> Hofstede de Groot, Herinneringen p. 30; Mr H. v. A. p. 22.

van het Latijnsche dictaat, ten deele ook het besef, dat het toch slechts voor halfwillige en onaandachtige propaedeutici bestemd was, het gevaar in de hand, dat de professor zijn stof niet bijhield en herzag. De klachten zijn talrijk over „gele bladen, die langzaam voorgedreund, onder de handen der studenten tot dictaten werden, en niet zelden zoo proefhoudend bleken te zijn, dat later de zoons nog dikwijls uit het zweet en den inkt hunner vaderen voordeel konden trekken”<sup>1</sup>. Mocht voor die klachten thans nimmer meer reden bestaan.

Dat de vorming der studenten in hoofdzaak schoolsch was gedacht, blijkt ook uit de onvoldoende wijze, waarop met hun belangen rekening was gehouden bij de regeling van het gebruik der bibliotheek. Reeds gedurende de gansche 18e eeuw was het ambt van bibliothecaris als een soort apanage verbonden geweest aan een der professoraten in de oude philosophische faculteit, meestal aan dat in de geschiedenis en welsprekendheid. Zoo bleef het, toen Van Eerde in 1816 in de plaats van De Rhoer werd aangesteld, wiens ambt hij reeds vroeger belangeloos had helpen verlichten en sedert zijn dood in 1813 had waargenomen<sup>2</sup>. Het salaris was f 300; de bediende, die als enige beampte naast hem stond, zag zijn titel in 1822 tot dien van amanuensis verhoogd. Het bibliotheekbeheer van Van Eerde werd een lijdensgeschiedenis. Eenigszins verward en slordig van aard, was hij volstrekt niet voor die taak berekend. Volgens art. 174 van het academisch statuut moest er een alfabetische en een systematische catalogus worden aangelegd en bijgehouden. Van den laatsten kwam zoo goed als niets terecht, de eerste werd een rechte steen des aanstoots voor den bibliothecaris zelf en voor curatoren, wien op dit punt door het statuut bijzondere zorg uitdrukkelijk was opgedragen. Zij betrachtten werkelijk de uiterste lankmoedigheid met den armen man, die, als de vermaningen en klachten weer inkwamen, placht uit te roepen, dat die catalogus hem nog den dood zou aandoen<sup>3</sup>. Eindelijk, den 1en Augustus 1833, kon de catalogus als voltooid worden beschouwd, maar hoe! Van een contrôle, of de boeken, in de oudere lijsten vermeld, ook werkelijk nog aanwezig waren, was geen sprake geweest, zoodat de catalogus veel bevatte, wat men vergeefs zocht; aan den anderen kant ontbraken tal van aanwinsten in Van Eerde's werk. Daarbij kwamen

<sup>1</sup> J. B. Kan, *Levensb. Letterk.* 1888—1889, p. 6; Mr H. v. A. p. 22; *Bilderdijk, Gedenkst.* 1806—1810, p. 221; *Plegtige Optocht* 1814. <sup>2</sup> De gegevens voor de geschiedenis der bibliotheek ontleen ik aan een weldra te verwachten geschrift van Dr A. G. Roos, die mij daarvoor welwillend zijn handschrift ter beschikking stelde.

<sup>3</sup> Mr H. v. A. p. 23.

nog allerlei andere klachten: het bijhouden van vervolgwerken was alleronvolledigst geschied, de achterstand van het bindwerk onrustbarend, de verliezen door wegraking aanzienlijk. Er kwamen hoogloopende kwesties met verschillende faculteiten wegens onbillijke verdeling van het subsidie over de verschillende wetenschappen. En wat het ergste was: door overschrijding van het subsidie en ongeregelde betaling kwam er een aanzienlijk tekort, dat de regeering allerm minst in een stemming was, met bijzondere middelen te dekken, en liepen de boekhandelaars met hun rekeningen bij Van Eerde en curatoren. Het kwam zoover, dat het college den armen man moest adviseeren, zijn ontslag te vragen, toen hij kort daarop in het laatst van 1835 overleed.

Van Limburg Brouwer, die hem als bibliothecaris opvolgde en in zijn plaats gewoon hoogleeraar werd, vond dus een moeilijke taak voor zich: die van een grondige restauratie der totaal vervallen boekerij. Hij kweet zich daarvan uitstekend. De staat der bibliotheek werd nauwkeurig gecontroleerd, waarbij bleek, hoeveel er verloren was geraakt; het incomplete, voorzoover het niet kon worden aangevuld en onvolledig waardeloos was, werd met de dubletten verkocht; supplement-catalogi aangelegd. Van een geregelde uitbreiding kon bij de karig toegemeten subsidiën nauwelijks sprake zijn. Het was al een uitkomst, dat uit het in 1836 opgerichte academisch fonds de tekorten en het achterstallige bindwerk konden worden bestreden, en het hoogst noodige bijgehouden. Het systeem der regeering was destijds nog, dat alleen kostbare werken, die men in de bibliotheken der professoren en studenten niet kon verwachten, zouden worden aangekocht. Na de opheffing van het Franeker athenaeum in 1843 deden senaat en curatoren alle moeite, om de boekenschat, waarop de Groningsche hoogeschool reeds eenmaal tevergeefs had gevlact, machtig te worden; doch zonder gevolg. De Franeker bibliotheek werd grootendeels aan de provincie Friesland geschonken ter vorming eener provinciale boekerij.

Het gebruik der bibliotheek was in het begin der 19e eeuw nog zeer beperkt. De nieuwe leeskamer was des Maandags, Woensdags en Zaterdags geopend van twee tot vier. Alleen de curatoren, professoren en de rector der Latijnsche school, later ook de praeceptoren, mochten boeken mee naar huis nemen, waartoe zij ze zelf inschreven in een register. De professoren hadden elk een sleutel der bibliotheek. Een hek scheidde de boekzalen van de voor andere bezoekers toe-

gankelijke lokalen. Op verzoek van den senaat werd in 1823 een nieuw reglement uitgevaardigd, dat de openstelling in het belang der studenten uitbreidde tot alle werkdagen: des Maandags, Woensdags en Zaterdag van negen tot een, des Donderdags en Vrijdags van twee tot vier. Het oude jus clavium, dat reeds van 1623 dateerde, werd opgeheven: wel behielden curatoren en professoren op alle tijden toegang, doch slechts onder geleide van den amanuensis. Het recht van uitleening bleef ook nu nog tot hen beperkt.

Geen wonder, dat de studenten, te wier behoefte de instelling toch in de eerste plaats behoorde te dienen, met de bibliotheek weinig ingenomen waren. Hun verzoek, om boeken te mogen leenen, werd in 1829 door curatoren afgewezen; ook de toegang tot de kasten bleef hun ontzegd; de eenige onderbeambte had de boeken voor hen te zoeken. Of hij ze vond, was onder Van Eerde's beheer zeer problematisch. Vandaar herhaalde klachten in de studenten-almanakken. In 1843 beschrijft een student den toestand der bibliotheek aldus. „Zij is merkwaardig door eene ellendige opgang, na welke men in eene menagerie meent te komen; het bagatel boeken achter hekken als wilde dieren, waar men gebruik van maken kan, wanneer men vriendelijk tegen den oppasser spreekt, om onder het luisteren naar de interessante gesprekken der beambten het een en andere te lezen, zonder zooals te Leiden of te Utrecht het boek mee naar huis te mogen nemen.”<sup>1</sup> Gelukkig werd dit eenigermate vergoed door de bereidwilligheid, waarmee sommige professoren hun bibliotheek voor de studenten openstelden; vooral Star Numan werd hierom geprezen. Eerst na Van Limburg Brouwer's beheer (hij stierf in 1847), verleende het nieuwe reglement van 1852 een ruimer openstelling. Het recht van uitleening, in 1847 toegestaan aan de predikanten der Nederduitsch hervormde gemeente, was nog in 1848 geweigerd aan eenige jonge advocaten en doctoren, allen oud-studenten van Groningen (Mr S. M. S. Modderman, Mr B. D. H. Tellegen en Mr R. van Boneval Faure waren erbij), die daartoe een verzoek aan curatoren hadden gericht. Het reglement van 1852 breidde het recht van uitleening uit, in de eerste plaats tot de studenten, voorts tot gegradueerde personen en geestelijken, en tot andere geletterden ter beoordeeling van den bibliothecaris. Tevens verwierven zij toegang tot de boekenkasten, het nog altijd bewaarde, kostbare voorrecht, waarmee de Groningsche universiteit thans welhaast eenig is geworden, en dat in het be-

<sup>1</sup> Panathenaeum II, p. 82.

lang van studie en wetenschap nog lang moge worden gehandhaafd.

Tegenover de overmaat van schoolschheid staat het feit, dat niettemin de paedagogische bedoelingen van het statuut van 1815 volstrekt niet in elk opzicht hadden gefaald. Er werd veel werk gemaakt van het respondeeren, in de meeste lessen dagelijks. Het ging wel eens wat schoolsch: Seerp Gratama eischte, dat ieder student elken morgen voorbereid moest zijn om te respondeeren, en liet geen auditores toe. Bij de meesten gold, dat zij, die wel respondeeren wilden, op de voorste bank gingen zitten; was er geen ander, dan moest de praetor respondeeren<sup>1</sup>. Ook de dispuut-colleges waren zeer in eere. Reeds Duymaer van Twist stelde een zoogenaamd casuspositie-college, een dispuutcollege en een kweekschool voor aanstaande pleitbezorgers in, waarbij het gansche proces werd geïnceneerd. Hij was vermaard om de voortreffelijke en gemeenzame wijze, waarop hij die samensprekingen wist te leiden<sup>2</sup>. Nienhuis volgde hem in die gewoonte. Nederlanders, die in dien tijd het universitaire onderwijs in Duitschland met dat bij ons te lande vergelijken, prijzen het allen, dat in Nederland de dialogische methode, door het besluit van 1815 gewild, zooveel meer tot haar recht komt, en dat het contact tusschen professoren en studenten zooveel grooter is. Zij zagen daarbij wel eens over 't hoofd, dat aan de Deutsche hoogeschoolen de practische wetenschappelijke oefening reeds bezig was, zich buiten de gewone colleges in veel minder schoolsche vormen uitstekend te ontwikkelen. „De Deutsche professor”, meent de senaat van Groningen, „leest en anders niet. De Nederlandsche onderrigt de studenten in zijn huis, geeft hun raad over hunne studiën, opheldering over hunne zwarigheden, leert hen door zijnen omgang, moedigt hunne werkzaamheden en oefeningen aan, laat zich ook aan het gedrag van velen hunner gelegen liggen.”<sup>3</sup> Een Duitsch theoloog, die omstreeks 1830 ons land bezocht, roemt in vergelijking met de Deutsche universiteitstoestanden deze drie dingen: de dagelijksche responsie, den wetenschappelijken geest, door de disputen gekweekt, en het vriendschappelijk verkeer der studenten

<sup>1</sup> Brieven over universiteiten en hooger onderwijs no. 4 p. 31; Van Swinderen, Aanteekeningen fo. 15; Levensb. Letterk. 1896, p. 75. <sup>2</sup> Almanak der akademie van Groningen, 1822, p. 21—24. <sup>3</sup> Acta Senatus 1823—1824, bijlage R § 70; vgl. Pareau, Waarheid in Liefde, 1839, p. 919; Des Amorie van der Hoeven, Academiëreis p. 16; Brieven over univ. en hooger onderwijs no. 4, (Geel) p. 31. — De beide laatsten spreken echter ook terloops van de philologische en theologische seminaria; ook getuigt Geel, dat op de Deutsche, vlug voorgedragen colleges veel meer wordt afgedaan dan bij ons.

met professoren en burgerij <sup>1</sup>. — Inderdaad, iets kwam er wel van die socratische verhouding terecht. Van meer dan een professor, wiens gewone colleges ellendig waren, werden de *privatissima* geroemd <sup>2</sup>. Menig student had één hoogleeraar als bijzonderen mentor en vriend, die hem ook buiten zijn engere studieveld den weg wees. De drie theologische professoren plachten sedert 1832 de studenten in de godgeleerdheid in drie groepen te verdeelen, waarvan elk er een onder zijn vleugelen nam <sup>3</sup>.

Ondanks die voorkeur voor het vaderlandsche systeem was men niet blind voor zijn gebreken. Reeds heel spoedig na 1815 begonnen de klachten. Sommigen noemden de nieuwe regeling enkel terugkeer tot het oude, anderen wenschten meer van het oude terug <sup>4</sup>. De afkeuring nam scherper vormen aan, nadat de Zuidelijke provinciën in 1816 een organisatie van het hooger onderwijs hadden gekregen, die op enkele punten van die in het Noorden afweek, maar in de meeste opzichten de Belgen aan de tradities en de eischen van het Noorden onderwierp. Die tradities waren hun ten eenenmale vreemd en onwelgevallig. De Belgen zwoeren of bij hun oude katholieke Leuven uit den Oostenrijkschen tijd of bij het Fransche stelsel, en beschouwden het Hollandsche systeem als verouderde barbarie. Met de zware eischen van de nieuwe inrichting kon het Zuiden nog niet mee. De talrijke Deutsche professoren, waarmede de leerstoelen aan de Zuidelijke universiteiten moesten worden bezet, wezen hun op de voordeelen van het Deutsche stelsel boven het Hollandsche. Zoo rees er gaandeweg een berg van klachten en bezwaren, waarin het Noorden slechts voor een klein deel met het Zuiden overeenstemde. Een aantal klachten werd door de academische kringen in het Noorden als pure *banusia* en *obscurantisme* van de hand gewezen: het geroep over den langen studietijd, de vele lessen, de onnutte propaedeuse, de moeilijke examens, de duurte der colleges. Krachtig kwam het Noorden op voor de lange vacaties, die het Zuiden, waar ze korter waren, ons benijdde. „Wij aarzelen niet te verklaren”, schreef de Groningsche senaat in 1824, „dat de geleerde roem des lands voor een deel aan de vacantiën bij de hoogeschoolen moet worden toegeschreven.” <sup>5</sup>

<sup>1</sup> Th. Fliedner, *Collektenreise nach Holland und England*, Essen 1831, IIS. 184—187.  
<sup>2</sup> Mr H. v. A. over Van Eerde en De Waal, p. 22, 25. <sup>3</sup> Hofstede de Groot, *Aanteekeningen*, 1824, 1836. <sup>4</sup> Kemper, *Verhandelingen etc.* II p. 140. <sup>5</sup> *Acta Senatus* 1823—1824, Bijlage R. — Vergelijk *Bedenkingen over de vacantiën* (van Reuvens) Dordrecht 1824. — Reeds in de 18e eeuw begroot Ruhnkenius den duur der gezamenlijke vacantiën op 4½ maand, *Epist. ad diversos*, p. 50.



De regeering wilde het goede. Zij wilde ook gaarne het verschil tusschen de beide deelen des lands zooveel mogelijk uitwisschen. Het waren vooral de jaren 1825 tot 1830, waarin kunsten en wetenschappen haar ernstig ter harte gingen. Vroeger is reeds gesproken van de pogingen, in die jaren gedaan, om een vruchtbaar technisch onderwijs tot stand te brengen. In 1826 werden de tot dusver bij ons onbekende graden bij examina en promoties ingevoerd <sup>1</sup>. Uit 1827 dateert het koninklijk besluit, dat aan alle hoogeschoolen het onderwijs der paedagogiek voorschreef voor aanstaande leeraren aan gymnasia. De hoogleeraren der oude talen en der wiskunde moesten eenige methodologische lessen in verband met hun vakken geven; daarnaast moest een college gegeven worden over de algemeene theorie van onderwijzen en opvoeden. Het kostte moeite, daarvoor de geschikte docenten te vinden. Van Swinderen verklaarde zich tenslotte bereid, aan zijn encyclopaedie der natuurwetenschap het een en ander over paedagogiek te verbinden. Hij was toch reeds gewoon, des zomers af en toe studenten mee te nemen op schoolbezoek ten platten lande, en hoopte nu van de nieuwe taak een kweekschool voor schoolopzienaers te maken. Doch deze tochten ontaardden weldra in een lolletje, en het college werd slecht bezocht, aangezien er geen testimonium of examen werd gevorderd. De paedagogische lessen over de oude talen en de wiskunde schijnen na 1831 niet meer te zijn gegeven: Van Swinderen staakte de zijne in 1841 <sup>2</sup>.

Als een uiting van de groote wetenschappelijke idealen der regeering zou men ook het breed opgezette plan uit 1826 tot een vaderlandsche geschiedvorsching van rijkswege kunnen noemen, waarvan niets gekomen is <sup>3</sup>.

De noodlottige scheuring wierp reeds haar schaduw vooruit. Het scheen wel, dat het Nederlandsch gemoed zich bij voorbaat verhardde tegen al wat direct of indirect uit België kwam, en angstvallig vasthield aan het inheemsche. Immers ook *vota academica*, die de ernstigste overweging verdienden, werden door het geleerde Nederland na kort betoog verworpen. Nadat de regeering reeds in 1823 aan de senaten aanmerkingen en wenken had gevraagd betreffende de bepalingen op het hooger onderwijs, werd in 1828 een staatscommissie

<sup>1</sup> K.B. 14 Maart 1826. <sup>2</sup> K.B. 19 Sept. 1827 no. 129; Min. beschikking 1 Mei 1828; Acta van curatoren, index 1826—1837 sub v. Paedagogiek; Aanteekening over Th. van Swinderen 1827—1841. <sup>3</sup> Zie H. T. Colenbrander, *De jeugd van Thorbecke*, *De Gids* 1906 IV, p. 495.

ingesteld, aan welke men een reeks van vraagpunten voorlegde, die tevens aan de colleges van curatoren en de academische senaten ter beantwoording werden gezonden. Reeds in 1824 waren de particuliere adviezen beginnen te vloeien, die, veelal in briefvorm, thans met de officieele consideratiën van curatoren, senaten, faculteiten tot een stroom van drukwerk aangroeiden<sup>1</sup>. Maar wien men van de Nederlanders hoort: Bake en Geel, of Reuvens, Siegenbeek, Van Heusde, Lulofs, Tydeman, – het is op de hoofdpunten bijna zonder uitzondering een stem voor het behoud. Behoud van het hoog wetenschappelijk karakter van het onderwijs, behoud van de zes hoogeschole, behoud van het Latijn, van de lange vacantiën, van de colleges van curatoren. Op twee belangrijke punten in het bijzonder was men algemeen afkeerig van een navolging der Duitsche gewoonten: de semesterindeeling (die in het Zuiden reeds gold) en de uitbreiding van het onderwijzend lichaam door de toelating van privatdocenten. Het invoeren van den halfjarigen cursus zou volgens Jacob Geel onmiddellijk leiden tot een verkorting en vermindering der studie en voldoende zijn, om de landsposten te zien innemen „door zulken, die niets grondig geleerd, en even den baard in de keel hebben”, zoodat daarvoor het welzijn der burgerij op het spel kwam te staan<sup>2</sup>. De aandrang naar de facultas legendi door anderen dan de aangestelde professoren duidde naar het oordeel van den Groningschen senaat op „eene voorbarigheid en vermetelheid, die men moeilijk voor de kenmerken van een' uitstekenden aanleg en kundigheden zou kunnen houden”. Inwilliging van die „zucht om opzien te baren” zou licht veroorzaken, dat aan de studeerende jeugd „wonderspreukige en woeste begrippen in plaats der vruchten van een bedaard onderzoek” werden meegegeeld<sup>3</sup>.

De Belgische omwenteling maakte aan alle plannen tot reorganisatie van het hooger onderwijs een plotseling einde. De rampzalige ver-

<sup>1</sup> De officieele adviezen en consideratiën vindt men in een paar bundels zonder algemeen titel vereenigd; verder Rapport der commissie, Landsdrukkerij 1830; Van Heusde, Brieven over hooger onderwijs, Utrecht 1829; Bake en Geel, Brieven over univ. en hooger onderwijs, Leiden 1828; Bedenkingen over de vacantiën (Reuvens), Dordrecht 1824; B. L. G. (Lulofs), Iets over onze noordelijke hoogeschole, Groningen 1824; Gedachten van Jan de Schreeuwer over het hooger onderwijs, Gron. 1828 (Lulofs); Siegenbeek, Iets over hoogeschole, Leiden 1828; De Reiffenberg et Warnkönig, Essai de réponse aux questions officielles sur l'enseignement supérieur, Bruxelles 1828, etc. etc.. <sup>2</sup> Brieven over univ. en hooger onderwijs no. 4, p. 30. <sup>3</sup> Inlichtingen of consideratiën van den acad. senaat te Groningen, p. 8. Op deugdelijker gronden werd de toelating van privatdocenten bestreden door de letterkundige faculteit te Gent (waarin Thorbecke zitting had), Bedenkingen ad D no. 9.

lamming van de Nederlandsche regeering, die er het gevolg van was, zou ook op de beoefening der wetenschap eerlang haar noodlottigen invloed doen gelden. Men was nu bevrijd van de radicale eischen uit het Zuiden tot verandering van het besluit van 1815, maar zag ook de onvolkomenheden, die men er zelf in voelde, bestendig. Ja, wat meer zegt, eerlang had in Nederland de voldaanheid over de inrichting en de vruchten van het hooger onderwijs, die men tegenover de Belgische klachten hardnekkig had volgehouden, plaats gemaakt voor het tegenovergestelde. Na 1840 beginnen de veroordeelende beschouwingen. „Er is zeer veel eigenliefde toe noodig”, zegt een ongenoemde in *De Gids* van 1842 over de universiteiten, „om met deze van oudsher beroemde inrigtingen ingenomen te blijven. En wat men zeggen moge: wij zijn niet au niveau van andere natiën.”<sup>1</sup> Tot zulk een erkentenis kwamen slechts weinigen. De meesten wijten de onvoldoende resultaten aan bepaalde fouten in het systeem. De een wil het stelsel van privatdocenten ingevoerd zien<sup>2</sup>. De ander vindt, dat er teveel studenten zijn, en wil strengere examens<sup>3</sup>. Eenstemmig wordt de wet van 1815 afgekeurd en verworpen. Een van die hatelijke *letsen* over het hooger onderwijs neemt tot motto: „Quaqua tetigeris ulcus”<sup>4</sup>. Een student van 1849 zegt: er is geen hooger onderwijs in ons land, „er bestaan niet anders dan drie fabrieken van doctoren, advocaten en dominees, waar tevens aan literatoren en filosofen de gelegenheid gegeven wordt, om door het gebruik van vrij onvolmaakte academische inrigtingen tot het begrip te komen van wat zij niet beoefenen kunnen”<sup>5</sup>. Bepalen wij ons voorloopig tot de fouten, voorzoover zij voortvloeiden uit het stelsel zelf en niet uit de uitvoering, die de regeering daaraan gaf.

Het waren met name de werking van het systeem der verplichte testimonium-colleges en de onvoldoende voorbereiding der aankomende studenten, die de aandacht bleven trekken. Op die punten was ook reeds bij de rondvraag van 1828 het oordeel in Noord-Nederland ongunstig geweest.

Het was zoo mooi gedacht, die algemeene vorming. Maar men wist heel goed, dat de colleges enkel druk bezocht waren, omdat zij

<sup>1</sup> *De Gids* 1842 I Boekbeoordeelingen, p. 135. <sup>2</sup> *Ib.*. <sup>3</sup> *De mutanda academicae disciplinae in patria nostra necessitate*, Dordraci 1840; *Iets over de hoogeschoolen*, Dordr. 1842. <sup>4</sup> *Iets over ons hooger onderwijs*, 's Gravenhage, Dill, 1845. Cicero *de natura deorum* I 37 § 104: „quicquid enim horum attigeris, ulcus est”. <sup>5</sup> Een woord over het hooger onderwijs, door een student. Leyden en Amst. 1849.

verplicht waren <sup>1</sup>. De gebruikelijke term 'dwangcollege' spreekt genoeg voor het stelsel. Als de colleges druk bezocht waren. Want ook zonder geregelde frequentatie werd het testimonium in den regel niet geweigerd. Over de voorwaarden, die elk professor stelde, om het testimonium te kunnen uitreiken, over de wijze, waarop men zijn aanwezigheid het verlangde aantal malen documenteerde, over de middelen, waarmee men professor's gemoed vermurwde, zijn nog tal van anecdoten in omloop. Vergeefs zon men op middelen om het collegebezoek te bevorderen: het appel nominaal durfde men niet weer aan, de responsie als tuchtmiddel was niet afdoende, het nummeren der zitplaatsen of het verplicht stellen van permissiebriefjes voor afwezigheid lachten weinig toe. Er waren er, die dan maar examens in alle vakken wilden <sup>2</sup>.

Er gingen evenwel ook stemmen op; die liever de verplichte propaedeuse beperkt wilden zien. Vooral de theologen hadden geen behagen in de landhuishoudkunde, natuurkunde, sterrekunde, en wiskunde, die een idealistische geest in 1815 den aanstaanden predikanten had voorgeschreven. De wiskunde was in 1826, voornamelijk op aandrang van den Utrechtschen filosoof J. F. L. Schröder, als examenvak voor alle faculteiten ingevoerd, het zoogenaamde 'klein mathesis'-examen. De overige waren testimoniumvakken, alleen voor doctorendi. De Synode was in 1843 niet meer met den geest bezield, waaruit die voorschriften waren uitgegaan; men eischte, vond zij, van de theologanten meer „dan de volstreckte noodzakelijkheid schijnt te vorderen”; een adres verzocht de vrijstelling daarvan. Van Limburg Brouwer hekelt die beweging even, met een knipoogje naar zijn collega J. W. Ermerins, die de wiskunde voor theologen verdedigd had, als hij den orthodoxen proponent in zijn *Leesgezelschap van Diepenbeek* „met bittere ironie van de wiskunde” laat spreken <sup>3</sup>.

In 1840 werden de studenten in de rechten ontheven van de verplichting, een proefschrift te leveren; deze regeling stond in verband met de invoering der wetten van 1838 <sup>4</sup>.

Ondanks den ijver, waarmede men in 1815 getracht had, ook het

<sup>1</sup> B. L. G. Iets over onze noordelijke hoogeschoolen, p. 40. <sup>2</sup> Tydeman, Consideratiën p. 29; Rapport der staatscomm. v. 1849, p. 24; Siegenbeek, t.a.p. p. 42, B. L. G. t.a.p. p. 55. <sup>3</sup> K.B. van 2 Aug. 1815, art. 83<sup>3</sup>; K.B. van 9 Sept. 1826 art. 5; Voorheen en Thans (P. Harting) p. 13; J. W. Ermerins, Bedenkingen tegen de pogingen der Synode om de studenten in de godgeleerdheid te ontslaan van het examen in de mathesis, Gron. 1843; Levensb. Letterk. 1870, p. 364. <sup>4</sup> B. J. L. de Geer, De wet op het hooger onderwijs van 1876, I p. 9.

gymnasiaal onderwijs te verheffen, hielden de klachten over de onvoldoende voorbereiding der aankomende studenten aan, evenals in den ouden tijd. Het jus promovendi der Latijnsche scholen bleef een gevaarlijke macht. Er mochten nog zooveel gymnasiën zijn, die door hoogstaande mannen tot ware kweekplaatsen van beschaving werden opgeheven, wellicht met meer vormende kracht en opvoedkundig succes dan waarop de academische propaedeuse doorgaans bogen kon, tal van andere (er waren er een 70), met name de kleinere, bleven jaar in jaar uit onrijp ooft afleveren en trokken leerlingen door hun gebreken. Waarschijnlijk overdreef de schrijver, die in 1842 beweerde, dat er nu en dan studenten aankwamen, die Nepos niet konden vertalen en de Grieksche letters noch bij naam noch van aanzien kenden <sup>1</sup>. Maar het wijst toch op niet geringe tekortkomingen. Dan was de opleiding der jongelui op het platteland, die van een bevrienden predikant hun Latijn en Grieksch leerden, en vervolgens toelatingsexamen deden aan de universiteit, nog verkieselijk. In 1845 werd eindelijk het beruchte staatsexamen ingesteld. Het is onnoodig, over deszelfs verschrikkingen en bespotting hier in bijzonderheden te treden. Thorbecke, die terstond betoogd had, dat integendeel de weg tot de wetenschap zonder voorwaarde toegankelijk moest zijn voor allen, schafte het af zonder voor de toelating tot de universiteit bepaalde waarborgen te eischen <sup>2</sup>. In 1853 werd door zijn opvolger het bevorderingsrecht der Latijnsche scholen en daarnaast het toelatingsexamen ten overstaan der litterarische faculteit hersteld <sup>3</sup>.

Bij de rondvraag van 1828 hebben de Noord-Nederlandsche geleerden bijna zonder uitzondering met ijver het behoud van het Latijn als taal van het academisch onderwijs verdedigd, dat van Belgische zijde werd aangevallen. Deden zij daaraan wijs? Het is noodig, aan dit punt eenige opzettelijke aandacht te wijden.

Omstreeks het begin der 19e eeuw hadden de landstalen aan de universiteiten der omringende landen het Latijn zoo goed als verdrongen. Dat beteekende het einde van de internationale universiteit van voorheen. Geen onbelemmerde uitwisseling van beroemde leerkrachten meer, geen of althans veel minder vreemde studenten. Het onderwijs, niet de wetenschap, nationaliseerde zich. Nederland volhardde nog in het gebruik van het Latijn; de klassieke philologie, hier

<sup>1</sup> De Gids 1842 I p. 139. <sup>2</sup> Rede in de Tweede Kamer 23 Juni 1845, Thorbecke over de regeling van het hooger onderwijs, 's Gravenhage 1876 p. 71. — K.B. 1 Juli 1850 no. 36. <sup>3</sup> K.B. van 4 Aug. 1853.

altijd in eere, had juist in de 18e eeuw door den bijzonderen glans van de Leidsche school de sterke voorkeur voor het classicisme nog bevestigd. Pestel kwam van zijn verblijf in Duitschland van 1795 tot 1803 te Leiden terug met de ervaring, dat niets voor de handhaving der ware geleerdheid noodzakelijker was dan de instandhouding der voorvaderlijke gewoonte, het academisch onderwijs uitsluitend in het Latijn te geven<sup>1</sup>. Kemper beschouwde het als een bijzonder geluk, dat hij erin geslaagd was, bij de organisatie van 1815 het Latijn te behouden<sup>2</sup>. Art. 66 bepaalde: „De taal van welke zich de professoren in de faculteiten, met uitzondering alleen van de hoogleraren in de Nederduitsche letterkunde en de oeconomische wetenschappen bedienen moeten, blijft bij voortdoring en uitsluiting de Latijnsche; kunnende echter hieromtrent, ten aanzien ook van andere vakken, waarin dit nuttig zoude kunnen zijn, curatoren de noodige vrijstellingen geven”. Van dit laatste werd een vrij ruim gebruik gemaakt. Verscheiden lessen waren reeds in de 18e eeuw in het Nederlandsch gegeven: Camper, Munniks, Driessen en Johannes Mulder hadden het hier reeds gedaan. In 1823 werden te Groningen behalve de lessen van Lulofs en Uilkens, die bij de wet van het gebruik van het Latijn waren uitgezonderd, de volgende vakken reeds in het Nederlandsch onderwezen: in de theologische faculteit homiletiek en pastorale, in de juridische het civiele recht, in de medische de anatomie, de obstetrie en de heekunde, in de philosophische de chemie en pharmacie en de natuurlijke historie<sup>3</sup>. Van de meeste dier lessen werd opgemerkt, dat het reeds sinds jaren zoo geschiedde. Er bleef nog genoeg voor het Latijn over: al het letterkundig en wijsgeerig onderwijs, met uitzondering van de Nederlandsche taal- en letterkunde, de meeste theologische colleges, staatsrecht, strafrecht en Romeinsch recht, de geheele interne geneeskunde, physica, botanie en mathesis enz.. Bovendien zullen ook hier de responsiën steeds in het Latijn zijn gehouden, daar ze dienden tot voorbereiding op de in die taal afgenomen examens. Toch was Groningen in het gebruik van het Nederlandsch Leiden en Utrecht reeds belangrijk voor. Te Utrecht hoorde men omstreeks 1828 in de medische faculteit nog niet anders dan Latijn; de Leidsche faculteit verklaarde in dat jaar, dat het Nederlandsch geheel ongeschikt was voor het onderwijs der ontleedkunde, en dat medische examens in het Nederlandsch de eerste brug zouden

<sup>1</sup> Siegenbeek, Iets over hoogeschoolen, p. 48. <sup>2</sup> Kemper, t.a.p. p. 138. <sup>3</sup> Acta senatus 1823, bijlagen; Cur. 1823 Nov. 4, p. 1577.

zijn tot het bevorderen van de grootste kwakzalverij <sup>1</sup>. Van Heusde, Geel, Siegenbeek achtten om strijd het behoud van het Latijn de onmisbare voorwaarde voor ware wetenschap, ja, verbeeldden zich, dat de Duitschers ons die wijsheid benijdden <sup>2</sup>. „In het Latijn moet alles meer doordacht en bewerkt worden”, zegt Geel, „en men kan er niet oppervlakkig in te werk gaan zonder aanstonds armoede te verraden.” Zeker, maar de Zuidelijke broeders stelden daar andere argumenten tegenover. Het Latijn is heel goed, zeggen zij, voor professoren, die zich vergenoegen met dicteeren, en er niet op gesteld zijn, onmiddellijk op hunne hoorders in te werken. Maar overigens! „Attacher une expression inanimée à des pensées pleines de vie et de jeunesse, n'est-ce pas leur faire subir le supplice inventé par Mézence?” – „L'originalité de l'expression consiste dans des associations insolites, dans l'emploi de mots détournés de leur acception vulgaire, dans un mouvement rapide et instantané: la demanderons-nous à une langue morte, qui jette sur toutes les expressions, sur toutes les idées, une espèce de linceul derrière lequel leur côté saillant et caractéristique cesse d'être aperçu?” <sup>3</sup>

Het zou niet lang duren, of menig Nederlander zou het zich berouwen, niet ernstiger naar zulke redenen te hebben geluisterd. Men verheelde zich, hoe vreemd het schijne, niet, dat de pas aankomende studenten de Latijnsche colleges niet verstonden <sup>4</sup>. Trouwens in de 18e eeuw was dat zeker niet beter, meent een klager <sup>5</sup>. Een der motieven voor de instelling van het staatsexamen was de wensch naar beter waarborgen, dat de jongelieden de Latijnsche colleges konden volgen. Wanneer Hofstede de Groot tijdens den strijd met de zeven Haagsche heeren een toespraak tot zijn studenten houdt, waar het op aan komt, zegt hij, ditmaal geen Latijn te willen gebruiken, om geheel verstaan te worden <sup>6</sup>. „De grootste hinderpalen”, zegt een hoorder, zelf classicus, van het onderwijs van De Greuve, „waren dat rampzalige Latijn en de methode. In het eerste jaar van onzen studententijd

<sup>1</sup> Voorheen en thans p. 17; Rapport der medicijnsche faculteit der hooge school te Leyden van 25 Junij 1828. <sup>2</sup> Van Heusde, Brieven over hooger onderwijs p. 193; Siegenbeek, Iets p. 48; Brieven over un. en hooger onderwijs no. 4, p. 31. <sup>3</sup> De Reiffenberg et Warnkönig, Essai de réponse, p. 14, 34. <sup>4</sup> Tydeman, Consideratiën p. 11; Drie vertoogen over het hooger onderwijs door eenen welmeenenden opmerker, 's Grav. 1830 p. 60. <sup>5</sup> J. Nieuwenhuis, Gedachten over het acad. onderwijs der bespiegelende wijsbegeerte p. 56. <sup>6</sup> Thorbecke t.a.p. p. 83; Hofstede de Groot, Wat moeten wij, godgeleerden... nu doen? Gron. 1842, Voorrede. – Over een misverstand, dat de Latijnsche inkleeding van een der meeningen van de Groningsche theologen veroorzaakte, zie men J. J. Doedes, De Gron. school, p. 32.

zaten wij, arme jongens, die een boek of wat van Vergilius en eenige redevoeringen van Cicero half verduwd hadden, ... aan een dictaat in het Latijn te schrijven over de geschiedenis der logica van Zeno af tot op de laatste Haarlemsche courant." <sup>1</sup> Daar woog het voordeel niet tegen op, dat de student, op het examen een antwoord schuldig blijvende, door goedaardige meesters geacht werd, het wel te weten, maar niet in het Latijn te weten.

Langzamerhand is het Latijn afgebrokkeld. Daar waren er, die sinds jaar en dag elk uur plichtmatig aanhieven: „Heri progressi sumus”, om dan kalm in het Nederlandsch verder te gaan. Of die, na een half jaar met het Latijn te hebben geworsteld, het op verzoek van hun hoorders lieten varen. De volgens de wet noodzakelijke dispensatie van curatoren werd niet altijd gevraagd. Er bleven nog lang vurige voorstanders. Nienhuis (die overigens zelf in het Nederlandsch onderwees), haalde de schouders op, als men van nieuwe behoeften der wetenschap sprak. Uitstekende latinisten als Philipse en de beide Ermerins' hielden ook buiten de litterarische faculteit de oude taal in eere. In 1860 noemde J. Heemskerk Az. in de Tweede Kamer het een teken van een ongelukkigen geest, dat er een adres kon uitgaan van Leidsche studenten in de rechten, om het gebruik van het Latijn af te schaffen in het land van Erasmus en Grotius <sup>2</sup>. Met dat al werden reeds omtrent 1854 de meeste colleges in het Nederlandsch gehouden. Te Groningen was in dat jaar de verhouding deze. In de faculteit van wis- en natuurkunde werd alles in het Nederlandsch gedoceerd, in die der geneeskunde alles behalve de klinische lessen (hier het Latijn natuurlijk terwille der patiënten). In de theologische faculteit werden nog in het Latijn gegeven: kerkgeschiedenis behalve die der Nederlandsch hervormde kerk, dogmatiek, theologia moralis, hermeneutiek, kritiek en exegese van het Nieuwe Testament; in de juridische faculteit: alles wat het Romeinsche recht betrof, de encyclopaedie en 'natura juris', het strafrecht en het staatsrecht om het andere jaar, al naar de stof meebracht. In de litterarische faculteit werd alles wat de klassieke letteren betrof, in het Latijn gegeven. Tezamen waren het 21 Latijnsche colleges tegenover 56 Nederlandsche <sup>3</sup>. Het Latijn

<sup>1</sup> J. Roos, De eerste wijsgeer der ervaring aan de Groningsche hoogeschool, Utrecht 1863, p. 6. <sup>2</sup> 8 Nov. 1860, zie Open brief aan Mr J. Heemskerk Az., ... namens de studenten in de regten... te Leiden, Leiden 1860. <sup>3</sup> Verslag van cur. over 1853—1854, 1854 Nov. 4; opgave van den senaat aan gedep. staten, Archief v. gedep. staten, Lecta 11 Jan. 1855 no. 70. — Te Utrecht werd omstreeks 1830 nog <sup>3</sup>/<sub>4</sub> der colleges in het



handhaafde zich bovendien nog in de examens en promoties <sup>1</sup>. Thans beproeft de eene rector magnificus na den anderen zijn geest op schimpscheuten op de verouderde gewoonte, die hem voorschreef, onwillige hoorders op een Latijnsche redevoering te onthalen <sup>2</sup>. Het wordt zoo goed als regel, dat enkel de lotgevallen der universiteit, waarvoor de wet het gebod, in het Latijn werden vermeld, en gevolgd door een Nederlandsche rede.

Met de nieuwe wet is dat alles verdwenen. Het Latijn heerscht enkel meer over series lectionum, diplomata, interacademiale gelukwenschen en promotiën in de klassieke letteren. Welken invloed het verplichte Latijn op de ontwikkeling der wetenschap in Nederland heeft gehad, moge elders worden uitgemaakt. Zeker is het, dat de gunstige oordeelvellingen over de studie onder 'de oude wet' op andere dingen slaan dan op het Latijn.

De hooggeroemde vaderlandsche vrijheid aan de universiteiten vóór den Franschen tijd leverde geen mediocriteiten, maar nulliteiten, zei Bake <sup>3</sup>. De vaderlijk strenge en nauwkeurige regeling van 1815 bleek in de praktijk evenzeer in het algemeen voor de middelmatigen ongeschikt, voor de goeden zeer heilzaam. In dat opzicht heeft de nieuwere wetgeving van 1876 democratisch nivelleerend gewerkt: van de middelmatigen wordt thans meer terecht gebracht. De examens waren gemakkelijk en op minimum-eischen berekend; hun schoolsche inrichting maakte een zeer korten tijd van opzettelijke voorbereiding voldoende. Het testimoniumstelsel had zijn voordeelen. Het promoveeren was geen heksenwerk. De ellendige examenvrees bestond nog niet in die mate als nu. De groote hoop verzuimde de testimoniumcolleges en sprong blijde en onwetend door den studententijd, om ten slotte zonder veel wetenschap voor het leven te staan. De besten konden allerlei colleges volgen, die hen interesseerden, en leerden veel zelfstandig werken. Waar de leiding der professoren werd gezocht, werd ze hartelijk en met vrucht gegeven. Maar veelal ook ontwikkelden de studenten zich onderling. Het was een niet gering voordeel, dat bij de propaedeutische colleges studenten van alle faculteiten elkaar ontmoetten. Er werd veel gedisputeerd. Taco Roorda had niets aan wijsbegeerte gedaan (wij zagen, dat de gelegenheid hier

Latijn gegeven, in 1843 de helft, in 1858 ruim  $\frac{1}{4}$ : 22 tegenover 55, P. Harting, *Gedachten over het hooger onderwijs in ons vaderland*, Tiel 1858, p. 32.

<sup>1</sup> Lucian Müller, *l.c.* S. 164. <sup>2</sup> B. v. *Annales* 1838—1839; 1860—1861 p. 213; 1864—1865. <sup>3</sup> *Verslagen en mededeelingen der kon. akad. van wetensch. afd. lett. I*, 1856 p. 292.

niet gunstig was), maar werd door de bewerking van een Leidsche prijsvraag ermee vertrouwd, en vormde nu rondom zich een kring van medestudenten: Hofstede de Groot, Van Herwerden enz., wien hij van de zelf verworven kennis meedeelde<sup>1</sup>. De universiteit kan zich niet alle eer toekennen van de bekende mannen, die van haar zijn uitgegaan. Velen hebben getuigd, aan de hoogeschool nu juist niet veel te hebben geleerd. Aan de taalstudie van Neubronner van der Tuuk had Juynboll part noch deel; samen met een vriend leerde hij zijn Arabisch op nachtelijke repetities, die om twee of drie uur eindigden<sup>2</sup>. De prijsvragen zetten aan tot zelfstandig werken. Men heeft over haar nut zeer verschillend geoordeeld. Wilde men een eigenaardig getuigenis vóór de prijsvragen, dan zou men eens de lijst moeten opmaken van allen, die in hun studententijd zijn bekroond. Men zou er menig vermaard Nederlander in aantreffen.

Als overgang van de studie op den student eenige woorden over den student op het college. Het schijnt wel, dat het ontzag voor den professor, dat bij het publiek dalende werd bevonden, bij de studenten zelf heugelijkerwijs gestegen is. Want het is bekend, dat oudtijds niet alle studenten de wijze wenken van prof. Van Swinderen, hoe zich te gedragen „voor, gedurende en na het collegie”, ter harte namen, ja, dat meer dan een professor hulpelooser dan eenig leeraar, die geen „orde houden” kan, aan de grofste onordelijkheden van zijn hoorders blootstond. Misschien vindt iemand deze dingen al te triviaal en te weinig eervol voor clarissimi en ornatissimi beiden, om in een officieel feestgeschrift te worden herdacht. Maar het zijn gegevens voor de zedengeschiedenis. Wie zal een juist denkbeeld krijgen van de verandering der universitaire zeden, als niemand de veelal slechts mondeling overgeleverde feiten boekstaaft?

De studenten kwamen jonger aan dan nu, soms nog geen 16 jaar oud. Zij verveelden zich bij de verplichte propaedeutische colleges, waarvan zij het Latijn niet verstonden. Dit tot hun verontschuldiging. Doch het was niet uitsluitend bij de propaedeutische of de Latijnsche colleges, zelfs niet uitsluitend bij de minder geziene hoogleeraren, dat de aandacht te wenschen overliet. Zelfs een hooggeschat docent als Seerp Gratama werd wel met vuurwerk en trompetjes bestookt<sup>3</sup>. Als een bijzonderheid wordt vermeld, dat bij Gabinus de

<sup>1</sup> Hofstede de Groot, Herinneringen p. 37; H. Riedel in Tijdschrift voor gymnasiën 1861 p. 94. <sup>2</sup> W. Doorenbos, Spectator 1894 p. 335. <sup>3</sup> Plegtige optocht 1814.

Wal altijd een eerbiedige aandacht heerschte <sup>1</sup>. Tot het beeld, dat het groote publiek zich destijds van den professor maakte, behoort ook, dat hij „van de studenten dagelijks zoo wat voor het lapje gehouden wordt”, en dat „zijne nagedachtenis nog lang in gezegend aandenken blijft door de relletjes van al de potsen, die men den goeden sukkel op de collegiën gespeeld heeft”. Het waren niet meer dan de resten van zeden der 18e eeuw; toen was „de onbeschaamdheid, waarmede de jeugd zich op de collegiën durfde gedragen” van dien aard, dat zij „aan ieder’ man van eenig gevoel voor eeuwig een afgrijzen in moest boezemen, om een hoogleeraarsambt te bekleeden”. Nu is dat alles veel beter geworden, heet het in 1824 <sup>2</sup>. – Het kon anders nog raar genoeg toegaan. Niet ieder professor was zoo pootig als Seerp Brouwer, de mathematicus, die toen zekere dierengeluiden niet wilden ophouden, een grooten lummel eigenhandig uit de bank sleurde en verzuchtingen over het wangedrag zijner studenten: hoe er velen enkel kwamen om den tijd te dooden en ‘allarm’ te maken; hoe zij wegliepen onder het college, zelfs toen de collegiekamer zoo werd ingericht, dat zij niet konden wegloopen zonder hem te passeeren. Voor „stille en bedaarde toehoorders” dankt hij den hemel <sup>3</sup>.

De overleveringen hebben zich als sagenmotieven om de figuur van een held gehecht aan den persoon van Van Eerde. Zijn ietwat belachelijk voorkomen, zijn eenigszins verwarde en slordige geest, zijn dictaat, dat jaar op jaar onveranderd op slaperigen toon werd voorgelezen, en waarin hij naar ouden trant met de geschiedenis der Joden begon, „en hen aan het eind van iederen cursus hulpeloos in de woestijn achterliet”, dat alles lokte de plagers onweerstaanbaar. Zoodra de storm begon, pakte Van Eerde, inwendig verheugd, zijn papieren en ging heen <sup>4</sup>. Er was in het litterarisch auditorium een kathedra van twee verdiepingen. Eens, wil het verhaal, hadden de studenten vóór het college in het bovenste vak een bok vastgebonden, die, toen de professor begonnen was, boven zijn hoofd aan ’t mekkeren sloeg. Arme Van Eerde! Hij was niet zoo slagvaardig als zijn Utrechtsche collega, de medicus Wolterbeek, bij een soortgelijke dierlijke invasie van veel onschuldiger aard. Daar was een hond het collegelokaal binnengeloopen, dien de studenten zorgvuldig

<sup>1</sup> Mr H. v. A. p. 39. <sup>2</sup> B. L. G. (Lulofs), iets over onze noordelijke hoogeschoolen, p. 3, 47. <sup>3</sup> Aanteekening over Th. van Swinderen uit zijne eigene papieren, passim.

<sup>4</sup> Mr H. v. A. p. 22; Fockens l.c. p. 35.

verzuimden weder uit te laten. Wolterbeek's groote oogen keken naar den hond, dan scherp naar de studenten; toen zei hij (het zij ten zoen van Van Eerde's schim verteld), in het Latijn natuurlijk, hoe dit geval hem herinnerde aan iets, wat eens aan de universiteit te Salamanca was gebeurd. Daar wandelde eens een paard de gehoorzaal binnen, en toen de aanwezigen zich verbaasden over dien vreemden auditor, sprak de professor:

„Quid miraris equum nostras intrasse palaestras!  
Ubi tot sunt asini, cur non intraret equus?”<sup>1</sup>

Toen ook Van Eerde de gal eens overliep, was het zijn kwelgeest, die hem met een vrij wat groter gevatheid de baas bleef. „Je moeder most je naar een kakschooltje sturen, T.”, zei de veelgeplaagde. „Dat döt ze al, professor,” was het antwoord.

Gaandeweg is dit euvel uitgesleten. Omstreeks 1860 hoorde men er weinig meer van, en in het graf der wet van 1815 is deze academische zede begraven.

Omstreeks het begin der 19e eeuw had zich evenals van de hoogeschool zelve ook van het Nederlandsche studentenleven een eigen nationaal type ontwikkeld. Het wijkt in sterke mate af van dat in alle omringende landen. In hoofdzaken is het in den loop der 19e eeuw niet veranderd. Gebruiken zijn afgesleten, zeden zijn verzacht, maar de kern van alles, de toonaard van het studentenleven is dezelfde gebleven. Een complete schildering van het Groningsche studentenleven moet hier achterwege blijven, hoe aantrekkelijk de taak zou zijn, dat beeld te ontwerpen. De studentenalmanakken leveren materiaal genoeg, maar zij geven het in al te litterairen vorm: beurtelings onder romantischen en onder Klikspaanschen invloed, soms te hoog gekleurd, soms te grof. Enkel op sommige veranderingen, die sedert de eerste helft der vorige eeuw hebben plaatsgevonden, op eenige karakteristieke uitingen van bijzonderen aard kan hier vluchtig worden gewezen.

Dat het studentenleven vroeger eenvoudiger was, weet ieder. Een steenen of planken vloer, de deuren en balkenzoldering liefst koel groen geverfd, matten stoelen, dat was het normale voorkomen van de studentenkamer vóór 1850. Omstreeks 1816 deden ze te Groningen gemiddeld *f* 40-*f* 70 huur per jaar, gemeubeld en met bediening; die van meer dan *f* 100 waren zeldzaam. Voor Leiden wordt

<sup>1</sup> Voorheen en thans (P. Harting), p. 21.

ruim tien jaren later reeds een gemiddelde van *f* 150 opgegeven. De prijs van het middagmaal wordt in 1816 opgegeven als van *f* 2 per week, als men het van den kok op zijn kamer laat komen, en van *f* 2.50 tot *f* 4.— aan de publieke tafels <sup>1</sup>.

De dagelijksche leefwijze was in de afgelegen kleine stad insgelijks eenvoudig en vrij van knellende vormen. De student begaf zich des morgens op pantoffels en in sjamberloek, de lange pijp in den mond, naar het college. Aan de eerstejaarsstudenten was laatstgenoemd recht ontzegd. Nog na 1860 hebben jonge professoren, die uit Utrecht of Leiden dat gebruik niet meer kenden, zich over dit verregaand négligé moeten verbazen. Het was alweer een rest van vroegere zeden: in 1762 zag men op de colleges niet alleen de studenten, maar ook professor in kamerjapon <sup>2</sup>. De sjamberloek, waarin men ook 's avonds naar de kroeg ging, is uit het college-tenue het eerst verdwenen, daarna ook de pantoffels. In het collegelokaal rookte alles, totdat professor begon, en ook wel eens daarna. „Ik wist niet, dat men hier niet rooken mocht”, riep Neubronner van der Tuuk in volle overtuiging uit, toen hij op raad van zijn vrienden het nog eens met de juridische colleges geprobeerd had, en bij Philipse, die er volstrekt niet tegen kon, een sigaar had opgestoken <sup>3</sup>. Op een college in Duitschland, zegt een reiziger in denzelfden tijd, is het vóór professor's komst fatsoenlijker dan bij ons, maar veel minder vroolijk en opwekkend: er wordt weinig en niet dan zachtkens gesproken; er wordt zelfs niet gerookt <sup>4</sup>. Naar het schijnt, werden te Groningen die kwartiertjes in de collegekamer zelfs ijverig aan het opvoeden der groenen besteed <sup>5</sup>.

Er werd vroeg gegeten, daarna een wandeling en omtrent vijf uur thee met lange pijpen op elkander's kamers, wanneer er althans geen professorale theesteken vielen af te loopen, in rok en hooge hoed, soms verscheiden achter elkander. Deze vorm van gastvrijheid werd niet altijd op den waren prijs gesteld, en de thee van sommige hoogleeraren als 'spuwdrank' gequalificeerd. Enkele professoren gaven soupers.

De drinkgewoonten verschilden quantitatief en kwalitatief. Het

<sup>1</sup> Almanak der akademie van Groningen 1816, Bijvoegsel p. 23; Tydeman, Consideration p. 44; Voorheen en thans, p. 32; Panathenaeum II p. 80; Th. Fliedner, Collektenreise nach Holland und England, II S. 188. <sup>2</sup> Johann Beckmann's Dagboek van zijne reis door Nederland in 1762, Bijdr. en Med. van het Hist. Genootschap XXXIII, 1912, p. 438. <sup>3</sup> W. Doorenbos, Spectator 1894, p. 336. <sup>4</sup> Des Amorie van der Hoeven, Academiereis p. 15. <sup>5</sup> Gron. Studenten Almanak 1840 p. 11.

Groningsch kluinbier, nog in den Franschen tijd in gebruik, was onder de studenten omstreeks 1830 in vergetelheid geraakt<sup>1</sup>. Destijds was het 's avonds wel eens chocolade met een bittertje achterna. Een der faculteiten bleef nog langen tijd een bijnaam ontleenen aan de overlevering, dat weleer bij de examens een karafje en een schaalte met koek verdekt stonden opgesteld. Omstreeks 1860 gold de borrel 's avonds niet meer als fatsoenlijk. Eerst omstreeks 1890 heeft het bier den wijn grootendeels verdrongen. De ontspanningen waren die eener kleine stad. Men deed aan lezen en voordragen, zat veel op aucties om zich een bibliotheekje aan te leggen; men ging naar de komedie en naar de zomerconcerten, deed aan fluitspelen; men beoefende rij- en schermkunst. Het lijkt helaas weinig twijfel, dat de studenten zich niet altijd strikt hebben bepaald tot de ontspanningen, die prof. Van Swinderen hun aanbeval: „In den winter vergenoegt men zich meest met om de oude stad rond te wandelen, welke wandeling gewoonlijk de wandeling om het diep of langs het diep genoemd wordt”. De meeste van de wandelingen in de nabijheid der stad zijn verdwenen of veranderd: ‘onder de boompjes’ van A-poort naar Oosterpoort, de Bezembinders- of Bessemoerssteeg, het Studentenpad, eigenlijk Oud-Studentenpad, dat aan de reunie van 1830 zijn nu maar schamel bestaan dankt<sup>2</sup>. Grootere uitstapjes naar De Punt, Zuidlaren enz. waren natuurlijk ook in zwang met alle bestaande midelen des vervoers. Het gezelschap Omlandia placht zijn jaarfeest te vieren met een tocht per snik naar Slochteren. De examenpartijen bepaalden zich tot het onthaal der intieme vrienden op de kamer van den gelukkige; van afhalen met rijtuigen was geen sprake, maar den volgenden dag huurde men een sjees en ging met zijn besten vriend het nieuws aan de ouders, als deze op het platteland woonden, vertellen.

Een belangrijk onderscheid van het Duitsche en het Nederlandsche studentenleven is gelegen in het meer vormlooze, en daardoor in onze oogen veel meer spontane, dat het gemeenschapsleven der Nederlandsche studenten kenmerkt. Onze corpsen mogen op het stuk van allerlei gebruiken en eigenaardigheden zoo conservatief wezen, als enkel een student het zijn kan, de reglementeering van het vermaak, die de Duitsche student zich oplegt in zijn ‘comment’, ontbreekt er ten eenenmale. Wat er van enkele schaarsche resten van

<sup>1</sup> Lulofs, Feestrede reunie 1830, p. 21. <sup>2</sup> J. A. Feith, Wandelingen door het oude Groningen IV, Gron. Volksalmanak 1893, p. 225.

verouderde omgangsvormen, als *poenitet's*, *ad fundum's* en dergelijke vroeger nog aanwezig was, is gaandeweg te Groningen althans in onbruik geraakt. Ook het bijzondere studentencostuum heeft geen stand gehouden. Omstreeks 1840 herkende men hier den student nog aan 'onmiskerbare teekenen': een groen buis met gladde knopen, een rood vest, een blauwe pet met in zilveren lettertjes *civis academicus*<sup>1</sup>. Het studentengala, dat bij plechtige gelegenheden diende, bestond uit korte broek met kuitgespen, zwarte rok, een soort steek of 'klak' en degen. Zoo volgden de paranyfmen den jongen doctor, als deze na de promotie *more majorum* (deze vorm bleef altijd een uitzondering) met den rooden mantel bekleed, tevoet terugkeerde. Kort na 1860 heeft het corps die staatsiedracht afgeschaft: de degens en steken zijn toen aan den meestbiedende verkocht.

Helaas is ook het studentenlied hier te lande bijna geheel afgestorven. Eertijds was nog een der eerste daden van het pas opgerichte *Vindicat* een uitnoodiging tot het inzenden van studentenliederen, waarvan in 1816 een bundel in het licht verscheen, die Latijn, Nederlandsch, Fransch en vrij wat Duitsch bevat. Van de eerwaardige Latijnsche liederen met hun middeleeuwsche stamboom als het *Mihi est propositum*, het *Dulce cum sodalibus* en vele dergelijke, is het zeker te betreuren, dat zij alle vergeten zijn voor het enkele, versteende *lo vivat*.

De geschiedenis van het studentencorps *Vindicat atque polit* te beschrijven, blijve den studenten zelf overgelaten. Hier slechts enkele opmerkingen. Het werd geboren met de herstelde hoogeschool. Langen tijd omvatte het zoo goed als alle studenten. Gedurende een aantal jaren had het naast zich nog de in 1823 opgerichte *Ostfriesische Landsmannschaft der Upstalsboom* of *Popularitas Frisiae Orientalis*. Maar het feit, dat naam en register van dit genootschap in het Hoogduitsch zijn gesteld, wijst er reeds op, dat de samenhang van Oostfriesland met de Groningsche universiteit eerlang tot het verleden zou behooren. Het register der vereeniging eindigt in 1837; toen is ze in *Vindicat atque polit* opgenomen. Eenige jaren later had de scheuring plaats, die gedurende bijna drie jaar, de studenten in twee corpsen verdeelde. De aanleidingen waren van diversen, ten deele vrij toevalligen aard; een strijd over twee kandidaten voor het rectoraat, meeningsverschillen over den groentijd enz.. Het was geen tegenstelling tusschen een groep, die men 'aristocraten' noemde, en de rest der studenten. Zulk een scheiding bestond doorgaans min of meer latent, af en toe reden tot

<sup>1</sup> I. A. van Royen, Openingsrede reunie 1844, p. 10.

felle vijandschap, maar nimmer aanleiding tot scheuring in het corps. Ook met de oprichting van latere bonden en verenigingen naast en tegen het corps valt de afscheiding van 1841 niet te vergelijken. De studentenvereniging *Post Chaos Lux* werd den 20en Februari 1841 opgericht, en 9 December 1843 met inachtneming van een nauwgezet protocol ter vermindering van krenking van waardigheid weder met *Vindicat atque polit* hereenigd. De verzoening was voorbereid door de geestdrift, die allen beving, toen de aanvallen der zeven Haagsche heeren de Groningsche richting bestookten. Bij de serenade aan de theologische professoren zag men *Vindicat* en *Post Chaos* al weer optrekken onder één banier. Een andere emotie bracht de hereeniging definitief tot stand: de uitdrijving der studenten uit den schouwburg door de bajonetten van het garnizoen, die plotseling op het tooneel verschenen, op 18 November 1843.

Van de studentenfeesten en van den groentijd hier ook slechts een enkelen trek. Een maskerade, zooals men ze hier omstreeks 1830 placht te vieren, met zelfgeplakte papieren hoofddeksels en goedkope costumes, waarbij de historische getrouwheid niet verder ging dan pofbroeken met crevées en baretten met veeren, zou thans zelve een historisch schouwspel zijn, kostelijker dan al wat reizen naar buitenlandsche musea en studie in de geweldigste bronwerken voor een maskerade kunnen opleveren. In dien tijd brachten de studenten ook hun jaarlijksche serenade bij de overdracht van het rectoraat wel eens gecostumeerd, bij voorbeeld in 1816 als oosterlingen, waarbij ook de aanspraak tot curatoren en professoren in oosterschen trant werd gehouden, in 1819 als Apollopriesters, waarbij zelfs een draagbaar altaar voor het huis van den maaltijd onder koorgezang ontstoken werd <sup>1</sup>.

Over den groentijd kan men uit den aard der zaak de meest uiteenlopende oordeelvellingen verzamelen. Dan eens wenschen curatoren en professoren de instelling met alle kracht te zien bestreden, dan weder prijzen zij de studenten om hunne matiging of hun wijze bepalingen daaromtrent <sup>2</sup>. Ook van hen, die den groentijd omstreeks 1850 hebben meegemaakt, kan men even dikwijls hooren, dat het zeer ruw als dat het zeer bedaard toeging. In den eersten studentenalmanak wordt verklaard, dat „de plagerijen der nieuws aangekomene studenten door ouderen, buiten de ontgroenpartijen – deze toch zijn

<sup>1</sup> Almanak der akademie van Groningen, 1817 p. 61; 1820 p. 79. <sup>2</sup> Inlichtingen van curatoren en id. van den senaat op de vragen van 1828; Cur. 1817 Dec. 31; Annales Acad. 1855—1856 p. 182.



aan het onmiddellijk toezigt van het dirigerend ligchaam der studenten: V. a. P. onderworpen – op voorstel van dit ligchaam en met algemeene goedkeuring der overige leden dezer vereeniging, geheel en voor altijd afgeschaft zijn”<sup>1</sup>. Uitmuntende voornemens!

Er was één gewichtig onderscheid van de Duitsche studentenmaatschappij, waarom curatoren en professoren de vaderlandsche jongelingschap om 't zeerst hebben geprezen: het volkomen ontbreken van elken politieken woelgeest. Hier geen Landsmannschaften, geen geheime genootschappen of 'demagogische Umtriebe', geen samenweringen van studenten, geen overdreven wijsgeerige stellingen, geen Sand. De Nederlandsche studenten bemoeien zich niet met staatszaken, „waarin het tenminste geen jongelieden past, zich op eenigerhande wijze te mengen”<sup>2</sup>. – Of dat ontbreken van elken politieken geest in alle opzichten een gunstig teeken was? Men heeft nog kort geleden aan de Nederlandsche studenten voorgehouden, dat zij zich te zeer in hun studentenwereldje opsluiten. Hoe het zij, – dat zij die onverschilligheid voor de publieke zaak konden afschudden, bewees 1830.

De Groninger studenten hadden aan de studentenwapening van 1815 niet deelgenomen. Die beweging, welke te Leiden en Utrecht tot de vorming van een studentencompagnie van vrijwillige jagers had geleid, was indertijd dadelijk vrij wat gekritiseerd. Vergeefs had prof. Gerbrand Bakker den Groningers het „Te wapen dan, gij bloem der jeugd” toegeroepen. De zaak gaf een wat scheeve verhouding, die nog spreekt uit de *Mengelingen*, welke *Vindicat* in 1816 uitgaf. Daarin beroemen de Groninger studenten zich „geene voedsterlingen van Pallas te zijn, wanneer zij, met schild en speer gewapend, Mars op zijde tracht te streven”, en laten het aan anderen over, om op 't oorlogsveld naar roem en eer te dingen:

„Dit past geen' Muzenzoon, met Wijsheids geest beziel.”<sup>3</sup>

In 1830 dachten zij daar anders over. Het ontbrak waarlijk niet aan geestdrift. Trouwens waar deed het dat? Twee van de professoren trokken als luitenants der vrijwillige flankeurscompagnie mee uit: Van Oordt en Vrolik. De eerste was in 1815 als Utrechtsch student

<sup>1</sup> Stud. Alm. 1829, p. 81. <sup>2</sup> B. L. G., Iets over onze noordelijke hoogeschoolen, p. 48; Gedachten van Jan de Schreeuwer p. 10; Tydeman, Consideratien p. 31.  
<sup>3</sup> Mengelingen V. A. P. 1816, voorrede en p. 71; G. Bakker aan zijne landgenooten, Gron. 1815; Kemper, Verhandelingen II p. 157.

mee te velde getrokken en had door een *Vaderlandschen Wapenkreet* anderen daartoe opgewekt. Ook nu was hij het, die terstond de studenten aanspoorde, om het vaderland hun diensten aan te bieden, en zelf het voorbeeld gaf. Het werd hem volstrekt niet door iedereen gunstig aangerekend; zijn motieven werden in een hatelijk daglicht gesteld; ook tijdens het kampeven baarde zijn geestdrift hem menigmaal teleurstelling, daar zijn bemoeiingen om de studenten te leiden en voor hen te zorgen niet steeds erkenning vonden <sup>1</sup>. Onder de Groningsche professoren was ook de sergeant-majoor der Leidsche flankeurs van 1815, Seerp Brouwer, doch hij toog ditmaal het krijgsgewaad niet weer aan. De honores van het studentencorps werden erkend door opname in het kader: Heeres, de ab-actis, werd sergeant van een sectie. Zijn geheele sectie bestond op één uitzondering na uit theologen; ook de sergeant-majoor A. Rutgers van der Loeff, „de moeder van de compagnie”, was theologant. Dat was ook de Flanor der Groningsche studenten van dien tijd, W. R. van Hoëvell, een heerlijk vat van tegenstrijdigheden, baron en volkstribuun, vertaler van Anacreon en stichtelijke liederen. „Waarachtig, ik zag hem nog liever weer met den ransel op den rug voor mij staan”, zei de oude baron, toen Van Hoëvell voor het eerst in de toga verscheen <sup>2</sup>. De Prins van Oranje had dus nog zoo'n ongelijk niet, als hij een praatje met een der vrijwilligers begon met: „U wordt zeker dominee?” – „Om de bliksem niet, Hoogheid!” zou eens een medicus geantwoord hebben.

Zoo zijn zij dan, vermeerderd met de Franeker studenten, uitgetrokken, den tabakszak, door Groningsche jonge meisjes bewerkt, op zijde, en Horatius in den ransel. Twee echte militairen, de kapitein Van der Bruggen en de luitenant Van Pallandt waren de werkelijke aanvoerders. Hun lotgevallen op den tocht: de ontberingen en gevaren, totdat zij eindelijk te Smilde halt hielden, toen zij den Martinitoren weer zagen, maar vooral de aanspraken, die zij hadden aan te hooren, de feestelijkheden, hun heengaande en terugkomende aangeboden, kan men in twee gedenkboeken beschreven vinden <sup>3</sup>. Het was waarlijk niet hun schuld, dat er op 40 bladzijden krijggsbedrijf nog 163 van triomf moesten volgen.

Toen de uittrekkende studenten op de Groote Markt ten aftocht

<sup>1</sup> Gedenkboek der flankeurcompagnie, 1832 p. 199 vg.. <sup>2</sup> Tijdschrift voor Ned. Indië 1879, II p. 7. <sup>3</sup> Gedenkboek betreffende den uittogt, en Id. betr. den terugtogt der stud. van Gron. en Franeker etc., Gron. 1831 en 1832.

gereed stonden, meende een oude predikant, dat het vaderland er minder bij zou winnen dan de wetenschap verliezen. Vergiste hij zich? Natuurlijk zijn er enkelen tengevolge van het kampeven te gronde gegaan, terwijl anderen gewoonten hadden aangenomen, die zij moeilijk weer aflegden. Velen zijn terwille van hun krijgstoet later bij de examens zeer gemakkelijk behandeld. Wat schade? Tegenover dat alles stond een onschatbare invloed ten goede. Zelfstandigheid en energie waren ontwikkeld. Het jaar van verzuimde studie is door velen meer dan ingehaald. Twee bevoegde tijdgenooten zijn geneigd, aan den veldtoet mede toe te schrijven, dat de jaren 1830-1840 een vruchtbare decade voor de universitaire studiën zijn geweest <sup>1</sup>.

Onder de bijkomstige gevolgen van den veldtoet waren er eenige van eigenaardige beteekenis voor het studentenleven. Allereerst het sterk verhoogde gemeenschapsgevoel. De wapen-band zou sterk genoeg voor 't langste leven blijken. „Weleerwaarde Heer en Oud-Wapenbroeder”, stond er tot in de dagen der grijsheid boven menigen brief. Doch dat gemeenschapsgevoel had zijn schaduwzijden. Het gold enkel den wapenbroeders, die zich in de stad gerespecteerd voelden, maar zelf neerzagen op hen, die niet meegeweest waren, ook op de jongere professoren, die het voorbeeld van Van Oordt en Vrolik niet hadden gevolgd. Een sterk verhoogde prikkelbaarheid voor elke krenking, de eer van het corps aangedaan, was niet zonder verband met den veldtoet opgekomen, en gaf in 1833 na een tijd van gisting aanleiding tot de hevigste tumulten, die de geschiedenis der Groningsche universiteit na 1814 heeft aan te wijzen.

Reeds eenige malen had de academische senaat aanleiding gevonden tot berisping en vermaning van het bestuur der studentenvereniging, de *Senaat Vindicat atque Polit*, zooals destijds de twaalf besturende leden zich betitelden. Dien titel mochten zij volstrekt niet voeren; dat was een ongepaste usurpatie van de waardigheid van den academischen senaat <sup>2</sup>. Vandaar dat in de eerste studentenalmanakken de term *Directie V. a. P.* of *het dirigerend ligchaam V. a. P.* wordt gebruikt. De academische autoriteiten moesten echter met hun reprimandes voorzichtig zijn, want de studenten hadden nog altijd, gelijk in de 17e eeuw, naar klassieken trant het dreigement van een secessio terstond bij de hand. De regeeringsvraag van 1828, of het nuttig zou zijn,

<sup>1</sup> Bakhuizen van den Brink in een fragment levensschets van Jacob Geel, uitgegeven, door Dr M. J. Hamaker, Jacob Geel, p. XIII, en P. Harting, Voorheen en thans, p. 35 vg..

<sup>2</sup> Acta senatus 24 October 1826.

elke vereeniging of vergadering van studenten zonder autorisatie van den rector magnificus te verbieden en door de politie te doen beletten, was uit Groningen door curatoren en senaat ontkennend beantwoord, mits de rector uitdrukkelijk gemachtigd was, elke vereeniging, die hem schadelijk voorkwam, te weren.

Sedert dien tijd evenwel was de corpsgeest steeds gestegen. Het ergerde de wettige gezaghebbers der hoogeschool, dat in den studentenalmanak, die sedert 1829 als jonge en weldra zegevierende concurrent van den professoralen almanak der akademie verscheen, de bestuurderen van de nog altijd slechts oogluikend gedulde vereeniging met vollen naam, al was het nog niet met den titel van rector en senatoren, prijkten. „Zij ontzien zich niet, bij openbare gelegenheden met uiterlijke teekenen van hun quasi-gezag te verschijnen.” Zij vierden hun rectoraatsoverdracht. Ten spijt van het senaatsedict van 24 September 1802, op straffe van relegatie het ontgroenen verbiedende, dat ieder jaar opnieuw werd aangeplakt en waar niemand naar omkeek, bestonden er gedrukte formulieren op het ontgroenen, alles tot ernstige bezorgdheid van curatoren en senaat. En nu voelden, naar het schijnt, de teruggekeerde flankeurs een bijzonderen drang tot daden, die ook de andere studenten aangreep. In Februari 1832 beging de academische senaat een groote zwakheid. Er waren ordeverstoringen op de colleges van Van Eerde geweest, er was geklaagd over baldadigheden tegen nachtrust en eigendommen der burgerij, er was gerapporteerd over ontgroenpartijen. Rector en assessoren riepen de schuldigen voor zich, en legden, daar zij zich ook bij dit verhoor onbetamelijk gedroegen, straffen van kamerarrest op. Vaderlijk als hij was en zijn moest, verleende de rector aan twee flankeurs onder de gestraften verlof, om het feest der uitreiking van den eeredegen en den eerering aan kapitein Van der Bruggen en luitenant Van Pallandt te gaan bijwonen. Doch ook anderen schonden hun arrest, om dit feest mee te maken. Nu legden rector en assessoren aan twee broeders een carcerstraf van 48 en 24 uren op. Onmiddellijk verwoegde zich een commissie van studenten bij den rector, en verklaarde, dat het vonnis van carcerstraf een sterke spanning onder de studenten had veroorzaakt, en dat groote onaangenaamheden te vreezen waren, als men daarbij volhardde. De rector antwoordde wel als een man, dat niet de vrees voor spanning, doch slechts het gebleken berouw hem tot consideratie zou kunnen leiden, doch de haast, waarmee hij de assessoren opnieuw tezamen riep, en waarmee aan de

beide broeders, nadat zij een bekentenis van schuld en verzoek om gratie geteekend hadden, de ontheffing van den carcer werd toegestaan, kon niet den indruk maken van welbewuste kracht <sup>1</sup>. Curatoren gaven later aan deze zwakke, lijdelijke houding van den senaat de schuld, dat de schaamteloosheid vervolgens nog hooger was geklommen. – Immers na de groote vacantie van 1833 was de ‘volksgeest’, zooals curatoren het noemden, op het toppunt gestegen. Alle oude klachten kwamen weer bij elkaar: ontgroenpartijen, ordeverstoringen op de colleges bij vooraf beraamd complot, het afbreken van het meubilair in het litterarisch auditorium, wat een vast terugkeerende bezigheid was <sup>2</sup>. Ongelukkigerwijs kwam de uitbarsting op een zeer pijnlijk moment. Bij de regeling van de plechtige begrafenis van den hooggeschatten professor Gabinus de Wal achtten de studenten de eer van hun corps gekrenkt, en in plaats van zich bij den stoet van curatoren en professoren aan te sluiten, begaven zij zich afzonderlijk van hun societeit naar de begraafplaats, terwijl op de Area, waar curatoren en senaat zich verzamelden, een student de ‘welgezinden’, die zich bij den officieelen stoet zouden willen aansluiten, dreigde aan zijn degen te rijgen. Deze onstichtelijke tooneelen werden des nachts gevolgd door het insmijten van ruiten bij sommige professoren. Curatoren drongen er op aan, dat de senaat ditmaal de academische tucht, waarvoor hem de zorg was opgedragen, gestrengelijk zou handhaven. Zoo verscheen ruim een week later een gestreng edict. Het was in hoofdzaak gevolgd naar een ouder van 1799. De academische senaat gebood daarin de studenten op straffe van relegatie, hun vereeniging te ontbinden, zich niet langer den titel van senatoren en dergelijke aan te matigen, en zich van het ontgroenen te onthouden <sup>3</sup>. Juist toen deze maatregel bekend werd, was in de senaatskamer het verhoor gaande van een der belhamels inzake de rustverstoringen op de colleges. Een honderdtal studenten onder hun rector drong dreigend naar de senaatskamer op. De rector magnificus ontbood een korporaal met 6 soldaten. Het tumult verliep daarop. Den volgenden dag, 5 October, moest de rector van *Vindicat*, de student Munniks, zelf voorkomen, om zich te verantwoorden over zijn optreden van den vorigen dag. Opnieuw stond de Area vol studenten. De rector magnificus, Ten Brink, begaf zich met een pedel, die den sceppter voerde,

<sup>1</sup> Rapport van 14 Febr. 1832, Senaatsarchief no. 2. <sup>2</sup> Cur. 1831 Dec., 1833 Mrt. 13 no. 10 enz., 1834 Oct. 29 no. 11 enz., 1835 Mrt. 18 no. 15, 1840 Dec. 18 no. 8 enz.. <sup>3</sup> 4 Oct. 1833. Het edict bij Jonckbloet p. 385<sup>4</sup>.

naar buiten, en sprak: „Ik, rector magnificus, beveel de heeren, heen te gaan!” Men riep: „Blijven, blijven!” – Daar werd Munniks zichtbaar, op de schouders van zijn makkers omhoog getild, en sprak: „Ik, rector van de studenten, rector van *Vindicat*, verzoek de heeren, heen te gaan!” – Luid gejuich en exeunt omnes <sup>1</sup>. De soldaten hadden reeds weer klaargestaan, maar behoefden ditmaal niet op te treden.

Dat liet zich slecht aanzien, als men nu aan 't relegeeren wilde gaan. De senaat betrachtte dan ook de uiterste matiging. Slechts een kleine minderheid drong aan op relegatie van den hoofdschuldige, den rector Munniks. Hij werd veroordeeld tot een „verzekerde bewaring of zoogenaamde carcerstraf” van 4 weken, die echter tegelijk wegens de heerschende ziekte (de cholera) in huisarrest veranderd werd <sup>2</sup>. Het effect van het edict van 4 October was nul. Men hoorde wel van een verbandschrift, door een aantal studenten geteekend, om zich tegen het edict te verzetten, wel van dreigementen eener algemeene uitwijking, maar niet van ontbinding van den studentensenaat. En zoo is het erbij gebleven. Aan het strenge edict is nimmer uitvoering gegeven, totdat het in 1849 is ingetrokken op aandrang van een aanstaand rector magnificus, die verklaarde, zijn betrekking niet te kunnen aanvaarden, wanneer hij een wet moest bezweren, die hij toch niet kon handhaven <sup>3</sup>. Twee jaren later, in 1851, was het met de erkenning van het studentencorps reeds zoover gevorderd, dat curatoren zeer breedvoerig en beleefd antwoordden op een klacht van den senaat van *Vindicat atque polit* tegen de litterarische faculteit in zake het afnemen der examens, en in hun antwoord hun de betiteling van senaat, die hun zoolang geweigerd was, geenszins onthielden <sup>4</sup>.

Wanneer wij die ongeregelheden beschouwen, verbaast het ons, dat jonge mannen, die tegenover een echten vijand hadden gestaan en kogels hadden hooren fluiten, van 't oorlogsveld teruggekeerd, behagen vonden in het sarren van een ouden professor en het vernielen van ruiten en banken. Want het waren volstrekt niet, gelijk men wellicht meenen zou, de pas aangekomen studenten, destijds dikwijls nog maar 15 à 16 jaar oud, die deze vermakelijkheden arrangeerden en uitvoerden. Onder de belhamels en aanleggers treffen wij steeds in hoofdzaak studenten uit de oudere jaren, dikwijls oud-flankeurs aan. De rector Munniks was 25 jaar oud en in zijn negende

<sup>1</sup> Cur. 1833 Oct. 7 no. 10, aangevuld door mondelinge mededeelingen. <sup>2</sup> Acta senatus 1832—1833, bijlagen bij 5 en 11 October. <sup>3</sup> Jonckbloet p. 387. <sup>4</sup> Cur. 1851 Juni 29 no. 9.

studiejaar. – De zeden zijn toch wel veranderd. De ruwheid en onkieschheid, waarvan deze en andere dingen getuigen, zijn tegenwoordig nauwelijks meer denkbaar. De rustverstoringen op de colleges, zelfs niet gestaakt, als deze aan huis gegeven worden, vooraf beraamd bij een complot van wel honderd man onder leiding van de meest geziene studenten; een begrafenis gestoord, waarlijk het is genoeg. Toch waren ook dit nog slechts de resten van eenmaal nog veel ruwer studentenzeden. Dat kunnen de verhandelingen voor het forum academicum uit de tijden vóór 1811 op elke bladzijde getuigen <sup>1</sup>.

Het kastebesef van den student is ook een der eigenaardigheden, die nog in die dagen veel sterker ontwikkeld waren dan nu. Van zijn soevereine minachting voor niet-gestudeerden heeft de laatdunkendste student van heden, die den mond nog zoo vol neemt met allerlei technische benamingen voor het profanum vulgus, geen voorstelling. Primitieve points d'honneur, als niet uitwijken en dergelijke, werden nauwgezet in acht genomen. De vijandschap met burgers, schippers en militairen had nog het karakter van rasveeten, die af en toe opvlamden en dan weer rustten <sup>2</sup>. De kleine burgerij had haar helden in de bekende studentenkrakers, die met opgestroopte hemdsmouwen in de kelders en pothuizen zaten. Bij de oprichting van *Vindicat* speelde ook de gedachte van een defensieven anti-philistijnschen bond een rol <sup>3</sup>. Een tijdlang nam de strijd tusschen studenten en schippers een bijzonder verbitterd karakter aan. Op 5 Februari 1840 had de justitie, gehoor gevende aan een klacht van lijkenroof, vergezeld van den klagen bloedverwant, een schipper, een inval en huiszoeking gedaan op het anatomisch college van prof. Sebastian <sup>4</sup>. Tot een vervolging

<sup>1</sup> Van een bijzonder geruchtmakend geval vond ik de heugenis nog levend bij een vijftientigjarige. Het luidt als volgt. Een blikslager, die studentenkamers verhuurde, had met het oog op de veelvuldige 'studentenstreken' (hoe is dat woord langzamerhand in onbruik geraakt!) meermalen gezegd: „Mij zullen ze niet verlakken”. Eenigen tijd later stierf de man. Toen de verwanten voor het laatst het lijk in de kist gingen zien, vonden zij het aangezicht van den doode glimmend zwart verlakt. Studenten heetten de daders. Mr H. v. A., die het geval ook vermeldt (p. 67), stelt het op rekening van Franeker studenten, en beweert zelfs, dat dezen deswege een tijdlang den schimpnaam 'verlakkers' droegen. Hij vergist zich evenwel. Dit lugubere schandstukje is wel degelijk gepleegd te Groningen, in de negentiende eeuw: 30 Januari 1805. Behalve het forum academicum bemoeide zich ook het hof van justitie met de zaak. De talrijke verhooren en processen-verbaal vindt men in de Acta senatus van dat jaar bijeen. Tot een vonnis kwam het niet. <sup>2</sup> Zie b.v. een brief over molesteering van studenten door het garnizoen, Cur. 1828 Mei 2 no. 31. Het was elders evenzoo. Over een geduchten strijd van Utrechtsche studenten en schutters in 1827: Voorheen en thans p. 33. <sup>3</sup> Jonckbloet p. 382. <sup>4</sup> Rapport van prof. Sebastian, Cur. 1840 Ingekomen brieven, Febr. 8 no. 2; Juni 10 no. 3; Sept. 11 no. 7. Het geval werd mij volkomen overeenstemmend

werden geen termen gevonden, maar de argwaan des volks tegen de lijkenvilders werd zoo hevig, dat de studenten een tijdlang des avonds onder politiegeleide naar huis moesten worden gebracht. Jaren lang werkte die verbittering na.

De geest onder de Groninger studenten was in het algemeen, behalve in enkele kringen, ruw <sup>1</sup>. Zeker zal ook de trouwhartige gemoedelijkheid en het eigenaardig gevoel voor humor, dat deze maatschappij nog kenmerkt, niet ontbroken hebben. De stads-Groningers gaven den toon aan. Van de buitenlanders, die vroeger in zoo grooten getale de hoogeschool plachten te bezoeken, waren nog alleen de Oostfriezen, allen theologische studenten, overgebleven, en ook deze stroom zou eerlang moeten verzanden. Reeds in 1818 nam de Hannoveraansche regeering maatregelen, om het gebruik der Nederlandsche taal in Oostfriesland tegen te gaan <sup>2</sup>. Behalve de drie noordelijke provinciën leverden Overijssel en Gelderland een vrij belangrijk contingent; ook was het volstrekt geen zeldzaamheid, dat jongelieden van goeden huize uit Holland, met name uit Den Haag, hier kwamen studeeren <sup>3</sup>. Maar zij hadden zich eenigermate te voegen naar het sterk provinciaal cachet, dat de kleine, afgelegen en zeer zelfbewuste stad aan de samenleving oplegde. Op de thees bij de professoren werd, als deze zelf een Groninger was, ook nog na 1850 het dialect gesproken <sup>4</sup>, dat wil zeggen het stads-Groningsch, dat zoowel de aanzienlijke burgerkringen als de studenten uit een soort trots langen tijd hebben gehandhaafd. Beschaafde niet-Groningers hadden een zeker wantrouwen te overwinnen.

De universiteit was in het algemeen bij de burgerij zeer gezien. Men was er trotsch op. De stad, zooveel kleiner dan nu, had nog zoo weinig anders en genoot in de glorie van haar hoogeschool. Toch was het gemoedelijke onderons, dat professoren en burgerij verbond, uitteraard minderende. De tijden, dat ieder jaar op den dag van de rectoraatoverdracht in October overal de vlaggen wapperden, en de juichende volksmenigte zich jaarlijks verlustigde in den deftigen optocht der professoren in ambtsgewaad, d. w. z. toga, korte broek en steek, naar de Academiekerk, waren omstreeks 1840 reeds voorbij <sup>5</sup>.

met het officieel rapport, en met enkele schilderachtige details, verteld door den zoon van een medicus, die als student ooggetuige was geweest.

<sup>1</sup> J. B. Kan in *Levensb. Letterk.* 1888—1889, p. 4. <sup>2</sup> Almanak der akademie van Groningen 1820, p. 6. <sup>3</sup> Mr. H. v. A. p. 17. <sup>4</sup> J. B. Kan t.a.p., die, zelf Groninger in zijn hart, niet in verdenking komt, een enkelen n aan het slot voor plat te schelden.

<sup>5</sup> Panathenaeum I p. 227.



En waar zijn de dagen gebleven, dat een bakker voor de reunisten koeken uitstalde, die in suiker en letters maanden *In memoriam juventutis academicae*; dat een professor levenslang de zwarte spikkels in het aangezicht behield, die hij had opgedaan bij het 'zwerms' afschieten op Konings verjaardag? Of dat een professor tot tweemaal toe zijn lier over stemde, om de harddraverij te bezingen? <sup>1</sup>

<sup>1</sup> Lulofs, Feestrede 1830, p. 52; De Greuve, Feestzangen 1850, en Nagalm der Feestviering 1850.

## VI

### DE UNIVERSITEIT EN DE LANDSREGEERING HET NIEUWE ACADEMIEGEBOUW

1830-1850

De Belgische opstand en de status quo, die Nederland in zooveel van zijn gewrichten voor langen tijd met lamheid sloeg, heeft ook op de ontwikkeling van het hooger onderwijs verderfelijk gewerkt, en de Groningsche hoogeschool heeft die kwade tijden misschien meer bezuurd dan een der andere, omdat zij minder had en minder kon verdragen. Het ergste was, dat bij de aanhoudende zucht tot bezuiniging altijd stilzwijgend de bestaanskwestie in het spel was; men hield voortdurend rekening met de mogelijkheid, dat er vroeger overgegaan, en dit moest natuurlijk de ernstige verzorging van de belangen der meest bedreigden ten zeerste belemmeren.

Ongetwijfeld waren ook reeds vóór 1830 deze overwegingen en een streven naar groote zuinigheid aanwezig. De vraag, of het aantal der vaderlandsche hoogeschoolen niet te groot was, was van het oogenblik, dat zij ophielden provinciale of stedelijke instellingen te zijn, bij tusschenpoozen aan de orde geweest<sup>1</sup>. De nationale vergadering had in 1797 en '98 ernstig erover gedacht, om terwille van de eenheid een nationale universiteit te Leiden te vestigen, waarnevens twee Bataafsche academiën te Groningen en te Harderwijk zouden bestaan. De commissiën van 1807 en 1809 hadden de vraag, of men een of meer hoogeschoolen zou opheffen, overwogen maar verworpen; alleen de regeering van het Fransche keizerrijk had haar overtuiging in dezen in daden omgezet. Terstond na het in werking treden van de organisaties van 1815 en 1816 waren opnieuw luide stemmen opgegaan, dat zes hoogeschoolen te veel waren<sup>2</sup>. Onder de vraagpunten, door de regeering aan de commissie van 1828 voorgelegd, was ook die, of men een of twee der hoogeschoolen zou kunnen veranderen in polytechnische instellingen, implicite dus twee universiteiten opheffen, en of men alle hoogeschoolen zou kunnen oplossen in faculteitsschoolen,

<sup>1</sup> Zie Jaarboeken der Bataafsche Republiek 1797 XI p. 26, 1798 XII p. 174; De recensent ook der recensenten I 1806 p. 738, II 1807 p. 255, 260. <sup>2</sup> Verslag over het onderwijs 1819, den Haag 1842, p. 57.

althans die faculteiten concentreeren, waarvoor belangrijke subsidiën vereischt werden. Dit alles werd ontkennend beantwoord <sup>1</sup>. Nog twee andere vragen getuigden van denzelfden geest. Zou men de academische gebouwen niet ten laste der steden kunnen brengen, waar de universiteiten gevestigd zijn? Wij zagen vroeger, dat de regeering reeds in 1818 het standpunt innam, dat de steden zooveel mogelijk voor gebouwen ten dienste van het hooger onderwijs moesten zorgen <sup>2</sup>. Zou men een dotatie voor de hooge scholen kunnen creëeren uit de contributiën der studenten? Dat leek wel iets op de verfoeide universitaire heffing van de keizerlijke universiteit! De commissie achtte geen van beide maatregelen raadzaam of doenlijk, behoudens de meening, dat de steden zeer wel tot de instandhouding van sommige academische inrichtingen konden meewerken <sup>3</sup>.

Weldra had de regeering nog dringender aanleiding, haar bezuinigingsstreven in toepassing te brengen, namelijk den Belgischen opstand. In het begin van 1832 ontvingen curatoren de kennisgeving, dat voortaan een merkelyk lagere som voor de uitbreiding en aanvulling van verzamelingen en inrichtingen, het zoogenaamd materieel subsidie, moest worden verleend <sup>4</sup>. Inderdaad daalde die som van toen af periodiek. De eerste jaren na 1815, toen de nieuwe organisatie met frissche hoop moest worden uitgewerkt, waren de gulden jaren geweest. Toen waren belangrijke werken aan de Groningsche universiteit ten koste gelegd: de verbouwing van het nosocomium, van de anatomie en de bibliotheek, de aankoop van allerlei verzamelingen tot vorming der vereischte kabinetten enz.. De hiervoor van regeeringswege toegestane gelden hadden van 1816 tot 1818 bedragen: f 34.491, f 31.500 en f 33.403. Daarna was plotseling een achteruitgang gevolgd. In 1819 werd nog f 17.000 verleend, maar het onderwijsverslag van dat jaar was met zijn klachten over de duurte van het hooger onderwijs de eerste voorbode van de komende vermindering. Hoewel zeker niet alle billijke verlangens in de voorafgaande jaren bevredigd waren, daalde het materieel subsidie tot f 10.400 in 1820 en 1821; vervolgens was het jaarlijks f 10.575 tot 1829, echter vermeerderd met een buitengewone som, die wisselt tusschen f 2.500 en f 5.000, benevens het bedrag voor onderhoud van gebouwen en meubilair, jaarlijks om en bij f 3.000. Het buitengewoon subsidie verdwijnt in 1830 onmiddellijk; het gewone bedraagt in 1830 en 1831 f 11.000, daarna f 9.900 in 1832, welke som

<sup>1</sup> Rapport der commissie 1828, p. 39, 47. <sup>2</sup> Zie hierboven p. 79. <sup>3</sup> Rapport p. 237, 268. <sup>4</sup> Cur. 1832 Jan. 26 no. 3.

met eenige schommelingen daalt tot *f* 9.025 in 1840. Op die hoogte blijft zij tot 1849 <sup>1</sup>. Vermeerderd met de onderhoudssom van omtrent *f* 3.000 à *f* 4.000 was dit alles, wat buiten de salarissen door de regeering aan de universiteit werd besteed.

Geen instelling had onder die karigheid meer geleden dan de bibliotheek, die haar jaarlijksch budget van *f* 3.500 in 1816 gaandeweg had zien slinken tot *f* 1.550 in 1834. Het was zoover gekomen, dat de regeering aan curatoren liet weten, dat vermeerdering der subsidiën ook voor volgende jaren niet te verwachten was, dat men zich moest bepalen tot het onderhouden der verzamelingen, en aan uitbreiding en vermeerdering slechts dan mocht denken, als er iets op de jaarlijksche som bleek over te schieten <sup>2</sup>.

Terwijl aan de eene zijde de aandrang op nog meer bezuiniging voortdurend bleef aanhouden, stegen aan de andere zijde de jammerklachten van curatoria en professoren op, dat er meer geld noodig was, wilde men het hooger onderwijs gaande houden. De regeering hoorde slechts: bezuinigen, en droeg in 1836 aan een opzettelijke staatscommissie op, te onderzoeken, met welke middelen men nog op de kosten van het hooger onderwijs zou kunnen uitsparen, waartoe zij haar enkele punten voorlegde <sup>3</sup>. De commissie ontried opnieuw, evenals die van 1828, ten stelligste de opheffing van een of meer hoogeschoolen, doch hoofdzakelijk op den nuchteren grond, dat het voorloopig weinig of geen besparing zou opleveren. Men zou, overeenkomstig de wenken der regeering, iets kunnen uitzuinigen op de prijsvragen, de uitgave der academische jaarboeken en de rijksbeurzen; men kon de vrijstelling van collegegelden voor theologen intrekken. Ook het regeeringsdenkbeeld, om in de behoefte aan hooger materieel subsidie te voorzien door een contributie der studenten, het denkbeeld dat nog in 1828 verworpen was, scheen de commissie wel uitvoerbaar, alsmede de aansporing tot de besturen der steden en provinciën, om bij te dragen tot de instandhouding der binnen haar palen gevestigde hoogeschoolen. Diensvolgens verschenen de koninklijke besluiten van 13 October 1836. Daarbij werd het aantal der jaarlijks uit te schrijven prijsvragen verminderd, de inrichting en omvang der Annales gewijzigd, die tot dusver voor elke hoogeschool afzonderlijk, statig in leder verschenen, en niet alleen alle oraties van hoogleeraren, maar ook den tekst der be-

<sup>1</sup> Cur., Inventaris no. 14, 15, 18, 26; Cur. 1825 Maart 23; voorts de Provinciale Verslagen. <sup>2</sup> Min. aan Cur. 3 Mei 1834, Cur. 1834 Mei 21 no. 2. <sup>3</sup> K.B. van 15 Juni 1836 no. 66.

kroonde prijsvragen opnamen; het aantal beurzen werd beperkt, en de vrijstelling van collegegelden voor theologische studenten ingetrokken<sup>1</sup>. Ten slotte werd daarbij het zoogenaamde academisch fonds ingesteld, te vormen uit een verhooging der inschrijvings-, recensie- en examengelden, de beide eerste met *f* 10 voor iederen keer, de laatste met de helft van het oorspronkelijke bedrag (*f* 30 tot *f* 100). Deze gelden zouden door curatoren uitsluitend worden aangewend ten behoeve der hoogeschool, bij welke zij waren ontvangen, en wel in het bijzonder tot uitbreiding der bibliotheek en andere verzamelingen, of ten nutte van eenig deel van het onderwijs, waarvoor het rijkssubsidie niet uitreikte. Het was aanvankelijk de bedoeling der regeering geweest, ook de hoogleeraren tot dat fonds te doen bijdragen door „eene matige retributie op de collegegelden”, „omdat zij geacht kunnen worden niet weinig belang te hebben bij de instandhouding enz. der kabinetten en bibliotheken”. Deze maatregel bleef niettemin achterwege, ofschoon de regeering van te voren verklaard had, geen reden tot nalaten te zien in het grootte „misnoegen der hoogleeraren”, dat zij voorzag. Eigenaardig was de rechtvaardiging van de ingestelde heffing op grond van „den grooten toevloed van studenten, welke op den duur van schadelijke werking zou kunnen zijn”. Kwamen er wegens de verhoogde kosten wat minder aan, „dit ware niet als een groot nadeel te beschouwen, aangezien het getal van hen, die de hoogeschoolen bezoeken met oogmerk, om door de academische graden eenen stand in de maatschappij te bekomen, in die dagen zeer aanzienlijk, ja welligt buiten evenredigheid groot was te noemen”<sup>2</sup>. Dat was de oorsprong van het academisch fonds, dat ongewild een geheel nieuw beginsel in het beheer der universiteiten invoerde, ja uit een fiscaal oogpunt een monstrum werd, sedert de rekenkamer in 1844 weigerde, langer van de verantwoording dier fondsen kennis te nemen<sup>3</sup>. Voor het overige brachten zij een niet ongewenschte vrijheid in het straf gecentraliseerde beheer en een in verhouding tot de karige rijkssubsidiën niet onbelangrijke vermeerdering der middelen. Te Groningen bedroeg de jaarlijksche opbrengst ten bate van het fonds tusschen 1836 en 1850 ongeveer *f* 5000 à *f* 6000.

Een ander koninklijk besluit van 2 Mei 1838 verhoogde de kosten

<sup>1</sup> Rapport der commissie 29 Juli 1836, zie Verslag over het onderwijs 1836, ed. 1842, p. 496, en Hubrecht, De onderwijswetten in Nederland, afd. A, hooger onderwijs II p. 220 vg.; K.B. 13 Oct. 1836 nos. 87—91, Bijvoegsel tot het Stbl. 1836, p. 395.

<sup>2</sup> Hubrecht, De onderwijswetten in Nederland, afd. A, hooger onderwijs II p. 221 vg..

<sup>3</sup> T.a.p. p. 233.

van het doctoraat in de geneeskunde, weer een ander van 7 Mei 1837 verminderde de pensioenaanspraken, die het statuut van 1815 aan emeritus-hoogleraren toekende, niet onbelangrijk <sup>1</sup>.

Het was kort vóór een voorgenomen koninklijk bezoek aan Groningen. Daar verscheen in de Groninger courant van 13 Juni 1837 een ingezonden „woord bij de komst van Z. M. den Koning te Groningen”, waarin „een oud-leerling van den hoogleeraar Gratama” zich de vrijheid veroorloofde, op een decoratie van den 80-jarigen grijsaard aan te dringen. Eigenlijk scheen dit maar een aanloop, om aan het slot den wensch te plaatsen, „dat de wetenschappen en de kweekscholen van hooger onderwijs een beschermer in Zijne Majesteit mogen vinden”, en „dat de tegenwoordige hoogleeraren nimmer in de regten, hun in den 3en titel van het K.B. van 2 Augustus 1815 verzekerd, door latere, tegen dat besluit geheel indruischende verordeningen verkort mogen worden”. De bedoeling was duidelijk, en het was niet moeilijk, in stijl en toon de pen van den hoogleeraar Lulofs te herkennen. De academische senaat haastte zich, zonder den naam van hun collega te noemen, hem te verloochenen, door aan curatoren hun afkeuring over het stuk uit te spreken. De Koning kwam, Gratama daalde nog in hetzelfde jaar ongeridderd ten grave. Curatoren evenwel, die zich reeds eerder over Lulofs' bedilzucht in gesprekken, missiven en schrijverij in couranten geërgerd hadden, vonden in deze zaak aanleiding, de regeering te adviseeren, om Lulofs, die aan de beurt was voor het rectoraat, niet tot rector magnificus te benoemen, ja, hem door den gouverneur der provincie over zijn gedrag te laten onderhouden. Alzoo geschiedde. Lulofs hield de eer aan zich, en verzocht zelf, niet tot rector te worden benoemd. Zoo werd hij eerst een jaar later met dien post bekleed, toen curatoren weliswaar nog eenig bezwaar maakten, maar toch gezwicht waren voor den wensch van den senaat <sup>2</sup>.

Het geïncrimineerde courantenartikel had ook niet nagelaten, Zijne Majesteit nog eens te wijzen op den deerlijken staat der academische gebouwen. „De vervallen gebouwen roepen als met open keel de hulp des Konings.” Op dit thema moesten sinds jaren de rectoren hun vernuft scherpen en hun latiniteit de sporen geven, ten einde in hun

<sup>1</sup> K.B. van 2 Aug. 1815, art. 138—146, K.B. van 7 Mei 1837 no. 74, 2 Mei 1838 no. 135. <sup>2</sup> Gron. courant 13 Juni 1837; Cur. I kabinetregister 1837, 21 Juni, 19 Juli, 1838 11 Juli. De senaat verzond in 1841 een adres aan de Tweede Kamer tegen het ontwerp van wet op de burgerlijke pensioenen en het K.B. van 7 Mei 1837, en verzocht herstel van de oorspronkelijke artikelen 138—142 van 1815, evenals Lulofs gewenscht had. A. S. bijlagen 3 Sept. 1841.

oratie den toestand der gebouwen te beklagen: dan eens sarcastisch, dan eens verontwaardigd, ze vergelijkende met een soldatenkazerne of een Augiasstal, de hoorzalen beschrijvende „squallida, pallida, nigrum horrorem incutientia”<sup>1</sup>. Bijkans jaarlijks maakten de studenten der oudere jaren het zich ten taak, om in het litterarisch auditorium, waar zij voor die gelegenheid kwamen ‘hospiteeren’, door de groenen of eerstejaarsleden het meubilair te laten afbreken en in de kachel op te stoken, en zodoende te voltooien, wat er nog aan het verval ontbrak<sup>2</sup>. Zoo had de minister van binnenlandsche zaken de hoorzalen gezien bij een bezoek in den zomer van 1839, half versperd door de puinhoopen van tafels en banken, die de dartele jeugd vernield had.

Geen wonder dus, dat de rector in 1839 met blijdschap gewaagde van het koninklijk besluit van 13 Augustus van dat jaar, hetwelk den gouverneur der provincie machtigde tot een onderzoek aangaande een terrein voor een nieuw academiegebouw. Hoe was het zoover gekomen? – In het eind van 1838 had de gouverneur, baron Rengers, tevens president-curator, den minister de dringende behoefte aan een nieuw gebouw nog eens onder het oog gebracht. Men zou het kunnen stichten op het terrein, door de oude professorenwoningen ingenomen, maar, wilde men wat meer kosten maken, beter elders. De minister bleek eveneens niet voor halve maatregelen, en verzocht den gouverneur (die eigenaardigerwijs deze zaak niet in zijn academische qualiteit behandelde), een plaats aan te wijzen, waar het te stichten gebouw ook later voor vergrooting en uitbreiding vatbaar zou blijven. De gouverneur kon weldra behalve het terrein aan de Broerstraat drie andere plaatsen in bedenking geven: in de Oude Ebbingestraat tusschen Jacobijnerstraat en Hofstraat, waarover vroeger al eens was gesproken, aan de Vischmarkt tusschen Haddingestraat en Folkingestraat, en aan het Martinikerkhof tusschen het provinciehuis en het militair hospitaal, achteruit strekkende tot den Turfsingel toe. Op zijn verzoek werd hem thans de machtiging verleend, een nader onderzoek in te stellen aangaande die terreinen. Terzelfder tijd werd de goedkeuring verleend tot een vergrooting van het gebouw der anatomie en de vertimmering van de open hal van het corps de garde tot een benedenverdieping voor de berging der landhuishoudkundige instrumenten. Doch bij die laatste werken bleef het. Het onderzoek van den gouverneur had tot resultaat, dat de huiseigenaars aan de Vischmarkt en in de Ebbingestraat niet tot

<sup>1</sup> Annales 1834—1835 p. 28; 1838—1839 p. 218. <sup>2</sup> De rector magnificus aan Cur. 16 Dec. 1840, Cur. Ingekomen brieven, 1840 Dec. 18 no. 7.

verkoopen geneigd bleken. De 14 perceelen in de Oude Kijk in 't Jatstraat tusschen Broerstraat en Guicharts gang zou men kunnen koo- pen voor *f* 43.800; vermeerderd met de erven van het Menoldacon- vent en van het professorenhuis, dat reeds rijkseigendom was, zou het een bruikbaar terrein opleveren voor een nieuw gebouw naast de oude academie, met het front naar de Kijk in 't Jatstraat. Het Martini- kerkhof leek echter den gouverneur veel geschikter, en hij bleef een nadere uitwerking van dat plan ten zeerste aanbevelen <sup>1</sup>. Dat was in Mei 1840.

In het laatst van dat jaar was het weer al bezuinigen, wat de klok sloeg. Verontrustende geruchten van suppressie eener hoogeschool deden opnieuw de ronde, en vonden een dreigende bevestiging, toen de minister op den aandrang van een kamerlid voor Noord-Brabant toezeide, dat de opheffing van minstens één hoogeschool het volgende jaar een punt van overweging zou uitmaken. In October 1841 verklaar- de de minister bij de begrootingsdebatten, dat hij, indien de stemmen, waarvan het zoo even bedoelde lid zich den tolk maakte, bleven toe- nemen, er geen bezwaar in zou zien, een der hoogeschoolen en het rijksatheneum van Franeker op te heffen <sup>2</sup>. Onder den indruk der be- zuinigingsdiscussies vroeg de minister aan curatoren van Groningen, of er nog iets uitgespaard zou kunnen worden. Zij moesten antwoorden: het getal der professoren is niet overdreven, de gebouwen zijn slecht, de subsidiën te klein <sup>3</sup>. Niet overdreven, neen waarlijk niet. Om het met één voorbeeld te kenschetsen: chirurgie, physiologie, anatomie en pathologische anatomie waren nog in één hand vereenigd.

Aan een nieuwen bouw van rijkswege werd blijkbaar in die omstan- digheden voorloopig niet meer gedacht. Curatoren waren doende met prof. Claas Mulder, die na Stratingh's dood uit Franeker hierheen was gekomen, over den bouw van een chemisch laboratorium op het Westelijk deel van de Area, vereenigd met de professorenwoning van het rijk <sup>4</sup>. Ook hiervan kwam niets.

Het jaar 1843 bracht, niet zonder verband met de op 't hoogst ge- klommen financieele moeilijkheden der regeering, de uiterste maat-

<sup>1</sup> De minuten van den gouverneur en de antwoorden van den minister berusten tot een dossier vereenigd onder no. 29 van het Cur. archief: Gouv. aan Min. 2 Nov. 1838, 2 Maart 1839, 7 Mei 1840; Min. aan Gouv. 3 Jan. 1839, 13 Aug. 1839. <sup>2</sup> Acta senatus 29 Jan. 1841, Handelingen St. Gen. 1840—1841, p. 59, 75; 1841—1842, p. 378, 383. <sup>3</sup> Cur. I kabinetregister 1841 Dec. 3; schrijven van den minister 1841 Oct. 11, no. 221 (5e afd.). <sup>4</sup> Uitvoerige plannen en teekeningen in een dossier in no. 29 van het cur. archief.



regelen van bezuiniging. De beperking van beurzen, prijsvragen en jaarboeken van 1836 was nog slechts het voorspel geweest van het koninklijk besluit van 15 Februari 1843<sup>1</sup>, waarbij al deze drie geheel werden afgeschaft, terwijl de vierde verhooging der professorale jaarwedden werd opgeheven, de presentiegelden van curatoren ingetrokken, en de bureaustkosten van rector en secretaris gehalveerd. Slechts met betrekking tot de beurzen werd een latere herleving in uitzicht gesteld uit de inkomsten der vicariën en beneficiën ad studia ter begeving der regeering. Geen klachten van Leiden, Utrecht of Groningen baatten<sup>2</sup>. De Groningsche senaat zon terstond op middelen, om niettemin de ondersteuning van behoeftige studenten voort te zetten. Op voorstel van Van Hall werd op 30 Juni 1843 het „Fonds van de hoogleeraren van Groningen ter aanmoediging van geleerdheid” opgericht, waarvan als grondslag zou dienen het peculium of de rectoraskas, uit de senaatsboeten bijeengebracht, voortaan te versterken door contributies der professoren<sup>3</sup>. De inkomsten reikten voorloopig alleen uit tot het bekostigen van prijsvragen, die dan ook geregeld verder werden uitgeschreven. In 1851 verzocht de Koning den senaten heuscheljk, hem het genoegen te gunnen, voortaan uit zijn persoonlijke middelen de médailles uit te loven<sup>4</sup>. In 1853 werden van rijkswege de beurzen hersteld: het was echter in het geheel slechts f 3.000 in plaats van de f 17.000 van 1815—1836, wat er voortaan uit de rijkskas, en alleen voor theologische studenten, beschikbaar was. Derhalve bleef het professorenfonds, dat kort te voren een inkomst uit het voor allerlei nuttige doeleinden gelegateerde fonds van prof. Van Swinderen had verworven, ook naast de landsbeurzen ondersteuning aan studenten verleen, en stelde af en toe gelden beschikbaar voor de uitbreiding der bibliotheek. Het werd in 1853 door een wijziging van het reglement beter van den senaat gescheiden, en verruilde in zijn naam „ter aanmoediging van geleerdheid” met „ter bevordering van studie aan de hoogeschool”<sup>5</sup>. Wij zullen het terugvinden bij de oprichting van het universiteitsfonds in 1893.

Om terug te keeren tot het jaar 1843: het bracht ook de bezegeling van Franeker's lot. In de eerste dagen van 1842 was het ministerieele schrijven gekomen, dat het doodvonnis liet voorzien; in Maart 1843

<sup>1</sup> No. 67. <sup>2</sup> Acta senatus 1842—1843, bijlagen. <sup>3</sup> Acta senatus 1842—1843, Maart 20, Mei 30, Juni 30, bijlage no. 34. <sup>4</sup> Acta senatus 1850—1851, Februari 20 no. 3. <sup>5</sup> Acta senatus 1852—1853, Maart 14 en bijlagen. Notulen van het fonds 1853; een overzicht van zijn werkzaamheid aldaar 1875.

viel de slag <sup>1</sup>. „Zie zoo”, zei menige ijveraar, die droomde van één groote universiteit, „dat is de eerste stap tot verbetering van ons hooger onderwijs; voordat alles tot ééne hoogeschool overgebracht is, zal er nooit iets goeds van komen.” <sup>2</sup>

Het arme landstadje was niet in staat, voor het behoud van de geliefde en eerwaardige instelling, die aan zooveel Nederlandsche geleerden de gelegenheid had geboden, zich voor een werkring op ruimer tooneel te bekwamen, te doen, wat Groningen kon doen voor haar dierbaar pand. De regeering had steeds de steden voorgehouden, dat zij zooveel voordeel hadden bij de universiteiten, die in haar gevestigd waren, steeds aangedrongen, dat de steden zouden bijdragen tot de kosten der gebouwen, welnu, Groningen kon toonen, dat het waarde hechtte aan het behoud der universiteit, door op zich te nemen, wat de regeering reeds zoo lang had uitgesteld: de stichting van een nieuw gebouw. De man, die bij het stadsbestuur die inzichten den doorslag gaf, deed nog iets meer dan de landsregeering een kostbaar bouwwerk uit handen nemen; hij ontnam haar tevens daarmee opzettelijk een der belangrijkste motieven, die vroeg of laat tot dekmantel van een opheffingsbesluit zouden kunnen dienen. Die man was Mr Herman de Ranitz, toen wethouder van Groningen. Op 31 Januari 1842 deed hij in den raad een belangrijk en uitvoerig toegelicht voorstel. Men moest de hoop, dat aan een der pleinen of hoofdstraten een prachtig, nieuw gebouw zou verrijzen, thans maar prijsgeven na zooveel vergeefsche pogingen. De eenige plek, waar grond beschikbaar was of kon worden gemaakt, was het terrein van het oude academiegebouw. De stad had daar iets aan te bieden, immers de gronden van het Menoldaconvent, waarop de professorenhuizen van de theologische en litterarische decani stonden, behoorden aan de stad. Uit de huurpenningen, die het rijk aan den rentmeester van het Menoldaconvent voor die huizen betaalde, en uit de overige inkomsten van dat fonds <sup>3</sup>, bestaande uit rentebrieven ten laste van Groningen en één boerenhofstede, werden kleine jaargelden betaald aan vijftien minvermogende jufferen van goeden huize. Er waren juist verscheiden vacaturen in de juffersplaatsen. Zou de stad tekort doen aan de bepaling

<sup>1</sup> Boeles, Friesland's hoogeschool I p. 202 vg.. <sup>2</sup> J. T. Bergman, Gedachten over het wetsontwerp op het hooger onderwijs 1868, Leiden 1868 p. 16. <sup>3</sup> De fondsen van het voormalige Vrouw Sywenconvent waren reeds in de 16e eeuw onder het Menoldaconvent gebracht en daarmee versmolten. H. O. Feith, Over den grond, waarop thans een nieuw academiegebouw voor 's rijks hoogeschool te Groningen wordt opgerigt, Bijvoegsel tot de Gron. cour. Nov. 1846, p. 4.

van het tractaat van reductie van 1594, dat de geestelijke goederen moesten worden gebruikt ad pios usus, inzonderheid voor scholen, door de goederen van het Menoldaconvent, met schadeloosstelling der jufferen, in hun geheel te bestemmen voor het belangrijker doel van de stichting van een academiegebouw? De waarde dier goederen beliep f 18.000. Daarbij mocht men rekenen op het overschot uit de 2 % der stedelijke inkomsten, die jaarlijks ter beschikking der algemeene regeering moesten worden gesteld <sup>1</sup>. Deze waren op last der regeering sedert eenige jaren uitdrukkelijk voor een academiegebouw gereserveerd. Tezamen met het kapitaal van het Menoldaconvent zou dat f 32.000 bedragen. Men kon dus een bescheiden gebouw stichten, dat later kon worden vergroot, zonder de stadskas te bezwaren, daarmee door daden toonen, dat Groningen prijs stelde op het behoud der hoogeschool, en meteen een der schijnschoone redenen wegnemen, om haar op te heffen. Hoe hevig de vrees voor dit laatste juist in den tijd van dit besluit de gemoederen beroerde, blijkt uit een bijvoegsel tot de Groninger courant van Februari 1842, waarin „een vreesselijke en geduchte tegenstand” wordt voorspeld, indien de regeering tot een maatregel, zoo „anti-nationaal land- en volkbedervend”, zou willen overgaan <sup>2</sup>.

Het was derhalve toen nog niet de bedoeling, dat de stad de stichting van een aanzienlijk nieuw gebouw grootendeels voor haar rekening zou nemen, maar enkel om een goed begin te maken. De raad keurde 24 Februari 1842 de voorstellen van De Ranitz goed; spoedig daarop ontvingen curatoren mededeeling van deze voornemens en het verzoek, uit hun midden eenige leden te committeeren, ten einde met gecommiteerden uit het stedelijk bestuur de zaak tot rijpheid te brengen. Curatoren waren natuurlijk door de aanbieding der stad zeer getroffen en wezen als gecommiteerden hun voorzitter, gouverneur Rengers, en Jhr Mr O. van Swinderen van Rensuma aan, terwijl van wege de stad de wethouders De Ranitz en H. W. van Giffen, voorts Mr H. O. Feith en de secretaris Mr Hora Siccama werden afgevaardigd <sup>3</sup>. In de aanvang van het volgende jaar nam De Ranitz, inmiddels tot burgemeester benoemd, ook als curator zitting, later, in 1846, ook Mr Feith.

<sup>1</sup> Over deze verplichting, ingesteld bij K.B. van 27 Oct. 1814, zie men Thorbecke, Over plaatselijke begrotingen, Leijden 1847, p. 46 vg.. <sup>2</sup> Is de opheffing van eene of meer akademiën raadzaam? Gron. courant Febr. 1842. <sup>3</sup> Gedenkschrift der inwijding van het nieuwe academiegebouw, Gron. 1851, p. XXXV; B. en W. aan Cur. 3 Maart 1842 no. 216, Cur. Ing. brieven 1842 Maart 11 no. 11, id. Maart 17.

In de conferenties der commissie is het plan uitgedijd van zijn oorspronkelijke bedoeling tot veel grootscher afmetingen<sup>1</sup>. Men zou zonder steun van het rijk een volledig en aan alle eischen voldoende academiegebouw stichten op de gezamenlijke gronden, die aan rijk en gemeente behoorden. De raad keurde het plan goed op 8 Februari 1844, en nog dienzelfden dag schreven burgemeester en wethouders aan curatoren, dat de stad bereid was, mits zekere voorwaarden, aan de regeering te stellen, het plan der commissie uit te voeren. Tegelijk verzochten zij aan gedeputeerde staten, het daarheen te leiden, dat ook de provincie een belangrijken steun verleende.

De financieele opzet van het plan was als volgt. De kosten werden geraamd op *f* 150.000 en de uitvoering van het werk verwacht in 1845. In dat jaar zou de stad kunnen beschikken over *f* 38.000. Kwam daarbij de reserve op de 2 % der landelijke gemeenten van 1838 tot 1845, dan had men *f* 70.000. De rest zou de stad leenen, mits de provincie aan de rentebetaling en aflossing hielp, door gedurende 20 jaren van 1846 af jaarlijks *f* 1.000 toe te staan. Hiertoe besloten de provinciale staten in hunne zomervergadering. Van de regeering werd financieel niet anders verlangd dan de beschikking over de 2 % der gemeentelijke inkomsten, waarvan de bestemming aan de landsregeering was voorbehouden<sup>2</sup>.

De schets, welke toen aan curatoren werd voorgelegd, plaatste reeds, gelijk later tot uitvoering kwam, in het hoofdgebouw het groot auditorium, de curatorenkamer, de senaatskamer, faculteitskamers, gehoorzalen en een conciergewoning, en in den westelijken vleugel beneden de vertrekken voor het chemisch onderwijs, boven voor dat der natuurkunde. Een koepel, als sterrekundig observatorium bedoeld, doch daartoe door den hoogleeraar Ermerins zonder buitengewoon hooge kosten niet geschikt geoordeeld, wilde men als sieraad behouden. Voorts was er nog ontworpen een galerij, een geheel vierkant

<sup>1</sup> De verhandelingen der commissie zijn mij niet bekend geworden. De vriendelijke nasporingen van den gemeentearchivaris, den heer H. P. Coster, in het Gemeentearchief leidden niet tot de ontdekking. In dat van curatoren berusten ze ook niet. Ongelukkig zijn ook de bij curatoren ingezonden plans en schetsen noch op hun plaats bij de ingekomen missiven, noch in een afzonderlijk dossier te vinden. Voor de ontwikkelingsgeschiedenis van het bouwplan zijn daardoor mijn gegevens schraal gebleven.

<sup>2</sup> B. en W. aan Cur. 8 Febr. 1844 no. 173, id. id. aan Gedep. Staten no. 174, Uitgaande missiven Gemeentearchief en Lecta bij Ged. Staten 20 Febr. 1844 no. 21; Cur. 1844 9 Febr. no. 14, 16 Febr. no. 5, 16 Juli no. 15; brief van De Ranitz aan den secretaris van curatoren 17 April 1844, in Cur. no. 29; Provinciaal verslag over 1844, p. 31, 1845 p. 30.

vormende, die beneden de bibliotheek en boven het museum van natuurlijke historie kon herbergen, doch waarvan de bouw in ieder geval zou worden uitgesteld <sup>1</sup>.

Het duurde nog tot 1846, eer de onderhandelingen met de regeering tot een gunstig resultaat leidden. Het milde aanbod werd in den Haag geenszins met gratie aanvaard, ja, het scheen wel, dat de regeering er op uit was, de beslissing zooveel mogelijk te vertragen. Nadat zij eerst zekerheid had gekregen, dat het de bedoeling van stad en provincie was, het gebouw in eigendom aan het rijk over te dragen, kwamen er van het departement voor en na zwarigheden, die het begin van de uitvoering verschoven en daardoor de zaak financieel voor de beide besturen nadeeliger maakten. Had de stad wel het recht, om zonder machtiging over de goederen van het Menoldaconvent te beschikken? Zij mocht niet verwachten, dat de regeering de schadeloosstelling van de drie professoren voor het gemis van vrije woning voor haar rekening zou nemen. Het was mogelijk, dat de 2 % zouden worden afgeschaft: konden stad en provincie de vaste toezegging geven, in dat geval uit andere middelen bijdragen en schulddelging te vinden? <sup>2</sup>. — Al deze bedenkingen werden door inschikkelijkheid opgeheven, maar De Ranitz schreef dan ook: „Het doet ons leed, dat telkens als aan de laatst gemaakte bedenking is voldaan, en de eindelijke beslissing verwacht wordt, na verloop van eenige maanden wederom eene nieuwe zwarigheid wordt voorgesteld, die de afdoening van de geheele zaak weder verschuift”. Inmiddels was de raming der kosten reeds van *f* 150.000 tot *f* 174.000 gestegen, waarop provinciale staten op verzoek van het stadsbestuur nog *f* 20.000 boven het vroeger reeds toegezegde voor hun rekening namen. Eindelijk was dan de zaak beklonken.

De raad had terstond aan zijn voornemen, het gebouw aan het rijk in eigendom over te dragen, de voorwaarde verbonden, dat, mocht eenmaal de hoogeschool worden opgeheven, het rijk verplicht zou zijn, het gebouw in zoodanigen toestand, als het zich dan zou bevinden, aan de stad Groningen terug te geven <sup>3</sup>. Het was de gewone voorwaarde, waarop de stad ook in de veenkoloniën van haar grond tot den

<sup>1</sup> Cur. 16 Febr. 1844 no. 5. — De schets is door mij niet gevonden, alleen de toelichting erop. <sup>2</sup> Min. aan Gouverneur 1844 13 Mei no. 167; Gouv. aan B. en W. 17 Juni 1844 no. 8; B. en W. aan Gouv. 20 Juni 1844 no. 621; Gouv. aan Min. 23 Juli 1844 no. 18 (Arch. van Gedep.) — Min. aan Gouv. 12 Febr. 1845 no. 117, 23 Febr. 1845 no. 115 (afschriften Gem. arch.); Voordracht van Gedep. aan Prov. Staten 20 Mei 1845 no. 30; B. en W. aan Gedep. 23 Juni 1845 no. 848; B. en W. aan Gouv. 30 Oct. 1845 no. 1411 (concept in De Ranitz' hand in Gem. archief). <sup>3</sup> B. en W. aan Cur. 20 Juni 1844 no. 621.

bouw van kerken of scholen placht af te staan. Het koninklijk besluit van 5 Januari (no. 56), dat de machtiging tot den bouw verleent, neemt deze voorwaarde op, alsmede de financieele regeling, die de stad verlangd had. Het werk zou van wege het stadsbestuur worden uitgevoerd onder goedkeuring en toezicht van curatoren en onder directie van den hoofdingenieur van den waterstaat <sup>1</sup>. De bestekken en teekeningen werden gemaakt door den stads assistent opzichter J. F. Scheepers Jzn, een kweekeling van de teekenakademie Minerva, en op eenige punten gewijzigd door den hoofdingenieur en door den Amsterdamschen architect Warnsinck. Het kon niet anders dan voordeel beduiden, dat in dit jaar als minister van binnenlandsche zaken graaf van Randwijck was opgetreden, die als curator de ontwikkeling van het geheele plan had bijgewoond. Men ging niet dadelijk tot de aanbesteding van het geheele werk over. Nadat de jeugd op 21 April voor het laatst nog eens glazen, banken en tafels van het dierbaar litterarisch auditorium had vernield <sup>2</sup>; nadat de colleges, die nog in het academiegebouw gehouden werden, waren ondergebracht in de promotiezaal der Latijnsche school en het huis in de St. Jansstraat, en de professorenwoningen ontruimd, werden de oude gebouwen 12 Mei 1846 voor afbraak verkocht. De opbrengst hiervan was het eenige, wat het rijk uit zijn middelen tot den bouw bijdroeg. In het begin van Juli was er van poortje en Area, auditoria en senaatskamer niets meer over; zelfs de gedenksteenen en opschriften verhuisden naar de stadsschuur <sup>3</sup>, en het scheelde niet veel, of ook de grafzerken, vijftien jaren eerder uit de Academiekerk gered, waren thans verloren gegaan. Met het bouwen der fundamenten liet de stad zonder aanbesteding in daghuur beginnen <sup>4</sup>. Op den verjaardag der hoogeschool, 8 October, werd de eerste steen van het fundament gelegd, doch helaas niet meer door burgemeester De Ranitz. Hij was den 3en Augustus 1846 buitenslands gestorven aan een ziekte, die hem temidden van zijn werkzaamheden in het vorige jaar had overvallen.

De openbare aanbesteding had plaats op 2 Maart 1847. De aanneemingsom, f 189.000, overtrof de raming van het geheele werk met inbegrip der reeds gelegde fundamenten. Het bleek noodig, eenige particuliere woningen, die het vrije gezicht op het gebouw zouden

<sup>1</sup> Cur. 1846, 30 Jan. no. 1. <sup>2</sup> Acta senatus 1846—1847, 26 Nov. no. 2 en bijlage.  
<sup>3</sup> In 1851 werden ze daar nog aangetroffen; een voorstel, ze bij de grafzerken te bewaren, schijnt niet te zijn uitgevoerd, Acta senatus 1851—1852 bijlage 5. <sup>4</sup> Cur. 1846 Jan. 30 no. 2, Maart 13 no. 14; 1847 Mei 14 no. 1; B. en W. aan den hoofd-ingenieur 23 Juli 1846 no. 1124.

belemmeren, aan te koopen, waarop niet was gerekend. Het totaal der kosten, f 231.564<sup>1</sup>, maakte dus tenslotte nog grootere opofferingen van stad en provincie noodzakelijk, die door beiden willig werden aanvaard. Van het tekort à f 57.500 nam de provincie op verzoek der stad twee derden voor haar rekening<sup>2</sup>. Intusschen waren de werkzaamheden geregeld haar gang gegaan. In den herfst van 1848 konden de Groningers de kolonnade van zes Ionische zuilen zien prijken<sup>3</sup>.

Nog was het gebouw niet onder dak, of de stormen, die de stad door haar vrijgevigheid meende te bezweren, staken opnieuw en heviger op. Het verslag van den ministerraad aan Z. M. den Koning op 13 November 1848 uitgebracht, en door openbaarmaking aan ieders kritiek en adviezen overgegeven, gewaagde onder de middelen, welke door vereenvoudiging onzer staatsinstellingen tot besparing van uitgaven konden leiden, van het volgende. „Op de kosten der hoogeschoolen zal, hetzij door vernietiging van eene derzelve, hetzij door verdeeling der faculteiten onder dezelve, hetzij door verandering van inrigting kunnen worden uitgespaard 70.000 gulden.”<sup>4</sup> Weliswaar waarborgde de nieuwe grondwet, dat dit alles slechts bij een wet kon geschieden, en beveiligde zodoende tegen een plotselinge opheffing bij koninklijk besluit<sup>5</sup>, maar waar die grondwet zelve een nieuwe wetgeving op het hooger onderwijs in het vooruitzicht stelde, opende zij meteen de gelegenheid, om nu eindelijk tabula rasa te maken.

Groningen beefde, en Utrecht beefde ook. Wie van beiden het zwaard boven het hoofd hing, was nog niet uitgesproken. Wat Groningen in de laatste jaren begonnen was: een aanzienlijk deel in de lasten der hoogeschool op zich te nemen, hadden stad en provincie Utrecht reeds sedert jaren op andere wijzen evengoed gedaan, en het viel niet te ontkennen, dat in bloei en wetenschappelijk leven de Utrechtsche hoogeschool op dat tijdstip die van Groningen belangrijk overtrof.

<sup>1</sup> Aldus gespecificeerd:	
Fundamenten . . . . .	f 12.980.24 <sup>5</sup>
Aanbesteding . . . . .	- 189.000.—
Honorarium aan Warnsinck . . . . .	- 285.—
Toezicht . . . . .	- 6.602.10
Aankoop huizen en grond . . . . .	- 22.697.50
	f 231.564.84 <sup>5</sup>

B. en W. aan Gedep. Staten 15 Maart 1849 no. 320. <sup>2</sup> B. en W. aan Ged. Staten 1849, 15 Maart no. 320; Cur. 1849, 14 Juli no. 10. <sup>3</sup> Het voormalige en het tegenwoordige akademiegebouw te Groningen, Gron. 1850. <sup>4</sup> Binn. zaken, 4e afd. no. 2. <sup>5</sup> Art. 194 en 3e addit. art..

Maar het was geen tijd, om tegen elkander te wedijveren, want onder de stemmen, die over de bezuinigingsplannen opgingen, werd de roep: één universiteit en niet meer, luid genoeg gehoord. Het was denkbaar, dat Utrecht en Groningen beide hun hoogeschool eerlang zouden zien bedreigd. In dien nood zocht men steun in de historie. Kon de regeering een universiteit opheffen zonder schending van historische rechten? In den Groningschen senaat had Star Numan dat reeds in 1841 ontkend, evenals ook de Eerste Kamer in hetzelfde jaar <sup>1</sup>. Royaards ontzegde der regeering het recht voor Utrecht en Groningen beide <sup>2</sup>. Voor Groningen in het bijzonder stelde, nadat reeds Hofstede de Groot de kwestie even had aangeroerd, Mr H. O. Feith een uitvoerig vertoog op, waarvan de dood hem in Maart 1849 de voltooiing belette <sup>3</sup>. De geestelijke goederen in stad en provincie waren bij de reductie van Groningen aan de Unie bestemd, „om *ad pios usus* ende insonderheit tot onderhoud van schoelen ende educatie van de jeught uit Stad ende Ommelanden voorsz. *binnen Groeningen* geapliceert te worden”. In de 18e eeuw waren de kloostergoederen door de provincie verkocht, die sindsdien de academie uit haar kas bekostigde. Toen nu in 1798 de Bataafsche natie de schulden en bezittingen der provinciën overnam, ontving zij primo uit Groningen een aanzienlijk mindere schuldenlast, doordien weinige jaren te voren de schulden grootendeels waren gedelgd uit den koop prijs der kloosterlanden, en aanvaardde zij voorts, krachtens art. 201 der constitutie, alle verbindtenissen der provincie, daaronder ook die, om de scholen in Groningen te onderhouden, en naar de behoeften des tijds uit te breiden. Immers ook tot dit laatste waren de inkomsten der kloostergoederen en vervolgens de renten der kooprijzen ruimschoots toereikend geweest. Hoe, indien de kloostergoederen nog eens in natura aanwezig waren? Zouden dan niet provincie en stad een *jus quaesitum* op de inkomsten dier goederen kunnen laten gelden ten behoeve van het behoud hunner academie? — Een zwak punt van het betoog lag hierin, dat de bestemming der geestelijke goederen *ad pios usus* was uitgegaan van de Staten Generaal,

<sup>1</sup> Acta Senatus 29 Jan., 15 Maart 1841; Handelingen 1841 p. 438. <sup>2</sup> H. J. Royaards, Het historische karakter der tegenwoordige Nederlandsche universiteiten als waarborg voor haar voortdurend bestaan, 1849. <sup>3</sup> Adres van den acad. senaat 22 Dec. 1848, Acta 1848—1849 bijlage IX; vgl. Jonckbloet p. 208; Hofstede de Groot, Is bezuiniging op het onderwijs, vooral door opheffing eener hoogeschool, aan te raden? Gron. 1849, p. 9; H. O. Feith, De academie van Groningen; hare grondslagen en regten en de gevolgen, welke uit hare opheffing zouden voortvloeijen, uitgegeven door Mr H. O. Feith Jr, Gron. 1849, p. 7 vgl..



aan wie het tractaat van reductie het redresseeren van den staat van stad en landen opdroeg. Wat de generaliteit heeft voorgeschreven, zoo kon men redeneeren, kan de staat weer intrekken, tenzij de geheele hoogeschool uit hoofde van die bepaling als een stichting kon worden aangemerkt. Tegenover die bedenking stond echter weer een billijkheidsargument, gebaseerd op het koninklijk besluit van 5 Januari 1846. Wanneer de staat daarin van stad en provincie een geschenk ter waarde van twee ton gouds aanvaardde, „om ten dienste der hoogeschool aldaar te worden gebruikt”, kon hij dan drie jaren later de hoogeschool opheffen en het geschenk, waardeloos geworden, aan de gevers retourneren?

Niet alleen de stemmen van het verleden gingen op, ook die der toekomst. Er kwamen teekenen, dat Nederland eindelijk weer voor andere en hoogere belangen aandacht zou hebben dan voor bezuiniging alleen. Zulk optimisme sprak uit G. J. Mulder's frissche verzoegen <sup>1</sup>.

Toen de regeering in het begin van 1849 een commissie aanwees, om te onderzoeken, door welke middelen de gebreken in het hooger onderwijs zouden kunnen worden weggenomen, en tevens een ontwerp van wet in te dienen, werd er van het hatelijke 'vernietigen' eener hoogeschool niet meer gesproken doch van vereenvoudigen en verbeteren. De commissie, waarin uit Groningen Hofstede de Groot zitting had, was eenstemmig tegen faculteitsscholen. De meerderheid omhelsde tenslotte het gevoelen van de leden, die naast één grootere universiteit twee kleinere wenschten, mits ook de beide laatste, met name het zoo verwaarloosde Groningen, behoorlijk werden verzorgd <sup>2</sup>. Opzoomer, de secretaris der commissie, ontvouwde zijn afwijkende denkbeelden, die op de stichting van slechts één groote hoogeschool te Utrecht neerkwamen, afzonderlijk <sup>3</sup>.

Het gevaar kon dus geweken worden geacht, en het feest der inwijding van het nieuwe gebouw in vreugde worden voorbereid. De feestten van 25 tot 28 September 1850 kan men in twee afzonderlijke gedenkschriften en bij Jonckbloet uitvoerig verhaald vinden. Het was

<sup>1</sup> G. J. Mulder, *Verval van Nederland, bezuiniging; onderwijs*, Rotterdam 1848; *Wetenschap en volksgeluk*, Rotterdam 1849. <sup>2</sup> *Ontwerp van wet, rapport en memorie van toelichting der staatscommissie van 15 Januari 1849*, Landsdrukkerij 1849, p. 106—110. <sup>3</sup> C. W. Opzoomer, *De hervorming onzer hoogeschole. Rapport, wets-ontwerp en memorie van toelichting*, Leijden en Amsterdam 1849. Van Vloten, *Enkele wenschen omtrent de wijziging van het hooger onderwijs*, Amersfoort 1850, bepleitte de opheffing van Utrecht.

niet te verwonderen, dat de burgerij van stad en gewest ditmaal met dubbele geestdrift en trots de glorie van hun academie vierde. Immers zij hadden dat prachtige gebouw gesticht. Al was de eendracht, waarmede stad en Ommelanden het hadden tot stand gebracht, niet meer zulk een overwinning, als toen zij samengingen bij de stichting der hoogeschool zelve in 1614; ook nu nog was die eendrachtige offervaardigheid waard, om te worden geprezen. Redevoeringen en preeken, feestzangen, dichtregelen en nagalmen zijn op behoorlijke wijze aan de vergetelheid ontrukkt. De plechtige inwijdingsrede van den rector magnificus, Philipse, in de Martinikerk werd in het Nederlandsch gehouden. In de oratie bij zijn vorig rectoraat in 1835 had hij een bescheiden nieuw gebouw gewenscht, „zoo ook niet luisterrijk door een zuilengang, althans behoorlijk van voorkomen”<sup>1</sup>. En ziet, nu stonden daar toch zuilen, elk 27.000 Nederlandsche ponden zwaar! Niemand dacht er destijds aan, het belachelijk te vinden, dat zij niet anders torsten dan een houten fronton. Op den gedenkpenning, ter eere van de inwijding geslagen, las men onder de afbeelding van het gebouw de woorden *Splendeat usu*. Het heeft slechts een gebruik van 56 jaren mogen zijn!

De voldoening over het kostelijk nieuwe huis was algemeen. De senaat was een en al dankbaarheid. Er ontbrak nog wel het een en ander; enkele benooidigheden waren vergeten, en gaven den actuaarius bij het notuleeren der aanvraag stof tot de fraaiste Latijnsche omschrijvingen<sup>2</sup>. Gedachtig aan de taaheid van eenmaal bestaande studentengebruiken vreesde de senaat, dat de jongelingschap als van ouds hun krachten ook op het meubilair van het nieuwe gebouw zou willen beproeven. Met vroede voorzienigheid riepen zij dus de wijsheid van curatoren in, ter voorkoming van beschadiging van „onzen heerlijken tempel der wetenschap”. Getuigde het niet van veranderde zeden, dat de president-curator den rector van *Vindicat* bij zich ontbood, en aan de studenten zelf het toezicht over de lokalen opdroeg?<sup>3</sup>

In een nieuw huis hindert oude plunje. Terstond na de inwijding verving de senaat zijn eerwaardig hoofddekseel de steek door een baret<sup>4</sup>. Ter versiering van de senaatskamer en tot heugenis voor de toekomst werd de portrettenverzameling aangelegd. Bijna alle toen aanwezige

<sup>1</sup> Annales 1834—1835, p. 28. <sup>2</sup> Acta senatus 1850—1851, 7 Nov.. Onder andere: „receptacula ad cinerem tabaci convoluti colligendum”, „locus et apparatus, quibus emittantur excernenda” etc.. <sup>3</sup> Senaat aan Cur. 28 Dec. 1850, Cur. 1851 Jan. 3 no. 36, Febr. 8 no. 29; Acta senatus 1850—1851 Dec. 12 no. 5. <sup>4</sup> Acta senatus 1850—1851 Nov. 7 no. 4, Dec. 12, Febr. 20.

professoren lieten zich schilderen door Ensing; van verscheiden der vroegere hoogleeraren ontving men portretten ten geschenke van de families; het portret van Ubbo Emmius was een geschenk van prof. Baart de la Faille <sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Acta senatus 1850—1851 Nov. 13 etc., Annales 1852—1853 p. 163.

## VII

### IN AFWACHTING VAN DE NIEUWE WET OUDE EN NIEUWE RICHTINGEN IN ONDERWIJS EN WETENSCHAP 1850-1876

Zoo had men dan een nieuw huis, maar nog geen nieuwe wet. De grondwet van 1848 schreef voor, dat alle openbaar onderwijs bij de wet zou worden geregeld, uiterlijk in de naastvolgende zitting der staten generaal <sup>1</sup>. Het ontwerp van wet op het hooger onderwijs der commissie van 1849 bleef tengevolge van het aftreden van het ministerie Donker Curtius liggen, en de bepaling der grondwet een doode letter. „In de eerste tien jaren”, had iemand in 1842 gezegd, „zal men aanmerkingen maken over de academiën; het tweede tiental zal de zekerheid hebben aangebragt, dat veranderingen noodig waren, en zal worden besteed met ontwerpen enz., en over 25 jaren zal er misschien eene inrigting bestaan, zoo als nu in Pruissen” <sup>2</sup>. Hij overschatte zijn landgenooten; er zouden 35 jaren noodig zijn, ook zou dan de hervorming niet zoo radicaal zijn, als hij waande. Meer dan vijftwintig jaar na de grondwet heeft het hooger onderwijs in een toestand van afwachting en opschorting geleefd, die op zich zelf reeds genoeg was, om een gevoel van malaise en onvoldaanheid te veroorzaken. Daartoe werkten evenwel nog andere oorzaken mede. De tijden waren veranderd. De naieve voldaanheid over den bloei van onderwijs en wetenschap, het goedkoop enthousiasme over hun nuttige en verheffende werking begonnen ook in Nederland uit den tijd te geraken, om niet onmiddellijk plaats te maken voor een zekeren blik en een vasten wil tot beter. De ontevredenheid der universiteiten over de zorg hun door de regeering gewijd, bleef aanhouden en toenemen. Doch in nog sterker mate steeg de ontevredenheid der natie over de universiteiten. De professoren klaagden over den achteruitgang van echten studiezijn, over den nuchteren geest, om vooruit te komen en meer niet.

Toen de feestgalmen van September 1850 hadden uitgeklonken, was er te Groningen binnen en buiten de universiteit wel eenige reden tot zekere onvoldaanheid. Het was er verre vandaan, dat de regeering de aanvaarding van het nieuwe gebouw uit de handen van stad en provincie had opgevat als een verplichting harerzijds, om voortaan den bloei der Groningsche hoogeschool met krachtige middelen van harte te be-

<sup>1</sup> Art. 194 en 5e addit. art.. <sup>2</sup> De Gids 1842 I p. 140.

vorderen. Temidden van de toebereidselen tot het inwijdingsfeest was het bericht van den minister gekomen, dat de jaarlijksche toelage voor het materieel der hoogeschoolen met een vierde gedeelte zou worden verminderd, derhalve voor Groningen op *f*6.400 benevens *f*3.200 voor onderhoud gebracht, en dat voortaan op de provinciale en stedelijke begrootingen geen toelagen voor de hoogeschoolen zouden worden toegelaten<sup>1</sup>. Deswege besloot de raad (voordat de tweede aanschrijving hem bekend was), op 14 Maart 1850, dat er geen festiviteiten op kosten der stad zouden plaatshebben, ten einde deze te beter in staat te stellen, om in de behoeften der hoogeschool te voorzien. Uit vrijwillige bijdragen van ingezetenen werden de kosten der feestviering bestreden. Wel kwam de regeering door de dringende klacht der curatoren op de krasse vermindering van toelage nog eenigermate terug<sup>2</sup>, maar toch beliep in dit en de volgende jaren het subsidie voor materieel buiten de onderhoudssom niet meer dan *f*7.750 tegen *f*9.025 vóór 1848. Na 1856 komt er een aanmerkelijke vermeerdering; in 1857 is het reeds *f*10.550. Ook in het personeel der Groningsche hoogeschool had de regeering niets liever dan beperkingen gezien. Dat de litterarische faculteit weer van acht leden op vijf werd teruggebracht, was niets vreemds: de professoren Van Limburg Brouwer, Meyer en De Greuve waren immers in 1831 als toegevoegd en overcompleet uit België hierheen verplaatst. Een van die plaatsen had men reeds uitgewonnen, door in 1835 bij Van Eerde's dood diens leerstoel onbezet te laten en zijn vakken aan Van Limburg Brouwer op te dragen. Toen De Waal in 1845 het emeritaat erlangde, werden ondanks de ernstige vertoogen van curatoren metaphysica en philosophia moralis aan De Greuve toevertrouwd; toen Meyer in 1848 stierf, werd zijn plaats niet vervuld. Doch toen door Lulofs' dood in 1849 ook de andere leerstoel der niet-klasieke letteren, die in Nederlandsche taal- en letterkunde en welsprekendheid openkwam, had de minister ook deze „bij de bestaande onzekerheid voorloopig” gaarne onbezet gelaten, een onrustbarende wending<sup>3</sup>. Eerst voor den krachtigen aandrang van curatoren, de faculteit niet op enkelen na te laten uitsterven, bezweek de regeering; in September 1849 werd Matthijs de Vries benoemd.

Bij de feesten van 1850 heeft het koper Groningen's trots en glorie over haar hoogeschool wat luider uitgeschald, dan het oor in het

<sup>1</sup> Cur. 1850 Febr. 23 no. 1; Min. aan Gedep. Staten 26 Jan. 1850 no. 147 (Arch. v. Gedep.). <sup>2</sup> Cur. 1850 Sept. 23 no. 5. <sup>3</sup> Cur. 1849 Jan. 26 no. 4; Min. aan Cur. 6 Aug. 1849, no. 152; antwoord v. Cur. 20 Aug. (zonder no.).

nuchtere leven van allen dag verdragen had. Het viel niet te ontkennen : het aanzien van de universiteit bij de gezeten kringen in stad en provincie was dalende. Het leven in de stad Groningen was gegroepeerd in eenige tamelijk sterk gescheiden cirkels : een aristocratie, de ambtenaarsstand, de professoren en de handelsstand. Tusschen de drie eerste bestonden menigvuldige betrekkingen ; het waren grootendeels gestudeerden. De handelsstand, waarin de graan- en houthandelaars den toon aangaven, en die onmerkbaar overging in de neringdoende burgerij, had door 1848 een veel grooter beteekenis gekregen voor het gansche politieke leven. Wat daar gedacht en gewild werd, deed veel meer ter zake dan voorheen. Evenzoo was het met de welgestelde boeren in de Ommelanden. Met die kringen nu had de universiteit weinig aanraking. De illusie, eenmaal door de regeering van Willem I gekoesterd, dat zij de vraagbaak en gids zou worden voor landbouw en industrie, was niet verwezenlijkt. De landbouwschool te Haren stond slechts in los verband meer met de hoogeschool. Stratingh's ijverige werkzaamheid was na zijn dood niet voortgezet. De beoefening van Groningsche natuurgeschiedenis en oudheden had haar beste vertegenwoordigers niet meer aan de universiteit. Wat meer was, de universiteit was buiten de politieke beweging geraakt. Zij kon omstreeks 1850 geen bron van staatkundig leven zijn voor een gewest, waar de geestdrift voor het nieuwe zoo de overhand had als in Groningen. De juridische faculteit, van welke zulk een levenwekkende werking toch wel het meest had moeten uitgaan, was in al haar vertegenwoordigers conservatief. „Met de leden der oude aristocratische familiën verbonden zich vele hoogleeraren, waaronder Star Numan, de man van het conservatieve staatsregt, in de eerste plaats moet worden genoemd, die voortdurend reageerden tegen de moderne begrippen. Ook sloten zich daarbij aan de kerkelijke elementen aan protestantsche zijde.” Zoo schetst een bevoegd tijd- en stadgenoot den Groningschen kring van het behoud in die dagen <sup>1</sup>.

Een gansch ander Groningsch milieu, waarin de beweging van 1848 een wel voorbereiden bodem vond, is door Van Houten geschetst, waar hij spreekt van zijn ouderlijk huis en omgeving <sup>2</sup>. Het is de kring van hout- en graanhandelaars en industrieelen, grootendeels doopsgezins-

<sup>1</sup> Het leven en werken van Mr I. A. van Royen, Gron. 1879 (niet in den handel) p. 79. De schrijver was diens zoon Mr B. van Royen. <sup>2</sup> S. van Houten, Vijfentwintig jaar in de kamer, Haarlem 1903, I p. 8 vg., aangevuld door mondelinge mededeelingen van Mr van Houten zelf.

den, wier vertegenwoordigers in de stad steeds nauwe betrekkingen hadden met het platteland, in het bijzonder met de veenkoloniën. In die kringen had men den druk van het slechte financieel beheer tijdens Willem I diep gevoeld en meegeleefd met de lagere klassen, die er zwaar onder geleden hadden. Den ambtenaarsstand beschouwden zij als beneden zich; van het bestuur in den Haag hadden zij een geringen dunk, en tegen den gestudeerden stand hadden zij een tegenzin. Het was uitzondering, als een der hunnen ging studeeren. Ook die er van het platteland kwamen studeeren, waren nog meest domineeszoons en ambtenaarszoons, weinig uit den boerenstand. Naarmate de burgerij en boerenstand zich zelf ontwikkelden, daalde hun eerbied voor den jurist en den predikant. „Doodeters”, „lui, die hun verstand verstuideerd hebben”, waren niet ongewone termen, welke die minachting voor gestudeerden uitdrukten. Bijwijlen werd het onder de boeren een regelrechte leus bij verkiezingen: niemand, die „in 't groote huus” (hier de academie) geweest is. Zij zagen in de hoogeschool bij voorkeur het oude, het onnutte, dat wat hen niet interesseerde. De verwarring van geleerdheid en wetenschap, een rest van opvattingen uit de 17e eeuw, was onder een groot deel van Nederland's bevolking nog heerschende <sup>1</sup>. Hun was de karigheid der regeering, waar het uitbreiding van de middelen van het hooger onderwijs gold, volkomen naar den zin. Een vicieuze cirkel: men verweet de universiteit, dat zij niet meer tot stand bracht voor het leven, maar wilde niet inzien, dat zij daartoe eerst met krachtige middelen in staat moest worden gesteld. Dergelijke stemmingen waren overigens noch tot Groningen noch tot den landbouw- en handelsstand beperkt. Reeds in 1842 wordt er in het algemeen geklaagd over een in het oog loopende minachting voor den geleerden stand. „Hij vindt geene ondersteuning, geene opwekking bij de regering. Dit bewaart zijne onafhankelijkheid en behoedt hem voor ondankbaarheid. Hij vindt even weinig aanmoediging bij het volk. Ons publiek erkent de behoefte niet, die aan wetenschap en aan kunst bestaat.” <sup>2</sup> Het had eenig opzien gebaard, dat drie of vier nieuw benoemde leden uit den boerenstand in de provinciale staten tegen de laatste bijdrage uit de provinciale kas in de kosten van het academiegebouw hadden gestemd <sup>3</sup>.

Kort voor de inwijdingsfeesten van 1850 had een ander teeken van die vervreemding tusschen universiteit en volk nieuwe ontstemming

<sup>1</sup> G. J. Mulder, *Wetenschap en volksgeluk*, p. 14. <sup>2</sup> *De Gids* 1842, I p. 139.

<sup>3</sup> *Groninger courant* van 2 Oct. 1849, Bijvoegsel.

gegeven. Star Numan plaatste in de Groninger courant een stuk tegen het lid der tweede kamer Zijlker, een boer uit het Oldampt en vurig democraat, die Groen van Prinsterer had aangevallen. Het was op zich zelf een heel ding, dat een professor in de courant schreef, en de ironische toon, die Numan aansloeg, was tegen dezen tegenstander niet gelukkig. Maar de achterdochtige verbittering, waarmee de aanval door Zijlker beantwoord werd, en waarmee hij door een geestverwant werd bijgesprongen, toen alle juridische studenten het voor hun leermeester opnamen, bewezen, dat er opgekropte haat zat <sup>1</sup>. Het was jammer, dat deze onaangename bestrijding Numan trof, nu hij juist den vriend verdedigde, wien hij vroeger zijn hartgrondigen afkeer van polemieke betuigd had, toen deze hem verzocht, in het politieke strijdperk te treden <sup>2</sup>; jammer te meer, omdat juist Numan sedert jaren de beginselen der staathuishoudkunde met gloeienden ijver ontwikkelde voor jongelieden, die voor handel, landbouw en nijverheid opgeleid werden, een college, dat hem wel hartelijke vriendschap en persoonlijke voldoening bezorgde, maar bij de sterke afwijking zijner richting van de heerschende, toch weinig instemming vond <sup>3</sup>.

Een derde teeken werd zichtbaar een viertal jaren later. Ditmaal was de ontstemming niet bij het publiek, maar bij den academischen senaat. Het provinciaal verslag over 1853, door gedeputeerden uitgebracht in de zomervergadering der provinciale staten van 1854, bevatte over het hooger onderwijs enkele opmerkingen, die voor den goeden verstaander niet van onverdeelde waardeering getuigden. Het was met name één zinsnede, die daarop wees. Gedeputeerden verklaarden, niet te kunnen beoordeelen, of de professoren zich op de hoogte houden van hunne wetenschap dan wel staangebleven zijn. Hierin een verwijt te miskennen, zou naïef zijn. Het was althans een vooruitgang, zei het verslag, dat er op weinig uitzonderingen na niet meer gedictieerd werd, en een verbetering, dat de meeste colleges niet meer in het Latijn werden gegeven. Als men nu ook maar de promoties en examens van het Latijn ontsloeg. Verder werd er nog gewezen op de groote ongelijkheid in de professorentractementen en op de

<sup>1</sup> J. F. Zijlker, Volkssouvereiniteit en census, 1850; Groninger courant 18 Juni 1850 no. 49; J. F. Zijlker, Antwoord aan den hoogleeraar Numan; Dr. B. Eekma, Open brief aan den hoogleeraar Star Numan enz.; Een woord aan B. Eekma door de aanwezige studenten der regtsgeleerde faculteit van de Groninger hoogeschool; B. Eekma, Wederwoord aan de zich noemende studenten der regtsgeleerde faculteit, alles Gron. 1850.

<sup>2</sup> Zie hierboven p. 138. <sup>3</sup> Dit blijkt duidelijk uit de omzwachtelde woorden, waarmee zijn levensbeschrijver Philipse op grond van mededeelingen van Numan's vriend H. A. Wijjne over dat handelscollege spreekt. Levensb. Letterk. 1858, p. 193.



onvoldoende bruikbaarheid der bibliotheek <sup>1</sup>. – Wat er in deze woorden naar lof geleek, was kennelijk bedoeld als blaam voor de uitzonderingen. De senaat althans was hoogelijk beleedigd. Een meerderheidsbesluit, om zich bij den Koning zelf te beklagen, werd niet uitgevoerd, maar een commissie uit den senaat wendde zich met beklag tot den commissaris des konings. Zij waren daar niet geheel aan het rechte kantoor. De hooge ambtenaar ontving hen vrij koeltjes. Mr I. A. van Royen, de vurige Thorbeckiaan, die nog kort voor de Aprilbeweging met dien post was bekleed, beschouwde zelf het hooger onderwijs als „eene kostbare broeijerij” en had hoogstwaarschijnlijk tot de ontstemmende zinsneden zelf meegewerkt. Er werden vervolgens brieven gewisseld met gedeputeerde staten zelve en met den minister. Volgens den senaat zondigde het verslag tegen art. 129 van het besluit van 1815: „Zij (de professoren) zijn derhalve, evenmin als de curatoren, wegens hunne respectieve werkzaamheden eenige verantwoording aan de provinciale of stedelijke regeringen schuldig”. Dit gaf de minister hun niet toe, doch hij vond in het verslag ook wel eenige aanleiding tot gekrenktheid, en meende, dat oordeelvellingen over het hooger onderwijs minder op den weg van gedeputeerde staten lagen. Het volgende verslag deed er dan ook eenigszins hoonend het zwijgen toe, maar de rector magnificus sprak in de fata met verontwaardiging van het geval: welk een laatdunkende inmenging van die heeren, van wie nog wel geen enkele (hier vergat hij het aandeel van den commissaris) een „institutio liberalis, nedum academica” had genoten! Gelukkig konden gedeputeerde staten dit niet verstaan; zij zouden zich pijnlijk verwonderd hebben, dat zij niet liberaal mochten heeten <sup>2</sup>.

De geprikkeldheid van den senaat verried innerlijke onrust. Het moest op allen, ook op de besten, ontzenuwend werken, aan de eene zijde voortdurend het geroep te vernemen: onze academiën zijn slecht; te voelen, dat zij in minachting kwamen <sup>3</sup>; aan de andere zijde meestal vergeefs bij de regeering aan te kloppen om verbetering. Twintig jaar lang, roept Hofstede de Groot verontwaardigd, is de wetenschap nu door de regeering verwaarloosd, men schaamt zich voor het buiten-

<sup>1</sup> Provinciaal verslag over 1853 p. 193. <sup>2</sup> Acta senatus 1854—1855, 15 Dec., 24 Dec. 1854, correspondentie in de bijlagen, 3 Jan., 25 Jan., 14 Juni 1855; Min. aan gedep. staten 12 Maart 1855 no. 191; zie Min. aan senaat 26 Juni 1855 no. 169; Provinciaal verslag over 1854 p. 185; Annales academici 1854—1855 p. 183; Leven en werken van Mr I. A. van Royen p. 109, 111. <sup>3</sup> Iets over ons hooger onderwijs, 's Gravenhage Dill 1845, met het motto: Quaqua tetigeris ulcus. H. O. Feith, De academie van Groningen, p. 37; G. J. Mulder, Wetenschap en volksgeluk p. 48.

land. Thorbecke's inzichten op het punt van regeeringszorg voor de wetenschap gaven voorloopig niet veel nieuwe hoop; hij was uit beginsel tegen groote uitbreiding van het universitaire personeel, splitting van leervakken; hij bestreed de behoefte aan vermeerdering van hulpmiddelen <sup>1</sup>. Zijn maatregelen tot afschaffing van het staatsexamen en tot opheffing van de letterkundige afdelingen van het koninklijk instituut werden als pure barbarie over één kam geschoren met de vroegere suppressie van annalen, prijsvragen en beurzen, de beknibbeling der toelagen <sup>2</sup>. De annalen werden sedert 1843 door de hoogeschoolen gezamenlijk met steun der stedelijke besturen uitgegeven. Om prijsvragen, en naar men hoopte, op den duur ook beurzen te kunnen bekostigen, hadden immers de leden van den Groningschen senaat in 1843 het professorenfonds gesticht <sup>3</sup>.

De gevolgen van de onvoldoende regeeringszorg en van den veranderden tijdgeest meende de universiteit waar te nemen in een achteruitgang van den studiezin. De ondoordachte oordeelvellingen over de hoogeschoolen maken, dat het onderwijs daalt in de schatting der jeugd. De ware belangstelling in studie en echt wetenschappelijk leven worden zeldzaam <sup>4</sup>. Er school in dat oordeel een element van kortzichtigheid. Het spreekt van zelf, dat de individueele hoogleraren zich niet bewust werden, of zij zelf wellicht oud waren geworden en waren blijven staan. Dit was een euvel, waarmee Thorbecke's voorkeur voor een beperkt getal hoogleraren geen rekening hield. Het zal zich onvermijdelijk ook bij de voortreffelijkste inrichting steeds voordoen en het veld der wetenschap tijdelijk dor doen staan, wanneer niet, zooals bij het Duitsche stelsel, naast de verouderende krachten reeds de jonge en frissche regelmatig opkomen. Onder den indruk van de krenkende schatting in het provinciaal verslag legde een der hoogleraren aan den senaat een memorie voor, waarin hij de oorzaken tracht na te gaan van den onmiskkenbaren achteruitgang der hoogeschool <sup>5</sup>. Hij wijst er een aantal aan, en zijn inzichten zijn kenschetsend voor meer dan één eigenaardige verhouding. De overheerschende politieke richting in stad en provincie, meent deze conservatief, houdt

<sup>1</sup> J. R. Thorbecke, Over de regeling van het hooger onderwijs, p. 17 v.g., 64, 88 v.g..

<sup>2</sup> Hofstede de Groot, Gron. godgeleerden p. 251; Annales academi 1852—1853 p. 161.

<sup>3</sup> Hofstede de Groot, Is bezuiniging... aan te raden? p. 47; Annales 1852—1853 p. 163; 1855—1856 p. 179. Zie hierboven p. 208. <sup>4</sup> Hofstede de Groot, Gron. godgeleerden p. 251; Senaat aan cur. 6 Juli 1855, Acta senatus 1854—1855 bijlagen; Verslag over het hooger onderwijs 1855—1856 p. 20. <sup>5</sup> Acta senatus 1854—1855, bijlage van 12 Juni 1855.

andersdenkenden terug, hun zonen hier op studie te zenden; evenzoo de eenzijdige godsdienstige richting in de hervormde gemeente te Groningen. Dan de ruwe geest onder de studenten, hun wangedrag, de groentijd. Andere oorzaken weer: de bezwaarlijke reis, de slechte hulpmiddelen voor het onderwijs, het gering getal van beurzen. De Latijnsche taal werd hier bij de examens strenger gehandhaafd, de toelating was elders gemakkelijker <sup>1</sup>. Men zei, dat Cobet, misnoegd over de afschaffing van het staatsexamen, den regel huldigde: dan ook maar allen er door; Utrecht was daarin meegegaan, maar Groningen bleef examineeren op de gewone wijs. Dan waren er oorzaken van meer algemeenen aard: de doctorstitel is minder in tel, er wordt hier niet zelfstandig gewerkt, de studenten zoeken niet meer den omgang met de professoren, of ontmoedigen hen, die dat zouden wenschen, met schimpnamen. Eindelijk nog de onzekerheid, wat de verwachte wet op het hooger onderwijs misschien in de naaste toekomst brengen zou. Van de professoren kon de steller bezwaarlijk veel zeggen, meende hij; maar in ieder geval moesten zij meer in het openbaar werken, met lessen voor een algemeen gehoor en dergelijke middelen.

Onmiskerbare achteruitgang. De cijfers overtuigden ook hem, die van de vermeende oorzaken dier kwijning geen zou hebben willen toegeven. Nadat het getal der studenten, in het laatste kwartaal der 18e eeuw gestadig dalende, in 1801 op slechts 97 was geweest, was reeds vóór de reorganisatie van 1815 een geleidelijke stijging begonnen. In 1811 waren er 173, in 1814 156, in 1819 reeds 215, welk getal met eenige schommelingen geregeld klom tot 1826, zijn maximum van 316 bereikte in 1833 <sup>2</sup>, en vervolgens tot 1842 ongeveer stationair bleef iets beneden 300. Toen was de daling ingetreden, die met een korte verheffing in 1852 en 1853, het getal van 290 in 1842 tot 218 in 1856 bracht. Het jaar daarop daalde het getal tot 195, om vervolgens nog slechts eenmaal vóór de nieuwe wet boven 200 te komen, namelijk in den cursus 1865—1866 op 206 <sup>3</sup>. Dan volgde gedurende vier jaren een daling, die eer een val mocht heeten: 183, 174, 149, 142, waarmee in 1869—1870 het laagste cijfer werd bereikt. Onrustbarende getallen voorwaar, vooral wanneer men ze vergeleek met Leiden en Utrecht. Ook hier was rijzing en daling, maar de gemiddelde cijfers

<sup>1</sup> Zie ook *Annales* 1863—1864 p. 237. <sup>2</sup> Tengevolge van het langer studeeren van de uitgetrokkenenen van 1830 kwam het zoo hoog. In 1825 was het getal van 314 bereikt, daartusschen blijft het meest beneden 300. <sup>3</sup> Deze stijging waarschijnlijk in verband met de geneeskundige wetten, die alle medici aan de universiteit brachten.

waren bemoedigend. Te Leiden was het getal na een daling, die tot 1847 duurde, weer stijgend, en bedroeg van 1849–1851 363, van 1858–1860 531. Te Utrecht insgelijks een daling tot 1847, dan weer stijging, zoodat het gemiddelde van 1849–1851 379, van 1858–1860 471 bedroeg <sup>1</sup>.

De opgesomde omstandigheden: de dalende waardeering van het hooger onderwijs in 't algemeen, de tegenzin, waarmee van regeeringswege het hoogst noodige aan de Groningsche hoogeschool werd ten koste gelegd, de onzekere toekomst in afwachting van de nieuwe wet, het droevig slinkende getal der studenten, – dat alles geeft genoeg te verstaan, dat het beeld van de universiteit in dit tijdvak er geen van bloei en opgewekt leven kan zijn. Daartoe werkte nog mede, dat toevalligerwijze in drie der faculteiten het oude personeel, niet meer dragers van den heerschenden geest des tijds en der wetenschap, eerst tegen het allerlaatst heeft plaats gemaakt voor jongere personen met andere denkbeelden.

Van de nadagen der Groninger theologie is reeds gesproken. Een godgeleerde school, die gezegevierd heeft, die tot stilstand gedoemd is, om haar gebied te behouden, of, als zij verandert, dat gebied ziet uit-eenvallen, die de jonge talenten niet meer onder haar vaandel ziet komen, ja, de besten van die vroeger mee vooraan gingen, dat vaandel ziet verlaten, ziedaar het beeld van de Groningsche school omstreeks 1860. Overal moest zij de teekenen bespeuren, dat rondom andere denkbeelden werden verkondigd dan de hare: een verjongde orthodoxie, het bloeiende modernisme, een onstuimig materialisme –, maar van de evangelisch-katholieke kerk der toekomst sprak buiten den kring der Groningsche predikanten niemand meer. Daar straalde weder een licht uit Utrecht, maar het was niet meer dat van hun geliefden Van Heusde, doch Opzoomer's licht. Zijn boeken werden druk gelezen, zijn leerling, de moderne predikant Jorissen had te Groningen grooten invloed. Weldra deed Opzoomer's leer haar intrede aan de hoogeschool zelve, toen De Greuve in 1863 eindelijk vervangen werd door B. H. C. K. van der Wyck. De studenten hadden gepetitionneerd om Allard Pierson, doch deze verklaarde, niet voor een benoeming in aanmerking te willen komen <sup>2</sup>. Het eerste optreden van Opzoomer's

<sup>1</sup> Almanak der akademie van Groningen 1820, p. 116; 1823 p. 76; Tellegen, Staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje voor 1865, p. 196 vg.; Senaatsarchief na 1815, no. 18; Jaarboek der rijksuniversiteit te Groningen 1889–1890, p. 26. <sup>2</sup> Min. aan cur. 16 Dec. 1862, Cur. 1863 Febr. 21.

jongen leerling, die zich toen nog niet van den meester had losgemaakt, was een groot succes. Het auditorium was te klein voor de drukbezochte colleges. Doch Van der Wyck kwam in een tijdsgewricht, dat voor den echten filosoof niet gunstig kon heeten. De belangstelling in wijsbegeerte, het begrip van haar waarde, was in de wetenschappelijke kringen zelf zoo gedaald, dat men niet verwachten kon, dat studenten, die nergens in hun studiën een bodem voor de toepassing van eenige wijsgeerige idee zouden terugvinden, zich blijvend zouden interesseeren voor een vak, dat als 'verplicht' hun primairen weezin opwekte. Met de hartelijke waardeering van enkelen der besten moest de philosophiae professor uit den aard tevreden zijn.

Zeker had de komst van Van der Wyck een nieuwe, niet geringe verzwakking beteekend van de heerschappij der Groninger theologie. Haar dagen waren geteld. De vermeerdering van het drietal met E. J. Diest Lorgion als buitengewoon hoogleeraar in 1860 beduidde in zoverre nauwelijks een versterking, dat de aanleiding gelegen was in de toenemende verzwakking van Pareau<sup>1</sup>. Na Pareau's dood in 1866 werd geen nieuwe vierde theoloog aangesteld; Diest Lorgion nam zijn plaats in. Reeds in 1864 bekende Muurling zich overgegaan tot de vrijzinnige richting, daarin later min of meer door Lorgion gevolgd. Toen eindelijk voor De Groot het uur van heengaan gekomen was, en Muurling in hetzelfde jaar 1872 bedankte, deed met D. Chantepie de la Saussaye de ethisch-orthodoxe richting haar intrede, terwijl terzelfder tijd in Van Bell een der eerste leerlingen van Scholten uit Leiden optrad, beiden mannen van reeds gevorderden leeftijd. Men had nu het eigenaardige verschijnsel, dat, terwijl Leiden homogeen modern en Utrecht orthodox was, de faculteit te Groningen met haar drie leden ook drie richtingen vertegenwoordigde: de Groningsche, de ethisch-orthodoxe en de moderne. De oude Groningers keerden zich veel scherper tegen de laatste richting dan tegen de eerste. Van Bell's intreerede werd in het laatste stuk, dat van het tijdschrift *Waarheid in Liefde* verscheen, scherp beoordeeld. De talentvolle De la Saussaye kwam hier als 't ware zijn loopbaan slechts eindigen. Hij stierf reeds in het begin van 1874, doch de richting, die hij geschapen had, werd in zijn opvolger Lamers voortgezet, en veroverde twee jaren later met Cramer ook den leerstoel van Lorgion. Zoo behoorde de Groningsche richting in de theologische faculteit alhier tot het verleden, nog voor de oude wet had uitgediend.

<sup>1</sup> Cur. 1860 Mei 26 no. 18 enz..

De Groningsche school had in haar latere dagen, ondanks haar invloed in de Synode, de geesten niet meer beheerscht. Doch ook de richtingen, die haar opvolgden, deden dat niet ten volle. Een algemeene gelijkgezindheid, zooals De Groot en de zijnen hier omtrent 1840 hadden gekend, keerde nimmer terug. En het was geen zuivere verdeeling tusschen orthodox en modern, die nu plaats had. In steeds wijder kringen openbaarde zich de algeheele onverschilligheid voor elk kerkelijk leven. Reeds in 1855 klaagt Hofstede de Groot over den materialistischen tijdgeest<sup>1</sup>. Men moet zich door dien term niet op een dwaalspoor laten brengen. De klagers bedoelen in dien tijd met materialistisch gewoonlijk niet een wereldbeschouwing, die het zelfstandig bestaan van het geestelijke loochent, maar veeleer het maatschappelijk utilisme, de nuchtere prozaïsche levensopvatting, om kort te gaan de geestelijke platheid, die ook voor onzen tijd van omstreeks 1860 typeert. Het kon zijn, dat men in zijn gemoed voor een tam kerkgeloof een salonnetje reserveerde, waar men enkel des Zondags zat, terwijl toch de geest negatie was. Het platte utilisme liet zich rijmen met de ouderwetsche vroomheid en met de verstgevorderde vrijzinnigheid. Claas Mulder doceerde de zoölogie nog in den geest van de *Volmaaktheden van den Schepper*, zuiver teleologisch beschouwd, maar hij ontkende platweg de waarde van alle letterkundige studiën en van de klassieke talen<sup>2</sup>. „'t Is eigenlijk geen vak, die filosofie”, zei op zijn beurt weer een hoog ontwikkeld classicus met de beminnelijkste overtuiging der vanzelfsprekendheid tot zijn collega, die de wijsbegeerte te doceeren had. Het waren de dagen, dat iedereen glimlachte, wanneer maar het woord metaphysica genoemd werd. De leidende geesten waren klaar met hun wereldbeschouwing, en een zeer goedkoop. In sommige kringen, die zelf ijverig tegen het materialisme te velde trokken, heerschte het vermomd in zijn ergsten vorm als spiritisme en tafeldanserij.

Onder de beoefenaars der natuurwetenschappen nam het getal der bewuste materialisten gaandeweg toe. Ermerins, de mathematicus, dikwijls geërgerd, dat men uit de natuurwetenschap wapenen smeedde ter bestrijding van het christelijk geloof, stelde het zich in zijn latere jaren tot levenstaak, om den godsdienst tegen aanvallen op gronden aan de natuurwetenschap ontleend, te verdedigen<sup>3</sup>. Hoe ver was men

<sup>1</sup> Hofstede de Groot, Gron. godgeleerden, p. 253. <sup>2</sup> Boeles, Friesland's hoogeschool, II p. 767<sup>2</sup>. <sup>3</sup> J. W. Ermerins, Is er verband tusschen de materialistische rigting en de natuurkundige wetenschappen? Blikken in het leven der natuur 1856. Zie Levensb. Letterk. 1870 p. 386; Boeles, Friesland's hoogeschool II p. 772.

van de dagen van Bakker en Uilkens, wanneer Van Deen in zijn rectorale oratie hier voor het eerst rondweg het vitalisme bestreed en de physiologen aanspoorde, zich niet te laten afschrikken door die beschuldigingen van materialisme <sup>1</sup>. Stof en kracht, de ziel electriciteit en geen onsterfelijkheid, dat was voor velen filosofie genoeg.

Onder de studenten hadden, ook nadat de lectuur van Moleschott en Büchner hier en daar ernstige breuken sloegen, de materialistische denkbeelden nog geenszins de overhand. De zwetsende atheïst bleef een figuur uit den oesterkelder op onwaarschijnlijke uren. Multatuli-club was omstreeks 1867 een scheldnaam. Toen eenige jaren eerder een paar kalverachtige vrijegeesten hun vereering voor den meester luchtten in een reeks van onbehouwen aphorismen, die zij aan de drukpers prijsgaven, wekten zij hevige verontwaardiging; andere studenten verzochten hun, zich voortaan niet meer als student te betitelen, terwijl perfide stemmen niet ontbraken, die alarm riepen over zulke vruchten van de moderne richting <sup>2</sup>.

Doch ook in edeler vormen is het materialisme gekomen, juist als een bevrijding uit den nuchteren saliegeest, ja zelf gloeiend van geestdrift en poëzie, een stormvloed van jeugd en levensmoed. Er waren er, die in het eigen denken den ganschen weg van het oude kerkgeloof over het modernisme heen tot het materialisme met gewonde voeten hadden afgelegd, en die vol van de zuiverste wetenschappelijke bezieling, in hun jonge godloochenende wereldbeschouwing al de schatten van hun geest nederlegden. Bij hen zou waarschijnlijk het materialisme als wereldbeschouwing later in hun leven plaats maken voor een voor naam agnosticisme. Maar het was de kracht van hun jeugd geweest. Wie thans den materialist van vijftig jaar geleden enkel als een prozaïsch ontkenner meent te zien, heeft de besten van die generatie niet gekend.

Van de vertegenwoordigers der natuurwetenschap aan de Groningsche universiteit vielen overigens in dien tijd nog weinig hemelstormende nieuwheden te duchten. De groote meerderheid der leerstoelen in de philosophische en de medische faculteit werden sinds lange jaren ingenomen door mannen van een ouden, deels zeer ouden stempel. Een zekere deftige eerwaardigheid kenmerkte de beide faculteiten.

<sup>1</sup> *Annales academici* 1860—1861, p. 230. <sup>2</sup> Opmerkingen en gedagten over zaken van algemeen belang door F. P. J. Mulder en C. de Gavere, studenten, no. 1 Gron. 1862, no. 2 en 3 Amsterdam 1862; Groninger dagblad van 19 Maart 1862.

Van Hall, J. W. Ermerins en Claas Mulder, die respectievelijk sedert 1826, 1835 en 1841 de botanie, de mathesis en physica, en de natuurlijke historie doceerden <sup>1</sup>, hoorden, wat hun wetenschappelijke geest betreft, nog geheel in het tijdperk der teleologische natuurbeschouwing. Van Hall had *De Volmaaktheden van den Schepper in zijne schepselen beschouwd* van zijn voorganger Uilkens vervolgd <sup>2</sup>. Zijn colleges behandelden voornamelijk plantensystematiek; de studenten spotten over de teleologische moraal dezer botanie <sup>3</sup>. — J. W. Ermerins, de 'kleine Ermerins' of 'Ermerins van de Nieuwe weg', zooals hij ter onderscheiding van zijn neef, den medischen professor, genoemd werd door degenen, die Cijfer of Cijferbeer te oneerbiedig vonden, was een zeer goedgehartig en welmeenend man. Hij trachtte met harte-lijke belangstelling de studenten, die voor het 'klein mathesis' allen van hem de lagere wiskunde te leeren hadden, wat algemeen te ontwikkelen en hun wenken te geven voor de studie. Op het examen, zei men, was een beleidvol afwachtende houding meestal voldoende, om den goedigen professor zelf de gevraagde problemen op het bord te laten oplossen. De beoefening der natuurkunde bleef, al ijverde Ermerins ervoor, om het peil daarvan te verheffen, huiselijk. „Van stelselmatige oefening in experimenteele physica was bij hem niet veel meer dan bij Van Rees sprake.” In het nieuwe academiegebouw was een bovenverdieping voor het onderwijs in de physica bestemd. Zij bestond uit een ruime collegekamer, waarin de proeventafels en het bord door een stevig hek gescheiden waren van de studenten, een werkkamer en een zitkamer voor den professor, en een zaal, waar in kasten langs de wanden de fraaie verzameling van instrumenten stond opgesteld, waaraan Ermerins zijn liefde gegeven had. Het beeld zou niet volledig zijn zonder den voortreffelijken amanuensis en instrumentmaker Deutgen, met twee rechterhanden geboren, die voor den ietwat schutterigen hoogleeraar de proeven voorbereidde <sup>4</sup>. Ermerins had indertijd een benoeming te Leiden afgeslagen, en werd algemeen zeer hoog geacht. Hij was een edel voorvechter van zijn wetenschappelijke idealen, 't zij hij het nut der wiskunde voor de theologen verdedigde, of de natuurwetenschap vrij pleitte van de beschuldiging, gevaren op te leveren voor den christelijken godsdienst, of aanspoorde tot „dieper onderzoek der men-

<sup>1</sup> Dat wil zeggen: de natuurlijke historie had Mulder sedert Van Swinderen's dood in 1851. Eerst had hij 10 jaren de chemie gedoceerd. <sup>2</sup> 2 deelen, Groningen 1837, 1840. <sup>3</sup> Studenten Almanak 1860, Varia, college over botanie. <sup>4</sup> Kamerlingh Onnes in het Levensbericht van R. A. Mees, Jaarboek der kon. akademie van wetenschappen 1888 p. 73 vgl.



schelijke natuur en der voortreffelijke vermogens, haar met het heerlijkste doel door den wijzen Schepper ingeplant en in de schoonste harmonie verbonden”<sup>1</sup>.

Ermerins en zijn tijdgenooten Claas Mulder en Philipse, de jurist, (zij waren van 1798 en 1797) vormden een drietal collega's van merkwaardig gelijken levensloop en geestesrichting. Alle drie waren uit den Leidschen studietijd groote vrienden; allen waren zij heel jong professor te Franeker geworden, en in verloop van tijd naar Groningen overgegaan. Even hartelijk als Ermerins door zijn omgeving als onderwijzer en geleerde bewonderd, deelde Mulder met dezen den strengen godsdienstzin en de teleologische natuurbeschouwing. De ware godsdienst uit de natuur geput was het geliefkoosde thema van zijn sterk rhetorische ontboezemingen, door zijn eigen generatie nog hoogelijk bewonderd, maar door de studenten, zijn hoorders omstreeks 1860, niet meer. Zooals het physisch kabinet voor Ermerins was het museum van natuurlijke historie Mulder's heiligdom. Hij was evenals Ermerins van studiewege medicus. Te Franeker hadden hij en zijn vriend vele jaren de gansche natuurwetenschap op hun schouders gestorst. Vandaar dat Mulder, als opvolger van Stratingh benoemd, hier in 1841 eerst de scheikunde voor zijn rekening kon nemen, om tien jaar later bij Van Swinderen's dood op het vak van zijn keuze, de dierkunde, over te gaan. Zijn zoölogie was van volkomen diletantischen aard. Zijn vriend en geestverwant Ermerins zelf vindt het noodig, voor dit gebrek verzachtende omstandigheden te pleiten<sup>2</sup>. Populaire spreekbeurten en stukjes in tijdschriften en couranten waren het hoofdelement van zijn roem.

Bij de opheffing van het athenaeum te Franeker in 1843 was W. A. Enschedé, die daar Ermerins' opvolger was geweest, als hoogleeraar aan de philosophische faculteit te Groningen toegevoegd. De minister had hem de keus gelaten, aan welke der hoogeschoolen hij wenschte te worden geplaatst, en hij had gemeend, dat te Groningen de meeste behoefte bestond aan een versterking der faculteit. Het onderwijs in de hoogere wiskunde en de astronomie, waarmee hij tot het aftreden van Ermerins in 1868 was belast, bracht hem met slechts weinig studenten in aanraking<sup>3</sup>. Enschedé's groote beteekenis voor de universiteit ligt

<sup>1</sup> Levensberichten Letterk. 1869—1870, p. 355; Jaarboek der kon. akademie van wetenschappen 1870; Boeles, Friesland's hoogeschool, II p. 769. <sup>2</sup> Jaarboek van de kon. akad. van wetensch. 1867 p. 14. <sup>3</sup> Van 1868 tot 1877 onderwees hij de elementaire wiskunde, daarna beide ten deele.

in zijn werkzaamheid als bibliothecaris<sup>1</sup>. Sedert den dood van Van Limburg Brouwer in 1847 was het beheer der bibliotheek, wier personeel in 1844 was uitgebreid met een bediende, waargenomen door Hecker, sedert 1844 daaraan als amanuensis werkzaam. Het stelde hem bitter teleur, dat de post van bibliothecaris tenslotte in 1851 niet aan hem maar aan den hoogleeraar Enschedé werd opgedragen. Een Enschedé was zeker voor die betrekking wel reeds door den naam aangewezen, en de benoemde toonde de tradities van dien naam, die van boeken spreekt, te kunnen hooghouden. Had Van Limburg Brouwer's werk bestaan in het herstellen van een deerlijk vervallen en verwarde boekerij, Enschedé stelde zich tot taak, de bibliotheek voor het ruimer gebruik, dat daarvan onder zijn beheer spoedig werd vergund, ook in alle opzichten praktisch in te richten. Het ideaal van bibliotheekordening was destijds voor den vakman een strikt systematisch-wetenschappelijke indeeling en opstelling. Op dat gebied viel nog alles te doen, want het oude systeem van ordening had reeds lang alle praktische waarde verloren. Enschedé ontwierp nu, waar 't noodig was in overleg met zijn collega's, een indeeling in 69 hoofdafdeelingen en 660 onderafdeelingen. Alle aanwezige boeken werden daarin ondergebracht, vervolgens systematische lijsten aangelegd, de boeken zelf van de nieuwe signatuur voorzien en verplaatst, en tenslotte de titels in de bestaande alfabetische catalogi met de nieuwe signatuur gemerkt, alles met eerbiediging van den samenhang van verzamelenwerken en een praktische scheiding der formaten. Het was een werk van zes jaren, dat Enschedé grootendeels alleen verrichtte. Ook na dien tijd bleef hij aan de verbetering en volmaking ervan werken. Het eenige wat daarbij achterwege bleef, was een nieuwe alfabetische catalogus, die eerst onder zijn opvolger naar het fichessysteem is aangelegd.

Voor de uitbreiding moest men zich nog met bescheiden eischen tevreden stellen. De subsidiën vloeiden nog in de eerste jaren na 1850 bijzonder karig; van 1850-52 genoot de bibliotheek tusschen *f* 1100 en *f* 1200, daarna *f* 1650, sedert 1856 *f* 2850; het academisch fonds, dat bijspringen moest, leed onder de daling van het aantal der studenten. Voor het ruilverkeer had Groningen zelf weinig te bieden. Een belangrijke aanwinst was de bibliotheek van het genootschap *Pro excolendo jure patrio*, hoofdzakelijk bestaande uit boeken en handschriften op het gebied der vaderlandsche rechtsgeschiedenis, met name die van Gro-

<sup>1</sup> Wat hier over de bibliotheek wordt meegedeeld berust evenals het vroegere op de beschrijving door Dr A. G. Roos.

ningen en Ommelanden. Deze werd in 1853 door het genootschap in bruikleen afgestaan. Het aantal der aanwezige boekdeelen, dat door Cuvier in zijn rapport als 8189, benevens 500 à 1000 oningebonden deelen wordt opgegeven, bedroeg in 1830 14.994, in 1853 28.634 en in 1857 31.921. Het steeg dus geregeld en vulde het oude gebouw geheel.

Niet alleen gebrek aan plaatsruimte trouwens vestigde de aandacht op de behoefte aan een nieuw bibliotheekgebouw. De oude kloostergebouwen stonden thans werkelijk op instorten. De hoofden der arme knapen daarbeneden in het gymnasium werden niet enkel figuurlijk bedreigd door zware oude schrijvers; de balken bogen door, het muurwerk scheurde. Aan den oostkant moest in 1859 de puntgevel worden afgebroken en het zware steile dak door een lichter vervangen. De westelijke vleugel baarde eveneens groote zorg. In 1861 werd de Latijnsche school ontruimd en in de lokalen stutten aangebracht om den boekenlast daarboven nog te schoren, totdat de plannen voor een nieuw gebouw hun beslag hadden. Dit gebeurde vrij spoedig; het moest ook wel. Nadat een plan om een nieuwe bibliotheek ten westen van het academiegebouw te zetten met het front naar de Kijk in 't Jatstraat was opgegeven wegens de hooge kosten, die de aankoop van terreinen daar zou meebrengen, viel de keuze op de oude plaats. De boeken werden in 1862 overgebracht naar het koor der Martinikerk, terwijl bureau en leeskamer ingericht werden in het voormalige Ommelanderhuis in de Schoolstraat (later het gebouw van de Loge). Intusschen had Thorbecke, inmiddels als minister opgetreden, het bouwplan van den hoofdengineer te Groningen, Brunings, in handen gesteld van den architect J. W. Schaap, die juist het vorige jaar met den Leidschen bibliothecaris verschillende buitenlandsche bibliotheken had bezocht, met het oog op voorgenomen verbouwingen te Leiden. Het gevolg was, dat het Groningsche plan terzijde werd gelegd, en een nieuw plan van Schaap tot uitvoering kwam. Het was een gelukkige gedachte van den grooten staatsman geweest; het plan van Schaap, die daarbij vooral zijn voordeel had gedaan met ervaringen in het Britsch Museum, was niet enkel veel goedkooper, maar gaf aan zetruimte meer dan een derde meer dan het eerste plan: in het oude gebouw 2000 m, in het plan Brunings 2560 m, in dat van Schaap 4000 m. De inwijding van het nieuwe maar nog ledige gebouw kon plaats hebben tijdens de feesten van het tweehonderdvijftigjarig bestaan der hoogeschool in September 1864. In gebruik genomen worden kon het eerst, nadat enkele bezwaren, die zich voordeden, verholpen waren, in den loop van 1866. De

eerste jaren in het nieuwe gebouw gaven nog niet de gelegenheid tot groote uitbreiding der boekerij; wat er aan subsidie meer gegeven werd, ging grootendeels op in de meerdere kosten van den dienst en het onderhoud. Eerst na 1870 begon een aanmerkelijke stijging.

Enschedé bleef nog eenige jaren na zijn emeritaat in 1881 als bibliothecaris met onverflauwden ijver werkzaam. Het was van hem niet te vergen, dat hij de nieuwere beginselen van bibliotheekbeheer, die sedert zijn tijd waren opgekomen, nog in toepassing zou brengen. Hij had genoeg en meer dan genoeg voor de belangen der universiteit gewerkt, toen hij in 1886 ook den post van bibliothecaris neerlegde.

Eén afwijking vertoonde de faculteit der wis- en natuurkunde van de richting, door Van Hall, Ermerins en Claas Mulder vertegenwoordigd, namelijk in den chemicus P. J. van Kerckhoff. De benedenverdieping voor de scheikunde in het nieuwe gebouw was bij zijn optreden niet fraaier of beter ingericht dan die voor de natuurkunde daarboven. Toen Van Kerckhoff in 1851 hier kwam, om van Mulder bij diens overgang tot de zoölogie het chemisch onderwijs over te nemen, was het in 't oog vallendste blijk, dat men in een chemisch laboratorium was, de groote alchymistische schoorsteen. Onder Claas Mulder had de beoefening der scheikunde tien jaar vrijwel stilgestaan <sup>1</sup>. Van Kerckhoff was een man van aanpakken en praktijk. Hij was voor een goed deel autodidact; zijn opleiding was hoofdzakelijk praktisch geweest, in fabrieken en werkplaatsen <sup>2</sup>; van Gerrit Jan Mulder had hij als jongen te Rotterdam privaattlessen genoten, en later diens vriendschap en raad, wanneer hij de vacantiën van zijn leeraarsbetrekking aan het athenaeum te Luxemburg met laboratoriumonderzoekingen te Utrecht kwam doorbrengen. Een vrome verheffing van zijn wetenschappelijke inzichten in den zin der hier zoo uiterst taai levende teleologie was hem ten eenenmale vreemd.

Het eerste wat Van Kerckhoff te Groningen deed, was, het pas een jaar tevoren ingerichte laboratorium weer geheel te veranderen. De alchymistenschoorsteen verdween, wellicht tot schade van de schilderachtigheid. Er kwam een practicum-zaal met trekkasten en rekken voor reagentia; een droogstoof, zand- en waterbad en distilleertoestel werd aangevraagd, de collegekamer kreeg een experimenteertafel; er

<sup>1</sup> J. M. van Bemmelen in Jaarboek der kon. akad. van wetensch. 1879 p. 17. <sup>2</sup> G. J. Mulder aan Cur. 1851 Juni 29 no. 8. Over de treurige gelegenheid, zich omstreeks 1830 in Nederland tot chemicus te bekwamen, zie men behalve Van Bemmelen t.a.p. p. 5, G. J. Mulder, Getuigenis in zake hooger onderwijs, Rotterdam 1876, p. 323.

werden ovens aangebracht in het grof laboratorium. De amanuensis werd vervangen door J. M. van Bemmelen<sup>1</sup>, spoedig daarop met den nieuwen rang van assistent. Toen in 1853 de stedelijke gasfabriek geopend werd, en het gebouw van gasleiding voorzien, mocht het chemisch laboratorium voor den tijd uitmuntend ingericht heeten. Nu moesten ook de studenten eraan gelooven. Praktische oefeningen werden zoowel voor de propaedeutici der geneeskunde als voor chemici in engeren zin verplicht gesteld. Van Kerckhoff zelf was een uitstekend en zeer streng docent, die evenmin onkundige vakgenooten als studenten ontzag. Zijn zware onderwijstaak werd nog verzawaard door voortdurende werkzaamheden als chemisch adviseur in plaatselijke en provinciale aangelegenheden, waartoe men hem evenals vroeger Stratingh geroepen achtte, en waarvoor hij zeker evengoed berekend was<sup>2</sup>. Toen Van Kerckhoff in 1868 de opvolger van G. J. Mulder te Utrecht werd, had derhalve het scheikundig onderwijs te Groningen de moderniseering, die alle vakken vroeger of later moesten ondergaan, reeds ontvangen, voorzoover de middelen dat toelieten.

De moderniseering van het geneeskundig onderwijs had meer voeten in de aard. In het jaar 1848 verscheen in een Duitsch geneeskundig tijdschrift een artikel van een jong Nederlandsch geleerde, die te Heidelberg zijn opleiding had genoten, en daar als privaat docent aan de universiteit verbonden was, getiteld: *Die medicinischen Lehranstalten an den Hochschulen Nederlands*<sup>3</sup>. De schrijver was Jacob Moleschott. De zakelijke titel was misleidend, want inderdaad bevatte het stuk na een korte inleiding over de wijze van benoeming der Nederlandsche professoren niet anders dan een onbarmhartige revue van de personen, die in Nederland met het geneeskundig onderwijs waren belast. Teleurgestelde verwachting was aan de motieven tot deze scherpe uiting niet vreemd. Het oordeel was hard en onbillijk<sup>4</sup>. Opzienbarender nog dan de afkeuring der personen en de beschuldiging van algemeene achterlijkheid was de eindconclusie van den schrijver. Bedenken wij: het was 1848; te Frankfurt zat het Duitsche parlement; alom blaakte

<sup>1</sup> Cur. 1851 Nov. 14, 19; 1852 Jan. 12 no. 1; Aug. 14 no. 9. <sup>2</sup> Van Bemmelen t.a.p.; F. M. Jaeger, Een en ander uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het chemische onderwijs aan de Groningsche universiteit, Groningen 1912, p. 39. <sup>3</sup> Roser's und Wunderlich's (Griesinger's) Archiv für physiologische Heilkunde VII 1848, S. 472. <sup>4</sup> Pekelharing in Ned. Tijdschrift v. Geneeskunde 1893 I p. 742. Terstond na het verschijnen had Moleschott een bestrijder gevonden in P. Harting, *De heer Jac. Moleschott... in zijne verhouding tegenover de geneeskundige faculteiten in Nederland*, Utrecht 1848.

het grooter Duitsch nationalisme. In geen ander jaar had een Nederlander het volgende kunnen schrijven. „Niederland habe den Muth, sein provinzielles Ich zu verläugnen, sich in dem herrlichen Augenblick der Wiedergeburt Eins zu fühlen mit dem grossen deutschen Vaterlande, indem es sich geistig und politisch rückhaltslos dem deutschen Bunde anschliesst, der in das freie deutsche Volk verwandelt ist... Kein Preussen, kein Oestreich, kein Schleswig, kein Holland, sondern Deutschland! Das ist die einzige Lösung, von welcher Niederland sein Heil zu erwarten hat.” – De Nederlandsche natie en haar medische professoren zouden eerlang op den stouten zoon gewroken zijn. Zes jaar later wist Moleschott, wat de vrijheid in zijn Duitschland zeggen wou, toen de Badensche regeering hem het onderwijs geven wegens zijn materialistische strekking verbood, en hij zich genoodzaakt zag, verder weg de vrijheid te zoeken en de wetenschap te dienen. Zoo was de baan geëffend voor Moleschott, om later het krasse woord als een jeugdige dwaasheid te herroepen <sup>1</sup>, en voor Nederland, om hem later weer als een echten zoon hartelijk te vereeren.

Met dat al was Moleschott's oordeel over den stand der geneeskundige wetenschap hier te lande volstrekt niet uit de lucht gegrepen. Inderdaad werd in Nederland de nieuwe aera, welke voor die wetenschap reeds lang was aangebroken, nog nauwelijks bespeurd <sup>2</sup>. Waar Moleschott zakelijk oordeelde, sprak hij het volkomen juist uit, dat „de gansche richting der wetenschap in Nederland nog altijd de geleerde en niet de levensfrissche is, die naar het eigenlijke weten streeft” <sup>3</sup>. Het was, alsof de van oudsher hier zoo breed ontplooid philologie nog altijd met haar geest en methode ook de medische wetenschap doordrong. Van het bedachtzaam eclecticisme kwam de academische leeraar der geneeskunde als vanzelf tot een philologisch-historische behandeling zijner wetenschap: hij beschreef de systemen, wier eenzijdigheid hij doorzag en wier geldigheid hij bestreed, en gaf historie voor inductief onderzoek. En dit was in rebus medicis: steenen voor brood. Zoo kon het gebeuren, dat omstreeks 1850 aan al de drie rijksuniversiteiten een belangrijke leerstoel in de schaarsch bezette faculteiten bekleed werd door een geleerde, wiens hoofdverdienste lag in de beoefening van de geschiedenis der medicijnen. In de school van Pruys van der Hoeven te Leiden waren de Utrechtsche hoogleeraar Loncq en de Groningsche F. Z. Ermerins gevormd. Frans

<sup>1</sup> J. Moleschott, Für meine Freunde, Lebenserinnerungen, Giessen 1894, S. 146.

<sup>2</sup> Stokvis in De Gids 1892, III p. 352. <sup>3</sup> A. a. O., S. 478.

Zacharias Ermerins, die in 1844 de plaats van S. E. Stratingh had ingenomen, genoot de eer, door Moleschott in zijn hatelijke monsterring „jedenfalls der bedeutendste des historischen Triumvirats” te worden genoemd. De verdiensten, die hij zich voor de geschiedenis der medische wetenschap verworven heeft door zijn uitgaven van Aretaeus, Hippocrates, Soranus en kleinere bronnen, zijn nog niet vergeten. Hij had daardoor een naam ver buiten de grenzen des lands... altijd in de kringen, die zich voor deze studiën interesseerden <sup>1</sup>. Zeer bevriend met Cobet, was ‘de Griek’ niettemin alles behalve opgesloten in de wereld der klassieke medici; hij was een man van een fijne algemeene beschaving, die op zijn geliefkoosde wandelingen buiten Groningen zijn vrienden bezighield met de aangenaamste litteraire causerie over Cervantes, en in verrukking raakte over een goedgevonden Shakespeare-conjectuur. Daarbij een groot bewonderaar van Plato en zeer muzikaal. Ermerins was in opzichten eenigszins conservatief: van de vele hem opgedragen vakken behandelde hij de algemeene pathologie nog in het Latijn. Met zijn dichterlijk-teleologische natuurbeschouwing stond hij ook omstreeks 1850 onder zijn medische collega’s nog geenszins alleen: Pruys van der Hoeven en Schroeder van der Kolk waren niet anders dan hij. Doch hoezeer ook zijn liefde en zijn aanleg eigenlijk op humanistisch gebied lagen, aan den nauwgezette ijver, waarmee hij ook het strikt geneeskundige gedeelte van zijn veelomvattende taak behartigde, was evenmin als aan zijn nobel karakter bij iemand twijfel mogelijk. Behalve klinische lessen had hij de algemeene pathologie, de pathologische anatomie en de histologie tot zijn deel, aanvankelijk ook nog de diaetetik en gedurende één cursus (1850—1851) de physiologie nog bovendien. En al maakte een oogziekte, die tot bijna volslagen blindheid verergerde, hem voor die zware taak in klimmende mate ongeschikt, zijn einde was dat van den echten medicus, die van zijn werk het offer wordt: hij stierf in 1871 aan een typhus, dien hij bij het ziekbed had opgedaan <sup>2</sup>.

Baart de la Faille was nog altijd de populaire professor, tot wien van heinde en ver de buitenlui om baat stroomden. Hij was gebleven, die hij was: de geestige en imposante wonderdoctor van een ouderwetschen stempel; de tijd was niet ver meer, dat de studenten zouden gaan klagen over zijn oude dictaten. Ook hij had sterke historische neigingen doch in een anderen vorm dan Ermerins; hij was een be-

<sup>1</sup> C. M. Francken, De vita Ermerinsii epilogus (F. Z. Ermerins Epistola ad Soranu, Traiecti ad Rhenum 1872). <sup>2</sup> Annales 1870—1871 p. 128.

faamd numismaat en bibliophiel, verzamelaar van curiositeiten, autografen, anatomische rariteiten, zoodat de senaat hem het conservator-schap opdroeg van het academische oudheidkundige kabinet, dat dreigde door gebrek aan zorg in het ongereede te raken <sup>1</sup>.

Het wettelijke drietal der medische faculteit eischte sedert lang dringend vermeerdering. Reeds in 1832 was vergeefs beproefd, den vierden leerstoel te behouden. Te Leiden had men nu reeds vijf; te Groningen waren vóór 1850 nog altijd chirurgie, anatomie en physiologie in één hand vereenigd. Tot de eerste splitsing dier vakken kwam het niet, dan nadat men een ervaring had gemaakt van de geldigheid van het spreekwoord van den put en het kalf, die aan de Groningsche hoogeschool den hooggeroemden Sebastian kostte. Sebastian, die in het meergemeld artikel van Moleschott, misschien mede om zijn Heidelberg school, er bijzonder goed afkwam, en als „der tüchtige Anatom und Physiologe“, de ster der faculteit, om zijn „immensen Anstrengungen“ geprezen werd, had in 1848 een leerstoel te Leiden afgeslagen en eenige jaren eerder een te Amsterdam. Het werpt een eigenaardig licht op de medische universiteitstoestanden, dat hij hier als clinicus, daar als chirurg beroepen was, terwijl hij zich zelf blijkbaar physioloog en anatoom voelde en daarom uit de nauwgezetheid, die al zijn doen kenmerkte, een minder overladen werkkring afwees <sup>2</sup>. Curatoren verzochten thans op zijn aandrang de aanstelling van een vierden hoogleeraar. Sebastian was zich bewust, schreef hij, ten koste van zijn gezondheid al die jaren zooveel te hebben gewerkt. Het tweemaal herhaald verzoek werd niet ingewilligd; op een bereidverklaring van het stadsbestuur, den vierden hoogleeraar voor zijn rekening te nemen, werd niet ingegaan. Toen verzocht Sebastian zijn ontslag. De openbare meening schreef dat natuurlijk toe aan de weigering der regeering, hoewel de hoogleeraar aan curatoren verklaarde, dat de bedenkelijke staat van zijn gezondheid hem toch tot aftreden zou hebben genoopt <sup>3</sup>. Juist in die dagen werd te Utrecht de vijfde medische professor aangesteld, wat de ontevredenheid nog verhoogde. Ook het inmiddels opgetreden ministerie Thorbecke was voor vermeerdering der faculteit nog niet terstond te vinden. Men trachtte Donders voor de vacature Sebastian te krijgen, die bedankte en zijn vrienden en mede-

<sup>1</sup> Acta senatus 1860 Juli 7 no. 12; zie Jonckbloet p. 405; J. E. H. Hooft van Iddekinge, *Revue de la numismatique belge* 1867, p. 523; 1868, p. 104. <sup>2</sup> Cur. 1848, Febr. 18 no. 1, Juni 29 no. 1; Moleschott a. a. O. S. 473. <sup>3</sup> Cur. 1849 Mei 13 no. 6 enz., zie Index, October 6 no. 9, 17 no. 2. Gron. courant 2 Oct. 1849, bijvoegsel.



werkers Van Deen en Hissink Jansen aanbeval <sup>1</sup>. De laatste werd in 1850 in Sebastian's plaats benoemd. In Jansen had men een superieur mensch, een fijnen, aesthetischen geest met een trek naar het geniale, die echter door een gaandeweg toenemende neurasthenie niet gaf, wat hij beloofde, en in de latere jaren zooveel van zijn onderwijs moest verzuimen, en zoo moeilijk tot het verrichten van operaties kon besluiten, dat ook door hem de medische faculteit nog niet die verjonging kreeg, die zij zoo hoog noodig had.

De rol van de jeugdige kracht, den man van nieuwere methoden, die Van Kerckhoff met groot succes vervulde in de faculteit der wis- en natuurkunde, bleef in de medische weggelegd voor Izaak van Deen, hoewel hij van jaren vrij wat ouder was dan Jansen. Van Deen kreeg den vierden, buitengewonen, leerstoel voor physiologie in te nemen, tot welks instelling de regeering eindelijk in 1851 overging. Een mondeling gesprek van den curator Wichers met den minister had dezen tenslotte van de noodzakelijkheid overtuigd; daarbij was ook reeds over personen gesproken, zoodat curatoren bij het heugelijk bericht, dat de regeering bereid was tot het instellen van een buitengewoon professoraat voor de physiologie, tevens aan de faculteit terstond een groslijst van candidaten konden aanbieden, waarop o.a. Moleschott en Van Deen voorkwamen <sup>2</sup>. Van Deen, die als geneesheer te Zwolle practiseerde, had met zijn veel jongere vakgenooten Donders en Moleschott de *Holländische Beiträge zu den anatomischen und physiologischen Wissenschaften* uitgegeven, een der eerste teekenen, dat het medische Nederland aansluiting zocht bij de Duitsche wetenschap. Hij was als de aangewezen opvolger van Sandifort te Leiden genoemd; volgens Moleschott had, evenals vroeger op G. J. Mulder, eerst van uit het buitenland de aandacht der Nederlandsche geleerden op de beteekenis van Van Deen gevestigd moeten worden <sup>3</sup>. De kritiek der faculteit op de lijst van curatoren was in meer dan één opzicht merkwaardig. Vooreerst omdat op dat grostal bij vergissing de namen van Tiedemann en Chelius waren beland, twee wereldberoemde grondleggers der nieuwere physiologie en sedert dertig jaren ordinarius aan een van Duitschland's vermaardste hoogeschoolen, die curatoren thans goedgunstig voor een extraordinariaat te Groningen in aanmerking wenschten te zien genomen. De faculteit maakte met eenig leedvermaak op de overigens zeer vergefelijke vergissing opmerkzaam. Moleschott, zeiden

<sup>1</sup> Cur. 1849 Oct. 29 no. 25, Nov. 6 no. 7, 14 no. 1, 1850 Jan. 25 no. 4. <sup>2</sup> Cur. 1851 Febr. 8 no. 32, April 20 no. 39, Juni 13 no. 7. <sup>3</sup> A. a. O. S. 475—476.

zij niet zonder reden, had door zijn berucht artikel met de Nederlandsche hoogeschoolen gebroken. Maar ook Van Deen stond hun niet aan: zijn persoonlijkheid, zijn vermoedelijke gaven als docent gaven geen grond tot aanbeveling <sup>1</sup>. De invloedrijkste man in de faculteit, Baart de la Faille, vertegenwoordigde de conservatieve richting in de geneeskunde; hij vond de toestanden lang zoo slecht niet, en had indertijd het rapport van de radicale minderheid uit de staatscommissie van 1841, dat naast de namen van Hendriksz en Heye dien van Van Deen droeg, als een belediging van den medischen stand opgevat en vrij heftig bestreden <sup>2</sup>. De president-curator won het advies van Donders in: op grond daarvan werd een voordracht opgezonden, die de namen bevatte van Van Deen en Moleschott, en waaruit de minister den eersten benoemde <sup>3</sup>. Zoo deed de eerste jood zijn intrede aan een Nederlandsche universiteit. Hij had geweigerd, om, zooals sommigen hem rieden, het geloof zijner vaderen, dat hij zelf niet meer deelde, er voor af te zweren, hij wilde toch den ouden stam getrouw blijven. Negentien jaar later, toen Van Deen gestorven was, bracht de rector magnificus aan curatoren openlijk den lof, dat zij destijds krachtig een verouderd vooroordeel hadden durven trotseeren <sup>4</sup>. De Groningsche hoogeschool mag het in haar geschiedenis met eere vermelden, dat in dezen hier het voorbeeld is gegeven.

Het jaar 1851 is nog om een andere reden dan de vermeerdering der leerstoelen belangrijk in de geschiedenis der medische faculteit, namelijk door het tot stand komen van het Algemeen provinciaal, stads- en academisch ziekenhuis. Wij hebben vroeger de eerste ontwikkeling van het nosocomium academicum nagegaan <sup>5</sup>. Het was sedert 1830 altijd blijven kampen met het chronisch gebrek aan middelen bij stijgende behoeften. In 1836 waren de posten van medicus en chirurgus van het gasthuis gesupprimeerd, om de daardoor uitgespaarde wedden ten voordeele van de inrichting te kunnen gebruiken <sup>6</sup>. Het aantal patiënten was in de jaren 1839 tot 1848, wat de uitwendige afdeeling betreft, ten naastenbij stationair gebleven, verminderd wat de verloskundige, maar tot meer dan het dubbele gestegen, wat de

<sup>1</sup> Med. fac. aan cur. 1851 Juni 19 (Cur. 1851 Juni 22 no. 5). <sup>2</sup> J. Baart de la Faille, Eenige opmerkingen betreffende de rapporten over de geneeskundige staatsregeling, Groningen 1842. <sup>3</sup> Cur. 1851 Juni 29 no. 9. Over de vriendschap van Moleschott, Donders en Van Deen belooft De Gids in 1914 een opstel van Dr M. A. van Herwerden. <sup>4</sup> Moleschott, Für meine Freunde, S. 146. Annales acad. 1869—1870 p. 134. <sup>5</sup> P. 122/3. <sup>6</sup> Cur. 1836 Aug. 10 no. 3.

interne afdeling betreft <sup>1</sup>, zoodat men steeds moest afwijzen. Als directeur van het gasthuis was Stratingh opgevolgd door Sebastian, maar deze mocht op zijn verzoek die functie in 1848 aan curatoren zelf overdragen, omdat de uitoefening ervan de eensgezindheid in de faculteit voortdurend in gevaar bracht <sup>2</sup>. Kortens tijd daarna kwam de behoefte aan uitbreiding van het klinisch onderwijs in een nieuw licht. De geruchten, dat misschien binnen kort één klinische school de medische faculteiten in het land zou vervangen, ja de bedreiging van het bestaan der academie zelve, spoorden ook in dit opzicht tot handelen aan. Het élan van opofferingen ten bate der hoogeschool, door stad en provincie betoond met de stichting van het nieuwe academiegebouw, was sterk genoeg, om ook hier de moeilijkheden, die in den weg lagen, te overwinnen. Het stadsziekenhuis, dat na het verblijf in de Schuitemakerstraat verhuisd was naar de Popkenstraat, hoek Schoolstraat <sup>3</sup>, moest men met het academisch gasthuis zien te vereenigen. In het stadsziekenhuis waren in 1847 293 zieken verpleegd; de verplegingskosten waren er bijna dubbel zoo hoog als in het academisch gasthuis, zoodat de stad belang had bij de vereeniging <sup>4</sup>. Reeds langen tijd geleden, in 1819, waren er plannen aanhangig geweest tot de oprichting van een provinciaal ziekenhuis. Later hadden die plaats gemaakt voor het plan van een krankzinnigengesticht, waarvoor zelfs in 1838 grond was aangekocht, namelijk de terreinen, waar tevoren de teekenacademie en nu de sociëteit De Harmonie gevestigd is. <sup>5</sup> De provincie had daartoe fondsen gereserveerd, die thans, nadat het plan was opgegeven, nog geen bestemming hadden bekomen, en waarover zij, naar de medische faculteit ter oore kwam, in de hachelijke omstandigheden van 1848 wel zou willen beschikken ten bate van het academisch klinisch onderwijs, in den vorm van een provinciaal ziekenhuis. De faculteit berichtte hierover aan curatoren, en wees

<sup>1</sup> Cur. 1849 April 10 no. 15. De cijfers zijn:

Vrouwen-			Vrouwen-				
	kliniek:	Inw. afd.	Uitw. afd.	kliniek:	Inw. afd.	Uitw. afd.	
1839	42	71	47	1846	55	106	60
1840	39	69	53	1847	30	141	68
1841	30	65	43	1848	24	146	53
1842	38	79	59	In de polikliniek:			
1843	45	95	62	1846	1138	225	
1844	36	91	55	1847	980	215	
1845	40	121	61	1848	1309	210	

<sup>2</sup> Sebastian aan Cur. 6 Maart 1848 (Cur. 1848 Maart 17 no. 7), Cur. 1848 Maart 31 no. 16. <sup>3</sup> J. A. Feith, Wandelingen door het oude Groningen XV, Ziekenhuizen, Gron. Volksalmanak 1907, p. 19. <sup>4</sup> Cur. 1849 April 10 no. 15. <sup>5</sup> Feith t. a. p. 13.

daarbij nadrukkelijk op den gunstigen invloed, dien het welslagen dezer plannen op het voortbestaan der faculteit of zelfs der hoogeschool zou kunnen hebben <sup>1</sup>. De uitbreiding van het academisch gasthuis zou juist nu gemakkelijk kunnen plaatshebben, daar met de aanstaande voltooiing van het academiegebouw het museum van natuurlijke historie achter het nosocomium daartoe vrij zou komen. De correspondentie van curatoren met de regeering leidde tot het gewenschte resultaat. De minister machtigde hen, met de stad in overleg te treden <sup>2</sup>. Deze bleek tot de vereeniging der ziekenhuizen genegen en stond daartoe *f* 11.600 benevens *f* 5.200 jaarlijks toe, terwijl de provinciale staten *f* 15.000 en jaarlijks *f* 12.000 beschikbaar stelden <sup>3</sup>. Een oogenblik scheen het, dat er nog een kink in den kabel zou komen. Blijkbaar meende Thorbecke, dat de staten evenals met de stichting van het academiegebouw hier enkel ten bate van het hooger onderwijs over provinciale middelen wilden beschikken; in afwijking van zijn ambtsvoorgangers, die dergelijke geschenken aan het rijk hadden aangemoedigd, achtte hij dit een misbruik van macht der provincie en de uitgave niet als provinciaal of huishoudelijk te beschouwen. Gelukkig konden curatoren hem overtuigen, dat de termen, waarmee het subsidie was verleend „ter medebestrijding der kosten van onderhoud van het nosocomium academicum en inrichting van hetzelfde tot een provinciaal ziekenhuis” die gedachte uitsloten <sup>4</sup>. Zoo kwam het, dat de nieuwe gecombineerde inrichting in haar naam haar aard duidelijk moest te kennen geven: Algemeen provinciaal, stads- en academisch ziekenhuis. De bestekken werden gemaakt in 1850. Het volgende jaar werd het contract tusschen rijk, provincie en gemeente afgesloten en de verbouwing uitgevoerd. Want meer dan een belangrijke verbouwing was het niet, gelijk ook de daarvoor bestemde sommen van nog geen *f* 30.000 aangeven. Het was nog altijd het oude West-Indisch huis, dat, hier afgebroken, daar opgelapt, hier verhoogd, ginds uitgebreid, onder het bedekkende geelgrijze pleister den schijn van een nieuw gebouwde eenheid aannam, en den schijn gaf, dat thans aan de eischen des tijds was voldaan. — Er waren 124 bedden.

Drie dagen na zijn intrede schreef Van Deen aan curatoren in korte termen: ik begin aanstaande week mijn colleges „en dien behalve

<sup>1</sup> Med. fac. aan cur. 23 Nov. 1848, Cur. 1848 Dec. 8 no. 11. <sup>2</sup> Cur. 1848 Sept. 15 no. 1; 1849 April 10 no. 15; Min. aan cur. 2 Febr. 1849 lit. B. <sup>3</sup> Raadsbesluit van 20 Oct. 1849; Besluit van prov. staten van 14 Aug. 1849 no. 11, Cur. 1849 Sept. 10 no. 8, Oct. 29 no. 14. <sup>4</sup> Cur. 1850 Febr. 9 no. 5; Maart 12 no. 4, 29 no. 5.

een collegekamer een physiologisch laboratorium te hebben met alles, wat daartoe behoort''. Hij gaf die benodigdheden, zeer bescheiden, op, en verzocht bericht, waar hij *voorloopig* de physiologische lessen zou geven. Curatoren waren voor den laconischen humor van dit schrijven niet ongevoelig; zij wezen hem voorloopig, terwijl zij evenals Van Deen dit woord steeds zorgvuldig onderstreepten, de collegekamer der anatomie aan, en traden onmiddellijk in correspondentie met den minister, dien zij erop opmerkzaam maakten, dat Van Deen's behandeling der physiologie geheel afweek van die van Sebastian, en dat de stand der wetenschap een laboratorium eischte <sup>1</sup>. Wat Van Deen vroeg, was waarlijk niet overdreven: twee vertrekken met een open plaats voor dierenhokken, en een vasten bediende. In 1853 werden boven de werkkamer der anatomie aan den achterkant van het gebouw twee collegekamers opgetrokken: een voor Van Deen en een voor Ermerins. Van Deen richtte de zijne terstond als laboratorium in; het kostte f 580, waarvan hij er zelf f 280 verstrekte. Werkkamer en collegekamer waren dus nog een. Maar Van Deen bleef vragen, ieder jaar. In het begin van 1858 werd de vierde leerstoel, die met zooveel moeite verworven was, tot een gewone gemaakt; er braken langzamerhand betere tijden aan voor de medische wetenschap. Niet lang daarna kreeg hij een assistent <sup>2</sup>. Na 1858 kwamen bij curatoren geen vragen tot verbetering van het gebrekkig physiologisch laboratorium meer in. Van Deen begreep, dat afwachten voor de toekomst beter beloofde. De geneeskundige wetten waren in voorbereiding, Donders drong krachtig aan op de stichting van laboratoria aan alle drie universiteiten. Zoodra op de begrooting voor 1864 een belangrijke post voor een physiologisch laboratorium te Utrecht voorkwam, hervatte Van Deen den aanval, krachtig gesteund door curatoren, en met succes. In het jaar, waarin de geneeskundige wetten werden ingevoerd, werd de zaak beklonken; in 1866 verrees in den tuin van het academiegebouw aan de Guichartsgang het „schitterende physiologisch laboratorium'' (zoo prees de rector het), dat Van Deen verworven had „iterum iterumque petens''. Het was helaas niet genoeg zichtbaar van verre, vond men; ook waarschuwde de zachtmoedige Muurling zijn ambtgenoot, daar in zijn nieuwen tempel nu niet te veel dieren te offeren <sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Van Deen aan Cur. 15 Nov. 1851, Cur. 1851 Dec. 6 no. 3; Cur. aan min. 13 Dec. 1851; Cur. 1852 Febr. 26 no. 1, Juli 17 no. 11, 22 no. 11, Sept. 22 no. 3 enz. <sup>2</sup> Cur. 1855 Mei 4 no. 28, Sept. 22 no. 5, Dec. 20 no. 19 enz. enz.; 1858 Jan. 30 no. 8, 1860 Maart 3 no. 5. <sup>3</sup> Cur. 1864 Jan. 15 no. 34, April 2 no. 36, Nov. 19 no. 11, 1865 Juli 9 no. 24, 1866 Febr. 8 no. 3; Annales acad. 1866—1867, p. 265, 266.

Groningen was vóór: in Nederland, neen, in Europa! Te Utrecht, Leiden en Amsterdam waren de gebouwen nog niet klaar, Tübingen alleen was in 1865 met den bouw van een opzettelijk als zoodanig ontworpen physiologisch laboratorium voorgegaan <sup>1</sup>, en naar men zeide, was dat te Groningen beter. Het was het eerste van een nieuwe reeks gebouwen, het begin van een aera, en daarom waard, eenigszins uitvoerig te worden besproken. Het nu door den physioloog reeds weer ontruimde gebouw is een gewichtig monument in de geschiedenis der hoogeschool.

Van Deen heeft slechts drie jaar het huis mogen gebruiken, dat zijn naam in den gevel draagt. Met hem verdween een merkwaardig tegenwoordiger van de jonge wetenschap uit het midden der 19e eeuw. Hij was een geestdriftige, zoozeer zelfs, dat zijn onderwijs eronder leed, want hij sprong van den hak op den tak en hield geen orde onder zijn gedachten. Hij is de type van het enthousiaste materialisme en den hartstochtelijken drang tot het experiment. „Er lebte der Wissenschaft, mochte er bei seinen Kranken, mit seinen Büchern oder unter seinen Fröschen sein.” Gedenkwaardig blijft het verhaal, hoe hij af en toe in de diligence reisde met een blikken effectentrommel op de knieën. De dommelende medereizigers behoefden, meenden zij, niet te twifelen aan het bedrijf van den joodschen man, totdat des morgens de effecten ontwaakten... en kwaakten. <sup>2</sup>

De invoering der geneeskundige wetten van 1 Juni 1865 maakte een einde aan de veelsoortigheid van medische bevoegdheden en opleiding. De klinische scholen van 1823 verdwenen, al de lagere wijdingen van Aesculapius: plattelands- en scheepsheelmeeester, vroedmeester, oog- en tandmeester werden opgeheven. De medici kregen de vurig begeerde eenheid van stand. Aan het universitaire onderwijs werden daarmee veel hooger eischen gesteld: de hoogeschool had voortaan alle geneeskundigen op te leiden, terwijl het staatsexamen hun tent-slotte de praktische bevoegdheid verleende. Thorbecke was er de man niet naar, een regeling te scheppen, zonder de middelen tot uitvoering te geven, al week hij ook hier niet af van zijn beginsel, dat de hoogeschoolen eenvoudig behooren te zijn ingericht en het personeel der hoogleraren niet te talrijk. Waarschijnlijk bij hetzelfde mondeling onderhoud, waarin de bouw van het physiologisch laboratorium be-

<sup>1</sup> H. J. Hamburger, Rede bij de opening van het laboratorium voor physiologie te Groningen op 7 April 1911, Gron. 1911, p. 6. <sup>2</sup> Moleschott, Für meine Freunde, S. 142.

loofd werd, verklaarde de minister zich bereid, bij het aanstaande aftreden van Baart de la Faille in den zomer van 1865 twee gewone hoogleeraren in diens plaats te benoemen <sup>1</sup>: een voor obstetrie en een clinicus, wien de taak zou wachten, de toestanden in het ziekenhuis te hervormen. Want het was voor niemand een geheim, dat deze zeer veel te wenschen overlieten, meer zelfs dan de gebrekkige en beperkte inrichting van het gebouw en de onvoldoende financiën onvermijdelijk maakten. De la Faille was oud, en niet meegegaan met den tijd, sedert hij zelf als jong armendoctor in 1817 den stoot had gegeven tot de stichting van het eerste stadsziekenhuis <sup>2</sup>; Ermerins was bijna blind en Jansen zeer dikwijls ziek. De ruimte was te klein, de zalen ondoelmatig ingericht, het aantal bedden per zaal te groot, verwarming en ventilatie slecht. Er was geen inwonend geneesheer en geen apotheek aan het ziekenhuis verbonden, een sectiezaal ontbrak. De scheiding tusschen acute en chronische, geneeselijke en ongeneeselijke gevallen, ja zelfs de afzondering der besmettelijke lieten alles te wenschen over. De voorwaarden van opneming en de verhouding tot het armbestuur waren niet in het belang van het academisch onderwijs. Tegen den winter zocht allerlei schorriemorrie een onderkomen in het ziekenhuis en zat er met een pijp om de kachel. Daarbij een ziekenvader, die dronk; oude oppassers van verdacht allooi en te weinig in getal, die naast de verzorging der zieken ook keukenwerk te verrichten hadden. De reiniging werd verwaarloosd; er waren niet genoeg ziekenhuis-kleeren, zoodat veel patienten hun eigen plunje behielden met den aanleve van dien. Het eten was slecht door de schraalheid der geldmiddelen. Wat het klinisch onderwijs betrof, de studenten liepen vrij in en uit het ziekenhuis en oefenden zich op hun eigen houtje onder leiding van den chirurgijn Jonxis sr. Thermometers en stethoscopen werden weinig gezien en niet geregeld gebruikt. Curatoren, de medische faculteit zelf en de commissie van toezicht op het ziekenhuis waren allen van de dringende behoefte aan verbetering innig overtuigd <sup>3</sup>.

Het stond reeds vast, dat men de kracht, die daartoe noodig was, uit Duitschland zou zien te krijgen. Van Deen was hier in deze aan-

<sup>1</sup> Med. fac. aan cur. 28 Juni 1865 (Cur. Juli 9 no. 57), Min. aan cur. 14 Aug. 1865 no. 256 (Cur. Sept. 16 no. 31). <sup>2</sup> Gron. Volksalmanak 1907, p. 18. <sup>3</sup> Med. fac. aan cur. 28 Juni 1865 (Cur. 1865 Juli 9 no. 58), Rosenstein aan cur. 1 Maart 1866 (Cur. 1866 April 14 no. 25), Comm. van toezicht aan cur. 12 April 1866 (Cur. 1866 April 14 no. 25); mededeelingen van wijlen Dr A. W. Tresling uit zijn ms. Autobiografische aantekeningen.

gelegenheid de leidende persoon. Men vroeg aan Traube en Virchow te Berlijn, of zij iemand konden aanbevelen <sup>1</sup>, en het gevolg was, dat S. S. Rosenstein een schrijven ontving, dat hij op zijn Duitsch als een 'Ruf' opvatte, en waarop hij den toestand te Groningen eens in oogenschouw kwam nemen. Onmiddellijk stelde hij het aannemen van een professoraat afhankelijk van de belofte tot ingrijpende verbeteringen van het ziekenhuis <sup>2</sup>. Die belofte werd hem gegeven en op 8 Februari 1866 aanvaardde Rosenstein hier zijn ambt. De interne afdeeling van het ziekenhuis werd nu aanstonds zooveel verbeterd, als het gebouw en de middelen dat toelieten. Voor een inwonend assistent was geen plaats, en het kostte nog heel wat aandringen, voor hem een uitwonende werd toegestaan. De ziekenvader werd ontslagen en er had een rechte opschooning plaats. Maar dat alles gold toch enkel als voorloopig en bij gebrek aan beter. Want onmiddellijk na Rosenstein's komst was de stellige eisch op het programma gezet: een geheel nieuw ziekenhuis. Bijbouwen was onmogelijk; zelfs al wierp men de bestaande gebouwen tegen den grond, zou nog het terrein ongeschikt blijven. Buiten de poort zou het beste zijn, maar daartegen leverde voorloopig de vestingtoestand nog ernstige bezwaren. Met den brief, dien de medische faculteit op 19 Mei 1866 hierover aan curatoren richtte <sup>3</sup>, begint de lijdensgeschiedenis van het nieuwe ziekenhuis, waarvan men de bijzonderheden kan nalezen in het werk van Dr G. van Eysselsteijn <sup>4</sup>.

De nieuwe vijfde leerstoel der faculteit, die voor obstetrie, was bezet door Tj. Halbertsma, die evenals Rosenstein niet lang te Groningen bleef. Nog voor de nieuwe wet in werking trad, was het gansche personeel der medische faculteit vernieuwd; Jansen trad juist op dat tijdstip af. Het waren jaren van afwachting en onzekerheid, die waarin Sanger, D. Huizinga, Middendorp en Kooyker de plaatsen van Halbertsma, Van Deen, Ermerins en Rosenstein innamen. Wat er nu nog gewenscht werd, moest evenals het ziekenhuis „wachten op de nieuwe wet". Dat was reeds lang een wachtwoord voor veel dingen. Doch de periode van den grootsten achterstand was, toen die wet eindelijk kwam, op het gebied der medische faculteit reeds achter den rug.

<sup>1</sup> Deutsche Med. Wochenschrift 1906, I S. 354; Pel in Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 1906 I. <sup>2</sup> Rosenstein aan Cur. 18 Nov. 1865 (Cur. 1866 Febr. 8 no. 18). <sup>3</sup> Cur. 1866 Juni 28 no. 29. <sup>4</sup> Het Algemeen provinciaal, stads- en academisch ziekenhuis te Groningen, Groningen bij P. Noordhoff, zonder jaartal (1907), Hoofdst. II, naar gegevens van den secretaris bij het college van curatoren Mr E. ten Bruggen Cate.



Bij den wasdom der litterarische faculteit waren niet als bij dien der geneeskunde de fysieke levensbelangen van den Nederlandschen burger onmiddellijk gemoeid. Het tijdperk 1848 tot 1876 was in het algemeen de aankweeking van geleerde litterarische studiën niet gunstig. Er komt geen verandering in het getal der leerstoelen: één voor filosofie, één voor Oostersche talen (over hen, die deze beide bekleed hebben, is in een ander verband reeds gesproken) <sup>1</sup>, één voor Grieksch en Latijn samen, één voor algemeene geschiedenis en antiquiteiten, en één voor Nederlandsche taal- en letterkunde en geschiedenis. In de personen zag dit tijdperk vrij wat wisseling en ook ontwikkeling.

J. A. C. Rovers en J. A. C. van Heusde, de eerste een neef en pleegzoon, de laatste een zoon van den grooten Philip Willem, waren in den zachten schijn van het Utrechtsche licht der wijsheid opgegroeid en hielden het vol piëteit brandende na het heengaan des meesters: Rovers door zijn *Memoria Heusdii*, Van Heusde door de uitgave van *De school van Polybius* en den herdruk van andere werken zijns vaders. Rovers, die in 1843 Lenting was opgevolgd, droeg aan zijn neef, die in 1847 Van Limburg Brouwer verving (Geel had er gaarne Alphonsus Hecker voor gezien) <sup>2</sup>, het Grieksch en Latijn over en behield geschiedenis en antiquiteiten. Geen van beiden oefende een belangrijken invloed uit; Rovers was als docent wel gezien, maar ter wille van zijn gezondheid en die van zijn door een aaneenschakeling van verliezen tenslotte geheel uitgestorven gezin veel buitenslands. Van Heusde, een in zich zelf gekeerd man, was in geenen deele gezien. In het zelfde jaar, 1855, verlieten beiden Groningen, de eerste om in Utrecht een leerstoel te bekleeden, de ander om ambteloos te gaan leven.

Nu werden de beide klassieke leerstoelen ingenomen door een tweetal, dat wel geschikt was, de voor- en nadeelen van de oudere en de nieuwere richting in de philologie door tegenstelling te doen uitkomen. Voor Rovers kwam W. Hecker, die reeds in 1846 als lector paedagogices en beambte bij de bibliotheek aan de universiteit was verbonden, en gedurende Rovers' langdurige afwezigheid omstreeks 1850 diens lessen had waargenomen. De studenten petitioneerden, om den populaireren man tot professor te krijgen. Hecker was een waardig leerling der oude school, zooals die te Groningen had ge-

<sup>1</sup> Valetton hierboven p. 158, Van der Wyck p. 228. <sup>2</sup> M. J. Hamaker, Jacob Geel p. 104.

bloeid. Als philoloog veel minder bekend dan zijn jongere broeder Alphonsus, die toen reeds tot hopelooze krankzinnigheid vervallen was, had hij van Ten Brink en Lulofs den litterairen zin, de ruime belesenheid in oude en nieuwe poëzie, ook de klinkende redenaarsgaven van den laatste, van beiden de heftige, niet altijd billijke en juiste vechtlustigheid op het veld der Nederlandsche dichtkunst. Zijn voorname uitingen als dichter en criticus waren uit zijn jonge jaren vóór het professoraat: *Hippokreen-ontzwaveling* van 1838, *Quos ego* van 1844. Hij had zich daarin een beslist voorstander van het oude getoond, die noch het romantische, noch „den kopieerlust des dagelijkschen levens” kon waardeeren, en op Beets en Potgieter gelijkelijk smaalde. In dit opzicht was hij dus dubbel van de oude school, vooreerst door zijn litteraire opvatting van de klassieke philologie zelf, en bovendien nog doordat hij in het litteraire een richting van het verleden vertegenwoordigde. Van Van Limburg Brouwer had hij het cultuur-historische, ook wel geografische interesse. Tekstkritiek en historische methode was zijn zaak niet. Hecker's redevoeringen omvademden gewoonlijk het gansche wereldverloop uit een of ander oogpunt. Zijn geestdriftig dichterlijke colleges gaven de historische feiten dichterlijk gekleurd of met een moreel-philosophische strekking. De studenten liepen er hoog mee, vooral de niet-litteratoren, van wie nog menigeen het bewustzijn bewaart, door Hecker waarlijk ontwikkeld te zijn. De litteratoren kregen van het oreeren wel eens genoeg en prezen Hecker's colleges over antiquiteiten of speciale historische onderwerpen, waarbij zijn pegasus wat minder hard draafde, en waarin hij toonde, voor strikt philologisch onderzoek volstrekt niet ongeschikt te zijn.

Dat was de oude richting: onwetenschappelijk maar algemeen, en geheel in den geest van het systeem van studie, zooals 1815 het had bedoeld. Naast hem was de destijds nieuwe richting vertegenwoordigd in C. M. Francken. Naar het schijnt was eerst P. A. S. van Limburg Brouwer gevraagd, om den leerstoel in te nemen, die eenmaal die zijns vaders was geweest, maar hij bedankte<sup>1</sup>. Francken's opvattingen der klassieke philologie kwamen, naar de meesten zijner hoorders meenden, enkel neer op handschriftenonderzoek en tekstkritiek, exegetica en grammatica, zuivere latiniteit in spreken en schrijven. Dit was niet juist. Francken had wel degelijk een goed ontwikkeld orgaan voor de historia litteraria, doch hij was een schoolman in hart en nieren. Niets kenschetst hem in dat opzicht beter dan het feit, dat hij, schoon

<sup>1</sup> De Gids 1873 I p. 502; Levensberichten Letterkunde 1875, p. 21.

overtuigd liberaal, niettemin de Aprilpetitie geteekend had, uit spijt, dat Thorbecke het staatsexamen had afgeschaft! <sup>1</sup> In zijn onderwijs, streng en precies, ontbrak, naar het schijnt, het algemeene en het vormende evenzeer, als het bij zijn collega Hecker den boventoon voerde. Bij zijn vrienden was Francken gezien als een hoogstaand karakter. De echte litteratoren waardeerden hem als een uitstekend docent. Eerst door Francken was voor hen een afzonderlijk college ingesteld, waar zij niet in hun philologische ontwikkeling belemmerd werden door de hopelooze schare der propaedeutici. Bij deze laatsten, die enkel gedwongen zijn colleges volgden voor hun examen, gold Francken niet meer dan als een schoolvos. De schuld lag niet zoozeer aan den man als aan de richting. Het paste niet meer bij het vaderlijk opvoedende stelsel van 1815, een door en door wetenschappelijk philoloog de academische propaedeuse te laten geven. Het strikt wetenschappelijke der methode moest, waar het gepaard ging aan een onmiskenbare dorre eenzijdigheid en een kleinheid van opvatting, en verspild werd aan studenten, die nimmer philologen dachten te worden, leermeester en leerlingen verdrietelijkheden bezorgen, terwijl de onbekommerde oppervlakkigheid van den ouden geest van letterkundige studie voor den grooten hoop nog altijd vruchtbare zaden genoeg uitstrooide.

De overgang van de oude op de nieuwe school heeft nergens zoo snel en zoo treffend plaatsgegrepen als op het gebied der vaderlandsche taal en letteren. Zij die in 1815 en vervolgens tot de nieuw opgerichte professoraten geroepen werden: Siegenbeek, Simons, Schrant, Lulofs, Van Kampen, L. G. Visscher, hebben zich van de eenigszins ouderwetsch-nationale bedoeling, die het statuut aan die leerstoelen verbond, niet weten vrij te maken. De zuiverheid der Nederlandsche taal te bewaren, dichtkunst en welsprekendheid aan te kweken, predikanten en advocaten tot vaderlandsche redenaars te vormen, dat was het, wat van hen geëischt werd. Wetenschappelijke taal- en letterkunde was bijzaak. Lulofs was misschien nog het verst den weg der moderne taalwetenschap opgegaan in zijn hartelijke bewondering van Jakob Grimm. Maar het was bij hem als bij de anderen geliefhebber en meer niet. Dat er in Duitschland een wetenschappelijke beoefening der nieuwere litteratuur en een welgegronde taalwetenschap was opgebloeid ontging hun; ja de verdiensten van Hoffmann von Fallersleben, Mone en anderen voor de geschiedenis der Nederlandsche

<sup>1</sup> Levensbericht door J. van der Vliet, Jaarboek der kon. akademie van wetensch. 1902.

letteren zelf merkten zij nauwelijks op. En juist Lulofs moest het op zijn ouden dag weervaren, dat over de oude school in hem, toch al door 't leven verbitterd, het strafgericht werd gehouden door den aanvoerder van de jongeren, Jonckbloet. In *De Gids* van 1846 werd hij letterlijk onttroond en verdreven <sup>1</sup>. Drie jaren later waren hij en zijn ambtgenoot Meyer van het tooneel verdwenen. Gelukkig voor Lulofs, dat hij niet behoefde te beleven, dat de jonge vijanden zijn plaats innamen. Het was wel niet terstond Jonckbloet, maar Matthijs de Vries, diens vriend en medelid van de in 1843 opgerichte *Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche letterkunde*, die in 1849 voor Lulofs werd benoemd.

De Vries was eenige jaren jonger dan Jonckbloet en als vertegenwoordiger der nieuwere richting minder radicaal. Het was niet alleen de kring, waaruit hij voortkwam, maar ook zijn aangeboren geest, die hem nog in meer dan één opzicht met de oude school verbond: zijn keurigheid op den vorm, zijn voorliefde voor vernuftige etymologische invallen. In zijn eerste geschriften was van systematische taalwetenschap nog weinig te bespeuren geweest. De kritische tekstverbetering paste hij veel voorzichtiger toe dan Jonckbloet het op Lachmann's voetspoor deed. Bovendien was zijn kalme persoonlijkheid er niet naar, om aanstonds te Groningen een storm van nieuwe wetenschap te ontketenen. Toch wist weldra iedereen, wien men in den jongen professor in zijn midden had. De Vries bleef te Groningen van 1849 tot 1853, toen Leiden hem riep. Uit dien tijd dateert het *Ontwerp van een Nederlandsch woordenboek*, waaraan De Vries als secretaris der commissie het grootste aandeel had. Dat hij te Groningen waardeering had gevonden, bewees niet alleen de bijzonder erkentelijke, haast eerbiedige toon, waarmee curatoren van hem afscheid namen <sup>2</sup>, maar ook het feit, dat de student Eelco Verwijs hem naar Leiden volgde.

Thans was Jonckbloet, die inmiddels aan het athenaeum te Deventer werkzaam was geworden, buiten kijf de aangewezen man. Men was echter noch te Groningen noch onder de letterkundigen in Nederland zijn aanval op Lulofs vergeten. De oude vrienden van Lulofs deden al hun best om hem te weren. Toen verzocht De Vries aan Jakob Grimm, een oordeel over Jonckbloet aan de Nederlandsche regeering kenbaar te maken, en deze voldeed daaraan in een brief aan den minister, waarin hij Jonckbloet den grondlegger der wetenschappelijke studie

<sup>1</sup> Lulofs, *Handboek van den vroegsten bloei der Nederlandsche letterkunde enz.*, beoordeeld door Jonckbloet, *De Gids* 1846 I, 1. <sup>2</sup> *Cur.* 1853 Juli 29 no. 22.

van de Nederlandsche letterkunde naar het Duitsche voorbeeld noemt <sup>1</sup>. Jonckbloet werd benoemd en aanvaardde hier 30 Maart 1854 zijn ambt. Dat was met recht een vreemde eend in de bijt! De volmaakte Hagenaar burger van Groningen, de student, die model gezeten had voor den echten Leidschen Flanor, en honoris causa was gepromoveerd, omdat hij geen examens verkoos te doen, professor! Ver buiten den kring van leerlingen en collega's oefende Jonckbloet te Groningen een bijkans magischen invloed uit. Hij bespote de sterk lokale gezichtspunten, gewoonten en manieren en sleep iets af van het geijkte Groningsche naturel door zijn losse Haagsche vormen. Zijn onuitputtelijke scherpe geestigheid en jovialiteit, om niet te zeggen studentikositeit, vielen in de beste aarde bij den Groninger, voor humor zeer toegankelijk. Niet het minst bij zijn studenten. De ouderwetsche hooggeleerde deftigheid was hem ten eenenmale vreemd. Dat was nog eens een professor, die 's avonds op de kamers der leden van *Belgicis litteris sacrum* met de jongelui kwam werken, een glas wijn bleef drinken en toch voortdurend de gerespecteerde gentleman wist te blijven. De vormende kracht, die van hem uitging, was nog veel grooter dan die van Hecker; het geheim daarvan zat dus niet in de oude school, maar in den persoon. Hij sprak over alles en nog wat, hij bracht de studenten aan allerlei lectuur; zelfs eenige philosophische strekking was hem niet vreemd; hij vormde den smaak met zijn Shakespeare- of Goethecollege en gaf soliede wetenschap bovendien. Toch beviel 'het schoolmeesteren' Jonckbloet zelf op den duur niet. Na de eerste jaren maakte hij minder werk van de colleges <sup>2</sup>. Ook aan het Groningsche milieu kon hij zich niet blijvend hechten. „Verbitterd en jaloersch op ieder, die uit Groningen vertrekt”, beschrijft iemand den van nature zoo vroolijken man in de latere dagen van zijn verblijf alhier <sup>3</sup>. De politiek bood de uitkomst, die hij zocht. Toen hij bij het 250-jarig feest der hoogeschool zijn *Gedenkboek* in het licht gaf, het sterke stukje, dat hij in een half jaar had volbracht, en als rector magnificus de feestrede hield, was hij reeds tot lid der Tweede Kamer voor Winschoten gekozen. Maar ontstemming en misverstand hebben van den aanvang af die politieke loopbaan begeleid. En zijn aftreden te Groningen met de daaruit voortvloeiende kwestie van zijn opvolger beteekende ook het einde van zijn vriendschap met De Vries.

Geniaal en wild is Jonckbloet steeds genoemd. Wij denken bij die

<sup>1</sup> Gedrukt Jaarboek der kon. akad. van wetensch. 1886 p. 61. <sup>2</sup> T.a.p. p. 23—25.

<sup>3</sup> Van Boneval Faure, Mr J. H. Geertsema, Gron. Volksalmanak 1909 p. 7.

termen onwillekeurig aan een anderen tijdgenoot: aan Bakhuizen van den Brink. En men vraagt zich af: waardoor is van dezen laatste zooveel gebleven, ja in waarde steeds gestegen, terwijl van Jonckbloet, die toch ook zijn tijdgenooten fascineeren kon, buiten zijn tekstuitgaven en philologische studiën letterlijk niets meer leeft? Het antwoord op die vraag was reeds gegeven, lang voor de vraag zelve gesteld kon worden: in Bakhuizen's kritiek op de Warenar-uitgave van De Vries<sup>1</sup>. Wie dat stuk herleest, vindt er op onvergetelijke wijze uitgesproken, wat die twee groepen scheidde, die beide los wilden van wat duf en versleten was: hier Jonckbloet en De Vries, daar Potgieter en Bakhuizen, genen onmisbaar voor de universiteit en de wetenschap, dezen voor de natie. De eersten verstonden de oude Nederlandsche taal, zooals geen ander vóór hen had gedaan, de laatsten verstonden het oude Nederland zelf...

„Als geen finantieele redenen overwogen, zou ik geen moeite doen om de Groningsche ballingschap”, schreef Potgieter in Augustus 1864 aan Busken Huet. „Zijn de uitzigten inderdaad zoo gunstig, dan wendde ik mij in uwe plaats direct tot Jonckbloet.”<sup>2</sup> Jonckbloet had echter toen reeds in Van Vloten zijn candidaat, die, naar het schijnt, ook door Bakhuizen werd aanbevolen. De Vries deed Moltzer aan de hand, en deze was het, die, met Th. Jorissen voorgedragen<sup>3</sup>, in November werd benoemd. Waarop Van Vloten in zijn toorn de Nederlandsche taal verrijkte met ‘het katherboefjen’ en ‘het kanselgeboefte’<sup>4</sup>. – Busken Huet, Van Vloten! Het zou met beiden een teruggang in wetenschappelijke taalkunde en philologie hebben beteekend, maar geen teruggang tot de oude school. En de geschiedschrijver der Groningsche universiteit zou er wat voor geven, wanneer hij na Jonckbloet een periode Busken Huet had te beschrijven!

Van den overgang van een oude school tot een nieuwe in den zin, waarin deze na het midden der 19e eeuw op het gebied van natuurwetenschappen, geneeskunde en letteren plaats vond of... zich wach-ten liet, is in de faculteit der rechtsgeleerdheid geen sprake. In al de eerstgenoemde wetenschappen beduidde die overgang de toepassing van een meer exacte, vergelijkende, inductieve methode, het prijsgeven van de teleologische of romantische algemeene beschouwing en

<sup>1</sup> Studiën en schetsen III p. 307 (Gids 1843). <sup>2</sup> E. J. Potgieter, Brieven aan Cd. Busken Huet, Haarlem 1901, I p. 63. <sup>3</sup> Cur. 1864 Nov. 19 no. 13. <sup>4</sup> J. van Vloten, De jongste benoeming bij de faculteit der bespiegelende wijsbegeerte en letteren te Groningen uit de bronnen toegelicht, De Dageraad XIX 1864 p. 303.

van de behoefte aan een onmiddellijke zedelijke werking der wetenschap. Zulk een scherpe overgang, wat methode en strekking betreft, valt in de rechtsgeleerdheid niet op te merken. Zij had haar levenwekkend nieuw beginsel reeds ontvangen in de historische beschouwing. In Duitschland had de vernieuwing over het geheele veld van menschelijke kennis zich voorgedaan als één groot en ten naastenbij gelijktijdig verschijnsel, hier te lande waren in de eerste helft der 19e eeuw de juristen in het opnemen van nieuwe beginselen onweersprekelijk vóór geweest bij de andere vakken van wetenschap: Savigny had hier veel eerder en dieper gewerkt dan Bopp, Ranke en de grondleggers der nieuwere natuurwetenschap. Aan den anderen kant bleef de rechtsgeleerde wetenschap uit haren aard meer gemeenschap behouden met het oude wetenschapsideaal van directe wereldverbetering en menschverheffing: krachtens haar normatief karakter kon zij zich evenmin als de theologie losmaken van een strekking voor het leven, een gereede toepassing op staat en maatschappij. Die zedelijke strekking was echter in den regel ook vroeger reeds niet de vaag-romantische van letterkunde en natuurwetenschap geweest, maar eene van nuchterder aard.

Wat in de periode na 1850 de geschiedenis der juridische faculteit merkwaardig maakt uit een oogpunt van algemeene cultuur, is eenerzijds de doorwerking van het historische beginsel en de oplossing van het contrast der historische en abstracte school, anderzijds de academische ontplooiing der groote tegenovergestelde staatkundige beginselen.

De Groningsche faculteit verkeerde na 1850 in een onmiskenbaren toestand van inzinking. Nienhuis was op, ook Star Numan, schoon nog niet oud, had zijn beste jaren gehad, alleen Philipse veranderde weinig. Het conservatisme, dat door alle drie gehuldigd werd, maakte hen en hun kring ongeschikt om geestelijke en politieke leiding te geven in een stad en gewest, waar de nieuwe staat van zaken zooveel warmen aanhang had. In 1856 werd aan Nienhuis wegens zijn toenemende verzwakking Van Boneval Faure als buitengewoon hoogleeraar toegevoegd, die weldra al diens vakken overnam, en na Nienhuis' aftreden in 1858 nog een jaar als gewoon hoogleeraar te Groningen gedoceerd heeft, vóór hij het met Leiden verwisselde. Star Numan stierf in Mei 1857. Zijn opvolging werd een ietwat teere politieke kwestie, die herhaaldelijk in de Kamers op eenigszins bedekte wijze ter sprake kwam en de gemoederen langen tijd, ook buiten de Groningsche universiteit, in

spanning hield <sup>1</sup>. De regeering was bereid gevonden, de opengevallen plaats met twee personen te bezetten, een gewoon en een buitengewoon hoogleeraar. Het curatorium, waarin wij ons den invloed van den commissaris des konings, den vurigen Thorbeckiaan Mr I. A. van Royen, als overwegend mogen voorstellen, beval tot schrik van alles wat conservatief dacht, voor de eerste plaats Thorbecke's discipel Mr Olivier aan. Hun correspondentie met het conservatieve ministerie werd gevoerd in een geprikkelden toon. Ten slotte kwam in Januari 1858 de benoeming van Mr B. J. Gratama <sup>2</sup>. Men schreef de keuze van dezen jongen antirevolutionairen jurist algemeen toe aan den invloed van den minister van justitie Van der Bruggen. Of de conservatieve groep te Groningen in hem voer Numan een opvolger naar hun hart gekregen had, zou nog moeten blijken.

De nieuwe buitengewone leerstoel werd ingenomen door den voortreffelijken Otto van Rees, die staatsrecht, volkenrecht en staathuishoudkunde kreeg. Reeds in 1860 vertrok hij naar Utrecht, inmiddels reeds hier tot gewoon hoogleeraar bevorderd. Groningen zou zich het kort bezit van den uitstekenden historischen economist wel zeer hebben beklagd, wanneer het niet in zijn opvolger een man had gekregen, die bestemd was, voor universiteit, stad, gewest en land een buitengewoon belangrijke rol te spelen. Het was Tellegen, die in het einde van 1860 uit een voordracht, waarop met hem de naam van J. T. Buys stond, tot gewoon hoogleeraar werd benoemd <sup>3</sup>. Intusschen was Faure een jaar eerder vervangen door Gerhardus Diephuis.

De drie nieuwe hoogleeraren, Gratama, Diephuis en Tellegen, waren allen leerlingen van de Groningsche faculteit zelve, uit den besten tijd van hun voorgangers. Toen Philipse in 1867 emeritus was geworden, werd ook zijn plaats door een leerling bezet, Wiardus Modderman. Alle vier waren figuren van beteekenis.

Diephuis is de naam van een boek geworden. Alles leidde er toe, dat de persoon reeds bij zijn leven schuil zou gaan achter het werk. In hem was niets, wat zich naar voren drong of tot de verbeelding sprak, niets wat in het openbare leven om erkenning vroeg. Rustig wikkelde hij den draad verder af, die hier door Duymaer van Twist was geknoopt en door Nienhuis voortgezet: de soliede, nauwkeurige inter-

<sup>1</sup> Handelingen Eerste kamer 1857 25 Sept. p. 13, Dec. p. 46, 55; Tweede kamer 24 Nov. p. 138; Mevrouw Star Numan aan mevrouw Groen van Prinsterer 22 Dec. 1857.  
<sup>2</sup> Cur. 1857 Sept. 12 no. 6, 18 no. 1, 29 no. 6, Oct. 7 no. 2, 8 no. 1, 31 no. 7, 1858 Jan. 30 no. 11. <sup>3</sup> Cur. 1860 Nov. 3 no. 9, Dec. 20 no. 7.



pretatie van de wet, buiten welke hij geen recht kende. Met een onverdrotten stelselmatigheid heeft de stille bescheiden werker zijn krachten gegeven aan het werk, dat zijn leven heeft begeleid van zijn promotie in 1840 tot aan het einde zijner dagen in 1892. *Het Nederlandsch burgerlijk regt* was in negen deelen voltooid, reeds vóór hij professor werd. Toen heeft hij het herzien, daarna opnieuw breeder opgezet en nogmaals voltooid in dertien deelen. Reeds tijdens zijn leven groeiden zijn boeken hem boven het hoofd. Nadat zijn *Handboek* verschenen was, kwam men niet meer op zijn colleges. Op Diephuis, altoos zich zelve gelijk, den bedachtzamen, eenvoudigen, zachtardigen was het 'bene vixit qui bene latuit' ten volle toepasselijk. In den lande bleef zijn persoon bijna volkomen geïgnoreerd. Maar intusschen sloegen overal de magistraten 'Diephuis' op. Daar vonden zij geen wijsgeerige bespiegelingen, geen schitterend vernuft, maar een eenvoudige recept, dat zij maar hadden op te volgen. En vonnis op vonnis werd volgens Diephuis gewezen, ja geen belangrijk proces liep zonder hem af.

Modderman, die op 28-jarigen leeftijd den kathedraal beklimde, en na een lange ziekte, 43 jaar oud, stierf, heeft niet kunnen geven, wat er van hem verwacht mocht worden, sedert zijn onderwijs van het Romeinsche recht de bewijzen had gebracht van zijn buitengewone scherpzinnigheid en helderheid. Zijn boekje over de receptie van het Romeinsche recht, dat ook in het Duitsch werd vertaald, en zijn *Handboek van het Romeinsche recht* getuigen van zijn voortreffelijken stijl en zijn boeiend en bondig betoog. Doch het waren maar weinig jaren, dat hij in volle kracht werkzaam is geweest.

In Gratama en Tellegen stonden twee contrasten naast elkaar. Contrasten van geest, van standpunt en van persoonlijkheid. Star Numan was hun beider leermeester geweest in de vakken, die zij nu deelden: staatsrecht, staathuishoudkunde en strafrecht. Van hem konden beiden het sterk historische besef hebben geleerd, dat aan hun onderzoek richting gaf, maar in het staatkundige was de antirevolutionaire Gratama al even ver van zijn conservatieven leermeester afgeweken als de liberale Tellegen. Bij den laatste, bemind en vereerd als weinigen, is Gratama, meer dan hij verdiende, in de schaduw gebleven. Daaraan had natuurlijk in het liberale Groningen ook zijn politieke standpunt deel, doch niet in de eerste plaats. Aanleg en wijze van beschouwing maakten hem minder geschikt, om in zijn tijd en omgeving gewaardeerd te worden.

Mr Bernard Jan Gratama had van zijn grootvader, den hier eenmaal zoo gevierden Seerp, al evenmin de meeningen geërfd als de eigenaardige gaven om in breeden kring schoolvormend te werken. In tegenstelling met Tellegen nam hij slechts weinigen voor zich in; de meesten vonden hem een lastig en te vreezen docent. Had Tellegen, wien het onderwijs in staats- en volkenrecht en staathuishoudkunde was opgedragen, door den aard dier vakken meer gelegenheid, om de geesten politisch te vormen, daartegenover stond, dat dit alles slechts testimoniumvakken waren, en dat Gratama voor het zeer uitvoerig behandelde strafrecht bijzonder veel van den studietijd opeischte. Ook was hem de wijsbegeerte des rechts toevertrouwd. Doch wat hij bood, ging er niet van harte in. Hoewel volstrekt niet vervelend of ook eigenlijk duister, miste zijn betoog door een hardnekkige gewoonte van voortdurend divergeeren de noodzakelijke eenheid. Voor velen ging hij te diep en onderstelde te veel bij zijn hoorders. Zijn filosofische aanleg paste slecht bij den algemeenen geest van tijd en omgeving.

Want Gratama was een door en door speculatieve geest en een uiterst veelzijdig geleerde. In privaatsrecht en staatsrecht was hij evengoed thuis als in het strafrecht; zijn ongemeene kennis van historisch recht, vooral het Germaansche, bracht hij steeds te pas. Op wijsgeerig gebied beheerschte hij het meest uiteenliggende: Stuart Mill, Lubbock, Spencer, Darwin zoo goed als Hegel, Schopenhauer, Krause, Feuerbach en Von Hartmann. Daar zijn onderwijs niet recht insloeg, was het dubbel jammer, dat hij die groote algemeene kennis ook niet in geschriften waarlijk levend heeft kunnen maken. De lijst van zijn werken is zeer kort <sup>1</sup>. Hij zelf had het gevoel, niet tot stand te kunnen brengen, wat hij wenschte; de gevolgen van een val op het hoofd beletten hem af en toe het werken <sup>2</sup>. Buiten eenige verhandelingen van zuiver juridischen aard zijn van hem merkwaardig de beide artikelen *Verband tusschen godsdienst en regt*, die hij in het tijdschrift van zijn vriend Chantepie de la Saussaye publiceerde, en dat over het *Ontwerp van wet tot afschaffing der doodstraf* <sup>3</sup>. In die ietwat kleurloos en eentonig gestyleerde, maar van een diepe overtuiging doordrongen beschouwingen heeft hij de hoofdzaak van zijn eigenaardig godsdienstig-politiek standpunt neergelegd.

<sup>1</sup> Jaarboek der rijksuniversiteit te Groningen 1885—1886 p. 42. <sup>2</sup> Gratama aan Groen van Prinsterer 31 Aug. 1866. <sup>3</sup> Protestantsche bijdragen tot bevordering van christelijk leven en christelijke wetenschap II 1871, p. 129—227, IV 1873, p. 245—328; Stemmen voor waarheid en vrede 1870, p. 97—133. Gratama wenschte de doodstraf te behouden.

Gratama stond daarmee eenigszins terzijde van de erkende leer der antirevolutionaire partij. Hij was evenals zijn collega en geestverwant Valeton een van die menschen, wien het een levensbehoefte geworden is om tegen den draad in te gaan en te behooren tot een miskende minderheid, voor wier rechten zij strijden kunnen, een martelaars-natuur, die met hartstocht haakte naar meerderen druk <sup>1</sup>. De grond-trek van zijn wezen schijnt een nobele behoefte aan individueele geestelijke vrijheid. 'Teederheid van geweten', zooals hij het noemt met een woord van Star Numan <sup>2</sup>, is de eigenschap, die hij in anderen het meest waardeert. Ook tegenover zijn medestanders behoudt hij zich die vrijheid ten volle voor. Van geloof meer de ethische richting toegedaan dan de confessioneele, schijnt zijn predestinatiebegrip en hiernamaalsvoorstelling in sterke mate filosofisch gealtereerd te zijn geweest <sup>3</sup>. Hij had den twijfel gekend <sup>4</sup>. Hij hield niet veel van het genus predikanten, aan wie hij hun gebrek aan ontzag voor het recht verweet <sup>5</sup>. Aan Groen van Prinsterer, die hem herhaaldelijk om een oordeel vraagt, schrijft hij steeds vrijmoedig maar vol hartelijke ver-eering zijn afwijkende meening of zelfs afkeuring van Groen's beleid. „Wilde ik tot u als mijns gelijke praten over kerk en staat, vellen zou ik vol schrijven, die gij of niet zoudt lezen, of die u voor altijd de lust zouden doen vergaan, mijn oordeel te vragen.” <sup>6</sup> Gratama had een hartgrondigen afkeer van alle conservatisme en aristocratie. Hij bewondert Thorbecke naast Groen, en zegt het den laatste <sup>7</sup>. Zijn naam prijkt naast die van zijn liberale ambtgenooten onder het bekende advies van de rechtsgeleerde professoren tegen het ministerie in 1866. Niet zonder welgevallen memoreert hij, hoe vriend Jonckbloet hem „den rooden onder de groenen of den groenen onder de rooden” noemde; zelfs het „wij democraten van het noorden” klinkt niet vreemd in zijn mond <sup>8</sup>.

Op den bodem van zijn beschouwingen over den aard van het recht en den staat ligt een ten einde toe doordacht evolutiebegrip. De ontwikkeling is „de eerste der wetten, die God der menschheid gaf” <sup>9</sup>. Onverschrikt door wat kwaden roep ook (wij zijn in 1873), aanvaardt hij de grondslagen van Darwin's leer. Edoch, de ontwikkeling heeft haar ontwikkelaar, die tegenover zijn relatief zelfstandige schep-

<sup>1</sup> Gratama aan Groen van Prinsterer 17 Januari 1876. <sup>2</sup> Id. id. 11 Mei 1875. <sup>3</sup> Stemmen voor waarheid en vrede, t.a.p. p. 113, 125; mededeelingen van Prof. Van der Wyck. <sup>4</sup> Protest. bijdragen II p. 205. <sup>5</sup> Gratama aan Groen van Prinsterer 31 Aug. 1866, 8 Jan. 1868. <sup>6</sup> Id. id. 31 Aug. 1866. <sup>7</sup> Ib. ib.. <sup>8</sup> Id. id. 16 Jan. 1868. <sup>9</sup> Stemmen t.a.p. p. 101.

ping dan eens minder dan eens meer werkzaam optreedt<sup>1</sup>. Bijna Marxistisch luidt het, als Gratama zegt, hoe bij de ontwikkeling van rechts- en staatsinstellingen niets blijvend is „dan eenige zeer weinige grondtrekken, en de wetten zelve der ontwikkeling, die grootendeels uit aard en wezen der langzame vergadering van maatschappelijke rijkdommen voortvloeijen”<sup>2</sup>. Geloof heeft met recht en staat rechtsstreeks niets te doen, het woord recht is „nimmer te bezigen ten aanzien van de betrekking tusschen God en ons”<sup>3</sup>. „De rechts- en staatsinstellingen geeft de menschheid zich zelve in steeds voortgaande ontwikkeling.” „De bijbel is geen handboek voor alle volkeren en tijden, van geschiedenis of aardrijkskunde, van psychologie of geologie; maar evenmin een wetboek voor regts- en staatsinstellingen.” „Zoo men dus stellige uitspraken van den Christus over de een of andere regtsinstelling kon aanvoeren, dadelijk zoude ik ze uit het debat over behoud of afschaffing dier instelling verwijderd willen hebben. Voor den toenmaligen maatschappelijken toestand geldend, zou ik aan haar voor den tegenwoordigen toestand op grond van de ontwikkeling, de eerste der wetten, die God der menschheid gaf, alle gezag ontzeggen.”<sup>4</sup>

Het is geen wonder, dat deze radicale opvattingen Gratama wel eens wantrouwen en ontstemming bezorgden in de kringen zijner geestverwanten, en bijval, vanwaar hij dien niet begeerde<sup>5</sup>. Het innig verband, dat hij middellijk aannam tusschen geloof en recht, was voor velen niet genoeg. Dit middellijk verband betoogt hij aldus. De grond van het recht ligt noch in wil, noch in macht, noch in nut, maar in het volksgeweten, zooals hij bij voorkeur wil noemen, wat de Deutsche historische rechtsschool ‘Gesamtüberzeugung’ noemt<sup>6</sup>. Geweten is hem gelijk aan besef van aanleg en bestemming; de houding en de inhoud van dat besef worden voortdurend bepaald door den goddelijken wil; deze is dus de diepere grond van het recht. Buiten die transcendentale betrekking doet zich dus het volksgeweten niet anders voor dan als de overheerschende uiting van den maatschappelijken geest eens tijds. De tijdelijke structuur der maatschappij zelf wordt zoo het kenmerk van den goddelijken wil.

Slechts de vaste overtuiging, dat ook in het tegenwoordige het ware volksgeweten doordrongen is van de positief christelijke beginselen, kon deze opvattingen vrijwaren voor een volkomen geresigneerd

<sup>1</sup> Prot. bijdragen IV p. 297, 304, Stemmen p. 102. <sup>2</sup> Stemmen p. 101. <sup>3</sup> Ib. 99, 113 en Prot. bijdr. II passim. <sup>4</sup> Stemmen t.a.p. p. 99, 101. <sup>5</sup> Prot. bijdr. IV p. 245. <sup>6</sup> Ib. p. 278, 247.

politiek quietisme; zoo zeer overweegt hier het „Mijn koninkrijk is niet van deze wereld”. De praktische gevolgtrekkingen naderden inderdaad tot quietisme. Zoolang de middenstand (in den Engelschen zin te verstaan), die ons regeert en regeeren moet, schrijft hij aan Groen <sup>1</sup>, niet van de modern-godsdienstige overtuigingen uit zich zelf tot het geloof terugkeert, zou ik, al stond het in mijn macht, de beide Kamers aan te wijzen, die klasse geen schoolinrichting willen opdringen, die op het geloof steunt, maar die met hare overtuigingen strijdt. Immers „onze overtuiging zal zegevieren, de Heere heeft het beloofd. Wanneer? dat weet Hij alleen. Over jaren, over eeuwen? Hij heeft den tijd. Wat gaat ons dat aan?” Zoolang dus het volksgeweten kennelijk spreekt in een anderen geest dan den eenig waren, wil Gratama niet veel meer dan berusten en afwachten. De roeping van den staat en het doel der wetgeving zijn geen andere, dan die stem van het volksgeweten nauwlettend te beluisteren, en zoodra die stem klinkt met het gezag der meerderheid, den inhoud van het volksgeweten in begrippen te vereenigen en in vaste regelen op te lossen. Miskent echter de wetgever dat volksgeweten, dan ontstaat er verzet onder het volk, en dan is niet dat ware revolutie, maar de verderfelijke regeeringsmaatregelen zelf, hoe wettig en hoe goed bedoeld ook, zijn de revolutie. Een volksomwenteling, die het recht herstelt of hervormt, zoodat het weer in overeenstemming wordt gebracht met het volksgeweten, is slechts een formeele revolutie; zij is steeds onwettig, maar somtijds rechtvaardig en heilzaam. Een regeeringsbeleid daarentegen, dat aan de natie hervormingen opdringt, met haar geweten in strijd, kan nog zoo wettig zijn; toch is het de echte, materiele revolutie, en altijd onrechtvaardig en verderfelijk <sup>2</sup>.

Een tweesnijdend wapen, deze theorie, dat een welbestuurde hand vereischte, om het te hanteeren. Slechts de vaste overtuiging, dat het ware volksgeweten toch altijd naar den wil van Christus sprak of daartoe zou terugkeeren, behoedde hier voor fatalisme. Immers bij elke revolutie moest het criterium worden aangelegd: aan welken kant sprak hier het volksgeweten? Aan dien kant was het recht. Bevond nu de historie het volksgeweten eens niet aan de zijde der christelijke beginselen, wat dan? – Dan dwaalde de historie. Gratama was overigens ver verheven boven dien merkwaardigen vorm van historisch verstand, dat plotseling stilstaat, als de klok 1789 slaat <sup>3</sup>.

<sup>1</sup> 31 Aug. 1866. <sup>2</sup> Stemmen t. a. p. p. 98. <sup>3</sup> Zie bij voorbeeld Prot. bijdragen IV p. 271.

In één opzicht heeft Gratama, al heeft hij niet op velen gewerkt, toch een belangrijk deel in de ontwikkeling der staatkundig-religieuze gevoelens in Nederland gehad, namelijk door den invloed, die zijn onderwijs heeft gehad op de vorming der politieke beginselen van Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman. Bij de stichting der vrije universiteit werd hij door dezen als curator voorgeslagen, doch door Dr A. Kuyper als te heterodox verworpen <sup>1</sup>.

Zoo er iemand komen moest, om de onvoldaanheid te logenstraffen, die de ontwikkelde Groningsche burgerij na 1850 koesterde over het oude professorenkringetje, dat zich in zich zelf opsloot en niet met den tijd meeding, dan was het Tellegen. Hij werd ruim twintig jaar lang het politieke hart van stad en gewest. 't Was nog meer zijn persoon, die dat mogelijk maakte, dan zijn beginsel of zijn kennis. Tellegen streefde niet als zijn ambtgenoot Gratama naar het diepzinnige; ook werd hij wellicht door dezen overtroffen in den omvang van veelzijdige kennis. Maar hij bezat, naast een toch eveneens zeer veelzijdig weten, in de hoogste mate al de eigenschappen, die Gratama als docent miste. Alles, wat Tellegen had, wist hij niet alleen in ongeëvenaarde onbaatzuchtigheid en integriteit en met een volmaakte gratie aan het algemeen welzijn te bieden, maar ook te doen aannemen. Allen die hem gekend hebben, getuigen, nooit iemand te hebben ontmoet, bij wien het publiek belang en de liefde voor den staat tot in dagelijkse kleinigheden toe zoo op den voorgrond stonden, en die daarbij zoo wars bleef van alle eerbejag. Een in ieder opzicht harmonische persoonlijkheid, die alles wat hij was, van ganscher harte was: een echte liberaal, een echte Groninger en een echte professor. Hij was de belichaming van een tijdsidee, die van 1848, ook in haar eenzijdigheden, maar in een zuiverheid en hoogheid van opvatting, die het heele Noorden verhieft.

Bernardus Dominicus Hubertus Tellegen <sup>2</sup> sproot uit het kleine maar eigenaardige kringetje van deftige Groningsche katholieken, waarin de familie zijner moeder, het patricische en hoogbeschaafde geslacht Cremers, den toon aangaf. Zijn vader, die geneesheer te Groningen was, verloor hij vroeg; in een vrouwelijke omgeving kreeg

<sup>1</sup> Als bijzonderheid mag vermeld worden, dat Gratama in 1860 als rector magnificus aan Kuyper en Lohman in één toespraak de onderscheidingen voor een beantwoorde prijsvraag uitgereikt heeft. <sup>2</sup> Levensschets door Mr R. van Boneval Faure, Jaarboek der kon. akad. van wetensch. 1885 p. 42; Mr B. D. H. Tellegen door Mr W. A. Reiger, Rechtsgeleerd magazijn IV 1885 p. 272; Lijst van geschriften in het Jaarboek der rijksuniversiteit te Groningen 1884—1885 p. 33.

hij zijn opvoeding. De gehechtheid aan de kerk is vroegtijdig uit hem geweken. Evenmin als van het ouderlijk geloof vertoont zijn geest in later jaren sporen van de staatsleer, die hem zijn leermeester, de conservatieve Star Numan, voorhield. Niet dat hij van Numan niet zou hebben geleerd. Tellegen heeft hem in de warmste bewoordingen geprezen, „een dankbaar schoon ontrouw leerling van Star Numan” noemt P. A. S. van Limburg Brouwer Tellegen en zich zelve<sup>1</sup>. Aan Numan was trouwens ook elke enghartigheid vreemd: hij was het, op wiens raad Tellegen na zijn doctoraal te Utrecht Ackersdijk, Holtius, Vreede en Opzoomer ging hooren; hij schreef een voorrede bij de vertaling van eenige toespraken van den Amerikaanschen republikein Channing, die Tellegen kort na zijn promotie in het licht gaf<sup>2</sup>.

Tellegen had zich reeds tot een veelzijdig man der praktijk ontwikkeld, toen hij in het laatst van 1860, bijna 38 jaar oud, het professoraat aanvaardde. Bleven ook staats- en volkenrecht, waaraan hij zijn nog altijd geprezen dissertatie over het volkenrecht ter zee<sup>3</sup> had gewijd, het geliefkoosde domein van zijn geest, de advocatuur had hem een uitstekend civilist gemaakt, het leeraarschap aan de landhuishoudkundige school en het secretariaat der kamer van koophandel, dat hij ook als professor steeds bleef waarnemen, een goed economist. Hij was te Groningen reeds een algemeen beminde figuur, toen hij de pleitzaal voor den kathedor verwisselde. Ook voortaan bleef zijn groote invloed haast nog meer de burgerij en zijn oud-leerlingen gelden, dan dat die onmiddellijk voortvloeyde uit zijn academisch onderwijs. Alle vakken, die Tellegen doceerde: staats- en volkenrecht, staathuishoudkunde en statistiek, waren testimonium-vakken. Prachtige colleges, zeiden de studenten, maar toch bleven de meesten er weg. Dat was nu eenmaal de vrucht van het stelsel. Tellegen was te goedhartig en te hooghartig, om door weigering van testimonia tot geregeld collegebezoek te dwingen, al hinderde hem wel eens het dun gezaaid gehoor. Des te meer genoten de weinigen, die begrepen, wat de anderen zich ontgaan lieten, van zijn hartelijke belangstelling in zijn leerlingen, hoewel hij niemand aanhaalde en zelfs karig was met lof.

Tellegen was, waar hij sprak, in den senaat, in de provinciale staten, in het rechtsgeding, in commissies en vergaderingen, de man, naar wien geluisterd werd. Hij bezat het geheim om anderen te overtuigen.

<sup>1</sup> Ned. Spectator 1862, p. 347. <sup>2</sup> Zede- en staatkundige toespraken van Dr W. F. Channing, Groningen 1850. <sup>3</sup> Disputatio juris gentium inauguralis de jure in mare inprimis proximum, 1847.

Klein van gestalte maar welgebouwd en gesoigneerd in kleeding en manieren, donker van haar en baard, imponeerde hij reeds door zijn doordringenden en toch vriendelijken blik en zijn diepe sonore stem, meer nog door zijn groote bedaardheid en de volmaakte orde zijner gedachten, het meest door de volstreckte hoogheid van al zijn bedoe-lingen. De gave van het juiste woord en den juisten toon was hem in de hoogste mate eigen; hij kon ontspannen, waar misverstand dreigde, en den knoop doorhakken, die verward raakte. De verdiensten van zijn stijl zijn meer die van den redenaar dan van den schrijver: de bondig-heid en pittigheid, de afkeer van het opgeschroefde en hoogdravende, die in het geschrevene soms nadert tot alledaagschheid, de sterke effecten in vraag en uitroep, de ironische beelden, die hij gaarne aan-wendt, en die bij het lezen een enkele maal wat goedkoop aandoen. Met dat al een stijl, zooals men hem meer zou wenschen te lezen.

De liberaal van 1848 in zijn edelste stempeling. De laatste generatie, die haar leven lang van de Vrijheid heeft kunnen spreken, zonder dat het valsch klonk. Tellegen's hartstochtelijke liefde voor de vrijheid, die hij reeds uitte als primus gymnasii over Tiberius Gracchus oreeren-de, daarna in het afscheidswoord aan zijn academievrienden in zijn dissertatie, in zijn politieke geschriften, in zijn meesterlijke rectorale redevoering, heeft nog iets van den klank niet van 1848 maar van 1789. Doch zeker niets van de holheid van dien klank. Die vrijheidszin was het richtsnoer van al zijn daden. „Leve de vrijheid te roepen, is niets; maar alle teleurstellingen ten spijt door daden te toonen, dat gij niet u zelve zoekt, maar het algemeen welzijn beoogt, dat is de zaak.”<sup>1</sup>

Al schijnen voor ónzen tijd de grenzen van Tellegen's politieken blik eenigszins beperkt, hij was toch vrij van doctrinaire eenzijdigheid en partijzucht. Hij zelf streefde er voortdurend naar, eenzijdigheid te ont-gaan, zijn eigen meening te proeven, of hij ook van zijn standpunt de waarheid te kort deed<sup>2</sup>. Hij wist de meeningen van anderen objectief en helder weer te geven. Maar hij kon zich niet onttrekken aan de ge-aardheid van zijn heele denken. Zijn geest is, zooals bij zoovelen in zijn dagen, sterk afkeerig van deductieve speculatie en philosophische ab-stractie. Alle supranaturalisme in wetenschappelijke dingen is hem uit den booze. In zijn nuchtere waarheidsliefde vreest hij achter diep-

<sup>1</sup> Aangehaald bij Faure p. 44. Voor Tellegen's politieke standpunt vooral: Vanwaar en waarheen? De Gids 1872 II p. 439. <sup>2</sup> Stahl p. 12. Het oordeel van H. T. Colenbrander, Het jaar 1848 in Nederland, Onze Eeuw 1905 II p. 230, miskent dan ook eenigszins Tellegen's karakter.



zinnige beschouwingen terstond den toelag, om „feiten of maatregelen filosofisch smakelijk te maken”, is beducht voor „grootte woorden en ijdele bespiegelingen”. Aan te toonen, dat een beeld onbruikbaar, een vergelijking vals, een term zinledig is, dat is een rechte bezigheid voor zijn vernuft <sup>1</sup>. In nauw verband met zijn tegenzin in wijsgeerige bespiegeling staat een zekere afkeer van Duitsche wetenschap. Engeland bleef voor hem de school van het staatsrecht. Er zijn er onder zijn leerlingen, die zich het later hebben beklagd, dat Tellegen hen niet ook wat meer op Duitsche schrijvers had gewezen, en die het gemis van een filosofischen grondslag voor hun beschouwingen van het staatsrecht als een gebrek hebben gevoeld. Tellegen streefde er niet naar, zulk een grondslag te leggen. Het praktisch nuttige is hem alles; hij onderwijst het staatsrecht met zuiver praktische bedoelingen. Het gevaar van dit onwijsgeerig utilitarisme wordt echter bij Tellegen grootendeels goedge maakt door een scherp vergelijkend historisch inzicht. Het is niet zonder betekenis, dat Tellegen door een historisch werk nu nog voortleeft. Historische zin zonder een zweem van romantisme is zijn scherpste wapen.

Ook met het scherpste wapen slaat men niet altijd raak, vooral wanneer de tegenstander eigenschappen heeft van Proteus. Of als men liever wil, van Antaeus. Het was in 1861. Friedrich Julius Stahl, de rechts- en staatsphilosoof der protestantsch-christelijke monarchie, was gestorven. Dood en begraven, meende het liberale Nederland. „Stahl zal wel niet meer uit de dooden opstaan,” sprak Pierson. Een kwaadstichter, schimpte Van Vloten, en zond hem het heilige kruis achterna <sup>2</sup>. Op verzoek van Lintelo de Geer schreef Groen van Prinsterer een uitvoerig artikel *Ter nagedachtenis van Stahl* <sup>3</sup>, waarin hij, met inachtneming der afwijkingen, de gelijkheid van diens leer met de Nederlandsche christelijke en historische beginselen betoogde. Op dat geschrift vatte Tellegen vuur. In een toespraak tot zijn studenten, die in druk verscheen, weerlegde hij het <sup>4</sup>. Het kwetste zijn vrijheidsideaal, den verdediger van het monarchaal gezag, wiens leus luidde: autoriteit, geen majoriteit <sup>5</sup>, als voorbeeld te zien aangeprezen aan

<sup>1</sup> Zie b.v. zijn kritiek op de beschouwing van den staat als organisme in *Het recht van bestaan van den staat*, N. bijdr. v. regtsgeleerdheid en wetg. XVI 1866 p. 527—550.

<sup>2</sup> A. Pierson, *De oorsprong der moderne rigting*, Haarlem 1862, p. 37. Van Vloten, *Ned. spectator* 1861 p. 342. <sup>3</sup> N. bijdr. voor regtsgeleerdheid en wetgeving 1862 p. 161—212; afzonderlijk herdrukt met aanteekeningen en een naschrift ter bestrijding van Tellegen, Amsterdam 1862. <sup>4</sup> Tellegen, Stahl, eene toespraak, Groningen 1862.

<sup>5</sup> Stahl, *Wider den Liberalismus, Parlamentarische Reden*, herausg. von Treuherz, Berlin o. J., S. 135.

vrije Nederlanders. Hij moge deugen voor Duitsche onderworpenheid : voor ons is Stahl noch historisch noch nationaal. Stahl keurt elke revolutie af: „onze geschiedenis begint met eene revolutie!”<sup>1</sup>

Dat was juist, maar Tellegen vergat in zijn verontwaardiging, dat Groen zich reeds zijn afwijkingen van den meester had voorbehouden en op het verschil van Pruisische en Nederlandsche toestanden had gewezen. Groen had ook reeds het noodzakelijke specifieke onderscheid gemaakt tusschen de prijzenswaardige omwentelingen van 1572 en 1688 en *de Revolutie*<sup>2</sup>. Tellegen's nuchter historisch verstand was nauwelijks vatbaar voor dat denkbeeld 'de Revolutie', dat, uit toorn en schrik geboren, van het historische feit slechts het uitgangspunt neemt, om een naam te geven aan de romantisch-apocalyptische voorstelling, die de jongere vorm is van het Augustinische begrip der civitas terrena. Een voorstelling, waarvan het wezen is „de stelselmatige afval van Gods openbaring”, de uiterste tegenstelling tegen het christendom, de uiterste zonde op politiek gebied, „nicht ein einmaliger Akt”, maar „ein fortdauernder Zustand”, „die Gründung des ganzen öffentlichen Zustandes auf den Willen des Menschen statt auf Gottes Ordnung und Fügung”<sup>3</sup>. Evenmin was Tellegen toegankelijk voor een zienswijze, waarbij het vrijheidsideaal was opgeheven en vernietigd in de gehoorzaamheid aan de geopenbaarde voorschriften Gods. Door die onvatbaarheid om de grondbegrippen van zijn tegenstander te waardeerden kan Tellegen's geschrift, hoe zuiver van toon, thans niet meer den indruk maken van een bestrijding, die het doel in 't midden treft<sup>4</sup>.

Dat punt trof Tellegen eerst, toen hij de artikelen schreef, die verzameld zijn uitgegeven onder den titel *De Wedergeboorte van Nederland*<sup>5</sup>. Immers daar is de strekking: Nederland heeft de door allen erkende grondslagen, waarop de tegenwoordige staat is opgebouwd, voor een niet gering deel te danken aan de groote Revolutie zelf. „Men begint weder het verband te miskennen, dat er bestaat eenerzijds tusschen 1813 en volgende jaren en anderzijds tusschen de revolutie van 1795 met hetgeen er op gevolgd is. Men is er weder op uit, de beteekenis dier revolutie in de schaduw te stellen, men sluit de oogen daarvoor, dat met haar de staatseenheid niet alleen maar ook het streven naar

<sup>1</sup> Tellegen t.a.p. p. 18 v.g.. <sup>2</sup> P. 19, 26, 41 van den herdruk. <sup>3</sup> Groen t.a.p. p. 41; Stahl a. a. O. en Was ist die Revolution? Siebzehn Parlamentarische Reden und drei Vorträge, Berlin 1862, S. 234, 238 ff.. <sup>4</sup> Tellegen spreekt ook over Stahl in Het Naaldgeweer, De Gids 1867 III p. 248. <sup>5</sup> Groningen 1884. Als artikelen, behalve het laatste hoofdstuk, verschenen in De Gids van 1878 I p. 425, II p. 56, 324, IV p. 115, 316 en Bijdragen tot de kennis van het staatsbestuur 1884 XXVI p. 24.

staats hervorming hunne intrede hebben gedaan in ons vaderland.”<sup>1</sup> Het betoog geldt de onloochenbare waarheid, „dat ook hier te lande met de revolutie niet werd gebroken; integendeel, dat men, bewust of onbewust, in de hoofdzaak voortbouwde op de grondslagen, gelegd in de achttiende eeuw”. Zoo eindigt het boek<sup>2</sup>. In een uitvoerige aankondiging van Kemper's *Verhandelingen* door Tellegen's leermeester Star Numan in *De Gids* van 1840 worden zinsneden aangetroffen, die ondanks het hemelsbreed verschil van strekking, levendig herinneren aan het zoeven aangehaalde. Evenals Tellegen vereerde Numan Kemper boven Hogendorp, ziet hij in het optreden van den eerste het bij uitstek gewichtige en zegenrijke feit in de geschiedenis der omwenteling van 1813. „Handelde men niet, — schrijft hij, sprekende van Hogendorp's plannen —, alsof men het tijdsverloop van 1795—1813, met al de verschillende staatsvormen en staatsinrigtingen, de nieuwe begrippen en denkbeelden, door de grootste maatschappelijke omwenteling, waarvan de geschiedenis der menschheid gewaagt, bij een geheel nieuw geslacht ontstaan, wegdenken wilde, om het tot den zuiveren geest der grafelijke tijden terug te voeren?”<sup>3</sup> Dien toeleg, meent Numan, voorkwam Kemper en bestreed hij ook later tegenover de school van Bilderdijk. Is het niet opmerkelijk: Star Numan, de vriend, die Groen op Stahl opmerkzaam maakte, en in wiens gedachten wij hier verwantschap met die van Tellegen's *Wedergeboorte* meenen te bespeuren? Het is niet onmogelijk, dat Tellegen, misschien meer dan hem bewust was, op gedachten heeft voortgebouwd, die Star Numan hem het eerst had verkondigd. Maar dan wel in zeer gewijzigden zin.

Tusschen *Stahl* en *De Wedergeboorte* ligt nog een ander politiek ver- toog, dat in 't oog springt: de rectorale redevoering *Duitschland en Nederland*<sup>4</sup>, het meest welsprekende, wat hij geschreven heeft. Eén band houdt de drie bijeen: Tellegen's hartstochtelijk geloof aan de vrijheid. Het was in October 1870. Het ijzeren Duitschland zegeviert, er hangt een zware wolk ook over ons volksbestaan. Zal de vrijheid behouden blijven? Of zullen wij wellicht onafhankelijk blijven als staat, maar als volk gedwongen zijn, den Duitschen weg van het gezag te volgen, dien ook hier sommigen wenschen? Autoriteit of majoriteit, — het is weer Stahl, wiens woord hij telkens laat klinken, om ten laatste te besluiten: geen autoriteit maar vrij onderzoek, geen autori-

<sup>1</sup> T.a.p. Een woord vooraf. Vgl. daarmede de redevoering *Duitschland en Nederland* p. 23. <sup>2</sup> T.a.p. p. 214. <sup>3</sup> *De Gids* IV 1840, boekbeoordelingen, p. 193—194, 279. <sup>4</sup> *Annales academici* 1869—1870 p. 131, ook afzonderlijk Gron. 1870.

teit maar zelfregeering, niet Duitsch maar Nederlandsch! – Het is een prachtig stuk welsprekendheid. Maar een caricatuur van Duitschland en den Duitschen geest. – Wie zou in October 1870 daaraan zijn ontkomen! Hoe kon men de schaduw van den dreigenden reus op dat oogenblik anders zien dan spookachtig verwrongen! Toch blijft het ook nu nog een edele en lezenswaardige uiting van echt Nederlandsch liberalisme.

Tellegen's staatsleer verschilde van die van Thorbecke door een lichte nuanceering naar het republikeinsche. Zijn verdedigingsgronden voor de erfelijke monarchie zijn van vrijwel negatieven aard<sup>1</sup>. In hoofdzaak was en bleef hij Thorbeckiaan van den echten stempel. Van Houten's bestrijding van den grooten staatsman werd de eerste aanleiding tot een blijvende verwijdering tusschen Tellegen en Van Houten.

In het staatkundig leven van Nederland heeft Tellegen een rol vervuld, die er niet minder eigenaardig om is, dat zij grootendeels achter de schermen werd gespeeld. Niet lang na Tellegen's optreden als professor werden zijn beide oude Groningsche vrienden tot de hoogste regeeringsambten geroepen: Mr E. J. J. B. Cremers als minister van buitenlandsche zaken in 1864, Mr J. H. Geertsema als minister van binnenlandsche zaken in het begin van 1866, toen Thorbecke en Olivier uit het ministerie traden. Door de hartelijke verstandhouding van dit drietal, waarin hij intellectueel de eerste was, raakte Tellegen, veel meer dan het professoraat in het staatsrecht meebracht, bij de leiding der publieke zaak betrokken. Niet onwaarschijnlijk werd reeds in 1864 tot 1866 zijn raad herhaaldelijk gevraagd. Cremers en Geertsema leden met hun ambtgenooten in het ministerie, „dat den kapitein over boord had gezet”, nog in den zomer van hetzelfde jaar 1866 schipbreuk op de cultuurwet. Eenige maanden later stond men voor het scherpe constitutioneele conflict, waartoe de eerste ontbinding der Tweede Kamer door het kabinet Van Zuylen-Heemskerk aanleiding gaf. Dat Tellegen's naam niet ontbrak onder het advies der dertien rechtsgeleerde professoren, dat de ontbinding afkeurde, sprak van zelf. Autoriteit of majoriteit, nu was het immers de vraag. De verkiezingen brachten geen afdoende beslissing, slechts een gewapenden vrede. Een jaar later deed de kritiek op Van Zuylen's politiek beleid in zake Luxemburg en Limburg de kwestie opnieuw rijzen. Ditmaal

<sup>1</sup> Tellegen, Thorbecke's parlementaire redevoeringen, Ned. spectator 1870, p. 436 vg., 441; ook over Thorbecke, Tijdspeegel 1872 II p. 186.

waren Tellegen's beide vrienden ten nauwste in de zaak betrokken. De minister Van Zuylen had bij de verdediging van zijn beleid een stap van zijn voorganger Cremers ten scherpste gelaakt. Geertsema was voor den afwezigen ex-ambtgenoot in de bres gesprongen door een paar brieven van den Nederlandschen gezant te Berlijn, aan Cremers tijdens zijn ministerschap gericht, over te leggen. Dit had echter voor Cremers het bedenkelijke gevolg, dat thans zijn persoonlijke integriteit door sommigen in twijfel werd getrokken, die hem beschuldigden, ambtsbrieven te hebben achtergehouden. Het was derhalve niet alleen de zeer ingewikkelde politieke toestand, maar ook de trouw aan zijn vriend, die thans Tellegen tot spreken noopte. Tijdens de crisis (de begroting van buitenlandsche zaken was afgestemd) verscheen in de Groninger courant van 11 December 1867 een *Protest*, waarin men gemakkelijk Tellegen's stijl herkent, en dat door hem en drie andere Groningers geteekend was <sup>1</sup>. Het richtte zich tegen een naamloos artikel, dat de verdachtmakingen tegen Cremers had verdergesponnen, en gold de verdediging van Cremers' goeden naam. Zulk een verdediging was echter onmogelijk zonder scherpe uitvallen tegen het ministerie. Nadat Tellegen alleen daarop reeds twee artikelen had doen volgen, getiteld *De ministerieele crisis* <sup>2</sup>, bereikte hem een officieele waarschuwing naar aanleiding van het eerste *Protest*, om zoo niet voort te gaan, „een waarschuwing in zijn eigen belang”, die aan duidelijkheid niets te wenschen overliet. Hij kon nu toonen, dat het hem met de vrijheid ernst was. In de courant van 8 en 10 Januari 1868 verschenen opnieuw, voluit geteekend, twee nadere artikelen van dezelfde strekking over *De ontbinding der tweede kamer*. Maar tot een uitvoering van eenige bedreiging tegen hem kwam het niet.

De hitte van dien strijd was in later jaren vergeten. Tegenstanders van weleer hebben nog vreedzaam kunnen samenwerken. Het eenige wat blijft, is de moed van overtuiging, toen betoond.

Tijdens het ministerie, waarin De Vries, Geertsema en Van de Putte zitting hadden (1872-1874), was Tellegen de voortdurende raadsman van het kabinet. Hij was vergeefs aangezocht, er zelf deel van uit te maken; zijn niet zeer sterke gezondheid verbood het hem. Zoo bleef hij de stille vennoot op een afstand, die in alle gewichtige zaken geraadpleegd werd <sup>3</sup>. Tot het einde toe is Tellegen Groningen trouw gebleven. Ook toen in 1877 de krachtigste pogingen werden gedaan,

<sup>1</sup> Mr M. Backer, A. de Monchy en H. A. Wijnne. <sup>2</sup> Gron. Courant 13 en 15 Dec. 1867. <sup>3</sup> Van Houten, Vijfentwintig jaar in de tweede kamer II 1, p. 11.

hem naar Amsterdam en naar Leiden te trekken <sup>1</sup>. Zijn laatste openbare werkzaamheid was het lidmaatschap der commissie tot herziening der grondwet in 1883. Tellegen's aandeel in het werk dier commissie moet zeer belangrijk zijn geweest. Het voornemen om zijn opstellen over 1813 te vervolgen met een geschiedenis van 1815 en de volgende jaren, heeft hij niet meer ten uitvoer kunnen brengen. Hij stierf 10 Februari 1885.

Tellegen had met veel Nederlandsche geleerden gemeen, dat hij geen dikke boeken schreef. De *Wedergeboorte*, een klein octavo boekje van ruim tweehonderd bladzijden, is een verzameling van Gidsopstellen. De lijst van zijn geschriften is lang genoeg, en daarbij zijn nog tal van andere Gidsartikelen, bestemd en geschikt, om in wijden kring te werken. Zij hebben gewerkt in hun tijd, zeker, doch zij hadden verdiend, langer te blijven werken. Het is te betreuren, dat bij zijn dood het uitgeven van verspreide geschriften nog niet zoo in de mode was als tegenwoordig. Stellig zou men hem thans zulk een monument hebben gesticht <sup>2</sup>. Er had meer van hem in herinnering moeten blijven dan het geval is.

<sup>1</sup> Hij werd te Leiden officieel benoemd, niet, zooals Faure t. a. p. 34—55 meedeelt, door een aanvankelijke bereidverklaring, waarop Tellegen later terugkwam, maar door een misverstand, dat hem zeer ontstemde. <sup>2</sup> Als zulk een monument kan nu althans de nieuwe uitgave der *Wedergeboorte* (Groningen P. Noordhoff 1913) gelden, door H. T. Colenbrander's toevoegingen nog waardevoller gemaakt. Er is verscheiden jaren na Tellegen's dood sprake geweest van het uitgeven zijner verzamelde geschriften, doch toen oordeelden zijn meest hartelijke vereerders terecht den tijd daartoe verstreken.

## VIII

### EEN LANGDURIGE CRISIS DE GRONINGSCHЕ HOOGESCHOOL EN DE TWEDE KAMER DER STATEN GENERAAL 1868—1876

In September 1864 was het tweehonderdvijftigjarig bestaan der hoogeschool met luister en geestdrift gevierd. Toch lag er wel een schaduw over het feest. De feestrede, waarmee Jonckbloet als rector magnificus tevens zijn afscheid nam van de universiteit, die hij als blijvend aandenken zijn voortreffelijk *Gedenkboek* achterliet, had hier en daar geklonken als een apologie <sup>1</sup>. Een apologie voor een instelling, wier levensvatbaarheid meer en meer in twijfel getrokken werd, daar het getal der ingeschreven studenten nog van jaar tot jaar daalde. De eischen zijn hier hooger, pleitten sommigen tot verklaring van dat feit. De kwaliteit der weinigen is des te beter, zeiden anderen. Men wees op de vele uitnemende krachten, die uit Groningen's hoogeschool waren voortgekomen.

Vijftien jaren eerder zou men de regeering op goede gronden aansprakelijk hebben kunnen stellen, indien de universiteit in verval verkeerde. Al te lang waren haar in de langdurige zuinigheidsperiode de meest noodzakelijke middelen tot onderhoud en verbetering onthouden. Maar het viel niet te ontkennen, dat de ergste jaren van beknibbing geleden waren. Sinds eenigen tijd was van regeeringswege althans iets meer aan den vooruitgang van het hooger onderwijs ten koste gelegd. De subsidiën voor aanvulling van het materieel waren van f 8.000 in 1854 tot f 12.000 in 1866 gestegen. Men kon wijzen op de vermeerdering der rechtsgeleerde en der geneeskundige faculteit met een vierden professor, op den bouw van de bibliotheek, welhaast op het physiologisch laboratorium en den vijfden medicus. En toch bleef het cijfer der ingeschrevenen dalen. Bij den aanvang van 1867 was het 183, in 1868 174, in 1869 149, in 1870 142. Dit was het laagste punt. Of lag het daaraan, dat Groningen's behoeften wel eenigermate behartigd werden, maar die van Leiden en Utrecht beter, zoodat een stijgende onevenredigheid in uitrusting den stroom van Groningen afleidde? Voor die opvatting van het verschijnsel bestond wel eenige grond. Thorbecke had bij de verdediging der begrooting voor 1866 gezegd: „het gouvernement moet onpartijdig zijn ten aanzien van ieder der drie

<sup>1</sup> Annales 1863—1864 p. 235 s..

hoogescholen, en hare ontwikkeling gelijkelijk behartigen”<sup>1</sup>. Maar zijn opvolgers hadden die gelijkheid niet al te letterlijk opgevat. Gaandeweg steeg het verschil in regeeringsuitgaven ten bate van Utrecht en van Groningen, die nog omstreeks 1850 gelijk hadden gestaan. Van Leiden verdroeg men den wettelijk vastgestelden voorrang natuurlijk gemakkelijker. Op aanvragen om noodzakelijke verbeteringen luidde thans het antwoord zeer dikwijls: wachten op de nieuwe wet. Dat was een deugdelijke reden tot uitstel, doch men merkte op, dat Leiden en Utrecht daarop niet hadden behoeven te wachten, om kostbare ziekenhuizen te zien verrijzen<sup>2</sup>.

De nieuwe wet! Moest men er naar verlangen? Of borg de toekomstige wetgever het ergste van alles: Groningen's ondergang, in den schoot? In Februari 1868 verscheen, kort nadat eenige tijdschrift-artikelen van gezaghebbende zijde de aandacht van het publiek weer op de hoogeronderwijsbelangen hadden gevestigd<sup>3</sup>, de eerste opvolger van het wetsontwerp op het hooger onderwijs der commissie van 1849. Doch het kabinet van den minister Heemskerk, van wien het uitging, stond op vallen: het ontwerp van 1868 beleefde geen afdeelingsonderzoek, en werd door het opvolgend ministerie ingetrokken. Toch had het voor Groningen in het bijzonder één vrucht opgeleverd. Want in de memorie van toelichting had Heemskerk het uitgesproken: „De opheffing van een of twee hoogescholen is een maatregel, bijna niet anders dan in tijden van omwenteling uitvoerbaar”. Dat was een woord, waaraan men zou kunnen herinneren, als het noodig werd.

Die nood kwam spoedig. In Maart 1869 verliet een nieuw ontwerp het departement van minister Fock. Het week aanzienlijk af van dat van Heemskerk, onder meer door de zeer geringe warmte, waarmee de memorie van toelichting het behoud van drie rijkshoogescholen aanbeval, zoodat het met een uitnoodiging tot den stormloop gelijkstond. Een weifeling, die weinig goeds voorspelde. Men kon het zonder overdrijving een latente volksovertuiging noemen, die sedert 1815 had bestaan: drie landshoogescholen zijn voor het vaderland teveel. Zelfs een enthousiast Nederlander als G. J. Mulder, die in 1848 het rampzalig gekerm om bezuiniging zoo frisch bestreden had, en uitgeroepen: wat, opheffing van hoogescholen! liever Middelburg en De-

<sup>1</sup> Handelingen 1865—1866 II 25 Nov. '65 p. 246<sup>2</sup>. <sup>2</sup> Annales 1870—1871 p. 127.  
<sup>3</sup> S. A. Vissering, Hooger onderwijs, De Gids 1867 III p. 42, 389, IV 111; 1868 I p. 282, 404; A. J. Vitringa, De ziekte van ons hooger onderwijs, Tijdspiegel 1867 II p. 274.



venter er nog bij! <sup>1</sup> zelfs die man meende nu: „ieder weet, dat drie hoogeschoolen te veel zijn en twee onmisbaar” <sup>2</sup>. Het voorloopig verslag der commissie van rapporteurs, dat 11 Augustus 1870 verscheen, gewaagde dan ook van een groote meerderheid der kamerleden, die zich tegen het behoud van drie hoogeschoolen hadden verklaard. Men schrikte niet terug voor de jammerlijke bekentenis: „het springt in het oog, dat onze financiële en intellectuele krachten te kort schieten om drie hoogeschoolen op zoodanige wijze in te richten en in stand te houden, dat zij in allen deele beantwoorden aan de eischen van onzen tijd”. Dezelfde argumenten waren reeds in 1849 die van Opzoomer geweest <sup>3</sup>. De conclusie was spoedig getrokken, dat Groningen en niet Utrecht moest vallen. Immers Utrecht bloeide en Groningen kwijnde. Het vorige jaar had de rector magnificus te ontijde zijn Latijnschen stijl beproefd op wendingen, dat de academie ternauwernood leefde, dat er meer banken dan toehoorders waren <sup>4</sup>. Dat was den kamerleden niet ontgaan. Alzoo scheen hun „het wegvallen der Groningsche academie genoegzaam gewettigd”. Een hard lot, ja, maar ook Franeker en Harderwijk hadden het geleden, troostte de Kamer welmeenend maar onhandig, door voor het Groningsch oog een vizioen van die doode stadjes als toekomstbeeld op te wekken. Ernstig derhalve drong de groote meerderheid er bij de regeering op aan, dat deze, „die toch blijkens de memorie van toelichting daarheen scheen over te hellen, in deze zaak een moedig initiatief nam”, dat wil zeggen: Groningen het doodvonnis aankondigde.

Wat hadden de nimmer ontbrekende ‘enkele leden’ gezegd? Zij hadden ‘met levendigheid’ geprotesteerd, zij hadden gesproken van een „niet staatkundige verkorting van de belangen der Noordelijke provinciën, aan wie een brandpunt van beschaving zou worden ontnomen”. Door den kleurloozen verslagstijl heen hoorde men brokken van een heftige discussie, waarin Noordsche trots verklaarde, dat „zoo de ingezetenen van het Noorden welligt in verfijnde levensvormen ietwat achterlijk waren, dit door eene niet genoeg te waardeeren zelfstandigheid van karakter ruimschoots werd vergoed”.

Toen Tellegen in October 1870 onder den verschen indruk van het dreigende staatsstuk het rectoraat overdroeg, mengde zich in zijn rede de zorg voor den ondergang van de universiteit, die hij liefhad, met die voor de toekomst van den staat zelf. De Latijnsche fata der universiteit,

<sup>1</sup> Verval van Nederland p. 23. <sup>2</sup> Getuigenis in zake hooger onderwijs, 1876 p. 341.  
<sup>3</sup> De hervorming onzer hoogeschoolen p. 58, 74. <sup>4</sup> Annales 1868—1869 p. 254.

die aan zijn *Duitschland en Nederland* voorafgingen, werden haast een lijkrede op de hoogeschool <sup>1</sup>. „Si qua natio nimis est parva... parebit dirae necessitati et succumbet.” Was het van de academie of van het vaderland, dat hij sprak? Niemand kon inniger voor de academie getuigen dan de trouwe Groninger, die Tellegen was. Men heeft het steeds over de voordeelen van een meer centraal gelegen oord van studie voor de cultuur; „maar het is moeilijk over dat argument te oordeelen, als het u onder den Noordelijken hemel beter is dan ergens anders”. Doch moet het zijn, dan spoedig. Nu leven wij het leven van een terdoodveroordeelde.

Het was Tellegen, wiens invloed een comité tot behoud der academie bijeen deed komen, waarin zijn leerling, de jonge Mr Jacques Oppenheim als secretaris optrad, en waarin burgers uit allerlei kringen samenwerkten. Er werd een meeting in de Harmonie gehouden, waar een adres geteekend werd, weldra gevolgd door tal van adressen van gemeenten, corporatiën, oud-studenten enz., de meeste aan Z. M. den Koning, enkele ook aan de Tweede Kamer. Reeds blaakte het dichtvuur:

„Men laat ons 't harnas onzer wallen,  
Maar wat ons 't liefste is, dat zou vallen,  
Zoo klonk 't in 's lands vergaderzaal.  
Die staf werd over ons gebroken...,

En werd, waar dit is uitgesproken,  
De tong niet stram bij zulke taal?...

Rijst overeind, gij Ommelanden!  
Brandt op uw wierden sein en licht!” <sup>2</sup>

Inmiddels viel in het laatst van 1870 het ministerie Fock-Van Bosse. Het verslag bleef onbeantwoord liggen, en de volgende rector, Rosenstein, kon verklaren, dat de vrees voor opheffing voorloopig was geweken, „aangezien overeenkomstig het gebruik in de wetgeving van dit land het ontwerp weder is terzijdegelegd” <sup>3</sup>.

Niettemin bleef de toestand zorgelijk. Elk oogenblik kon het gevaar terugkeeren; ja, het moest terugkeeren, zoodra de wet opnieuw ter sprake kwam. De bedenkelijke teekenen hielden aan. Wel was er in

<sup>1</sup> Annales 1869—1870 p. 136 ss. <sup>2</sup> Bij den beraamden ondergang der Groninger hoogeschool, door Uden Masman, Prov. Groninger courant 28 Oct. 1870 no. 254.

<sup>3</sup> Annales 1870—1871 p. 125.

1871-'72 een kleine stijging in het getal studenten, maar daarvan was de oorzaak bekend: minister Thorbecke gaf op ruime schaal dispensatie van de verplichte kennis van Latijn en Grieksch aan aankomende medici en natuurphilosophen. De vermeerdering der studenten uit die reden was den Groningschen senaat niet eens welgevallig. In Maart 1871 diende hij een adres in aan beide Kamers, waarin over dit insluipsel werd geklaagd en naar aanleiding daarvan op een spoedige wettelijke regeling van het hooger onderwijs, door Thorbecke weer op den achtergrond geschoven, werd aangedrongen <sup>1</sup>. De opschorting was ondragelijk. Wat voor indruk moest het maken, dat de hoogleeraar Salverda, die juist rector magnificus was, plotseling zijn ambt neerlegde, om inspecteur van het middelbaar onderwijs te worden, en zonder de rectorale redevoering te houden, vertrok! Het was bekend, dat hij behoorde tot hen, die drie hoogeschoolen teveel achtten <sup>2</sup>, en dat hij Groningen nooit zeer had geapprecieerd; geen wonder, dat men hem verdacht, voortaan van uit den Haag stemming te maken tegen de Groninger academie. Men wist ook niet, wat men aan Jonckbloet had, die in de commissie van rapporteurs had gezeten en wiens pen sommigen in het beruchte verslag meenden te herkennen: Jonckbloet, die in 1864 de eer van de universiteit had verdedigd <sup>3</sup>! Men klaagde zich, dat, terwijl Groningen rekestten zond, uit Friesland en Overijssel, ja zelfs uit Drente geen stemmen voor het behoud der hoogeschool waren opgegaan <sup>4</sup>. Er was in 1873 al weer daling van het getal studenten: het opheffingsbetoog in het verslag van 1870 had kwaad gedaan. Men had moeite, vacante katheders bezet te krijgen: wie liet zich aanmonsteren op een zinkend schip! Alle onrust loste zich op in den verlangenden kreet: de nieuwe wet, eindelijk dan toch de nieuwe wet <sup>5</sup>!

Intusschen was er een lichtpunt aan den politieken hemel verschenen: de portefeuille van binnenlandsche zaken was na Thorbecke's dood in 1872 voor de tweede maal toevertrouwd aan den man, die gedurende twintig jaren, van 1845 tot 1864, als secretaris van curatoren voor de arme Groningsche universiteit had gevochten: aan Mr J. H. Geertsema. Een van de eerste dingen, die hij te doen vond, was de behandeling in de Kamer van het adres van den Groningschen senaat in

<sup>1</sup> Acta senatus 1870—1871, 25 Maart. <sup>2</sup> M. Salverda, *Ons landbouwonderwijs*, Leiden 1869 p. 49. <sup>3</sup> Zie een stuk en de *Prov. Groninger courant* van 25 Oct. 1870: *De Groninger hoogeschool en de oud-hoogleeraar Jonckbloet*. <sup>4</sup> *Annales* 1871—1872 p. 156. <sup>5</sup> *Annales* 1871—1872 p. 157; 1874—1875 p. 293.

zake de vrijstellingen van Latijn en Grieksch, dat anderhalf jaar reeds lag te wachten <sup>1</sup>. De ietwat vertroebelde discussies over deze zaak, die met politieke oogmerken tot zekere sensatie was opgeblazen, hadden althans dit goede resultaat, dat de aandacht opnieuw werd gevestigd op de hoognoodige regeling van het hooger onderwijs. Men begreep stilzwijgend, dat van den Groninger Geertsema het voorstel tot opheffing van zijn alma mater niet te vergen zou zijn; hij accentueerde dit, door onmiddellijk na zijn optreden de leerstoelen der theologische faculteit, door De Groot en Muurling ontruimd, weer te bezetten, en dat terwijl men over het lot der theologische faculteit in 't algemeen, a fortiori dus van die te Groningen, in het onzekere was <sup>2</sup>. Slaagde Geertsema erin, een wet op het hooger onderwijs te doen aannemen, dan lag daarin het behoud van Groningen zoo goed als opgesloten.

Het wetsontwerp van minister Geertsema werd aangeboden op 15 Januari 1874. Ditmaal bevatte de memorie van toelichting zelve, in plaats van Fock's halve uitnoodiging om Groningen maar te schrappen, een krachtig pleidooi voor Groningen's behoud. Zij sprak van de drie hoogeschoolen als instellingen, „wier voortdurend regt van bestaan zelfs niet in twijfel is gesteld”, zij citeerde Heemskerk's woord van 1868, dat opheffing eener universiteit bijna slechts in tijd van omwenteling uitvoerbaar is. Utrecht zou nog eêr te missen zijn dan Groningen. „Men heeft de Groningsche hoogeschool gaandeweg laten vervallen door onthouding van hetgeen zij voor ontwikkeling en vooruitgang noodig had. Wordt het onderwijzend personeel versterkt, worden de materiele hulpmiddelen verbeterd en uitgebreid, zij zal een nieuw leven ontvangen en nog meer dan thans als centrum van beschaving eenen heilzamen invloed kunnen uitoefenen.” <sup>3</sup>

Het kabinet Geertsema was echter helaas reeds demissionair, toen het verslag over zijn ontwerp den 7en Juli 1874 werd uitgebracht. Ditmaal gewaagde het verslag niet meer zooals dat van 1870 van een groote meerderheid, doch enkel van een meerderheid tegen het behoud van drie universiteiten. Het argument van ons financieel onvermogen liet men vallen: „Nederland is nog rijk genoeg, om drie goed ingerigte hoogeschoolen te bekostigen”, maar men handhaafde het beroep op onze intellectueele zwakheid: met de eene hand een zachte klap op den broekzak, maar de wijsvinger der andere naar het voorhoofdgericht. Ook nu was de conclusie: Groningen opheffen, want Groningen

<sup>1</sup> Handelingen 1872—1873 II p. 549—574, 28, 29 Nov. 1872. <sup>2</sup> Potgieter aan Busken Huet 19 Sept. 1872 III p. 226. <sup>3</sup> Handelingen 1873—1874 no. 96 p. 1—11.

kwijnt en Utrecht bloeit. Dat men Groningen opzettelijk had verwaarloosd, ontkende de meerderheid. Nogmaals dus de aandrang op het 'moedig initiatief' der regeering <sup>1</sup>, die echter daartoe reeds niet meer in staat was.

Niet opzettelijk verwaarloosd? riep de wakkere secretaris van het academie-comité. En hij betoogde met de cijfers, hoe het verschil in uitgaven ten behoeve van Utrecht en van Groningen sedert 1869 van jaar tot jaar met vele duizenden geklommen was <sup>2</sup>. Uit den aard der zaak had het verslag van 1874 te Groningen niet weer de beroering gewekt van 1870. Er waren immers geen onmiddellijke gevolgen meer van te verwachten. Men wachtte af en was matig gerust. Het woord was toen reeds in omloop, dat de Koning zou hebben gezegd, zoo min een der drie universiteiten te willen missen als een van de banen der vlag <sup>3</sup>. Het academie-comité bleef waakzaam. De vraag werd ook gehoord: indien er dan gemis aan intellectueele kracht bestaat, zoodat men niet alle leerstoelen met personen van gebleken geschiktheid bezetten kan, zou men dan niet bij geval alle middelen moeten versterken om die krachten te kweken, in plaats van de kweekplaatsen zelf op te ruimen <sup>4</sup>?

Toen na een langdurige ministerieele crisis in het laatst van Augustus 1874 Mr J. Heemskerk Az. opnieuw als vormer en leider van een kabinet optrad, werd hij door velen der politieke tegenpartij met meer welwillendheid begroet dan onder de versche heugenis van het ontbindingsministerie 1866-1868 het geval zou zijn geweest <sup>5</sup>. Te Groningen bestond die welwillende stemming nog uit bijzonderen hoofde: Heemskerk zou wel trouw blijven aan zijn wensch tot handhaving der drie hoogeschoolen, waarvan hij immers de opheffing haast niet anders dan in tijd van omwenteling uitvoerbaar achtte. De troonrede beloofde met bijzonderen nadruk de afdoening der regeling van het hooger onderwijs, en werd zeer spoedig gevolgd door het besluit tot hervatting der werkzaamheden aan het ontwerp, dat Heemskerk's voorganger onafgedaan had moeten laten. In December 1874 verscheen een gewijzigd ontwerp van wet, vergezeld van een memorie van beantwoording op het laatstuitgebrachte verslag. Gelijk men verwachten mocht, bleef de minister het behoud der drie hoogeschoolen aanbe-

<sup>1</sup> Ib. p. 19-41. <sup>2</sup> Mr J. Oppenheim, De Groningsche hoogeschool en de 2e Kamer der Staten-Generaal. Overgedrukt uit de Prov. Groninger courant, Gron. Febr. 1875. <sup>3</sup> Gron. courant 19 Juli 1874. <sup>4</sup> Gron. courant 16 Augustus 1874. <sup>5</sup> Van Welderen Rengers, Schets eener parlementaire geschiedenis II p. 136.

velen. De Groningers begrepen echter, dat evenzeer de wenschen van het 'esse delendam' zich weer in de Kamer zouden doen gelden, en dat nu de tijd gekomen was, om het Noorden ten strijde te rusten voor zijn 'dierbaarste kleinood'.

De gemeenteraad gaf het voorbeeld, door op 28 December de redactie van een adres aan de Kamers op te dragen aan burgemeester en wethouders <sup>1</sup>. Het werd door den secretaris Mr Oppenheim gesteld; 'een doorwrocht betoog', roemde het de verslaggever der Tweede Kamer <sup>2</sup>, waarin op gronden van recht, billijkheid en algemeen belang het voortbestaan der academie werd bepleit. De gronden van recht waren die, welke op het tractaat van reductie van 1594 berustten, zooals ze reeds in 1849 door Mr H. O. Feith waren ontwikkeld <sup>3</sup>. De staat was volgens art. 201 der eerste staatsregeling gebonden, de verplichtingen na te komen, die zij in 1798 door de overname van de provinciale schulden en bezittingen mede had overgenomen. Het algemeen belang verbood, het Noorden een brandpunt van beschaving te ontnemen, de ontwikkeling van het volk onherstelbaar te storen.

In Januari 1875 riep het comité tot behoud der academie opnieuw alle belangstellenden op tot een groote meeting in de Harmonie <sup>4</sup>, en spoedig begonnen bij de Kamer de adressen te stroomen, waarin „adhaesie aan het ontwerp van wet op het hooger onderwijs werd betuigd, voorzoover daarbij het behoud der Groningsche hoogeschool was voorgedragen”. Daar was er een van J. W. C. van Ittersum (den voorzitter van het academie-comité) en 2304 ingezetenen, een van den senaat van *Vindicat atque polit*, en een steeds aangroeiend tal van plattelandsgemeenten uit het Noorden: bijna allē gemeenten der provincie Groningen, een reeks van Drentsche, en, waarop men bijzonderen prijs stelde, van 19 gemeenten in Friesland. Ook Franeker was erbij! De academische autoriteiten zelf achtten voorloopig nog het stilzwijgen het meest door de waardigheid geboden: eerst na het nieuwe verslag kwam een adres van curatoren in <sup>5</sup>.

Het luide koor van smeekbeden had nog niet het gemoed van de vijanden der Groningsche hoogeschool verzacht. Maar er was toch verbetering. Het verslag naar aanleiding van het onderzoek van het gewijzigd wetsontwerp, dat 22 April 1875 werd uitgebracht <sup>6</sup>, was van

<sup>1</sup> Verslag gemeenteraad van Groningen 1874—1875 p. 67. Uitg. missiven 4 Jan. 1875 no. 17 (minuut). <sup>2</sup> Handelingen 1874—1875 p. 1128. <sup>3</sup> Zie hierboven p. 215. <sup>4</sup> Een kort verslag daarvan in *Vox studiosorum*, Studenten weekblad I 1875 no. 4, bijvoegsel. <sup>5</sup> 4 Mei 1875, *Hand.* 1874—1875 p. 732. <sup>6</sup> Handelingen 1874—1875 II B no. 30.

de 'grootte meerderheid', die in 1870, en de 'meerderheid', die in 1874 Groningen's doodvonnis wenschte, reeds tot een verdeeldheid gekomen, waarbij de stemmen nagenoeg tegen elkaar opwogen. Nog altijd was het Groningen, waarop de tegenstanders van drie universiteiten de treurige keus gevestigd wenschten te zien. De argumenten waren die van het vorige verslag. Er was voor den minister dus geen sterke aanleiding, om in het nogmaals gewijzigd ontwerp, dat als uitkomst van conferentiën met de commissie van rapporteurs in Augustus 1875 het licht zag, zijn standpunt in zake het getal der hoogeschoolen prijs te geven; het wetsontwerp ging derhalve zijn openbare behandeling tegemoet met een voorstel tot behoud van Groningen.

Naarmate die behandeling naderde, steeg te Groningen de ongerustheid. Het jaar 1875 had de stad het gerechtshof ontnomen. „Nog staat onze oude academie, – sprak burgemeester Van Royen in de eerste raadsvergadering van 1876 –, zal het ingetreden jaar ook háár val verkondigen?” – Men was vooral ongerust en verbitterd, omdat van uit Groningen zelf heimelijke invloeden aan het werk waren om de academie te ondermijnen. Onder de burgerij waren er, die Groningen enkel als handelsstad beschouwden en niet hard zouden treuren over het verlies der hoogeschool <sup>1</sup>. Erger nog: men legde het stilzwijgen van den academischen senaat zoo uit, alsof de senaat zou instemmen met hen, die de opheffing voorstonden. De strijd voor en tegen Groningen verplaatste zich naar de dagbladen. De *Nieuwe Rotterdamsche courant* plaatste een voorstelling van den toestand der universiteit, haar door een correspondent uit Groningen geschreven, die, als zij doordrong en overtuigde, de hoogeschool noodlottig moest worden <sup>2</sup>. Ellendig heette die toestand. De studenten ontvluchten met snelle vaart (d.w.z. met den eindelijk geopenden spoorweg) het Noorden. Onder het getal der ingeschrevenen, zooals de annales het opgeven, zijn zeer velen geen echte studenten, maar pharmaceuten en dergelijken. De malaise onder de professoren is zoodanig, dat zij in de rechtsgeleerde of geneeskundige praktijk, in een lidmaatschap van raad of staten, in het schrijven van populaire boekjes of werkzaamheden in examencommissies geestelijke of financieele vergoeding zoeken voor de onvruchtbaarheid van hun schaarsch bezochte colleges. Moest de academische senaat beslissen, heette het, dan zou misschien tot de opheffing besloten worden. Men komt hier van elders studeeren, om in het ver-

<sup>1</sup> Gron. Cour. 27 Febr. 1876. <sup>2</sup> Overgenomen in de Gron. courant van 19 Febr. 1876.

borgen examen te doen, of als strafkolonie. Dit schromelijk overdreven en op veel punten beslist onjuiste beeld deed de verontwaardiging en de geestdrift voor het behoud der academie tot een kookpunt stijgen. Sommigen verloren er het hoofd bij. De *Groninger courant* van 24 Februari 1876 nam aan het hoofd van haar blad met geweldige letters een stukje op van een hooggeplaatsten ongenoemde, getiteld *Aan den rand van den afgrond*. Het klonk als een boetbazuin over het plichtvergeten Noorden, dat zich zijn hoogeschool liet ontroofen. Men kon het opvatten als een kreet tot den opstand. Of als een bloote fraze. De academische senaat verbrak nu zijn stilzwijgen, dat zoo hatelijk was uitgelegd, en richtte tot de Tweede Kamer een kort en waardig betoog voor het behoud der hoogeschool <sup>1</sup>. Slechts de overtuiging, „dat een oratio pro domo altijd hare bedenkelijke zijde heeft”, had hem tot dusver daarvan weerhouden. Het academie-comité gaf een *Openbare brief aan de leden van de tweede kamer* in het licht, door Oppenheim gesteld, door Tellegen gecorrigeerd, waarin de scheeve voorstellingen van den toestand der hoogeschool werden bestreden en een laatste kreet voor haar behoud aangeheven. Gedurende eenige weken stonden de Groninger bladen vol van ingezonden artikelen over de academie, de meeste van haar vrienden, enkele van haar bestrijders.

Intusschen was het lot van Groningen's universiteit achter de schermen, dat wil zeggen in de koffiekamer van de Tweede Kamer, reeds zoo goed als beklonken. Daar was het, dat de afgevaardigde voor Groningen, Mr S. van Houten, steeds weer zijn medeafgevaardigden trachtte te overtuigen, waar toch het wezenlijke en niet gering te schatten gevaar van een opheffing der Groningsche hoogeschool in gelegen was: de denationaliseering van het Noorden, zooals hij het met een sterk woord uitdrukte, de verbreking van den geestelijken band tusschen het economisch en intellectueel zoo krachtige en eigenaardige Noorden en het centrum des lands. Toch waren het ten slotte niet de argumenten maar de belangen, die tot een accoord leidden. Een accoord nog wel, dat juist het tegendeel uitwerkte van hetgeen een onloochenbare meerderheid in den lande wenschelijk achtte. Men kreeg geen twee universiteiten, zooals de wensch was; men behield geen drie; men kreeg er vier. Het compromis tusschen de vrienden van Amsterdam, die het athenaeum illustre, dat bij de nieuwe regeling gevaar liep ten onder te gaan, tot universiteit ver-

<sup>1</sup> Acta senatus 3 Maart 1876.



heven wenschten te zien, en de voorstanders van Groningen was een uitvinding van Kappeyne, zeide men.

De minister gaf blijk, van dezen stand van zaken reeds op de hoogte te zijn, toen men op 17 Maart 1876 genaderd was tot de behandeling van artikel 32 <sup>1</sup>, dat de aanwezigheid van drie universiteiten uitsprak. Immers hij leidde zijnerzijds de besprekingen over dat artikel in, met ietwat voorbarig zijn genoeg te betuigen, dat niemand was opgestaan om de sloopende hand te leggen aan een der drie hoogeschoolen. Er dreigde toch nog eenig gevaar. Het lid Van Kerkwijk kondigde een amendement aan, dat het bestaan van slechts twee rijksuniversiteiten, te Leiden en te Amsterdam, inhield. Zijn voorloopige toelichting vond geen bijval en de debatten over het artikel roerden het netelige punt niet verder aan. Even voor de hamerslag, waardoor artikel 32 zonder hoofdelijke stemming zou zijn aangenomen, wilde Van Kerkwijk toch nog opstaan. De Handelingen vermelden het krachtwoord niet, dat Van Houten's handgreep vergezelde, waarmee hij, achter Van Kerkwijk gezeten, dezen het oprijzen belette. En de hamer viel <sup>2</sup>.

Dien eigen avond van 17 Maart 1876 jubelde Groningen, en vlagde en illumineerde. Het studentencorps, dat met wijze voorzienigheid ook reeds het ceremonieel van een eventueel funus had geregeld, bracht een geestdriftige serenade aan allen, die zich voor het behoud der hoogeschool verdienstelijk hadden gemaakt.

De wijze, waarop het voortbestaan aan de Groningsche universiteit verzekerd was, had in zich zelf niets verheffends. Het was waarheid, wat een der kamerleden opmerkte, toen onmiddellijk daarop Amsterdam bij monde van Kappeyne en de zijnen om het loon kwam: de hoogeschool te Groningen had „zoo aanstonds het geluk gehad, er stilletjes door te glippen” <sup>3</sup>.

Het was aan de toekomst om den maatregel te rechtvaardigen.

<sup>1</sup> Art. 35 der wet (nu 70). <sup>2</sup> Handelingen 1875—1876 p. 1100—1105; Van Houten, Vijf en twintig jaar II p. 283. <sup>3</sup> Mr Heydenrijck, Handelingen 1875—1876 p. 1106.

## IX

### DE NIEUWE WET

Bijna zevenendertig jaren zijn sedert het in werking treden der nieuwe wet (1 October 1877) voorbijgegaan. Hebben zij het bewijs gebracht, dat de universiteit van Groningen te recht was gespaard? Of had Busken Huet gelijk, toen hij kort na de aanneming der wet de universiteiten te Groningen en te Utrecht toekomstlooze instellingen noemde <sup>1</sup>? Het antwoord op die vraag behoeft hier niet te worden uitgesproken. Tenzij het eenvoudig relaas der feiten, dat nu verder als geschiedenis der universiteit moet volstaan, dat antwoord in zich bergt.

Vele van de voorwaarden, waaronder universitair onderwijs in 't algemeen bloeien kan, zijn sedert 1876 zeer veranderd, en wel ten goede. Enkele door de nieuwe wet zelve, de meeste onafhankelijk daarvan. Nederland zelf is anders geworden: Ruimer en rijker en minder krenterig. De geestdrift voor de wetenschap, die in het begin der 19e eeuw gegloeid had, maar omstreeks het midden in vele harten aan 't verflauwen was, is in doelbewuster vormen teruggekeerd. Er is op alle gebied, ook op het intellectueele, meer contact met het buitenland gekomen. De geest van centraliseering werkt minder sterk dan voorheen. De Nederlandsche regering heeft den lust en de middelen gevonden, om steeds hooger stijgende sommen aan de universiteiten ten koste te leggen. Den mannen van 1848, die op een budget van f 251.900 voor drie universiteiten tezamen angstig om bezuiniging kregen, zou het hoofd geduizeld hebben bij het cijfer van f 3.087.416, dat de staatsbegroting voor 1913 als totaal der uitgaven voor die drie instellingen aanwijst. Al waarborgen ook gunstiger materieele voorwaarden nog geen bloei, ongunstige kunnen die wel beletten, en dat deden zij vóór 1876 zeker.

Wat de universiteit te Groningen in het bijzonder betreft, is er in de tweede plaats een belangrijke verandering voorgevallen ten opzichte van het engere milieu harer werkzaamheid: de stad Groningen. Een half jaar nadat de aanneming der wet het behoud der hoogeschool verzekerd had, droeg de rector magnificus Sanger zijn waardigheid over met een redevoering, die den schoonen titel droeg: *Het Groningen der*

<sup>1</sup> Cd. Busken Huet aan G. D. L. Huet 12 Juli 1877, Brieven van Cd. Busken Huet II p. 25.

*toekomst, de hoop harer universiteit* <sup>1</sup>. De Groningers vonden het stuk maar matig aardig, want Sanger, die gaarne ironisch mocht zijn, hield aan het gemeentebestuur de lijst voor van voortreffelijkheden, die aan Groningen als moderne woonplaats nog ontbraken, en hekelde daarbij zekere eigenaardigheden in de gemeentezorg, die toen reeds een teer punt uitmaakten, en wier verdwijning hij niet zou beleven. Toch was Groningen in de jaren van 1870 tot 1885 in een aantal opzichten bezig, zijn karakter van een onbereikbare, onontplooibare en ongezonde grensvesting te verliezen. In 1870 had het eindelijk de directe spoorwegverbinding met Zwolle verkregen. Leeuwarden was bij de uitvoering der spoorwegwetten voorgegaan, zoodat men van 1866, toen de lijn Groningen-Leeuwarden tot stand kwam, tot 1870 van Groningen over Leeuwarden naar Amsterdam kon sporen. Daarna volgde het scheepvaart- en afwateringskanaal en eindelijk de ontmanteling. Den wensch naar een schouwburg en naar een waterleiding zag Sanger eerlang vervuld. Groningen telde in 1876 40.165 inwoners. Op 1 Januari 1914 was het getal 79.062. Uit zijn isolement verlost breidde het zich, ontslagen van het keurslijf der wallen, spoedig uit met nieuwe wijken, waar de versterkte schaar van professoren zich metterwoon kon neerlaten, zoodat men er verscheiden jaren lang bijna huis aan huis hunne namen las. De spoorwegverbindingen hadden ook een strikt wetenschappelijk gevolg, dat zich echter eerst op den duur deed gelden: de Groningsche professoren werden geschikt voor het lidmaatschap der koninklijke akademie van wetenschappen. Nog in 1889 noemde de rector magnificus, toen hij een ambtgenoot met die waardigheid gelukwenschte, dit „voor een Groningsch hoogleeraar een zeer zeldzame onderscheiding” <sup>2</sup>.

In hoeverre de wet van 1876 zelve gunstigen invloed heeft uitgeoefend op de ontwikkeling der universitaire studiën, is niet gemakkelijk na te gaan. Dat zij het gedaan heeft, is zeker. Of een andere regeling het beter had kunnen doen, is hier niet de vraag. De geschiedenis der universiteit is niet de plaats, om de gebreken der wet op te sommen en te beklagen. Aan den anderen kant brengt een historische vergelijking van de wet van 1876 met die van 1815 onvermijdelijk eenige beoordeeling van haar deugden en gebreken mede. De wet van 1876 is nooit populair geweest. Hoe kon het ook, geplukt en gehavend als zij

<sup>1</sup> Groningen, P. Noordhoff 1876. Aangezien er van de jaren 1875—1876 en 1876—1877 geen annales en ook geen jaarboeken bestaan, is deze rede alleen in brochurevorm gedrukt. <sup>2</sup> Jaarboek der rijks-universiteit te Groningen, 1888—1889 p. 28.

het staatsblad bereikte? Zij was tot onherkenbaar wordens geamendeerd, een samenstel van transacties en onopgeloste vraagstukken, dat met stijve gewrichten mocht gaan marcheeren. Als zij het kon. Velen wenschten het pas geboren wicht een spoedigen dood. De oude G. J. Mulder bezwoer Heemskerk, de tenuitvoerlegging niet door te zetten<sup>1</sup>. Gedurende den zomer van 1876 verkeerde de wet, naar het scheen, zooals een medische rector het uitdrukte, 'in apnoë'. Doch er was tijd noodig. De wetgever had wijselijk niet de gansche regeling der examens en wat daarbij hoort, in de wet zelve opgenomen. Deze moest thans worden uitgewerkt, aler de wet in werking kon treden. In Juni waren de academische senaten uitgenoodigd, om uit elke faculteit twee leden af te vaardigen, die gezamenlijk faculteitsgewijze, dus in vijf commissies van zes leden, de praeadviezen hadden uit te brengen, welke moesten leiden tot de uitvoering van art. 84 der wet: „De in het voorgaande artikel genoemde doctoraten worden verkregen door het afleggen van de examens en het voldoen aan de voorwaarden, door ons vast te stellen bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur, na ingewonnen gezamenlijk advies van de senaten der rijksuniversiteiten”<sup>2</sup>. Nadat de praeadviezen in den herfst waren uitgebracht<sup>3</sup>, werden de drie senaten in hun geheel uitgenoodigd tot een vergadering op 4 Januari 1877 in de stadsgehoorzaal te Leiden. Onder de velen, die niets goeds aan de nieuwe wet vonden, waren er, die zich over deze mobielmaking der senaten ten zeerste ergerden<sup>4</sup>. De bijeenkomst werd door den minister van binnenlandsche zaken geopend, die vervolgens de leiding opdroeg aan den rector magnificus van Leiden. Terstond daarop scheidde de vergadering zich in afdeelingen overeenkomstig de faculteiten, om over de praeadviezen te concludeeren. Den 6en Januari had de tweede algemeene vergadering plaats en werd het eindrapport opgemaakt, dat tot opschrift droeg: ontwerp van 't academisch statuut. Dit was de oude naam, waarmee het koninklijk besluit van 1815 in den regel werd aangeduid, en waaronder het koninklijk besluit van 27 April 1877, staatsblad no. 87, bekend is gebleven<sup>5</sup>. Het regelt, gelijk bekend is, de examens en promotiën... en het ambtscostuum. Toen eerst kon de wet volgens haar art. 126 in werking treden; het daartoe bepaalde tijdstip werd 1 October 1877.

<sup>1</sup> Getuigenis in zake hooger onderwijs, p. 568. <sup>2</sup> Thans art. 131. <sup>3</sup> Zij zijn gedrukt bij Hubrecht, De onderwijswetten, afd. A hooger onderwijs I p. 244—288. <sup>4</sup> G. W. Vreede, De morgen en de avond van een professoraat in Nederland, Utr. 31 Dec. 1876, overdruk uit Utrechtsch Dagblad. <sup>5</sup> Hubrecht t.a.p. II p. 1—31

De wet op het hooger onderwijs kwam tot stand, niet omdat zich bij de meerderheid der vertegenwoordiging bepaalde nieuwe inzichten omtrent studie en wetenschap hadden gevestigd, maar omdat allen het eens waren, dat het zonder nieuwe wet niet langer ging. Haar opportunistisch karakter openbaart zich onder meer daarin, dat elke radicale hervorming van ons universitair systeem er uit was geweerd. In geen van de beginselen van ons hooger onderwijs werd verandering gebracht. Zoo bleven allereerst de rechtspositie en het bestuur onzer hoogeschoolen, wat zij geweest waren. Indertijd is vermeld, hoe de regeering in 1815 geen gehoor had gegeven aan den wensch der commissie, om de hoogeschoolen tot zelfstandige lichamen te maken <sup>1</sup>. De wet van 1876 gaf haar wel den naam van 'universiteiten', maar niet de zaak, die in de Middeleeuwen werd uitgedrukt door het woord *universitas*, dat eenvoudig corporatie beduidde. Zij bleven elk zelfbeheer missen, ja het eenige spoor van zelfbeheer, dat zij hadden verworven, moest te niet gaan. Art. 113 bepaalde, dat de bestemming der gelden en archieven van de academische fondsen door de regeering zouden worden geregeld. Zij zouden in ieder geval niet verder worden aangevuld; dat verbod art. 67. Vroeger is beschreven, hoe het academisch fonds niet terwille van de autonomie doch terwille van besparing in 1836 was ingesteld <sup>2</sup>. Te Groningen bleek in het einde van 1877 het saldo slechts *f* 438.885 te bedragen, te Leiden en Utrecht veel meer. Op verzoek van een der curatoria werd aan allen toegestaan, de gelden ten bate der universiteiten te besteden <sup>3</sup>. De wensch naar meerdere zelfstandigheid der universiteiten is sedert 1876 herhaaldelijk geuit <sup>4</sup>.

De bestuursinrichting der universiteiten bleef in hoofdzaak onveranderd. Meermalen was sedert 1815 de doelmatigheid van de colleges van curatoren in twijfel getrokken. Zoo lang de curatoria, redeneerden men, in den grond der zaak niet anders waren geweest dan commissiën uit de soevereine staten van het gewest (respectievelijk uit de stadsregeering van Utrecht), die dus zelf deel hadden aan de beschikking over de penningen, werkten zij „vrij, genoegelijk, eenvoudig en snel”. Maar wat konden eigenlijk de mannen „evenzeer onderscheiden door hunne zucht voor de letteren en wetenschappen als door hunnen stand in de maatschappij”, die art. 229 van het besluit van 1815 had ingesteld? Zij vragen om strijd, of zij vragen niet, omdat zij weten, toch

<sup>1</sup> Hierboven p. 56. <sup>2</sup> Hierboven p. 204. <sup>3</sup> Hubrecht t.a.p. II p. 234 vg..  
<sup>4</sup> Jaarboek der rijksun. te Gron. 1896—1897 p. 56, 1901—1902 p. 21; Eene halve eeuw 1848—1898 II p. 101.

een weigering te kunnen verwachten, en worden telkens bovendien verrast met besluiten en aanschrijvingen, die, hoewel slechts door bijzondere gevallen uitgelokt, niettemin van algemeene en blijvende toepassing worden verklaard <sup>1</sup>. Inderdaad, zoo was de toestand in het tijdperk, toen het hooger onderwijs aan de willekeur van koninklijke besluiten en ministerieele aanschrijvingen was overgeleverd en er nergens geld voor was. Niettemin was de regeeringsvraag van 1828, of men de curatoria zou behouden, van de meeste zijden bevestigend beantwoord. Ook de wetsontwerpen van 1849, 1868, 1869 en 1874 hadden alle het behoud van curatoren voorgesteld. Wel had het verslag over het ontwerp Fock een scherpe kritiek geoefend op de doelmatigheid van de instelling; niet meer dan een trechter noemde men haar. In het bijzonder wees men op de ongeschiktheid van een college, waarvan de meeste leden buiten de universiteitsstad woonden, in spoedeisende zaken, waarvan het gevolg was, dat zeer veel werd overgelaten aan den secretaris, zonder dat deze eenige verantwoordelijkheid droeg. Het was echter gemakkelijker, het bestaande te veroordeelen, dan iets beters te vinden. Het eenige plan, dat een weinig bijval vond, was dat van een rijkscommissaris, belast met de geheele inwendige administratie en het toezicht, voorzitter van een academischen raad jaarlijks uit den senaat te kiezen. Zoo of soortgelijk hadden zich vroeger ook Tydeman en Opzoomer de bestuursinrichting gedacht <sup>2</sup>. Zij waren steeds minderheid gebleven, en de voorstanders van zulk een oplossing bleven het ook nu. Hadden die minderheden een blik kunnen slaan in de archieven van curatoren, zij zouden misschien over de werkzaamheid dier colleges gunstiger hebben geoordeeld. Het Groningsche curatorenarchief althans is een monument van nooit verflauwden ijver en volharding ten bate van de instelling, waarvoor hun de zorg was opgedragen, en dat bij waarlijk niet altijd bemoedigende omstandigheden.

De verhouding van het curatorium tot den academischen senaat bleef uiteraard ongewijzigd. Alleen in het artikel omtrent de benoeming van hoogleeraren nam de wet een zinsnede op, die meer de erkenning van een natuurlijke en meestal gevolgde praktijk beduidde dan een nieuwigheid. Art. 51 (nu 86) schrijft voor, dat voor elke te vervullen plaats „door curatoren, de faculteit gehoord, eene met redenen

<sup>1</sup> H. W. Tydeman, *Consideratiën* p. 36. <sup>2</sup> Tydeman t.a.p., Opzoomer, *De hervorming onzer hoogeschole* p. 66, 67; *Verslag over het ontwerp van wet op het hooger onderwijs van 11 Aug. 1870*, *Hand. 1869—1870 B p. 2033*.

omkleede aanbevelingslijst'' aan den minister wordt aangeboden. Art. 235 van het besluit van 1815 gewaagde van geenerlei vereischte medewerking der faculteiten. Het ontwerp Heemskerk van 1868 hield zich daaraan, evenzoo dat van Fock, die echter de voordracht terstond openbaar wilde zien gemaakt. Het ontwerp Geertsema daarentegen wilde het opstellen van de aanbevelingslijst aan den senaat opdragen en den curatoren enkel de lijst met hun advies laten verzenden. Dit had hevige tegenkating gevonden. Mengde men den senaat in de benoeming, werd er betoogd, dan zouden alle euvelen van een bekrompen coteriegeest, het hardnekkig vasthouden aan één bepaalde richting, het voortrekken van leerlingen, ja zelfs de vrees, om door jongeren in de schaduw te worden gesteld, zich doen gelden<sup>1</sup>. Tenslotte is een middenweg bewandeld, en belandde niet de senaat doch de faculteit in den bescheiden casus absolutus van het artikel.

In de opvatting van den aard en het doel van het hooger onderwijs bracht de nieuwe wet meer een gemoderniseerde uitdrukking dan een werkelijke verandering. Het klonk te ouderwetsch, om het hooger onderwijs nog langer met de woorden van 1815 te omschrijven als „zoodanig onderwijs als ten doel heeft, den leerling... tot eenen geleerden stand in de maatschappij voor te bereiden''. Nu werd het „de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt''. Mischien was de vraag, waar het op aan kwam, ook daarin niet volledig beantwoord. Immers er is wel sprake van de vorming der leerlingen tot beoefening der wetenschap maar niet hiervan, of ook een deel van de taak der hoogleraren bestaat in het streven, om zelf wetenschappelijk productief te zijn. De vraagstelling: wat is hooger onderwijs? niet: wat zijn universiteiten? belette, dien kant van de kwestie mede te beantwoorden. In zooverre had de regeering in 1828 de vraag ruimer gesteld, toen zij ter overweging aanbood: „uit welk oogpunt moeten de hooge scholen in den tegenwoordigen tijd beschouwd worden? Zijn zij voornamelijk vereenigingspunten van kennis en wetenschap, werwaarts zij allen zich begeven, die door dorst tot kennis daartoe worden genoopt? Of zijn zij voornamelijk hogere scholen en landsinstellingen, meer bepaaldelijk ten doel hebbende de vorming van bekwame staatsdienaars en staatsburgers?'' Doch terecht was men steeds angstvallig gebleven, het paedagogische element door de

<sup>1</sup> Verslag, Handelingen 1873—1874 B no. 96 p. 28.

erkenning van het zuiver wetenschappelijke in eenig gevaar te brengen. Kappeyne sprak bij de discussiën van 1876 waarschuwend van „een wetenschappelijke ark, waarin van elk soort van geleerden een pracht-exemplaar wordt bewaard”<sup>1</sup>. Welnu, men bleef voor zulk een ark behoed.

Op één gewichtig punt, namelijk dat der faculteit van godgeleerdheid, was het behoudend karakter der wet enkel het resultaat van de onoplosbare moeilijkheden, die een meer radicale oplossing in den weg stonden. Men had zulk een oplossing gewild, maar zag tenslotte geen kans, haar tot stand te brengen. Reeds in 1814 was men zich bewust geweest, dat de gelijkstelling der godsdienstige gezindten voor de wet ook in de regeling van het godgeleerd hooger onderwijs behoorde uit te komen. De commissie van 1814 had meerdere voorstellen tot het instellen van luthersche hoogleraren, ja zelfs een roomsch-katholieke hoogeschool van staatswege, ter overweging gekregen<sup>2</sup>. Toch had men zich ten slotte vergenoegd met de erkenning en bevestiging van historische verhoudingen, die destijds reeds volkomen anachronistisch: de godgeleerde faculteit, die van staatswege opleidt tot leeraren van één bepaald kerkgenootschap: dat der Nederlandsch hervormden. Het ontwerp der commissie van 1849 trachtte de consequentie te trekken, die men in 1815 niet had aangedurfd: het sprak eerst van vier faculteiten als het eigenlijke normale corpus der hoogeschool, voegde daar op grond van de steeds erkende historische rechten een godgeleerde faculteit voor het Nederlandsch hervormde kerkgenootschap aan toe, en bepaalde vervolgens: „Voor alle andere kerkgenootschappen, die het verlangen, worden aan een of meer der hoogescholen, hetzij eene bijzondere faculteit, hetzij een of meerdere leerstoelen opgericht”<sup>3</sup>. Een consequentie op het papier. Want behalve dat het voor den staat de mogelijkheid opende van zich in de zonderlingste verplichtingen te zien gesteld, stond het vast, dat althans één kerkgenootschap, dat der roomsch-katholieken, nimmer van de aangeboden gelegenheid gebruik zou kunnen maken. Opzomer had dan ook de consequentie op radicaler wijze gezocht en de theologische faculteit in zijn ontwerp weggelaten<sup>4</sup>. Dat voorbeeld volgde het eerste ontwerp Heemskerk van 1868<sup>5</sup>. Uit de beoordeeling, die dit voorstel ontving, blijkt, hoe vol deze materie zat met misverstan-

<sup>1</sup> Handelingen 1875—1876 II p. 1104. <sup>2</sup> De Geer, Nieuwe bijdr. v. regtsgel. en wetg. XIX 1862 p. 212—272. <sup>3</sup> Ontwerp van wet enz. 1849 art. 12, 13, 14. <sup>4</sup> Opzomer, De hervorming onzer hoogescholen, 1849 p. 64, 75. <sup>5</sup> Art. 37.



den en tegenstrijdigheid. „Het behoudend ministerie”, riep een ongenoemde in de *Tijdspiegel* uit, „dat zelfs de departementen van eeredienst weer in het leven riep, neemt van de uiterste radicalen den radicalen maatregel over, om de theologische faculteit van de hooge scholen te verbannen. Met dien eenen slag wordt het historisch regt geschonden, het wetenschappelijk karakter der theologie miskend en het staatsbelang gekrenkt. Hooge scholen gesticht ter wille van de theologie, zullen hare moeder uitstooten...”<sup>1</sup>. Toch was het van Heemskerk waarlijk geen roode pluim op zijn deftigen hoed. Hij kon zijn voorstel volkomen rechtvaardigen met een eenvoudig beroep op de grondwet, die de kerkgenootschappen voor de wet gelijk stelt, en op de vrijheid van onderwijs, die hij krachtig voorstond.

Het ontwerp Fock van 1869 had een oplossing gevonden, die sterk doet denken aan het spreekwoord van het kind en het badwater: het liet eenvoudig alle scheiding in faculteiten geheel weg met een uiterst summier beroep op de onverbreekelijke eenheid der wetenschap. In een der afdeelingen gaf men den minister ronduit zijn meening te verstaan, dat hierbij eigenlijk niet deze principieele overwegingen omtrent de eenheid der wetenschap hadden voorgezeten<sup>2</sup>, maar de zucht, om op een gemakkelijke manier van de theologie af te komen.

De opheffing der theologische faculteit was evenwel slechts een zuiver negatieve, op politieke gronden aan te bevelen uitweg. Zij hield geen rekening met het eigenlijk wetenschappelijke argument, dat toch de studie van den godsdienst evenmin als die van het recht aan de universiteit kan worden gemist, noch met het maatschappelijke argument, dat het toch in vele opzichten wenschelijk was, de aanstaande geestelijken academisch te vormen. Kon men niet de theologische faculteit behouden als orgaan voor de beoefening der godsdienstwetenschap in het algemeen? Heemskerk had in 1868 die oplossing na rijp beraad verworpen: zulk een faculteit, meende hij, zou, als zij niet enkel kwijnende, òf een kampplaats van strijdende richtingen worden, òf een gevaarlijke kweekplaats van scepticisme en materialisme. Die gevaren schrikten den minister Geertsema niet af, om deze oplossing te aanvaarden en de „faculteit der godsdienstwetenschap”, eerlijk met dien naam genoemd, in zijn ontwerp op te nemen. Inderdaad: „dat dit onderwijs voor eene zuiver wetenschappelijke behandeling vatbaar is en geheel objectief ge-

<sup>1</sup> *Tijdspiegel* 1868 I p. 475. <sup>2</sup> Over de vraag, in hoeverre men de faculteiten zou kunnen missen, zie het Rapport van de staatscommissie voor de reorganisatie van het onderwijs (Ineenschakelingscommissie) 1910 I p. 711.

geven kan worden'', was niet twijfelachtig. Ook deze oplossing was in haar soort zuiver en afdoende.

Dat erkende Heemskerk, toen hij in 1874 in het gewijzigd ontwerp dezen maatregel van zijn voorganger behield. De conferenties met de commissie van rapporteurs evenwel leidden tot den hopeloozen uitslag, die meer dan iets anders van het ingewikkelde der kwestie getuigde: aanhouden. Daarom gewaagde het artikel, zooals het eindelijk in discussie kwam, wederom van slechts vier faculteiten, evenals in 1868, terwijl art. 13<sup>4</sup> een termijn van vijf jaren stelde, gedurende welken het academisch onderwijs in de godgeleerdheid onveranderd zou blijven. Uitstel van beslissing derhalve.

De behandeling in de Kamer leidde tot het zonderlingste compromis van onverteerde meeningen, dat men zich kan voorstellen. De commissie van rapporteurs stelde een amendement voor, dat aan de vier faculteiten die der godsdienstwetenschap met een bij dien naam passend stel van vakken toevoegde. Daarop stelde het lid Van Naamen van Eemnes een sub-amendement voor, om het woord godsdienstwetenschap te vervangen door godgeleerdheid, en de rij van vakken dien overeenkomstig eenigszins te wijzigen. Dit werd aangenomen. Theologia was gered, maar hoe! Wanneer men de theologische vakken uit art. 63 van 1815: theologia naturalis, kerkelijke historie, gronden der bijbelsche uitlegkunde, dogmatiek, christelijke zedekunde en homiletiek en pastorale wetenschap, vergelijkt met die, welke art. 77 (oorspronkelijk 42) der wet thans voorschrijft, dan blijkt het duidelijk, dat de godgeleerdheid van 1876 het slechts lichtelijk met een kerkelijk sausje overgoten menu is, dat het amendement der commissie van rapporteurs als godsdienstwetenschap opdischte<sup>1</sup>. Het was „het verschijnsel, 't welk wij godsdienst noemen'', niet het onderzoek eener geopenbaarde waarheid, dat aan de geredde faculteit tot object van haar onderzoek en onderwijs werd omschreven<sup>2</sup>. De tegenzin kwam dan ook vooral van streng kerkelijke zijde. „Laat toch onze vrienden in de Tweede Kamer ijveren tegen alle onderwijs van of in godsdienst van staatswege, hoe ook bedekt en vermomd'', schreef Gratama aan Groen van Prinsterer<sup>3</sup>. Had Heemskerk op dit punt een regeling aanvaard, die hem niet kon bevredigen, met alle kracht weerde hij

<sup>1</sup> In plaats van „de geschiedenis der godsdienstwetenschap'' van de commissie kwamen: „de encyclopaedie der godgeleerdheid, de geschiedenis der leer aangaande God en de geschiedenis der godsdiensten in het algemeen''. De overige verschillen zijn zonder belang. <sup>2</sup> E. Kruyf, Afscheidscollege, 1905. <sup>3</sup> 17 Jan. 1876.

zich, toen men de vrijheid van hooger onderwijs buiten dat van rijkswege ook maar eenigszins wilde beperken. Toen een amendement het toezicht op bijzondere scholen van hooger onderwijs wilde opdragen aan inspecteurs, verzette de minister zich tegen elke transactie en dreigde met intrekking der wet.

Tenslotte werden de historische aanspraken der hervormde kerk gehonoreerd met het recht, om twee kerkelijke hoogleraren naast de faculteiten voor de opleiding harer dienaren aan te stellen. In de praktijk echter was dit niet het eenige spoor, dat er van den ouden band tusschen haar en den staat overbleef. Want al sprak de wet van geen enkel ander verband, al was het staatsmonopolie van opleiding tot den dienst der hervormde kerk geheel daaruit vervallen en niemand meer verplicht, van de academische theologie gebruik te maken, de traditie bleef nog lang na 1876 de faculteit der godgeleerdheid aan de rijksuniversiteiten als een instituut ten behoeve van één kerkgenootschap behandelen.

De afwijkingen, die de wet van 1876 ten opzichte van het stelsel van 1815 aanwijst, kunnen over het algemeen beter begrepen worden als remediën tegen oude gebreken dan als het uitvloeisel van nieuwe beginselen. Zoo geschiedde de afschaffing van buitengewone hoogleraren met de erkende bedoeling, een mogelijke terugkeer van de regeeringspraktijken te verhoeden, waarover vroeger zoo dikwijls was geklaagd: de aanstelling van buitengewone hoogleraren uit zuinigheid in gevallen, waar een gewoon hoogleeraar noodig was. De lectoren, die aan de oude wet niet geheel en al onbekend waren geweest<sup>1</sup>, werden thans als 't ware, zonder verhooging van hun rang, in de open plaats der slagorde gecommandeerd, wat aan hun ambt een tweeslachtigheid verleende, die kwalijk in de bedoeling van den wetgever kon hebben gelegen. Ook het weren der emeriti uit senaat en faculteit zag waarschijnlijk in den grond op minder gunstige ervaringen met het oude systeem opgedaan. De wet van 22 Mei 1905 heeft die beide bepalingen weer ongedaan gemaakt. De benoeming tot het onderwijs in bepaalde vakken, die art. 53 (88) voorschreef in plaats van het oude stelsel der onderlinge verdeling in de faculteit, was begrijpelijk, indien men zich herinnert, tot welke ongewenschte vormen van concurrentie dit somtijds aanleiding had gegeven. In nauw verband hiermee stond de afschaffing der collegegelden, en deze weer met die der testimonia en van den verplichten studiegang. Hoewel de afschaffing der collegegel-

<sup>1</sup> K.B. 2 Aug. 1815, art. 76, 137, 146, 147, 158.

den onmiddellijk een der principieelste vragen van de verhouding van den staat ten opzichte van het onderwijs betrof, waren de motieven, die in de Kamer werden vernomen toch bijna alle van negatieve aard: de wensch tot reguleering der geheel onvoldoende jaarwedden was hoofdzaak; daarnaast waren het de kleinere en grootere euvelen, die aan het systeem verbonden waren, alles overwegingen van tamelijk mesquinen aard: de vrees, dat professoren colleges onnoodig zouden splitsen terwille van het honorarium, de scheeve verhouding, wanneer dit feitelijk niet voor genoten onderwijs doch terwille van een getuig-schrift werd betaald, in het algemeen wat men het vernederende van het stelsel noemde. Het vond echter ook warme verdedigers, zoo op principieele gronden als om de heilzame werking ervan <sup>1</sup>.

Op al deze en nog op andere punten werd in 1876 nog verder dan in 1815 was geschied, afgeweken van de oude gebruiken en instellingen, zooals zij gedurende eeuwen aan de universiteiten van de Germaansche landen gegroeid waren. In Duitschland hadden veel van die instellingen, die men hier opruimde: buitengewone hoogleeraren, onderlinge ver-deeling der vakken, collegegeldensysteem, het enkelvoudig doctoraat in elke faculteit, zich vruchtbaar ontwikkeld. Er werden in 1876 in de Kamer dan ook wel stemmen gehoord, die op de voortreffelijke resul-taten van het Deutsche stelsel wezen, en waarschuwden voor het ver-breken der universitaire traditiën <sup>2</sup>. Een der weinige stappen, die men in de Deutsche richting deed, was de toelating van privatdocenten.

Van meer principieelen aard dan de genoemde punten waren twee van de belangrijkste nieuwheden der wet: de verplaatsing van de propaedeuse naar het gymnasium en de splitsing der doctoraten. Beide bezegelden den afstand van een eerwaardig en geliefd ideaal: dat der algemeene humanistische beschaving. De geschiedenis van ons hooger onderwijs sedert 1815 was één langdurig bewijs geweest, dat reeds des-tijds die voor allen gelijke vorming van den waren geletterde, die „eenen geleerden stand in de maatschappij” zou bekleeden, een ver-ouderd droombeeld was geweest. Thans verdween de laatste band, die de faculteiten der letteren en der natuurwetenschappen nog aan de oude artes liberales had verbonden. Zij hielden op, de propylaeën van den tempel te zijn. De natuurwetenschappelijke voorbereiding der

<sup>1</sup> Sanders, Proeve van een wetsontwerp tot regeling van het hooger onderwijs, 1874; Mr Levy in N. Rotterd. Courant van 29 Juni 1875; Des Amorie van der Hoeven en Haffmans stelden een amendement ten gunste van het collegegeldensysteem voor, Hand. 1875—1876, p. 1233. <sup>2</sup> Des Amorie van der Hoeven, Handelingen 1875—1876, p. 1236.

medici toch was iets geheel anders dan het oude ideaal der algemeene propaedeuse. Het kon als een gezond en weldoordacht opgeven van verouderde denkbeelden worden beschouwd, dat men de universiteit onthief van haar taak van paedagogische vorming van den beschaafden jonkman. Uit diezelfde erkentenis, dat er geen algemeen humanistische cultuur als norm en ideaal meer mogelijk was, sproot echter ook een maatregel voort, die minder gelukkig kon heeten: de splitsing der doctoraten. Hier scheen het eer een kleingeestige angst voor het ongeregelde en een miskennis van den waren aard der moderne wetenschap, die deze oplossing hadden geïnspireerd. Het veld der wetenschap was onafzienbaar geworden; derhalve bakende men het af in perkjes en zette keurige hekjes: het mocht anders den armen leerling eens duizelen en hem verwarren. Hij kon in letteren en natuurwetenschappen de studieprogramma's zorgvuldig omljnd en gescheiden vinden: Klassieke, Nederlandsche, Semitische, Indonesische letteren, wis- en sterrekunde, wis- en natuurkunde, scheikunde, plant- en dierkunde, aard- en delfstofkunde, alles afzonderlijke doctoraten. Maar och, wat bleef er veel mooi en vruchtbaar land buiten de perkjes! Alle grensgebieden, waar juist zooveel te doen viel, bleven van den arbeid der Nederlandsche universiteiten zoo goed als verstoken. Op den dag zelven, dat de nieuwe wet in werking trad: 1 October 1877, voerde professor Tellegen het woord op *Mutua Fides* bij den kroegjool na afloop van de serenade. In het buffet stonden een aantal tropheeën: het 'moeren' was destijds nog in de mode. Een daarvan droeg het opschrift: „Het is verboden buiten de paden te gaan enz". Dat werd Tellegen's tekst. Zie, zeide hij, dat is een spreuk voor den vader van een weeshuis, maar niet voor studenten. „Gij, mijne heeren, gaat buiten de paden en baant u nieuwe!"<sup>1</sup>

Juist had de wetgever de paden zoo soliede omheind, dat er haast geen overklimmen aan was.

Van die zucht tot afbakenen was bijkans de moeder der vrije wetenschappen, *Philosophia* zelve, het slachtoffer geworden. Het tweede ontwerp Heemskerk vermeldde nog in zijn laatsten staat geen doctoraat in de wijsbegeerte, en de vijfde faculteit heette die der letteren zonder meer. Eerst bij de behandeling werd het doctoraat in wijsbegeerte ingelascht en achter 'faculteit der letteren' 'en wijsbegeerte' aangehaakt, omdat er niets tegen was. Toch bleef de filosofie zoo

<sup>1</sup> Jaarboek der rijksuniversiteit te Groningen 1885—1886 p. 28 en mondelinge mededeelingen.

goed als uitgeworpen; niemand werd meer tot de studie ervan verplicht. De generatie, die de wet van 1876 heeft gemaakt, had met haar afgedaan. Uit vrees van al te veel splitsing en scheiding had men naast het doctoraat der Nederlandsche letterkunde geen doctoraten voor geschiedenis of moderne philologie ingesteld, waardoor deze wetenschappen zeer ernstig werden geschaad. Een poging, in 1879 gedaan, om althans een doctoraat in geschiedenis in het leven te roepen, mislukte.

Het is een bedenkelijk teeken van het opportunistisch karakter der wet, dat de zoogenaamde ineenschakelingscommissie van 1903 op zoovele punten, waar de wetgever van 1876 meende een noodwendige oplossing te vinden en met het verleden te moeten breken, den wensch van terugkeer tot het oude, zij het ook in gewijzigden vorm, heeft uitgesproken.

Bij de regeling van het voorbereidend hooger onderwijs en de toelating tot de universiteit had het oude ideaal der klassieke vorming behouden, wat het aan de universiteit zelve verloor. De twee amendementen, die de studie van geneeskunde en natuurwetenschappen voor de leerlingen der hogere burgerschool wilden openstellen, en dat van Van Houten, die hetzelfde ook ten aanzien van de studie der staatswetenschappen wenschte, werden verworpen. De splitsing van het onderwijs der gymnasia na de vierde klasse was de eenige erkenning van de rechten der natuurwetenschappelijke opleiding, die achterna nog verworven werd, maar de leerlingen der hogere burgerschool kwamen slechts door de achterdeur van de artsenwet de universiteit binnen, en dat alleen voor de geneeskunde.

De effectus civilis bleef, behalve voor geneeskundigen, als van ouds verbonden aan zuiver academische examens en diploma's. De meening omtrent het al of niet wenschelijke van staatsexamens had tusschen 1868 en 1876 een eigenaardige curve gevolgd. Het eerste ontwerp Heemskerk van 1868 wilde het candidaatsexamen voor de faculteit, het doctoraal voor een commissie laten afleggen. Fock liet in verband met de prijs-gave der faculteiten alle academische examens geheel varen: het staatsexamen zou hoogtij vieren. Maar reeds Geertsema was teruggekeerd tot het systeem: academische examens en graden, waarvan de wet nader de uitwerking kan bepalen, en zoo noodig staats-examens daarnevens, met de bedoeling echter, dat de wet in vele gevallen de academische getuigschriften als voldoende waarborg tot de bevoegdheid voor ambten en bedieningen zou aanmerken. In 1876 ging

men nog een stap verder: de bevoegdheden, aan de academische graden verbonden, werden terstond in de wet op het hooger onderwijs zelf uitgesproken.

In overeenstemming hiermee bleef ook het bevorderingsrecht tot de universitaire studiën in beginsel aan de gymnasiën, zij het dan ook onder meer toezicht dan voorheen.

De juristen verloren het voorrecht, dat zij sedert 1840<sup>1</sup> genoten hadden, van op stellingen te mogen promoveeren: in 1895 kregen zij het terug<sup>2</sup>, en maakten er een ruim en dankbaar gebruik van. Van 218 promotiën in de rechtswetenschap te Groningen tusschen 1896 en 1913 geschiedden slechts 20 op een dissertatie.

De prijsvragen en de beurzen, in 1843 door de regeering opgeheven, en sedert 1851 en 1853 hersteld (de prijsvragen alleen als persoonlijke mildheid des Konings), werden weder in de wet opgenomen en geheel van rijkswege bekostigd. De liefhebberij in het beantwoorden der prijsvragen bleek echter niet bijster groot.

De derde Dinsdag<sup>3</sup> in September, waarop art. 46 (nu 81) en 80 (115) voor de rijksuniversiteiten de overdracht van het rectoraat en het verslag der lotgevallen door den rector vaststelden, gaf te Groningen minder aanstoot dan te Leiden en Utrecht. Hier kon men den dies natalis der universiteit toch niet op den eigenlijken datum in Augustus vieren, en had de overdracht plaats omtrent 10 October, zoodat de vervroeging daarvan met eenige weken niet veel verschil maakte.

Tenslotte begroef men het Latijn als academische taal. Dat wil zeggen: art. 80 (vroeger 45) laat het nog altijd eershalve voortgaan: „De lessen worden gegeven in het Latijn of in het Nederlandsch”. Het Latijn als algemeene taal van het onderwijs had in de Kamer nog een enkelen warmen verdediger gevonden. Er was zelfs een lezing voorgesteld, die welbeschouwd nog minder vrijheid liet om van het gebruik van het Latijn af te wijken, dan art. 66 van het besluit van 1815<sup>4</sup>. Maar zij had geen bijval gevonden. De tijden waren voorbij.

<sup>1</sup> K.B. van 30 Juni 1840 no. 3. — Art. 107 van het K.B. van 1815 luidde: „Losse stellingen zullen niet aangenomen worden”. <sup>2</sup> K.B. van 26 April 1895 no. 77. Het kon zonder wetswijziging, aangezien de examens en promoties bij het K.B. van 4 Juni 1878 waren geregeld. <sup>3</sup> Sedert 1900 de derde Maandag, Wet van 9 Juli 1900, Stbl. no. 113, art. 3. <sup>4</sup> Amendement Saaymans Vader, Hand. 1875—1876 p. 1211.

X

UITBREIDING EN OPBLOEI

1877—1914

Toen het op de uitvoering der wet aankwam, bleek aanstonds, hoe weinig van harte velen zich bij de beslissing van 1876 hadden neergelegd. De nieuwe wet vond alom, behalve misschien te Groningen, afkeuring, en het was duidelijk, dat de grondtoon in dat oordeel was: vier universiteiten zijn teveel voor Nederland. Sommigen voorspelden uit de scherpe concurrentie aan minstens eene een spoedigen dood. Er was echter in die stemming een onderscheid tegenover die van 1870 tot 1876: het verzet gold thans volstrekt niet meer bepaaldelijk Groningen, maar evengoed den anderen, behalve het onkwetsbare Leiden. Toen het ministerie Heemskerk in het laatst van 1877 had plaatsgemaakt voor dat van Kappeyne, en deze zich dus geplaatst zag voor de taak, de uitvoering der wet, door zijn voorganger flink ingeleid, voort te zetten, wenschte hij een overzicht te hebben van wat er tot verdere volmaking van het hooger onderwijs noodig zou zijn, en verzocht daarom aan curatoren der drie rijksuniversiteiten een beredeneerd voorstel omtrent de beste verdeling der leervakken, het aantal der benodigde leerstoelen, de behoeften aan hulppersoneel, de noodige uitbreiding van gebouwen en inrichtingen enz. <sup>1</sup> Dit lokte natuurlijk vrij hooge eischen uit, hoewel het moet worden gezegd, dat Groningen, blijde over het behoud van zijn bestaan en de aanvankelijke vermeerdering van personeel, die het reeds had gekregen, zeer bescheiden was in de aanvragen, die het als dringend beschouwd wilde zien. De totale kosten van hetgeen na aftrek van het niet strikt onmisbare voor alle rijksuniversiteiten tezamen in eens werd gevraagd, beliepen ongeveer twee en een half miljoen <sup>2</sup>. De volksvertegenwoordiging schrok geweldig. De financiële toestand des lands was niet gunstig. Onmiddellijk klonk bij het afdeelingsonderzoek der begrooting voor 1879 weer het oude liedje: *scientia post nummos!* opheffen: één, liever twee! Laat de minister zich toch niet gebonden achten aan de fouten en zwakheden van zijn voorganger! <sup>3</sup> De minister zag zich genoodzaakt, den aanval te bestrijden met het niet zeer waardige argument,

<sup>1</sup> Minister van binnenlandsche zaken aan Cur. 31 Dec. 1877 afd. 5 letter S, gedrukt bij Hubrecht t.a.p. II p. 284. <sup>2</sup> Tegenwoordig bedraagt het budget *jaarlijks* ongeveer 3 miljoen. <sup>3</sup> Handelingen 1878—1879. Verslag over hoofdstuk I p. 4, V p. 7.



dat opheffing van één of twee universiteiten geen dadelijke bezuiniging zou zijn. Het leek wel, of men in de jaren van 1836 of 1849 was teruggekeerd, toen dit argument ook had moeten dienen.

In de volgende jaren keerden de kreten, maar zwakker, nog af en toe terug. Een motie Schaepman van 12 December 1882, waarin de wenschelijkheid van beperking van het getal der universiteiten werd uitgesproken, lokte eenige gedachtenwisseling in de Kamer en eenige brochures uit, maar kwam niet in behandeling. Later gewende men er aan, en lette er minder op, als nog een enkele maal eens een stem zich verhief.

De vermeerdering der leerstoelen aan de Groningsche universiteit en de geleidelijke aanvulling en verbetering der hulpmiddelen, waarmede in 1877 begonnen werd, mocht waarlijk een wederopbouw heeten. Het sprak vanzelf, dat niet dadelijk alle wenschen, hoe bescheiden ook, konden worden vervuld. Sommige der behoeften, die de senaat in zijn adviezen aan curatoren van 1876 en 1878 constateerde, hebben thans nog geen bevrediging gevonden; er waren er trouwens ook bij, die in lateren tijd weer op den achtergrond zijn geraakt.

Bij dien wederopbouw viel aan curatoren een arbeid ten deel, die aan het gewicht van hun college een vermeerdering gaf, welke nog nauwelijks kon worden voorzien door de Kamerleden, die in de voorgaande jaren gering over hun nuttigheid hadden gedacht. Het juiste evenwicht te vinden tusschen de verlangens der verschillende faculteiten, zoodat die voorgingen, welke het meest ten achter waren, en geene te kort kwam, en vooral de behartiging van al de eischen van materieele uitbreiding, die spoedig aan de orde kwamen, was een taak, die wel het best was toevertrouwd aan een afzonderlijk college. De wet wees niet langer den burgemeester der universiteitsstad in die hoedanigheid als curator aan, en eischte niet langer eenigen stand in de maatschappij. Bij de voorbereiding der wet was de wensch uitgesproken, dat voortaan de regeering niet langer het curatorschap als 't ware aan eenige bepaalde ambten zou verbinden. Niettemin bleven ten opzichte van Groningen uit natuurlijke oorzaken de traditiën van vroeger bijkans ten volle gehandhaafd. In 1877 werd het zittend curatorium, zoover dat mogelijk was, bevestigd. Met één uitzondering hadden de achtereenvolgende burgemeesters van Groningen ook voortaan zitting in het college: Mr B. van Royen (1873–1893)<sup>1</sup>, Jhr Mr J. Ae. A. van Panhuys (burgemeester van Groningen

<sup>1</sup> De jaren van het curatorschap, niet van den ambtsduur als burgemeester enz..

1880-1883), Mr S. M. S. Modderman (1893-1900), Jhr Mr E. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer (sedert 1900). Op een enkel jaar na waren twee der plaatsen ingenomen door de commissarissen des konings in Groningen en in Drente: Mr L. graaf van Heiden Reinestein (1867-1882), Jhr Mr J. Ae. A. van Panhuys (1883-1893), Mr C. C. Geertsema (sedert 1894); voor Drente Mr J. L. G. Gregory (1871-1883), Mr C. Pynacker Hordijk (1885-1888), Jhr Mr P. J. van Swinderen (1888-1903), Mr. J. Linthorst Homan (sedert 1904). Ook bleef het gewoonte, in één lid als 't ware de provincie Friesland te doen vertegenwoordigen: Jhr Mr J. Ae. A. van Panhuys (1877-1880), Mr U. H. Huber (1889-1894), Mr W. J. van Welderen baron Renegers (1894-1901), Mr H. Binnerts (sedert 1901). De vijfde plaats is steeds bekleed door Groningers of oud-Groningers, die uit eenigen hoofde aan de universiteit verknocht waren: Mr W. de Sitter (1862-1888), Mr J. H. Geertsema (1883-1893), Jhr Mr J. R. van Iddekinge (1894-1902), Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman (sedert 1903). In aanmerking genomen, dat het curatorschap een functie is, waartoe men uit den aard der zaak niet op jeugdigen leeftijd geroepen wordt, heeft het Groningsche curatorium zich sedert 1877 gekenmerkt door een groote mate van stabiliteit. Die stabiliteit in leiding en beheer is van de heilzaamste gevolgen voor de universiteit. Dat voordeel werd nog verhoogd door het feit, dat meer dan een curator in vroeger jaren als secretaris bij het college met de zaken der universiteit vertrouwd was geraakt: Mr J. H. Geertsema was secretaris geweest van 1845 tot 1866, Mr B. van Royen van 1866 tot 1873, Jhr Mr P. J. van Swinderen van 1873 tot 1877. De taak van den secretaris wies onder de nieuwe wet buitengemeen. Zij werd van 1878 tot 1888 vervuld door Jhr Mr W. H. de Savornin Lohman, van 1888 tot 1896 door Mr J. A. Tellegen. Daarna werd voor dit ambt iemand gevonden, die bereid was, er zich ten volle aan te wijden, er zijn levenswerk van te maken: Mr B. ten Bruggen Cate (sedert 1896). Sedert 1904 heeft het college van curatoren geen enkele verandering ondergaan. De president-curator Mr C. C. Geertsema bekleedt die functie nu reeds meer dan 10 jaren, die van curator 20 jaren. De secretaris heeft reeds een ambtsondervinding van bijna 18 jaren.

Wie de ontwikkeling der universiteit sedert de wet van 1876 gadeslaat, zal het verwijt, door Moleschott in 1848 tot de Nederlandsche curatoria gericht, dat zij als louter juristen (te Groningen waren alle curatoren en hun secretarissen sedert 1878 meester in

de rechten) de belangen der natuur- en geneeskundige wetenschappen niet verstonden, niet kunnen herhalen. Uit het nu volgende zal dit blijken.

De faculteit der godgeleerdheid telde sedert 1866 maar drie leden meer. Overeenkomstig haar wensch, in 1876 geuit <sup>1</sup>, werd haar een vierde leerstoel voor de oud-testamentische vakken toegevoegd, en wel doordat Valeton, die sedert 1845 in de litterarische faculteit het Hebreeuwsch en de Israëlitische antiquiteiten had gedoceerd, in 1877 overging naar de theologische faculteit voor Israëlitische letterkunde, uitlegging van het Oude Testament en geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst. De vijfde leerstoel, dien de faculteit in 1878 naar aanleiding van de vraag van minister Kappeyne zeer noodig achtte <sup>2</sup>, gewerd haar noch toen noch later. Het stelsel der oude wet, waarbij de vakken onderling naar ieders aanleg en geschiktheid werden verdeeld, had bij alle voordeelen van vrijheid en ruimte het onmiskensbare nadeel, dat in den loop der tijden de vakken soms wonderlijk onsystematisch over de personen verdeeld raakten, en dat het niet altijd doenlijk was, daarin weer verandering te brengen, als er nieuwe personen optraden. De theologische faculteit leed er zeer aan, en uitte daarom in 1878 ook den wensch naar een logischer scheiding der vakken in een wijsgeerige of systematische groep, een historische groep en een critisch-exegetische groep. Niettemin is de eenige verandering, die sedert 1877 in de bestaande verdeeling is gebracht, uit een oogpunt van systeem een reformatio in peius geweest. De vakken van J. Cramer, in 1884 naar Utrecht vertrokken, die in 1886 na de korte ambtsvervulling van den vroeg gestorven S. S. de Koe ten deel vielen aan C. H. van Rhijn, waren alle historisch-philologische vakken van nauw verwanten aard: oud-christelijke letterkunde, geschiedenis van het christendom en dogmengeschiedenis. Toen echter in 1892 Van Bell aftrad wegens het bereiken van den zeventigjarigen leeftijd, werd de geschiedenis van het christendom losgemaakt van die der christelijke dogmata en de oud-christelijke letterkunde, om aan Van Bell's opvolger H. U. Meyboom te worden toebedeeld, terwijl Van Rhijn het meer strikt theologische vak: uitlegging van het Nieuwe Testament verwierf.

In de godsdienstige richting der theologische faculteit te Groningen kwam sedert de nieuwe wet weinig verandering. Vroeger is reeds gezien, hoe kort vóór 1877 de oude Groningsche school had plaatsge-

<sup>1</sup> Acta senatus 1876, 14 Juni bijlagen. <sup>2</sup> Adviezen bij Hubrecht t.a.p. III p. 97.

maakt voor een meerderheid van ethisch-orthodoxe richting, terwijl één leerstoel door een modern theoloog was ingenomen. Die verhouding werd nog ten gunste der orthodoxie versterkt doordat Valeton, te voren voor Hebreuwsch in de litterarische faculteit, in 1877 overging tot de theologische voor de oud-testamentische vakken. Na zijn emeritaat werd deze leerstoel van 1884 tot 1907 ingenomen door G. Wildeboer, thans wordt hij bekleed door L. H. K. Bleeker. De verdeeling der leerstoelen over verschillende richtingen bleef bewaard, toen Is. van Dijk in 1883 Lamers verving bij diens vertrek naar Utrecht, en werd sindsdien tot nu toe stationair: in drie der van rijkswege bestaande theologische leerstoelen is de ethische-orthodoxe, in één de moderne richting vertegenwoordigd. Op Van Rhijn (1886-1913) volgde J. de Zwaan, op Meyboom (1892-1913) J. Lindeboom.

De beide kerkelijke hoogleraren, die in 1878 van wege de Nederlandsch hervormde kerk werden aangesteld, vermeerderden de kleurschaal der faculteit met enkele schakeeringen. In de synode wist bij die gelegenheid de Groningsche richting nog meer dan eene overwinning te bevechten: hier plaatste zij den zoon van den stichter, C. P. Hofstede de Groot, naast wien E. F. Kruyf een strengere rechtzinnigheid vertegenwoordigde. Later veranderde de verhouding tusschen de beide kerkelijke leerstoelen slechts tijdelijk: de leerstoel van De Groot, na de bijna ephemere verschijning van W. C. van Manen in 1884, jaren lang ingenomen door den modernen kerkhistoricus J. Reitsma (1885-1902), wordt sedert diens dood bekleed door W. Mallinckrodt, in wien nogmaals de evangelische richting, die het meest van alle de Groningsche traditiën voortzet, aan het woord kwam, terwijl de synode als opvolger van Kruyf, die in 1905 het emeritaat verwierf, weder mannen van strenger richting aanwees: eerst A. J. Th. Jonker (1905 tot 1909), daarna A. van Veldhuizen, sedert 1910.

Naast de faculteit der theologie onderging die der rechtsgeleerdheid de minste verandering. Het was alsof de belangstelling der regeering zich ook van de wereldlijke helft der normatieve geesteswetenschappen afkeerde, of althans, dat zij voor de ontwikkeling daarvan een belangrijke vermeerdering der krachten voorloopig onnoodig achtte. De juridische faculteit te Groningen had in 1878 ter voldoening aan de ministerieele aanvraag eerst een schets ontworpen van een ideaal en systematisch ingerichte faculteit, waarin de tot haar kring behorende leervakken over tien leerstoelen zouden zijn verdeeld. Onmiddellijk daarop liet zij echter haar bescheiden verlangens omtrent het hoog noo-

dige volgen. Reeds in 1877 was de faculteit vermeerderd met een vijfden hoogleeraar, in den persoon van J. Fresemann Viëtor, die van Gratama de encyclopaedie der rechtswetenschap, van Tellegen de staathuishoudkunde en statistiek overnam, en het vroeger niet voorgeschreven vak der staatkundige geschiedenis nog daarbij kreeg. Was daarmee Tellegen, die eenmaal zelf met Gratama den last van Star Numan had gedeeld, eenigermate ontlast, de nieuwe docent was nu terstond weer tot bezwijkens toe beladen. De faculteit verzocht derhalve, dat hij van de encyclopaedie en staatkundige geschiedenis mocht worden ontheven, en drong voorts aan op voorziening in het onderwijs van oud vaderlandsch recht, dat door de wet werd voorgeschreven. Verder beschouwde zij als wenschelijk maar aan deze universiteit niet strikt noodzakelijk het onderwijs in koloniaal recht, internationaal privaatrecht en kerkrecht. Geen dezer wenschen vond inwilliging. Het getal der hoogleeraren bleef tot 1910 tot vijf bepaald. De eisch, dat aan elke universiteit het oude vaderlandsche recht zou worden gedoceerd, bleef in de wet staan, maar de aanstelling van een hoogleeraar daarvoor of de opdracht van het vak aan een der aanwezigen had voor Groningen nimmer plaats <sup>1</sup>. Bij tusschenpoozen is de gelegenheid tot studie van dit vak geopend geweest door privaatsdocenten.

Er had in de rechtsgeleerde faculteit sedert 1877 nog al eens wisseling van vakken plaats, en ook van personen. Alleen de combinatie wijsbegeerte van het recht, strafrecht en strafvordering bleef langen tijd bewaard in de handen van Gratama's opvolgers, J. Domela Nieuwenhuis (1884-1906) en J. Simon van der Aa (sedert 1906). Tot tweemaal toe verwisselde de docent van het burgerlijk recht, het handelsrecht en de burgerlijke rechtsvordering deze taak met die van het Romeinsche recht. Voor Diephuis kwam in 1887 N. K. F. Land, voor Modderman in 1882 H. L. Drucker. Toen de laatste Groningen voor Leiden verruild had, en P. Pet in 1890 de opengevallen plaats bezette, kreeg deze het burgerlijk recht enz., terwijl Land het Romeinsche recht voor zijn rekening nam. Na den dood van Land in 1903 verhuisde Pet op zijn beurt naar het Romeinsche recht, en kreeg C. O. Segers (1903-1907) de genoemde vakken. Op soortgelijke wijze wisselde het onderwijs in volkenrecht en encyclopaedie eenige malen tusschen de hoogleeraren van het staatsrecht en van de staathuishoudkunde. Het pro-

<sup>1</sup> Zie Jaarboek der rijksuniv. te Gron. 1881-1882 p. 25, 1882-1883 p. 28, 1884-1885 p. 27. Op de begrooting voor 1883 werd voor Groningen een hoogleeraar voor oud vaderlandsch recht aangevraagd; de post werd geschrapt.

fessoraat in het staatsrecht c.a. vertoont sedert 1877 een zeer merkwaardige eigenaardigheid, namelijk de buitengewone aantrekkingskracht, die Leiden op de bekleeders daarvan uitoefent. Wij zagen vroeger, hoe Tellegen daaraan in 1877 weerstand wist te bieden, doch geen van de drie, die hem opvolgden, deelde die trouw aan Groningen. Tellegen werd in 1885 opgevolgd door zijn leerling J. Oppenheim, bij zijn vertrek naar Leiden in 1894 vervangen door H. Krabbe, die in 1908 naar Leiden vertrok. Krabbe's opvolger W. J. M. van Eysinga vertrok naar Leiden in 1912. Ph. Kleintjes is vooralsnog te Groningen gebleven.

De leerstoel, waarvan de staathuishoudkunde het hoofdvak uitmaakt, was na Viëtor's vroegen dood van 1881 tot 1891 bezet door P. W. A. Cort van der Linden, daarna door W. A. Reiger (1891-1908), sedert 1909 door C. A. Verrijn Stuart.

Reeds in 1878 oordeelde de faculteit inzonderheid de vereeniging van burgerlijk recht, handelsrecht en burgerlijke rechtsvordering in één hand te veel, en overwoog zij theoretisch de meest aanbevelenswaardige splitsing, zonder echter op de uitvoering daarvan aan te dringen. Hoewel sedert dien die aandrang herhaaldelijk werd gehoord, kwam eerst in 1913 langs een eigenaardigen omweg een splitsing tot stand. J. Kusters aanvaardde nog in 1908 de volle taak, die Segers had gehad. In verband met het streven der Vereeniging voor hooger landbouwonderwijs werd in 1910 een buitengewoon professoraat voor agrarisch recht ingesteld, waartoe de secretaris dier vereeniging, I. B. Cohen, werd benoemd. Zijn ambt werd in 1913 veranderd in dat van een gewoon hoogleeraar, waarop hij, naast het agrarisch recht, van Kusters een deel van het burgerlijk recht, van Simon van der Aa de wijsbegeerte van het recht en van Verrijn Stuart de encyclopaedie overnam. Op de staatsbegrooting voor 1914 wordt voor Groningen aangevraagd een buitengewoon hoogleeraar in het Romeinsch-Hollandsch recht.

Twee eigenaardigheden zijn in de geschiedenis der juridische faculteit sedert 1877 bijzonder opmerkenswaardig. In de eerste plaats het groot aantal der functionarissen, die Groningen voor een andere universiteit verruilden: behalve Oppenheim, Krabbe en Van Eysinga verloor Groningen nog Drucker aan Leiden, Cort van der Linden aan Amsterdam, terwijl enkele anderen eens of meermalen een roep naar elders afsloegen. Men kan er een bewijs in zien van den goeden kijk der regeering en haar raadgevers bij haar Groningsche benoemingen, of van de gunstige werking van Groningen als milieu van wetenschappe-

lijke ontwikkeling, in ieder geval is het een eer voor de faculteit en een verschijnsel, waar Groningen niet te zeer om moet treuren. In de tweede plaats is opmerkelijk, hoevelen er, direct uit Groningen of indirect, uit de academische afgetrokkenheid in het praktische leven zijn teruggekeerd: Oppenheim in den raad van state, Cort van der Linden tot tweemaal in een ministerie, Drucker in de Tweede Kamer, Segers in den hoogen raad. Dit ligt eenigszins in den aard der rechtsgeleerde loopbaan: van alle beoefenaren der wetenschap is bij ons te lande de jurist de eenige, voor wien de universiteit niet een soort elyseum is. Even eigenaardig voor de leden dezer faculteit is het bekleeden van gewichtige permanente of tijdelijke functies naast het professoraat, als het lidmaatschap der grondwetscommissie van 1883 door Tellegen, het voorzitterschap van de commissie voor statistiek door Verrijn Stuart, het lidmaatschap der Rijnvaartcommissie door Van Eysinga en der staatscommissie voor het jachtrecht door Kusters, eindelijk het algemeen secretariaat der Internationale penitentiaire commissie door Simon van der Aa, tengevolge waarvan onze universiteit de eer geniet, het bureau en de bibliotheek dezer internationale instelling in haar gebouw te herbergen.

De medici zagen van hun denkbeeld omtrent een welbezette geneeskundige faculteit, zooals zij het in 1876 en 1878 voor oogen hadden, op den duur meer verwezenlijkt dan de juristen. Hier was het meest te hervormen, en hier is het meest veranderd. Vroeger werd behandeld, hoe de vijf geneeskundige leerstoelen, die hier sedert 1865 bestonden, gedurende de laatste jaren vóór de nieuwe wet alle op een na door nieuwe titularissen waren bezet <sup>1</sup>. W. M. H. Sänger had in 1867 Halbertsma vervangen op den leerstoel voor obstetrie en gynaecologie, die twee jaar te voren was afgescheiden van het veelomvattende professoraat, dat Baart de la Faille nederlegde. D. Huizinga volgde in 1870 zijn leermeester Van Deen op; H. W. Middendorp kwam in 1871 in plaats van F. Z. Ermerins voor anatomie en pathologie, H. A. Kooyker werd in 1873 benoemd voor interne geneeskunde, toen Rosenstein naar Leiden overging. Alleen Hissink Jansen vertegenwoordigde nog de vroegere bezetting. In 1877 werd het getal der hoogleeraren van vijf op zeven gebracht: J. P. van Braam Houckgeest kwam voor anatomie, terwijl Middendorp de algemeene pathologie en pathologische anatomie behield. A. P. Fokker trad op voor de nieuw gevormde combinatie van hygiene, geneeskundige politie en gerechtelijke geneeskunde,

<sup>1</sup> Hierboven p. 247.

pharmacognosie en pharmacodynamiek. Kort daarop bedankte Jansen wegens gezondheidsredenen, waarop men, evenals in 1865 Rosenstein voor de inwendige kliniek, thans ook voor chirurgie zich tot een Duitscher wendde, om de toestanden in de uitwendige kliniek, die door Jansen's zwakke gezondheid tamelijk verwaarloosd waren, grondig te hervormen. J. R. Ranke (1878-1887) vervulde de verwachtingen, die men van hem koesterde, volkomen; het werk, dat Rosenstein in de andere afdeeling had verricht, werd aangevuld.

De faculteit bepaalde haar wenschen thans tot een leerstoel in oogheelkunde en de scheiding der geneesmiddelleer van de hygiene en aanverwante vakken. Daarnaast noemde zij zes vakken, „die, waar de plaatselijke omstandigheden gunstig zijn, door even zoovele specialiteiten behooren gedoopt te worden”<sup>1</sup>, doch op wier bezetting zij niet dadelijk aandrong. Het waren: psychiatrie, kinderziekten, keel- en oorheelkunde, tandheelkunde, geschiedenis der geneeskunde en militaire genees- en heelkunde.

Voor ophthalmologie werd overeenkomstig het advies van curatoren<sup>2</sup> in 1879 een lector benoemd in den persoon van M. E. Mulder, die in 1877 als privaat docent in dat vak was toegelaten. Hij werd in 1890 als hoogleeraar in de faculteit opgenomen, en in 1913 na zijn aftreden opgevolgd door J. van der Hoeve. De afscheiding der geneesmiddelleer van de hygiene had niet plaats, ook niet, toen A. Klein in 1907 Fokker opvolgde. Een leerstoel voor psychiatrie werd ingesteld in 1903 en ingenomen door E. D. Wiersma. Voor keel-, neus- en oorheelkunde en voor kinderziekten konden sedert de wet van 1905 buitengewone hoogleeraren worden aangesteld: W. Schutter (1907) en G. Scheltema (1909). Zodoende is het aantal der medische hoogleeraren in den loop eener eeuw geklommen van 3 (1815, tijdelijk 4 van 1818 tot 1831) tot 4 (1851), 5 (1865), 7 (1877), 8 (1890), 9 (1903), 10 (1907), 11 (1909). Daarnaast fungeert sedert 1893 K. Kooy als lector voor physische en chemische diagnostiek. Verwisselingen van vakken kwamen in deze faculteit onder de nieuwe wet niet voor. Van haar personeel uit 1878 is niemand meer in functie. Ranke, Van Braam, Middendorp, Sanger, Kooyker, Huizinga en Fokker kregen opvolgers respectievelijk in J. A. Korteweg, chirurgie (1887-1889), J. W. van Wijhe, anatomie (1889), R. A. Reddingius, pathologische anatomie (1894), A. S. G. Doderlein, obstetrie en gynaecologie (1 Mei tot 1 September 1897), K. F. Wenckebach, interne geneeskunde

<sup>1</sup> Hubrecht t.a.p. III p. 99-100. <sup>2</sup> Ib. p. 116.



(1901-1911), H. J. Hamburger, physiologie en histologie (1901), A. Klein, hygiene etc. (1907); de leerstoelen voor chirurgie, obstetrie en interne geneeskunde werden voor de tweede maal herbezet door C. F. A. Koch (1889), G. C. Nijhoff (1898) en A. A. Hijmans van den Bergh (1912).

De belangrijkste uitbreiding viel bij de uitvoering der nieuwe wet ten deel aan de faculteit der wis- en natuurkunde. Haar wettelijke sterkte was in 1815 voor Groningen bepaald op vier leden. Tengevolge van Enschedé's overplaatsing bij de opheffing van het athenaeum van Franeker had het getal sedert 1843 vijf bedragen. Van die vijf leerstoelen stamde er een uit de oude facultas philosophica van vóór 1815: het professoraat in wis- en natuurkunde met inbegrip der sterrekunde, waarin R. A. Mees in 1868 J. W. Ermerins was opgevolgd. De hogere wiskunde was tot 1868 in Enschedé's handen geweest, die ze later verzuimd had voor de lagere. De leerstoel voor scheikunde, sedert Van Kerckhoff's vertrek naar Utrecht bekleed door R. S. Tjaden Modderman (1869), was in 1815 uit de medische faculteit losgemaakt. De beide overige leerstoelen waren de scheppingen van de organisatie van 1815: het professoraat in natuurlijke historie (feitelijk reeds in 1814 opgericht) en dat der landhuishoudkunde. Het eerste bekleedde H. J. van Ankum, die in 1872 Salverda vervangen had, het tweede, waarin reeds gaandeweg de botanie hoofdzaak was geworden, hoewel Van Hall nooit de aanraking met de landhuishoudkunde geheel had laten varen, werd sedert 1871 ingenomen door P. de Boer. Aan de vijf bestaande werden in 1877 en 1878 vier nieuwe leerstoelen toegevoegd. Mees mocht zijn deel wiskunde afstaan aan H. J. Rink. Toen Enschedé in 1881 emeritus werd, en de lagere wiskunde bij het einde van den overgangstermijn uit het academisch onderwijs kon verdwijnen, werden de beide wiskundige professoraten zuiver gescheiden. P. H. Schoute (1881-1913), Enschedé's opvolger, kreeg de analytische, beschrijvende en hogere meetkunde, terwijl Rink voortaan (tot zijn vroegen dood in 1883) de hogere stelkunde, differentiaal- en integraalrekening en de theorie der functiën onderwees. Rink werd opgevolgd door F. de Boer (1884-1909). Thans bekleedt F. Schuh (1909) het ambt van De Boer en J. A. Barrau (1913) dat van Schoute.

De astronomie, tot dusver een aanhangsel van het oude professoraat der wis- en natuurkunde, kreeg een afzonderlijk vertegenwoordiger in J. C. Kapteyn.

De aard- en delfstofkunde werd gescheiden van de natuurlijke his-

torie en opgedragen aan F. P. J. van Calker, zoodat de leerstoel van Van Ankum voortaan alleen de dierkunde mitsgaders de vergelijkende ontleedkunde en physiologie betrof. Van Calker trad af in 1911 wegens het bereiken van den zeventigjarigen leeftijd, en werd opgevolgd door zijn leerling J. H. Bonnema; Van Ankum werd bij zijn heengaan in 1907 vervangen door J. F. van Bemmelen.

De artsenijsbereidkunde en vergiftleer werd losgemaakt van de chemie; P. C. Plugge werd voor de eerste vakken aangewezen.

Landhuishoudkunde kende de wet van 1876 niet meer; P. de Boer, later J. W. Moll (1890) konden zich tot de plantkunde bepalen. Het is zeker opmerkelijk, dat Moll, zij het ook in andere vormen, de oeconomische traditiën van Uilkens en Van Hall in de latere jaren weer met zooveel ijver heeft opgevat.

De wijze, waarop de philosophische faculteit terstond in 1877 door splitsing van vakken werd uitgebreid, droeg waarlijk het karakter van een weloverwogen en weluitgevoerden opbouw in den zin van de natuurlijke evolutie der exacte wetenschappen. Het was om zoo te zeggen de tweede overwinning der natuurwetenschap: in 1815 eischte zij een afzonderlijke faculteit, in 1876 kon zij even trotsch het leeuwendeel der hervormingen, of liever het inhalen van den achterstand, voor zich opeischen. Geen wonder dan ook, dat deze faculteit bij het antwoord op de ministerieele vraag van 31 December 1877 zich het meest voldaan betoonde. Met uitzondering van een leerstoel in physische aardrijkskunde en meteorologie waren de vier genoemde nieuwe professoraten alles wat zij in 1876 als noodig had opgegeven<sup>1</sup>; zij waren thans of reeds vervuld of toegezegd. Hoewel de faculteit een waarlijk systematische en in alle opzichten doeltreffende verdeeling der vakken over 12 leerstoelen meende te moeten ontwerpen, bepaalde zij haar wenschen tot eenige verschikkingen van minder gewicht en één lectoraat, en beklagde zich niet ernstig, dat de physische aardrijkskunde bij de mineralogische wetenschappen bleef ingedeeld, de meteorologie bij de physica en de mechanica bij de astronomie.

Een nieuwe vermeerdering verwierf de philosophische faculteit, toen in 1895 C. H. Wind als lector in de mathematische physica en physische chemie optrad, een leerling van H. Haga, die in 1886 Mees was opgevolgd. Van den aanvang af hoopte men dat lectoraat spoedig te zien omgezet in een professoraat. Doch eerst nadat Wind in 1902 Groningen had verlaten wegens zijn benoeming tot hoofddirecteur van

<sup>1</sup> Acta senatus 1876 Juni 14 bijlage.

het Koninklijk Nederlandsch meteorologisch instituut, werd aan den lang geuiten wensch gehoor gegeven: J. D. van der Waals Jr aanvaardde in 1903 het professoraat in mathematische physica en physische chemie. Deze vermeerdering zou echter in dien vorm niet blijvend zijn. Modderman's opvolger, de chemicus A. F. Holleman (1893–1905), nam een benoeming te Amsterdam aan; daarop belastte zich J. F. Eykman, die sedert Plugge's dood in 1897 de pharmacie had gedoceerd, met de scheikunde, terwijl C. van Wisselingh Eykman's oude plaats innam (1906). Een lector voor scheikunde werd Eykman toegevoegd in J. Böescken (1906), na diens vertrek F. M. Jaeger (1908). Toen nu echter in het laatst van 1908 ook Van der Waals te Amsterdam werd benoemd, maakte het professoraat in mathematische physica etc. opnieuw plaats voor een lectoraat, aan L. S. Ornstein toevertrouwd (1909), terwijl daarentegen Jaeger tot gewoon hoogleeraar der chemie werd bevorderd.

De faculteit der letteren en wijsbegeerte stond sinds lange jaren op haar wettelijk peil van vijf leerstoelen. Vier daarvan dateerden reeds uit den tijd vóór 1815: die in algemeene geschiedenis, in Latijn en Grieksch, in wijsbegeerte en in Oostersche talen. De vijfde was het professoraat in Nederlandsche taal- en letterkunde en welsprekendheid, in 1815 ingesteld. Aan dit laatste was reeds sedert lang ook het onderwijs in vaderlandsche geschiedenis verbonden. In de reeks van vakken, die de wet van 1876 in art. 42 opsomde als aan elke universiteit moettende worden onderwezen, was er maar een, dat tot dusverre niet vertegenwoordigd was geweest, n.l. de politieke aardrijkskunde. Ook de splitsing der doctoraten volgens art. 83 in Klassieke, Semitische, Nederlandsche en Indonesische letterkunde gaf nog niet aan, in hoeverre de faculteit zou moeten worden uitgebreid, want al zeide laatstgenoemd artikel uitdrukkelijk, dat al deze doctoraten verkrijgbaar waren aan 'de universiteiten', art. 43 noemde een aantal van de daartoe toch zeker vereischte vakken onder die, welke slechts aan minstens één universiteit vertegenwoordigd moesten zijn, en het was de vraag, hoe men deze uitspraken zou willen rijmen.

Allereerst werd nu de leerstoel voor de klassieke talen in tweeën gesplitst. Francken, die met het in werking treden der nieuwe wet naar Utrecht vertrok, kreeg twee opvolgers: E. Baehrens voor het Latijn, Tj. Halbertsma Jzn, voor het Grieksch. Door Valeton's overgang naar de theologische faculteit werd een nieuwe hebraïcus noodig, als hoedanig F. J. van den Ham optrad. Een hoogleeraar voor vaderlandsche

geschiedenis was reeds beloofd; in 1878 kwam daarvoor P. L. Muller, die evenwel ook de geheele algemeene geschiedenis van Middeleeuwen en Nieuweren Tijd van Hecker moest overnemen, en spoedig nog de politieke aardrijkskunde bovendien. Hecker, voortaan alleen voor oude geschiedenis, vormde dus met Van der Wyck en Moltzer thans de oude garde. Inmiddels had het academisch statuut van 1877 door de nadere uitwerking van de studieprogramma's aan de faculteit zeer hooge eischen gesteld. Dat de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen archipel tot Leiden beperkt zou blijven, was een uitgemaakte zaak, waarover niemand zich kon beklagen. Toevallig zou de nieuwbenoemde hebraïcus Van den Ham zeer wel in staat zijn geweest, om indien het gevraagd was, de examens der Semitische letterkunde in hun geheel af te nemen. Men kon dus niet zeggen, dat het doctoraat in de Semitische taal- en letterkunde te Groningen niet verkrijgbaar was. Evenzoo stond de filosoof voor de gansche wijsbegeerte. Doch voor de graden in de Klassieke en de Nederlandsche letterkunde, die natuurlijk hier geregeld zouden worden gevraagd, werden van iedereen kundigheden gevorderd, wier verspreiding men zeer bezwaarlijk aan de aanwezige hoogleraren zou kunnen opdragen. Voor het klassieke deel zat de moeilijkheid enkel in de geschiedenis van de ontwikkeling der Grieksche en Romeinsche kunst; voor het vak der zoogenaamd Nederlandsche letterkunde waren de moeilijkheden veel grooter. Want een prijzenswaardig streven naar een waarlijk solieden grondslag van moderne philologie en linguïstiek had hier in de exameneischen ongeveer de gansche germanistiek, de vergelijkende Indogermaansche taalwetenschap en het Sanskrit ingevoerd. Hoe moest aan die eischen worden voldaan, niet alleen door de studenten, maar allereerst door de hoogleraren?

De faculteit was door de wet zelve genoodzaakt, om aan het theoretisch schema, waarin zij een scheiding ontwierp in drie groepen van philologische, historische en wijsgeerige vakken, zooals die over vijftien leerstoelen zouden kunnen worden verdeeld<sup>1</sup>, onmiddellijke eischen toe te voegen. Ondanks de aanwinst van twee hoogleraren moest zij terstond vragen: een leerstoel voor archaeologie en kunstgeschiedenis en een voor Sanskrit en vergelijkende taalwetenschap. Hoe kon zij anders aan de taak, die het academisch statuut haar oplegde, voldoen? Bovendien werd een scheiding van de Nederlandsche en algemeen Germaansche taal- en letterkunde over twee hoogleraren

<sup>1</sup> Hubrecht t.a.p. p. 102.

niet zonder reden wenschelijk geacht. Immers men had Moltzer, nu hij de vaderlandsche geschiedenis verloor, eenvoudig met het Gotisch, Middelhoogduitsch en Angelsaksisch belast. De kunstgeschiedenis was voorloopig aan den latinist en den graecus toevertrouwd, terwijl voor Sanskrit en vergelijkende taalwetenschap, ten spijt der wet, niemand stond aangewezen. Dat deze onbevredigende voorloopige toestand gaandeweg heeft plaatsgemaakt voor eene, waarbij juist de taalwetenschap en Germaansche philologie te Groningen op den voorgrond zijn geraakt en uitstekend vertegenwoordigd, is het resultaat van een vrij samengestelde ontwikkeling. Wat de kunstgeschiedenis betreft, is er nooit verandering gekomen, en eerst het feit, dat C. W. Vollgraff, die in 1908 H. J. Polak (1894–1908) als graecus opvolgde, tevens als archaeoloog voor dit gedeelte van zijn taak berekend was, heeft dit vak althans voor een deel tot zijn recht doen komen.

Anders ging het met de rest der genoemde wetenschappen. De wet van 1876 noemde in art. 43 onder de vakken, die aan tenminste een der universiteiten moesten worden onderwezen, de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche taal- en letterkunde. De Groningsche faculteit had reeds in dat jaar haar oog laten vallen op de Romaansche philologie<sup>1</sup>. Men wist evenwel, dat de uitvoering van deze zinsnede van art. 43, bij den gebleken tegenzin tegen de eischen der nieuwe wet, van de regeering voorloopig niet kon worden verwacht. Het was de gemeente Groningen, die thans, al spoorde de regeering niet meer zoo als een veertig jaren eerder de steden tot meewerking aan de universitaire belangen aan, het initiatief nam, om aan de Groningsche universiteit deze leerstoelen gevestigd te krijgen. De raad stond jaarlijks *f* 6000 toe tot honorarium van twee privaat-docenten der moderne talen. Op voordracht van curatoren werd B. Sijmons toegelaten als privaat-docent voor Hoogduitsch en Engelsch, terwijl men voor Fransch in onderhandeling trad met een jong Franschman, Pierson geheeten, die nog te Parijs zijn studiën moest voltooien (privaat-docenten zonder doctoralen titel laat de wet niet toe). De colleges van Sijmons maakten opgang; ook was het duidelijk, dat hij meteen zou kunnen voorzien in het onderwijs van de linguïstische en Germanistische vakken, die de wet voor de studie der Nederlandsche letteren eischte. Zoo werd in 1881 bereikt, dat Sijmons als hoogleeraar in de vergelijkende taalwetenschap, de Germaansche in het bijzonder, het Gotisch, Angelsaksisch, Middelhoogduitsch en de Hoogduitsche taal- en letterkunde werd aangesteld.

<sup>1</sup> Acta senatus 1876 Juni 14 bijlage.

Het Sanskrit kreeg hij nog op den koop toe. Eerlang volgden nu, dank zij de ijverige bemoeiingen van curatoren, ook de romanist en de anglist. In 1884 kwam A. G. van Hamel voor het Fransch, twee jaar daarna J. Beckering Vinckers (1886–1891) voor het Engelsch. Bovendien kreeg ook Moltzer bij zijn vertrek naar Utrecht in 1882 een opvolger in W. L. van Helten, die de beoefening der Nederlandsche taal- en letterkunde hoofdzakelijk in Germanistische richting leidde, zoodat de moderne linguïstiek en philologie te Groningen vollediger vertegenwoordigd waren dan ergens anders in Nederland.

Het academisch statuut gebood het onderwijs in de beginselen van het Sanskrit. Men riep om een sanskritist, maar vergeefs; waar hem te vinden? Het werd aan Sijmons, daarna aan Van Helten opgedragen, tot dat in 1889 J. S. Speyer, die voor Latijn Bachrens opvolgde, de studie van het Oud-Indisch ten volle, en meer dan de wet het voorschreef, tot haar recht kon laten komen. Later, toen J. van Wageningen den leerstoel voor het Latijn innam, die door Speyer's vertrek als sanskritist naar Leiden openkwam (1903), belastte zich na eenige onzekerheid over de vervulling van het Sanskrit de anglist J. H. Kern met die taak, die in 1901 K. D. Bülbring (1893–1900) was opgevolgd. Hiermee stond weer een vermeerdering van het doceerend personeel der moderne talen in verband. De drie professoraten, waarin Groningen iets bezat, dat de andere universiteiten misten, werden uit den aard der zaak het toevluchtsoord voor de velen, die zich een academische opleiding in de moderne talen door de enge grenzen der wet ontzegd zagen, en voor de middelbare examens studeerden. Met groote toewijding trachtten de professoren van hun ambt te maken, wat de wet slechts ten halve gedoogde: een kweekplaats van wetenschappelijke studie der moderne philologie. De eischen, die zulk een streven met zich bracht, waren voor één docent voor elk der drie talen veel te zwaar. Een lector voor het praktische gedeelte en de beoefening der nieuwere litteraturen was het bescheidenste, waarmee men genoeg kon nemen. De volgorde, waarin deze werden verworven, was die, waarin ook de drie professoraten waren gesticht. Voor Nieuw-hoogduitsch trad in 1900 H. Pol als lector op; in 1911 opgevolgd door H. H. Breuning; in 1903 voor Fransch C. E. M. Pernot. Hem verving in 1906 F. J. M. Laurentie, dezen in 1907 Mej. M. E. Loke. Toen Kern nu het Sanskrit naast zijn hoofdtaak, de Engelsche philologie, voor zijn rekening nam, kreeg hij ter verlichting een lector voor het Nieuw-engelsch nevens zich: A. E. H. Swaen (1905–1913),

thans na diens vertrek als hoogleeraar naar Amsterdam J. A. Falconer.

De veranderingen in de bezetting der leerstoelen dezer faculteit, voorzoover zij nog niet ter sprake kwamen, zijn sedert 1877 geweest als volgt: U. Ph. Boissevain volgde in 1887 Hecker op, die nog lange jaren zijn emeritaat genoot; in 1912 kwam voor Boissevain, die naar Amsterdam overging, G. W. Weber. Voor Van der Wyck, dien Groningen aan Utrecht verloor, kwam op den leerstoel der filosofie in 1890 G. Heymans. Als hebraïcus kwam na den dood van Van den Ham (1877-1912) F. M. Th. Böhl (1913). Van Hamel werd opgevolgd door J. J. Salverda de Grave (1907), Van Helten door A. Kluyver (1911). De leerstoel voor geschiedenis heeft een soortgelijke eigenaardigheid vertoond als die van het staatsrecht: achtereenvolgens verlieten hem voor Leiden P. L. Muller (1878-1883), P. J. Blok (1884-1894), K. H. Th. Bussemaker (1895-1905). Sedert 1905 wordt hij ingenomen door J. Huizinga.

Droeg de vermeerdering der filosofische faculteit meer het karakter van een, zij het ook bescheiden, toch welberaamde en systematische uitbreiding, bij de litterarische faculteit bleef veel meer overgelaten aan de toevallige mogelijkheden van combinaties van vakken, die de aanleg en opleiding der beschikbare personen aanbood. De ontwikkeling der studiën in een bepaalde richting is in deze faculteit in hooge mate van de personen afhankelijk geweest.

Alles tezamen onderging het getal der leerstoelen, de kerkelijke leerstoelen en de lectoraten inbegrepen, een vermeerdering van 22 tot 33 in de jaren 1877 en 1878, en sindsdien een geleidelijke tot 47 in 1913<sup>1</sup>.

Velen koesterden in 1876 groote verwachtingen van het toen nieuw ingevoerde stelsel van privaat-docenten, dat hier te lande eertijds zulk een hardnekkige bestrijding had gevonden. Afgescheiden van die verwachtingen opende de toelating van privaat-docenten voor het minst de mogelijkheid van een ruimere universitaire ontplooiing en van de geregelde ontwikkeling van wetenschappelijke krachten. Zonder twijfel heeft de maatregel zeer heilzame vruchten gehad en verdient nu nog de uitbreiding van het systeem van privaat-docenten alle aanbeveling. Dit neemt niet weg, dat men bij een blik over de jaren 1877 tot 1914 van een bevredigend welslagen niet kan spreken. Groningen zal waarschijnlijk in dit opzicht van de andere universiteiten, behalve Amsterdam, niet sterk verschillen. Een bloeiend instituut is bij ons het pri-

<sup>1</sup> 37 gewone hoogleeraren, 2 kerkelijke, 3 buitengewone, 5 lectoren.

vaat-docentschap tot nu toe niet geworden. Het ligt geenszins aan de instelling zelf, laat staan aan den ijver of de bekwaamheid van hen, die zich de hier niet bijzonder aanlokkelijke taak hebben getroost, doch aan het feit, dat het geheele stelsel der privaat-docenten, zooals het in Duitschland aan de universiteiten is opgegroeid, zoozeer in oorzakelijk verband staat, eenerzijds met de meerdere rekbaarheid en uitzetbaarheid van de academische wetenschap in Duitschland, anderzijds met de daar bestaande academische carrière, dat het, van die voorwaarden beroofd, hier niet den rechten bodem heeft gevonden, om zich bloeiend te ontwikkelen.

In het geheel hebben te Groningen van 1878 tot 1914 29 personen de *venia legendi* verworven. Bij de theologische faculteit heeft zich nimmer tot dusver een privaat-docent aangemeld, althans niet met gevolg. In de juridische faculteit bepaalt hun getal zich over al die jaren tot drie. De faculteiten der wis- en natuurkunde en der letteren en wijsbegeerte, zoo bij uitstek aangewezen voor de expansie der gedoecerde wetenschappen langs dezen weg, hebben er zes en vijf gehad voor en na. De geneeskundige faculteit spant met vijftien verreweg de kroon. Slechts in één jaar vermeldt het jaarboek geen enkelen privaat-docent, n.l. in den cursus 1882 tot 1883. Van de drie, waarmede men hier in 1878 begon, waren twee reeds in de eerste jaren als professor en lector in het van rijkswege bezoldigde corps opgenomen. Van 1885 tot 1888 zijn er twee, dan volgt een stijging tot 1892, waarin het getal op zeven komt; daarna schommelt het 12 jaar lang tusschen vier en vijf, totdat in 1905 het hoogste tegelijk aanwezige getal van elf wordt bereikt, voornamelijk alweer door de medische faculteit. Sedert dien tijd is vijf het laagste cijfer geweest, in 1913 was het tien.

Wat de vakken aangaat, die hier door privaat-docenten zijn onderwezen, in de medische faculteit zijn het: diagnostiek (Dr A. O. H. Tellegen 1878-1880), oogheelkunde (Dr M. E. Mulder 1878), verloskunde (Dr J. Meesten Oever 1881), physische diagnostiek (Dr K. Kooy 1883-1892), hygiene (Dr Ch. H. Ali Cohen 1888-1892), keel- en neusheelkunde (Dr W. Schutter 1889-1905), orthopaedie (Dr S. B. Ranneft 1889-1904), chirurgie (Dr J. Rotgans 1892-1893), psychiatrie (Dr E. D. Wiersma 1897-1901), maag- en darmziekten (Dr P. C. Romkes 1905 enz.), physische therapie (Dr D. de Vries Reilingh 1905 enz.), toepassingen der chemie op medisch gebied (Dr A. W. Visser 1905 enz.), bacteriologie (Dr A. M. F. H. Philipse 1905 enz.), chirurgische anatomie (Dr W. Noordenbos 1905-1907), gerechtelijke



geneeskunde (Dr T. S. Steenhuis 1911 enz.). In de filosofische faculteit: speciale onderwerpen uit de astronomie (Dr W. de Sitter 1901-1908, Dr H. A. Weersma 1909-1912), id. uit de mathesis (Dr F. Schuh 1905-1907), palaeontologie en geologie (Dr H. G. Jonker 1905), recepteerkunde (Dr L. M. van den Berg 1912 enz.), microscopische anatomie (Dr D. de Lange jr 1913 enz.). In de litterarische faculteit: Hoogduitsch en Engelsch (Dr B. Sijmons 1878-1880), Oudnoorsch (Dr R. C. Boer 1894-1899), de historische hulpwetenschappen (Dr M. Schoengen 1904 enz.), de Nederlandsche letterkunde der 19e eeuw (Dr C. G. N. de Vooy 1912 enz.), de wijsbegeerte (Dr H. J. F. W. Brugmans 1913). In de juridische faculteit: oud vaderlandsch recht (Mr S. Gratama 1885-1894, Mr J. G. C. Joosting 1912 enz.), notarieel en fiscaal recht (Mr F. van der Tuuk 1890-1907).

Het privaats-docentschap is hier te lande niet de normale kweekplaats voor het professoraat geworden. Niettemin heeft het die rol toch wel eenigermate vervuld. Van de 29 personen, die te Groningen de venia docendi verwierven, zijn er tot nu toe 9 later professor geworden (waarvan 5 te Groningen) en 2 lector. Daarbij moet in aanmerking worden genomen, dat velen van die 29 nog slechts kort in functie zijn geweest en dus dat getal nog kunnen vermeerderen.

De aanwas van het overige academische personeel: assistenten en ambten, staat in onafscheidelijk verband met de uitbreiding der materiele hulpmiddelen. Die uitbreiding uitvoerig te verhalen, ligt niet meer binnen het bestek van deze historische inleiding. De tegenwoordige staat der universiteit, zooals hij hierachter staat beschreven, behelst in zich zelf de geschiedenis van de ontwikkeling der laatste veertig jaren. Hier volge dus enkel een vluchtig algemeen overzicht. Vroeger stonden wij herhaaldelijk stil bij lange, soms vruchteloze onderhandelingen van curatoren en landsregeering over nietige bouwwerken en kleine verbeteringen in het materieel, terwijl wij thans in enkele bladzijden den bouw van tal van werkplaatsen en gehoorzalen moeten schetsen, die het onroerend toebehoor der universiteit meer dan vertienvoudigd hebben. Maar die ongelijke uitvoerigheid heeft niet haar oorzaak hierin, dat onze historische waardeering geringer is geworden: het zijn de tijden zelf, die veranderd zijn. De kleine werken van vroeger waren voor ons historisch belangrijk, omdat elk een effort beduidde van allen, die er bij betrokken waren: curatoren, regeering, zelfs stadsbestuur en staten provinciaal. De afstand der Broerkerk, de stichting van het academiegebouw van 1850, de bouw van het

eerste physiologisch laboratorium zijn alle époquemakend in den letterlijken zin des woords. Het jongste tijdperk daarentegen maken alle nieuwe gebouwen tezamen, niet elk voor zich.

Bij het in werking treden der nieuwe wet beschikte de rijksuniversiteit te Groningen over de volgende gebouwen en inrichtingen. Voor eerst het academiegebouw, waarin behalve de gehoorzalen gevestigd waren het museum voor natuurlijke historie in de geheele bovenverdieping van het frontgebouw, het chemisch laboratorium beneden en het physisch laboratorium boven in den westelijken zijvleugel. In den academietaun stond sedert 1866 het physiologisch laboratorium. Van den grond van het Minderbroederklooster had de universiteit dat gedeelte behouden, waar in 1864 het nieuwe bibliotheekgebouw was opgericht. De hortus in de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat was sedert de 17e eeuw niet van plaats veranderd. In het ziekenhuis in Munnekeholm was, gelijk vroeger verhaald is, het rijk slechts de derde deelhebber naast stad en provincie. Daarachter grensden de gebouwen der anatomie met het front aan de Schuitemakerstraat gelegen. Eindelijk was er nog het oude corps de garde op den hoek van Oude Boteringstraat en Loopende Diep, dat zijn bestemming van dans- en schermzaal verwisseld had voor die van bergplaats van landhuishoudkundige instrumenten. Het stond thans weer tot nieuw gebruik open.

Aan de verschillende inrichtingen waren in 1877 in het geheel vijf assistenten verbonden, waarvan vier bij de medische faculteit, namelijk voor anatomie, physiologie, in- en uitwendige geneeskunde, en één bij de philosophische, voor chemie. Aan niet-wetenschappelijk gevormd hulp- en dienstpersoneel waren er, behalve de twee pedellen, twee bedienden bij de medische faculteit, van wie de een tevens concierge was van het physiologisch laboratorium en de ander bij drie hoogleeraren diensten deed<sup>1</sup>. Voor het overige waren de medische hoogleeraren aangewezen op de diensten van het gewone hulppersoneel in het ziekenhuis, die niet altijd tot hun beschikking waren. Bij de philosophische faculteit waren drie beambten met den titel van amanuensis, namelijk voor physica, chemie en zoölogie. De custos van het museum van natuurlijke historie was tevens concierge van het academiegebouw. Aan den hortus was nevens den hortulanus één vaste knecht, verder dagarbeiders verbonden, aan de bibliotheek een amanuensis en een schrijver. Tezamen dus twaalf beambten.

De wenschlijst van 1878 sprak allereerst van de behoefte aan een

<sup>1</sup> Hubrecht t.a.p. III p. 117.

nieuw ziekenhuis. Die klacht werd sedert jaren vernomen. Verder werden gevraagd: laboratoria voor pathologische anatomie, hygiene, pharmacie, physica, mineralogie en een sterrewacht, alsmede enkele verbeteringen aan bestaande gebouwen en een bescheiden vermeerdering van personeel.

In verband met de oprichting van een afzonderlijken leerstoel voor mineralogie en geologie werd nu allereerst in 1878 de mineralogische verzameling uit het museum van natuurlijke historie overgebracht naar het oude corps de garde. Daarbij bleek, dat zij vrij wel in staat van verwaarloozing verkeerde. Hoewel Van Swinderen zich indertijd ook voor de mineralogie wel had geïnteresseerd, was reeds bij de overbrenging der natuur-historische collecties naar het nieuwe academiegebouw in 1850 een groot deel ongedetermineerd op de zolders gedeponneerd; kort na zijn dood waren zelfs kostbare fossielen uit de verzameling Camper op last van de regeering naar het museum van Teyler's genootschap te Haarlem verzonden, om niet terug te keeren, zeer tegen den zin van Claas Mulder. Van Calker vond dus heel wat werk te doen in het uit monumentaal oogpunt merkwaardige, maar zeer onherbergzame en gebrekkige gebouwtje, dat hij van den beginne af slechts als voorloopig onderdak kon aanvaarden <sup>1</sup>.

De eerste maal, dat onder de nieuwe wet een nieuw gebouw voor de Groningsche universiteit zou worden gezet, ontstak er een storm, zoo geweldig als er ooit een in een glas water heeft gewoed. De overgang van oude toestanden op nieuwe brengt licht verwickelingen mee. De botanicus P. de Boer bewoonde nog de oude ambtswoning bij den hortus in de Rozenstraat. Daarnaast had het rijk een perceel aangekocht, dat wel geschikt was tot het stichten van een pharmaceutisch laboratorium. Tengevolge van een misverstand meende men, dat De Boer gaarne de ambtswoning zou verlaten, en werd er besloten, het woonhuis voor den bouw van het laboratorium gedeeltelijk af te breken. De Boer kreeg aanzegging, binnen zekeren tijd zijn huis te ontruimen, wat hij volstrekt niet wilde, niet zoozeer nog omdat het rijk hem nog geen vergoeding had toegezegd voor het gemis van het oude emolument, dat de wet thans niet meer kende, als om de verwijdering van zijn arbeidsveld, den hortus. De regeering van haar kant had het oude streven, alles op een goedkoopje te doen, nog niet geheel

<sup>1</sup> Acta senatus 1852 Nov. 19; Van Swinderen, Aanteekening uit zijne papieren, 1850; Van Calker, Mitteilungen aus dem Min. Geol. Inst. d. Reichs-Univ. zu Groningen I, 1905 S. 24 ff., Toespraak bij de opening van het nieuwe min. geol. inst. 1901.

afgeschud. Het geschil liep zeer hoog, half Nederland werd er in gemengd: verschillende ministers en secretarissen-generaal, alle philosophische faculteiten, de koninklijke akademie van wetenschappen <sup>1</sup>. Tenslotte gaf de regeering toe en bouwde behalve het pharmaceutisch laboratorium voor De Boer een nieuwe en betere woning in den hortus aan de zijde der Nieuwe Kijk in 't Jatstraat <sup>2</sup>. Bij de fata van 1880-1881 sprak de rector van de beide nieuwe gebouwen, alsof er niets gebeurd was.

Die ondervindingen hadden der regeering den lust tot verder bouwen wel kunnen laten vergaan. Gelukkig was dit niet het geval. Het laboratorium voor de hygiene was reeds in de maak; in 1883 werd het gebouwd op de plek ten Westen van het academiegebouw, waarvan men de bebouwing indertijd, toen er sprake was van de bibliotheek en van het physiologisch laboratorium, had tegengehouden uit vrees voor de onderschepping van het licht in den westervleugel van het academiegebouw. Tot dusver waren het nog de oude academische terreinen, door aankoop afgerond of uitgebreid, waarvan het rijk op deze wijze gebruik maakte.

De eerste laboratoriumbouw op de nieuwe buitenstrook, die rondom de stad door de ontmanteling was vrijgekomen, was die van het natuurkundig laboratorium aan den Westersingel, ingewijd op 7 Mei 1892. Mees had reeds herhaaldelijk op verbetering van den toestand aangedrongen; het laboratorium in het academiegebouw was ten eenemale onvoldoende. Kamerlingh Onnes deed er proeven in een hondenhok <sup>3</sup>. De nieuwe bouw, die Haga's wenschen zou bevredigen, gaf te Groningen een sensatie, die later, nu de rijkswerken voor academisch gebruik gedurende tal van jaren haast onafgebroken zijn vermeerderd, niet meer zou worden waargenomen. Toen hoorde het publiek voor het eerst van vast gefundeerde pijlers en algeheel ijzervrije afwerking <sup>4</sup>. Ook het uiterlijk van het gebouw (de rijksbouwkunst was destijds in een gothieken draai), gaf aanleiding tot de zonderlingste commentaren.

De wijze, waarop de astronomie te Groningen ondanks het uitblijven van een voldoende observatorium tot haar recht is gekomen, heeft iets buitengewoon treffends. Reeds vóór de algemeene wenschijs, op minister Kappeyne's verzoek ingediend, hadden curatoren 16 Februari

<sup>1</sup> Een verzameling van meer dan 80 brieven en eenige gedrukte stukken, alle op deze zaak betrekking hebbende, is beland in de universiteitsbibliotheek te Groningen.

<sup>2</sup> Geen ambtswoning evenwel, doch van het rijk gehuurd. <sup>3</sup> Jaarboek der kon. akademie van wetenschappen 1888 p. 81. <sup>4</sup> H. Haga, Toespraak bij de inwijding van het fysisch laboratorium, 7 Mei 1892 (niet in den handel).

1878 een plan van een sterrewacht, door den pasbenoemden hoogleeraar ontworpen, met een krachtige aanbeveling ingezonden. In den loop van den volgenden cursus kreeg Kapteyn toegestaan... f 250 voor een kijker en f 200 voor andere instrumenten. De praktische astronomie moest bij gebrek aan hulpmiddelen weer van de series lectionum worden geschrapt. Verstoken van een eigen verblijf, vond de astronoom gastvrijheid in het physiologisch, later in het physisch laboratorium, waar hij zich bij gebrek aan een observatorium wel moest bepalen tot het onderzoek van fotografisch materiaal, dat juist toen in de astronomie zulk een groote beteekenis begon te krijgen. In het begin van 1896 werd hem als werkplaats het tijdelijk aan zijn bestemming onttrokken regeeringshôtel ingeruimd<sup>1</sup>. Vergeefs had Kapteyn, toen aan een volledig uitgeruste sterrewacht niet te denken bleek, erop aangedrongen, dat althans een deel der praktische astronomie, met name de sterrenphotografie, te Groningen een passende uitrusting zou krijgen. Hij bleef ook hier aangewezen op het verwerken van elders gewonnen materiaal. En ook het ruime huis in de Boteringestraat zou niet zijn definitief terrein van werkzaamheid zijn. In den cursus 1903-1904 werd hij eruit verdreven. Het regeeringshôtel werd opnieuw betrokken door den commissaris der koningin; inmiddels was het oude corps de garde, laatstelijk mineralogisch-geologisch laboratorium, vrijgekomen. Daarheen vertrok thans Kapteyn met zijn rekenaars. Bij den herbouw van het academiegebouw in 1907-1909 werden voor de astronomie eenige vertrekken bestemd in het gelijkvloersche gedeelte, waarin voor metingen vaste fundeeringen werden aangebracht. De ingebruikneming van die lokalen werd echter verschoven, in verband met de te wachten ontruiming van het voormalige physiologisch laboratorium, waar hij in de eerste jaren een onderkomen had gevonden, en dat hij nu in zijn geheel mocht betrekken in Juni 1913. Wat al zwerftochten! welk een zich behelpen! En niettemin is de Groningsche universiteit misschien door geen ding zoo over de wereld bekend als door haar beteekenis op astronomisch gebied. Wanneer de jonge Kapteyn in 1878 zijn sterrewacht gekregen had, zou hij misschien toch de richting zijn ingegaan, die zijn onderzoekingen hebben genomen, zou wellicht Groningen's naam toch verbonden zijn geworden aan de *Cape Photographic Durchmusterung* en het werk op Mount Wilson. Of moet men er de Nederlandsche regeering voor danken, dat zij door

<sup>1</sup> J. C. Kapteyn, Openbare les bij de opening van het sterrenkundig laboratorium te Groningen, 16 Jan. 1896, Groningen 1896.

weloverwogen spaarzaamheid den Groningschen astronoom in die banen heeft geleid?

Onder de instellingen, die ten gevolge van de uitvoering der nieuwe wet belangrijke uitbreiding eischten, kwam natuurlijk de bibliotheek in de eerste plaats. Aanvankelijk was het te doen om meer boeken, dus om een verhoogd subsidie; vooral de voorraad aan tijdschriften liet zeer veel te wenschen over. Plaatsruimte was er voorloopig nog wel, en de ontwikkeling der laboratorium-boekerijen als een soort van dépendance's der universiteitsbibliotheek maakte ook, dat zich eerst later de dringende behoefte aan een vergrooting van het gebouw deed gelden. In het begin van 1898 werd het nieuwe gedeelte voltooid aan de zijde van de Poststraat, naar de eischen des tijds geheel in steen en ijzer opgetrokken, centraal verwarmd en nog op een aanzienlijke vermeerdering van den boekenschat in de toekomst berekend. Tegelijkertijd kon een beter vertrek tot leeskamer worden ingericht. Toen Enschedé in 1886 als bibliothecaris was afgetreden, kwam er een einde aan de oude combinatie van dat ambt met het professoraat. Zijn opvolger J. W. G. van Haarst maakte terstond een begin met den alfabetischen catalogus, het levensorgaan bij uitnemendheid van elke moderne bibliotheek. Een tweeden wetenschappelijken ambtenaar verwierf de bibliotheek in 1895, met den titel conservator. Dr H. Bruggmans bewerkte in die functie den handschriftencatalogus; zijn opvolgers waren Dr T. J. de Boer (1897-1903), Dr A. G. Roos, die in 1906 Van Haarst bij diens aftreden als bibliothecaris opvolgde, en C. H. van Fenema sedert 1906. In 1912 verscheen een gedrukte catalogus der incunabelen van de hand van Dr Roos, waardoor een begin gemaakt werd met de tegenwoordige gewoonte, speciale catalogi van onderdeelen uit te geven, voortgezet door een catalogus over Duitsche letterkunde. De afzonderlijke bibliotheken, die, 't zij in bruikleen of door schenking en erflating, aan de universiteitsbibliotheek werden toegevoegd, zijn steeds in aantal vermeerderd. Behalve de verzameling van *Pro excolendo jure patrio*, rechtsgeschiedenis bevattende, en die van *Pictura* van kunsthistorischen aard zijn het in hoofdzaak: de bibliotheek der Ned. hervormde gemeente, vooral rijk aan werken over kerkgeschiedenis, de bibliotheek Jhr Mr Mello Backer, hoofdzakelijk een zeer merkwaardige collectie Groningana, de medische boekerijen van de Groningsche hoogleeraren Ranke, Sanger en Kooyker, en van den geneesheer Dr A. O. H. Tellegen, de verzameling Guyot, belangrijk voor de geschiedenis van het Fransche protestantisme en de refugiés,

die van Van Hamel, Fransche litteratuur en Romaansche philologie bevattend, in 1907 door de weduwe van den hoogleeraar voor tien jaren in bruikleen afgestaan, en van het studentengezelschap *Conamur* op het gebied der sociale wetenschappen.

Tenslotte heeft, alsof de naam Enschedé nog niet eervol genoeg aan de Groningsche universiteitsbibliotheek verbonden was, Mr J. J. C. Enschedé, een zoon van den hoogleeraar-bibliothecaris, zijn kostbare boekerij, buitengewoon rijk vooral op het gebied van koloniaal recht en geschiedenis, in 1913 nagelaten aan de universiteitsbibliotheek te Groningen.

Het volgende laboratorium, dat tot stand kwam, was dat voor botanie, hetwelk Moll op 22 April 1899 mocht inwijden <sup>1</sup>, gelegen in de Rozenstraat aansluitend aan den hortus, en gebouwd met gebruikmaking van de ervaringen, die het physisch laboratorium en een buitenlandsche reis van den hoogleeraar met den rijksbouwmeester hadden opgeleverd. Bijzondere zorg was onder andere besteed aan de gelegenheid tot toepassing van het projectie-apparaat, welks gebruik bij de colleges door Moll tot een groote volmaaktheid werd verheven. In den cursus 1909-1910 had een aanbouw plaats.

Op Woensdag 11 April 1900 opende de hoogleeraar Mulder de geheel vernieuwde en uitgebreide Inrichting voor minvermogene ooglijders in de Zuidersingelstraat <sup>2</sup>. Het mocht zijn stichting heeten. Haar positie was een soortgelijke als die van het ziekenhuis. Zij was in 1878 door Mulder's initiatief tot stand gekomen door een samenwerking van provincie, gemeente, staat en particulieren. Haar voortdurend verband met de universiteit was gewaarborgd door het artikel der statuten, dat den titularis voor oogheelkunde aan de universiteit qualis als geneesheer-directeur aanwees. Aanvankelijk gehuisvest tegenover het oude ziekenhuis in Munnekeholm, verhuisde Mulder's inrichting wegens plaatsgebrek reeds na eenige jaren naar de Zuidersingelstraat, waar een nieuw gebouw werd opgericht. Toen in 1894 de vraag moest worden beslist, of bij de plannen voor het nieuwe ziekenhuis ook een oogheekundige afdeeling moest worden opgenomen, verkoos de hoogleeraar na rijp beraad op gronden aan de praktijk der ophthalmologie ontleend, het voortbestaan der afzonderlijke inrichting, die hem en velen anderen dierbaar was geworden. Zoo bleef zij,

<sup>1</sup> J. W. Moll, *Onze laboratoria en de wetenschap*, 's Hertogenbosch 1899. <sup>2</sup> M. E. Mulder, *Toespraak bij de opening van de nieuwe inrichting voor minvermogene ooglijders*, Groningen 1900.

opnieuw verbeterd en vergroot, eerst in 1900, daarna nog weer in 1907, als een eigenaardig annex der universitaire inrichtingen op de plaats waar zij was, veel bescheidener dan de oogheelkundige inrichtingen te Utrecht en Leiden, maar doeltreffend niettemin.

In dezelfde verhouding als de inrichting voor ooglijders staat ook het Kinderziekenhuis W. A. Scholten tot de universiteit. Het werd gesticht in 1890 en zeer aanzienlijk vergroot en verbeterd in 1913.

Nadat in 1894 het voornemen, om de mineralogisch-geologische verzamelingen uit het zeer onvoldoende gebouwtje op den hoek van het Loopende Diep over te brengen naar het regeeringshôtel, was opgegeven, droegen curatoren den hoogleeraar op, een plan te ontwerpen van een nieuw laboratorium. De bouw begon in 1898, op een terrein aan de Verlengde Visscherstraat achter het physisch laboratorium. De inrichting en overbrenging vorderden zeer veel tijd. Uitwendig reeds in den zomer van 1899 voltooid, kon het waarlijk statige gebouw, een zuiverder specimen nog van de heerschende laboratorium-gothiek dan zijn buurman, eerst op 16 November 1901 worden geopend. De verhuizing en inrichting was ook toen nog niet geheel en al afgelopen. Hier was een goede gelegenheid om te zien, hoe de moderne laboratoriumbouw zich had ontwikkeld, sedert de eerste producten daarvan onder de nieuwe wet waren verzezen, en hoe de eischen van ruimte en versiering bij de regeering steeds minder bezwaren ontmoetten wegens de kosten. Groningen verbaasde zich over dit kostelijk paleis. Maar zoo prachtig kon geen rijksbouwmeester een mineralogisch-geologisch instituut optrekken, of de dierbare oude naam, dien de Groningsche studenten daaraan gaven: 'het vlintehok', verhuisde mede.

De wording van het nieuwe Algemeen provinciaal, stads- en academisch ziekenhuis is een geschiedenis opzichzelf, waarvan hier enkel de hoofdmomenten even kunnen worden aangestipt. Zij is uitvoerig beschreven in het lijvige werk van den voormaligen geneesheer-directeur der inrichting<sup>1</sup>. Sedert de komst van Rosenstein in 1866 was de zaak aan de orde geweest. Na de invoering van de nieuwe wet geraakte zij in dat eindelooze stadium van onderhandeling en meningsverschillen, waarover iedereen het geduld verloor, maar welks lange duur althans eenigermate begrijpelijk wordt, als men bedenkt, hoeveel verschillende autoriteiten in verband met het samengesteld karakter der stichting zelve hierover tot overeenstemming moesten geraken. Het

<sup>1</sup> Dr G. van Eysselsteijn, Het algemeen provinciaal, stads- en academisch ziekenhuis, Groningen (1907).



departement van binnenlandsche zaken, gedeputeerde staten, het gemeentebestuur, curatoren der universiteit, de medische faculteit vertegenwoordigden evenzoovele zelfstandig oordeelende lichamen, die elk bij de beslissing over het geringste détail het levendigste belang hadden. De kosten, het terrein, de inrichting, de verpleging, het onderwijs vormden elk een afzonderlijk vraagstuk, dikwijls tegen elkander indruischende. In de medische faculteit zelve moesten de eischen der verschillende vakken geëvenredigde behartiging vinden, in het departement moesten algemeen beleid en bouwtechniek hun eischen rijmen, en wisselden de ministers elkander af. Als terrein voor den bouw stond sedert 1889 de voormalige vestinggrond aan de Oostersingel vast; daarnaast was de strook langs het verbindingskanaal tusschen Emmaplein en Zuiderhaven het meest in aanmerking gekomen. De acte van overeenkomst tusschen staat, provincie en gemeente kwam tot stand op 14 April 1893<sup>1</sup>. De grond werd door het rijk afgestaan bij de wet van 29 Juli 1898 (Stbl. no. 192), de aanbesteding had plaats op 1 September van dat jaar. Op 29 Mei 1903 kon het ziekenhuis geopend worden. Over de gebouwen en de inrichting, zoo voor verpleging, onderzoek als onderwijs, wordt hierachter het noodige verteld.

Hadden hiermede de in- en uitwendige geneeskunde benevens de verloskunde en gynaecologie de hun toekomende middelen van werkzaamheid gekregen, tal van andere deelen der medische en natuurkundige wetenschappen vroegen sinds lang eveneens om nieuwe werkplaatsen.

Het schamele gebouw van 1831 in de Schuitemakerstraat, vermeerderd met de voormalige museumlokalen van 1823, herbergde na de splitsing der leerstoelen in 1877 nog altijd den anatoom en den patholoog-anatoom te zamen. Het was daartoe ten eenenmale ongeschikt. In 1897 waren er nog aanmerkelijke verbouwingen en verbeteringen bewerkstelligd. Weinig jaren later evenwel was de bouw van een nieuw pathologisch-anatomisch laboratorium aan de orde; het werd in den cursus 1903-1904 door Reddingius in gebruik genomen. Het was het eerste, dat op het ruime, langgestrekte terrein aan den Oostersingel naast het ziekenhuis verrees. Ook voor de anatomie was reeds op de begroting voor 1904 een eerste post uitgetrokken, die echter voorloopig werd teruggenomen. In 1906 was deze nieuwe bouw verzekerd; de thans obligate reis langs buitenlandsche inrichtingen was reeds gemaakt.

<sup>1</sup> Van Eysselsteijn t.a.p. p. 12 vg..

De ontwikkeling van de materiele hulpmiddelen der medische en natuurkundige wetenschappen was dus in vollen gang, en werd op het tot dusver zoo afgelegen terrein, dat eerlang prijkte met een heel verschieft van academische gebouwen, met waarlijk onbekrompen handen uitvoer gelegd, toen de aandacht van de laboratoria werd afgetrokken door een gebeurtenis, die met volle recht den term van art. 115(80) der wet kon dragen en „een lotgeval der universiteit” heeten: de brand van het academiegebouw zelve op 30 Augustus 1906.

Bij de levendigheid, die er in de laatste jaren op het gebied van universitaire bouwwerken had geheerscht, was het onderhoud en de verbetering van het eerwaardig moedergebouw van 1850 door de ijverige zorg van curatoren en hun secretaris niet vergeten. De ruimte, die vrijgekomen was, toen de physicus den westelijken vleugel verliet, was tot collegkamers ingericht, waaraan groote behoefte was. Eenige jaren later werd het geheele gebouw door een hek van zeer streng uiterlijk van de openbare straat gescheiden, wat veel verschil van meening wekte tusschen de voorstanders van stijl en van rust bij het onderwijs. Daarna mocht iedere rector jaarlijks prijzend en dankbaar een of andere attentie gedenken, voor comfort of sierlijkheid aangebracht; de haast armoedig sobere stemmigheit van den nuchteren tijd van 1850 maakte gaandeweg plaats voor een kleurige behagelijkheid, die op enkele punten wat verrassend aandeed: vloerkleeden en nieuw meubilair, gaskronen en pendules, geschilderde muren in lokalen en gangen, een terrazzovloer in de vestibule, de uniformeering van de portretlijsten in de senaatskamer. Het groot auditorium onderging een grondige restauratie, en zou als aula, verfraaid en verbeterd, zich weer openen. Dit kostte tijd, en zoo genoot de universiteit sedert September 1905 voor hare oraties voor de tweede maal de gastvrijheid van de doopsgezinde gemeente in haar kerkgebouw. In den zomer van 1906 verscheen in het houten fronton, dat de Ionische zuilen torsten, in sprekend relief en heldere kleuren het aloude academiewapen. Ook werkten er aan de kroonlijst loodgieters aan de gewone opknapping met de gewone attributen.

Den 30en Augustus, des namiddags omtrent zes uur, merkten enkele voorbijgangers op, dat er brand was in het dak aan den oostelijken kant. Spoedig waren er redders genoeg: burgers, studenten, oud-studenten, hoogleeraren. Weinig dachten de rectoren, die nu en dan de hun aangewezen rol in de brandbluschinstructie van 1889 hadden bespot<sup>1</sup>, dat

<sup>1</sup> Jaarboek 1888—1889 p. 28, 1889—1890 p. 33, 1895—1896 p. 30.

eenmaal een president-curator zelf het voorbeeld zou geven van ijverig en moedig reddingswerk. Eerst toen langer verblijf binnen de brandende ruimten wegens het instorten der balkenzolderingen levensgevaarlijk werd, liet Mr C. C. Geertsema zich overreden, het werk op te geven, waaraan hij vastberaden en beslist de leiding had gegeven. Aanvankelijk meende men, dat de brand wel tot de oostelijke helft van het gebouw beperkt zou kunnen worden. Maar het museum van natuurlijke historie over de geheele bovenverdieping met al zijn poederdroge voorwerpen en spirituspraeparaten was niet alleen van den beginne af met al zijn kostbaarheden verloren, doch deed ook het vuur met onbedwingbare snelheid zich over het gansche gebouw verspreiden. Ook beantwoordden de blusmiddelen van de brandweer niet aan de verwachting. Het werd redden, wat draagbaar was, wat opgenomen of losgehaakt kon worden. Gelukkig waren in de meeste lokalen geen groote kostbaarheden bewaard; het meeste bepaalde zich tot senaatskamer en curatorenkamer. De archieven werden gered, de portretten, zonder uitzondering; de schepters, ook de vaandels: dat der flankeurs van 1830 en de flarde der studentencompagnie van 1672! Alles werd terstond geborgen in de kerk tegenover de academie, door den deken onmiddellijk bereidwillig daartoe opengesteld. Inmiddels bepaalde men het bluschingswerk tot de belendende laboratoria van hygiene en physiologie, en gaf verloren, wat zich nog in het academiegebouw mocht bevinden. Het brandde zoo goed als uit. Op den 31en Augustus staken de zuilen, die niets meer te dragen hadden, somber omhoog; het muurwerk stond grootendeels nog; ook was het noordelijkste gedeelte van het chemisch laboratorium in den westvleugel gespaard. Het was een ongedachte meevaller, toen de verzameling archaeologische en kunsthistorische boek- en plaatwerken der litterarische faculteit onbeschadigd in haar kast in een der auditoria, door vallend puin beschermd, werd teruggevonden.

Maar van het museum van natuurlijke historie was niets over. Niets van het Museum Camperianum en de talrijke collecties, die daaraan vroeger en later waren toegevoegd, niets van het levenswerk van Van Ankum, die hoofdzakelijk de verzameling op het gebied van ontwikkelingsgeschiedenis en vergelijkende anatomie had verrijkt. Het bijna voldragen embryo van den witsnuitdolfijn, welks aanwinst de rector twee jaren eerder zelfs onder de fata had vermeld, een unicum misschien, bestond niet meer. Het museum was teruggekeerd tot den staat, waarin Van Swinderen het in 1814 had aangetroffen: het bestond uit

één exemplaar. Toen was het het rugschild van den schildpad, nu was het een eekhoortje, dat toevallig van huis was geweest. Iedereen moest het billijken, dat Van Ankum, moedeloos geworden, zijn taak meende te moeten neerleggen. Zijn opvolger Van Bemmelen zag zich de gebrekkige lokaliteiten aangewezen, in 1823 voor zijn vijfden voorganger Van Swinderen gebouwd, eerlang te vermeerderen met die, welke de anatoom zou ontruimen.

Het Groninger universiteitsgebouw verbrand! Die mare drong meer door tot het groote publiek in den lande, dan de berichten over de expansie der universiteit zelf in de verlopen jaren waren verbreed. Een oogenblik ging weer het gemompel door het land: als men haar nu eens kon opheffen! Te Groningen bleef men niet onbezorgd. Curatoren begrepen onmiddellijk, dat uit alles moest blijken, dat de ramp in geen enkel opzicht stremming van den universitair arbeid teweegbracht, dat er slechts één academisch gebouw uit 21 was vernietigd; en zij vonden steun, waar zij dien zochten. Spoedig waren voor alle lessen tijdelijke lokalen aangewezen: vooreerst natuurlijk in die academische gebouwen zelf, die gasten konden herbergen, maar verder: de deftige zalen van het provinciehuis voor vergaderingen en examens, de doopsgezinde kerk, die reeds te voren gastvrijheid verleende, voor de oraties, de consistoriekamer der A-kerk voor theologische colleges, het Roode weeshuis voor juridische, gymnasium en rijksarchief voor litterarische, de hogere burgerschool voor philosophische colleges, alles door de verschillende autoriteiten zoo welwillend mogelijk afgestaan. De archieven werden uit de Broerkerk overgebracht naar de bibliotheek daarachter. Het militair hospitaal nam het chemisch laboratorium op.

Indien ooit de nuttigheid van het college van curatoren, gesteund door hun secretaris, een bevestiging behoefde, kreeg zij het in die dagen. Nog in September konden curatoren in een vergadering, waartoe zij den senaat hadden uitgenoodigd, de plannen van wederopbouw voorleggen, door den rijksbouwmeester J. A. Vrijman in overleg met hen ontworpen. Zij werden, goedgekeurd door de regeering, den 12en November 1906 door den minister bij de Tweede Kamer ingediend. Zou er nog ernstig verzet zijn te wachten? Men rekende hier al uit, dat bijna in elke politieke partij een der leidende figuren, 't zij als alumnus of anders, aan de Groningsche universiteit was verknocht: Jhr Mr de Savornin Lohman, alumnus en curator, Mr H. L. Drucker, oud-hoogleraar en afgevaardigde voor Groningen, Mr S. van Houten, Mr Goeman Borgesius, Dr D. Bos, Mr P. J. Troelstra, allen oud-stu-

denten van Groningen. Doch die speculaties op de vermenging van landsbelang en pieteit waren overbodig. In de afdeelingen kwamen de stemmen van verzet wel even aan het woord, maar zij bleven stom, toen in de Tweede Kamer op 13 December zonder discussie of stemming de eerste post van f 200.000, op een totale raming van f 342.000, werd goedgekeurd. De studenten vergaten de Eerste Kamer, gelijk zij die vergeten hadden in 1876, en trokken rond met fakkels en muziek.

Van een herbouw in den ouden stijl was om overwegende moeilijkheden afgezien. Opnieuw de zuilenrij met een houten kap te bekronen, verboden thans de architectonische zeden, en een uitvoering van al het bovenwerk in natuursteen zou ontzaglijke kosten meebrengen. De zinnelijkheid der Hollandsche Renaissance, die men koos, werd gezocht in de ietwat quasi-historische overweging: zóó zou men in 1614 gebouwd hebben, als men geld gehad had. Aangezien het een herbouw moest blijven, en de in 1846 zoo zorgvuldig gelegde fundamenten gebruikt moesten worden, was de bouwmeester aan den vorm en indeeling van het oude gebouw gebonden. De geheele bovenverdieping van het voorgedeelte kwam door het verlies van het museum vrij voor faculteitskamers. Senaatskamer en curatorenkamer werden naar boven verplaatst, de aula in de breedte van het middengedeelte gebouwd. De oude achtervleugel, waar het veelbelovend groot auditorium in asch verzonken was, voordat het door iemand in zijn nieuwe heerlijkheid was aanschouwd, werd niet weder opgetrokken, voorzover niet het ruime en lichte trappenhuis die plaats inneemt. De moderne eischen van centrale verwarming en electrisch licht vonden uit den aard der zaak bevrediging. Het stadsprofiel werd met een slanken toren vermeerderd, welks uurwerk, een geschenk van de burgerij aan de universiteit, getuigde, dat de stad Groningen haar belangstelling van 1842 nog niet vergeten had.

Het werd 29 Juni 1909, eer het nieuwe gebouw, juist met den aanvang van het laatste lustrum, dat de 300 jaar zou volmaken, kon worden ingewijd. In tegenwoordigheid van H. M. de Koningin-Moeder en Z. K. H. den Prins der Nederlanden kwam de senatus amplissimus in de Martinikerk bijeen, opgeluisterd door de aanwezigheid van tal van autoriteiten en vertegenwoordigers van zusteruniversiteiten en wetenschappelijke instellingen. De Groningsche universiteit en die haar liefhadden, voelden in het feest iets meer dan de voltooiing van een nieuw huis: de bevestiging van het onverzwakt bestaan van dat cultuurorgaan,

zooals de rector magnificus Heymans de universiteiten noemde <sup>1</sup>, zonder hetwelk het Noorden van ons land niet volop zou kunnen leven.

In de jaren, dat de herbouw op het Academieplein de meeste aandacht tot zich trok, had het werk van de uitrusting der universiteit met passende werkplaatsen niet stilgestaan. Steeds verder Noordelijk reikte de rij van aanzienlijke nieuwe gebouwen aan den Oostersingel. Het anatomisch laboratorium voor Van Wijhe werd ingewijd op 23 October 1909 <sup>2</sup>. Daarna werd het nieuwe physiologisch laboratorium daarnaast voltooid. Dit was een merkwaardig moment in de ontwikkeling. 45 jaar eerder was het laboratorium in de Guichartsgang bij zijn voltooiing als een der kostelijkste in zijn soort en voldoende aan alle eischen der wetenschap geprezen. Het was toen voor Van Deen geheel nieuw en met het oog op de strengste methoden van wetenschappelijk onderzoek gebouwd. Nog in 1879 werd ervan getuigd, dat het hier het eenige was, dat werkelijk goed in orde was <sup>3</sup>. Ja het had zelfs nog ruimte geboden aan allerlei onbehuisden: Huizinga had er Fokker den hygienist, Plugge den pharmaceut, Kapteyn den astronoom geherbergd. En nu reeds werd het als ten eenenmale gebrekkig en onvoldoende afgekeurd, en vervangen door een gebouw, dat een oppervlakte besloeg, ongeveer 5 maal zoo groot als het oude, en ongeveer 10 maal zoo veel vertrekken telde. Op 7 April 1911 werd het door Hamburger geopend <sup>4</sup>.

De chemie was nu het eerst aan de beurt. In 1905 had Holleman Groningen verlaten voor Amsterdam. Na een lange periode van onzekerheid had Eykman, tot dusverre aangewezen voor de pharmacie, zich met de taak van den chemicus belast, die hij met een lector zou deelen. Hij behield echter zijn laboratorium, tot nu toe het pharmaceutische, in de Rozenstraat; terwijl voor den nieuwen pharmaceut Van Wisselingh een woonhuis in de H. W. Mesdagstraat tot laboratorium werd ingericht. De nieuwe lector Böeseke vond het chemische laboratorium in het academiegebouw niet meer in wezen. Een voorloopige werkplaats werd hem ingeruimd in een gedeelte van het militaire hospitaal. Zijn opvolger Jaeger, die spoedig den titel van lector voor dien van gewoon hoogleeraar mocht verruilen, zag het plan van een nieuwen laboratoriumbouw, waarvoor de middelen reeds in 1906 waren gevoteerd, spoedig tot rijpheid gekomen, en mocht de inrich-

<sup>1</sup> Verslag van de inwijding van het nieuwe academiegebouw, Bijvoegsel tot het Jaarboek 1908—1909, p. 6. <sup>2</sup> J. W. van Wijhe, Onderwijs en laboratorium bij de ontleedkunde, Groningen 1909. <sup>3</sup> Jaarboek 1878—1879 p. 26. <sup>4</sup> H. J. Hamburger, Rede bij de opening van het laboratorium voor physiologie, Groningen 1911.

ting ontwerpen van een gebouw, dat een vleugel voor de anorganische en een voor de organische zou bevatten, en van 1910 tot 1912 verrees op het noordelijkste deel van het terrein, dat thans een ware cité universitaire was geworden. Ook hier zouden belangrijke opmerkingen over de ontwikkeling van de laboratorium-inrichting kunnen worden gemaakt. Zoo blijkt hier bijvoorbeeld, hoe de meeste onderzoekers geheel teruggekomen zijn van het streven om voor elk soort van proefnemingen en bewerkingen afzonderlijke lokalen in te richten; reeds Haga en Moll hadden met dat stelsel gebroken; voor Jaeger is de levendige en prikkelende gemeenschappelijke laboratoriumarbeid der studenten een der beginselen van zijn geheelen opzet geweest <sup>1</sup>. Voor een leek is het verder niet zonder merkwaardigheid, hoe de rijksbouw-kunst, na een vrij lange periode, waarin gothiek en vroeg-17e-eeuw-sche Renaissance om den voorrang streden, thans eens een proeve heeft gewaagd van het burgerlijk classicisme uit de tweede helft der 17e eeuw.

In 1912 is de bouw begonnen van een psychiatrisch-neurologische kliniek en laboratorium, dat reeds ver gevorderd is en waarvan de voltooiing tegemoet wordt gezien. Tot nu toe beschikt de psychiater slechts over een kleine kliniek van 18 bedden, aan het ziekenhuis verbonden, die op haar beurt in 1903 in de plaats kwam van een particulier kliniekje van 7 bedden in de Leliestraat, dat in 1898 door Wiersma was opgericht en later met rijkssteun gaande gehouden.

Vergelijkt men de opgave, in 1878 door de medische en philosophische faculteiten ingezonden, waarbij zij opsommen, wat huns inziens aan materiele verbeteringen noodig zou zijn <sup>2</sup>, met datgene, wat van dat jaar af nieuw tot stand gekomen is, dan blijkt eerst recht, hoe sedert dien tijd de behoeften der exacte wetenschappen nog zijn gestegen, en gelukkig ook de gelegenheid, om daarin te voorzien. De universiteit beschikt thans over veel meer en betere laboratoria, dan men in 1878 durfde wenschen. Behalve het ziekenhuis met de daaraan verbonden academische werkplaatsen werden destijds gevraagd: laboratoria voor pathologische anatomie, hygiëne, pharmacie, physica, mineralogie, voorts een sterrewacht, en eenige verbeteringen of aanvullingen aan de bestaande inrichtingen voor botanie, zoölogie en chemie. Met uitzondering van de sterrewacht zijn al de gevraagde

<sup>1</sup> F. M. Jaeger, Een en ander uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het chemische onderwijs aan de Groningsche universiteit, Groningen 1912. <sup>2</sup> Hubrecht t.a.p. p. 108 v.g..

nieuwe laboratoria verrezen, en nog bovendien die voor botanie, physiologie, anatomie, chemie en psychiatrie. Het behoeft ook geen be-  
toog, dat de faculteiten in 1878, ware hun dat gevraagd, heel wat be-  
scheidener gebouwen zouden hebben ontworpen, dan er nu staan.

Het aantal der assistenten is van 5 in 1877 gestegen tot 34 in 1913. Twee wetenschappelijke ambtenaren dragen den titel van conservator, een dien van prosector. Het getal der overige beambten klom van 8 tot 38. Deze laatsten zijn sedert 1909 vereenigd in een Vereeniging van beambten der universiteit.

Hebben de geneeskunde en de wis- en natuurkunde alles uit den schotel gekregen? vraagt men onwillekeurig aan het eind van deze op-  
sommig. Neen. Ook de andere kant, die der geesteswetenschappen, heeft, althans wanneer men eenvoudig op de indeeling der faculteiten afgaat, één laboratorium in den eigenlijken zin aan te wijzen: het psychologisch instituut, dat bij den herbouw van het academiegebouw daar voor Heymans werd ingericht. Maar het is exacte wetenschap, die daar beoefend wordt, met experiment en berekening.

Onze nieuwe wetgeving op het hooger onderwijs viel in den tijd, kort voordat in Duitschland het stelsel der 'Seminare', reeds gedurende de gansche eeuw in wording, tot een machtige ontplooiing kwam. Oorspronkelijk verschilden die praktische oefeningen in historisch en philologisch onderzoek weinig van onze privatissima, maar mannen als Ranke en Waitz wisten daaraan een wetenschappelijke beteekenis en een opvoedende kracht te geven, die algemeen de aandacht op de vol-  
making van dit leermiddel vestigde. Eerst in de jaren na 1880 begon evenwel in Duitschland het seminarwezen door de inrichting van bijzondere lokalen en afzonderlijke handbibliotheken zijn groote vlucht te nemen. Taalwetenschap, litteratuurgeschiedenis, geographie en historie bloeiden er hoog door op: onmisbaar waren de Seminare voor bijzondere gebieden als kunstgeschiedenis en archaeologie, diplomatiek en palaeographie. Spoedig zagen ook de theologische en rechtsgeleerde faculteiten in Duitschland, welk voordeel zij van dergelijke instituten konden trekken, die al het levenwekkende der laboratoriumwerkzaamheid overplantten in de sfeer der geesteswetenschappen. En het duurde niet lang, of België, Frankrijk, Amerika en tal van andere staten volgden aan hun universiteiten het Duitsche voorbeeld na.

De wet van 1876 en het academisch statuut van 1877 schiepen met hun nauwe begrenzing der studievakken en zware examenprogramma's geen gunstigen bodem voor de ontwikkeling van dit instituut. Trou-



wens de universitaire kringen zelf droegen er hier te lande in dien tijd nog nauwelijks kennis van, wat het praktische onderwijs der geesteswetenschappen aan de Duitsche universiteiten was gaan beteekenen, laat staan, welk een machtige factor daarin voor de toekomst lag. De wenschen van de Groningsche faculteiten der godgeleerdheid en rechtsgeleerdheid bepaalden zich in 1878 tot eenige aanvulling der universiteitsbibliotheek, die der letteren en wijsbegeerte verzocht daarnevens slechts eenige wandkaarten, eenige plaatwerken, in het bijzonder over de Babylonisch-Assyrische en Egyptische oudheidkunde, en een kleine verzameling gipsafgietsels en fotografieën ten behoeve van het voorgeschreven onderwijs in Grieksche en Romeinsche kunstgeschiedenis. Uit de daarvoor toegestane gelden groeide eerlang een kleine collectie plaatwerken en gipsafgietsels, die echter slechts bij een gering onderdeel van het onderwijs diensten kon doen. Af en toe werd in de latere jaren eens terloops op de Duitsche seminar-inrichtingen gewezen. Van Hamel interesseerde zich er voor; hij beval de oprichting aan van een instituut voor moderne talen <sup>1</sup>, en sloeg met belangstelling elk verschijnsel gade, dat op een ontkiemen van dit zaad in den Groningschen bodem scheen te wijzen. Bülbring deed eenige stappen tot oprichting van een Anglistisch 'Seminar', maar het bleef erbij. Bij de bespreking met curatoren over het plan voor den herbouw in 1906 verzocht de historicus, dat er rekening zou worden gehouden met de behoefte aan een historisch instituut, en herhaalde dien aandrang in 1908, toen hij kon wijzen op de inmiddels te Utrecht door de regeering bewilligde historische kweekschool. Nadat Heymans de kwestie der praktische universitaire opleiding op het gebied der geesteswetenschappen in het algemeen tot onderwerp van zijn inwijdingsrede in Juni 1909 had gemaakt, verzocht de faculteit in den herfst van 1909 aan curatoren, stappen te willen doen, die tot de vestiging van een Germanistisch-Romanistisch instituut en een historisch instituut zouden leiden. In verband met de bijzondere positie, door de leerstoelen voor moderne talen aan de Groningsche universiteit ingenomen, werd het Germanistisch-Romanistisch instituut door de regeering toegestaan. Het historisch instituut meende zij, evenals de later nog aangevraagde inrichting voor klassieke philologie en archaeologie, voorloopig achterwege te moeten laten. Op de begrooting voor 1914, waar bij voorbaat

<sup>1</sup> A. G. van Hamel, De levende vreemde talen aan de universiteit, De Gids 1887 IV p. 220; Jaarboek van het hooger en middelbaar onderwijs 1892—1893 p. 89; Jaarboek der rijksuniversiteit te Gron. 1896—1897 p. 36, 48; 1901—1902, 14.

wel de naam philologisch-historisch instituut wordt gebruikt, werd de huisvesting van het instituut voor de Nederlandsche, Germaansche, Romaansche en Engelsche philologie in het oude corps de garde voorgesteld. Het merkwaardige gebouwtje gaat daarmee een nieuwe periode in zijn even wisselvallig als nuttig bestaan tegemoet: het zal na zijn oorspronkelijke militaire bestemming alsdan gediend hebben voor dans- en schermkunst, landhuishoudkunde, mineralogie, sterrekunde en taal- en letterkunde. Welk een thema voor een redenaar!

Een soortgelijke inrichting bij de rechtsgeleerde faculteit ligt nog in de windselen.

De Groningsche universiteit is tot in jongen tijd geheel verstoken geweest van stichtingen of fondsen ten voordeele van de studie en de wetenschap in het algemeen of van bijzondere vakken. Toen de minister in 1878 aan de curatoria opgave verzocht van de bestaande makingen ten behoeve van theologische studenten, opdat de bestemming daarvan overeenkomstig art. 107 der wet opnieuw kon worden geregeld<sup>1</sup>, had Groningen kunnen antwoorden: Wij hebben niets van dat alles, niet voor theologen, ook niet voor andere faculteiten. Niets van de poëzie, die er te Leiden en Utrecht spreekt uit de weldadige beschikkingen van overigens vergeten voorouders, noch van de curiositeit hunner soms zonderling geworden bestemmingen: geen wettige afstammelingen van vrijwillige jagers, geen jongelieden, die zich gemoedelijk tot de studie der Voetiaansche theologie begeven, geen inboorlingen van Zevenbergen hebben ten onzent kans op eenig geldelijk voordeel. Er bestaat alleen een instelling *Ter eere van Wessel Ganzevoort*, in 1849 door eenige hoogleeraren en burgers opgericht, waaruit theologische studenten beurzen genieten, doch deze draagt niet het karakter van een stichting of making.

Het professorenfonds, welks oprichting in 1843 vroeger is verhaald<sup>2</sup>, viel natuurlijk geheel buiten de vraag; evenzoo het beurzenfonds, dat in 1877 was opgericht door de Vereeniging van burgemeesters in de provincie Groningen als gevolg van de belangstelling, die de gemeenten getoond hadden door hun adressen tot behoud der academie in 1875<sup>3</sup>.

In 1886 werd te Utrecht de grondslag gelegd tot een oud-studenten-fonds bij de viering van het 250-jarig bestaan der universiteit, in 1889 werd de Amsterdamsche universiteitsvereeniging gesticht, in het

<sup>1</sup> Hubrecht t.a.p. II p. 199 vg.. <sup>2</sup> Hierboven p. 208. <sup>3</sup> Volgens vriendelijke mededeeling van den secretaris, den heer G. de Vries, burgemeester van Oldehove, uit de notulen der vereeniging.

laatst van 1890 het Leidsche universiteitsfonds. Op 14 Juni 1890 had Fokker in de vergadering van het professorenfonds het denkbeeld geopperd, dit om te vormen in een universiteitsfonds <sup>1</sup>. De begeving van beurzen moest dan bijzaak worden, de bevordering van universitaire belangen in het algemeen hoofdzaak; men moest trachten ook van belangstellenden buiten de universiteit steun te verwerven. Bij de voorloopige besprekingen bleek de vereeniging van burgemeesters tot een fusie van haar beurzenfonds met dat der professoren bereid; *Wessel Ganzevoort* was door haar bepalingen tot medewerking verhinderd. De statuten van het nieuwe fonds waren reeds ontworpen en tot de opheffing van het professorenfonds op 15 December 1892 reeds besloten, toen de zwaarigheid rees, dat de uitkeering uit het fonds van prof. Van Swinderen, indertijd aan het professorenfonds vermaakt, wellicht gevaar zou loopen, wanneer dit als zoodanig ophield te bestaan. Dat was de reden, waarom het professorenfonds werd gehandhaafd, dat nu voortaan zijn inkomsten afstond aan het op 4 Maart 1893 opgerichte Universiteitsfonds. In het bestuur zouden curatoren en gemeentebestuur, senaat en faculteiten, de vereeniging van burgemeesters, de erkende studentencorpsen en de belangstellende particulieren vertegenwoordigd zijn, terwijl een commissie van beheer onder voorzitterschap van den rector magnificus zou bestaan uit twee leden, aangewezen door den senaat, en twee door de vereeniging van burgemeesters. Onder de wijzen, waarop het fonds zijn doel: de bevordering van de studie en den bloei der Groninger universiteit in den ruimsten zin, dacht na te streven, werden genoemd: bestand aan minvermogende studenten, uitbreiding van bibliotheek en verzamelingen, bevordering van wetenschappelijke reizen en onderzoekingen, aanvulling van het onderwijs door toelagen aan privaat-docenten in bijzondere vakken van wetenschap, waarin van rijkswege geen onderwijs werd verstrekt.

Toen het universiteitsfonds eenige jaren nuttig had gewerkt, hoofdzakelijk door zijn jaarlijksche inkomsten uit contributies, viel hem een erfating ten deel, die het kapitaal, tot dusverre ruim f 4000, meer dan vertienvoudigde. Op 28 Mei 1896 stierf te Utrecht de oud-hoogleraar F. W. B. van Bell, den 10en November van hetzelfde jaar diens echtgenoot, mevrouw J. N. I. Brown, die de helft van hare nalatenschap, onder aftrek van eenige legaten en den last van vruchtgebruik, bleek te hebben vermaakt aan het Groninger universiteitsfonds. Na den dood van de vruchtgebruikster in 1900 kon dus over een belangrijk

<sup>1</sup> Notulen van het professorenfonds.

gestegen bedrag aan inkomsten worden beschikt. Het portret van Van Bell in de senaatskamer werd in 1908-1909 in opdracht van het fonds door Haverman geschilderd. Iets eerder had het fonds een verrijking gekregen met de speciale bestemming tot wetenschappelijke reizen van medische studenten door een schenking van f 4000 van de kinderen van hem, die den stoot had gegeven tot de oprichting, den hoogleeraar A. P. Fokker, overleden 8 October 1906. De verstrekte ondersteuning uit het universiteitsfonds bedroegen over 1893-1894, het eerste jaar van zijn bestaan, f 900, over 1912-1913 f 3.945.62. Het zou te veel zijn, hier al de wetenschappelijke belangen op te sommen, die reeds bij het universiteitsfonds gebaat zijn geweest.

Op 12 Juli 1910 werden door de faculteit der godgeleerdheid de statuten vastgesteld van een Groningsch theologisch studiefonds ter bevordering der theologische studiën aan deze universiteit. Het geschiedde op het voetspoor van Leiden en Utrecht, die daarmee waren voorgegaan. De instelling houdt geen verband met het universiteitsfonds, ook niet met de instelling *Ter eere van Wessel Ganzevoort*, die zelfstandig daarnevens voortbestaat. Aanstonds na de oprichting is het theologisch studiefonds verrijkt door een aanzienlijk geschenk van een oud-kerkelijk-hoogleeraar.

In 1913 trad de regeling in werking, welke de senaat had te ontwerpen ingevolge een legaat van f 10.000, hem gemaakt door Mr H. D. Guyot, overleden 10 Januari 1908, „ten einde van de rente daarvan om de vijf jaren eene premie toe te kennen aan den in- of buitenlander, die op oorheekkundig gebied de belangrijkste ontdekking zal hebben gedaan”.

In ruimer kring bekend is de stichting, die op 21 Maart 1908 tot stand kwam: het Oud-studentenfonds van 1906. Onder den indruk van den brand van het academiegebouw richtte een oud-leerling der universiteit, de kunsthistoricus Dr C. Hofstede de Groot, aan den president-curator de vraag, of er niet iets kon gedaan worden, waardoor de oud-leerlingen in deze omstandigheden getuigenis aflegden van hun innige gehechtheid aan de hoogeschool. Het denkbeeld vond weerklank, een comité riep alle bereikbare oud-studenten in- en buitenslands tot medewerking op, en weldra was een fonds aanwezig bijgebracht door ongeveer 500 personen. Over de bestemming trad men in overleg met curatoren en senaat; na rijp beraad werd gekozen: het jaarlijks doen houden van lezingen in de aula der universiteit door beroemde mannen van wetenschap, bij voorkeur buitenlanders. Bij het

inwijdingsfeest op 29 Juni 1909 bood de grijze voorzitter van het comité, Mr H. C. A. Thieme, alhier 1852 gepromoveerd<sup>1</sup>, plechtig de kostbare gave aan. Het bestuur van het fonds trad sedert de oprichting geheel terug en liet de zorg voor de keuze en uitnoodiging der sprekers geheel aan den senaat over. Viermaal hebben tot nu toe de lezingen plaats gevonden; de illustre rij van namen toont, dat de senaat met de uitnoodigingen succes had: op 10 Juni 1910 sprak Louis Renault over „Les progrès récents du droit des gens”, 11 en 13 Maart 1911 Eduard Meyer over „Die Welt des Aegaeischen Meeres im zweiten Jahrtausend und die Anfänge der Griechischen Geschichte”, 12 en 13 Maart 1912 W. Bousset over „Religion und Geschichte”, 27 en 28 November 1912 W. Bateson over „Recent advances in the study of heredity”. Als vijfde spreker wordt in 1914 Charles Richet verwacht. De ‘Aula-voordachten’<sup>2</sup> zijn reeds een regelmatige gebeurtenis in het academiejaar geworden, niet het minst met vreugde begroet door de vakgenooten, die het voorrecht genieten, met een beroemden tegenwoordiger hunner wetenschap eenige dagen in het ongedwongenste verkeer door te brengen. En dat er ver weg sympathie en bekendheid met Groningen door ontstaat, telkens weer, wie zou het betwijfelen of het belang daarvan gering schatten?

Zoo is de universiteit in de latere jaren verrijkt met allerlei instellingen, die haar steunen en sieren. Daaronder mag ook, hoewel in ietwat andere verhouding, genoemd worden de Vereeniging voor hooger landbouwonderwijs te Groningen van 14 Februari 1906. Het was een eerste uitvloeisel van de wet van 22 Mei 1905, die in art. 183 aan instellingen de gelegenheid opent, aan een universiteit wetenschappelijke voorlezingen te houden. Geen wonder, dat de wensch opkwam, aan de Groningsche universiteit het onderwijs in den landbouw te vestigen, of eigenlijk opnieuw te vestigen. De burgemeester van Groningen, Jhr Mr E. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer en het lid der Tweede Kamer, Dr D. Bos, namen de stichting eener vereeniging ter hand. In het bestuur daarvan zijn vertegenwoordigd het gemeentebestuur van Groningen, de maatschappijen van landbouw, veeteelt en nijverheid der provinciën Groningen, Friesland en Drente, het landbouwonderwijs en de rijksproefdienst en tenslotte de universiteit. Reeds op de series lectionum voor 1906–1907 stonden de voordrachten aangekondigd te houden „rogatu collegii ad rei rusticae disciplinam colendam

<sup>1</sup> Zijn dissertatie kwam ter sprake hierboven op p. 137. <sup>2</sup> Uitgegeven als bijlage tot het Jaarboek der rijksuniversiteit te Groningen.

Groningae conditi''. De oude *oeconomia ruralis* was op haar plaats teruggekeerd! Doch nu niet meer in den vorm van colleges, door één professor hoofdzakelijk aan onwillige theologanten verspild, maar in dien van cursussen, door tal van specialiteiten uit het academisch personeel of daarbuiten gegeven voor een gehoor van praktische oecomenen. De opvolger van Uilkens en Van Hall, J. W. Moll, werd een der ijverigste bevorderaars van het nieuwe instituut. Het aantal der cursussen bleef stijgende. Voor 1906-1907 waren er zes aangekondigd, voor 1913-1914 achttien. Het eerste jaar bracht een stormachtigen toeloop van hoorders, die voor de volgende jaren eenige vermindering begrijpelijk maakte. Sedert 1910 is echter weer een geregelde stijging waar te nemen. In 1912-1913 bedroeg het getal 71. De verbinding met de universiteit was gezocht uit het hooge beginsel, om niet al te zeer van den beginne af uitsluitend praktische kennis te verspreiden, maar die te doordringen met zuivere wetenschap. Helder komt dit streven uit in de lijst der behandelde onderwerpen: buiten de praktische oefeningen o.a. erfelijkheidsleer, staatsbemoeiing op het gebied der verdeeling van het grondbezit, watervoorziening ten platten lande, verstrekking van entstoffen en sera van regeeringswege, voederleer, koopverniëgende gebreken in den veehandel enz., de geologie van het diluvium, de stikstof en enkele harer verbindingen, algemeene bacteriologie, licht- en warmtestraling met toepassing op den dampkring, de lichaamsbouw van het paard, samenstelling en onderzoek van landbouw- en zuivelproducten, voorts hoofdstukken van burgerlijk recht en van economische geschiedenis, statistiek, psychologie der huisdieren <sup>1</sup>. Het zou Driessen en Uilkens goed hebben gedaan! Bijzondere vermelding verdienen de lessen, door den Zweedschen geleerde Hjalmar Nilsson, directeur van het zaadveredelingsinstituut te Svalöf in den herfst van het jaar 1908 op uitnoodiging der vereeniging gegeven.

Wil men de uitbreiding der universiteit sedert de wet van 1876, voorzoover zij direct van staatswege is bekostigd, in enkele cijfers uitgedrukt zien, dan kan het volgende overzicht dienen. In de laatste jaren, waarin de oude wet van kracht was, werd aan Groningen ten koste gelegd: 1875 f 88.113.40 (Leiden f 652.787, Utrecht f 223.934); 1876 f 90.463.40 (Leiden f 659.356, Utrecht f 179.172); 1877 f 117.348.40 (Leiden f 758.658, Utrecht f 242.850). In 1878 genoot

<sup>1</sup> Zie over de vereeniging de brochure: Vereeniging voor hooger landbouwonderwijs te Groningen. Haar werk en doel. Groningen 1913.

Groningen: voor personeel *f* 177.515, voor materieel *f* 33.270, benevens *f* 2.350 voor bureaunkosten en dergelijke, samen: *f* 212.135. Het gemiddelde per jaar over tijdvakken van 10 jaren bedroeg vervolgens voor Groningen: 1878–1887 personeel *f* 202.374.19<sup>5</sup>, materieel *f* 69.370.80, alles samen *f* 274.464.99<sup>5</sup>; 1888–1897 personeel *f* 227.753.56<sup>5</sup>, materieel *f* 99.230.00, samen *f* 329,373,56<sup>5</sup>; 1898–1907 personeel *f* 263.065.90, materieel *f* 247.641.30, samen *f* 513.247.20. Over het vijfjarig tijdvak 1908–1912 genoot Groningen gemiddeld per jaar *f* 294.002.60 aan personeel, *f* 484,854.00 aan materieel, tezamen (met bureaunkosten enz.) *f* 782.076.60. In 1913 waren de uitgaven: personeel *f* 313.511.00, materieel *f* 473.653.00, tezamen (met bureaunkosten enz.) *f* 790.414. Hoe valt voor deze latere jaren de vergelijking met Leiden en Utrecht uit?

Tijdens de voorbereiding der wet van 1876 was de vroeger dikwijls geuite meening, dat het van zelf sprak, dat al de drie rijksuniversiteiten op volkomen gelijken voet moesten worden uitgerust, op den achtergrond geraakt. Men wilde niet één goede, volledige universiteit en twee kleine en onvolledige, maar eischte ook niet van de regeering als onafwijsbare plicht en vervulling van een landsbelang, dat zij elk der drie het evenbeeld der andere deed zijn. Het besluit van 1815 drukte de verhouding uit in het getal der wettelijk voorgeschreven leerstoelen, waarbij Utrecht en Groningen gelijk stonden. Leiden had dus altijd volgens de wet een hooger budget gehad, maar de gelijkheid van Utrecht en Groningen, ook wat de verzorging met materiele hulpmiddelen betreft, was tot omstreeks 1865 vrijwel in acht genomen <sup>1</sup>. Daarna echter was de schaal steeds meer ten gunste van Utrecht doorgeslagen <sup>2</sup>, totdat in de laatste jaren der oude wet de schromelijke ongelijkheid was bereikt, die slechts in de vaste meening, dat Groningen toch ten ondergang was gedoemd, verontschuldiging kon vinden. Dat was nu anders beslist, en men moest zich voor het vervolg reenschap geven van het te volgen beginsel. Minister Kappeyne erkende, dat de bestaande onevenredigheid gaandeweg moest ophouden. Het was maar de vraag, wat men daaronder moest verstaan. Evenredigheid is geen gelijkheid, en de latere ministeries hebben het begrip evenre-

<sup>1</sup> De getallen voor de uitgaven aan materiaal waren b.v. van 1854—1858:

	Leiden	Utrecht	Groningen		Leiden	Utrecht	Groningen
1854	<i>f</i> 22.386	<i>f</i> 11.749	<i>f</i> 13.798	1857	<i>f</i> 62.386	<i>f</i> 15.749	<i>f</i> 16.798
1855	- 22.386	- 11.749	- 13.798	1858	- 62.756	- 12.574	- 16.798
1856	- 22.386	- 19.749	- 16.798				

<sup>2</sup> Zie de cijfers bij J. Oppenheim, De Groningsche hoogeschool enz. 1875.

digheid voor Groningen wel eens geïnterpreteerd in een zin, die op de oude onevenredigheid wel eenigszins gelijk. De gemiddelde uitgaven per jaar voor Leiden en Utrecht in de genoemde decennien hebben bedragen: 1878–1887 Leiden *f* 639.319.58, Utrecht *f* 349.783.52<sup>5</sup>; 1888–1897 Leiden *f* 746.395.80, Utrecht *f* 431.011.90; 1898–1907 Leiden *f* 921.262.32<sup>5</sup>, Utrecht *f* 732.947.90; over de laatste vijf jaren 1908–1912 Leiden *f* 1.201.759.40, Utrecht *f* 1.043.302.20. In 1913 werd besteed aan Leiden *f* 1.146.199, aan Utrecht *f* 1.150.803, zoodat de verhouding thans ongeveer kan worden uitgedrukt als  $11\frac{1}{2} : 11\frac{1}{2} : 8$ .

Zich daarover al te zeer te beklagen zou een miskenning zijn van wat meer en meer een der redenen van bestaan zelve voor de universiteit te Groningen is geworden: haar karakter van een kleine universiteit. Want dat is zij gebleven en zal zij vermoedelijk blijven ook. Hooren wij de cijfers, die als 't ware de proef op de som vormen voor de vraag, die in den aanhef van dit hoofdstuk werd gesteld: het getal der studenten. In 1912–1913 was het cijfer der ingeschrevenen 585<sup>1</sup>, dat is weinig meer dan de helft van dat der kleinste universiteiten in Duitschland. Leiden had er 1211, Utrecht 1099, de gemeentelijke universiteit te Amsterdam 1225. Bij het begin van het jaar 1875 studeerden er te Groningen 173 personen; voor Leiden, Utrecht en Amsterdam waren toen de getallen: 859, 531, 362. De verhouding was dus in 1875 ongeveer 5, 3, 2. 1, in 1913 2, 2, 2, 1. De toeneming van het Groningsche studentental is niet ononderbroken geweest. Van 1878 tot 1893 was er stijging van 183 tot 448 (volgens den studenten-almanak, die het hoogere cijfer gaf, 223 tot 504). In 1883 had de rector gejubeld, dat het hoogste aantal sedert het bloeitijdperk der 17e eeuw weer was bereikt. Na 1893 trad een daling in, die met eenige schommelingen het getal op een laagtepunt van 365 in 1900 bracht. In 1904 was het getal van 1898: 397 weer bijna bereikt; toen volgde een snelle en aanhoudende stijging van 423 (1905) 485 (1908) 554 (1910) 579 (1911) 585 (1912). Beschouwt men de cijfers der afzonderlijke faculteiten sedert 1904, dan vertoont de theologische een daling van 50 tot 34, de juridische een schommeling tusschen 51 en 75, de philosophische een tusschen 52 en 76, terwijl de medische faculteit een onafgebroken vermeerdering aanwijst van 136 in 1904 tot 227 in 1913,

<sup>1</sup> Het is bekend, dat het getal der ingeschrevenen lager is dan dat van hen, die gewoonlijk als studenten gelden, aangezien het niet mee omvat de velen, die zonder colleges te volgen hun studiën aan de universiteit voortzetten. De studenten-almanak, die de niet-ingeschrevenen meetelt, geeft als laatste cijfer 617.



en de litterarische klimt van 97 tot 190 in 1912, 189 in 1913. Er kan geen twijfel bestaan aan het verband tusschen dit verschijnsel en de voltooiing van zoovele uitstekende laboratoria, wat de geneeskunde betreft, en wat de letteren aangaat, de uitbreiding van het onderwijs in de moderne talen door de instelling der lectoraten naast de drie professorale leerstoelen.

Zeer velen der studenten in de letteren zijn ingeschreven voor enkele lessen. Het grootste deel daarvan behoort tot hen, voor wie de wetgever nog altijd geen eigenlijk academische opleiding heeft opengesteld: zij die zich bekwamen voor de middelbare examens. Hun drang naar de universiteit is het welsprekendste getuigenis voor de onvolkomenheid der wet. Zoodra deze naar de behoeften gewijzigd wordt, zal ook de gewoonte, strijdig met het universitaire ideaal, van zich slechts voor een of twee lessen te laten inschrijven, vanzelve verminderen.

De vrouwelijke student is te Groningen aan geen der faculteiten, sedert kort ook die der godgeleerdheid, meer onbekend. De eerste maal, dat de annalen van vrouwelijke hoorders gewag maken, is in den cursus 1870-1871. Het bleven zeer enkelen, totdat de eerste colleges over Duitsche letterkunde het aantal deden stijgen. Zoolang Sijmons als priva doceent onderwees, blijkt hun aantal uit de inschrijvingen niet; in 1881-1882 zijn het er 6, waaronder 5 in de faculteit der letteren en wijsbegeerte, in 1883-1884 16. In 1892-1893 staan 19 vrouwelijke hoorders ingeschreven: 2 voor geneeskunde, 7 voor wis- en natuurkunde, 10 voor letteren en wijsbegeerte. Tien jaar later zijn het er 36, in 1906-1907 80, in 1911-1912 136, waarvan 4 in de rechten, 16 in de geneeskunde, 16 in de wis- en natuurkunde en 100 in de letteren en wijsbegeerte. De vrouwelijke studenten tellen dus bijna  $\frac{1}{4}$  van het geheele aantal. In October 1898 werd de Groningsche vrouwelijke studentenclub opgericht, die zich in 1912 tooide met den naam *Magna Pete*. De Groningsche universiteit mag zich beroemen, de eerste vrouwelijke doctor in Nederland te hebben afgeleverd in de persoon van Mej. Dr med. A. H. Jacobs, gepromoveerd 8 Maart 1879, de eerste vrouwelijke assistent te hebben bezeten in Mej. Dr T. Tammes, de eerste vrouwelijke dr theol. te hebben gepromoveerd in Mej. Dr A. C. E. Gerlings (9 Juli 1913) en de eerste vrouw te tellen onder haar onderwijzend personeel in Mej. Dr M. E. Loke, die sedert 15 Januari 1908 het lectoraat in de Fransche taal- en letterkunde bekleedt.

Het scheen een tijdlang, alsof de universiteit, die eenmaal tal van Hongaren, Polen, Schotsche edellieden onder haar hoorders had ge-

teld, het uitsluitend domein was geworden voor studenten uit de drie noordelijke provinciën van ons vaderland. Zelfs bij de Friezen bestond reeds zeer lang een neiging, hun zonen liever naar Leiden te zenden. In de laatste jaren is er een onmiskenbare toeneming in het aantal studenten, niet uit Groningen, Friesland of Drente herkomstig. Ook vreemdelingen worden af en toe weder in het album of als laboranten aange troffen, en wel bij herhaling uit Oost-Europa, evenals vroeger: reeds hebben de nieuwe laboratoria en hun directeuren voor en na een Rus, een Roemeniër, een Tsjech, een Kroaat, een Hongaar naar hier getrokken, terwijl ook Amerikanen, Franschen en Italianen zich hebben vertoond. Als vreemdelingen beschouwt men niet de studenten uit Zuid-Afrika, die sedert 1911 in vrij grooten getale Groningen bezoeken. Immers ook Zuid-Afrika had deel in de gebeurtenis, die een hedendaagsch geschiedschrijver gerust als een belangrijk lotgeval der universiteit zelve met blijdschap mag vermelden: de overwinning van Aegir, voor de tweede maal eerst uitgekomen, op de interacademiale roeiwedstrijden op de Zweth in 1913.

De Groningsche universiteit heeft ten opzichte van haar zusters in Nederland de rol behouden, die haar ook vóór de wet van 1876 niet vreemd was, van herhaaldelijk haar hoogleeraren aan deze te moeten afstaan. Twee en twintig maal sedert 1877 hebben Groningsche professoren de universiteit voor een leerstoel elders verlaten. Daarvan vertrokken 10 naar Leiden, 4 naar Utrecht en 5 naar Amsterdam. Drie gingen er over naar Deutsche universiteiten: twee keerden daarmee slechts naar hun vaderland terug, de derde, K. F. Wenckebach, in 1911 te Straatsburg benoemd, is een echte Nederlander. Eigen kweekplaatsen voor het professoraat, zooals Groningen ze vroeger in Franeker en Harderwijk bezat, heeft het niet meer, al scheen het reeds eenige malen, dat voor de philosophische faculteit de technische hoogeschool te Delft die functie op zich had genomen. Groningen ontvangt doorgaans zijn professoren in al de ongeoeffendheid, die de negatieve universitaire carrière in Nederland meebrengt. Is het al te vaak een nadeel gebleken?

De universiteit roemt op meer dan een hoogleeraar, die ondanks herhaalde aanzoeken van elders Groningen trouw is gebleven; daar is er een, die aan de drie andere openbare universiteiten van Nederland en aan twee Deutsche vergeefs beroepen werd.

Onder de 109 personen, die sedert 1877 hier het professoraat hebben bekleed, zijn zeven vreemdelingen geweest: Van Calker, Baeh-

rens, Ranke, Büllbring, Döderlein, Weber en Böhl, allen Duitschers. De aanrakingen met de Duitse wetenschap zijn sedert het midden der vorige eeuw nog voortdurend sterker geworden. Doch niet alleen in den zin van receptie van Duitse gedachten ten onzent. Ook omgekeerd door de medewerking van Nederlandsche geleerden aan buitenlandsche wetenschappelijke ondernemingen. En niet aan Duitse alleen. Hoe sterk ook het overwicht van den machtigen Duitschen geest op onze wetenschap mag zijn, tegen volstrekte eenzijdigheid weren wij ons. Niet onze Duitse, onze internationale betrekkingen versterken wij. Wat Groningen aangaat: om van publicaties in buitenlandsche tijdschriften te zwijgen, Sijmons en Speyer hebben meegewerkt aan den *Grundriss der Germanischen Philologie* en dien der *Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde*, Kapteyn en Jaeger hebben als 'research-fellow' der Carnegie-institution onderzoekingen geleid in Amerika, Salverda de Grave heeft op uitnoodiging van den Conseil de l'université van wege het fonds Kahn lezingen gehouden in de Sorbonne; Vollgraff verricht de opgravingen in Argos.

De betrekkingen van de Groningsche universiteit met het buitenland zijn in de laatste jaren nog op tal van andere wijzen indirect versterkt door bezoeken van vreemde mannen van wetenschap. De aulsprekers noemden wij reeds. Verschillende andere bekende geleerden bezochten Groningen wel niet als officieele gasten van de universiteit, maar kwamen toch met haar vertegenwoordigers in persoonlijke aanraking: zoo Adolf Harnack, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, Svante Arrhenius, Hjalmar Nilsson, Erich Schmidt, Ferdinand Brunot en anderen. Tenslotte kreeg de persoonlijke bekendheid met Groningen en haar universiteit bij buitenlanders een ongekende vermeerdering door de ontvangst, die weliswaar niet onmiddellijk van de universiteit zelf uitging, maar niettemin als de belangrijkste gebeurtenis in de annalen der hoogeschool van de laatste jaren hier tot slot mag worden geboekt: het negende Internationale physiologencongres vergaderde van 2-6 September 1913 te Groningen onder Hamburger's voorzitterschap. Gedurende eenige dagen was Groningen, zooals de burgemeester in zijn welkomstrede zeide, opnieuw een wetenschappelijk middelpunt van internationale beteekenis. Heel Groningen deed zijn uiterste best, om de honderden vreemdelingen (de landgenooten werden niet verwaarloosd, maar men dacht aan hen toch minder) wel en waardig te ontvangen. En toen men zeggen kon: het is wel geslaagd, was de hartelijke voldoening algemeen. Toch is voor een blik in verder

toekomst niet het succes bij de buitenlandsche physiologen het gewichtigste. Van hooger waarde nog is de bezegeling van dat, waarvan dit geschrift op zoo menige bladzijde spreekt, wat hier te Groningen wellicht sterker heeft gewerkt en nog werkt dan ergens anders: de innige betrekkingen tusschen stad en hoogeschool.

## OVER DE GESCHIEDENIS DER UNIVERSITEIT TE GRONINGEN

In Nederland is de geschiedenis der universiteiten innig verbonden met die van den staat zelf. Onze oudste universiteiten zijn geboren met en uit den staat, als eerstelingen van de jonge zelfstandige staatszorg, zinnebeelden van de bevochten vrijheid. Met den naam van Willem van Oranje begint onze universitaire geschiedenis evenals onze staatsgeschiedenis. Wel met bijzonderen luister staat die naam in den aanhef van dit hoofdstuk. Daar is menig landsheer geweest, die als genadig beschermer van kunsten en wetenschappen uit de volheid van zijn macht zijn onderdanen beschonk met een universiteit, die 's vorsten naam zou dragen. Een zeldzamer beeld geeft ons Nederlanders het jaar 1575. Hier is een prins, die voor de landen, waarop hij nog geen titel heeft dan dien van den opstand om vrijheids wil, een hoogeschool opricht in 't benardste van den strijd, als een fakkel in den nacht, een opzettelijk instrument van vrijheid en eenheid: Leiden's oorsprong.

Zoo waarlijk heroïsch als de geboorte van Leiden's hoogeschool is die der Groningsche niet. Doch van gelijken aard toch wel. Ook hier is de universiteit het pand van de eindelijk gewonnen vrijheid. Terstond toen Groningen ten langen leste, in 1594, op de Spanjaarden veroverd was, sloeg men de hand aan de hernieuwing van het hier eertijds zoo bloeiende schoolwezen: Emmius komt in dat jaar als rector der vermaarde latijnsche school. Er viel echter vooraf nog een ander werk te doen: allereerst moest hier het staatsgezag zelf overeind worden gezet: twee altijd twistende leden, de stad en de Ommelanden, moesten moeizaam aaneengesmeed worden tot één provincie. Dat werk kostte tijd en strijd; eerst toen dit geslaagd en bezonken scheen, was het oogenblik rijp voor de stichting onzer universiteit. Als schepping van Stad en Landen samen, als provinciale academie, werd zij het zichtbare teeken van de verworven eendracht.

Meer dan eens is reeds aangetoond, dat de bronnen ons geen stof geven om als den stichter der hoogeschool den stadhouder van Friesland en Groningen, Maurits' waardigen krijgsmakker Willem Lodewijk te eeren. Het eenige, wat van zijn medewerking blijkt, is een

\* Rede, uitgesproken op 1 Juli 1914, Academia Groningana, 29 Juni—1 Juli 1914, Verslag van de herdenking van het derde eeuwfeest te Groningen, p. 41 vgl. J. B. Wolters, Groningen 1916.

brief dien hij op verzoek der staten aan den landgraaf van Hessen schreef, om dezen te bewegen, twee Marburger professoren aan Groningen af te staan. Zonder gevolg. Niet daarin ligt dan ook de reden, om niettemin hier en thans ook Willem Lodewijk's naam te gedenken. Niet de hoogeschool was zijn schepping, maar de onmisbare voorwaarde voor het ontstaan er van, de vrijheid zelf, waarvan de academie de bekroning was, is zijn levenswerk geweest. Vijftien harde jaren, de kracht van zijn jeugd, had Willem Lodewijk aan de bevrijding van Groningen gegeven: uit dien strijd droeg hij de wond, waarvan hij kreupel liep, en de vroege grijsheid, die er spreekt uit zijn eerlijk stroef gelaat.

Wil de universiteit naast de vroege en erentfeste mannen, die in 1614 den magistraat van Stad en Ommelanden uitmaakten, een geestelijken vader eeren, dan blijft het Ubbo Emmius. Rijke en eervolle traditiën liggen er in dien naam opgesloten! Voor den historicus is het een vreugde, in den eersten rector der universiteit een geleerde te noemen, die waarlijk heeft meegewerkt tot de verheffing der historische wetenschap. Een echten geschiedvorschcr, vol zin voor het levende en het werkelijke, die met gezonde kritiek de fabelen wegbliet uit de historie van de Friesche landen, die hij lief had. Wij Groningers en Friezen in het bijzonder mogen ons herinneren, dat het Emmius is geweest, die aan het gewestelijk patriotisme van deze Noordelijke streken zijn edelste uitdrukking gaf: die van een ruim en fier Friesch bewustzijn. Als Nederlanders eeren wij in Emmius den onverdroten voorvechter van de volksregeering, die toenmaals nergens beter dan in ons vaderland verwezenlijkt was, den vriend en geestverwant van Johannes Althusius. Aan de hervormde kerk eindelijk moet Emmius dierbaar zijn als een van de stoere lijfwachters van haar leerstelling.

Waarlijk, indien de Groningsche hoogeschool bestemd was, een orgaan te worden van onze vaderlandsche beschaving der 17e eeuw, dan was het met Emmius een goed begin: want tal van de beginselen, die destijds die cultuur bezielde, waren in hem levend en sterk levend.

De jonge universiteit nam ten opzichte van die Nederlandsche cultuur aanstonds een eigenaardige plaats in. „Wanneer ergens in een gewest,” schreef eenmaal mijn voorganger P. L. Muller, „de stichting eener hoogeschool gerechtvaardigd was, dan was 't zeker te Groningen. De stad vertegenwoordigde al sinds langen tijd de beschaving en het intellect van de Noordelijke streken.”<sup>1</sup> Inderdaad, het waren

<sup>1</sup> Onze gouden eeuw<sup>2</sup> I, 466.

oude en roemrijke overleveringen van geleerdheid, bij welke men kon aanknoopen; niet de stad alleen had er deel aan, ook de Ommelanden: Praedinius, Wessel Ganzevoort, Rudolf Agricola, de kloosters van Aduard en Wittewierum. Doch nog om andere redenen was een hoogeschool te Groningen op haar plaats. Een geestelijke schakel tusschen Holland en het Noorden was nuttig en noodig. Het was nog geen eeuw geleden, dat Groningen in de keten van het gulden vlies geklonken was; van oudsher had het veel meer naar het Oosten gezien dan naar het Westen, veel meer verband gehouden met de Hansesteden en Westfalen dan met Holland. Het nieuwe gewest moest nog hechter samengroeien met Nederland, en niets kon dien groei zoozeer bevorderen als deze school.

Zoo werd zij een schakel tusschen Holland en het Noorden, een uitstekend middel ter bevordering van den staatkundigen en geestelijken samenhang, maar tegelijkertijd werd zij een schakel tusschen gansch Nederland en de Duitsche landen. Nimmer heeft Nederland op het gebied der geestelijke beschaving voor Duitschland zulk een beteekenis gehad als in de 17e eeuw. Meer dan één groote gedachtenstrooming heeft uit of over Nederland haar weg Oostwaarts genomen: het Cartesianisme, de leer van Grotius, misschien het pietisme. Een aanhoudende invloed en een sterke aantrekkingskracht ging er van de Nederlandsche universiteiten op de Duitsche uit. Toch was het ook toen het denkende Duitschland, dat telkens weer tal van mannen leverde, om hier als geleerden werkzaam te zijn. Groningen nu onderhield in elk opzicht nauwer betrekkingen met de Duitsche landen dan Leiden of Utrecht. In 1614 verwachtte men hier den bloei der jonge hoogeschool tenminste evenzeer uit Duitschland als uit Nederland. Niet enkel in de zeven provinciën, ook in Duitschland, met name in de Oostersche steden, zond men de bekendmakingen van de stichting, om hoorders te trekken. De wetenschap was nog zeer internationaal: bij voorkeur zocht men voor de bezetting der leerstoelen buitenlandsche geleerden. Van de 52 personen, die in de 17e eeuw te Groningen het professoraat hebben bekleed, waren 34 niet op Nederlandschen bodem geboren; daaronder zijn 27 Duitscher geweest, dus meer dan de helft van het geheele aantal. Te Leiden en te Utrecht bedraagt die verhouding slechts ongeveer een zesde. Onder de velerlei vreemde studenten, waarop de Groningsche universiteit in de 17e eeuw kon roemen: Engelschen en Schotten, Franschen, Bohemers, Hongaren en Polen, blijft toch het aantal der Duitschers altijd verreweg het grootst: dik-

wijls was het een derde, ja de helft van het geheele getal studenten. De Duitschers burgerden zich hier toen ter tijd zeer gemakkelijk in. De kapitein van het studentenvendel, dat zich in 1665 aangordde om den bisschop van Munster af te weren was een Berlijner.

De herkomst van meesters en leerlingen geeft ons oude betrekkingen op verscheiden Duitsche hoogeschoolen. Op geen enkele zoozeer als op Heidelberg. Eens had daar onze Rudolf Agricola geleeraard en er zijn vroege rust gevonden. Later, omstreeks 1570, was de Palts, naast Emden, de veilige wijkplaats geweest voor de ballingen uit onzen vrijheidskamp en de wieg der Nederlandsche kerk. In de 17e eeuw waren de rollen omgekeerd, toen zochten tal van ballingen uit de Palts hier vrijheid en rust: studenten niet alleen. Vijf van de Duitschers, die te Groningen professor zijn geweest, hadden in 1622 bij de verovering van Heidelberg huis en hof moeten ruimen. Na Heidelberg zijn het vooral Marburg en Rostock, van de nu verdwenene Herborn en Helmstedt, waarmee ons oude banden binden. Maar niet uitsluitend Duitse universiteiten gelden die banden: ook Genève, Saumur, Parijs, Oxford en St Andrews.

De 17e eeuw was voor onze hoogeschool een tijdperk van bloei en van internationale beteekenis. Was het de bijzondere glans der groote lichten, die hier straalden, of waren het oorzaken van staatkundigen en economischen aard, die hier landgenoot en vreemdelingheen trokken? Waarschijnlijk de laatste het meest. Hoe het zij, niet door een eeregalerij van meer of min beroemde hoogleeraarsnamen laat zich in dit kort bestek de werkzaamheid der universiteit, haar verdienste voor wetenschap en beschaving, samenvatten. De ware geschiedenis eener universiteit is evenmin een som van uitgelezen geleerdenbiografieën als een overzicht van posten uit staatsbegrootingen. Het zijn niet de groote lichten alleen, welke die geschiedenis uitmaken: het is het stille werk van allen, die maar een levende gedachte hielpen ontplooiën of ze van hier meedroegen en verplantten: leeraars en leerlingen, allen die rusten in een troostrijke vergetelheid. Doch die geschiedenis, ook al ware zij op te diepen, zou niet zijn samen te vatten.

Met één blik die inwendige geschiedenis der hoogeschool te omvademen zal nog het best gelukken, wanneer men het oog vestigt op de altijddurende wisseling van richtingen en stroomingen in de menschelijke gedachte. De naam van enkele der personen komt dan van zelf ter sprake.

Het is in de geschiedenis der wetenschap steeds weer de kreet,



waarmede (vergeeft mij het sombere beeld in deze feestrede) in Dante's Hel de gierigen en verkwisters op elkander botsen, de kreet: waarom houdt gij vast en waarom verwerpt gij? Altijd een strijd om behoud of verwerping: waarom werpt gij weg, wat mij dierbaar en heilig is geworden, en stelt er uw nieuwe vonden voor in de plaats, verwaten, heiligschennend als alle nieuwe dingen zijn! En waarom houdt gij vast uw oude doode leer, die ik haat, omdat zij mijn jonge levende gedachte wil verstikken! De wachtwoorden wisselen, maar de strijd blijft dezelfde.

De Groningsche universiteit was bij haar stichting aangewezen om voor den eersten tijd een kweekplaats en toeverlaat van behoudende meeningen te worden. Zij was het reeds in het algemeen door de voorwaarden, waaronder toen ter tijd een academiestichting plaats greep. Men ontwierp in die dagen geen hoogeronderwijswet, berekend naar de weldoorschouwde behoeften des tijds. Wat een universiteit zijn moest, wat en hoe zij onderwijzen moest, dat alles stond vast door een eerbiedwaardige, internationale traditie. De faculteiten, de leer vakken, de gang van studie, dat alles wordt in de *leges academiae* als bekend en vanzelfsprekend verondersteld. En in die algemeen aanvaarde universitaire beginselen, zooals Melanchthon ze voor de protestantsche landen had hervormd, stak onder het humanistisch kleed een middeleeuwsch wezen. Geest en methode waren scholastisch gebleven. „*Philosophi ab Aristotelis philosophia non recedunto*”, zeiden de Groningsche academiewetten van 1614. Zoo kreeg de hoogeschool, ook al had zij geen directe wortels in een middeleeuwsch verleden, toch haar aandeel aan den middeleeuwschen geest mee. Juist dat ontbreken van een middeleeuwsch verleden had bovendien nog een ander gevolg, dat in dezelfde richting leidde, namelijk de geringe ontwikkeling van de *facultas artium sive philosophiae*, die de eigenlijke kern eener middeleeuwsche universiteit placht te zijn en doorgaans de bodem, waarop het nieuwe en vermetele opschoot. *Humaniora* en natuurwetenschap moesten zich hier voorloopig met zeer weinig plaats vergenoegen. De zoogenaamde hoofd- of broodstudiën: godgeleerdheid, rechten en geneeskunde traden veel meer op den voorgrond, en het onderwijs hierin werd uit den aard der zaak sterker geremd in een afwijking van het oude herkomen.

Bij deze algemeene oorzaken, welke voor de universiteit een behoudende strekking meebrachten, kwamen voor Groningen nog bijzondere. In den fellen twist, die omstreeks 1614 de vaderlandsche

kerk verscheurde, was de hoogeschool niet in de geringste plaats bedoeld als een bolwerk der rechtzinnigheid. Louter strenge contra-remonstranten werden hier beroepen, niet alleen in de theologische faculteit: Emmius de historicus en Mulerius de medicus waren even ijverig in de leer als Ravensperger de theoloog. De universiteit die aan Gomarus zelf het veld bood voor een noesten arbeid van lange jaren, zou de altera pars in dien strijd niet hooren. Trouwens niet enkel de theologie drukt in de eerste helft der 17e eeuw dien behoudenden stempel op de universiteit: Mulerius, die ook de mathesis onderwees, verzette zich tegen het stelsel van Copernicus zo goed als zijn theologische collega Hendrik Alting, Freitag drijft den spot met Harvey's ontdekking, Deusing wil niets weten van waarneming en proefneming in de geneeskunde, de scherpgehoornde filosoof Schoockius ijvert even heftig tegen Descartes als de niet minder strijdbare Maresius, die Gomarus opvolgde en Balthasar Bekker bestreed.

Na het midden der 17e eeuw verliest Groningen gaandeweg dat overwegend karakter van behoudendheid. De denkrichtingen, die men destijds hier te lande begon te onderscheiden als 'de oude en de nieuwe studie', zijn aan deze hoogeschool voortaan merkwaardig gelijkmatig vertegenwoordigd geweest. Was het een indirect gevolg, heilzaam ditmaal, van het onverzoenlijk dualisme van Stad en Ommelanden, van welke de laatste doorgaans meer strenge en behoudende opvattingen huldigden? Leus en vorm ontleende de strijd aan de theologie: voor Voetius, den Utrechtschen, of Coccejus, den Leidschen meester, ging het, maar in den grond is het een strijd van wijder strekking, de echte en steeds terugkeerende 'twist der ouden en der nieuwen'. In de aanhangers van Coccejus kwam de groote gedachtenvernieuwer van die eeuw, Cartesius, aan het woord, zoo niet met alle consequenties van zijn anti-classicisme en zelfs antihistorisme, dan toch met zijn streven tegen scholastiek en traditionalisme. In de oude studie was het doel der wetenschap nog altijd naar den aard der scholastiek: het bewijzen van gegeven waarheid; in de nieuwe kwam, schuchter nog, een andere doelvoorstelling op: het zoeken van onbekende waarheid. En nog andere stemmen dan die van Descartes kwamen in die 'nieuwe studie' aan het woord: het Arminiaansch geluid, de stem van Grotius drong nu toch nog door in de academische gehoorzalen. Waar men zich schaarde onder kerkelijke veldteekens, bleef de strijd niet beperkt tot de kringen der geleerden: zelfs de staatspartijen kiezen voor Voetius en Coccejus, en de leer van den laatste krijgt een Loevesteinschen bijmaak.

Tot diep in de 18e eeuw blijven de beide richtingen een haast verplichte veete. Nog omstreeks 1735 trekken de Groningsche studenten in de theologie degenkletterend van leer voor Voetius of Coccejus. Maar de ware tegenstelling was toen reeds verflauwd en opgeheven, een nieuwe geest wachtte.

De 17e eeuw was voor de Groningsche hoogeschool een bloeitijdperk geweest, de 18e komt met verval. Het innige verband van onze universiteiten met den staat bracht mee, dat de hoogescholen in al de tijdperken van haar bestaan de trekken van den staat zelf weerspiegeld hebben: roemrijk en bloeiend, een marktplaats voor den vreemdeling, in de dagen van Nederland's grootheid, dalende met 's lands neder-gang. De Groningsche universiteit was daarbij nog in het bijzonder afhankelijk van den stand van zaken in het moedergewest. Deze nu was bijna doorlopend treurig. De hoogeschool was de bezegeling en het blijvende teeken geweest van de eens verworven eendracht van Stad en Ommelanden; zij bleef helaas het eenige teeken daarvan voor twee eeuwen. In onze geheele republiek liep het raderwerk der regeering langzaam en hortend, in Stad en Landen stond het meestal stil. Tweedracht baarde onverschilligheid en onverschilligheid verwaarloozing. Dan daalde het getal der Groninger professoren soms weder tot het bescheiden minimum, waarmee men in 1614 in hoop op beter begonnen was: vijf of zes. Geen beroemde namen en groote geesten kunnen het verval keeren: Bernoulli en Barbeyrac werken hier voor een deerlijk geslonken schare. Het getal der studenten daalde, vooral de vreemdelingen bleven weg. De universiteit nationaliseerde zich, maar het was voor een groot deel slechts een teeken van verkwijning; haar naam klonk niet meer in den vreemde. In de eerste helft der 18e eeuw komen nog 10 buitenlander voor onder de professoren, in de tweede slechts 4, op een totaal getal van 54 professoren voor de gansche eeuw, terwijl in dit tijdperk te Leiden het getal der vreemden naar evenredigheid hooger is. Af en toe vermannen zich de staten der provincie tot eendracht, meestal onder invloed van belangrijke politieke gebeurtenissen. Dan benoemen zij een kleine bezending professoren ineens.

Het was met name de staatsvorming, die aan het gewest ten deel viel na de verheffing van Willem IV en de volksbewegingen van 1748, welke ook aan de hoogeschool een tijdperk van bloei en herleving beloofde. Inderdaad, wanneer de academie zich voortaan wilde vergenoe-gen met een bescheiden werkzaamheid ten nutte van land en provin-cie, zou zij nog heilzaam werk genoeg vinden. Een nieuwe geest was

machtig geworden. Het zachtzinnig optimisme en de heldere natuurvereering en menschenmin van de 18e-eeuwsche verlichting vielen ook hier verwarmend op den academischen bodem en deden er menig zaad ontkiemen. Het werd het tijdperk van het moralisme in de theologie en het streven naar een natuurlijke preekwijze. In een warme liefde voor den Groningschen geboortegrond ontmoetten elkaar geschiedkunde en natuurwetenschap: het is één sentiment, dat de gewestelijke oudheidkunde en rechtsstudiën van De Rhoer bezielt en het werk van de medici Petrus Camper, Munniks, Van Doeveren, waar zij optreden als paleontologen en verzamelaars, als bestrijders der veepest, voorstanders der inenting, onderzoekers over de volksgezondheid, of waar Driessen de chemicus zich wijdt aan de bevordering der inlandsche nijverheid. Nooit is de hoogeschool in zoo goeden zin provinciale academie geweest als in den laatsten tijd, dat zij dien naam droeg.

De strijd tusschen het oude en het nieuwe, die in de latere jaren der 18e eeuw staat en kerk en maatschappij vervullen ging, vond hier aan de hoogeschool haar uiting in een geruchtmakend geval. De geestdriftige natuurvereering kreeg hier een martelaar: den jurist Van der Marck, ontzet en verdreven om zijn ijveren voor het natuurrecht. Doch aan het nieuwe was in de toekomst de zegepraal beschoren: na lange jaren van ballingschap bracht de omwenteling van 1795 den ouden Van der Marck hier nog terug.

Ditmaal volgden de universiteiten den staat niet onmiddellijk in de verandering van zijn wezen. Met het einde van de provinciale souvereiniteit hadden ook de hoogescholen nationaal moeten worden. De bedoeling daartoe was aanwezig, de uitvoering werd overwogen. Maar er was zooveel, dat omgezet moest worden en één gemaakt en gecentraliseerd. Zoo bleef het, met veel andere zaken, voorloopig bij het oude, en nog was het hooger onderwijs niet tot nationale zaak verheven, toen een vaardiger hand dan onze eigene in 1811 de hoogescholen opnieuw het lot van den staat deed deelen: zij werden ingelijfd bij Napoleon's vermetel schoolsch gewrocht, de keizerlijke universiteit, gelijk Nederland bij het keizerrijk zelf. Groningen zag naast Leiden haar hoogeschool als academie der keizerlijke universiteit gespaard, omdat Cuvier met scherpen blik de behoefte van ons Noorden aan een eigen wetenschappelijk middelpunt inzag; op zijn aandrang werd voor Groningen een uitzondering geduld op de hierarchische orde, die aan het voormalig koninkrijk Holland slechts één academie zou hebben toegewezen.

Evenals het den staat zelve ten goede is gekomen, tijdelijk uit zijn

voegen te zijn gelicht, zoo ook aan de universiteiten. Wanneer juist met het aanbreken van haar derde eeuw de Groningsche universiteit met den staat herboren wordt als Nederlandsche, nu niet meer provinciale hoogeschool, zal men partij weten te trekken van de lessen der Fransche overheersching. Het oud-vaderlandsche stelsel van hooger onderwijs, dat gedreigd had, een ouderwetsche rariteit te worden, zooals ons land zelf het in de oogen van den vreemdeling geworden was, zal verjongd worden, door Fransche orde en regelmaat te huwen aan echt Nederlandsche degelijkheid en wetenschappelijken zin. Zoo vatte de commissie, die de academische wetgeving van 1815 tot stand bracht, haar taak op. Zij leefde in de hoopvolle idealen van nieuwen bloei, waarmee men ook de toekomst van den herboren staat verheerlijkt zag. Het verjongde nationale streven uitte zich in de nieuwe leerstoelen voor Nederlandsche taal- en letterkunde, de hooge verwachtingen voor een steeds verder volmaakte natuurwetenschap in de stichting van de nieuwe faculteit der wis- en natuurkunde.

Doch de verwachte bloei blijft uit. Was het omdat men van het onherroepelijk verleden toch nog niet genoeg afscheid had kunnen nemen? Het herstel van het Latijn als taal van het academisch onderwijs getuigde daarvan. In meer dan een opzicht scheen het, alsof onze academische wetenschap nog bleef voortdroomen in het maanlicht der achtentiende eeuw. De nieuwere denkrichtingen: de historische bevruchting van rechtsgeleerdheid en philologie, het exacte empirisme in de natuurwetenschap, drongen in de eerste helft der 19e eeuw in Nederland wel door, maar zij vielen veelal op den klankbodem van een 18-eeuwsch gemoed, waarin de goedaardige teleologie en de braafheids- en nuttigheidszin der verlichting nog vooraan stonden. Zonderling gemengd uit oude gedachteelementen en nieuwe is menig academisch geestesgetimmerte uit de dagen onzer restauratie. Die trek is zelfs niet ten eenenmale vreemd aan de school, die in de jaren van omstreeks 1835 tot omstreeks 1865 meer dan iets anders aan onze universiteit vermaardheid gaf: de zoogenaamde Groninger richting in de hervormde kerk, die van Hofstede de Groot, Pareau, Van Oordt en Muurling. Door haar werd de academie opnieuw een hoofdburcht in den kerkelijken strijd, doch nu niet meer van het behoud en de rechtzinnigheid, zooals in Gomarus' dagen. Groningen scheen het uitgangspunt van de vernieuwing geworden. Ook tegenstanders hebben van de Groninger richting als van het réveil van het Noorden gesproken. Toch bevatte die richting naast het nieuwe, dat haar eigen was, zoo-

veel ouds, zooveel nagalm van het verleden, dat zelden een theologische richting zoo spoedig voorbijgestreefd en tot een verouderde is geworden.

De Groninger theologie kon aan de universiteit bekendheid en opgewekt leven geven, ook wel hoorders trekken, maar voor de geheele hoogeschool een nieuw bloeitijdperk scheppen kon zij uit den aard der zaak niet. Men doorleefde lange jaren van kwijning en druk. De groote euvelen, die den staat zelf in zijn wederopbloei belemmerden: de slechte financieele toestand en alle andere gevolgen van den Belgischen opstand, werkten allerongunstigst op het hooger onderwijs terug. Bezuiniging scheen het opperste maxime van de staatszorg geworden.

De zwakste organismen leden daaronder het meest, en Groningen's hoogeschool was niet zeer sterk. Zij was nu voor haar leven van den staat afhankelijk, en deze scheen haast zijn ijver voor haar belangen vergeten te zijn. Den Haag lag destijds zeer ver van Groningen. De academie werd opnieuw verwaarloosd. Toen hebben stad en provincie Groningen zich herinnerd, dat de academie toch altijd hun kind bleef, en, nu niet meer levend in eeuwige tweedracht, hebben zij samen terwille van de universiteit een nieuw teeken gesticht van eendracht en opoffering: het eerbiedwaardig academiegebouw van 1850, nu in vlammen opgegaan. Het waren de magere jaren, waarin Friesland zich beroofd zag van de laatste rest van zijn voormalige hoogeschool, het rijksatheneum te Franeker, opgeheven in 1843. Burgemeester De Ranitz, die de gedachte van het nieuwe gebouw opvatte en tot uitvoering bracht, schiep daarmee voor de hoogeschool meer dan een huis alleen; het was een palladium.

Op den duur zou ook de landsregeering weer tot het besef komen, dat zij een instelling, door haar in stand gehouden, ook naar behooren moest verzorgen. De wet op het hooger onderwijs van 1876 beteekende voor Groningen de bevestiging van haar universiteit, en tevens de belofte van een geregelde en geëvenredigde behartiging van hare nooden. Die belofte, wij getuigen het met dankbaarheid, heeft de Nederlandsche regeering sindsdien niet verbroken. Behoeft zij die trouw te berouwen? Of heeft de Groningsche universiteit haar recht van bestaan bewezen, door op den grondslag van haar eigen oude traditiën haar eigen, zelfstandig en persoonlijk type naast haar Nederlandsche zusters meer en meer te ontwikkelen: dat van een klein maar kerngezond wetenschappelijk centrum en geestelijk levensorgaan?

Met vreugd en vertrouwen gaan wij de vierde eeuw in. Want wij mogen verwachten, dat ook in de toekomst die hechte band met den staat, welke zich van den aanvang af door onze universiteitsgeschiedenis strengelt, niet zal worden verbroken, en het is in den staat zelf en in ons volk, dat wij vertrouwen hebben. Daar zijn blijde teekenen van bloei en kracht. Wanneer wij ons met reden vleien, dat er goede nieuwe tijden voor Nederland zijn weggelegd, moge dan deze universiteit deelen in dat heil, laat zij bloeien en gedijen met den staat en met het volk.

## WAT DE JONGE HOOGESCHOOL TE BIEDEN HAD

Weinig instellingen zijn door de tijden heen in haar grondslagen zoo constant gebleven als de universiteiten. Wie er een ging stichten in 1575, behoefde zich over opzet en inrichting in het algemeen evenmin het hoofd te breken, als dat tegenwoordig het geval pleegt te zijn. Het kader van zulk een geestelijk centrum stond bij voorbaat vast. het oude samenstel van vier faculteiten, zooals het in de dertiende eeuw was gegroeid. Als basis de faculteit der artes liberales of philosophia, waar iedere studie begon, en die het geheel van historisch-philologische en wis- en natuurkundige vakken omvatte, voor zoover die zich toendertijd ontwikkeld hadden. Daarboven de drie faculteiten, waartoe men vervolgens voortschrijden kon, als men wilde: die der godgeleerdheid, der rechten en der geneeskunde. Hoewel het handhaven van het hervormd geloof bij den wensch tot oprichting der universiteit een voornamelijk plaats bekleedde, staat in de stukken, die op de stichting betrekking hebben, de theologie toch niet zoo op den voorgrond, tenzij eershalve, als men zich wel eens voorstelt. In den aanhef der statuten van 2 Juni 1575 wordt enkel gesproken van „alle vrye consten ende scientien”, waaronder dus hier de drie ‘hoofd- of broodstudiën’, gelijk men ze later wel noemen zou, begrepen worden geacht.

Het is niet zonder gewicht, even stil te staan bij de benaming, waarmee men de nieuwe stichting aanduidde, en bij de bewoordingen, waarmee men haar doel omschreef. Voluit luidt die naam „eene openbare Schole, Universiteyt ofte Academie”, zooals in de statuten, „eene Academie, Universiteyt of Hooge schole”, zooals in de afkondiging der aanstaande opening door de stadsregeering van Leiden. Een middel-eeuwsche, een humanistische en een vaderlandsche term. Het was geen toeval. In de keus dier termen ligt van allerlei opgesloten, waarop in dit kort bestek niet nader kan worden ingegaan, onder andere de aanspraak op het wetenschappelijk en onderwijzend monopolie, in het Octrooi uitdrukkelijk gestipuleerd, waarmee Leiden later Amsterdam, Haarlem<sup>1</sup> en Zierikzee onaangenaam zou zijn.

Voor alles spreekt die driedubbele naam van de groote waardigheid, die men de nieuwe school toedacht. Het motief, waarom de Prins de oprichting der Universiteit met zoo bijzonderen spoed, ja in enkele

\* Leidsch Universiteitsblad, 2e Jrg. no. 8, 6 Januari 1933, p. 9—10.

<sup>1</sup> Ter zake van de oprichting van de Haarlemsche Maatschappij van Wetenschappen in 1757.



dagen, heeft doorgedreven, spreekt hij in zijn brief aan de Staten van Holland van 28 December 1574 duidelijk uit. Het moet geschieden „eer ende alvooren men in eenige besluyt van vrede ofte verdrach eenichssins trede”. Wordt de Universiteit bijtijds opgericht, dan zal de vijand nimmer meer zijn „vierighe tirannie ende verdruckinghe so des goddelicken diensts als der vryheyte der landen” weder kunnen herstellen. „Overmits dat eene alsodaneghe schole ende universiteyt niet anders wesen en sal als een vast blochuys ende bewaernisse der gantscher landen ende mede eenen onverbrekelicken bandt der eenicheyt der selven niet alleen onder m'elcanderen (d.w.z. Holland, Zeeland en West-Friesland) maer oock met alle aanpalende provincien.”

Men verwachtte binnenkort een vrede, met terugkeer onder den Koning, op voorwaarden (de onderhandelingen te Breda, in het voorjaar van 1575, zouden op niets uitloopen). Voor zóó krachtig en onaantastbaar gold nu blijkbaar een Universiteit als zoodanig, dat de Prins aannam, bij de vredesvoorwaarden deze in ieder geval ontzien en erkend te krijgen.

Lag hierin het motief tot spoed, het eigenlijke doel was natuurlijk van veel grooter strekking. Hier nu is het merkwaardig, hoe eigenlijk van het eerste begin af de bestemming der Universiteit, om (hoe en waarmee dan ook) het gemeen welzijn en het land te dienen, klaar wordt uitgesproken. Met name geschiedt dit in dien allereersten brief, die op de Universiteit betrekking heeft, van 28 December 1574. De jeugd zal er worden opgevoed en onderricht „beyde in de rechte kennisse Godts ende allerley goede eerlycke ende vrye kunsten ende wetenschappen dienende tot die wettelicke regeringe der landen”. De zaak was noodig, behalve voor vrijheid, wettelijkheid en religie, tot al hetgeen „den gemeynen borghe(r)licken welstandt belanght”. Men sprak in die dagen nog niet van de Maatschappij, maar het punt, dat tegenwoordig weer zoo veel besproken wordt, was ten volle bewust. Alleen een vraag behelsde het niet. Aan de doeltreffendheid van hetgeen een Universiteit te bieden placht, twijfelde niemand.

Toch zou het niet lang duren, of juist hier te Leiden zou een merkwaardige poging worden gedaan, om een vakschool van praktischen aard, voor ‘konsten’, die niet den adeldom van ‘vrije’ genoten, in los verband aan de hooge school te verbinden. Het was het „studium van de Duytsche Mathematicque”, op wensch van Maurits in 1600 ingericht, en waarvoor in 1602 een meestersdiploma werd ingesteld voor

hen, die zich wilden bekwamen in „de conste van landtmeterye ende sterckbouwinghe”, kortom de school voor ingenieurs. De meesten van hen, die de lessen volgden, schijnen steenhouwers en timmergezellen te zijn geweest, voorts landmeters, schoolmeesters en enkele ‘studiosi’. Voor dit samengaan van universiteit en praktisch-wetenschappelijke vakopleiding schijnt evenwel de tijd omstreeks 1600 nog niet rijp te zijn geweest. De ingenieursschool van Leiden ging helaas weer te niet.

Het systeem van het wetenschappelijk onderwijs was, sedert de oude scholastische vormen met den geest van het humanisme doortrokken waren geraakt, eer stijver dan leniger geworden. Het oude kader der vrije kunsten, van Romeinschen oorsprong en middel-euwsche traditie, bleef gehandhaafd, althans in de benaming der leer-vakken. Aan het scholastieke gezag van Aristoteles, dat voorloopig ongeschokt bleef, paarde zich thans een weinig minder dwingend gezag van grammatisch, oratorisch en letterkundig classicisme. Alles wat de Leidsche hoogeschool in haar eersten tijd te bieden heeft, is gedrenkt in klassieke letteren. Behalve de uitleg van bijbelboeken en corpus iuris, geschiedt alles wat behandeld wordt aan de hand der oude schrijvers. In het leerplan, dat in 1575 Feugueray ontwierp (in wien de Prins blijkbaar veel gezien heeft), wordt aanbevolen, de physica te behandelen aan de hand van de Georgica, van Lucretius en Plinius. De historie werd nog langen tijd opgevat als een onderdeel der eloquentia. In de oudst bewaarde series, voor den winter van 1587 (men had semesters wegens het verschil van daglicht) kondigt Vulcanius, als Graecus, om den anderen dag Homerus en Aristoteles ‘de mundo’ aan, waarbij dit laatste zeker niet enkel als philologisch onderwijs was gedacht. De medicus las, en zoo zou het nog heel lang blijven, bovenal over Hippocrates, Celsus, Galenus, Dioscorides. Een leervak beteekende in den regel een „auteur, bouck ofte materie”, en welken auteur enz. elk professor „lesen ofte tracteren” zou, zal het bestuur der Universiteit vaststellen, aldus de statuten van 1575.

Met haar sobere uitrusting van hoogleeraren en vakken verklaarde de hoogeschool jaarlijks aan de ‘optimi iuvenes’, tot wie zich de series richtte, dat zij uit dat stuk zouden zien „nihil (certe non multum) hic deesse, quod ad legitimum cultum requiritur animorum”. Gelukkige verzekerdheid, die toen naar ieders meening volkomen opging!

Wie echter de werkzaamheid der Universiteit naar den inhoud der series wilde afmeten, zou haar ten zeerste te kort doen. De series

vermeldt, zooals men weet, alleen de publieke lectiones, die voor ieder ingeschrevene toegankelijk waren. Daarnaast ontwikkelde zich aanstonds, eer hoofdzaak dan aanvulling te noemen, het private collegium, dat de professor aan kleine groepen van studenten, in de eerste plaats aan hen, die bij hem inwoonden, gaf. Ook anderen dan hoogleeraren gaven zulke colleges, vanwaar in 1631 een verbod, om zonder verloop van Rector en Faculteiten zoodanige lessen te houden, opdat de Universiteit „by haere waerdicheyt mach behouden werden”. Hier ligt de oorsprong van het privaat-docentschap.

Het private college had van den beginne af een voornamelijk praktisch karakter. Het diende tot oefening, disputatie, responsie en repetitie. Men juiche niet te vroeg over aloude verwezenlijking van moderne idealen. Wat wij van de praktijk van het hooger onderwijs in de zestiende en zeventiende eeuw te zien krijgen, bijvoorbeeld uit Gysbert Voetius' *Exercitia et bibliotheca studiosi theologiae*, van 1644, duidt op niet veel anders dan inpompen en repeteeren, vaste antwoorden op vaste vragen, leeren uit handboeken, compendiën en tabellen, een uiterst schoolsch bedrijf.

Doch ook dit geeft geen volledig beeld van hetgeen de Universiteit in haar eerste tijdperk beteekend heeft. Het betreft alles nog maar den buitenkant en den vorm. Met dien eenvoudigen toestel heeft zich niettemin de stichting van 1575, nog vóór de eeuw ten einde was, tot een der geestelijke centra van Europa verheven. Met zijn kruidhof, zijn anatomie, zijn observatorium stond Leiden in de eerste helft der zeventiende eeuw mee vooraan. De Oostersche studiën waren binnen de enge begrenzing der leervakken omhooggekomen als nauwelijks ergens anders. De Leidsche Universiteit heeft in de eerste eeuw van haar bestaan geboden, wat destijds van een Universiteit gevraagd werd, en wellicht iets meer dan dat. Wat men haar vroeg, was wetenschap, in den beperkten omvang en met de beperkte strekking, waaraan gebrekkige middelen, onvoldragen methode en onbevrijd uitzicht de wetenschap gebonden hielden. De algemeene vereering van die wetenschap kende toen minder voorbehoud dan thans. Men vroeg haar geen diensten, om zich mee te rechtvaardigen, overtuigd, dat zij dien dienst het best verricht, door zelfstandig te zijn.

## DE ACADEMISCHE GEBOUWEN

Bij de stichting van onze hoogeschoolen was het vraagstuk der huisvesting niet het moeilijkste. Een Universiteit was in die dagen, meer dan nu, een louter geestelijk ding. Op het stuk van behuizing was een viertal gehoorzalen al wat zij volstrekt noodig had. Zelfs de aanwezigheid van een eigen boekerij, hoezeer gewenscht, sprak niet vanzelf. Een Anatomie en een Kruidtuin, gelijk de Leidsche hoogeschool ze spoedig na haar oprichting zou bezitten, waren een weelde, die menige oudere zuster haar nog bleef benijden.

Leegstaande kloostergebouwen waren er sedert 1572 in al onze steden genoeg. Zij waren meest vervallen en geschonden, doch er was keus, en een verhuizing, zoo noodig, bracht nog niet veel omslag mee. Het voormalige klooster der Witte Nonnen, aan het Rapenburg, dat in 1581 voor de Academie vertimmerd werd, was reeds de derde woning, die zij betrok<sup>1</sup>. Dat deze kloosterkerk met omgeving tot den huidige dag haar hoofdkwartier gebleven is, mag een der opmerkelijkste feiten heeten uit de geschiedenis der Universiteit.

Met haar Kruidtuin, op „de ledige plaetse achter de Universiteyt” ingericht in 1587, en haar Theatrum Anatomicum en Bibliotheek, tezamen sedert 1591 gehuisvest in de Faliede Bagijnekerk, schuin tegenover de Academie, was de Leidsche hoogeschool op het eind der zestiende eeuw een voorbeeld van vooruitstrevende en volledige inrichting.

Het octrooi van 6 Januari 1575 machtigde Burgemeesteren van Leiden, ten behoeve der Universiteit „tallen tijden te moghen aenvaerden, gebruycken ende eygenen alsulcke gemeene ofte private plaetze ende huysingen als hemluyden goedtduncken zal”, niet alleen tot huisvesting der hoogeschool zelve, maar ook „tot commodité ende stichtinge van eenighe der doctoren- ofte studenten woonplaetzen ofte Collegien”. Een stelsel van Colleges, gelijk de Fransche en Engelsche Universiteiten, en ook Leuven dat kenden, was dus wel degelijk voorzien. Doch het is gebleven bij het Statencollege aan de Cellebroersgracht (nu de Manège in de Kaiserstraat) dat in 1807 werd afgebroken, en het Waalsch College, dat reeds in 1715 ophield te bestaan. De omstandigheid, dat geen krans van afzonderlijke Colleges de hoogeschool

\* Pallas Leidensis, MCMXXV, p. 19—36. Van Doesburgh, Leiden 1925.

<sup>1</sup> Van 1575 tot 1577 huide de Universiteit in het S. Barbara-klooster, van 1577 tot 1581 in de Faliede Bagijnekerk.

kwam te omringen, heeft gemaakt, dat zich tot aan de negentiende eeuw haar geheele bouwgeschiedenis afspeelt op het beperkte en geconcentreerde terrein, dat zij van den beginne af had ingenomen.

In den loop der zeventiende eeuw kwamen achtereenvolgens eenige nieuwe vakken van wetenschap om bijzondere localiteit en stoffelijke hulpmiddelen vragen. Vooreerst de sterrekunde. In 1632 werd op het dak der Academie, volgens ontwerp van den fabriekmeester der stad, een plat aangebracht, „om aldaer te stellen ende bewaren de quadrant off het instrumentum mathematicum... mitsgaders oock omme aldaer den studenten te demonstreren den loop des hemels ende van de sterren”. Het was het oudste academische observatorium in Europa. Dit observatorium is later met verschillende andere uitbouwsels op het dak vermeerderd, en heeft dienst gedaan tot aan den bouw der Sterrewacht.

Leende zich tot het bespieden des hemels alleen het kerkdak, voor het onderbrengen van alle andere wetenschap, die extra plaats behoefde, scheen langen tijd het terrein van den Hortus goed. Deze besloeg in de zeventiende eeuw nog slechts het vierkant recht achter de Academie tot aan de Doelengracht, nog verkleind door de gebouwen en galerijen, die daar rondom lagen. In den Noordwestelijken hoek van dat terrein, op een plek, die nu binnen den tuin van het Ethnographisch Museum ligt, werd in 1669 het eerste Chemisch Laboratorium ingericht, „tot completer luyster der medische faculteit”, te wier behoefte ook de Kruidtuin zelf indertijd was aangelegd. Het werd spoedig gevolgd door het eerste Fysisch Laboratorium, waartoe in 1675 een der huizen in de Nonnensteeg, naast de ambtswoning van den professor botanices, werd bestemd.

Bij deze vermeerderingen bleef het vervolgens langen tijd. Aan een afzonderlijk Academisch Ziekenhuis werd destijds nog niet gedacht, en de experimenteele wetenschappen hadden in de bescheiden werkplaatsen, een enkele kamer met eenige instrumenten, alles wat hun naar de behoeften van dien tijd toekwam. De Hortus zelf onderging in 1736, door toedoen van den hoogleeraar Adriaan van Royen, een belangrijke vergrooting, door de toevoeging van het terrein tusschen den Witten Singel, het tegenwoordige Paterstraatje, de Doelengracht en het verlengde van de Nonnensteeg. Het was tot dusver bebouwde grond geweest; meer dan 90 huizen werden afgebroken om den tuin te vergrooten. Wij maken hier kennis met een factor in de geschiedenis der academische gebouwen, dien wij nog vaker zullen aantreffen: de achteruitgang van de welvaart der stad Leiden.

De achttiende eeuw bracht, ook in het academisch onderwijs, dien hartstocht tot verzamelen, vooral op het gebied der natuur, die de onmisbare voorwaarde is geweest, om tot de ontwikkeling eener diepgaande experimenteele wetenschap te kunnen voortschrijden. De eerste kostbare verzameling, waarmede de Universiteit werd verrijkt, lag op het gebied der oudheidkunde: in 1743 vermaakte Gerard van Papenbroek, behalve een deel van zijn portretten en handschriften, aan de Universiteit zijn 'antiqua marmora', die in het volgende jaar in het middengedeelte van de nieuw gebouwde Oranjerie in den Hortus werden opgesteld, terwijl de inscripties ter weerszijden langs de galerijen van den tuin werden geplaatst. Het werd de grondslag van het Museum van Oudheden. Ongeveer terzelfdertijd werd aan de overzijde van den Hortus het Auditorium Physicum „considerabel geaugmenteert" en verrijkt met de verzameling physische instrumenten van wijlen 's Gravesande, in 1742 door Curatoren aangekocht. Voorts werd uit de verschillende collecties van naturalia, welke voor en na aan de Universiteit waren geschonken, in 1751 een Kabinet van Natuurlijke Historie samengesteld, dat eveneens in de Oranjerie van den Hortus zijn eerste plaats vond. Zoo werd de Academietaan, vergroot en verfraaid, en omringd door de collecties van onderscheiden aard, die hem, met huldigende inscripties voorzien, luister bijzetten, het pronkstuk der Universiteit.

Ook de inrichting van de statige Senaatskamer in het Academiegebouw zelf, in 1734, getuigde van de behoefte aan deftigen zwier, die den tijd kenmerkte. Inmiddels begon een nijpend gebrek aan plaatsruimte zich te doen gevoelen ten opzichte van de bibliotheek. De fraaie Senaatskamer vergoedde niet het voortschrijdend verval en de toenemende ongeschiktheid van het oude gebouw. Diensvolgens droegen Curatoren, bij resolutie van 3 September 1785 aan de architecten Van Gunkel en Westenhout op, een plan te ontwerpen voor een gebouw, dat in zijn bovengedeelte de bibliotheek zou kunnen bevatten, daaronder de auditoria en verdere vertrekken, de kabinetten van Physica en Naturalia etc., en een Observatorium op het dak. Kortom een nieuwe centrale behuizing der Universiteit, te stichten op het terrein der oude Academie met de naastbijgelegen huizen en een gedeelte van den Hortus. Het was geen wonder, dat de professor botanices, David van Royen, die in 1754 zijn vader was opgevolgd, bezwaar maakte. Daarop besloten Curatoren, het plan te doen wijzigen met het oog op een ander terrein, namelijk aan de overzijde der Nonnen-

steeg tot aan de Kolfmakerssteeg. Zodoende zou men den Academietuin sparen, en tevens het ongerief ontgaan, tijdelijk geheel zonder hoofdgebouw te zijn. Het Observatorium zou thans, wegens het brandgevaar, dat de nachtelijke verrichtingen meebrachten, afzonderlijk worden gebouwd, waartoe de stad het bastion bij den molen De Oranjeboom aanbood. Van al deze plannen kwam niets.

Terzelfdertijd was een andere eisch des tijds aan de orde, de verbetering van het klinisch onderwijs. Dit was ingericht in 1636 op de wijze, waarop het aan de oudere universiteiten gebruikelijk was, dat de professoren in de stedelijke gast- of ziekenhuizen, met name het Caecilia-gasthuis, de patiënten demonstreerden. In 1786 ging men over tot de oprichting van een Collegium Medico-practicum, dat in het volgende jaar in het Caecilia-gasthuis een eigen zaal verwierf. Spoedig bleek dit geheel onvoldoende, en zoo ontstond nog voor het einde der eeuw, in 1799, het eerste zelfstandige Academisch Nosocomium, in het huis tegenover het koor der Pieterskerk op den hoek der Nieuwsteeg, waar nu de Bibliothèque Wallonne gevestigd is. Twee jaren later, in 1801, werd in den dringenden nood der Universiteitsboekerij voorzien door den aankoop van het zoogenaamde Hof van Zessen, een aanzienlijk pand tusschen Rapenburg en Papegracht gelegen met eenige belendende huizen aan de Houtstraat, waarheen een gedeelte der boeken voorloopig werd overgebracht.

De Universiteit ging derhalve de negentiende eeuw in met een onopgelost probleem van huisvesting en uitbreiding. De oude Academie aan het Rapenburg stond ten doode opgeschreven, althans ter vervanging. Een nieuw terrein, schuin daartegenover, dat nog voor uitbreiding vatbaar was, had men in handen. Niemand had kunnen vermoeden, dat na een eeuw van bouwplannen, het oude gebouw, reeds vóór 1800 onbruikbaar geacht, niet alleen nog altijd als middelpunt der Universiteit in gebruik zou zijn, maar dat men zich in zijn gebreken zou hebben geschikt, en het in zijn dierbare oude gedaante voor geen paleis zou willen missen.

De algemeene voorwaarden, zoo in als buiten de wetenschap zelve gelegen, die de verdere ontwikkeling der universitaire gebouwen sedert het begin der negentiende eeuw hebben bepaald, zijn in hoofdzaak de volgende. Eerst van al de ongekende ontplooiing der proefondervindelijke wetenschap, met laboratoriumonderzoek en klinische observatie. De geestelijke wetenschappen bleven, wat plaatsruimte aangaat, verre achter, meer zelfs dan billijk of wenschelijk was. Hun

geringe behoefte aan localiteit werd nog verminderd door het feit, dat aan onze hoogeschole het oude publieke college zoo goed als in onbruik was geraakt. De gewone colleges waren zoogenaamd private, en werden meestal door de professoren aan huis gegeven. Ware de vraag aldus gesteld: niet, welke gebouwen aan de Universiteit behoorden, maar op welke plaatsen het academische zaad is uitgestrooid, dan zou de vaak herdachte kamer van Fruin en menig ander professoraal vertrek hier ook bespreking vereischen.

De tweede algemeene voorwaarde was gelegen in het beschikbare terrein, hetzij nieuw te bebouwen of te betrekken gelijk het bebouwd was. In dit opzicht was de Universiteit schijnbaar in zeer gunstige conditie. Er was vooreerst nog altijd grond van oude geestelijke gestichten voorhanden: het Catharijnegasthuis tusschen Breestraat en Aalmarkt, waar nu o.a. zich de Stadsgehoorzaal bevindt, bood nog verschillende mogelijkheden. Dan waren, bij het dalen van Leiden's welvaart, de huizen goedkoop en was bij hun afbraak weinig verloren. Wij vermeldden reeds, hoe voor de uitbreiding van den Hortus in 1736 ruim negentig huizen vielen. Ook de uitgestrekte strook, die onder het beheer van Brugmans aan den Hortus werd toegevoegd: van het verlengde der Nonnensteeg tot over het terrein, nu door de Sterrewacht ingenomen, was eenmaal geheel bebouwd geweest. Spoedig deden zich de economische veranderingen nog in een anderen vorm gelden: de dubbele patriciërshuizen, aan het Rapenburg en elders, geraakten minder en minder als woonhuizen in trek, en werden tot allerlei openbaar gebruik geschikt gemaakt. Het eerste van dien aard, dat aan de Universiteit dienstbaar werd, was het voormalig Herbarium, thans Instituut voor Tropische Geneeskunde. Menig ander is gevolgd, helaas niet het voor universitair gebruik zoo bij uitstek geschikte 'huis van Kock' tegenover de Academie, op welks aankoop destijds door verder ziende vrienden der Leidsche Pallas te schuchter is aangedrongen.

Alsof er met een en ander nog geen ruimte genoeg was, kwam op 12 Januari 1807 de ramp van het kruitschip de stad in het edelst van haar vorm onherstelbaar verminken, en legde in de plaats van de sierlijk gesloten ronding der deftige gracht een vormloos open vlak ter weerszijde: de Groote en de Kleine Ruïne.

De kruitdamp en de naam van Koning Lodewijk blijven in de geschiedenis des vaderlands voor altijd verbonden. Het welsprekendst symbool van dien samenhang blijft het grootsche plan, terstond in 1807 opgezet, om het geslagen stadsdeel in een aanzienlijk en fraai acade-



misch kwartier te herscheppen. Afgezien van het verloren gaan der oude Witte Nonnenkerk, dat er het gevolg van zou zijn geweest, kan men het in ernst betreuren, dat die plannen niet zijn uitgevoerd. Het oude Hollandsche stadsbeeld herstellen was toch onmogelijk; zou het dan Leiden al te zeer misstaan hebben, als er in plaats van het mengelmoes van gebouwen, dat daar gaandeweg zou verrijzen, een stukje napoleontisch Parijs, gaaf en gesloten en welberaamd van aanleg, als een nieuwe lap op het gescheurde kleed ware gezet? Want dit is het waarlijk, wat ons de teekeningen der architecten J. van Westenhout (dezelfde die in 1785 voor Curatoren werkte), T. F. Thibault en A. van der Hart te zien geven, op last des Konings ontworpen en in 1809 nader uitgewerkt.

Met de apsis tegen de Raamsteeg en de breede trap, die tot den porticus met zes korinthische zuilen leidde, ongeveer waar nu Van der Werff staat, zou op de groote ruïne de 'Académie royale' verrijzen, in het vierkant om een groot binnenplein, het gebouw uitkomend tegen plantsoen daarachter, en ter weerszijden geflankeerd door een gebogen kolonnade, strekkende tot de Groenebrug en de Nieuwsteegbrug en een 'esplanade' vormende van weidsche afmetingen. Aan de overzijde van het Rapenburg (of Steenschuur) was een groote vierkante beplante wandelplaats gedacht, met een publieke fontein in het midden, en omgeven door heerenhuizen. Het Academiegebouw zou alles omvatten, wat de hoogeschool ooit kon schijnen noodig te zullen hebben: gehoorzalen, waaronder een plechtig groot auditorium met aanzienlijke loges voor den Koning en zijn gevolg, vergaderzalen, bibliotheek, leeskabinetten, een Anatomie, een instrumentenzaal voor de Physica, galerijen rondom het binnenplein, terwijl onder de kolonnades kunst- en boekverkoopers geacht werden hunne tenten op te slaan.

Dit alles was ontworpen in dien reeds verkilden stijl van hoekig classicisme, die den overgang vormde van de achttiende op de negentiende eeuw. Doch stijl had het nog met dat al, en representatief in den goeden zin was het ook. Van de gebouwen, waarmee het herboren Nederland weldra de Universiteit zou begiftigen, zou dit niet meer gezegd kunnen worden.

Op den eersten jaardag van de ramp kwam minister Mollerus den eersten steen leggen van de gedenknaald, die in den radius van het toekomstig gebouw aan het water zou komen te staan. Die eerste steen zou de laatste zijn; ook de gedenknaald zelve is achterwege gebleven.

De herstellere van ons hooger onderwijs, die in 1814 in commissie zaten, en niet het minst hun lastgever, de Souverein, hadden hooge idealen van de taak der Universiteit. Zij leefden in de vereering der oud-vaderlandsche philologie zoowel als in de geestdrift voor de Natuur en hare wonderen. Het maatschappelijk welvaren en het beginsel der nuttigheid stonden vooraan in hun geest. Ook deze moest de academische wetenschap dienen. De blijde verwachtingen van het voortschrijden der werktuigkunde en landhuishoudkunde gaven hun moed tot vooruitziende daden. Het organiek besluit van 1815 beloofde in art. 166 aan Leiden uitdrukkelijk een nieuw Academiegebouw, „zoodra de omstandigheden het maar eenigszins zullen toelaten”. Curatoren moesten vast de plannen en bestekken daartoe doen vervaardigen. Verder hield het zich uitvoerig bezig met de vereischten der academische boekerijen, klinieken, kruidtuinen, laboratoria en kabinetten.

Kabinet drukte destijds het heerschende wetenschapsideaal nog zuiverder uit dan laboratorium. Het verzamelen, beschrijven en tentoonspredien van de rijkdommen der natuur ging nog boven het experimenteel onderzoek. De geest, die in de eerste jaren na het herstel der onafhankelijkheid de uitbreiding der academische hulpmiddelen beheerschte, was die van S. J. Brugmans, die naast de kruidkunde de natuurlijke historie en de scheikunde tot zijn deel had, prachtlievend organisator en eigenzinnig autocraat. Hij was het, die den aanzienlijk vergrooten Hortus in 1817 in Engelschen stijl liet aanleggen, en het steeds aangroeiend Kabinet van Natuurlijke Historie, dat ten deele in den Hortus, ten deele in de Anatomie was geplaatst, op het luisterrijkst beoogde te verzorgen. Zelfs tot een diergaarde, aan den Hortus te verbinden, strekten zich de plannen uit, welke door Curatoren in 1816 en 1817 aan de Regeering werden aangeboden.

Intusschen is van het voornemen tot stichting van een geheel nieuw Academiegebouw, in artikel 166 van het Organiek besluit vastgelegd, al spoedig afgezien. Den 20en December 1816 schreven Curatoren aan den Commissaris Generaal <sup>1</sup>, dat zij om allerlei redenen aan het voorschrift tot het indienen van ontwerpen tot dusver geen gevolg hadden gegeven, dat het weliswaar gemakkelijk genoeg zou zijn, een ‘praalgebouw’ te stichten, dat den vreemdeling zou verbazen, maar dat de ware belangen der hoogeschool toch wellicht op andere wijze beter gediend zouden zijn, en... dat er met het praalgebouw één of zelfs twee millioen gulden gemoeid zou zijn. Diensvolgens bepaalde

<sup>1</sup> Archief v. Binnenl. Zaken na 1813, no. 2664, 2665.

een Koninklijk Besluit van 25 Februari 1817, dat de uitvoering van art. 166 achterwege zou blijven, en dat Curatoren ontwerpen zouden aanbieden van uitbreiding van de voorhanden academische gebouwen en aankoop van eenige nieuwe lokalen. Het klinkt als een bewuste reactie tegen den geest van 1807.

Allereerst werd nu, in 1817, voor het Academisch Ziekenhuis het voormalige Waalsche Weeshuis aan de Oude Vest verworven (nu lagere school) in ruil voor het gebouw achter het koor der Pieterskerk. Voorts werd het Observatorium op het dak der Academie geheel vernieuwd, schoon zeer ondoelmatig. Eenige jaren later kwam er nog een tweede platform op het Zuidelijk einde bij, ter plaatsing van een onbruikbaren telescoop, het werk van den Frieschen boereninstrumentmaker Rienks, waarmee de koninklijke gunst de hoogeschool had bevestigd.

Eindelijk begon in de jaren 1817-1819 de bebouwing van het terrein tusschen Rapenburg, Houtstraat en Papegracht <sup>1</sup>. Daar verzezen achtereenvolgens, eerst nog met een plompen toelag tot deftig klassicisme, daarna in meedoogenloos Willem-één, het Museum van Natuurlijke Historie, dat van Oudheden daarachter aan de Papegracht, tenslotte daarnaast een nieuw Theatrum Physicum in 1825. In 1819 was Brugmans gestorven. Als directeur van het Museum van Natuurlijke Historie werd hij opgevolgd door Temminck, die geen hoogleeraar werd, en met de uitgesproken bedoeling kwam, den band van de verzameling met de Universiteit lossen te maken <sup>2</sup>. Het Academisch Kabinet werd Rijks-Museum van Natuurlijke Historie, doch bleef ressorteeren onder Curatoren. De samenhang der Universiteit was hier te zwak beveiligd gebleken.

Het Museum van Oudheden, Reuvens' schepping, verhuisde in 1838 naar het gebouw in de Breestraat, dat het tot voor weinig jaren geherbergd heeft. Natuurlijke Historie had het uit zijn vorige woning gedrongen, gelijk het te voren door de Botanie uit den Hortus gedrongen was.

Restte nog een bonte groep van academische verzamelingen, die desgelijks berging vereischten, te weten de pleisterbeelden, de prenten en de landhuishoudkundige instrumenten. Curatoren droomden van een nieuw gebouw, maar de Regeering bevond den aankoop van een bestaand woonhuis minder kostbaar. Zoo kregen genoemde collecties in

<sup>1</sup> Van de ontwerpteekeningen is bij de stukken in het Archief van Binnenl. Zaken niets aangetroffen. <sup>2</sup> Zie zijn brief aan Falck bij Colenbrander, Gedenkschriften van A. R. Falck, p. 411 v.g..

1829 een onderdak in het fraaie huis op het Rapenburg (van de douairière Van Rhemen, thans Instituut voor Tropische Geneeskunde), waar zij het volgende jaar het uit Brussel overgebrachte Herbarium tot gezelschap kregen. Het geheel droeg den niet volkomen passenden naam Museum van Fraaie Kunsten. In 1865 zijn de prenten en pleisterbeelden verhuisd naar het huis Rapenburg No. 71, naast de Academie, eertijds bewoond door Van der Keessel, later door Kaiser, om van anderen te zwijgen.

Voegt men hieraan toe, dat in 1822 de nooden der Bibliotheek bevredigd waren door het bouwen van een dubbel huis vóór de Engelsche kerk (de toren werd nu afgebroken), – waarin de Anatomie en de dienst der boekerij gevestigd werd, zoodat zij zelve thans de geheele kerk voor boekenmagazijn in beslag kon nemen –, en dat de Chemie het ontruimde Theatrum Physicum aan de Nonnensteeg erfde, dan mocht het heeten, dat omstreeks 1830 aan de behoeften, uitgedrukt in het besluit van 1815, behoorlijk was voldaan. Alleen de belofte van een nieuw Academiegebouw was niet vervuld.

In 1826 werden, in aansluiting op het besluit van 1817, waarbij van het stichten van een geheel nieuw gebouw was afgezien, de ontwerpen ingediend tot zoodanige uitbreiding van het oude, dat daarin de dringend vereischte plaatsruimte voor Curatoren en Faculteiten gewonnen werd. Het bouwplan<sup>1</sup> werd uitgevoerd in 1828 en 1829, en voorzag de Academie van dien soberen achterbouw, waarin de Faculteitskamers en de Curatorenkamer gevestigd werden. De verbetering bracht, althans in onze oogen, ook wel eenig verlies mee. Het Groot Auditorium verloor zijn orgel. De 'deftige steenen poort', waarvan de zuivere architectuur nog aan het tegenwoordige Prentenkabinet is te zien, werd afgebroken<sup>2</sup> en vervangen door het groote ijzeren hek, dat op zijn beurt weer deftig is genoemd. De zin voor bouwkunstig schoon was niet vooruitgegaan. Als positief bewijs, naast dit negatieve, gelde de ingang, dien men thans aan den Hortus gaf, met zijn geheel ongeprofileerden ronden boog, die ons de vruchten van vroeg-negentiende-eeuwsch nuttigheidsbesef nog dagelijks voor oogen houdt.

Op het tijdperk van aanbouw en uitbreiding, dat van 1817 tot kort na 1830 had geduurd, volgt een lange periode van bijna volkomen stil-

<sup>1</sup> Ook hiervan wordt bij de stukken in het Archief v. Binnenl. Zaken slechts één enkele teekening aangetroffen. <sup>2</sup> Deze afbraak geschiedde uit de overweging, dat de poort bij de 'gothische façade' niet paste; Cur. aan den Minister, 28 Dec. 1826, Arch. B.Z. na 1813 no. 2031, 194.

stand. Wie de geschiedenis van Nederland's geestelijk leven in de eerste helft der negentiende eeuw kent, zal zich daarover niet verbazen. Ten opzichte van het hooger onderwijs heerschte er sedert 1830 een teleurstelling, die, gepaard aan de algemeene economische malaise, zich in de benepenste karigheid uitte. De nieuwe vaderlandsche universiteit had niet beantwoord aan de verwachtingen, die de tijd van Willem I op haar gebouwd had. Zij was maatschappelijk, en daarbij dacht men bovenal aan technische vooruitgang, lang niet zoo nuttig gebleken, als men gehoopt had. En nuttigheid was het ideaal, dat men der wetenschap als maatstaf aanlei. Er is in die dagen nauw verband tusschen experimenteel onderzoek en industrie. Had de academische landhuishoudkunde, waarvan men wonderen had verwacht, niet heel veel opgeleverd, het praktisch scheikundig onderwijs heeft zich te Leiden veel meer ontwikkeld in de chemische dépendance, die de hoogeschool in de stedelijke Industrieschool aan de Aalmarkt bezat, dan in het eigenlijk academische laboratorium aan de Nonnensteeg. Het maatschappelijk nuttigheidsideaal blijft lang nawerken. Nog Kaiser wenschte de nieuwe Sterrewacht te doen dienen „ook in het bijzonder voor officieren der land- en zeemagt, die wenschen mogten door sterrekundige plaatsbepalingen hun vaderland belangrijke diensten te bewijzen”.

Het tijdperk van 1830 tot 1870 is voor de uitbreiding van onze universitaire instellingen een lijdensperiode. Een van lang aarzelen, voortdurend beknibbelen, te klein beramen, te zuinig uitvoeren. Wanneer het Rijk in 1837 de verzameling koopt, door Von Siebold gesticht, laat het haar twee jaren in een huis (het tegenwoordige Kantongerecht), waarvan de benedenverdieping als studentensocieteit dienst deed! Lange jaren zijn gemoeid met het oprichten van de Sterrewacht, de Laboratoria voor de natuurwetenschappen, en het Ziekenhuis. Het was niet 1848, noch Thorbecke persoonlijk, die in dien geest van karigheid den omkeer bracht. Thorbecke was van oordeel, dat „eene weelde in het verschaffen van hulpmiddelen de persoonlijke inspanning uitdooft”. „De grootste ontdekkingen, de schoonste werken zijn, op het voorbeeld der natuur, met geringe middelen tot stand gebracht.” Minderen dan hij achtten het oorbaar, zich tegen een nieuw Ziekenhuis te verzetten, „omdat Boerhaave het er ook zonder gedaan heeft”.

Aangezien de ruimte voor dit opstel eng beperkt is, en de geschiedenis van de Laboratoria voor Physica en Chemie, van de Bibliotheek, de Anatomie, de Sterrewacht en het Ziekenhuis alle door veel beter

bevoegden voortreffelijk is beschreven, volsta hier het volgende.

In 1859 werd op de 'Kleine ruïne', waar achtereenvolgens de Sint Petruskerk (1835) en het Nutsgebouw (1850) waren voorgegaan, het gebouw voltooid, dat het Laboratorium voor Chemie en dat voor Natuurkunde omvatte en waar tijdelijk ook de kamer van Curatoren is geweest. Tot in den jongsten tijd is het steeds zoowel inwendig veranderd, als rondom aangebouwd. De invoering der geneeskundige wetten van 1865 bracht de splitsing van de Anatomie en de Physiologie over twee leerstoelen met zich. In verband daarmee viel in 1865 het nieuwe gebouw terzijde van het Chemisch en Physisch Laboratorium, aan de Nieuwsteeg, uitsluitend aan de Anatomie ten deel, terwijl voor de Physiologie in 1866 een eigen gebouw, daarachter aan de Zonneveldsteeg werd opgericht.

De Bibliotheek onderging in de jaren 1862 tot 1865 een grondige verbouwing. Van het oude kerkgebouw liet men alleen de muren staan; een ijzeren kastwerk met roostervloeren en een dak van ijzer en glas, waaraan een merkwaardige houten kapconstructie werd opgeofferd, maakten het meer geschikt tot bergplaats van boeken, terwijl het voorgebouw van 1822, nadat nu eindelijk de eeuwenlange samenwoning met de Anatomie vervallen was, geheel voor de Bibliotheek ingericht en eenigszins verbouwd werd.

Bij Kaiser's komst in 1837 werd nog eenmaal de oude constructie op het dak der Academie gewijzigd en verbeterd. Jaren lang streed Kaiser voor een nieuwe Sterrewacht. In 1868 was zij, op het bolwerk aan den Witten Singel, gereed, ten koste evenwel van den Hortus, die zich van bijna de helft van zijn terrein beroofd zag.

Het langdurigst en het moeilijkst was de voorbereiding van een ruimer Academisch Ziekenhuis. Hier was de moeilijkheid, dat ook de stad bij de zaak betrokken was; immers men meende slechts door de verbinding van een stedelijk Ziekenhuis met de belangen van het academisch onderwijs te kunnen slagen. In 1850 werd in dien zin door den Gemeenteraad besloten; in 1853 kwam een overeenkomst met Curatoren tot stand. Van niet minder dan vijf achtereenvolgende bouwplannen uit de jaren 1851 tot 1858 zijn in het Gemeentearchief de teekeningen bewaard. Doch het stadsbestuur bleef aarzelend en terughoudend. Eerst in 1866 werd een oplossing van het vraagstuk der samenwerking tusschen Rijk en Gemeente gevonden. Het nieuwe, voor dien tijd uiterst groot opgezette, Ziekenhuis aan den Morsch-singel kon in 1873 in gebruik worden genomen.

Zoo kon het, tegen dat het derde eeuwfeest naderde, schijnen, dat in de behoeften der universitaire wetenschap opnieuw, naar de eischen des tijds, bevredigend was voorzien. Doch alweder zonder dat de oude wenschen naar een nieuw hoofdgebouw tot eenig tastbaar resultaat hadden geleid. De 'Grootte ruïne', nog altijd onbebouwd en nog altijd uitverkoren, scheen met haar fatale ruimte êer verlamdend dan bezielend te werken. In 1873 werd de post voor onderhoud en aanbouw der Universiteit verhoogd met *f* 240.000, bedoeld als eerste termijn voor een nieuw te stichten Academiegebouw, een laboratorium voor Zoötomie en een nieuw Museum van Natuurlijke Historie. De Gemeenteraad stond daarop aan het Rijk den grond van de 'Grootte ruïne' kosteloos af. De Regeering liet plannen ontwerpen, die evenwel, na eenige discussie, bleven rusten. Inmiddels werd in 1874 het Zoötomisch Laboratorium inderdaad gebouwd, doch op het terrein van de Sterrewacht, terwijl aan de dringende behoefte aan collegelokalen voor de theologische en litterarische faculteiten tegemoetgekomen werd, door het huis in de Kloksteeg, eenmaal behoord hebbende tot de Commanderie der Duitsche Orde, langen tijd kostschool en van 1864 tot 1874 Indische School, tot collegegebouw te bestemmen. Het was een van die tijdelijke noodmaatregelen, immers klaarblijkelijk slechts genomen in afwachting van het nieuwe Academiegebouw, die blijvender zijn dan menig grootsch opgevatte en uitgevoerde gedachte.

Het eeuwjaar 1875 verzamelde derhalve het luisterrijk gezelschap van binnen- en buitenlandsche gasten, voorzoover niet Pieterskerk en Stadsgehoorzaal hunne ruimte moesten leenen, binnen de wanden van de oude, nauwe maar roemrijke Academie aan het Rapenburg. De stemming van het zoo voortreffelijk geslaagde feest werkte na in de uitschrijving van een internationale prijsvraag voor een nieuw Academiegebouw op de ruïne. Zesendertig antwoorden kwamen in. De jury vond geen termen tot bekroning, maar verdeelde den prijs onder de vijf, die zij de beste keurde. Zou ons geslacht de jury van 1877 wegens haar negatief oordeel ongelijk hebben gegeven? Het is te vermoeden, dat wij haar integendeel dankbaar moeten zijn. Bij de vijf onderscheiden antwoorden was er een in sobere Italiaansche Renaissance, een in het gothieke, van baksteen, een in Oud-Hollandsche Renaissance, een in vrije Duitsche dito, tenslotte een, dat Engelschen oorsprong verried. Dit alles van 1877.

Als een nagalm van deze episode treft men in sommige verzamelingen nog de lithografie en de brochure aan, die het plan ontvouwen, waar-

mee de bejaarde professor H. Schlegel, die zich een belangrijk aandeel toekent in de wederopneming der bouwplannen in 1872, de Universiteit gelukkig had willen maken, nadat de prijsvraag op niets was uitgelopen.

Het tijdperk van de invoering der wet op het hooger onderwijs van 1876 tot aan het uitbreken van den wereldoorlog ziet den aanwas der universitaire gebouwen in een ongemeen versneld tempo en gestegen afmetingen voortgaan. De experimenteele wetenschappen, zoo in de medische als in de filosofische faculteit, vragen steeds meer ruimte. Het Museum van Natuurlijke Historie, ofschoon het gaandeweg het gansche complex tusschen Rapenburg en Papegracht in beslag had kunnen nemen, voldeed reeds Schlegel niet meer. Een geheel nieuw gebouw in het Van der Werffpark, nu eindelijk niet meer Ruïne geheeten, werd begonnen in 1901 en gaandeweg in gebruik genomen, totdat in 1915 de laatste collecties waren overgebracht. Het Ziekenhuis, nog in 1873 het grootste bouwwerk, van Rijkswegen ten bate der Universiteiten ondernomen, was na geen halve eeuw te klein en onbruikbaar.

De talrijke laboratoria, waartoe de Regeering de middelen toestond, konden gebouwd worden op den grondslag van studiereizen der hoogleraren, een eisch die nog Kaiser ontzegd was geweest. Achtereenvolgens verzezen: het Boerhaave-laboratorium voor de pathologie, gezondheidsleer, bacteriologie en gerechtelijke geneeskunde in 1885, het Geologisch Mineralogisch Museum in 1892, het Pharmaceutisch Laboratorium 1898, het Organisch-Chemisch Laboratorium 1895-1901, het Botanisch Laboratorium, verbonden met het Herbarium, 1907, het Anorganisch-Chemisch Laboratorium 1918. Van het nieuwe Museum van Natuurlijke Historie werd reeds gesproken. Belangrijke verbouwingen en vergrotingen ondergingen: het Zoölogisch Laboratorium, de Sterrewacht, het Natuurkundig Laboratorium, dat de plaatsruimte kon innemen, die de Chemie in het gebouw verliet, het Physiologisch Laboratorium. De ontruiming van oudere woonplaatsen bracht steeds weer opschuiving en verplaatsing mee. Het Museum van Oudheden betrok in 1920 het geheel der gebouwen aan het Rapenburg, waarvan het van 1822 tot 1838 een deel had ingenomen. De Tropische Geneeskunde kreeg het inwendig geheel verbouwde huis, dat eerst door de prenten en pleisterbeelden, en daarna ook door het Herbarium verlaten was. Een Pharmaco-therapeutisch Instituut is



thans gevestigd in het huis Rapenburg 22, dat tijdelijk de bureau's der Bibliotheek geherbergd had. Het Ethnographisch Museum verruilde een zijner woningen, die aan de Heerengracht, voor het vrijgekomen Museum antiquarium aan de Breestraat.

Het Ethnographisch Museum leeft sedert zijn ontstaan in de verstrooiing. Van het Rapenburg verhuisde de collectie Von Siebold in 1839 naar de Paardesteeg; in 1864 werd de verzameling 's Rijks Ethnographisch Museum, van 1859 tot 1881 onder hetzelfde beheer als het Museum van Oudheden, vervolgens zelfstandig gemaakt en in 1882 verplaatst naar Rapenburg 69 (het laatst bewoond door mr J. T. Bodel Nijenhuis). Aan dit huis zag het in 1899 het belendende, no. 67 (tevorens bewoond door Scholten, eerder door Brugmans) toegevoegd, terwijl een huis op de Hoogewoerd de Indonesische collecties, en dat op de Breestraat de Oceanische enz. bergt. Deze toestand van verstrooiing en overlading stelde van den aanvang af een probleem aan de orde: hoe het Ethnographisch Museum waardig te huisvesten? Het is hier niet de plaats om te ontvouwen, op welk een verrassend eenvoudige wijze de oplossing, zonder hoge kosten, wellicht zal zijn te verkrijgen.

De reeks van gebouwen, die van 1885 tot ongeveer 1914 nieuw werden opgericht, draagt uiterlijk eenzelfde stempel, dat van den rijksbouwmeester Van Lokhorst. Wie ze vergelijkt met laboratoria uit denzelfden tijd in andere landen, zal de noot, die daarmede aan den samenklank der stad werd toegevoegd, niet al te dissonant achten.

De jongste bouwperiode laat een gevoel van onbehagen achter. Wij staan voor grootsch opgezette gebouwen, die niet werden afgebouwd. Zal het Museum van Natuurlijke Historie ooit den vleugel voor het skelettenmateriaal en de nu helaas gesloten publieke tentoonstelling verkrijgen? Omstreeks 1914 begon op het terrein tegenover het station de bouw van een ontzagwekkend complex van klinieken en laboratoria, waar de geheele medische faculteit haar plaats zou kunnen vinden. Het staat uiterlijk voltooid, doch onafgewerkt en ledig. Alleen het Anatomisch Laboratorium, oudste van alle en ook hier voorgegaan, is daar in 1923 in gebruik genomen. Een vereenvoudigd plan voorziet de bruikbaarmaking van het geheel binnen een tijdsverloop van vijf jaren. Is aan dit verschijnsel van onvoltooide bouwwerken voornamelijk de oorlog schuld, of is de behoefte aan materiele middelen, die sedert 1865 steeds gemakkelijker bevredigd werd, tenslotte somtijds overschat?

De faculteiten der geestelijke wetenschappen behoeften aan dien wedloop om volmaakte bewerktuiging niet mee te doen. Eenige gehoorzalen meer scheen langen tijd al wat zij noodig hadden. Die eisch hield verband met de nog altijd bestaande voornemens tot stichting van een nieuw Academiegebouw. Een gelukkig gesternte heeft de Universiteit bewaard voor de verwezenlijking van het kort na 1890 opduikende denkbeeld, om daar waar nu de stemmige huizen van het Prentenkabinet en het Ethnographisch Museum die onvolprezen stadsgracht, het Rapenburg, kleeden, een spiegelbeeld op te richten van de eerwaardige Nonnenkerk. Het bleef, evenals in 1828, bij een aanbouw, die aan de juridische en andere faculteiten in 1899 een viertal nieuwe collegekamers aan de zijde der Nonnensteeg verschafte.

Toch dreigden op deze wijze de genoemde faculteiten, met hun al te geringe behoeften, bij de ontwikkeling van het universitaire onderwijs in andere landen achter te raken. Het 'Seminar'-stelsel was, uitgaande van Duitschland, rondom opgegroeid, zonder dat wij er hier al te veel notitie van hadden genomen. Bij den herbouw der Bibliotheek, die, altijd haar oude plaats getrouw, in de jaren 1916 tot 1920 geheel werd vernieuwd, is in de gedaante van een aantal 'Leeskamers' (Leiden kent nog te goed Nederlandsch, om klakkeloos 'seminaar' over te nemen) de mogelijkheid tot de ontplooiing van het praktisch onderwijs der geesteswetenschappen geopend.

Overzien wij de geleidelijke uitbreiding der academische gebouwen als uit een vliegtuig, dan nemen wij waar, hoe zij geschied is in concentrische kringen. Meer dan twee eeuwen blijft de Universiteit tot haar oorspronkelijkst kwartier ter weerszijden van het Rapenburg bepaald. Tusschen 1817 en 1874 breidt zij zich uit tot de oude begrenzing der stad: met Sterrewacht en Zoötomisch Laboratorium aan den Witten Singel en Ziekenhuis aan den Morschsingel. Dan zaait de Universiteit zich uit over de nieuwe stadswijken, om eindelijk, met het nieuwe Ziekenhuiscomplex de oude gemeentegrens te overschrijden in de richting van Oegstgeest, waar zij door haar gebruik van de gemeentelijke gestichten voor zenuwlijders, krankzinnigen en zwakzinnigen, Endegeest (1896), Rijngeest (1900) en Voorgeest (1911) reeds een voorpost bezat.

De geschiedenis der materiele bewerktuiging van het zuiver geestelijke is altijd bijzonder merkwaardig. De ontwikkeling der gebouwen betreft van dat verschijnsel slechts den buitenkant, het hulsel. Doch

ook dit deel kan leerrijk zijn, omdat zich de geschiedenis der stad en die der wetenschap daar gelijkelijk in spiegelen.

#### LITTERATUUR

Over de geschiedenis van het Academiegebouw zelf bestaat geen monografie, die haar in samenhang behandelt. De bouwstoffen vindt men vooral in P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit, Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, thans in 7 deelen voltooid. Siegenbeek en Schotel geven over de gebouwen zeer weinig. Over het Witte Nonnenklooster: H. G. A. Obreen, *Leidsch Jaarboekje* 1905, p. 1-13. Voorts: P. J. Blok en W. Martin, *De Senaatskamer der Leidsche Universiteit*, Van Doesburgh, Leiden 1914.

Bibliotheek. P. C. Molhuysen, *Geschiedenis der Universiteitsbibliotheek te Leiden*, Sijthoff, Leiden 1905, waar de oudere litteratuur wordt vermeld.

Anatomie. J. A. J. Barge, *De Leidsche Anatomie herdacht*, Van Doesburgh, Leiden 1923.

Hortus. H. Witte, *'s Rijks Academietuin te Leiden, Eigen Haard* 1887, p. 161, 172, 184.

Ziekenhuis. G. C. B. Suringar, *Bijdragen tot de geschiedenis van het geneeskundig onderwijs aan de Leidsche hoogeschool (tot 1738)*, *Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1860-1866 en 1866-1870.

P. H. Simon Thomas, *Het onderwijs in de verloskunde aan de Leidsche hoogeschool (1791-1900)*, Van Doesburgh, Leiden 1909.

Scheikundige en Natuurkundige Laboratoria. W. P. Jorissen, *Het Chemisch Laboratorium der Universiteit te Leiden, etc.*, Sijthoff, Leiden 1909.

Sterrewacht. F. C. Kaiser, *Geschichte der Astronomie und der Sternwarte an der Universität in Leiden, Annalen der Sternwarte I*, 1868.

H. G. van de Sande Bakhuyzen, *Frederik Kaiser en de bouw der nieuwe Sterrenwacht te Leiden, Leidsch Jaarboekje* 1911, p. 1-27.

W. de Sitter, *Toespraak bij de inwijding van de gereorganiseerde Sterrewacht te Leiden, 18 September 1924*, Enschedé, Haarlem 1924.

## KERN EN DE TAALWETENSCHAP

Kern heeft de drie groote geleerden, die hier voorafgingen, nog zoo-veel jaren overleefd, tot het laatst nieuwe vruchten van zijn onmetelijke werkzaamheid in het licht gevende, dat hij minder dan dezen geheel tot het verleden schijnt te behooren. De voortreffelijke levensberichten van Uhlenbeck en Caland liggen nog versch in het geheugen, en men is geneigd, liever enkel naar deze te verwijzen dan te trachten, hier nogmaals in de weinige bladzijden die daartoe thans ten dienste staan, Kern's invloed en beteekenis te beschrijven. Toch is het misschien mogelijk, nog enkele dingen daarover te zeggen, zonder al te zeer in herhaling te vervallen. Want het gezichtspunt, vanwaaruit Kern hier ter sprake komt, is niet volkomen hetzelfde als dat, hetwelk de zoeven genoemde levensbeschrijvers innamen. Voor hen stond de persoon Kern, bemind en betreurd, op den voorgrond: hoe hij zich ontwikkeld had, wie en wat hij geweest was. Hier daarentegen is de Universiteit, waaraan hij gewerkt heeft, het uitgangspunt.

Denk u Leiden van 1865 tot 1903 zonder Kern. Er zouden anderen geweest zijn, die de reeks van wetenschappen, welke onder de schaduw van Cobet niet gedijden, zouden hebben gekweekt en tot wasdom gebracht. Doch welk een voorrecht, dat het één man heeft kunnen zijn, één geest van ongeëvenaarde genialiteit, die over een gansch front van wetenschap de vaderlandsche geleerdheid, die sedert 1815 wat talmend en wat schuchter was, deed oprukken en bezielde. Het krijgshaftige beeld schijnt niet bij Kern te passen, ... en toch, hij was een veldheer. Hij was het door zijn blik, door zijn vermogen een onoverzienbaar veld met één inspanning van zijn denkkracht te beheerschen, alles wat zich daarop bewoog samen te vatten en te ordenen.

Het was een gelukkig lotsbestel, dat aan ons land juist in dien tijd, de tweede helft der negentiende eeuw, een taalgeleerde schonk van zoo onvergelykelijken aanleg, werkkraft en veelzijdigheid als Kern. Er viel een wereld open te leggen, en nog was het tijd om te zorgen, dat Nederland niet achteraan kwam. Kern kwam, en deed meer dan dat. Hij werd de grondlegger van de beoefening der Indo-Arische philologie hier te lande, de eerste, die de vergelijkende Indogermaansche taalwetenschap, met name die der Germaansche talen, tot op zijn tijd in ons land vrij dilettantisch beoefend, op hechten voet baseerde. Vervolgens ontgon hij, bijna alleen, het veld der Indonesische taalkunde.

\* Pallas Leidensis, MCMXXV, p. 95—101. Van Doesburgh, Leiden 1925.

Dat waren zijn drie hoofdgebieden. Doch daarnaast plantte hij nog in tal van bijzondere gaarden. Wat er in Nederland geleverd is of wordt op het gebied van Avesta-studie, Keltisch en Slavisch, is meer of minder direct uit Kern af te leiden. Op sommig spoor had hij ternauwernood volgers: zoo in de studie van Ural-altaïsche talen. Van de taalkunde schreed hij overal waar hij trad voort tot meer bijzondere vragen van historischen aard: de godsdienstgeschiedenis, de tijdrekenkunde, de Indonesische epigraphiek, de vergelijkende Maleisch-polynesische volkenkunde.

Wie over Kern spreekt, loopt altijd weer gevaar, om uit zorg voor volledigheid in het opsommen van Kern's uiteenlopende vakken voor studie, in de quantiteit te blijven steken. Die zorg voor volledigheid moge hier op zij gezet worden met een verwijzing naar Kern's biografen.

In den ouden cyclus van wetenschappen, waarin de Nederlandsche Universiteit zich sedert het herstel bewoog, was bijna alles, wat Kern's hand zou aanraken, volslagen onbekend. Hier ligt een diepgaand verschil tusschen de 'functie' van Kern en die van Kuenen en De Goeje. Met Tiele is hij in dit opzicht nader verwant. Hoeveel nieuws ook Kuenen en De Goeje brachten, het terrein dat zij bewerkten was niet onbetreden, de stof die zij boden, niet ongemeenzaam. Dit was wel de wereld der Veda's en der Sanskrit-litteratuur, van het Boeddhisme, de Avesta en die der vergelijkende taalstudie, om van de Indonesische philologie niet te spreken. Op al deze gebieden bestond, althans hier te lande, nog in het geheel geen traditie, geen geformuleerde conceptie. Kern prentte, meer dan Kuenen of De Goeje, zijn geest op maagdelijken bodem in. Hij deed het met de onverflauwde geestdrift en overtuigdheid, die hem doordrongen, met de helderheid en eenvoud ook, die in alles straalden wat Kern had en gaf. Zijn beste leerlingen heeft hij aan zich gebonden met een vereering, die bestand bleek ook tegen het inzicht, dat de Meester dwalen kon. Soms door zijn overscherpzinnige vaardigheid van combinatie uit den overvloed van gegevens, die hij paraat had, verlokt tot al te voortvarende verklaringen. Soms door zeker gebrek aan geestelijk doorgronden der beschavingsverschijnselen toegevend aan hypothesen, die de wetenschap, ook uit zijn hand, niet aanvaarden kon. Dit laatste geldt vooral van zijn inzichten over het ontstaan van het Boeddhisme. Op het terrein der godsdienstgeschiedenis lag Kern's kracht niet. Daartoe was hij, met al zijn genialiteit, te veel een kind van zijn generatie, voor wie

godsdienst en wijsbegeerte te onmiddellijk in de sfeer van het dagelijksch denken waren geplaatst. Ook van Kern geldt, wat hierboven van Kuenen en de zijnen werd gezegd, dat het louter ethische, in den vorm van het negentiende-eeuwsch Westersch bewustzijn, hun al te geredelijk tot verklaringsbeginsel strekte, ook voor het veraffliggende.

De Leidsche *Series* voor het academiejaar waarin Kern zijn ambt aanvaardde, 1865–1866, kondigt onderwijs aan in 14 talen, verdeeld over 5 hoogleraren en 2 lectoren. Die voor 1924–1925 vermeldt 32 talen<sup>1</sup>, verdeeld over 13 hoogleraren, 4 lectoren, 1 (vrouwelijke) privaatsdocent<sup>2</sup> en 2 hulpleeraren. Wil men rekening houden met het feit, dat vele hoogleraren niet elk jaar al de verschillende talen ten beste geven, die zij desverlangd wel plegen te doceeren, dan zou het getal 32 nog met verscheiden vermeerderd moeten worden, als daar zijn de Indianentalen van Noord-Amerika, het Aethiopisch, het Hindostāni, het Poolsch en de Baltische talen, het Oskisch en Umbrisch, het Provençaalsch. Bovendien vacceeren, als men wil, het Hoogduitsch en het Bataksch (très étonnées de se trouver ensemble). Eindelijk fungeert in de lijst nog Vergelijkende taalwetenschap in twee vormen: Algemeene (in het bijzonder Indogermaansche) en Indonesische.

Dit overzicht zou voor onzen cijfergragen tijd genoeg kunnen zijn, om den lezer te overtuigen, dat Leiden zijn alouden luister als middelpunt en bakermat van taalstudie in het afgelopen tijdperk machtig heeft mogen uitbreiden. Het loont evenwel de moeite, op de vergelijking van onze beide staatjes van 1865 en 1924 nog wat nader in te gaan.

Het veertiental van 1865 werd uitgemaakt door: de twee klassieke talen Latijn en Grieksch, vier Semitische talen: Hebreeuwsch, Arabisch, Chaldeeus (d.i. Arameesch) en Syrisch, vijf Germaansche talen, waarvan vier: het Nederlandsch, Gotisch, Angelsaksisch en Oudfriesch tezamen gedoceerd door Matthijs de Vries, en één: het Hoogduitsch, in handen van een lector. Voorts twee Indo-Arische talen: het Sanskrit, dat de hebraïcus Rutgers aan Kern's vastere hand stond over te geven, en het Perzisch, door een lector vertegenwoordigd tezamen met één Ural-altaïsche taal: het Turksch.

<sup>1</sup> Het Nederlandsch meegerekend, waarvoor de nieuwe titularis reeds bij den aanvang van het academiejaar was benoemd, evenzoo het Pāli, door een juist toegelaten privaatsdocent te vertegenwoordigen. <sup>2</sup> De privaatsdocenten mej. dr Serrurier en dr L. Polak niet meegerekend, daar zij enkel voor letterkunde staan vermeld.

Ziedaar de gansche ontwikkeling der taalstudien als een aardkundige lagenreeks weerspiegeld. De klassieke talen, dat is het Humanisme. De groote en vroege bloei der Semitische studien, dat is het eigenste wat Leiden heeft. Het is eng verbonden aan den groei der protestantsche theologie, maar ook aan onzen handelsbloei der zeventiende eeuw. Het gaat uit van Scaliger, het is Erpenius, Golius, Warner, de Schultens' en, en de reeks zet zich voort... Ook over het lectoraat voor Perzisch en Turksch waken de manes van Golius en Warner. De beoefening der Germaansche talen, alsmede het Sanskrit, dat is het groote élan dat in de achttiende eeuw begint, ditmaal krachtiger buitenslands dan op eigen bodem. De plaats van het Nederlandsch moge in laatste instantie te danken zijn aan de vaderlanders, die te Leiden in 1766 de 'Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde' stichtten, de bevruchting dier studien met het comparatieve inzicht en met nog veel meer, dat is Grimm, Bopp; en het nieuwe licht uit Voor-Indië, dat is William Jones en de zijnen. Men zou, zonder al te veel den samenhang te forceeren, gelijk de klassieke philologie aan het Humanisme, zoo de opkomst der oudere Oostersche studien aan het Barok (Golius' Perzen en Rembrandt's Oosterlingen!) en die van de Germaansche studien en het Sanskrit aan de Romantiek kunnen verbinden.

Evenwel, onze vergelijking 1865 : 1924. — Waarin heeft de, voorschands slechts quantitatief beschouwde, uitbreiding bestaan, welke de taalstudien sedert het midden der negentiende eeuw aan onze Universiteit hebben ondergaan? Voor de 6 taalgroepen, in 1865 vertegenwoordigd <sup>1</sup>, staan er thans 12 (Uhlenbeck's Amerikaansch gebied meegeerekend). Geheel nieuw zijn daaronder de gansche Maleisch-Polynesische groep, het Slavisch, het Verre Oosten, Amerika, mitsgaders het Egyptisch en het Baskisch. Bij de beide eerste klinkt nogmaals de naam van Kern door. Naast hare klassieke moeders hebben zich het Nieuwgrieksch <sup>2</sup> en de Romaansche talen geschaard. Kwamen hier de dochters binnen, ginds was het een eerwaardige oudste zuster, die haar intrede deed: het Babylonisch-Assyrisch, dat meesterstuk der moderne wetenschap, naast de van ouds bekende Semitische talen. In de Indo-Arische groep staan thans naast Sanskrit en Perzisch het Pāli en het Hindī. Vermeerderden alzo de Grieksche, Latijnsche, Semitische en Arische

<sup>1</sup> Grieksch en Latijn, die men historisch zou willen samenvatten, voor 2 gerekend (gelijk ook linguïstisch juister is), omdat men anders straks in de war raakt met het Nieuwgrieksch en de Romaansche talen. <sup>2</sup> De *κοινή*, op de *Series* als zoodanig vermeld, wordt hier niet als afzonderlijke taal gerekend.

groep onderscheidenlijk met 1, 2, 1 en 2 talen, het aantal der gedo-  
ceerde Germaansche talen daalde, vergeleken bij 1865, met 1, door de  
plotselinge suppressie van het Hoogduitsch, in 1924.

Doch genoeg thans van het quantitative. Den rechten kijk op het  
onderscheid der taalwetenschap van nu en van Kern's jonge jaren  
kan men eerst krijgen, door te vragen naar kwalitatieve verschillen.  
Hier rijst terstond de vraag: in hoeverre zijn de taalstudiën meer doel  
op zich zelf geworden, dan wel meer dienstbaar aan het doorgronden  
van beschavingsverschijnselen in algemeenen zin? Het antwoord moet,  
als men er zich even op bezint, verrassenderwijs de vraag zelve wraken.  
De taalstudiën zijn, *door* meer doel op zichzelf te worden, een der  
machtigste middelen geworden voor een dieper inzicht in den groei en  
het wezen der menschelijke beschaving. Tegelijk en bovendien zijn zij,  
door het opkomen van tal van bijzondere wetenschappen, als de archa-  
eologie, de godsdienstwetenschap, de ethnologie, de experimen-  
teele psychologie, en door de verdieping van andere, als b.v. de litte-  
raturgeschiedenis, in hunne wisselwerking met de cultuurwetenschap-  
pen in het algemeen veel vruchtbaarder geworden dan voorheen. Al  
wordt hier het noemen der namen van levenden zooveel mogelijk ver-  
meden, één naam kan hier niet ontbreken, omdat hij in eens verduidelijkt  
en preciseert, wat zooveel werd gezegd: die van Uhlenbeck. In het  
samenstel van wetenschappelijke studiën, door Uhlenbeck en zijn  
school vertegenwoordigd, zijn, vergeleken bij 1865, niet alleen de  
stof, maar ook de problemen zelve bijna alle nieuw. In de geschiedenis  
van deze, sedert welhaast 25 jaren Leidsche school, ligt de ontwikkeling  
der algemeene taalwetenschap, van louter formeele vergelijking tot  
alzijdige aanraking met volkenkunde en psychologie opgesloten. Doch  
deze aanraking en doordringing beperkt zich niet tot de Indoger-  
maansch-algemeene school. De Semitische studiën, de Egyptische, de  
Chineesche en Japansche, de Indonesische, en ook de oude klassieke,  
alle hebben zij, terzelfdertijd dat zij zich zuiver linguïstisch verdiepen  
en verfijnen, hechte verbindingen aangegaan naar alle zijden der cul-  
tuurwetenschap. Archaeologie en godsdienstwetenschap, volkenkunde  
en litteratuurgeschiedenis zijn aan geen van alle vreemd. Ook met ac-  
tueele vragen houden de taalkundige studiën verband. De leerstoel  
voor Baltische en Slavische talen (van 1913) dient naast de linguïstiek  
de kennis van letterkunde en beschaving dier volken, een nationaal  
belang van onmiskenbaar gewicht. Van de betrekkingen der Ooster-  
sche en Indonesische studiën met soortgelijke belangen behoeft hier



niet eens te worden gesproken. Doch dit laatste is de hoofdzaak niet.

Hoofdzaak is, dat één der Universiteiten van ons vaderland een taalwetenschappelijk centrum van den allereersten rang is en blijft. Door veelzijdigheid en talrijkheid van vakken is het sterk. Iedere branche wint er bij, dat daarnaast tal van andere zijn vertegenwoordigd, om zich bij te informeeren, om zich te spiegelen, als het noodig mocht zijn. Het zou kortzichtige politiek zijn, de veelheid van taalkundige leerstoelen te Leiden te willen besnoeien. Enkel reeds gelijken tred houden met wat de voorvaders sedert 1600 geschapen hebben, beduidt hier aankweeken en afronden. Voor bijna geen andere wetenschap is het universitair milieu zoo onmisbaar, beduidt het zoozeer een moederbodem, als voor die der talen. Het embleem der 'Royal Asiatic Society', door een van Kern's necrologen op den persoon van den grooten Leidsche meester toegepast, zou men ook van duurzame toepasselijkheid willen weten op de taalwetenschap aan de Leidsche hoogeschool: het beeld van den waringin met zijn luchtwortels, en het opschrift: *Quot rami tot arbores.*

## VOORWOORD

Zoolang het Corps werkelijk het lichaam der studeerenden aan de Universiteit kon heeten, was een vijftal commissies genoeg, om de verdeling der studenten in Faculteiten tot uiting te brengen. Naarmate die voorwaarde minder en minder vervuld bleef, ziet men de Faculteitsbesturen der studenten (behalve, voorzoover de Almanak het leert, te Utrecht) aan het hoofd treden van organisaties van algemeener aard, die ook de andere studentengroepen omvatten. Faculteitsverenigingen heeten zij te Groningen, Faculteiten te Leiden en te Amsterdam.

Het zou kunnen schijnen, alsof het Groningsche spraakgebruik 'Faculteitsvereniging', dat den naam van 'de Faculteit' aan de Hoogleraren, of althans in het midden laat, niet alleen bescheidener, maar ook juister ware dan het Leidsche 'Litteraire Faculteit van Leidsche studenten'. Toch is dít niet het geval. Door zich Faculteit te noemen doen de studenten niet anders dan een overoud recht te hernemen, dat hun toekomt. Als naam der alomvattende gemeenschap van *magistri* en *scholares* samen is het begrip Faculteit aan de middeleeuwsche Universiteiten opgekomen. In den vorm 'Faculteit van studenten' behelst dus de naam reeds een beperking. Eigenlijk behoorde het de vereniging van studenten en docenten samen te zijn. Misschien is zooiets uit den tijd, en de scheiding nuttig en noodig. Doch een tweede beperking, die de naam behelst, is niet noodig, ja zelfs onduldbaar. 'Faculteit van studenten'? – neen: 'Faculteit der studenten' behoort het te zijn. In het begrip Faculteit ligt opgesloten, dat zij allen omvat. Een student, die niet toetreedt tot zijn Faculteit, moet nog leeren, wat een Universiteit beteekent. Het moderne besef van solidariteit ontmoet hier oude en diepe beginselen van gemeenschap en genootschap.

Mijn kritiek op den naam der vereniging is nog niet afgelopen. 'Litteraire Faculteit'. Wat is dat: 'litterair'? Hoort dat woord niet eerder thuis in het domein van dicht en proza en is het bovendien niet op weg, daar doorgaans *in malam partem* te worden gebruikt? 'Litterarisch' zou geen haar beter zijn, het klinkt even Duitsch als 'litterair' Fransch klinkt. Waarom niet 'Letterkundig'? – Is men dan geheel vergeten, dat 'Letteren' en 'Letterkunde' de Nederlandsche termen zijn voor het auguste begrip der *Bonae Litterae*, dat eenmaal wetenschap en

\* Jaarboekje voor het studiejaar 1930—1931 voor de Litteraire Faculteit van Leidsche studenten, p. 3—4. S. C. van Doesburgh, Leiden 1930.

schoone letteren in een nu niet meer te handhaven eenheid heeft begrepen? Volkomen ten onrechte meenen somtijds dichters en schrijvers, dat het woord 'Letterkunde, letterkundig' hun alleen toekomt. De wetenschap heeft er de oudste rechten op.

Nu zou men mij kunnen toevoegen: de officieele naam uwer Faculteit luidt 'Letteren en Wijsbegeerte'. Moet onze studentenfaculteit dan bij geval ook heeten: 'Letterkundige en Wijsgeerige Faculteit enz.'? – In 's hemels naam niet. Hier zit een ander, helaas door de wet geijkt misverstand. Toen men bij de wetsverandering van 1876 aan den naam der Faculteit op het laatste oogenblik 'en Wijsbegeerte' toevoegde, uit vrees dat Vrouwe Philosophia zich miskend en verschopt zou achten, toen is er niemand geweest, die de Kamer heeft voorgehouden: maar, heeren, dat is volkomen overbodig. De term *Bonae Litterae* is van het oogenblik af, dat zij *Artes* en *Philosophia* op zijde streefde, in staat geweest om ook de wijsbegeerte te omvatten. In 'Letteren' is wijsbegeerte begrepen. Weg met dat nutteloos ahangsel, dat enkel getuigt van gering historisch besef, en in het administratieve herhaaldelijk verwarring scheidt.

Dus: in het volgende jaarboekje 'Letterkundige Faculteit der Leidsche Studenten'? Er is immers geen K.B. voor noodig? – De amputatie van 'en Wijsbegeerte' zal meer voeten in de aard hebben.

## BOERHAAVE EUROPA

Een week of zes geleden wendde zich tot den Leidschen hoogleeraar in het Sanskrit een jong Brahmaan, M. A. van de universiteit te Calcutta en thans studeerend in Engeland, met de vraag, of hij te Leiden zou kunnen promoveeren op een proefschrift over een tot nu toe onbekend Oud-Indisch werk over bouwkunst. — Het antwoord moest luiden: zeker... als hij eerst het doctoraal examen Nederlandsche letterkunde wilde doen, dus zich wilde toeleggen op de studie van Anna Bijns en Huibert Kornelisz. Poot, benevens het Oudnoorsch enz., om niet te spreken van de examens, die daaraan zouden moeten voorafgaan. Tenzij hij bij geval den weg mocht verkiezen over het hem even nuttelooze Arabisch, Javaansch en Maleisch. 't Zou ook wat moois zijn, als men hem zoo maar tot de promotie toeliet, en de man ging met zijn gemakkelijk verworven doctorstitel solliciteeren naar de H.B.S. te Sneek, om onzen jongens de kaas van het brood te eten! Men kan tegenwoordig met Brahmanen niet te voorzichtig zijn.

Is het geen kenschetsend staaltje van zekere naïeve, provinciale onbeholpenheid en onvoorkomendheid in onze universitaire wetgeving? Het geval staat niet op zichzelf. Nu is het een Britsch-Indiër; eenige jaren geleden was het een Egyptenaar, die wel een gedeelte van zijn dissertatie te Leiden kon komen bewerken, doch vervolgens weer moest vertrekken om elders den graad te behalen. „Ik weet niet,” zeide de rector, die dit geval had te vermelden, „aan hoevele buitenlanders ik als rector het stereotype antwoord heb doen toekomen: studeeren kunt gij hier, maar examens kunt gij niet doen.” Elk onzer universiteiten zou die verzuchting kunnen herhalen en voorbeelden opsommen van buitenlanders, wien de studie of promotie hier te lande werd bemoeilijkt of belet door het volslagen gemis aan elasticiteit van onze hooger-onderwijswet.

Een verouderd provincialisme is inderdaad de grond van het euvel. Toen het organiek besluit van 1815 onze universiteiten herschiep, was het tijdperk van haar internationale vermaardheid reeds lang voorbij. In den loop der 18e eeuw was de stroom van vreemde studenten (op een paar beekjes na uit Hongarije en Oostfriesland), opgedroogd. De nieuwe regeling richtte de hoogeschole uitsluitend in voor vaderlandsch gebruik<sup>1</sup>. In het ouderwetsche onderonsje, dat de Nederland-

\* De Gids, 81e Jrg. no. 6, Juni 1917, p. 541—545. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

<sup>1</sup> Behoudens de artikelen 103 en 152 betreffende het studeeren van vreemdelingen.

sche geestelijke samenleving in de eerste helft der 19e eeuw opleverde, waren de lands-hoogescholen van 1815 volkomen op haar plaats: de Nederlandsche jeugd werd er gevoed met Nederlandsche geleerdheid van een braaf en solied karakter, doch waaraan het contact met de wetenschappelijke stroomingen in andere landen wel eens al te zeer ontbroken had.

Wat het laatste betreft, heeft de Nederlandsche wetenschap sedert het midden der vorige eeuw de schade ingehaald. Men kan zonder chauvinisme beweren, dat ons land bij geen ander achterstaat in het kennismemen en verwerken van vreemde wetenschap. Ondanks het onloochenbare gevaar van te eenzijdigen Duitschen invloed, is bij ons de wetenschap in staat tot een gelijkmatige opneming van Franschen, Amerikaanschen, Engelschen en Duitschen geest in een harmonische verhouding, als nauwelijks elders mogelijk is. En ook in het teruggeven van ons werk aan de wereld (onnoodig hier beroemde namen te herhalen) is Nederland niet ten achter.

In menig opzicht schijnt ons land dus geschikt tot een wetenschappelijke uitwissel-centrale van internationale beteekenis. Toch ontbreekt hier het belangrijkste middel, om zulk een functie uit te oefenen, namelijk de toevloed van vreemde studenten, bijna geheel.

Men troost zich doorgaans te gemakkelijk over dat gemis, en schikt zich in de bescheiden nationale functie van ons hooger onderwijs met de gedachte: Zwitserland heeft nu eenmaal zooveel vóór, de wereld verstaat Fransch en Duitsch, het is onze taal, die den vreemdeling weert.

Neen, lieve vrienden, het is niet onze taal, het is onze wet. Aan elke universiteit kan men u vertellen, dat de vreemdeling, die ondanks de belemmeringen tot de studie hier te lande doordringt, na eenige weken in staat is, een Nederlandsch college in zijn studievak te volgen, niet alleen vreemden van Duitsche tale, maar ook de Noor, de Rus, de Spanjaard, de Tsjech, de Fin.

Moet men er de wet van 1876 een verwijt van maken, dat zij niet voorzag, wat 1815 kwalijk kón voorzien? Hoe zal men vooruitziendheid verwachten in dat pronkstuk van opportunisme en incidenteel beklonken compromissen, dat de wet van 1876 is geweest, en, helaas, nog is! Zij is verouderd en versleten in bijna al haar deelen. De tijd dringt tot vernieuwing.

Op het punt in kwestie is de behoefte aan vernieuwing, of althans voorloopige wijziging en aanvulling, *urgent*. Er is in den vreemde be-

langstelling voor onze universiteiten en aandrang tot de studie in Nederland. Elk jaar bereiken den rector magnificus een aantal aanvragen, vooral uit Amerika, om inlichtingen of programma's betreffende de studie hier te lande. Er zijn teekenen, dat de wensch om hier te studeeren, na den oorlog bij Amerikanen en andere buitenlanders aanzienlijk gestegen zal blijken. — Mooi, zegt de verheugde vaderlander en wrijft zich de handen: laat ze komen, zij zijn hartelijk welkom!

Wanneer de wet er niet was. Zij heeft nu eenmaal op de studie van buitenlanders niet gerekend, en werkt er op als een gegrendelde deur. Zij ontvangt den vreemdeling met geldelijke lasten en stoeve exameneischen. Colleges hooren? goed: eerst *f* 200 betalen, of is het maar één of twee colleges, dan *f* 30 of *f* 60. — Die laatste sommen zijn toch geen overdreven last, zal men zeggen; in den regel zal de vreemdeling komen om een bepaald geleerde en hoogstens een paar colleges te hooren. — Ja, maar de vreemdeling heeft zich reeds belangrijke offeringen getroost, om hier te komen, heeft doorgaans in zijn land reeds jaren voor academisch onderwijs betaald, is daar veel minder zware lasten, veelal ook een goedkooper leven, gewoon. Hij zal wellicht in die collegegelden een afwerende bedoeling vermoeden, die onzen wetgever vreemd is geweest. En ten slotte, in veel gevallen zal de vreemdeling niet voor een geheel jaar, maar slechts voor enkele maanden komen.

Dit wat de geldelijke bezwaren betreft. Aangaande de exameneischen moet men twee gevallen onderscheiden. Wil een buitenlander hier studeeren met het oog op een werkkring in Nederland of zijn koloniën, dan is het billijk, dat hem exameneischen worden gesteld, waarbij rekening worde gehouden met de waarde van elders behaalde getuigschriften. In dit opzicht is onze wetgeving op den goeden weg: de lijst van buitenlandsche getuigschriften, die met bepaalde Nederlandsche examens worden gelijkgesteld, behoeft slechts geleidelijk te worden aangevuld. Doch het geval, waarmee ik begon: de vreemdeling, wien het enkel te doen is om een Nederlandschen doctorstitel. Dit is het, waar het op aankomt, want juist dezen zullen wellicht de begaafdsten, de begeerlijksten zijn. In het belang van deze (en van onze universiteiten zelve) moeten wij ons bijgeloovig respect voor examens op zij zetten, en ons het wijze spreekwoord herinneren, dat de wal het schip wel keert.

Wie helpt (maar haastiglijk!) de volgende wetsaanvullingen naar het staatsblad?

1. *De colleges aan de universiteiten zijn zonder betaling toegankelijk voor vreemdelingen in het bezit van eenig bewijs van academische rijpheid ten genoegen der faculteit.*

2. *De academische senaten of de faculteiten zijn bevoegd, vreemdelingen op grond van hun studiën of getuigschriften toe te laten tot de promotie (op de gebruikelijke wijze), met dien verstande, dat aan den aldus verworven doctors-titel geen effectus civilis verbonden zal zijn.*

Een overgrooten toevloed van vreemde studenten, zooals Zwitserland en Duitschland dien gekend hebben, zal wel niemand vreezen. Het was een euvel, dat in nauw verband stond met den ouden staat van zaken in Rusland, die, naar wij vertrouwen, niet terug zal keeren. – Maar twijfelt iemand aan de gewenschtheid van meer vreemde studenten in het algemeen?

Is het dan goed, dat door onze nationale afgeslotenheid het licht van onze grootste geleerden (ik denk hier alleen aan de wereldberoemden) onder de korenmaat blijft staan? Wij hebben den vreemdeling noodig. Wij willen van hem leeren, docenten en studenten, wij moeten geprikkeld en onthutst worden, als hij ons gedachtengangetje niet terstond begrijpt. Zij moeten ons weer meetrekken naar hun landen.

Zoo is het hier besproken belang weer verbonden aan dat andere groote belang van de naaste toekomst: de expansie van jong Nederlandsch intellect in andere werelddeelen.

## OVERHEID EN WETENSCHAP

The love of intellectual truth is the weakest  
of all passions with the overwhelming majori-  
ty of mankind. Leslie Stephen

De groote bedrijven, ondernemersgroepen, arbeidsgemeenschappen, verwerven zich meer en meer zelfstandigheid tegenover, en invloed op den Staat. Iedereen vindt het natuurlijk, onontkoombaar, ja heilzaam. Het is het groote schouwspel van de ontwikkeling der moderne beschaving: die onderwerping van het maatschappelijk leven door het bedrijf.

Er zijn ook groote geestelijke *concerns*; men zou het soms bijna vergeten. Deelen ook zij in dien gang naar zelfstandigheid? En zoo dit niet het geval mocht zijn, zijn dan wel de waarborgen aanwezig, dat de geest blijvend over de stof zal triomfeeren?

Al die groote geestelijke belangen hebben hun onoplosbare verbindingen met de maatschappij en daardoor ook met den Staat: de kerk met het sociale leven, de kunst met de techniek, de wetenschap met het onderwijs.

Hoe grooter de plaats, die het onderwijs inneemt in het leven eener natie, hoe inniger ook de betrekkingen van de wetenschap tot den Staat. Onze historie heeft die banden van wetenschap en Staat hecht en strak gemaakt. Onze universiteiten, het vitaal en bijkans eenig organisme der wetenschap, zijn door den Staat geschapen en gekweekt, en sedert ruim honderd jaren uit de hand gevoed. In 1815 heeft de verbinding van reactiezin en napoleontische allures, in plaats van de universiteiten zelfstandiger te maken, zoodat zij eigen elementen in het leven der natie konden zijn, ze integendeel vaster aan den Staat geklonken. De wetgever van 1876 en van 1905 heeft de gelegenheid verzuimd, om die fout goed te maken. Wij bezitten een universitair stelsel, dat even stijf als omslachtig, even kostbaar voor den Staat als onverschillig aan de natie is.

De Nederlander, geneigd als hij is, om den Staat maar over te laten, wat des Staats is, is door een eeuw van nauwgezette regeeringszorg voor het hooger onderwijs gewend geraakt aan een gebrek aan daadwerkelijke belangstelling in de universiteit (zelfs als hij haar alumnus is, klopt zijn hart maar eens in de vijf jaar), die allerongunstigst afsteekt bij de

\* De Gids, 89e Jrg. no. 12, December 1925, p. 386—394. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.



geestdrift en de offervaardigheid, die in de Engelsch-sprekende landen haar tot een waarlijk nationaal levensorgaan maken.

Ten spijt van fraaie speeches, en ridderorden, en zwellingen van nationalen trots over op ons vaderland neerregenende Nobel-prijzen, schijnt er grond voor de verzuchting: de wetenschap is in Nederland niet in eere. De oude eerbied voor de wetenschap, die van de achttiende eeuw af een krachtig element in de samenleving was geweest, heeft afgedaan. Naarmate een grooter publiek luider is gaan meespreken, hebben sportgeestdrift en een ietwat vooze kunstvereering de plaats ingenomen, die langen tijd door de wetenschap, met al te veel zelfvertrouwen voorzeker, als de hare werd beschouwd. Het zou onbillijk zijn, deze wending der cultuur aan de wetenschap zelve te verwijten: de wetenschap is niet onvolmaakter dan de overige uitingsvormen van den menschelijken geest, of dan zij zelve eertijds geweest is.

Dit gebrek aan meeleven van de natie in de wetenschap maakt de staatszorg aan haar gewijd, misschien noodiger, maar ook des te gevaarlijker. Het ontbreekt aan weerklank.

Indien enig staatsorgaan het recht had, en ervan gebruik maakte, om aan Philips te Eindhoven voor te schrijven, volgens welke methode zij een bepaald soort lampjes hadden te vervaardigen, zou heel Nederland terstond vragen: is men in den Haag mal geworden? En als dan de lampjes, naar regeeringsvoorschrift vervaardigd, inderdaad eens minder goed uitvielen, dan zou er aan het weegeklag over onduidbare inmenging, en over de schade voor onze uitvoer, geen einde zijn.

Doch wanneer onze Regeering den uitgesproken en gemotiveerden wensch eener faculteit, om aan haar hoogeschool een bepaalde wetenschap in een bepaalde richting verder te zien ontwikkeld, kalm in den wind slaat, dan blijft het stil. Het publiek buiten de allernauwst betrokken kringen verneemt het niet eens, en als het er iets van hoort, trekt het er zich niets van aan.

En toch zou men kunnen vragen: is een onbelemmerde en zelf haar richting bepalende wetenschap niet voor het minst een even gewichtig nationaal belang als de bloeiendste tak van industrie?

De fout zit hierin, dat de Regeering zich geen rekenschap geeft van een wanverhouding tusschen haar wettelijke macht tot ingrijpen en haar bevoegdheid tot oordeelen, welke met de ontwikkeling der wetenschap voortdurend is toegenomen.

De invloed der faculteiten op de bezetting der leerstoelen heeft

met den groei der universiteit en der wetenschap geen gelijken tred gehouden. De vaderlijke wetgevers van 1815 hadden aan de faculteit geenerlei recht van aanbeveling uitdrukkelijk toegekend. Het werd gebruik, en het sprak vanzelf, dat Curatoren het advies der faculteit inwonen, – men steekt nu eenmaal zijn licht op, waar vuur is –, doch eerst de wet van 1876 gaf aan dat gebruik wettelijke sanctie, in den platonischen vorm, dat Curatoren aan den Minister eene aanbeveling indienen, 'de faculteit gehoord'. Niets anders derhalve dan de toestand, die sedert 1815 had bestaan.

Toch is er, zou men zeggen, in die honderd jaar in de verhouding van wetenschap en regeeringsgezag wel het een en ander veranderd. In 1815 konden Curatoren en Ministers inderdaad geacht worden, het knusse stelsel der vaderlandsche wetenschap voor drie vijfde eenigermate te kunnen beoordeelen. Zij waren zelf in den regel juristen, en het toenmalige jus was een gemoedelijk vak. Zij hadden, naar oudvaderlandschen trant, genoeg voeling met de theologie; zij waren hun Latijn niet vergeten en soms zelfs niet al hun Grieksch, en waren voor het overblijvende twee vijfde: de medicijnen en de wis- en natuurkunde, bereid, zich te laten voorlichten. Beslissenden invloed aan de faculteiten te gunnen, zou naar den regentengeest van onze Restauratie beatekend hebben: die kleine groepjes van drie tot vijf personen (zoo groot waren toen de faculteiten) gelegenheid geven, vriendjes te beoemen, verouderde richtingen te handhaven enz.. Het spreekt van zelf, dat er vroeger en later tal van onverstandige wenschen of adviezen van faculteiten zijn uitgegaan, door wijs beleid van regeerders te pas getemperd. Maar was niet de onmondigheid der faculteiten er voor een deel schuld aan, dat soms haar verantwoordelijkheidsgevoel te wenschen liet?

Tegenwoordig zijn alle wetenschappen oneindig gedifferentieerd en verfijnd. In hun samenhang en hun onderlinge verhouding ze te beoordeelen, is niet meer het werk van eenige hooge staatsambtenaren. De behoeften eener universiteit kunnen, evenals die van een groot technisch of economisch bedrijf, alleen meer beoordeeld worden door de insiders, dat wil zeggen de faculteiten zelf. Deze tellen niet meer, zooals vroeger, 3 tot 5 leden, maar veelal 15 tot 25; zij zijn daardoor volwaardige *vertegenwoordigingen* van hun kring van wetenschappen, die reeds door hun aantal en door de uiteenloopendheid hunner vakken een waarborg bieden tegen de oudtijds gevreesde euvelen van begunstiging of bekrompenheid.

Intusschen gaat de Regeering met de grootste vrijmoedigheid voort, zich in dezen te gedragen, alsof het nog 1815 was. Zij wijkt af van de faculteitsadviezen, waar het haar goeddunkt, en scheidt in de kringen der universiteit het onbehagelijke gevoel, dat de belangen der wetenschap aan het Departement niet veilig zijn, en dat bijoogmerken en bijzondere voorkeur, tot schade van een objectieve beslissing in het belang der wetenschap, juist daar beginnen te werken, waar elke eigen voorkeur behoorde uitgesloten te zijn: in den Haag.

Een faculteitsadvies aangaande een vacature is geen zicthending uit een winkel, die men terugstuurt met de boodschap: er was geen keus bij<sup>1</sup>. Het behoorde niet voor te komen, dat de principiele wensch eener faculteit, om het onderwijs in een bepaalde wetenschappelijke richting te leiden, door de Regeering, zonder eenige opgave van redenen, werd veronachtzaamd. Toch is dit in de laatste jaren ten minste tweemaal geschied.

Het jongste geval betrof de opvolging van prof. Winkler in de faculteit der geneeskunde te Utrecht, als hoogleeraar in de psychiatrie en neurologie. Aan elk der drie rijksuniversiteiten is tot dusver het onderwijs in de neurologie, dat wil dus zeggen de biologie van het zenuwstelsel, met dat in de psychiatrie in één hand vereenigd geweest. Te Leiden en te Groningen leidde de studierichting der betrokken functionarissen ertoe, dat het onderwijs in de psychiatrie er zuiver psychologisch georiënteerd is. Winkler's studie en onderwijs waren er altijd op gericht, aan het belang der biologie van het centrale zenuwstelsel voor de psychiatrie alle recht te doen toekomen.

Dezen staat van zaken wenschte de Utrechtsche faculteit, in het belang derhalve van een harmonische ontwikkeling der Nederlandsche wetenschap, bestendig te zien. Daarnaast gold de overweging, dat binnen de Utrechtsche faculteit de sinds Winkler's komst aldaar zoo vruchtbaar gebleken, uiterst belangrijke samenwerking met enkele andere geleerden door zijn opvolger moest kunnen worden voortgezet. Het kwam er op aan, bij dit aftreden een belangrijk werk niet af te breken, een kostbaar materiaal niet tot onvruchtbaarheid te doemen, en in dezen zin strekte de aanbeveling der faculteit van een psychiater-neuroloog. Curatoren stemden in.

De Regeering evenwel benoemde niet den eerst aanbevolene. Haar

<sup>1</sup> Ik ga hier, gedachtig aan het *ne bis in idem*, de bezwaren aan het systeem der curatoria verbonden, met stilzwijgen voorbij, en verwijs daarvoor naar het artikel in dit tijdschrift 1922, IV, p. 45. [Verz. Werken VIII, p. 16 vg.]

keuze viel op een man wiens wetenschappelijke verdienste erkend wordt, doch die niet geacht kan worden de neurologie te beheerschen, en in de psychiatrie de zuiver klinisch-psychologische richting vertegenwoordigt. De zoo noodige differentieering der wetenschap is verbroken.

Het is hier niet de vraag, of B dan zooveel minder knap was dan A, maar of de Regeering zich het recht mag aanmatigen, tegen de uitgesproken overtuiging van een hoogste wetenschappelijk ressort lijnrecht in te gaan. Zij heeft dat recht formeel, zedelijk mist zij het.

Er is aan deze zaak een kant, die men bijna komisch zou kunnen noemen. Door de Utrechtsche benoeming zag de Vrije Universiteit zich opeens van de laatste helft harer geneeskundige faculteit, van 1919 tot 1924 twee leden sterk, beroofd! Het andere lid was een jaar te voren aan de rijksuniversiteit te Groningen benoemd, ook hier niet als eerstaanbevolene der faculteit. De Vrije Universiteit derhalve in eens gereduceerd tot drie faculteiten, terwijl zij er volgens art. 199 der hooger-onderwijswet in 1930 vier en tegen 1955 vijf dient te bezitten, om aan de wet te voldoen! Geen wonder dat een anti-revolutionair orgaan aanstonds zijn stem verhief om verontwaardigd te vragen, hoe nu juist deze minister zoo verstrooid kon zijn, of dat in het Voorloopig verslag op de staatsbegrooting sommige leden den Minister bezwoeren, uit de verrichte amputatie toch in geen geval in 1930 de noodlottige consequentie te trekken. De Vrije Universiteit zelf schijnt eerst de halveering, daarna de vernietiging harer geneeskundige faculteit nog niet bemerkt te hebben. Tenzij het gerucht te gelooven valt, dat zij reeds geruimen tijd wel van deze veel te kostbare faculteit af wou, om het binnenkort eens met een minder dure wis- en natuurkundige als vierde in de rij te probeeren.

Hoe dit zij, men zou meenen, dat, tenzij de Vrije Universiteit ten spoedigste haar verdwenen faculteit herbezet en gaandeweg uitbreidt, deze instelling haar niet-levensvatbaarheid heeft bewezen. Dat derhalve bij het verstrijken van den fatalen termijn haar octrooi behoort te worden ingetrokken, en alsdan de vrijheid van deze tak van confessioneel hooger onderwijs op een minder onpraktische wijze moet worden gewaarborgd. Voor een volledige en zelfstandige katholieke universiteit is, indien de katholieken haar begeeren, in ons land zonder twijfel reden, stof en voedingsbodem, maar voor een universiteit op zoo enge basis als die van het Gereformeerd beginsel blijkbaar niet. De weg, waarlangs in de toekomst de vele secten, die Nederland bergt, elk

voor zich, desgewenscht, hun vrijheid van hooger onderwijs kunnen handhaven, is reeds schuchter aangewezen door de Regeering zelve, toen zij in 1923 een Staatscommissie in het leven riep, om te onderzoeken, hoe de verhouding tusschen openbaar en bijzonder hooger onderwijs nader kan worden geregeld, zoodat het bijzonder universitair onderwijs zich naar zijn aard beter zal kunnen ontwikkelen dan op dit oogenblik het geval is.

Incorporeering in de staatsuniversiteiten, met behoud van eigen samenhang, is de logische en praktische oplossing. Door de instelling der bijzondere leerstoelen, van 1905, is het kader, waarbinnen zulk een opneming in een waarlijk universitair verband zou zijn te verwezenlijken, reeds aanwezig. De rijksuniversiteiten zelf zouden bij zulk een uitbreiding van leerkrachten enkel winnen. Ons academisch personeel is, vergeleken met den toestand in andere landen, zeer gering in aantal, wat zich, vooral in betrekkingen met het buitenland, soms hinderlijk doet gevoelen. Meent echter de Gereformeerde universiteit, dat zij staat en valt met haar kunstmatig isolement, welnu, dat zij valle, in 1930 of in 1955, gelijk haar eigen auctor haar door artikel 199 beschoren heeft.

Indien het juist is, wat in den aanhef van dit artikel werd gesteld: dat de groote belangengroepen in stijgende mate invloed verwerven op den Staat, dan ligt hierin een dringende reden, om zonder dralen de verhouding van overheid en wetenschap, zegge in concreto van Regeering en universiteit, grondig te herzien. Want hoe sterker groeppolitiek de staatswerkzaamheid gaat beheerschen, hoe meer ook een aan den Staat gekluisterde universiteit binnen dien invloed getrokken raakt. De eerste teekenen daarvan zijn reeds te bespeuren. Autonomie der universiteit, ten ontijde verzuimd, wordt in dezen tijd van verblindende van den geest door de materie meer dan ooit een levenskwestie. De moderne beschaving ligt waarlijk niet aan te veel ankers: een ervan is een zelfstandige wetenschap.

Niet de vrijheid met den valhoed op van de Gereformeerde hoogeschool. Geen kasplantjes, maar een gezond boschbeheer met ruimte voor alle boomen. Het is hier niet de plaats, om het stelsel van een gezonde universitaire zelfstandigheid in alle bijzonderheden te ontwerpen. Er wordt enkel beproefd, eenige lijnen aan te geven.

In de eerste plaats zou voor de drie rijks universiteiten hun karakter van zedelijke lichamen moeten worden erkend. Wie weten wil, op hoe

merkwaardige wijze dit rechtskarakter veeleer gaandeweg is geëscamoteerd dan uitdrukkelijk opgeheven, leze het artikel van prof. Meijers, De Universiteit als zelfstandig lichaam, in *Pallas Leidensis MCMXXV*, met de verrassende conclusie, dat zulk een erkenning veel-  
eer een kwestie van revindicatie dan van herstel zou zijn. „Alle gebouwen en instellingen, – leest men daar –, die vroeger het eigendom der universiteit geweest zijn, al wat vroeger met universiteitsgeld is aangekocht of haar geschonken, behoort, voorzoover het niet vergaan of weder verkocht is, nog steeds aan niemand anders dan aan de universiteit en niet aan den Staat.”

Anders staat het met de rentegevende eigendommen, die eenmaal aan de universiteiten hebben behoord, en aan den Staat zijn overgegaan. Niemand zal er aan denken, ze te willen terugvorderen. Zij zouden trouwens voor een moderne universiteit ook bij lange na niet meer toereikend zijn. Zelfs oude, rijke universiteiten als Oxford en Cambridge zijn op directen staatssteun aangewezen geraakt. Een kapitaliseering, waarbij de universiteit met haar erfdeel uit het huis van den Staat scheidde, zou haar, ook zonder dat zij zich als ‘enfant prodigue’ gedroeg, berooid terugbrengen. De vorm van bekostiging zou derhalve die moeten zijn, welke men tegenwoordig in Engeland heeft, waar een jaarlijksche ‘grant’ van den Staat, ter beschikking van de universiteit, haar eigen middelen aanvult. De hoogte van het bedrag zou natuurlijk noch eens voor al gefixeerd, noch buiten zekere limiten willekeurig elk jaar te veranderen moeten zijn.

Door deze gouden keten zou een volkomen losmaking der universiteit van den Staat reeds bij voorbaat zijn uitgesloten. Zij zou ook niet wenschelijk zijn. Waar het op aan komt is, den Staat de gelegenheid te laten tot contrôle, terwijl men hem ontheft van de taak van regelen en besturen. Deze laatste zou moeten worden gelegd in de hand van een stevig en paraat werkend orgaan uit de universiteit zelf, in den geest zooals ik dat in het bovenaangehaald artikel in 1922 geschetst heb. Geen afschaffing van curatoren, maar opneming van vertegenwoordigers van den academischen senaat in het college. Een deel der curatoren zou ter benoeming van de Regeering kunnen blijven. Een behoorlijk bewerktuigd bureau, in plaats van de gebrekkige en omslachtige administratie van thans, zou een der allernoodigste dingen zijn. De vorm daarvan zou uit het beginsel der autonomie van zelf voortvloeien.

Het aandeel van de Regeering in benoemingen behoort te worden gereduceerd tot bekrachtiging, gelijk thans reeds geldt voor kerkelijke

en bijzondere hoogleeraren. De Regeering zou immers in de van staatswege aangewezen curatoren haar zeggenschap in de beraadslagingen behouden. Ten opzichte van het oprichten van nieuwe leerstoelen, het stichten van laboratoria enz., zou zij zich geen verder strekkend recht van ingrijpen dan bekrachtiging behoeven voor te behouden. Immers hier zou de wal het schip wel keeren, wanneer de universiteit zelf met de haar toegestane middelen huishouden moest.

In het kader van zulk een zelfstandige rijksuniversiteit zou men zich de aanwezigheid van subcorporaties van bepaalde godsdienstige of andere richting zeer wel kunnen denken. De geheele toestel daartoe bestaat immers al, en wordt reeds gebruikt, zij het niet altijd doelmatig. Heeft niet zoo even nog de Sint Radboudstichting, door de vestiging van een bijzonderen leerstoel in de Thomistische wijsbegeerte te Leiden getoond, de mogelijkheden, die dat instituut behelst, ten volle te verstaan? De aanwijzing van de lichamen, bevoegd tot het instellen van bijzondere leerstoelen, zou gelijk zij thans is, aan de Regeering kunnen blijven, op advies der universiteit. Op den langen duur zou zulk een uitbreiding van de universiteit met bijzondere scholen niet onwaarschijnlijk iets opleveren, wat eenigermate geleet op het Engelsche Collegesysteem, waarvan de groote voordeelen in ons wetenschappelijk leven noode worden gemist.

Het uitvoeren van een hooger-onderwijshervorming als hier bedoeld, zou uit een oogpunt van techniek der wetgeving betrekkelijk eenvoudig zijn. Zij zou het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ontslaan van verantwoordelijkheden, welke het in gemoede niet dragen kan.

#### NASCHRIFT

Dat mijn artikel iemand, die de Vrije Universiteit liefheeft, tot verweer moest nopen, wist ik. Dat dit verweer verschijnt in een waardigen

\* De Gids, 90e Jrg. no. 2, Februari 1926, p. 247—249. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

Noot van de Commissie van Redactie. In De Gids, 90e Jrg. no. 2, Februari 1926, p. 242/247, verdedigde A. A. van Schelven onder den titel *Hoogeronderwijs-kwesties* het bestaansrecht der Vrije Universiteit, z.i. een voorbeeld van een autonome universiteit, die moet zijn een „werkelijke universitas”, bijeengehouden door eenzelfde groep wetenschappelijke grondgedachten. Ideaal zou zijn een indeeling der universiteiten over alle groepen van het volk, die uit een afzonderlijk complex van grondbeginselen ieder voor zich de wetenschap beoefenen. Van Schelven bestrijdt Huizinga's opmerking dat het Gereformeerde beginsel te eng zou zijn als basis eener universiteit.

en gematigden vorm, begroet ik met blijdschap. Dat de schrijver tot de zaak, die mijn verontwaardiging gaande maakte: de Utrechtsche benoeming, het zwijgen doet, acht ik zeer wijs van hem gezien.

Of de 'euvelen van begunstiging en bekrompenheid' aan de openbare universiteiten nog bestaan, is een vraag, waarover wij moeilijk anders zouden kunnen strijden dan met: 't is nietes en 't is welles. Maar dat zoodanige euvelen aansprakelijk zouden zijn voor het feit, dat de Vrije Universiteit zeer beperkt pleegt te zijn in de keus van bruikbare krachten, loochen ik. De kansen, die Bavinck en J. Woltjer hebben gehad, om zich tot eerste krachten te ontwikkelen, zijn geen enkelen gereformeerde door de openbare universiteit verkort.

Op één punt heeft mijn bestrijder mij verkeerd verstaan. Met het woord, dat er „voor een universiteit op zoo enge basis als die van het Gereformeerd beginsel” blijkbaar geen stof is, en wel voor een katholieke, doelde ik niet op de bruikbaarheid van dat beginsel als metafysische grondslag voor beoefening der wetenschap, maar op het feit, dat er niet genoeg Nederlanders op die basis staan, om een volwassen universiteit te onderhouden. Wat de Vrije Universiteit tot nu toe is geweest, was slechts een hoogeschool in hope. Een medische faculteit van minder dan tien leden is óf een parasiet óf een belachelijkheid.

Meent de schrijver werkelijk, dat het een zegen zou zijn, als ons land evenzovele zelfstandige universiteiten kreeg, als er groepen in het volksleven zijn, „die uit een afzonderlijk complex van grondbeginselen ieder voor zich de wetenschap beoefenen”? – Dat zou beteekenen een theosophische, een communistische, een ster-van-het-oosten-universiteit enz. . Want als de eene wereldbeschouwing de beoefening der wetenschap bepaalt, waarom dan niet de andere? Deze gedachte poneeren beduidt, zijn eigen betoog ad absurdum leiden. Tegen zulk een gelijkstelling zou ik het Nederlandsche Calvinisme in bescherming willen nemen. Indien het recht heeft op een eigen universiteit, dan is het als anomalie, honoris causa, maar niet als één uit velen.

Evenwel, hiermee kom ik op het diepst gaande verschil tusschen ons beider meeningen. Ik ontken, dat de metafysische grondslag de hedendaagsche beoefening der wetenschap wezenlijk bepaalt. De vraag, of men partij kiest voor de hervorming of voor de katholieke kerk, verandert aan de grondslagen van het wetenschappelijk denken niets. Maar zelfs of men 'economische' oorzaken zoekt achter de Divina Commedia, of men zweert bij 'evolutie', beduidt tenslotte niet veel meer dan een oppervlakkig element in de beoefening der wetenschap.



Waar het op aankomt, is de methode, de instelling (vergeef het leelijke woord) van den geest op de problemen, en deze is bij alle ernstige beoefenaars der moderne wetenschap dezelfde. Er is een intellectueel diapason van iederen tijd, waaraan niemand zich onttrekt. Het is een fictie, dat er een gereformeerde en een agnostische beoefening der wetenschap zou bestaan, en een legende, als zouden de openbare universiteiten nog altijd een 'liberale' wetenschap dienen. Het punt, waarop iemand's wetenschappelijk denken uitmondt in zijn metafysische voorstellingen, is bij iedereen even irrationeel. De verschillen in 'verklaring' (ijdel woord) der verschijnselen raken de wetenschap zelve ternauwernood, en het is een aanmatiging van de strenge confessiën, als zou hun opvatting der wetenschap 'geestelijker' zijn dan die van hen, wier besef van het eeuwige geen omschreven vormen verdraagt.

Daarom moet de wetenschap, die de medewerking van allen behoeft, geconcentreerde organen hebben, waar de verschillen in 'opvatting' en 'verklaring' elkaar ontmoeten kunnen. Het is mijn indruk, dat de heer Van Schelven van het opbouwend gedeelte van mijn betoog: incorporatie van het bijzonder hooger onderwijs in de staatsuniversiteiten, niet volstrekt afkeerig is. De tijd is voor de verwezenlijking van groote principieele hervormingen niet gunstig, sinds de Nederlandsche Maagd, in haar onschuld, uit het ei van het evenredig kiesrecht het kuiken der parlementaire oligarchie heeft gebroed. Doch wie weet, of er niet nog eens betere tijden komen, waarin wij aan de verbetering der verhouding van overheid en wetenschap van harte zouden kunnen samenwerken.

## BELACHELIJKE ACHTERSTAND

Geen ander land is zoo na betrokken bij taal en cultuur van zijn groote bureu als het onze. Geen andere natie heeft in haar opbouw zoo aanhoudend den wisselenden invloed ondergaan van drie groote nationale beschavingen, die haar omringen, als de onze. Geen ander volk is door zijn karakter en zijn geschiedenis zoo in staat, verschillende volken in hun aard te verstaan, als het onze. Wáár elders zou men de gelijktijdige vatbaarheid vinden voor Romaanschen geest en Germaanschen geest, waarin wij ons mogen verheugen, gepaard aan een zoo gevoelige reactie op al wat Angelsaksisch is, als op iets nauw verwants? Deze internationale ontvankelijkheid, die, doordat zij veelzijdig is, ons eigen nationaal evenwicht niet behoeft te schaden, is een essentieel element in de verhouding, waarin wij ons voelen te midden der volken.

Men zou verwachten, dezen staat van zaken weerspiegeld te zien in den bloei der Fransche, Engelsche en Duitsche studiën aan de centra van nationale cultuur, welke onze universiteiten behooren te zijn. Hieraan ontbreekt wel iets. Een behoorlijke vertegenwoordiging der in de wandeling genoemde 'moderne talen' vindt men aan de rijks universiteit te Groningen, aan de gemeentelijke te Amsterdam en aan de roomsch-katholieke te Nijmegen. Aan 's lands twee grootste universiteiten Leiden en Utrecht is dit onderwijs nagenoeg onontwikkeld.

Het loont de moeite, de geschiedenis der moderne philologie in ons hooger onderwijs in het kort na te gaan. Niet al te vroeg bezon Nederland zich, dat naast de klassieke en oude Oostersche studiën niet alleen de eigen taal een plaats aan de universiteit verdiende, maar ook die Romaansche en Germaansche philologie, die rondom als een krachtige wetenschap was opgegroeid, en zonder welke, afgezien van haar belang om zich zelve, eigenlijk de Nederlandsche taal- en letterkunde nauwelijks was te verstaan. Een beleid dat, het moge wijs zijn geweest of niet, in ieder geval getuigde van een sympathieke zorg voor den minstbedeelde, koos als kweekplaats voor de moderne studiën de kleine Groningsche hoogeschool. Tusschen 1881 en 1885 verreezen daar de leerstoelen voor Hoogduitsch, Fransch en Engelsch, later aangevuld met lectoraten. Zij namen er van aanvang af een even eervolle als belangrijke plaats in. Niemand die door eenigen band met Groningen ver-

\* De Gids, 92e Jrg. no 11, November 1928, p. 259—267. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

bonden is, zal niet die keus van omstreeks tachtig met dankbaarheid gedenken en als een cultuurdaad eeren.

Nu ware het consequent geweest, om tegelijk dat men de moderne talen verhief tot vakken om academisch te doceeren, ze ook te verheffen tot vakken om academisch te studeeren. Evenwel dit geschiedde niet. De gemoederen waren er niet rijp voor. Pas in 1877 waren de studieprogramma's nieuw geregeld. Eerst sedert 1864 waren de moderne talen erkend als vakken van *middelbaar* en *voorbereidend*-hooger onderwijs. Het stempel van het middelbare stond hun blijkbaar nog te diep in het voorhoofd geprent, om er de auguste poort der universiteit verder dan op een kier voor te ontsluiten. Men liet de studie van het Fransch, Duitsch en Engelsch, waartoe uit de maatschappij zelf een steeds sterker aandrang zich deed gelden, rustig voortwoekeren in de baan der nare, zware, middelbare akte-examens, paedagogisch en wetenschappelijk onbevredigend, hoe hoog men de eischen ook opvoerde. De aspiranten zelf zochten bij voorkeur de universiteit, maar niet allen konden naar Groningen gaan, om daar als metoiken colleges te mogen hooren en geen examens te kunnen doen.

Dat duurde zoo, totdat het stadsbestuur van Amsterdam, mercator sapiens, in 1911 aan zijn eigen universiteit ook leerstoelen in de moderne talen instelde, en die vakken terstond goed bewerktuigde. Te Groningen was de faculteit aanvankelijk met de Amsterdamsche plannen maar weinig ingenomen. Zonder grond intusschen, want spoedig bleek de concurrentie Groningen niet te schaden in den bloei der moderne studiën.

In 1921 kwam eindelijk het nieuwe Academisch statuut de lang gewenschte en lang voorbereide verruiming der studieprogramma's brengen. De letterkundige faculteiten boden voortaan, naast de oudere klassieke, Oostersche en Nederlandsche studiën, ook gelegenheid, den doctorstitel te verwerven langs een kandidaats- en doctoraal examen in Romaansche, Germaansche (incl. Engelsche) en Slavische taal- en letterkunde, alles zoo ruim geformuleerd, dat desgewenscht ook Spaansch of Italiaansch, of de Skandinavische talen hun recht konden krijgen. Tegelijk opende het nieuwe statuut, door het stelsel der vrije bijvakken voor nagenoeg elk doctoraal examen, ook aan anderen de keuze van een der moderne talen als nevenvak bij welke studie dan ook. De neerlandicus, de classicus, de jurist, elk die verruiming zocht in eenige studie van oudere of hedendaagsche vreemde cultuur, hoe zou hij er niet bij gebaat zijn!

Althans indien hij het begeerde vak aan zijn universiteit vertegenwoordigd vond. In den geest van het nieuwe statuut lag opgesloten, dat belangrijke, veel gevraagde vakken, – en dat zouden met name de moderne talen zijn –, nu voortaan ook aan alle universiteiten, zeker aan die van den staat zelf, behoorden te zijn vertegenwoordigd. Het is mogelijk, dat in de jaren van voorbereiding de Regeering ook wel van goeden wille is geweest, deze consequentie te aanvaarden. Toen echter het statuut in werking trad, was tevens de aera der geforceerde bezuiniging begonnen. Het nieuwe régime trof den toestand, wat de moderne talen aangaat, aan de twee groote rijks universiteiten hoogst gebrekkig aan. Wat had het Rijk, sinds de jaren tachtig, in dezen gedaan? Te Utrecht *niets*, tenzij men het de Regeering als een daad wil aanrekenen, dat zij den hoogleeraar in de Oud-Germaansche talen *toestond*, ook moderne Duitsche taal- en letterkunde voor zijn rekening te nemen, wat bij zijn overlijden weer verviel. Te Leiden was in 1901 een lectoraat gesticht in het Fransch, in 1907 gevolgd door een in het Duitsch, terwijl een vage toezegging, dat ook het Engelsch volgen zou, in de lucht hing. Aan het kweeken van Leiden's ouden roem als centrum van taal- en letterkundige studiën had het van rijkswege waarlijk niet ontbroken. Een professoraat in de Slavische (incl. Baltische) talen en een in het Babylonisch-Assyrisch waren ingesteld in 1913. De leerstoel voor Japansch was, na lange jaren, weer hersteld in 1917, die voor Chineesch, voorloopig als lectoraat, weer bezet in 1919. Een buitengewoon professoraat in het Nieuw-Grieksch dateert van 1907. Alleen de z.g. moderne talen bleven in die rij stiefmoederlijk bedeed. De Regeering bleef zich stellen op het standpunt: die hebben wij aan Groningen gegeven.

Tot het volhouden van dit standpunt, ook nu de omstandigheden lang niet meer die van 1880 waren, en de tijden anders eischten, had het volgende bijgedragen. In de oorlogsjaren was, van academische zijde zelf, de gedachte geopperd, dat men niet van het Rijk kon eischen, dat het elk zijner universiteiten gelijkelijk zou toerusten met *al* de leer vakken, die een ideaal studium generale, bij het steeds voortschrijden der wetenschap, diende te omvatten. Het standaardvoorbeeld van zulk een algemeen erkend uitzonderingsgebied aan één der universiteiten was Leiden's positie ten opzichte der Oostersche studiën. Op ander terrein was een soortgelijke voorkeurspositie reeds voor Utrecht geschapen in de kunstgeschiedenis en in de aardrijkskunde. Het beginsel, hierin uitgedrukt, kwam bekend te staan als dat der Rolverdeeling.

Wij laten in het midden, of het formuleeren van zulk een stelsel eigenlijk strookt met de idee der universiteit. Hoe dit zij, het was bedoeld als wetenschappelijk systeem. Helaas werd het in de jaren der bezuiniging meer dan eens de dekmantel voor ontoelaatbare en kortzichtige knotting en belemmering. Onzalig het uur, waarop men gemeend heeft, dit beginsel ook te moeten toepassen op de moderne talen. Deze toch eischen thans gebiedend aan elke universiteit een ruime vertegenwoordiging, wil de universiteit blijven voldoen aan de cultuurtaak, die de maatschappij met steeds grootter klem haar oplegt.

Zoo zag de Regeering het niet. In 1924 vertrok de lector in het Duitsch te Leiden als hoogleeraar naar Groningen. De Regeering verklaarde den post voor opgeheven, terwille van het conserveeren van een anderen, eveneens volkomen onmisbaren leerstoel. In de correspondentie over deze zaak viel, door een lapsus calami, moet men aannemen, uit den Haag zelfs het woord, dat nu voortaan aan de Leidsche universiteit de moderne talen niet meer zouden 'mogen' worden gedoceerd! De slooping van het lectoraat Duitsch kwam het Rijk terstond te staan op het verlies van een aanzienlijk bedrag aan collegegelden. Immers de 40 studenten, die ondanks de onvoldoende bezetting van het vak te Leiden studeerden, zijn hoogstwaarschijnlijk niet naar Groningen verhuisd, maar naar Amsterdam. Dit bekommerde de Regeering evenmin als het feit, dat de lector in het Fransch, bij het aanmerkelijk aantal studeerenden, zijn voorgeschreven taak slechts kon vervullen door de opoffering en belangeloosheid, waarmee een privaat-docente hem jaar op jaar daarin ter zijde stond <sup>1</sup>. Te Utrecht begon inmiddels particulier initiatief, gebruik makende van het instituut der bijzondere leerstoelen, althans een voorloopige voorziening in de behoeften aan Fransch, Engelsch en Duitsch te organiseeren. En toen in 1923 de katholieke universiteit te Nijmegen geopend werd, had men daar den roep der tijden reeds verstaan: de jonge letterkundige faculteit beschikte over twee gewone leerstoelen in de moderne talen, benevens één lectoraat. Reeds thans zijn het er drie en twee.

De Regeering echter kende voor háár instellingen slechts het woord: Rolverdeeling, en bleef de taal van 1880 spreken: moderne talen? die hebben wij in Groningen. — Gelijk een landelijk hôtelhóuder zijn gast

<sup>1</sup> Tijdens het afdrukken van dit artikel komt de beschikking af, waarbij aan het Leidsche Universiteitsfonds de vergunning wordt verleend, een bijzonderen leerstoel te vestigen in de nieuwere Fransche letterkunde.

zou antwoorden: „Badkamer, mijnheer? – zeker: in het andere gebouw, den tuin door”.

Maar wat wil men dan? Nog altijd meer leerstoelen? – Ongetwijfeld. Wat men wil, of behoort te willen, – niet alleen de insiders van het hooger onderwijs, maar het ontwikkelde Nederland –, is het volgende. Oprichting, ten spoedigste, van rijkswegen, aan elk der beide rijks-universiteiten Leiden en Utrecht, van een behoorlijk voorziene afdeling voor de Romaansche, de Engelsche en de Hoogduitsche taal- en letterkunde. Dat wil zeggen, voor elk der drie branches, aan elk der twee hoogeschoolen: een gewoon hoogleeraar, een lector en een wetenschappelijk assistent voor het praktisch taalonderwijs. Wat dat kosten zal? – Dat zou, gerekend op functionarissen op maximum salaris, een jaarlijksche meerdere uitgave aan salarissen beteekenen van  $2 \times 3 \times (f9.000 + f6.500 + f2.800) = f109.800$ . Inderdaad zou het minder zijn, daar niet dit geheele personeel gelijktijdig steeds op maximum salaris zou staan, en er afgerekend moet worden de  $f7.000$ , nu reeds aan één lector besteed. Met  $f95.000$  zou de raming van meerdere kosten voor personeel hoog genoeg zijn. Die voor materieel, te weten boeken, zijn niet te schatten; zij behoeven niet overmatig groot te zijn, en op den duur zal op de kosten der middelbare examens een bezuiniging gevonden kunnen worden. Met dat al blijft het een aanzienlijke som, waar het al zooveel moeite kost, de begrooting voor ieder Departement sluitend te maken.

Eerbiedshalve, en ter wille van den luister van dit betoog, zie ik een oogenblik onze Departementen als allegorische figuren, in den trant der Deugden op een vijftiende-eeuwsch wandtapijt. Dame Onderwijs spreekt met bedroefd gelaat, door middel van een banderole met gothieke letters: „Ik zoude wellicht wel geneigd zijn, in uwe wenschen te treden, doch mijne oudere Zuster Financiën zegt, dat het er niet af kan”. – Dame Financiën, de koele, harde, strenge, zwijgt, en schudt nadrukkelijk van neen.

Hierin nu dwaalt Financiën. Het kan er wel af, want het komt er ook wel weer in. Berekent men het geheele bedrag aan salarissen bij een bezetting der moderne talen aan de twee hoogeschoolen als bovengenoemd, op  $f99.000$ , dan staat dit gelijk met collegegelden van 319 studenten, examengelden buiten beschouwing gelaten. Om de kosten aan personeel goed te maken (die aan materieel stijgen slechts onbeduidend) zouden er dus op elk van beide plaatsen 159 betalende personen in de moderne talen moeten studeeren, zegge 53 per taal. Dit

getal zou zich jaarlijks met één vierde moeten vernieuwen, dat wil zeggen: er zouden ieder jaar aan beide universiteiten 13 nieuwe studenten in elk der drie talen moeten aankomen.

Meent men waarlijk, dat dit te veel verwacht is, voor een niet te verre toekomst? Herinneren wij ons, dat er reeds bij een volkomen onvoldoende bezetting te Leiden 40 personen Duitsch studeerden, en 28 personen Fransch studeeren. Ook te Utrecht worden nu reeds de colleges der bijzondere hoogleeraren door een aanmerkelijk getal studeerenden gevolgd. Er zijn geen teekenen, dat de toeloop naar de moderne talenstudie, of de behoefte aan leerkrachten in die talen aan de middelbare scholen, spoedig zal verminderen. Beide universiteiten hebben in dit opzicht een buitengewoon gunstig achterland. De natuurlijke voedingsbodem der Leidsche universiteit omvat zoowel den Haag als Rotterdam, met een gezamenlijke bevolking van meer dan een millioen. Utrecht trekt het gansche Oosten en Zuiden. En het gaat met deze dingen als met een nieuw verkeersmiddel. Is het in aanbouw, dan zegt menigeen: is daar nu wel verkeer voor? Maar als de spoorweg of tramlijn er is, blijken de reizigers er ook te zijn. Zoo zal ook dit geestelijk vervoer- en verkeersmiddel spoedig vol genoeg zitten. Is eenmaal de moderne taalstudie aan de voor elkeen meest gelegen universiteit behoorlijk ingericht, dan zullen velen, die nu den middelbaren weg volgen, ernaar streven, van meet af aan en ten einde toe den academischen te bewandelen, wat zoowel het wetenschappelijk gehalte der studiën als ook op den duur het bezoek der gymnasia ten goede zal komen. Vrouwe Financiën kan waarlijk gerust zijn. Als ooit professoraten, in den letterlijksten zin, hun geld opbrengen, dan zullen het deze zijn.

De Leidsche faculteit der letteren en wijsbegeerte telt op dit oogenblik 19 gewone, 3 buitengewone en 3 bijzondere hoogleeraren, waarbij komen 6 lectoren. Zij is de talrijkste der vijf Leidsche faculteiten. Voor Utrecht zijn de getallen 13 gewone, 3 buitengewone, 7 bijzondere hoogleeraren, aangevuld door 3 lectoren. De gemiddelde Nederlander is geneigd te roepen: is dat dan nog niet genoeg? – Het zijn, vergeleken met belangrijke universiteiten in het buitenland, kleine getallen. En bovendien, de wetenschap schrijdt nu eenmaal voort. Hoe beperkt men het ook tracht te houden, van tijd tot tijd zullen deze getallen, ook in de toekomst, vermeerdering vragen. Schrikt Nederland voor zulk een toekomst terug, dan moet het zijn universiteiten

liever sluiten. Wat het hooger onderwijs wordt, wanneer een volk er geen moed meer in heeft, heeft het midden der negentiende eeuw reeds eenmaal met jammerlijke duidelijkheid te zien gegeven, ten spijt van alle groote namen, die dat tijdperk sieren.

Men heeft zich, ook in gezaghebbende kringen, gewend aan het gemakkelijk besef, dat de geestes- of cultuurwetenschappen, d.w.z. de alpha-vakken, betrekkelijk weinig geld kosten, en dat dit ook maar goed is, daar men anders de steeds stijgende uitgaven voor de natuurwetenschap, de beta-vakken, niet zou kunnen betalen. Inderdaad wordt deze gemoedsrust verkregen ten koste van een onbillijkheid, die veeleer onrust moest baren. De groep der A-faculteiten, die zich wel niet bedruipt, maar toch, bij geringe materiele onkosten, althans de personeele uitgaven, aan haar besteed, voor een zeer groot deel goedmaakt door collegegelden, wordt in haar ontwikkeling geremd, doordat zij, in het corpus der universiteit, afhankelijk is van de andere groep, die der B-faculteiten, welke haar enorme kosten voor materieel maar voor een verdwijnend klein gedeelte in de schatkist terugbrengt. Een oppervlakkig, doch onuitroeibaar utilisme houdt de autoriteiten bij voorbaat overtuigd van de onweerstaanbaarheid der natuurwetenschappelijke eischen; voor de veel bescheidener aanspraken der cultuurwetenschap, ja voor het waarlijk erkennen van haar innerlijke waarde zelf, blijken zij in den regel niet dan met groote moeite van overreding toegankelijk. Wanneer één enkel fysisch instrument een ton kost, verneemt het publiek het niet, of als het er iets van hoort, zegt het content: wat zorgen wij toch goed voor die wetenschap! Maar wanneer aan 's lands oudste universiteit de Nederlandsche letterkunde vacceert, de eenige afzonderlijke leerstoel voor dit vak in het land, dan vraagt men uit de regeeringsbureau's zelve: kan de meneer van de taal het er niet bij doen? De eisch, die voor de natuurwetenschap luidt: steeds meer en kostbaarder materiele hulpmiddelen, luidt voor de cultuurwetenschap: nu en dan vermeerdering van leerstoelen, wegens de differentieering der vakken.

Er is waarlijk alle reden, mild te zijn jegens de geesteswetenschappen in het algemeen, nu iedereen het dagelijks heeft over de gevaren waarmee de mechaniseering onze beschaving bedreigt. In dit concrete geval beteekent mildheid slechts het opheffen van een toestand, die reeds meer dan eens, – zoo nog door Leiden's rector in de overdrachtsoratie van 1927 –, als ongehoord en onwaardig is gekennzeichnet.



Wat staat er dan aan een onverwijld verwezenlijking van deze wenschen in den weg?

Redenen van Staat? — Het zou integendeel, ook naar buiten, lang geen slechten indruk maken, als het Rijk ineens aan zijn beide grootste universiteiten de studie der drie machtige nationale culturen rondom ons op solieden voet installeerde. Het zou een nieuw en waardevol getuigenis zijn, dat het Nederland ernst is met zijn rol tusschen de natiën.

Partijbelangen dan? — Er is er geen enkel bij betrokken.

Wat te vreezen is, kan enkel zijn: dat gebrek aan élan, die vrees om een veilige gewoonte prijs te geven, dat ontwijken van verantwoordelijkheid, dat gemis aan vertrouwen, die af en toe onze openbare daadkracht schijnen te verlammen. Mocht het niet noodig zijn, er aan toe te voegen: die in den grond zeer geringe publieke waardeering van geestelijke belangen.

Slechts één omstandigheid zal het verkieselijk maken, dat de voorziening, in eens ontworpen en aangekondigd, in drie kort opeenvolgende étappes wordt ingevoerd. Het is de praktische overweging, dat een zoo sterke vraag opeens naar Romanisten, Anglisten en Teutonisten te hooge eischen zou stellen aan de wetenschappelijke markt hier te lande. Laat de Regeering onverwijld aanbieden een plan van afdoende bezetting der drie philologieën aan elk der twee hoogeschoolen, uit te voeren in zes jaar. Terstond installeering van één der afdeelingen aan elk van beide; met dien verstande dat men hier met de eene, daar met een andere branche beginne. Na drie jaar krijgen beide een tweede afdeeling bezet, en na nog drie jaar de derde. Eerst dan zou verholpen zijn, wat in gemoede niet anders te noemen valt dan belachelijke achterstand.

Het is heusch maar een kwestie van 'eventjes flink zijn', zooals de tandarts tot zijn patiëntje zegt.

## HET SPROOKJE VAN DE ROLVERDEELING

De Onderwijsraad heeft op 11 Mei j.l. in een plechtige zitting, die werd bijgewoond door den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en enkele oud-leden, zijn tienjarig bestaan gevierd met een toespraak van den voorzitter, Prof. Sijmons. Deze gaf daarin een overzicht van de voornaamste werkzaamheden, in die tien jaren door den raad verricht, om daarmede de vraag te beantwoorden, of het lichaam had kunnen voldoen aan de verwachtingen, waarmede het was opgericht.

Ware er bij de bescheiden viering gelegenheid geweest tot gelukwensen, ik zou de mijne gaarne hebben aangeboden, niet zoozeer den raad als zoodanig als aan zijn voorzitter, mijn hooggeschatten leermeester en ouden vriend Sijmons. Ik doe dat hierbij nog, hoewel ik er, zeer tegen mijn zin, een bestrijding op moet laten volgen van een woord, door hem in zijn redevoering gesproken. Maar ik weet, dat Prof. Sijmons de eerste is om toe te stemmen, dat men het in alle vriendschap over zakelijke punten oneens kan zijn, en het, als het noodig is, elkaar ook in het openbaar kan zeggen.

Ons zakelijk geschil in dezen is, dat Prof. Sijmons gelooft in het bestaan van een rolverdeling voor de Universiteiten, en ik niet. Ik bedoel niet, in haar eventueele wenschelijkheid, maar in haar feitelijk bestaan. Om dit doctrinaal geschilpunt op te helderen, is het noodig, de teksten eenigszins uitvoerig aan te halen. Prof. Sijmons zeide, volgens het verslag in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 14 Mei j.l., ochtendblad A, in den loop van zijn rede het volgende, waarin ik enkele zinsneden cursiveer.

„Een tweede omvangrijke, moeilijke en kiesche arbeid was de zogenoemde ‘rolverdeling’ of ‘distributieregeling’, leelijke namen voor een mooie zaak: de poging om door een doelmatige verdeling van leerstoelen over de universiteiten tot een toestand te geraken, die, zonder tekort te doen aan de gerechtvaardigde eischen van de zich uitbreidende en specialiseerende wetenschap, bezuiniging op de uitgaven zou meebrengen. Er is ten slotte een regeling, *naar men toen mocht meenen met algemeene instemming van de faculteiten aan de drie rijksuniversiteiten*, aan den minister aangeboden en *door dezen* geaccepteerd. Zij vol-

\* De Gids, 93e Jrg. no. 6, Juni 1929, p. 426—432. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

doet uitstekend... op het papier: in de wereld der realiteiten blijkt zij het echter telkens af te moeten leggen tegen de *begeerlijke driften*, die naar het schijnt aan een college nog meer inhaerent zijn dan aan het individu.”

De Minister antwoordde hierop:

„Gij hebt, M. d. V., ook gesproken over het werk der Eerste Afdeling, met name het academisch statuut en de doelmatige verdeling van leerstoelen over de Universiteiten, en daarvan getuigd, dat zij uitstekend voldoet... op het papier!, maar in de wereld der realiteiten het telkens blijkt te moeten afleggen tegen de begeerlijke driften, die aan een college nog meer inhaerent zouden zijn dan aan het individu. Ligt hier niet eene vingerwijzing in, dat het bekende gezegde ‘de school moet het leven dienen’, ook geldt voor de Hoogeschool, de Universiteit?”

Beide verklaringen behelzen een bevestiging van hetgeen de Minister bij de behandeling der begroting van onderwijs voor 1929 had gezegd in de Tweede Kamer op 6 December 1928, respectievelijk geschreven in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag. — Op een pleidooi, bij monde van Mevrouw Van Itallie-Van Embden, voor de instelling van leerstoelen in de moderne talen aan de Universiteiten te Leiden en te Utrecht, antwoordde de Minister in bovenbedoelde kamerzitting onder andere: <sup>1</sup>

„Maar nu eenmaal krachtens een rolverdeling in Groningen de moderne talen worden gedoceerd, zou ik het buitengewoon onaangenaam vinden voor de rijksuniversiteit te Groningen, wanneer zonder behoorlijke compensatie de moderne talen van daar werden weggenomen en overgeplaatst werden naar Leiden of Utrecht.”

Hier maakte een interruptie er den Minister opmerkzaam op, dat van zoo iets geen sprake was, waarop hij zich corrigeerde, om te vervolgen:

„In 1924 heeft er een rolverdeling plaats gehad. Op die rolverdeling zijn nu de leerstoelen voor de moderne talen in Groningen geplaatst. Ze zijn er en ze zullen er dus moeten blijven ook. — Gaat het nu aan, nu men aan de andere universiteiten even het hoofd op gaat steken en zegt: wij wenschen ook de moderne talen aan onze universi-

<sup>1</sup> Handelingen der Tweede Kamer 1928—1929, p. 860, 2e kolom, noot.

teit te doen onderwijzen, dat wij nu die vier jaar geldende rolverdeling plotseling gaan wijzigen en aan Leiden en Utrecht de volledige opleiding van de moderne talen gaan schenken enz..''

Zooals men ziet, spreekt de Minister van de rolverdeling in veel stelligere termen dan Prof. Sijmons. Afgaande op de ministerieele woorden, zou men verwachten, die rolverdeling, zool niet in het Staatsblad, dan toch in eenig ander officieel stuk, dat van de totstandkoming kond gaf, en er de beginselen van omschreef, aan te treffen. Inderdaad vindt men hetgeen hieromtrent verhandeld is alleen als bijlage V van het *Verslag van de Staatscommissie voor het Hooger Onderwijs, ingesteld bij K. B. van 24 Febr. 1923 No. 8*<sup>1</sup>. De Onderwijsraad doet daar, op 30 April 1924, den toenmaligen Minister ingevolge diens verzoek toekomen „een algemeen advies omtrent de gedragslijn, welke bij de verdeling over en de instelling en splitsing van leerstoelen aan de verschillende universiteiten door de Regeering zou zijn te volgen”<sup>2</sup>. De Raad geeft den Minister in overweging, „de bedoelde gedragslijn vast te leggen in een schrijven aan de colleges van curatoren, de senaten en de faculteiten, waarbij een afschrift van de hierbij aangeboden adviezen zou kunnen gevoegd worden, een en ander om te bevorderen, dat de aangenomen regels, als er aanleiding toe is, inderdaad zullen worden in acht genomen”<sup>3</sup>. Wat er dan volgt als proeve van een zogenoemde rolverdeling, wordt door den Onderwijsraad ingeleid als „eenige denkbeelden (die zij de eer heeft) in overweging te geven omtrent de wijze, waarop de bovenbedoelde differentiatie in de praktijk tot stand zoude kunnen komen”. Er was eenig overleg tusschen en met de faculteiten voorafgegaan, zonder dat dit tot een algemeene harmonie van gevoelens, of een samenvattend compromis had geleid. De Gemeentelijke en de Vrije Universiteit te Amsterdam hadden beide verklaard, zich van medewerking te willen onthouden.

De Minister zond, alvorens over de hem aanbevolen gedragslijn zijn oordeel definitief te vestigen, de voorstellen van den Onderwijsraad ter beoordeeling aan de Curatoria. Deze raadpleegden de Senaten, deze weer de Faculteiten. Wat er tenslotte, op grond van dit beraad, door de verschillende Curatoria aan den Minister is bericht, is uit den aard der zaak niet bekend, maar zeker is het, dat het resultaat van een en ander, en de conclusie, door den Minister uit de ontvangen beoordeelingen getrokken, nimmer in eenigen definitieven vorm aan de Uni-

<sup>1</sup> Algemeene Landsdrukkerij, 1924. <sup>2</sup> p. 91. <sup>3</sup> p. 95.

versiteiten zijn medegedeeld. Blijkens de Memorie van Antwoord, staatsbegroting 1925, hoofdstuk Va, p. 20 beschouwde de Minister zich destijds nog in overleg „met de Curatoren-colleges der Rijks-universiteiten... inzake de uitvoering van de differentiatiedenkeelden, door de eerste afdeling van den Onderwijsraad in overweging gegeven en door de Staatscommissie ondersteund”.

Dat is alles wat er ter zake is geschied. Dat is de grond van het ‘bestaan’ eener rolverdeling, in 1924 ‘gemaakt’. Indien dit inderdaad genoeg is, om voor onze Universiteiten wet en regel te scheppen, dan staat het er met haar noodlottige onmondigheid nog droeviger voor, dan men meenen zou. Een ‘gedragslijn’, door den Minister aanvaard, in de optimistische veronderstelling, dat de Universiteiten er wel mee accoord zullen gaan. Men zou het een *eenzijdig gentlemen’s agreement* kunnen noemen, een figuur, die nog veel voor de toekomst belooft.

Maar laat ons zien, hoe de Minister zijn gedragslijn in acht nam. Juist in de dagen dat hij haar heet te hebben aanvaard, hadden eenige milde heeren het plan opgevat, om de Utrechtsche universiteit te beschenken met een volledig opleidingsinstituut voor den Indischen burgerlijken en rechterlijken dienst: professoraten derhalve in Indisch recht en tropische staathuishoudkunde, in land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, geschiedenis van Nederlandsch Indië, Maleisch, Javaansch en Islam. Het zouden bijzondere leerstoelen moeten zijn. Maar de Regeering zou aan de op te richten stichting, volgens art. 170 der wet op het hooger onderwijs de bevoegdheid tot de instelling hebben te verleen, – dus ook kunnen weigeren –, en blijkens p. 116 van het bovenvermelde *Verslag*, regel 16, hield het rolverdelings-schema van den Onderwijsraad ook wel degelijk rekening met bijzondere leerstoelen. Bovendien gold het hier niet, zooals tot dusver art. 170 was toegepast, een enkelen leerstoel, maar, gelijk gezegd, een compleet opleidingsinstituut, bestemd en bedoeld, om dat te Leiden concurrentie aan te doen.

Nu telde de proeve van zoogenaamde ‘rolverdeling’ van 1924 het koloniale recht onder de vakken, die slechts aan ééne Universiteit in ruimeren omvang vertegenwoordigd behoorden te zijn (p. 102) en wees daartoe Leiden aan, terwijl ‘de Indonesische studiën’ in de letterkundige faculteit gerekend werden onder de studierichtingen, „voor wier bloei het noch noodig, noch ook maar gewenscht is, dat zij aan elke Universiteit door een afzonderlijke leerkracht worden bezet”

(p. 113). Onder het hoofd: 'Studierichtingen beperkt tot ééne faculteit' leest men op p. 115-116: „De leerstoelen voor de Indonesische talen, voor land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië... zijn een privilege der Leidsche Universiteit, en behooren dat, in verband met de te Leiden aanwezige verzamelingen en de aldaar gevestigde leerstoelen voor koloniaal recht, te blijven”.

Men zou derhalve verwacht hebben, dat de Minister – wien het toch zeker om den geest en niet om de letter van zijn gedragslijn te doen was – in 1925 den milden heeren ten antwoord hadde gegeven: – Heeren, dat gaat niet. Een enkele bijzondere leerstoel, à la bonne heure. Maar een gansche opleidingsschool! Dat zou bijna lijken op sabotage van 's rijks eigen instituut. – En indien de milde heeren alsdan hadden gezegd (wat zij den volke verkondigden): Excellentie, wij achten het noodig, dat er tegenover de opvattingen, welke te Leiden beleden worden, gelegenheid zij, andere te hooren, – dan zou men gehoopt hebben, de Minister hadde geantwoord: – Heeren, mijn gedragslijn, zoo juist aanvaard, laat het niet toe. Men zal u toestaan, aan het 'centrum der Oostersche studiën' eenige bijzondere leerstoelen te vestigen. Du choc des opinions... niet waar? En te Leiden vindt gij de hulpmiddelen.

In plaats daarvan verscheen in het Staatsblad No. 365 het K. B. van 25 Augustus 1925, waarbij het „Fonds ten behoeve van de Indologische studiën aan de Rijksuniversiteit te Utrecht” werd aangewezen als bevoegd om bij de juridische faculteit aldaar vijf bijzondere leerstoelen te vestigen (thans zijn het er zeven, één meer dan het getal der staats-hoogleraren in de geheele faculteit), en in de letterkundige faculteit zeven (tot heden niet alle bezet). Van rolverdeeling sprak niemand, en men verneemt niet, dat de eerste afdeeling van den Onderwijsraad collectief haar ontslag indiende.

Het werd 1928. De letterkundige faculteiten te Leiden en te Utrecht, reeds lang doordrongen van het feit, dat het een pure belachelijkheid is, dat de studie der leidende culturen van de Westersche wereld aan twee zoo belangrijke hoogeschoolen van staatswege zoo goed als niet vertegenwoordigd is, besluiten in dezen tegenover de Regeering één lijn te trekken. Maar bij het eerste geluid, in dien toon aangeheven, klinkt het wachtwoord: rolverdeeling. Misschien zal iemand denken: de Regeering wil thans, door nauwgezette inachtneming van haar 'gedragslijn', toonen, beter van memorie te zijn dan in 1925. Het tegen-

deel is het geval. De Minister kent zijn eigen gedragslijn niet. De „Voorstellen van den Onderwijsraad”<sup>1</sup> van 1924, op welke men zich thans als het charter der rolverdeeling beroept, rangschikken de zoogenaamde moderne talen onder die studiën, wier specialiseering aan bepaalde Universiteiten blijve voorbehouden, maar „die in haar kern overal toegankelijk moeten zijn” (p. 113 ond.). Hoe dit laatste te verstaan is, wordt duidelijk op p. 116:

„Een eenigermate volledige vertegenwoordiging van de studie der moderne talen heeft op dit oogenblik, behalve Amsterdam, alleen Groningen<sup>2</sup>. De Afdeling acht de bestendinging daarvan billijk en gewenscht, in dien zin, dat van de drie Rijksuniversiteiten Groningen ook in de toekomst aangewezen blijve voor het onderwijs in de Germaansche en Romaansche filologie in zijn vollen omvang. Dit sluit niet uit, dat ook in Leiden en Utrecht de gelegenheid *moet bestaan*<sup>3</sup> om zich langs wetenschappelijken weg voor het leeraarsambt in *Fransch, Duitsch en Engelsch*<sup>3</sup> te bekwamen; de buitengewone beteekenis der levende vreemde talen, in de gebruikelijke beperking, voor ons volk en de rol, die zij spelen bij ons voorbereidend hooger onderwijs, zullen deze studiën dus moeten doen rangschikken onder die, waarvan de volgende § handelt.

§ 4. *Studierichtingen aan alle faculteiten gerepresenteerd, doch niet overal in gelijken omvang of met dezelfde specialiseering.*”

Het maakt den indruk, alsof de Minister, noch toen hij op 6 December j.l. in de Kamer sprak, noch toen hij op 11 Mei de woorden van den Voorzitter van den Onderwijsraad met welgevallen herhaalde, duidelijk voor oogen heeft gehad, wat het schema der zoogenaamde rolverdeeling inderdaad inhield.

Tenzij men zou moeten aannemen, dat de rolverdeeling, waarop de Minister doelt, een geheel andere is dan die, welke de Onderwijsraad indertijd aanbeval. Noch de behandeling der Indische leerstoelen te Utrecht, noch de praktijk in zake de moderne talen strooken met het ons bekende stuk. Met huivering vraagt men zich af, of er dan wellicht een geheime rolverdeeling bestaat.

Wat mijn vriend Sijmons met ‘begeerlijke driften’ heeft bedoeld, begrijp ik niet. De wensch van Utrecht en Leiden naar moderne talen,

<sup>1</sup> Aldus genoemd in den Inhoud van het Verslag. <sup>2</sup> Thans ook Nijmegen. <sup>3</sup> Curatieveering van mij.

in het ontwerp zelf als billijk en noodig erkend, kan het in geen geval geweest zijn.

De Minister zag op 11 Mei een vinger wijzen naar het bekende gezegde: de school moet het leven dienen. Maar de richting, waarin die vinger wijst, is, schijnt het mij, een weinig anders dan de Minister bedoelde. Dat de school het leven dienen moet, geldt inderdaad in nog hooger zin voor de Universiteit dan voor het Middelbaar en Lager Onderwijs. Zij kan evenwel aan dien eisch alleen voldoen, wanneer zij, wat alle goede Universiteiten altijd zijn geweest, nog iets meer is dan enkel een school, namelijk een centrum van wetenschap en cultuur. Hiertoe kan zij, in het tegenwoordige uiterst ingewikkelde staatsbestel, alleen blijven groeien, als men haar vrijheid laat, om, zij het onder onvermijdelijke contrôle van regeeringswege, zelf te bepalen, wat tot haar ontwikkeling noodig is. Onder rechtstreeksche voogdij van een staatsdepartement, bijgestaan door een raad, aan wien slechts de behartiging van *onderwijs*belangen tot taak is gesteld, gedijt een Universiteit niet. De vinger wijst in de richting, die hoe langer hoe meer door alle bij de zaak betrokkenen als de hoog noodige wordt erkend: die van meerdere zelfstandigheid der Universiteit.



## HOOGESCHOLEN

Wanneer de Regeering niet spoedig ingrijpt, zal Nederland eerlang wemelen van hoogeschoolen en hoogeschooltjes, die ons hooger onderwijs en zichzelf belachelijk zullen maken. Volgens artikel 149 der wet op het hooger onderwijs staat het „aan ieder Nederlandsch onderdaan... vrij, een bijzondere school voor hooger onderwijs te openen”. Hij behoeft daartoe enkel vooraf kennis te geven aan het gemeentebestuur en aan den minister van onderwijs, onder overlegging van de reglementen of statuten. Niets belet hem, zijn instelling hoogeschool en zichzelf rector magnificus te doopen. Zelfs het bewijs, dat hetgeen hij doceert aan de wettelijke definitie van het begrip hooger onderwijs voldoet, wordt niet van hem gevorderd. Deze definitie inmiddels luidt (art. 1): „Hooger onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor een wetenschappelijke opleiding vereischt wordt”.

Nu heeft de tegenwoordige minister van onderwijs er onlangs zeer te recht aan herinnerd (wij mochten, in een ander verband, het woord reeds met instemming herhalen), dat de naam hoogeschool hier te lande nooit iets anders is geweest dan het Nederlandsch voor universiteit. Op dat peil handhave men de zaak, en bescherme men den naam. Van elke openbare of bijzondere instelling, die zich hoogeschool wenscht te noemen, eische men, dat zij ten volle beantwoorde aan het wettelijk vastgelegde begrip hooger onderwijs, en tevens dat zij een gebied bestrijke, wijd en zelfstandig genoeg, om aan den maatstaf eener universiteit met vijf faculteiten, of van een technische hoogeschool met zeven groote afdeelingen te worden gemeten.

De voorgenomen R. K. sociale hoogeschool, waarvan de Tijd onlangs de voorbereiding berichtte, zal zulk een maatstaf nog minder verdragen dan de Haagsche school voor moderne talen, van wier verheffing tot hoogeschool eenigen tijd geleden in de pers sprake was, of de Academie voor lichamelijke opvoeding, waarmee men ons reeds eerder gelukkig heeft willen maken.

\* De Gids, 94e Jrg. no. 12, December 1930, p. 283—284. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

REDE VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS BIJ DE OVERDRACHT  
VAN HET RECTORAAT AAN MR D. VAN BLOM

Een goede gewoonte veroorlooft den Rector, aan het verslag der lotgevallen, waartoe de wet hem verplicht, zoodanige beschouwingen van algemeenen aard toe te voegen, als hij in het belang der Universiteit op haar plaats acht. Juist thans, nu de toestand van 's lands geldmiddelen iedereen verplicht, zich beperking te getroosten, mits afbraak voorkomen wordt, schijnt het nuttig, een oogenblik zeer in het algemeen van gebreken en gevaren te spreken, die den gezonden groei der Nederlandsche Universiteit belemmeren en haar toekomst bedreigen. Die gebreken liggen diep, die gevaren zijn ernstig. Het staat er met Nederland's wetenschappelijke toekomst naar mijn overtuiging niet gunstig voor.

Men hoort bij allerlei gelegenheden de meening verkondigen, als zou in Nederland de wetenschap in hooge eere zijn. Dit is een fabel te achten. Het tegendeel is waar. Er bestaat bij ons te lande, ook in ontwikkelde kringen, gering begrip voor de beteekenis der wetenschap en het wezen der Universiteit. Deze geldt voor de meesten als een onderwijsinrichting, die zich enkel door wat meer uiterlijk aanzien en wat hooger tractementen boven de overige verheft. Men kan in de Tweede Kamer lang en breed over universiteitsbelangen hooren spreken, alsof zij met wetenschap niets te maken hadden, enkel met onderwijs <sup>1</sup>. De Maatschappij voor Nijverheid en Handel geeft een brochure uit over centrale leiding van ons hooger onderwijs, en scheert daarin universiteiten en hoogeschoolen volkomen over één kam. Eenig begrip van het belang der wetenschap heb ik er vergeefs in gezocht <sup>2</sup>. Er wordt een Oeconomische Raad ingesteld; terstond kan men in een hoofdartikel van de N.R.C. lezen, dat er „een te groote plaats aan de wetenschap toegekend” is: onder de 15 leden zijn „lieft 6 hoogleeraren”. Een onzer oudrectoren zei mij niet lang geleden: de maatschappij in Nederland heeft maling aan de wetenschap, tenzij zij er onmiddellijke technische of economische winst in ziet. Een sprekend staaltje: de Rockefeller-stichting vraagt, als voorwaarde voor het toe-

\* Slechts dat deel van deze rede, uitgesproken op 18 September 1933, wordt hier opgenomen dat van algemeenen aard is. Het daaraan voorafgaande bevat niet meer dan een overzicht van de lotgevallen der universiteit in het afgelopen studiejaar. Jaarboek der Rijksuniversiteit te Leiden 1933, p. 201-207. S. C. van Doesburgh, Leiden 1933.

<sup>1</sup> Handelingen 19 Dec. 1932, p. 1331—1332. <sup>2</sup> Centrale leiding van ons hooger onderwijs noodig, Maatschappij-belangen, Jan. en Maart 1933.

kennen van haar milde stipendia tot studie buitenslands steeds: bestaat er uitzicht, dat de gegadigde na het beëindigen van zijn studie een wetenschappelijken werkkring in zijn vaderland vindt? Uit Nederland moet, althans voor de afdeeling der z.g. sociale wetenschappen, het antwoord bijna altijd luiden: niet het geringste. En de lijst der voormalige Rockefeller-fellows uit alle landen van Europa toont hen inderdaad overal thans in leidende wetenschappelijke posities, behalve de Nederlandsche. Er zijn hier te lande veel te weinig betrekkingen, waar de jongere onderzoeker door althans in hoofdzaak zuiver wetenschappelijken arbeid in zijn levensonderhoud kan voorzien. En de gelegenheid, zich bij een hoofdtaak op onderwijsgebied nog aan beoefening der wetenschap te wijden, wordt hoe langer hoe ongunstiger. Van de leeraren met 30 of meer wekelijksche lesuren kan men dit niet verwachten, en toch vormen zij het materiaal, waaruit Letteren en Wis- en natuurkunde de hoogleeraren te recruteeren hebben. Het moet voorgekomen zijn, dat, in een universiteitsstad, een wethouder ten nadeele van een sollicitant naar een leeraarsbetrekking aanvoerde, dat de man wetenschappelijke belangstelling had. Het is voorgekomen, dat een ambtenaar van Financiën, met een vrijmoedigheid, die enkel in onkunde haar verontschuldiging vindt, bij de faculteit van Scaliger aankwam met het voorstel, het hoogleeraarschap in het Hebreeuwsch op te heffen.

Ik herhaal: wij vragen op dit oogenblik geen uitbreiding, enkel vrijwaring tegen afbraak. Doch met te meer klem mag daarom juist nu nogmaals worden gezegd, wat ons ontbreekt. Het blijft bedroevend, dat de beide grootste universiteiten des rijks een behoorlijke bezetting der moderne philologie nog altijd ontberen, nog bedroevender, dat, wanneer op verbetering van dat gebrek wordt aangedrongen, een beweging ontstaat, om de moderne philologie liever in de sfeer der middelbare examens te houden. Het blijft onwaardig, dat de Leidsche faculteiten van godgeleerdheid en van letteren zich nu welhaast 60 jaren behelpen in absurde lokaliteiten, terwijl elke lagere school over de toonbank een splinternieuw gebouw kreeg.

Waar zit de grond van het euvel? Ik zei het U al: die zit diep. Het zou mij veel te ver voeren, hier uiteen te zetten, hoe naar mijne meening bepaalde historische omstandigheden met eigenschappen van onzen volksaard hebben samengewerkt, om zekere negatieve kanten van ons nationaal bestaan teweeg te brengen, die men kan waarnemen op het hoogste en op het triviaalste gebied. Moet ik het noemen een

gering begrip voor geestelijke samenhangen? De geschiedenis van onze universitaire wetgeving levert er een voorbeeld van. Er heeft op die wetgeving van den beginne af (d.w.z. van 1815) weinig zegen gerust. Zij vertoont ons een geschiedenis, waarin vele dingen scheef zijn gegaan: in 1815, in 1876, in 1905, in 1918, in 1921. Het vitium originis ligt in 1815. Toen heeft een Staatscommissie, waarin oudvaderlandsche zin met de centralisatiezucht van den Franschen tijd streed, van beide beginselen het minder goede tot praktijk verheven. Zij heeft zich reactionair betoond, waar zij progressief, en radicaal, waar zij behoudend had moeten zijn. Zij heeft aan de Universiteiten ontnomen, wat haar kostbaarste beginsel was, de zelfstandigheid. Zij heeft het College van Curatoren verlaagd van een werkelijk bestuur met gedelegeerde macht tot-beschikken tot een halfslachtige positie van adviseurs, beheerders en toezieners met onvoldoend omschreven bevoegdheid, zoodat de heilzame werking van het instituut slechts gewaarborgd wordt door de groote toewijding en het inzicht der personen, die zich voor de lastige en steeds meer eischende taak gelukkig nog altijd laten vinden. Van de waardigheid van den Rector Magnificus met haar internationale traditiën, die tot lang vóór 1575 terug reiken, heeft men in 1815 niets begrepen. Men kan tal van omstandigheden aanwijzen, die de beslissingen van 1815 verklaren en verontschuldigen, doch het resultaat ervan wordt er niet anders om.

Van dezen kapitalen misslag der onzelfstandigmaking van de hoogeschool nemen alle gebreken van het universitaire leven in Nederland hun oorsprong. Wanneer zich kort daarna de studenten gaan organiseren, dan vinden de *cives academici* het lichaam, dat hun op dien naam recht geeft, d.w.z. de Universiteit zelve, door zijn verlaging tot louter staatsschool ongeschikt gemaakt als centrum van corporatieve afhankelijkheid, een Alma mater onder curateele. Dan komt al die sterke en levende gehechtheid der jeugd ten goede aan de corpsen zelf. Met alle waardeering voor het betere in het Nederlandsche corpsleven, waaraan ik mij goede dingen verplicht weet, zie ik hier een der essentieelste van de euvelen waarvan ik sprak. De gestudeerde Nederlander voelt zich op gezette tijden *reunist*, hooge uitzondering zijn zij, die zich permanent *alumnus* voelen. Zijn liefde geldt doorgaans het Corps meer dan der Universiteit; zij heeft zich met het rijpen van het oordeel niet verplaatst naar het centrale punt, waar deze liefde haar waardigste object en haar heilzaamste werking zou vinden. Men wijze mij niet naar de parallel van het Engelsche College als voorwerp

van levenslange afhankelijkheid; een College van Oxford of Cambridge, wetenschappelijk centrum evengoed als opvoedingsinstituut, staat op een gansch ander plan dan een Nederlandsch Studentencorps. Zoolang het jaarverslag van het L. S. C., in het hoofdstuk over deszelfs verhouding tot de Universiteit, nog een spoor vertoont van de opvatting, alsof deze laatste een vreemde mogendheid ware, hapert er, hoeveel er in dit opzicht ook verbeterd is en steeds verbeterd, nog altijd iets aan het juist begrip der *civitas academica*.

In het nauwste verband met het voorgaande staat de zeldzaamheid van groote particuliere schenkingen voor universitaire doeleinden. Het kapitaal der Universiteitsfondsen, nu sedert veertig jaren met voorbeeldeloozen ijver gekweekt, is beschamend gering. In de laatste jaren vloeiden de schenkingen ruimer voor Delft en Rotterdam dan voor de zuiver wetenschappelijke scholen, wier nooden minder tot den Nederlandschen aard schijnen te spreken. Het bekostigen der wetenschap is staatszaak, meent in het algemeen de vermogende Nederlander (aan de uitzonderingen des te meer eer). In Groot-Britannië wordt het oprichten van nieuwe universitaire gebouwen bijna geheel uit kapitaalgiften bekostigd <sup>1</sup>.

Ik kom op een derde euvel: het gebrek aan effectief medezeggenschap van het doceerend lichaam der Universiteit in haar leiding en bestuur. Men blijft in Nederland veelal de ouderwetsche meening toegedaan, dat een man van wetenschap als zoodanig een stoethaspel is en tot praktische werkzaamheid ongeschikt. Met de grootste waardeering voor den geest, waarin het Leidsche Curatorium zijn taak opvat als een van overleg en samenwerking, blijf ik op dit punt hervorming van het Universiteitsbestuur, op grondslag van autonomie, gewenscht achten <sup>2</sup>. Hier enkel twee landen ter vergelijking. Het bestuur der Engelsche Universiteit, „self-governing in its nature”, ligt zoo goed als geheel in handen van academische docenten; zij beheeren, beschikken en be-noemen. De Staat octroyeert de Universiteit, en kan, na rapport van een Commissie van onderzoek, bij statuut ingrijpen. In den regel gaat zulk een behoefte aan hervorming van de Universiteit zelf uit, en heeft deze aandeel aan de samenstelling van zulk een commissie. De Britsche Staat heeft, sedert hij door een aanzienlijke en onmisbare jaarlijksche ‘grant’ de Universiteiten helpt leven, daarmee niettemin zijn in-

<sup>1</sup> The University in a changing world, a symposium, ed. by Walter M. Kotschnig and Elined Prys, Oxford 1932, p. 94. <sup>2</sup> Zie De Gids, 1922, IV, p. 45. [Verz. Werken VIII, p. 16 vg.]

menging in haar zaken niet uitgebreid. De Commissie van de Schatkist, die het geheel der toegekende som over de Universiteiten verdeelt, bestaat alweer grootendeels uit voormalige academische docenten; zij kent aan elke Universiteit haar aandeel toe en bloc <sup>1</sup>. Het is volstrekt niet louter de Britsche eerbied voor oude traditie, die dit systeem bezielt. Ook het fascistische Italië baseert, binnen de grenzen van politieke gezindheid, die de Staat voorschrijft, haar universitair systeem op volkomen vrijheid en zelfbestuur <sup>2</sup>.

In beide landen, Italië zoowel als Engeland, ziet men in de Universiteit bovenal het groote levende orgaan van wetenschap, cultuur en opvoeding. Opleiding en onderwijs blijven, hoe essentieel en gewichtig, secundair. Ook in Nederland stelt artikel 1 van de wet op het hooger onderwijs „de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen” voorop. Maar de publieke opinie klinkt anders: zij roept ‘onderwijs, opleiding’, en verheft de luide leus van ‘eischen der moderne maatschappij’, daarbij gewoonlijk vergetende, dat zij onder ‘moderne maatschappij’ hier enkel de ‘technisch-economische maatschappij’ verstaat. Laat men goed bedenken, dat een samenleving met een erkend materieel ideaal, zelfs al omvat dit zoo hooge goederen als veiligheid, welvaart en gezondheid, tenslotte op zijn best leidt tot geordende barbarie. Laat men bedenken, dat die technisch-economische maatschappij zelve, en een geweldig groot deel der geestelijke cultuur bovendien, is gefundeerd in wetenschap, en met het leven der wetenschap staat of valt. Laat men bedenken, dat wetenschap de voedingsbodem is van onderwijs, vakopleiding en opvoeding, doch niet omgekeerd. Laat men oppassen, dat in ons brave vaderland het onderwijs niet de wetenschap verstikt.

De Universiteit blijve, wat zij in haar aard altijd geweest is, ook onder de ongunstige omstandigheden, waarvan ik sprak: een centrum van wetenschappelijke cultuur. En laten het zelfstandige centra zijn in de mate waarin ons staatsbestel dit veroorlooft. Niets zou voor den geestelijken bloei van het land zoo gevaarlijk zijn als de ‘centrale leiding’, waarmee kopstukken uit de zakenwereld ons gelukkig willen maken. Wij verlangen niet, op Engelsch model, voor elke Universiteit twee zetels in de Staten-Generaal <sup>3</sup>. Maar wanneer door een gelukkigen loop van zaken een Universiteit als de Leidsche, die haar acade-

<sup>1</sup> The University in a changing world, p. 87, 88. <sup>2</sup> The University in a changing world, p. 165, 167. <sup>3</sup> Ook dit is overigens volstrekt niet enkel survival uit oude tijden. Voor Oxford en Cambridge ingesteld door Jacobus I werd dit recht om

mische kabinetten zag uitgroeien tot rijke musea, daarin iets meer bezit dan bloote onderwijsmiddelen, iets dat haar in hoogere mate doet beantwoorden aan die functie van centrum van wetenschappelijke cultuur, dan verwachten wij iets anders dan een telkens herhaald geroep om haar daarvan te berooven.

Men heeft in het afgelopen jaar van verschillende zijde de Regeering gewezen op de wanverhouding, die er heeft bestaan tusschen de bezuinigingscijfers op het hooger onderwijs eenerzijds en de overige afdeelingen van het departement anderzijds. Vergelijkt men de ontwerp-begrooting voor 1933 met die van 1931 als laatste normale begrootingsjaar, dan belooft de voorgenomen bezuiniging op het geheele departement  $3\frac{3}{4}$  %, op het lager onderwijs  $1\frac{1}{2}$  %, op het hooger onderwijs 18 %. Al werd bij toepassing op het lager en middelbaar onderwijs belangrijk meer bezuinigd, de genoemde cijfers blijven niettemin getuigen van de proportionele waardeschatting der drie takken van dienst bij de Regeering. Dit terwijl het hooger onderwijs reeds onvoldoende geoutilleerd is, en te rekenen heeft met een sneller accres van leerlingen. De teerste plant valt nu eenmaal het lichtst te snoeien of uit te dunnen. Men zoekt naar verdere bezuiniging in het ontoegankelijker maken van de Universiteit door verhooging der studiekosten, hier toch al hooger dan haast ergens elders, eerlang wellicht in beperking der toelating. Sommigen roepen om wering van buitenlandsche studenten. Wat er over de wenschelijkheid van een en ander te zeggen moge zijn, één trek hebben al die maatregelen gemeen: het zijn alle negatieve middelen van anti-cultureele strekking.

Er zijn andere dingen noodig, om Universiteit en wetenschap op peil te houden of te brengen. Een beter inzicht moet doordringen, bij publiek en Regeering beide, aangaande de beteekenis der wetenschap voor den aard en de instandhouding der beschaving. Een beter inzicht, dat zich in daden uite. Wil Nederland op het gebied der wetenschap mee vooraan blijven, of mee vooraan komen, dan dient het zich te gewennen, om aan de organen der wetenschap naar verhouding een ruimer deel zoowel van 's lands middelen als van de nationale milddadigheid ten koste te leggen.

afgevaardigden naar het Parlement te zenden in de tweede helft der 19e en in de 20e eeuw uitgebreid tot de andere Universiteiten van het Vereenigd Koninkrijk: één lid voor Londen, twee voor de Vereenigde Engelsche Universiteiten, behalve de beide oudste, één voor Wales, drie voor de vier Schotsche Universiteiten en één voor Belfast, te zamen 12 leden.

## DE 'MIDDENGROEP'

Gaarne voldoe ik aan het verzoek, het een en ander mee te deelen aangaande de proef die ik in het afgelopen academiejaar heb genomen tot het inschakelen van een middeninstantie tusschen student en hoogleeraar. Vooraf een enkel woord in aansluiting aan hetgeen de heer Fockema Andreae in het vorige nummer van mij citeerde. Wat mij in 1919 wenschelijk scheen: het organiseeren van de jongere krachten aan de universiteit, om mee te werken aan de wetenschappelijke vorming der studenten, ook in de A-faculteiten, voel ik nog altijd evenzeer als een behoefte van ons hooger onderwijs. Dat wij in de dertien jaren, die sindsdien verliepen, in de faculteit der letteren – waartoe ik mij wensch te bepalen – nog betrekkelijk weinig stevigs bereikt hebben, is mijns inziens voor een belangrijk deel te wijten aan het feit, dat wij in de andere destijds aangewezen richting: de hoog noodige en hoe langer hoe algemeener dringend verlangde autonomie der universiteit, nog geen stap gevorderd zijn.

Om thans tot het bijzondere onderwerp, dat aan de orde is, over te gaan: uitgaande van de alom gedeelde overtuiging, dat reeds de jonge student, naast het aanhooren van colleges en het bestudeeren van handboeken, zelf in de stof van zijn wetenschap moet leeren werken, verzocht ik de zeven kandidaten in de geschiedenis en de twee in de Nederlandsche letteren, die mijn praktisch college zouden volgen, zich beschikbaar te stellen als co-assistenten, elk belast met de leiding van een groep uit de aspirant-kandidaten, bij het historisch onderzoek, dat hun zou worden opgedragen. Er meldden zich 36 deelnemers aan, van wie er zes afvielen, zoodat de negen groepen elk drie à vier personen telden.

Er werd één algemeen onderwerp ter behandeling gekozen, in aansluiting aan het college over *de Beschaving der achttiende eeuw*, dat ik terzelfder tijd gaf, namelijk: Onderzoekingen betreffende het gehalte en de verspreiding van wetenschappelijke kennis in den tijd van omtrent 1675 tot 1740. Met de kandidaten werd de wijze van behandeling voorbereid. Als materiaal van onderzoek dienden voornamelijk de tijdschriften en de groote historische lexica (Bayle enz.) uit de genoemde periode. Voor twee der groepen werden vragen van meer bijzonderen aard gesteld. De kandidaten bespraken vervolgens hun taak

\* Leidsch Universiteitsblad, 2e Jrg. no. 3, 21 October 1932, p. 2. S. C. van Doesburgh, Leiden.



eerst onderling, daarna elk met de hem toegewezen groep, hun den weg wijzende naar de gebruikelijke middelen tot historisch onderzoek enz., en de stof nader onder de deelnemers verdeelende. Tusschen de Kerst- en de Paaschvacantie bewerkten de deelnemers hun opgaven; het werk werd met de leiders besproken en door deze gecritiseerd. Eerst daarna nam ik van het geheele resultaat kennis, om het ten slotte eerst met de candidaten, daarna ook met de medewerkers te bespreken.

Wat het welslagen van het experiment betreft, valt het volgende op te merken. Zoowel de leiders als de medewerkers hebben den niet geringen arbeid, die van hen gevergd werd, met grooten ernst en ijver verricht. Dat de candidaten door hun leiderstaak veel hebben geleerd, stemden allen volmondig toe. Voor de aspirant-candidaten was het, behalve voor degenen, die al vroeger aan soortgelijke opgaven hadden meegedaan, een eerste oefening in eigen onderzoek, die hun uit den aard der zaak niet gemakkelijk viel, en niet altijd onderhoudend kon zijn. Historisch onderzoek eischt nu eenmaal veel werk zonder direct zichtbare winst. De resultaten liepen natuurlijk sterk uiteen. Verscheiden deelnemers, waaronder evengoed eerstejaars als meer geschoolden, leverden verrassend goed werk. De qualiteit der verhandelingen bleek in hooge mate afhankelijk van het opgedragen onderwerp. Hier kom ik tot de punten, waarop de uitslag van de proef niet volkomen bevredigde. Het algemeene onderwerp bleek niet genoeg omlijnd. Juist de meer speciale onderwerpen gaven aanleiding tot de beste verhandelingen. Ook deed zich als ernstig bezwaar gelden, dat ik zelf niet den tijd kon vinden, aan het geheele werk voortdurend mee te doen en leiding te geven. Deze gebreken, die dus grootendeels voor mijn rekening komen, kunnen bij een herhaling van zulk een werk-college vermeden worden, althans het eerstgenoemde.

Als slotsom meen ik te mogen zeggen, dat het mogelijk gebleken is, op deze wijze iets deugdelijks te bereiken. De wezenlijkste waarde zie ik niet zoozeer in de hoedanigheid der geleverde verhandelingen, – immers het is in de eerste plaats om oefening te doen –, als in de samenwerking tusschen de oudere en jongere studenten aan eenzelfde taak van wetenschappelijken aard. Ik hoop te zijner tijd op dezen weg voort te gaan, overtuigd dat zodoende het belang, dat ons allen ter harte gaat, kan worden gediend.

## DE DOCTORSTITEL

Wie uit het nagenoeg stilzwijgen van de dagbladen over het wetsontwerp tot wijziging en aanvulling der Hooger-onderwijswet, dat binnenkort in behandeling zal komen, mocht willen opmaken, dat het daarbij slechts om eenige ondergeschikte, technische punten te doen is, zou zich vergissen. Het ongewone stilzwijgen heeft ditmaal een anderen, in ons staatkundig leven helaas zeldzamen grond: wie zwijgt, stemt toe. Algemeene instemming met het voornaamste der ingediende voorstellen in de kringen, die erbij betrokken zijn, verklaart ditmaal het feit, dat de wetenschappelijke mannen zich zoo weinig geroepen voelen, over het wetsontwerp het hunne te zeggen.

De kern toch van de voorgestelde wijziging wordt gevormd door art. 21 van het ontwerp, strekkende om art. 130 der Hooger-onderwijswet te lezen als volgt: „Aan de universiteiten zijn de volgende doctoraten verkrijgbaar: 1e. in de godgeleerdheid; 2e. in de rechtsgeleerdheid; 3e. in de geneeskunde; 4e. in de wis- en natuurkunde; 5e. in de letteren en wijsbegeerte”. Herstel derhalve van het enkelvoudige doctoraat in elk der faculteiten. Vijf verschillende doctorstitels zal de Nederlandsche wet voortaan kennen, indien het wetsvoorstel wordt aangenomen. Thans kent zij er achttien. De ‘oude wet’, zooals het organiek besluit van 1815 ter onderscheiding van de wet van 1876 in universitaire kringen nog bekend staat, kende er eveneens vijf. Wie in het staatkundig leven terugkeer tot het oude reeds als zoodanig uit den booze acht, kan hier al zijn toorn over reactie luchten, want het betreft hier een maatregel van zuivere retrogressie.

Maar een terugtred, waaraan elke schijn van reactionaire gezindheid vreemd is. Met het verminderen van de doctorale graden van 18 tot 5 wordt niet aan 13 stelsels van kundigheden de hals gebroken, maar integendeel het veld der wetenschap veel ruimer opengezet dan ooit te voren. Een der kortzichtigheden, waaraan de wet van 1876 rijk is, wordt hier genezen.

In de ‘oude wet’, die van 1815, was het systeem van één doctoraat in elke faculteit gerechtvaardigd door het feit, dat destijds nog al de wetenschappen, die in de faculteit werden onderwezen, door hem, die de *summos honores* verwierf, beheerscht konden worden. Het was de tijd, toen drie leerstoelen voor de juridische faculteit een voldoende bezetting werden geacht, toen in de letteren de klassieke

\* Nieuwe Rotterdamsche Courant, 13 November 1919, Avondblad D.

studiën, beperkt als zij nog waren, het veld nagenoeg voor zich hadden. De uitbreiding en specialiseering van de wetenschap bracht mee, dat zulk een aartsvaderlijke harmonie van kennis in 1876 niet meer bereikbaar was. Wat moest de wetgever nu doen? of liever: wat deed hij? – Hij gaf zich rekenschap, hoevele afzonderlijke stelsels van kundigheden de toenmalige stand der wetenschap en de behoeften der praktijk schenen te eischen, en verbond aan elk der aldus afgeperkte stelsels een doctoraat: in de geneeskunde, in de heelkunde, in de verloskunde; in de wis- en sterrenkunde, de wis- en natuurkunde, de scheikunde, de aard- en delfstofkunde, de plant- en dierkunde, de artseneijbereidkunde; in de klassieke, de Semietische, de Nederlandsche, de Indonesische letterkunde. Waar geen natuurlijke samenhang bestond en een tak van wetenschap toch diende te worden erkend, werd hij bij een of ander studieprogramma ingestopt; zoo ontstond het allegaartje, dat Nederlandsche letteren heet, en algemeene geschiedenis en sanskrit herbergt. Andere vakken, die geen deel uitmaakten van de vastgestelde programma's, bleven verstoken van de kans, zich aan de universiteit te ontwikkelen: zoo de aardrijkskunde, de moderne talen, de ethnologie, enz..

Met andere woorden, de wetgever van 1876 heeft de beteekenis van den doctorstitel miskend, hem aangezien voor „eene acte van bekwaaamheid in een bepaald vak” (Memorie van toelichting op het thans ingediende ontwerp), terwijl hij moest zijn de erkenning van een wetenschappelijke rijpheid. Met de inperking van de wetenschappen in een étalage van keurslijven heeft de wet van 1876 aan Nederland's wetenschappelijke ontwikkeling onberekenbare schade gedaan en aan tal van vakken de ontwikkelingsvoorwaarden onthouden, waarop zij recht hadden. Reeds lang heeft men dan ook in de kringen van het hooger onderwijs naar het herstel van het enkelvoudig doctoraat terugverlangd; het rapport der zoogenaamde ineenschakelingscommissie, waarvan de tegenwoordige minister deel uitmaakte, heeft het reeds in 1910 met aandrang bepleit.

Het enkelvoudig doctoraat in elke faculteit zal thans, geheel anders dan in 1815, beduiden: vrije, ruime, zelfstandige keuze van de vakken van wetenschap, die men in samenhang wenscht te bestudeeren. De maatschappelijke waarde der volbrachte studie zal afhangen van de examens, de doctorstitel zal, zoals zijn wezen is, een zuiver wetenschappelijke beteekenis hebben. Alles zal hier afhangen van de wijze, waarop straks, ter nadere regeling van de nieuwe doctoraten, het zoo-

genaamde academisch statuut (het K. B. van 27 April 1877, Stbl. no. 87), dat de studieprogramma's en examens vaststelt, zal worden herzien. Met vrijgevigheid en ruimte van blik bij degenen, die daarover tot adviseeren geroepen zullen zijn, is de oplossing voor de hand liggend en de weg gemakkelijk.

Van de aanneming van het ingediende art. 21 zijn de heilzaamste gevolgen voor de ontwikkeling van de wetenschap in Nederland te verwachten.

## INVOERING VAN NIEUWE UNIVERSITEITSEXAMENS

Toen de wet van 1 Maart 1920 artikel 130 der Hooger-onderwijswet aldus wijzigde, dat aan onze universiteiten voortaan weder slechts vijf enkelvoudige doctoraten 'verkrijgbaar' (het woord mist distinctie) zouden zijn: in de godgeleerdheid, in de rechtsgeleerdheid, in de geneeskunde, in de wis- en natuurkunde en in de letteren en wijsbegeerte, — toen was daarmee een daad verricht van het meest zuiver *reactionair* karakter, dat zich denken laat. De lezer schrikt: hij had niet verwacht, hier aan de regeering zoo klakkeloos pure reactiezucht voor de voeten te zien geworpen. En toch was het zoo. Doch wat meer zegt: deze daad van reactie is, zoover wij weten, door niemand in Nederland, hoe ver links hij moge staan, anders dan met volkomen instemming begroet. Hier toch werd hersteld de gezonde historische vorm van het academisch leven, te kwader ure verlaten in 1876, een herstel met de strekking van meerder vrijheid en van praktische rekbaarheid al naar de voortdurend zich wijzigende behoeften van beroepsopleiding en wetenschap.

Nu moest echter de uitwerking van een geheel veranderd stelsel van universiteitsexamens, dat niet in de wet zelve thuisbehoort, nog volgen. Met de grootste belangstelling en ongeduld is die nieuwe regeling sedert meer dan een jaar in academische kringen besproken en tegemoetgezien. De studenten, die somtijds anders een merkwaardige lijdzaamheid aan den dag leggen omtrent hetgeen de wetgeving over het hooger onderwijs beslist, hebben ditmaal gehunkerd naar elk nieuws over den vermoedelijken vorm, dien 'het nieuwe statuut' zou krijgen. Het wordt hoog tijd, dat de regeling afkomt. Want blijft zij nog langer uit, dan zou de onzekerheid, waarin de universitaire studiën sedert het statuut in de maak is, verkeeren, tot een schadelijke malaise kunnen leiden.

Het wetsontwerp tot wijziging van de wet op het hooger onderwijs, dat dezer dagen is ingediend, een novelle van louter formeelen aard, beoogt het organisch verband tusschen wet en statuut nauwkeurig te bepalen. Het is te hopen, dat de Kamers het zonder verwijl zullen aannemen.

Er is trouwens slechts één punt, waarover nog een woordje zou kunnen vallen. Op het eerste gezicht schijnt het ontwerp in te gaan tegen den uitgesproken wensch der Tweede Kamer in haar votum van

\* Nieuwe Rotterdamsche Courant, 20 April 1921, Avondblad D.

verleden jaar, dat de promotie in de rechten op stellingen behouden moest blijven. Het ontwerp zegt: goed, gij kunt voortaan 'meester in de rechten' worden zonder een dissertatie te schrijven; ziet, ik geef u den titel en al de daaraan verbonden rechten van benoembaarheid en praktijk terstond op grond van uw doctoraal. Uw stellingen... schenk ik u gaarne. Dit moge naar den vorm afwijken van het ondoordachte Kamervotum, in wezen beantwoordt het daaraan volkomen. Of meer gezegd, op deze wijze wordt het figuur der Tweede Kamer gered. Wat toch deed deze, door het behoud der promotie op stellingen te verlangen? Zij eischte een privilege op voor de juristen tegenover de medici en pharmaceuten, die zich in soortgelijke positie met den arts- en apothekerstitel hebben te vergenoegen. En zij nam daartoe genoegen met een surrogaat-promotie, die den schijn maar niet het wezen van de doctorale waardigheid handhaafde. Wij hadden gemeend, den tijd der surrogaten nu te mogen vergeten.

Laat dus de Kamer de oplossing, die de Minister haar biedt, dankbaar aanvaarden, opdat niet gezegd zal kunnen worden, dat vele vaders in Nederland niets willen missen van de promotiepartij hunner telgen: noch de nougat, noch den 'jongen doctor'.

Hier schuilt een klein gevaar van een ander soort reactiezin, bedenkelijker dan die, waarvan wij in den aanvang repten. Gaat alles, zooals men wenschen moet, dan treedt na aanneming van de wetswijziging, ook het nieuwe academisch statuut in werking op 19 September 1921.

## NIEUWE REGELING VAN UNIVERSITEITSEXAMENS

Wanneer iemand, die door opleiding of werkzaamheid in geenerlei betrekking staat tot het academische onderwijs, den tekst van de nieuwe regeling der universitaire studiën, zooals die thans in het Staatsblad staat en grootendeels in ons blad van gisteren is overgenomen, eens nauwlettend ging vergelijken met dien van het statuut van 1877, dat tot nu toe gold, zou hij misschien tot het vermoeden komen, dat de nieuwe examenregeling, veel omvangrijker, veel ingewikkelder, met veel meer uitzonderingen en bijzondere bepalingen beladen dan het oude, een geduchte verzwaring van de studie voor onze jongelingschap moet beteekenen. En geneigd tot het aanvaarden van de wel eens misleidende uitspraak, dat eenvoud het kenmerk van het ware is, zou hij licht besluiten met een zucht over de veeleischenheid der professoren, die geen rekening houden met de eischen van den tijd.

Inderdaad is de verhouding van het oude en het nieuwe hier juist andersom. Er is gegronde hoop, dat het nieuwe statuut in het gebruik veel minder 'academisch', in den gevaarlijken zin van het woord, zal blijken, dan het oude geweest is. Wie in staat is, hetzij doordat hij studeert, of gestudeerd heeft, of doceert, of in zijn beroep moet toepassen wat de universiteit hem leerde, om achter de woorden der artikelen de bedoeling der bepalingen te zien, zal moeten toestemmen, dat hier een weloverwogen poging wordt gedaan, om de eischen der zuivere wetenschap, die voor alles vrijheid en ruimte behoeft, in harmonie te brengen met die der beroepsopleiding, welke bovenal praktische combinatie van noodige kundigheden vordert. Wat op het oog wellicht verwikkeling en verwarring kon schijnen, beteekent inderdaad vereenvoudiging en bevrijding.

Een poging noemden wij de nieuwe regeling. Natuurlijk. Van geen enkele wet is de uitwerking in de praktijk vooraf nauwkeurig te berekenen, en minder dan op eenig ander gebied, daar waar het een nieuw onderwijsprogram betreft. Er zullen er zijn, die beven voor de toekomst der vaderlandsche rechtsgeleerdheid, of de handen ineenslaan over de regeling van de geneeskundige studiën, of wat men wil. Nergens is het aantal meeningen zoo groot als op onderwijsgebied, omdat de mogelijkheden er zoo vele zijn.

Evenwel, al die meeningen zijn, alvorens deze regeling werd vastgesteld, gehoord en weer gehoord. Aan nauwgezette voorbereiding, dit

\* Nieuwe Rotterdamsche Courant, 20 Juni 1921, Avondblad D.

weten wij, heeft het waarlijk niet ontbroken. Faculteiten, senaten, bijzondere personen, ieder heeft gelegenheid gehad, te waarschuwen of aan te prijzen. Er is raad gepleegd tusschen de faculteiten der verschillende universiteiten onderling; deze hebben schriftelijk en mondeling hunne inzichten kunnen verdedigen voor den onderwijsraad. Dit jonge orgaan heeft, naar wij op gezag van onderscheiden personen kunnen verzekeren, een voorbeeld gegeven van ijver, ernst en... geduld. Indien tenslotte bij zooveel adviezen de eenheid van gedachte in het statuut niet is zoekgeraakt, dan is dit te danken aan het feit, dat de leiding van den beginne af in handen is geweest van hen, wier zaak-kennis hun belangstelling in het vraagstuk evenaarde. Niet voor niets heeft de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen indertijd deel uitgemaakt van de zoogenaamde ineenschakelingscommissie van 1903.

Vertrouwen in den goeden uitslag is hier, zoo ergens, op zijn plaats. In de eerstkomende jaren zullen zich aan onze universiteiten de usances vormen, die ten slotte voor de werking van het academisch statuut nog gewichtiger zullen zijn, dan de letter der artikelen. In de kringen der universiteiten zelf is het verlangen naar de nieuwe regeling zoo groot geweest, dat men er zeker van kan zijn, dat het noch bij studenten, noch bij hoogleeraren aan den ernstigen wil zal ontbreken, de letter met geest te vullen.



## EEN INSLUIPSEL

Ons volk heeft meer gevoel voor titels dan voor vorm en traditie, hetgeen juist verkeerd om is. Men zou kunnen wijzen op het voorvoegsel Ir, dat een tiental jaren geleden de rij der Nederlandsche praedicaten plotseling met een is komen vermeerderen, en verwonderlijkerwijs spoedig van officieele zijde, door gebruik in de Staatscourant, is erkend en aanvaard, een eer, die het veel oudere Ds nimmer ten deel viel. Toegegeven moet worden, dat de wet achterna het nieuwe praedicaat eenigermate heeft gerechtvaardigd, toen zij in 1921 dat van Mr, onze oude variant op den doctorstitel, aan een *capitis deminutio* onderwierp, door het aan een gewoon examen te verbinden. De wetgever gaf hiermee blijk, de beteekenis van den eeuwenouden doctorsgraad niet meer te verstaan. Van den Ir-entitel kan men overigens ook toestemmen, dat hij praktisch is, en dat hij treffend de enorme beteekenis der techniek in onze samenleving accentueert. Met dat al opent hij de deur voor een reeks van soortgelijke diplomtitels, en stelt ons voor monstra als Prof. Jhr Dr Ir N... N..., c.i., b.i..

Ik laat evenwel den Ir met rust, hij is mij te machtig, om mij te keeren tegen den Drs – Doctorandus, als Latijn nauwelijks boven *Malade imaginaire*-gehalte, is een schoolterm, waarmee men gemakshalve dengene aanduidt, die van het eindbedrijf zijner studiën de helft met goed gevolg heeft gespeeld. Het woord behoorde tot de wanden der faculteitskamer beperkt te blijven. Een academische graad is het niet. Te Leiden heerscht nog de goede vorm, dat bij promoties de man aan de eenzame zijde der groene tafel wordt aangesproken als Mijnheer de Candidaat. Dit is zijn graad, tot hij dien straks voor dien van Doctor verwisselt. Het is weliswaar al een oud gebruik, dat een geslaagde terstond van het doctoraal examen naar den drukker loopt, om zich kaartjes te bestellen met Q... Q..., litt. docts.. Als studentengewoonte begrijpelijk en verschoonbaar. Maar wie met zulk een kaartje in het buitenland komt, wordt daar onvermijdelijk aangezien en aangesproken voor een doctor of quasi-doctor. Hetgeen pijnlijk is, en ons in opspraak zou kunnen brengen als blagueurs. Sinds lang vindt men eveneens op naambordjes het Med. docts., Arts, een onderscheiding, die, al geuigde zij van een onbereikt doel, tot de herziening der studieprogramma's in 1921 eenigen zin had, thans niet meer.

\* De Gids, 92e Jrg. no. 10, October 1928, p. 123—124. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

Nu ziet men echter in den laatsten tijd de vertegenwoordigers van dezen academischen overgangsstaat in het openbaar met hun waardigheid gaan werken, in den vorm van Drs of Dra vóór den naam geplaatst. In de krant zal men lezen, dat Drs X... X... is ondertrouwd met Dra Y... Y... Het is groote malligheid. Waarom kunnen zij niet wachten, – met het voeren van een titel, bedoel ik –, tot zij dat expectantschap op wettelijke wijze hebben afgelegd? Maar zoo is de tijd: elk succesje moet geboekt, erkend, geadverteerd. In de toekomst twaalf-en-eenhalf jaar's jubileum als doctorandus.

Ik weet wel, er zijn velen, wien harde maatschappelijke noodzaak het bereiken van den eindpaal voor altijd heeft belet. Maar niet dezen zijn het, die met den basterdtitel pronken. Dat zijn zij, die haasten.

Ach jonge landgenooten, spaart ons de Drssen en de Dra's. Be-teugelt uw titelzucht, wij hebben derzelve genoeg.

## VAN INSTITUUT TOT AKADEMIE

Zoo bij uitstek akademisch als deze titel klinkt, zoo weinig beantwoordt daaraan de inhoud van het volgende. Dit opstel behelst geen nieuwe oplossing van wetenschappelijke problemen op grond van diepgaand onderzoek in nog onaangeboorde bronnen, doch slechts een eenvoudig relaas van niet overbelangrijke feiten, waarvan de gegevens grootendeels gedrukt voor iedereen open liggen, en waarvoor ik enkel belangstelling durf vragen, omdat ik trachten wil, de algemeene historische gezichtspunten in dat verhaal duidelijk aan te geven.

In hoofdzaak wordt daarmee bedoeld dit gezichtspunt, dat de geschiedenis der Akademiën, die men zich licht denken zou als verloopende ver buiten alle gedruisch van staatkunde en cultuurstrijd, steeds in hooge mate is bepaald, niet alleen door de groote geestelijke stroomingen, maar ook door de politieke bewegingen.

Met de geschiedenis der Universiteiten, aan welke zij sedert de zestiende eeuw bij wijlen hun naam *Academia* hebben moeten leenen, heeft die der Akademiën, in den zin van wetenschappelijke genootschappen, weinig te maken. Zij verloopt onafhankelijk daarvan, ja zelfs in zekere tegenstelling.

Akademiën ontstaan in West-Europa als de eerste vrucht van het humanisme. Op één bepaalden tijd en plaats komt de naam van dien Atheenschen tuin, waar Plato leerde, de geschiedenis van onze beschaving binnen: te Florence, in 1438. Een nieuwe vorm van geestelijk verkeer, maar niet zonder oudere verwanten. Als genootschapsvorm zijn de Akademiën in hun oorsprong ten nauwste verwant aan de ridderorde, de rederijkerskamers en de *cours d'amour*.

In de eerste eeuw van hun bestaan en het eerste land, waar zij bloeien: Italië, drukt het humanisme den akademiën zijn stempel op, met zijn geestdriftige maar dikwijls vage aspiraties, met zijn gewichtigheid en zijn voorname afwering van het vulgus. Zij zijn er spoedig uiterst talrijk. Eén stad telde dikwijls verscheidene akademiën. Zij dragen die zonderlinge namen van spelende geheimzinnigheid, waaraan ons *Crusca* en *Lincae* nog herinneren: de Duisteren, de Argonauten, de Sirenen, de Onbekenden, de Brandenden, de Dommen, de Ingeslapenen.

\* Oorspronkelijk gepubliceerd in het Jaarboek der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, 1921—1922. De hier afgedrukte tekst werd gezet naar de ongewijzigde uitgave van 1926, opgenomen in Tien Studiën, p. 126—155. H. D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem 1926.

De stormen der 16e eeuw moesten dat weelderig maar teer gewas wel teisteren. Veel van die Italiaansche akademiën, met kettersche neigingen besmet, verlopen of worden doodgeknepen. Om zich te redden in den tijd der Contrareformatie moeten zij zich laten temmen van philosophische clubs tot brave taalkundige genootschappen. In 1587 sticht de groothertog van Toscane de Accademia della Crusca, om de taal te zuiveren. Het is de vorm, die volkomen past bij den geest der Contrareformatie niet alleen, maar ook bij dien der Renaissance in haar rijpheid: een soort van taal- en letterkundige Inquisitie.

Dat karakter van normatieve autoriteit voor kunst en wetenschap droegen de akademiën nog, toen in de zeventiende eeuw het absolutisme zich van hen meester maakte, niet zonder tegenstand. Het particulier gezelschap van letterkundigen, dat in 1635 door Richelieu verheven werd tot Académie française, had dat zelf niet begeerd. De akademiën moeten het zich laten welgevallen, om te worden omgezet in officieele centrale organen van wetenschap en kunst, tot meerdere glorie van den monarch. Colbert verheft in 1666 een club van geleerden tot Académie des sciences. Onder zijn vleugelen groeit ook, door afsplitsing uit de Académie française, de Académie des inscriptions et belles-lettres. De naam herinnert nog aan haar aanvankelijk hoofsche emplooi, als commissie belast met het ontwerpen der opschriften voor 's konings zegeteekenen: médailles, tapisseries, feestvertooningen. Reeds in 1648 was de Académie royale de peinture et de sculpture opgericht; in 1671 werd het vijftal compleet door de stichting eener Académie royale d'architecture, die het volgende jaar den wedstrijd kreeg uit te schrijven tot het vinden van een zesden bouwstijl, 'l'ordre français'.<sup>1</sup>

In de absolute monarchie met haar centraliseering hebben de akademiën hun vruchtbaarsten bodem gehad: Pruisen en Rusland volgden in de achttiende eeuw, waar Frankrijk was voorgegaan. Is het toeval, dat in Engeland het proces van academie-vorming vlak na de Restauratie begint, en daarna tot staan komt? In 1662 wordt uit een particulier Oxfordsch genootschap, zeer tegen hun zin, de Royal Society gevormd; doch zij vertegenwoordigt nog alleen de natuurwetenschap. De vorming van een groep van centrale, koninklijke genootschappen van kunst en wetenschap neemt in Engeland verder geen voortgang; zij aarden niet in een sfeer van onafhankelijkheid. Het is weder juist

<sup>1</sup> Over de mededinging aan dien wedstrijd door den Groningschen jonker Frederik Coenders heb ik gesproken in de Groningsche Volksalmanak van 1911, p. 206. [Verz. Werken I, pag. 460].

in de periode van toenadering tot het absolutisme, kort voor 1714, dat Swift beproeft, een Engelsche akademie te vormen. Hij slaagt niet, en met 1714 was het getij verlopen.

In de Republiek der Vereenigde Nederlanden was voor zulk een centraal wetenschappelijk orgaan uit den aard der zaak geen plaats. De ontwikkeling van zoodanige organismen kon er enkel provinciaal zijn, en daarmee miste zij het essentieele van den jongeren vorm der akademiën, de geestelijke centralisatie. Bovendien hadden hier te lande de hoogeschoolen het woord Academia geusurpeerd en daarmede als 't ware het begrip geabsorbeerd. In het vijfde deel van Molhuysen's publicatie van *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit*<sup>1</sup> kan men dit laatste op merkwaardige wijze gestaafd vinden. Op 9 Mei 1757 verzochten de Directeuren der Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem aan de Staten van Holland een octrooi, „waar-door dese societeit met de societeiten van anderen koninkrijken en landen, die hen, supplianten, reeds tot correspondentie aangesogt hebben, soude gelijk maaken, en langs dien weg de voors. societeit soude in staat gestelt werden om met nog des temeerder succes t' ageren, ... versoekende dat UEd.Gr.Mog. hun supplianten, gelieven te bevoorregten, dat buyten dese geen andere gelijksoortige maatschappijen in dese provincie sullen mogen opgericht worden”. Op dit verzoek, in 1759 in eenigszins gematigder vorm herhaald, werd het gevoelen gehoord van den senaat der Leidsche hoogeschool. Deze schrijft 16 September 1760 aan Curatoren en Burgemeesters, dat hij van een inwilliging van het verzoek der Hollandsche Maatschappij nadeelige gevolgen verwacht. „De luister van deeze Universiteit heeft buiten twijffel niet alleen zijnen oorsprong uit de verdiensten en beroemdheid van diegeenen, die daarin sedert deszelfs oprichtinge hebben gedoceed, – maar ook uit de auctoriteit, waarmede hun Ed.Gr.Mog. dezelve op eene byzondere en eminente wijze hebben gelieven te vereeren, zodat zij tot nog toe in deeze provincie als de eenigste *societas literaria* moet gerekend worden, die op het veel vermogend gezag van den Souverain gefundeerd, en daarmede gemunieerd is; die luister derhalven zoude grootelyks worden verminderd, indien een tweede societeit van letteren op auctoriteit van hun Ed.Gr.Mog. wierdt gestabilieerd, en in dit opzigt parallel gesteld aan 's Lands Universiteit.” Al zal de Hollandsche Maatschappij geen onderwijs geven of graden verleen, „echter heeft de ondervindinge doen zien, hoezeer de

<sup>1</sup> Rijks geschiedkundige publicatiën 1921, no. 48, I, p. 202\*—208\*.

glorie van meer dan ééne universiteit beneveld en verdonkerd is geworden, wanneer andere maatschappijen neffens dezelve met publyke auctoriteit wierden gemunieerd en illustre personen zig tot derzelver leden lieten aanneemen. Dit heeft men ondervonden in Engeland, daar de universiteiten van Cambridge en Oxford zeer veel van haaren vorigen glans en luister hebben verlooren, nadat de Koninglyke Societeit te Londen door publyke auctoriteit was gevestigd; de eerlyds zo beroemde Universiteit van Parijs wordt naauwelyks meer genoemd, nadat de Koninglyke Academie der Weetenschappen aldaar is in bloey geraakt door de particuliere protectie van den Koning en door het accedeeren van illustre personen, als honoraire leden; en zo die Universiteit nog laager konde daalen, is het geschied, toen de koninglyke protectie vergund wierdt aan de Académie des Inscriptions et Belles Lettres.’’

Men ziet het: de Leidsche universiteit pretendeert Akademie te zijn in den dubbelen zin van het woord: als hoogeschool en als wetenschappelijk genootschap, en zij ziet zeer goed in, dat een te sterke ontwikkeling der akademiën in engeren zin gevaren heeft voor de universiteiten.

In de aspiraties der Hollandsche Maatschappij en van de talrijke provinciale en stedelijke genootschappen, die op haar gevolgd zijn, spreekt luide het ideaal der Verlichting. Er was in het beginsel der akademiën een nieuwe levenskracht gekomen. Wat kon aantrekkelijker zijn voor den geest der achttiende eeuw, met zijn optimisme, zijn vertrouwen in de volmaakbaarheid der beschaving, zijn vereering van natuur en kennis, zijn eerbied voor onderzoekers en geleerden, zijn opvoedkundige neigingen, zijn geloof in wedijver en samenwerking, en eindelijk zijn cosmopolitisme, – dan het denkbeeld van zulke brandpunten van wetenschappelijken ijver als de akademiën! Evenwel, met die gevoelens kwam er een in botsing, dat aan den geest der achttiende eeuw niet minder dierbaar was: de vrijheidszin, de groeiende afkeer van een met de onderscheiding van privilege en traditie toegerust officieel gezag.

Men ziet dat conflict weerspiegeld in het lot der Fransche akademiën tijdens de Revolutie. Het oude vijftal had te sterke banden met het verleden, met koningschap en privilege, met aristocratie en traditie, om genade te vinden in de oogen der Conventie. Een decreet van 8 Augustus 1793 verklaarde: „Toutes les académies et sociétés littéraires patentées ou dotées par la Nation sont supprimées’’. Het Co-

mité de l'instruction publique, dat het voorstel had uitgewerkt, had zich niet tot vernietigen willen bepalen, maar een opdracht gewenscht, om aan de Conventie een ontwerp aan te bieden van een nieuw genootschap ter bevordering van wetenschappen en kunsten. De Conventie evenwel had alleen geluisterd naar de phrasen van haat tegen alle despotisme, waarmee Grégoire het rapport ter aanbeveling van het voorstel had versierd, en naar de vlamme peroratie, waarmee David wraak riep over de verstikkende werking der oude Akademiën <sup>1</sup>.

Reeds twee jaar later werden zij door art. 298 van de Constitutie van 1795 feitelijk hersteld onder den naam van Institut national. Het artikel luidt: „Il y a pour toute la République un Institut national chargé de recueillir les découvertes, de perfectionner les arts et les sciences”. In die omschrijving van de taak ligt een geheele geloofsbelijding: die van den vooruitgang. Op Condorcet, den apostel van den vooruitgang, beroept zich dan ook het rapport, waarmee Daunou den 19en October 1795 het wetsontwerp ter organisatie van het Instituut aanbeval.

„Nous avons emprunté de Talleyrand et de Condorcet le plan d'un Institut national, idée grande et majestueuse dont l'exécution doit effacer en splendeur toutes les académies des rois... Ce sera, en quelque sorte, l'abrégé du monde savant, le corps représentatif de la république des lettres... un temple national dont les portes, toujours fermées à l'intrigue, ne s'ouvriront qu'au bruit d'une juste renommée... Vous verrez se diriger à ce centre commun et s'y porter par une pente naturelle et nécessaire tout ce que chaque année doit faire éclore de grand, d'utile et de beau sur le sol fertile de la France. Là des mains habiles diviseront, répandront, renverront partout ces trésors de science, de lumière; là d'éclairés dispensateurs des couronnes du talent, allumant de toutes parts le feu de l'émulation, appelleront les prodiges que l'activité française a la puissance et le besoin de produire. Là se verront, s'animeront et se comprendront les uns les autres les hommes les plus dignes d'être ensemble...” <sup>2</sup>

Het Instituut was verdeeld in drie klassen: „sciences physiques et mathématiques, sciences morales et politiques, littérature et beaux-arts”. Zulk een verdeeling beantwoordde aan het toenmalige systeem van kunst en wetenschap; een categorie 'geesteswetenschappen', zooals wij die, nog niet lang geleden, aan de Duitschers hebben ontleend, kende men nog niet: geschiedenis, aardrijkskunde en economie hoor-

<sup>1</sup> L. Aucoc, L'Institut de France, Paris 1889, p. ccvi. <sup>2</sup> Aucoc, l.c. p. 5.

den onder de 'sciences morales et politiques', vereenigd met kennisleer, zedekunde, sociale wetenschap en wetgeving; de taalkunde en philologie, en ook de oudheidkunde, telden onder 'littérature'.

Tegen deze ondoelmatigheid keerde zich het rapport, dat op den wensch van den Eersten Consul de reorganisatie van het Instituut in 1803 inleidde.

De samenkoppeling van vakken, die elkaar vreemd zijn, heet het daar, is al te hinderlijk: „les recherches lentes et sévères sur l'antiquité, rapprochées des élans de l'imagination des poètes et des peintres, l'histoire séparée des antiquités et des langues anciennes, qui en sont tout à la fois les vrais matériaux ou les seuls instruments; la morale réunie à la géographie, celle-ci séparée de l'astronomie; l'éloquence oubliée, les langues anciennes tenant la place des belles-lettres”. De indeeling der oude Académies was veel logischer. Het ontwerp strekte dan ook tot een bijkans volkomen herstel der oude lichamen, alleen van vijf op vier teruggebracht door de voor de hand liggende versmelting van de bouwkunst met schilder- en beeldhouwkunst in één akademie. Het Instituut zou dan bestaan hebben uit vier 'académies', geheeten „L'académie des sciences, l'académie française, l'académie des belles-lettres, l'académie des beaux-arts”.

Evenwel heeft Bonaparte toch op stuk van zaken een zoo openlijken terugkeer tot de vormen van het ancien régime nog niet raadzaam geacht. In plaats van 'académies' te worden, bleven het klassen van het Instituut, onder de namen: „1. Classe des sciences physiques et mathématiques, 2. classe de la langue et de la littérature françaises, 3. classe d'histoire et de littérature ancienne, 4. classe des beaux-arts”.

De voorstelling is zonder twijfel juist, dat Bonaparte de klasse der 'sciences morales et politiques' ophief, omdat hij van deze wetenschappen niet gediend was. Het was evenwel voor het minst tegelijk een poging, om tot een logischer groepeerings der wetenschappen te geraken. De derde klasse slokte de 'sciences morales et politiques' op. „L'histoire et toutes les sciences morales et politiques dans leur rapport avec l'histoire” bleven uitdrukkelijk als haar domein vermeld.

Toch was er in den geest, die het geheele systeem bezielde, sedert 1795 wel iets veranderd. 't Was Napoleon's eigen geest, dien hij het opdroeg. Niet alleen dat alles onder zijn leiding kwam; het gezichtspunt verandert. In de plaats van het hooggestemd idealisme van Condorcet komt het streven naar de bevordering van het welzijn van den staat, en naar orde en gezag. „Cette honorable association, – zei het



rapport —, sera le gage d'une paix durable dans la république des lettres..., elle commandera le respect et le silence aux hommes sans goût et sans talent qui voulaient en usurper l'empire" <sup>1</sup>.

De Restauratie vond niets anders te doen, dan ook de oude namen te herstellen. Het geschiedde in 1816, met de gebruikelijke fictie, alsof de oude koninklijke akademiën nimmer waren afgeschaft. Doch het was in werkelijkheid een bestendiging van het werk van Napoleon. Ook de algemeene benaming 'l'Institut' bleef behouden. De 'Académies des inscriptions et belles-lettres, des sciences' en 'des beaux-arts', behielden uitdrukkelijk taak, werkkring en organisatie van de derde, eerste en vierde klasse van 1803; de Académie française hernam haar plaats als eerste in de rij.

Het herstel van de Académie des sciences morales et politiques in 1832—1833 <sup>2</sup> werd door Guizot uitdrukkelijk bedoeld als een triomf der Juli-revolutie: de constitutioneele monarchie kan veilig de ont-plooiing bevorderen ook van die wetenschappen, welke de grondslagen van den staat zelf onderzoeken.

Het jaar der instelling van het Koninklijk Instituut, 1808, en de naam van koning Lodewijk, zeggen ons genoeg, dat het beginsel van een centraal orgaan van wetenschap en kunst hier te lande zijn intrede deed in den napoleontischen vorm. Inderdaad beantwoordt ons Instituut in de eerste jaren van zijn bestaan volkomen aan de inrichting van het Fransche Instituut sedert 1803, die opzettelijk werd nagevolgd. Eigenaardig is het, dat de oprichting van het Instituut tegelijk aansluit bij de vroeger vermelde pogingen der Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, om zich tot een centraal wetenschappelijk lichaam met het aanzien eener Akademie te verheffen. De koning had een vergadering dier Maatschappij bijgewoond, haar den eeretitel Koninklijke Maatschappij toegestaan en zich zelf de waardigheid van 'Président perpétuel' laten welgevalen. Waarschijnlijk heeft Lodewijk bij die gelegenheid zelf den wensch te kennen gegeven, om tot een vereeniging en centraliseering der geleerde genootschappen, in aansluiting bij de Hollandsche Maatschappij, te geraken<sup>3</sup>. Als resultaat van besprekin-

<sup>1</sup> Aucoc, l.c. p. 67 ss.. <sup>2</sup> Aucoc, l.c. p. 123, 290 ss.. <sup>3</sup> „Nous nous sommes toujours proposés, — schrijft Meerman 14 Maart 1807 —, d'atteindre le double but de V. M., l'un celui de former de la société royale de Harlem un depot universel des sciences, comme sa destination primitive, dont on s'est insensiblement écarté, l'exigeoit l'autre de lui affilier les autres sociétés particulières, autant que la propriété individuelle et le besoin de voir les connoissances généralement répandues le permettent, pou,

gen tusschen den directeur generaal van het openbaar onderwijs en der wetenschappen, Meerman, en den secretaris der Maatschappij, Van Marum, diende deze laatste omstreeks 1 Maart 1807 een plan in, om aan de Haarlemsche Maatschappij meer uitbreiding te geven en haar doeltreffender te maken voor de bevordering der wetenschappen in het koninkrijk. Het eerste artikel van dit plan luidt: „La société royale des sciences, qui s'est occupée dès son institution des sciences expérimentales, spéculatives et littéraires, pourroit se ranger en classes, à l'exemple de l'Institut des sciences à Paris". De indeeling der vakken kon naar het Fransche voorbeeld worden gevolgd. Men moest de andere geleerde genootschappen in den lande, als het Rotterdamsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, het Zeeuwsch Genootschap, het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde bewegen, zich op een of andere wijze aan de Koninklijke Maatschappij te verbinden (s'affilier), bij voorbeeld door het zenden van afgevaardigden. De instelling zou te Haarlem gevestigd blijven, maar een passender gebouw behoeven.

Meerman diende op het plan van Van Marum, waartoe hij zelf had meegewerkt, zijn consideratiën in, gunstig natuurlijk, en de Minister van binnenlandsche zaken, Mollerus, vereenigde zich daarmee. Nu werd de zaak in handen gesteld van de Commissie tot de formatie der Openbare en Koninklijke Hooge scholen, 22 Januari 1807 ingesteld, waarvan alweder Meerman voorzitter was. Bij besluit van 4 April werd haar taak in dier voege uitgebreid, dat zij zich niet alleen behoorde „ bezig te houden met het publiek onderwijs, maar ook met de geschikste wijze om alle de geleerde en letterkundige genootschappen binnen het Koninkrijk... op eenen algemeenen voet te regelen". Op 28 April 1807 zond de Commissie haar rapport in <sup>1</sup>, vergezeld van een ontwerp Inrichting. Het eerste artikel luidt: „De Koninklijke Maatschappij zal zich, naar het voorbeeld van het Instituut te Parijs, verdeelen in Classen". De eerste zou zich wijden aan de proefondervindelijke en mathematische wetenschappen, de tweede aan de zede- en staatkundige wetenschappen <sup>2</sup>, de derde aan de oude en nieuwe litera-

donner à ces différentes associations un plus grand caractère d'unité." Algemeen Rijksarchief, Binn. Zaken 897, en post 559, 14 Maart 1807. — Aan de nasporingen van Mr C. C. D. Ebell dank ik de verzameling der stukken uit het Algemeen Rijksarchief, die op de oprichting van het Koninklijk Instituut betrekking hebben, en waaraan het volgende is ontleend.

<sup>1</sup> 2 Mei 1807 B. Z. 563. Het rapport is ook gedrukt. <sup>2</sup> Gespecificeerd: logica, metaphysica, zedekunde, jus naturae, wetgeving, oeconomia politica, historie.

tuur en fraaie letteren <sup>1</sup>. – Men had dus aan de ‘sciences morales et politiques’, in Frankrijk als klasse gesupprimeerd, hier nog een plaats toegedacht. Artikel 10 van het ontwerp bepaalde, dat de tegenwoordige Directeuren der Hollandsche Maatschappij den titel zouden voeren van honoraire leden, „welker getal bij vacatures niet zal worden gesuppleerd,” en dat het beheer zoo der fondsen, welke de Maatschappij bezat, als der subsidiën welke de Koning inwilligde, zou toevertrouwd zijn aan acht Directeuren, te Haarlem woonachtig.

Op dit punt zou de zaak stranden. Er heerschte bij den Koning een ernstig misverstand. Meerman had in zijn consideratiën aanbevolen, in de plaats der contributiën door Directeuren een vast bedrag van 's Konings wege te stellen. De Koning evenwel, in een gesprek van Van Marum, juist op den dag dat het rapport in zee ging, had zich voorgesteld, dat het koninklijk subsidie boven de gewone middelen der Maatschappij ten goede zou komen. Die middelen kwamen bijeen uit de rente van een klein kapitaal, maar voor het grootste deel uit de contributies der Directeuren: *f* 50 entrée en *f* 50 jaarlijks. Er waren op dat tijdstip 73 Directeuren, maar het getal was slinkende. De Maatschappij, in afwachting van het decreet dat haar zou uitbreiden en hervormen, schortte hare werkzaamheden voorloopig op, en Van Marum polste inmiddels de Directeuren, die van het rapport van 28 April kennis hadden genomen. Dezen bleken met het hun toegedachte honoraire lidmaatschap weinig tevreden. Zij wilden wel blijven contribueeren, mits zij ook hun rang en kwaliteit onverkort behielden en niet op uitsterven werden gesteld. Voorts bleken de andere geleerde genootschappen er niets voor te gevoelen, zich bij de Haarlemsche Maatschappij te laten inlijven.

Gedurende het heele verdere jaar 1807 schoot de zaak niet op. In het laatst van Januari 1808 schreef Meerman den Minister, om hem „te beweegen tot het doen der noodige instantie bij Z.M. ten einde deeze zaak zoo spoedig doenlijk haar beslag moge bekomen” <sup>2</sup>. Dit had tot gevolg, dat de afdoening van het rapport van 28 April nu in handen werd gesteld van de eerste sectie van den Staatsraad, terwijl de Minister adviseerde, de aansluiting der overige geleerde genootschappen maar verder te laten rusten. Het resultaat was een nieuw ontwerp decreet van Februari 1808. Nog altijd wordt de ‘Koninglijke Maat-

<sup>1</sup> Gespecificeerd: grammatica, oude en nieuwe talen, rhetorica, welsprekendheid, dichtkunde, oudheden en gedenkstukken. <sup>2</sup> 28 Jan. 1808, B. Z. 596.

schappij der Wetenschappen' als kern aangenomen; zij zal zich „ter bevordering harer werkzaamheden in klassen verdeelen”. Het voorbeeld van het Fransche Instituut werd nu niet uitdrukkelijk genoemd. Omineus was het, dat in de verschillende copieën van het ontwerp, in het Fransch en in het Nederlandsch, in het Archief aanwezig, de woorden, die Haarlem als plaats aanwezen, waar het lichaam gevestigd zou zijn, dan eens voorkomen, dan ontbreken, of zelfs geschrapt zijn. Artikel 10 was gewijzigd. Van honoraire leden werd niet meer gesproken, enkel van de commissie van acht Directeuren met het beheer der geldmiddelen belast, terwijl bij artikel 11, dat het subsidie bepaalde op zes tot acht duizend gulden, uitdrukkelijk werd aangegevend, dat het directeurschap met al zijn rechten en verplichtingen behouden bleef.

Doch het schijnt wel, dat op dezen voet toch geen overeenstemming te bereiken viel. Zonder dat het blijkt, op wien tenslotte de uitvoering van het gewijzigde ontwerp is afgestuit, werd op 4 Maart 1808<sup>1</sup> aan de eerste afdeeling van den Raad van State opgedragen, om opnieuw te rapporteeren, nu niet meer over de uitbreiding der Haarlemsche Maatschappij, maar „sur l'établissement d'un Institut ou d'une Académie des sciences pour tout le royaume en général... et cela en suivant, pour autant que faire se pourra, le plan de l'Institut National de Paris”. De koning schreef eigenhandig achter 'sciences' boven den regel: „d'histoire et belles lettres et arts.” De afdeeling zou daarover kunnen raadplegen „les hommes les plus instruits et les plus éclairés, en les invitant d'émettre leur opinion”. Uit de bepaling, dat de Haarlemsche Maatschappij hare werkzaamheden voorloopig zou kunnen voortzetten, en daartoe een jaarlijksch subsidie van f 6.000 kreeg toegewezen, zou men opmaken, dat nog niet elke gedachte was prijsgegeven, om haar tot kern van het Instituut te laten dienen.

De verdere ontwikkeling van het geval onttrekt zich grootendeels aan onze waarneming; blijkbaar is zij hoofdzakelijk mondeling geschied. Op 21 April 1808 kreeg de Minister het bevel, de Heeren Van Swinden, Van Marum, Jeronimus de Bosch en M. Stuart uit te noodigen, „om binnen den kortst mogelijken tijd het plan van een Nationaal Instituut in te leveren, hetwelk door ons *in onse hoofdstad* zoude kunnen worden opgerigt”. Al de heeren namen de opdracht aan, Van Swinden niet zonder ernstige bezwaren te ontwikkelen. Hij vreesde een zoodanige inrichting van het Instituut, „dat andere plaatsen, Aka-

<sup>1</sup> No. 15, S. S. post 120.

demiën inzonderheid, te veel van kundige lieden zouden worden be-roofd en dezen... in de hoofdstad als opgehoopt' zouden worden, terwijl andere maatschappijen in hare werkzaamheden zouden worden gestremd. Het is het oude bezwaar, dat de Leidsche senaat reeds in 1760 had geopperd.

Aangezien de berichten der vier heeren, dat zij de commissie aan-namen, eerst 28 April inkwamen, en het decreet, waarbij het Instituut werd ingesteld, reeds 4 Mei 1808 verscheen, is het niet aan te nemen, dat dit werkelijk op grond van hun beraadslagingen heeft berust. Van een voorafgaand rapport is in de stukken dan ook niets te vinden.

In het oprichtingsdecreet van het Koninklijk Instituut 'voor het ge-heele Koninkrijk' treft ons een bijzonderheid in den term, waarmede de verschillende afdeelingen worden genoemd, die tot dusver in de ontwerpen steeds als klassen waren aangeduid. Zij heeten hier : , 1. Koninklijke Maatschappij van wetenschappen, 2. Koninklijke Hollandsche Maatschappij, 3. Koninklijke Maatschappij der geschiedenis en oud-heden, 4. Koninklijke Maatschappij der Schoone kunsten'. Maat-schappij in plaats van klasse klonk wat meer naar de bewoordingen van het Fransche ontwerp van 1803, dat den term 'Académies' had willen herstellen. 'Hollandsche Maatschappij' in het bijzonder klonk naar 'Académie française', gelijk men in 1803 had gewild. Wel was de af-deeling der 'zede- en staatkundige wetenschappen', die in 1807 door de commissie onder Meerman ontworpen was, thans in overeen-stemming met het Fransche decreet van 1803 prijsgegeven. Vergelijkt men nu het oprichtingsbesluit van 4 Mei 1808 met het Reglement van het Instituut, door de zorgen der commissie Van Swinden c.s. opge-steld, dat reeds op 18 Mei werd afgekondigd, dan blijkt het, dat reeds hier de trekken, die te duidelijk aan het oude herinnerden, waren uit-gewischt. De afdeelingen heeten niet meer 'Maatschappijen' maar 'Klassen', en de tweede of 'Hollandsche Maatschappij' is veranderd in een 'Klasse der Hollandsche letterkunde en geschiedenis'.

Waarschijnlijk was er een wenk uit Parijs gekomen, dat de Hol-landsche instelling niet den toeleger eener restauratie mocht verraden, die Napoleon zelf in 1803 opzettelijk bemanteld had. Ook het feit, dat Van Swinden en de zijnen er niet in geslaagd zijn, de wijsbegeerte een erkende plaats in het systeem der door het Instituut vertegenwoor-digde wetenschappen te geven, zal wel niet aan koning Lodewijk ge-legen hebben.

Wanneer wij de uitdrukkingen, waarmee van het doel der instelling

gesproken wordt, vergelijken met den toon, die bij de oprichting van het Institut national in 1795 geklonken had, dan blijkt er wel van eenig onderscheid. Toen had men zich het Instituut voorgesteld als een tempel, als een wetenschappelijke en artistieke voorzienigheid en gerechtigheid, voortdurend werkende onder bengalsch licht ten aanschouwe eener verbaasde menigte. Nu klinkt veel meer het geluid van nuttigheid voor staat en burgerij, overgezet uit den militair-Franschen toonaard in het Nederlandsch. Artikel 1 van het decreet van 1808, dat het Instituut in het leven riep, noemt als „het hoofd-oogmerk van deszelfs instelling... dat het zich, op voetspoor der voor-naamste geleerde genootschappen der onderscheidene landen van Europa, bezig houde met het volmaken der wetenschappen en kunsten, om derzelver vorderingen in het Rijk bij buitenlanders bekend te doen worden, en uitvindingen of vorderingen, elders gemaakt, hier te lande in te voeren”. Het Instituut „zal altijd voor oogen moeten houden, dat er geen land bestaat, waarin kunsten en wetenschappen niet slegts een grooter, maar zelfs even groot nut kunnen aanbrengen als in dit Rijk, daar deszelfs natuurlijk en maatschappelijk aanwezen als het ware op een kunstgrond gebouwd is, en op de voortgaande vorderingen van koophandel en nijverheid berust”.

De opsomming der vakken, waaraan de vijf afdeelingen der Eerste Klasse, die der wetenschappen, hunne krachten hadden te wijden, getuigt ten duidelijkste, hoezeer het ideaal van zuivere kennis hier met het nuttigheidsstreven is gemengd. Het zijn: „1. de wiskunde, de sterrekunde, de landmeetkunde, de aardrijks- en zeevaartkunde; 2. de werktuigkunde, de kennis van de leiding, beweging en kracht van het water, de water- en scheepsbouwkunde; 3. de algemeene natuurkunde, de scheikunde, de delfstofkunde; 4. de kruidkunde, de landbouw- en landhuishoudkunde, de veeartsenijkunde; 5. de ontleedkunde van den mensch, de dierkunde, de genees- en heelkunde”.

Tijdens de inlijving bleef de schepping van koning Lodewijk als ‘Institut d’Amsterdam’ gehandhaafd. Zou na het herstel der onafhankelijkheid deze plant van uitheemsche herkomst geen gevaar loopen, te worden uitgeroeid? De leden begrepen het aldus, en haastten zich, den Souvereinen Vorst een memorie aan te bieden, waarin op het laten voortbestaan van het Instituut werd aangedrongen. Nadat de Souvereine Vorst een vergadering van alle klassen tezamen had bijgewoond, richtten de leden van het zich thans noemende ‘Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten’

in September 1814 een adres aan den Vorst, waarin een reorganisatie der instelling werd verzocht. Daarop volgde in het volgende jaar een verzoek van den Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken aan het Instituut, hem een ontwerp van reorganisatie aan te bieden. Het rapport, ingevolge daarvan in Januari aangeboden, droeg de namen van D. J. van Lennep als voorzitter en Bilderdijk als secretaris. Reeds den 6en April 1816 bezegelde een Koninklijk besluit het voortbestaan der instelling; als 'Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten in Amsterdam'. Gelijk men ziet, heeft Letterkunde hier nog de oudere beteekenis van philologie met inbegrip niet alleen van de schoone letteren, maar ook van geschiedenis en oudheidkunde, tegenover Wetenschappen in den zin van exacte wetenschap. Het was het Fransche systeem van indeeling der wetenschap, dat men terzelfder tijd ook behield aan de hoogeschoolen, waar de oude philosophische faculteit gescheiden werd in een van wis- en natuurkunde en een van letteren. Behalve dat het Instituut de wijsbegeerte, waaraan in 1808 de toegang was ontzegd, opnam onder de vakken der derde klasse, werd er aan de inrichting van het geheel weinig veranderd. Wat kon ook beter strooken met den geest der nieuwe regeering, en in het bijzonder met dien van Willem I persoonlijk, dan dit op de leest van het Keizerrijk geschoeide Instituut, met zijn nuttigheids- en nijverheidstaak, met zijn ideaal van wedijver en belooning, vaderlijke zorg en welwillenden raad? Dat alles sluit volkomen aan bij de strekkingen, die ook aan onze hoogeschoolen sedert de reorganisatie van 1815 in eere waren: strekkingen van vooruitgang en ontwikkeling, helaas gedragen door een ietwat ouderwetschen en bekrompen geest.

Zoo ging het Instituut dat tijdperk in van teleurstelling en misverstand, dat de regeering van Willem I zou opleveren. Kon het voldoen aan de verwachtingen, waarmede het was ingesteld?

Na 1840 werden de stemmen steeds luider, die getuigden, dat het Instituut in gebreke was gebleven, zijn roeping te vervullen. Wat was er van al die 'volmaking der wetenschappen en kunsten' van de zijde des Instituuts terecht gekomen? Het was nooit populair geworden; men bleef er gaarne van spreken als van 'een uitheemsche plant', en verweet het weldra al de gebreken, die de oude Fransche akademiën bij de mannen der Conventie gehaat hadden gemaakt. Er heerschte in dien tijd een stemming van landerige onvoldaanheid over hooger onderwijs en beoefening der wetenschap in het algemeen. Daarbij was

de wind der bezuiniging begonnen te waaien. In 1843 was de jaarlijksche toelage van het Instituut van *f* 15.000 tot *f* 11.000 verminderd. En nog scheen dit der Regeering te veel besteed. Het Ministerieel Verslag van 13 November 1848 verklaarde, „dat op de opheffing van het Koninklijk Nederlandsch Instituut reeds meermalen was aangedrongen, dat echter deze opheffing niet wenschelijk voorkomt, aangezien het gouvernement meermalen eenig nut trekt van dat geleerde ligchaam, en dat het daarom raadzaam schijnt, het subsidie tot nog toe er aan verleend, ten bedrage van *f* 11.000 te verminderen met *f* 6.000”. Heel veel geestdrift voor wetenschap en kunst spreekt uit deze woorden niet.

Het Instituut zag zich plotseling geplaatst voor een crisis in zijn bestaan. Terstond schafte het zijn jaarlijksch diner af, en verklaarde in een adres aan den Koning<sup>1</sup>, dat het „bij een vermindering van 's Rijks onderstand tot *f* 5.000 de gedachte om met eere in wezen te kunnen blijven, ten eenen male (zou) moeten laten varen”. Ter verdediging van de belangen des Instituuts werd een comité gevormd uit de presidenten en secretarissen der klassen, met den algemeenen penningmeester. Dit gaf in 1849 een geschrift in het licht, getiteld: *Beschouwingen over den aard en den werkring van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten*. Daarin werden de vragen gesteld en beantwoord: Wat zij (deze Staatsinstelling) is? Wat zij deed? Wat zij nog worden kan? Steeds, getuigden de samenstellers, heeft het Instituut raad en voorlichting verstrekt, aangemoedigd, opgewekt. Een lijst der Verslagen aan 's Lands Regeering door het Instituut ingediend, als bijlage opgenomen, kon den ernst van zijn plichtsvervulling staven. Ook volgden overzichten van de voorlichting, aan particulieren verstrekt, van de door het Instituut uitgegeven werken, van de wenken, ongevraagd door het Instituut gegeven. Dat vele der onderwerpen, waaraan het Instituut zijn aandacht had moeten wijden, ons beuzelachtig voorkomen, kan kwalijk reden tot verwijt zijn<sup>2</sup>; toch moet het geheele geschrift, reeds in 1849, den indruk

<sup>1</sup> Vastgesteld in de buitengewone vergadering van 6 December 1848. <sup>2</sup> Vooral de Eerste Klasse had veel te doen met uitvinders en ontdekkers. Een verhandeling „over de versnellende beweging der lichamen, toegepast op den tolmolen”, „werd geoordeeld verre beneden alle beoordeeling te moeten blijven, als zijnde de ongelukkige vrucht van jammerlijk ontstelde hersenen”. Een zilversmid te Workum meende goud te hebben gevonden in de magen van schelvischen. Het „eeuwigdurend beweegbaar kunstwerktuig” ontbreekt niet. Steenfabrikanten zonden een monster trapsteen, met verzoek om een aanbeveling. — De Vierde Klasse, die der Schoone Kunsten, kreeg te oordeelen over „eene werktuigelijke verbetering aan de pauken of keteltrommen”.



hebben versterkt, dat men in het Instituut te maken had met een ouderwetsche instelling.

Op de begrooting voor 1850 was dan, door Minister De Kempnaer, de post voor het Instituut gebracht op f 6.000, wat met de voorgestelde vermindering slechts een verschil van f 1.000 maakte. Thorbecke vond derhalve, bij zijn optreden als Minister, de kwestie reeds hangende. Hij zelf was sedert 1836 lid der derde klasse van het Instituut, in de afdeling wijsbegeerte (waaronder men ongeveer alles verstond wat in Frankrijk 'sciences morales et politiques' heette)<sup>1</sup>. Dit heeft er toe bijgedragen, dat men het Thorbecke zoo bijzonder kwalijk heeft genomen, toen het bleek, dat hij den geringen dunk omtrent de waarde van het Instituut met velen deelde. Het is onnoodig, hier den strijd tusschen Thorbecke en het Instituut, die in de jaren 1850 en 1851 volgde, in bijzonderheden na te gaan. Hij werd gevoerd met wederzijdsche gekrenktheid en geprikkeldheid. Het Instituut beklaagde zich, dat zijn adressen aan de Regeering onbeantwoord bleven, Thorbecke, dat hij de voorstellen tot reorganisatie, welke hij aan het Instituut had verzocht, niet ontving<sup>2</sup>.

Van den aanvang der crisis stelde het Instituut zich op het standpunt, dat f 11.000 of f 10.000 het minimum was, waarmede het in eere kon bestaan. De Regeering bleef daartegenover onverzettelijk staan op het bedrag van f 6.000, waarmee het Instituut zich voortaan zou hebben te vergenoegen. Dit beteekende volgens het Instituut ondergang. Aan het slot der *Beschouwingen* verklaarde het, de voorkeur te geven aan slooping boven wegwijning. In dien toon bleef het voortgaan; 'slooping' bleef het hatelijke woord, waarmee de bedoelingen van Thorbecke ten aanzien van het Instituut werden aangeduid. Voor de vergadering van 3 April 1850 had het comité van presidenten en secretarissen een ontwerp-adres met verzoek om ontbinding gereed. Op het laatste oogenblik was er evenwel een persoonlijke gift van den Koning ingekomen

over een nieuwe trompet, zelfs over „een uitgevonden trap”, „die echter bevonden werd niets buitengewoons noch bijzonder aanbevelenswaardigs te bezitten”. Zij ontving ook merkwaardige geschenken, als van den heer W. J. Berlijn „eene romance voor tenor, en eene teekening door zijn zoon”, „beiden, als verdienende geene onderscheiding, teruggezonden”.

<sup>1</sup> Zie de bovenvermelde *Beschouwingen* p. 3, en C. A. den Tex, *Over de plaats, welke onder de wetenschappen, aan de Derde Klasse van het Instituut ter beoefening opgedragen, de wijsbegeerte bekleedt, in Het Instituut of Verslagen en mededeelingen, 1842, Amsterdam 1843, p. 103.* <sup>2</sup> Men zie het Proces verbaal der Buitengewone Algemeene Vergadering van het Instituut 15 December 1851 en de daarbij gevoegde Memorie.

ten bedrage van *f* 5.000, juist de som, die thans gekort was op het budget, waarvan het Instituut sedert 1843 was rondgekomen.

Het aandringen op ontbinding, liever dan beperking, was hoog spel van het Instituut. Want voor Thorbecke was de zaak geen zuinigheidskwestie maar een beginselkwestie. Dat beginsel heeft de staatsman toen en later duidelijk uiteengezet, het volledigst in het begrotingsdebat van 1854<sup>1</sup>.

„Ten aanzien der bevordering van wetenschap en kunst kan de regeering veel voor den schijn doen, en daarmede populariteit verwerwen. Het mecenaatschap is ook voor eene regeering eene gemakkelijke, behagelijke en vleijende rol. De geleerden en kunstenaars hebben gaarne een officieel karakter, en omringen gaarne hunne werken met officieelen glans. Moet de regeering daarin toegeven? – Ik geloof het niet. De regeering moet zich, mijns inziens, van alle kunstige kweeking der wetenschap onthouden. De regeering moet, ook in dit opzicht, zich niet in de plaats willen stellen van hetgeen ik de maatschappelijke natuurkracht noemen zal. Zij moet de wetenschap niet tot dreven en lanen willen aanleggen; zij moet ze vrij, in het open veld, laten groeijen.” Evenmin als de regeering fabrikant of handelaar wordt uit hoofde van haar taak, de stoffelijke welvaart te bevorderen, „evenmin komt *officieele* beoefening der wetenschap te pas”.

Het is volkomen hetzelfde standpunt als dat ten grondslag lag aan Thorbecke's befaamde en dikwijls misverstane: kunst is geen regeeringszaak.

Nadat een onderhoud van het voltallige comité met den Minister, op 7 November 1850, tot geen resultaat had geleid, ontving het Instituut den volgenden dag een brief, waarin deze voorstelde, dat, tenzij het Instituut met eenige geldelijke opofferingen op den bestaanden voet wilde voortgaan (wat het reeds herhaaldelijk verklaard had, voor *f* 6.000 niet te *kunnen* doen) de Eerste klasse, die der natuurwetenschappen, „(die) uit den aard der zaak de meest werkzame is, in dien zin namelijk, dat zij het veelvuldigst door het Gouvernement wordt geraadpleegd en door haar de meeste werken worden uitgegeven”, van het rijkssubsidie van *f* 6.000 zooveel zou afnemen, dat zij zonder bekrimping kon voortgaan, „terwijl hetgeen, na aftrek, mogt overblijven, onder de overige klassen zou kunnen worden verdeeld”.

Die klassen vonden dit begrijpelijkerwijs geen hoopvol vooruitzicht. De vergadering der vier klassen van 9 December 1850 verwierp de

<sup>1</sup> Onuitgegeven Parlementaire Redevoeringen, IV, 1854—1857, p. 62—68.

beide voorstellen van den Minister: voortgaan op den ouden voet was onmogelijk, en in het gestelde alternatief kon het Instituut „niets anders zien dan zijne eigene slooping, om daarvoor eene Maatschappij van Wis- en Natuurkundige Wetenschappen in de plaats te stellen. Verlangde 's Lands Regeering zulks, dan was zij bij magte, het Instituut op te heffen, maar geenszins gerechtigd om van een gedeelte der Instelling te vergen, dat het zich op smadelijke wijze werk- en magteloos verklaarde, en zich hierdoor aan regtmatige beschimping blootstelde''<sup>1</sup>.

Deze opvatting was logisch en waardig. Het was de oplossing, die in de consequentie lag van het door Thorbecke ingenomen standpunt, en die spoedig door hem zou worden in toepassing gebracht. De vergadering van 9 December had er zich toe bepaald, den Minister in kennis te stellen van haar eenparige afwijzing der gedane voorstellen, met het bericht, dat men de verdere beschikking van Zijne Excellentie bleef tegemoet zien. Thorbecke schijnt dit eenvoudig afwijzend antwoord te hebben opgevat als een onbeantwoord ter zijde leggen van zijn voorstellen; althans in dien zin had hij, volgens een artikel in de Nieuwe Rotterdamsche Courant<sup>2</sup>, zich later uitgelaten.

Op 20 December 1850 kwam de begrotingspost voor het Instituut in behandeling in de Tweede Kamer. Groen van Prinsterer stelde een amendement voor, haar te verhoogen tot f 11.000. Engelen vermaande den Minister, toch niet den indruk te geven, als wilde hij „langzamerhand het Instituut uitteren, om het ten slotte des te gemakkelijker te kunnen opheffen''.

Maar Thorbecke bleef onverzettelijk. Terwijl hij de laatste aantijging ver van zich wierp, hield hij een rede, die toch bedenkelijk veel had van een requisitoir tegen het Instituut en deszelfs nuttigheid<sup>3</sup>. Het amendement werd verworpen.

Voor 1851 stond dus weder slechts f 6.000 op de begrooting. Het Comité had andermaal een concept-adres gereed, waarin de ontbinding van het Instituut door de leden zelf werd aangevraagd, toen in Februari 1851 andermaal een gift inkwam, van f 4.000, ditmaal van een ongenoemden „vereerder van wetenschappen, letteren en schoone kunsten''. De Vergadering van 6 Maart 1851 weerhield zich andermaal van een regelrecht verzoek om ontbinding, en richtte tot den Koning een adres met de vraag, of het zich vleien mocht, van Zijner

<sup>1</sup> Memorie van 15 December 1851, p. 151. <sup>2</sup> 6 Dec. 1851, no. 330. <sup>3</sup> Onuitg. Parl. Redev., I, 1850—1851, p. 99, vgl. Bijblad p. 4689.

Majesteits Regeering verordeningen te kunnen verwachten, op den financieelen grondslag van *f* 10.000. Zoo niet, dan „zal er, naar de meening van het Instituut, niets anders overblijven dan een verzoek aan Zijne Majesteit om opheffing der Instelling, of, mogt hierop een weigerend antwoord komen, een vrijwillig aftreden der leden”.

Den 19en April kwam bericht van het Departement van Binnenlandsche zaken, dat het Instituut weldra van regeeringswege verordeningen van reorganisatie kon tegemoet zien. Het wachtte zes maanden. Toen daarna op de begrooting voor 1852 weder het gehate cijfer van *f* 6.000 bleek uitgetrokken, ging het Instituut 17 October 1851 werkelijk over tot het eerbiedig verzoek aan den Koning, dat het Zijner Majesteit behagen mocht, indien het voorgedragen cijfer vastgesteld werd, een Instelling op te heffen, aan wie door de Regeering zelve belet werd, zich haar naam *Koninklijk* waardig te maken.

Ook dit adres bleef onbeantwoord. Want, tot overmaat van smaad, droeg de inderdaad gevolgde opheffing van het Instituut niet den vorm van een beschikking op het daartoe strekkende verzoek van 17 October, maar van een vervolg op de reeds in April gedane aankondiging eener reorganisatie. Het ministerieel rapport, waarin de opheffing werd aanbevolen, was reeds gedagteekend van 6 October. Men had het Instituut niet eens de eer gegund, vrijwillig te sterven.

Het Koninklijk besluit van 26 October 1851, no. 3, verklaarde bij art. 1.: „Het Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten wordt opgeheven”, waarop art. 3 liet volgen: „Er wordt eene Koninklijke Akademie van Wetenschappen opgericht, welker doel is bevordering der Wis- en Natuurkunde in haren geheelen omvang”. Zij zou te beschikken hebben over een vast rijkssubsidie van *f* 6.000 's jaars (art. 5). — Ziet ge wel, riepen de leden van het Instituut: die som is slechts toereikend voor één der voormalige klassen!

De opheffing van het Instituut maakte in het land vrij wat gerucht. De liberale en katholieke bladen juichten den maatregel toe. Anderen betreurden dien. Gerrit Jan Mulder kwam in een *Open brief aan Mr J. R. Thorbecke*, van 31 October 1851, krachtig voor het oude Instituut op. Een Belgisch dichter, Nolet de Brauwere van Steeland, wijdde aan het geval een 'luimig' R.I.P. in dichtmaat <sup>1</sup>. Op 15 December 1851 hield het oude Instituut zijn laatste algemeene vergadering. De voor-

<sup>1</sup> Het Koninklijk Nederlandsch Instituut, R. I. P. — Brussel, Drukkerij van J. H. Dehou, 1851.

zitter F. A. W. Miquel herdacht den eervol verloren strijd. Na de voorlezing der Verslagen van de verschillende klassen enz. werd een Adres aan den Koning, vergezeld van een Memorie over de gebeurtenissen der laatste jaren, grootendeels overeenkomstig een ontwerp van het comité, vastgesteld. In een Fransche vertaling zou het ook aan de buitenlandsche leden worden toegezonden. Tenslotte werd er een commissie benoemd, die zich met de overgave van de bezittingen des Instituuts zou belasten.

Deze zou krachtens art. 7 en 8 van het besluit van 26 October moeten geschieden aan de nieuw ingestelde Akademie, op den 31en December. Ofschoon art. 9 bepaalde, dat de eerste vergadering der Akademie, waarin deze een voorzitter en secretaris zou kiezen, zou worden bijeengeroepen en geleid door den voorzitter der Eerste Klasse, tevens algemeen voorzitter van het Instituut, Miquel, beweerde de commissie met de overgave belast (zij bestond uit de heeren D. J. van Lennep, C. A. den Tex, J. de Vos Jz. en W. Vrolik), dat er niemand was aangewezen, om de bezittingen in ontvangst te nemen. Zij stelde derhalve op 31 December, na de bibliotheek en kasten te hebben verzegeld, de sleutels, de inventarissen, het proces-verbaal enz. eenvoudig aan den concierge ter hand. Op het laatste oogenblik verscheen Miquel in de bijeenkomst der commissie „met eene depeche van de electro-magneetische Telegraaf”, waarbij de Minister hem machtigde de bezittingen van het Instituut ten behoeve der Akademie over te nemen. De commissie weigerde te voldoen aan een lastgeving „op deze wijze overgebracht”. Eerst nadat een brief van den Minister die lastgeving bevestigd had, werd den 2en Januari 1852 alles aan Miquel overgegeven <sup>1</sup>.

Naar het schijnt, heeft de houding van Miquel, niet alleen bij de leden der opgeheven klassen, misnoegen gewekt. De nieuwe Akademie der wis- en natuurkundige wetenschappen kon niet aanstonds in werking treden, daar de meeste der in het besluit van 26 October aangewezen leden (identisch met de voormalige Eerste Klasse van het Instituut) weigerden op te komen. Een officieuze bijeenkomst onder Miquel op 24 Januari 1852 kon niet als openingszitting worden aangemerkt; eerst met de vergadering van 25 September 1852 opent de Akademie hare acta. Toen de opheffing van het Instituut in 1855 werd goedge maakt door de uitbreiding der Akademie met een afdeeling, die de uitgeworpen wetenschappen (maar niet de kunsten) weer in haar

<sup>1</sup> Brievenboek van het Instituut, 31 December 1851 en vgg..

schoot terugbracht, heeft Miquel gemeend, aan zijn fatsoen verplicht te zijn, om het lidmaatschap neder te leggen. Hij is eenige jaren later opnieuw gekozen, en zijn levensbeschrijver Matthes heeft getuigd, dat aan Miquel het behoud der Akademie te danken was geweest <sup>1</sup>.

Het merkwaardige in de geschiedenis der opheffing van het Instituut ligt hierin, dat deze, feitelijk het resultaat van een wensch naar een onbeteekenende besparing voor 's lands schatkist, en besloten na een langdurige kibbelarij, in een stemming van geraaktheid, toch tegelijk de doorvoering van een beginsel beduid heeft. De ondergang van het Instituut, met zijn hoogdravende doelstelling en zijn vereeniging van kunst en wetenschap, symboliseert het bezwijken van een ideaal: dat der Verlichting, en de zegepraal van het utilitaire Engelsche liberalisme. Het was het *laissez-faire* beginsel, toegepast op wetenschap en kunst. Enkel uit waardeering van de technische belangrijkheid en de praktische nuttigheid maakte de staat een uitzondering op dat beginsel ten gunste der exacte wetenschappen. Met het einde van 1851 nam Nederland afscheid van het Fransche systeem, waarin zich de idealen van 'le grand siècle' met die van de Revolutie en van het Keizerrijk hadden geamalgameerd. De verhouding van den staat tot de wetenschap was thans geschoeid op den Engelschen voet. Ook in Engeland immers omvatte de Royal Society alleen de exacte wetenschappen.

Dat het Engelsche voorbeeld, zoo niet opzettelijk nagevolgd, toch wel bewust voor oogen stond, bewijst het opstel, waarin een ongenoemde schrijver, die J. Heemskerk Bz. was, in *De Gids* van Februari 1852 den open brief van G. J. Mulder aan een uitvoerige en zeer zakelijke kritiek onderwierp.

Toen, ruim een jaar later, de April-beweging het ministerie Thorbecke ten val bracht, liep daaronder, met velerlei andere gekrenktheden (er is een geleerde geweest, die meedeed, omdat Thorbecke het staatsexamen had afgeschaft) ook de rancune van vele leden van het opgeheven Instituut. Een van de voornaamste ijverars der beweging reed in Amsterdam de huizen der voormalige Instituutsleden af, om stemmen tegen de bisschoppen te verzamelen, en het schijnt, dat J. van Lennep voor de April-beweging de gevolgen van wat hij Thorbecke's 'impolitieke daad' (de opheffing van het Instituut) noemde, hoog heeft aangeslagen.

Hoe dit zij, het April-ministerie is zeer spoedig overgegaan tot een

<sup>1</sup> Jaarboek der Akademie, 1872, p. 29.

gedeeltelijk herstel van wat 'gesloopt' was. Het had er inderdaad den schijn van, alsof het gebleken trouw wilde beloonen. In 1854 werd een commissie, bestaande uit de heeren J. van Geuns, W. Vrolik, A. des Amorie van der Hoeven, J. van Lennep, J. Heemskerk Bz., J. Bake en M. de Vries, aangezocht, hun denkbeelden kenbaar te maken over een uitbreiding der Akademie, waarbij het mogelijk zou zijn, nevens de wis- en natuurkunde ook aan de letteren, geschiedenis en oudheidkunde indachtig te zijn.

Van de kunst werd niet meer gerept: de Vierde Klasse van het Instituut, die der Schoone Kunsten, en de Tweede, voorzoover zij de beoefening der schoone letteren betrof, waren niet tot een herrijzenis bestemd. Aanstonds wendde zich dan ook de Maatschappij *Arti et Amicitiae*, smartelijk getroffen door die uitsluiting der kunst van de voorgenomen restauratie, met een adres tot den Koning<sup>1</sup>, waarin, met verwijzing naar een verzoek, reeds in 1852 gedaan, maar onbeantwoord gebleven, werd aangedrongen op een herstel der Schoone Kunsten in den rang, haar door de opheffing van het Instituut ontnomen, „opdat niet door miskening van haar doel de schoone kunsten in ons vaderland worden ontaard en hare beoefenaars ontmoedigd”. De Minister van Binnenlandsche zaken antwoordde den 20en Juni op dit adres, dat de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten, „waarvan het lidmaatschap volgens het reglement aan kunstenaars van erkende verdiensten wordt opgedragen”, geacht moest worden, de schoone kunsten te vertegenwoordigen. Het bestuur van *Arti et Amicitiae* wees er den Minister op, dat bij de indiening van hun verzoekschrift niet alléén de Beeldende Kunsten hun ter harte waren gegaan, maar ook dicht- en toonkunst. Het bedoelde lidmaatschap der Akademie, verklaarden zij, beteekende niet veel meer dan het betalen eener contributie en vrijen toegang tot tentoonstellingen. Zij drongen derhalve andermaal aan<sup>2</sup> op de vorming van een rijksinstelling, welke alle kunsten (de tooneelspeelkunst wordt niet met name genoemd) zou vereenigen, met een taak niet ongelijk aan die der voormalige Vierde Klasse van het Instituut. – Hun aandrang bleef zonder gevolg.

Inmiddels was de commissie van voorbereiding eener uitbreiding der Akademie van wetenschappen tot een eenparig gunstig advies<sup>3</sup> ge-

<sup>1</sup> Van 4 April 1854, opgenomen in De Maatschappij *Arti et Amicitiae* over de opheffing der Vierde Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, 1854, z. pl. of uitgever. <sup>2</sup> 15 Augustus 1854, zie den boven aangehaalden bundel. <sup>3</sup> Hare Memorie van toelichting is gedrukt in het Jaarboek der Akademie over 1857, p. XXXVI.

komen, hetgeen opmerkelijk was, daar zich in haar midden J. Heemskerk Bz. bevond, die twee jaren eerder Thorbecke's maatregel zoo volmondig had toegejuicht. Weldra wees de post van f 15.500 voor de Akademie op de begrooting voor 1855 het voornemen der Regeering aan, om overeenkomstig het advies der commissie, tot de uitbreiding over te gaan. Op 6 December 1854 kwam de post in de Tweede Kamer in behandeling. Het werd een klein tournooi van de voor- en tegenstanders van het oude Instituut. Wanneer men van regeeringswege de wetenschap bevorderen wil, zeiden de laatsten, laten er dan liever leerstoelen worden opgericht voor Oostersche talen en voor de Vaderlandsche geschiedenis; laat men te Leiden een sterrewacht stichten. Sloet tot Oldhuis trachtte nog een keer de ontslapen instelling belachelijk te maken. J. van Lennep trad op als haar verdediger. Thorbecke bestreed de post met een even zakelijke als principieele verdediging van zijn daad van 1851. Men vindt haar in het 4e deel der *Onuitgegeven Parlementaire Redevoeringen* p. 62-68. Slechts twee punten stippen wij er hier uit aan. Misschien ware het beter geweest, verklaarde Thorbecke, wanneer hij in 1851 ook de wis- en natuurkundige wetenschappen maar had laten schieten. En wat de doelmatigheid van het oude Instituut betrof: hij had altijd de adviezen der Vierde Klasse, die der Schoone Kunsten, nog het meest zakelijk gevonden. — Povere troost voor de onterfde Kunst!

De begrotingspost werd aangenomen met 31 tegen 30 stemmen. De stem, die den doorslag gaf, was die van J. Heemskerk Bz.!

Toen in *De Gids* van Maart 1855 het artikel van W. R. van Hoëvell verscheen, getiteld *Het oude Instituut en de nieuwe Akademie*, waarin deze nog gehoopt had, de voorgenomen uitbreiding af te wenden, was het daartoe strekkende Koninklijk Besluit reeds verschenen, gedateerd 23 Februari 1855. Art. 1 bepaalde: „het doel der Koninklijke Akademie van Wetenschappen wordt uitgestrekt tot de bevordering der taal-, letter-, geschiedkundige en wijsgeerige wetenschappen”. Art. 4c benoemde een aantal gewone leden der nieuwe afdeeling, die in hunne eerste vergadering tot de keuze van anderen konden overgaan. Lang niet alle leden der voormalige Tweede en Derde Klassen van het Instituut keerden op deze wijze in het Trippenhuis terug. Van de 'Kenners en begunstigers der Schoone Kunsten' en de 'Beoefenaars' derzelve, waarin de Vierde Klasse gesplitst was geweest, geen enkele. Van de voormalige Tweede Klasse vond men er noch Tollens, noch Is. da Costa, noch B. ter Haar, van de Derde noch P. Hofstede de Groot,



noch... J. R. Thorbecke, die wel benoemd was, maar die eer had afgewezen. Van de in het Koninklijk Besluit aangewezen leden, namen Geel en P. J. Veth geen zitting; Groen legde reeds in April 1855 het lidmaatschap neer, Cobet en De Bosch Kemper een jaar later.

De uitbreiding van den werkkring der Akademie in 1855 was op het oog een volkomen opportunistische, ja, een door politieke bewegredenen van vrij gering allooi ingegeven maatregel. En toch beantwoordde ook ditmaal die maatregel aan een dieper liggend beginsel. Wanneer men de omschrijving van de taak der Akademie in het reglement van 1855 vergelijkt met de eischen, waaraan het Instituut had moeten voldoen, dan ziet men, dat hier een geestelijke weg doorloopen is. De Akademie is bestemd tot: „a. een raadgevend ligchaam voor de Regeering op het gebied der wetenschap; b. een middelpunt van samenwerking voor de beoefenaars der wetenschap in Nederland en zijne Overzeesche bezittingen; c. een band van vereeniging tusschen de geleerden van Nederland en die van andere landen; d. eene inrigting ter bevordering van zoodanige wetenschappelijke onderzoekingen en ondernemingen, die slechts door samenwerking van de beoefenaars der wetenschap en door ondersteuning der Regeering kunnen tot stand gebracht worden”.

Dat was een strikt reële omschrijving van de functiën, die een centraal wetenschappelijk orgaan werkelijk kan vervullen. Het al te hoogdravend optimisme was er uit verdwenen, maar ook het al te nuchter utilitaire, dat de fout van Thorbecke's standpunt was geweest. Het eerste had nog geklonken in den open brief van G. J. Mulder, die een zoodanig orgaan als „een personificatie der menschelijke kennis” beschouwde; het laatste sprak uit het argument van Van Hoëvell, „maar behoeft dan het gouvernement in zijn dagelijksche verrichtingen telkens het advies van geschiedvorschers, taalkenners, letterkundigen en wijsgeeren?”<sup>1</sup>.

Neen, maar hunne wetenschap heeft, evengoed als die der natuur, ook voor den staat nog andere belangen dan dat van onmiddellijk praktisch nut. De daad van 1855 was de erkenning der wetenschap in al haar omvang als een geestelijk goed om haars zelfs wil, niet als middel tot vooruitgang en welvaart. Er was, zonder dat misschien iemand het bewust had nagestreefd, nog iets anders gewijzigd. In de plaats van een verouderd Fransch ideaal, dat men in 1851 had prijsgegeven, en van een Engelsch, dat men toen gemeend had, te kunnen aanvaarden, was

<sup>1</sup> Gids t.a.p., p. 357.

de Duitſche opvatting van het doel en de waarde der wetenschap getreden. Niet voor niets had ſedert een halve eeuw het wetenschappelijk leven in Duitſchland een vlucht genomen, die elders niet was geëvenaard. De zuiver wetenschappelijke ſcheiding der vakken in een mathematiſch-phyſiſche en een philologiſch-hiſtoriſche afdeeling had reeds in 1812 ten grondslag gelegen aan de reorganisatie der Pruiſiſche Akademie. De opvatting van de beteekenis en de taak der wetenschap, zooals die voortaan de werkzaamheid van onze Koninklijke Akademie zou beſturen, die haar zou vrijwaren voor te hoog gespannen verwachtingen, waaraan zij nooit zou kunnen voldoen, die opvatting van de zelfſtandige en zuivere waarde der wetenschap was, — laat ons het erkennen —, nergens eerder en levendiger bewust geworden dan in Duitſchland.

Het was een kleine ironie der geſchiedenis, dat een der ſchitterendſte vertegenwoordigers van dien Duitſchen geest, toen de vernieuwde Akademie zich haastte, hem het lidmaatschap aan te bieden, dat hem vroeger lange jaren (ſedert 1812) aan het Instituut verbonden had, die eer afsloeg. In haar eerſte zitting, 10 April 1855, benoemde de nieuwe letterkundige afdeeling een aantal buitenlandsche leden. Geen geringe namen voorwaar: Guizot, Macaulay, Jakob Grimm, Ranke, von Savigny, Gachard, Lepſius, Madvig! — Maar Jakob Grimm bedankte, in een Franch briefje van 3 Mei 1855. Joost Halbertsma, zelf een dergenen die niet uit het Instituut in de Akademie waren beland, gaf aan Grimm zijn vreugde te kennen over diens bedanken voor de ‘opgelapte Koninklijke Academie’. Grimm ſchreef terug, dat hij geen lust had gehad, zich bloot te ſtellen aan het gevaar, om nogmaals te worden afgezet <sup>1</sup>.

<sup>1</sup> 28 Juni 1856; Sijmons, Briefwechel zwiſchen J. Grimm und J. H. Halbertsma in Zeiſchrift für deutiſche Philologie, Bd. XVII, S. 282—291.

## DE WETENSCHAPPEN IN HET ALGEMEEN EN DIE DER AFDEELING LETTERKUNDE

Onze Akademie heeft goede reden om in haar algemeene vergadering den dag van 6 April 1816 met zekere plechtigheid te willen herdenken. Immers het was gisteren 125 jaar geleden dat ons land voor het eerst een echt Nederlandsch centraal orgaan van wetenschap verwierf in de gedaante van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten in Amsterdam, waarvan deze Akademie de regelrechte voortzetting is. De instelling die door het Koninklijk Besluit van 6 April 1816 het aanzijn kreeg was niet een nieuwe schepping. Zij beteekende een herstel en een reorganisatie. Op 4 Mei 1808 was bij Koninklijk Decreet een „Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten” opgericht, verdeeld in vier klassen: de eerste voor wetenschappen in den Franschen zin van natuurwetenschappen, de tweede voor Hollandsche letterkunde en geschiedenis, de derde voor oude en Oostersche letterkunde, oudheden en geschiedenis der andere volken, de vierde voor schoone kunsten. Men herkent aan die indeeling reeds het Fransche model. Het was Koning Lodewijk Bonaparte die ons de instelling geschonken had, zij stamde uit dat Koninkrijk Holland, dat voor ons niet den zuiveren klank heeft van een echte schakel uit de gulden keten van ons staats- en volksbestaan. Toen reeds ruim twee jaar later het Napoleontisch vazalkoningschap plaats maakte voor de algeheele inlijving van deze landen bij het Fransche Keizerrijk bleef er van Lodewijk's gloednieuwe stichting slechts een schim over, die gedurende de daarop volgende jaren als 'Institut d'Amsterdam' een onopgemerkt bestaan voortzette. Na het herstel van de onafhankelijkheid haastten de leden van het Instituut zich, den Souvereinen Vorst een memorie aan te bieden, waarin op het voortbestaan van de instelling werd aangedrongen. In het jaar daarop gaf de Regeering hun de opdracht, een ontwerp

\* Redevoering, door Huizinga als voorzitter der Afdeling Letterkunde gehouden in de vereenigde vergadering der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen op 7 April 1941, ter herdenking van hare oprichting op 6 April 1816. Jaarboek Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, 1940—1941, p. 159—174. De hier afgedrukte tekst werd gezet naar de afzonderlijke uitgave welke onder den titel Vijf maal vijftwintig jaar wetenschap in Nederland de redevoeringen van de beide afdelingsvoorzitters bevat. Er zij aan herinnerd dat het praedicaat Koninklijke door de Duitsche bezetters verboden was. Het is duidelijk dat overal waar Huizinga spreekt van Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, bedoeld wordt de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

van reorganisatie in te dienen. Het rapport dat ter voldoening daaraan in Januari 1816 werd aangeboden droeg als namen van voorzitter en secretaris die van D. J. van Lennep en Bilderdijk. Op 6 April volgde de beschikking, die de hernieuwde en hervormde instelling in het leven riep. Thans voor het eerst droeg zij derhalve een echt Nederlandsch karakter, en deze herschepping van 1816 mag voor ons dan ook als haar geboorte gelden. Doch al was het Instituut nu een echt Nederlandsch orgaan, het lichaam, dat thans overeenkomstig de bepalingen van zijn statuut de volmaking der wetenschappen en kunsten tot taak had, verried met dat al in zijn ganschen opbouw nog al te zeer zijn uitheemschen oorsprong om de vaderlandsche harten te winnen. Het was nog bijna geheel op de leest van het in dat zelfde jaar gereorganiseerde Fransche Institut geschoeid. De vier klassen beantwoordden in hoofdzaak aan de vier académies van het Fransche voorbeeld. De tweede klasse, gewijd aan de Nederlandsche taal-, dichtkunde en geschiedenis, was kennelijk bedoeld als een bescheiden navolging van de Académie française. Zelfs de tegenzin van Napoleon tegen staatsgevaarlijke takken van wetenschap, die hem bewogen had, de 'sciences morales et politiques' uit te sluiten, scheen hier nog na te werken: voor rechts- en staatswetenschap was geen plaats aangewezen; alleen werd aan de derde klasse thans de wijsbegeerte toegevoegd. Velen bleven het Instituut een 'uitheemsche plant' noemen. Ook waren er aan de zaak nog wel eenige oude gevoeligheden verbonden. De Republiek der Vereenigde Provinciën had voor het stelsel van nationale akademiën in den zin van officieel geoctroyeerde geleerde genootschappen met het aanzien van centrale organen der wetenschap geen geschikten bodem opgeleverd. Voor zulke lichamen was de middelpuntzoekende kracht van een glansrijk koningschap en een toonaangevend hof noodig geweest. Frankrijk, het jonge Pruisen en het jonge Rusland hadden de luisterrijke Akademiën der zeventiende en achttiende eeuw zien ontstaan. Hier te lande was een soortgelijk orgaan voor het geheele land uitgesloten geweest. Hoogstens had elke provincie voor zich er iets dergelijks kunnen bezitten. Maar zelfs dit belette de onderlinge naijver tusschen steden en standen der soevereine provinciën. Ook Holland, hoe rijk en machtig het ook was, was er niet in geslaagd zich zulk een geestelijk middelpunt te verwerven. Omstreeks 1760 heeft de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, opgericht in 1752, ijverige pogingen gedaan om voor zich een monopolie als geleerd genootschap in de provincie Holland erkend te krijgen, maar tevergeefs. Bij die pogingen heeft Koning Lodewijk aan-

geknoopt; zijn voornemen tot stichting van een Instituut ging aanvankelijk nog in de richting van een uitbreiding der Haarlemsche Maatschappij.

Het is niet de bedoeling van het bestuur der Akademie om deze herdenking van haar oorsprongen te wijden aan een relaas van haar eigen geschiedenis en voorgeschiedenis. Niemand meent, dat het bestaan en de werkzaamheid van een Akademie van wetenschappen, in welk land dan ook, ooit den groei der wetenschap heeft bepaald. Men kan de rol van zulke lichamen licht overschatten. Zij plegen veel lijvige verhandelingen in het licht te geven. Wanneer de tijden er naar zijn, vieren zij hun eeuwfeesten of andere gedenkdagen met grooten luister, veelal met gedenkboeken die de gansche wetenschappelijke prestatie van het land met rijk geïllustreerd biografisch materiaal ten toon spreiden. Zij zijn in tijd van vrede internationale centra van beteekenis. Het lidmaatschap ervan, uit den aard der zaak nu eenmaal voor weinigen toegankelijk, wordt doorgaans in de kringen der wetenschap zeer begeerd en wel eens benijd. Zij plegen zelfs de schokkendste revoluties te overleven. In tal van staten, ook wel kleinere dan Nederland, zijn de Akademiën rijk gedoteerd, beschikken zij over groote kapitalen. Overal gaan zij bij officieele plechtigheden vóór de Universiteiten, die toch in den regel veel ouder en veel beroemder zijn dan zij. Kortom de Akademiën staan een weinig in den glans van de heerlijkheid dezer aarde, wat zijn gevaren heeft. Afgaande op hun uiterlijke pomp en praal, van weidsche paleizen, met goud of groen gestikte ambtsdracht, soms zelfs van hooge eeretitels aan het lidmaatschap verbonden, zou men, gelijk gezegd, hun essentiele beteekenis licht kunnen overschatten. Gelukkig bestaat daarvoor bij ons te lande weinig gevaar. Onze Akademie bloeit in het verborgen. Al beschikt zij over dit deftige, inwendig ietwat labyrinthisch aandoende patriciërs-huis, ons dierbare Trippen-huis, monument van de groote industrie onzer zeventiende eeuw, al is zij zich haar naam van goeden klank over de geheele wereld bewust, haar glans straalt weinig naar buiten uit, en zelfs het beschaafde Nederland buiten den engen kring der wetenschap kent haar nauwelijks. Dit is niet goed, en onze Akademie was er dan ook, juist eer in September 1939 de oorlog uitbrak, op uit om die al te bescheiden teruggetrokkenheid, waarin zij pleegt haar werk te doen, eenigermate prijs te geven en naar ietwat meer sociale aanraking met de leidende kringen in Nederland te streven.

Toch is het niet om van zich zelf te spreken dat de Akademie nu de gelegenheid van haar 125-jarig bestaan aangrijpt, om die op bijzondere

wijze te vieren. Wat ons voor oogen staat is een getuigenis van één en een kwart eeuw wetenschap in Nederland, onafhankelijk van de vraag, welk aandeel eerst het Instituut en daarna de voortzetting daarvan, de Akademie, in de ontwikkeling van die wetenschap mogen hebben gehad. Wij weten het allen: de wetenschap in Europa is noch het product van Akademiën noch van Universiteiten maar van de levende kracht der volken. Over de geschiedenis der instelling zelve dus nog slechts enkele woorden. Het Instituut had in het tijdperk van Willem I en Willem II naar het algemeene oordeel niet beantwoord aan zijn hoogdravende doelstelling. Tegen het midden der eeuw heerschte er in den lande in vele kringen een stemming van gemelijke onvoldaanheid over onzen onmiskenbaren achterstand op velerlei wetenschappelijk gebied en over de onbevredigende resultaten van ons hooger onderwijs. Te zamen met dringende eischen van bezuiniging en met geprikkeldheid over kleine geschillen leidde dit de Regeering tot een ondoordacht besluit, ondoordacht, al was Thorbecke zelf er de vader van. Bij artikel 1 en 3 van een en hetzelfde Koninklijk Besluit van 26 October 1851 werd het Instituut opgeheven en een Koninklijke Akademie van Wetenschappen opgericht. Het was dus een 'le roi est mort, vive le roi', maar van een triestig soort, want de nieuwe koning was maar een halve. De Koninklijke Akademie van Wetenschappen van 1851 kreeg tot doel enkel „de bevordering der wis- en natuurkunde in haren geheelen omvang”. Bevreemdende misgreep van een zoo groot staatsman! – Vier jaar later werd onder Thorbecke's opvolger de fout hersteld, zij het meer uit opportunistische beweegredenen dan wegens een erkenning ervan. De Akademie werd uitgebreid met een afdeling voor de taal-, letter-, geschiedkundige en wijsgeerige wetenschappen. Het algemeen voorzitterschap zou jaarlijks wisselen tusschen de beide afdelingen. Aangezien reeds in 1851 niet alleen al de bezittingen van het oude Instituut op de Akademie waren overgegaan, maar deze ook de leden van zijn voormalige Eerste Klasse 'en bloc' had opgenomen, kan de Akademie in den vollen zin des woords zich de voortzetting van de stichting van Koning Willem I noemen. Sedert haar uitbreiding in 1855 is zij met eere gebleven wat zij was.

Vijf maal vijf en twintig jaar wetenschap, dat is ten naasten bij vijf generaties van geleerden en onderzoekers of wel vijf en twintig lustra van steeds verbeterde methode en verfijnd inzicht. Het zou, gegeven de staag voortschrijdende ontwikkeling der wetenschap, volstrekt niet

dwaas zijn, zulk een stof bij lustra, die Oud-Romeinsche gewijde perioden, te willen behandelen, zeer zeker niet voor het gebied dat ik hier slechts van terzijde een enkele maal zal aanraken, nl. dat der natuurwetenschappen, dat gij straks uit bevoegder mond zult hooren kenschetsen. Mijn taak betreft behalve de wetenschap zeer in het algemeen bepaaldelijk die reeks vakken van kennis, die wij Nederlanders eigenlijk nog het best kunnen samenvatten onder de letter *a*, aangezien geen der andere gebruikelijke termen ons volkomen kan voldoen: noch geesteswetenschappen (alsof wiskunde en natuurwetenschap niet uit en van den geest waren) noch cultuurwetenschappen (alsof de andere de beschaving niet raakten) noch *humaniora*, dat te uitsluitend aan philologie en historie doet denken en nauwelijks de sociale wetenschappen als rechtsgeleerdheid, economie enz. omvat.

Die letter *a* nu, niet meer dan een willekeurige schoolonderscheiding uit de wet op het voorbereidend hooger onderwijs, brengt ons terstond op een punt, dat voor het goed verstaan van de beteekenis der wetenschap in Nederland van groot gewicht is, namelijk de verhouding van wetenschap en onderwijs. Men ontkomt niet aan den indruk, dat hier te lande de wetenschap als erkende machtige factor der samenleving wel eens wat te zeer schuil is gegaan achter het onderwijs. Het is waar: de wet op het hooger onderwijs stelt in artikel 1 voorop, dat hooger onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen, maar reeds daarmee en in haar naam zelf heeft zij zodoende toch de wetenschap ondergeschikt gemaakt aan het onderwijs. Het wetenschappelijk onderzoek zelf, de bevordering der wetenschap als levensarbeid, zijn nimmer officieel tot iemands taak verklaard, noch van professoren noch van studenten. Zoo is het overigens eigenlijk sinds de Middeleeuwen overal geweest: de universiteiten ontstonden als leerscholen, maar bloeiden op tot kweekplaatsen der wetenschap. De wetenschappen zelf hebben zich in het tijdperk van hare krachtigste opkomst, van de zestiende eeuw af, — die opkomst waarin Nederland waarlijk zijn deel ruimschoots heeft gehad —, volstrekt niet alleen aan de universiteit ontwikkeld. Namen als Stevin, Leeuwenhoek en Swammerdam zijn genoeg om ons er aan te herinneren; nog sterker spreekt wellicht het feit, dat noch Hugo de Groot noch Bynkershoek professor waren. Eerst met het begin der negentiende eeuw is het onderwijs als erkend belang van allen de ontplooiing van de wetenschap somtijds eenigermate gaan drukken. In de dagen van onze oude Republiek was de studie aan de vaderlandsche

hoogescholen buitengewoon vrij en niet al te moeilijk geweest. Men werd zeer jong student, de vooropleiding was ongeregeld en gebrekkig, men liep wat colleges en promoveerde na enkele jaren, niet altijd op eigen werk. De Fransche tijd zou, had hij langer geduurd, daarvoor het keizerlijk systeem van straffe, schoolsche discipline in de plaats hebben gesteld, om daarmee Napoleon's ideaal van africhting der jeugd tot gehoorzamen staatsdienst te verwezenlijken. De praktijk van het stelsel duurde te kort om de resultaten te beoordeelen. „Er heerst hier, – schrijft Lebrun in 1813 aan Fontanes, den directeur der keizerlijke universiteit –, niet die liefde voor onze wetten, die het hart der jeugd moet verwarmen.”

De Commissie, die reeds in Januari 1814 met de reorganisatie van het hooger onderwijs werd belast, stond voor een schoone taak. De kloof die land en volk van het verleden scheidde was breed genoeg om een blinde hervatting van het oude onmogelijk te maken. De Commissie had de uitdrukkelijke instructie om bestendig in het oog te houden „eensdeels wat de geest van den Nederlandschen landaard en deszelfs gehechtheid aan alle oude instellingen vorderen, maar ook ten anderen, welk voordeel in de gedeeltelijke navolging der maatregelen van lateren tijd zoude gelegen zijn”. – De Commissie heeft over het geheel die wijze opdracht naar de inzichten van den tijd met wijs oordeel in praktijk gebracht. Zij schiep in het academisch statuut van 1815, dat tot 1876 wet is gebleven, een welgeordend studieprogramma, dat de overmatige vrijheid van het oude systeem vermeed, zonder in de al te schoolsche tucht van het Fransche te vervallen. Het statuut van 1815 vestigde een ernstige vooropleiding, die met een eenvoudig diploma van de afgelopen school toegang tot de universiteit verleende. Men meende in het schema der hoogeschool alles wat de wetenschap eischte nog in een encyclopaedisch verband te kunnen vatten, onbewust hoezeer de wetenschap aan alle kanten reeds bezig was de grenzen van het oude systeem van studiën te overschrijden. In die regeling van 1815 was één beslissing onloochenbaar een kapitale fout, nl. de handhaving van het Latijn als voertaal van het academisch onderwijs, en dit terwijl het in die functie overal in de omringende landen reeds in onbruik was geraakt. Men begrijpt thans nauwelijks meer, dat iemand als Kemper zich dit behoud van het Latijn als onderwijstaal tot een bijzondere verdienste heeft aangerekend en dat later Jacob Geel en Van Heusde het nog als een zegen voor de ware wetenschap hebben geprezen. Inmiddels was ondanks de wettelijke verplichting tot college



geven in het Latijn dit gebruik, waarop reeds in de achttiende eeuw tal van uitzonderingen waren toegelaten, gaandeweg afgebrokkeld, zonder ook maar in het minst te hebben bijgedragen tot een nieuwen toevloed van buitenlandsche studenten zooals weleer. Het in het Latijn gegeven college heeft ongetwijfeld zijn remmenden invloed verder uitgestrekt dan alleen op het onderwijs als zoodanig, waarvan het het gehalte heeft geschaad. Het heeft de lenigheid die de Nederlandsche geest noodig had om zich de nieuwere wetenschap eigen te maken een tijdlang ten zeerste belemmerd en op ons hoogeschoolwezen na 1815 een nog ouderwetscher stempel gedrukt dan toch al in menig opzicht onze nationale beschaving van dien tijd kenmerkte.

Het ontbrak anders in het tijdperk van Willem I op het gebied van hoogeschool en wetenschap volstrekt niet aan vooruitstrevenden zin. Alleen het was die zucht naar vooruitgang, zooals zij den eersten Koning zelf bezielde, bijna uitsluitend gericht op nuttigheid en welvaart en doordrongen van een oprecht en levendig paedagogisch ideaal. Wat men van het hooger onderwijs in de eerste plaats verlangde was vorming, opleiding 'tot een geleerden stand in de maatschappij'. Wat men in de wetenschap zocht was dikwijls maar al te uitdrukkelijk en uitsluitend haar nut voor de maatschappij. Het zou dan ook geheel onjuist zijn, aan die periode van 1815 tot 1840 te verwijten, dat zij geen open oog zou hebben gehad voor het vraagstuk der verhouding tusschen hoogeschool en maatschappij. Integendeel, zij heeft met grooten ijver getracht, de maatschappij daarmee te dienen, al was het niet altijd met veel inzicht of zeer doeltreffende middelen. Men leefde veelal nog in een al te naïef en goedkoop optimisme. Op het oog schijnen sommige maatregelen uit dien tijd ons uiterst modern. Een Koninklijk Besluit van 1827 schreef aan alle hoogescholen het onderwijs in de paedagogiek en didactiek voor ten behoeve van de aanstaande leeraren aan de gymnasiën. Er kwam wel niet veel van terecht, maar de bedoeling was te prijzen. Het statuut van 1815 verplichtte de theologanten tot colleges in de landhuishoudkunde. De mathematicus uit die dagen oreert gaarne over het nut der wiskunde voor het vaderland, en spreekt van dijkwezen, zeevaart, krijgskunst en industrie. De fabrieksnijverheid, die in zoo hooge mate de belangstelling des Konings genoot, zou krachtens een K.B. van 1825 ook door technisch onderwijs aan de hoogescholen bevorderd worden. Op dit punt had men de meest primitieve voorstellingen van hetgeen daartoe noodig was, niettemin heeft de toeleg middellijk geleid tot de oprichting der academie van ingenieurs in 1843.

Er is wat de wetenschap in het algemeen betreft in het Nederland van die periode ongetwijfeld een zeker gemis aan élan geweest om met den snellen vooruitgang der wetenschap rondom ons gelijken tred te houden. Men leefde nog te veel in de gedachtensfeer van het natuurkundig kabinet en te weinig in die van het laboratorium. Niet dat men van hetgeen buitenslands gedacht en geschreven werd geen kennis nam. Grimm en Von Savigny bij voorbeeld hebben hier vroegtijdig hun werking uitgeoefend, zij het ook wat den eerstgenoemde aangaat aanvankelijk in een ietwat dilettantischen trant. De klassieke philologie, de Oostersche studiën en de rechts- en staatswetenschap hadden hier wortels genoeg in het vaderlandsch verleden om ook op eigen krachten zich verder te ontplooien. Waar het echter Nederland's geest meer en meer aan ging ontbreken dat was, ten spijt van Kant's vroegtijdigen en niet onbelangrijken opgang hier te lande, de wijsgeerige inslag. Tot lang na 1830 bleef het de zoete Van Heusde, volgeling van Frans Hemsterhuis, die als de meester der wijsheid gold.

De stand der wetenschap in een land of in een tijd wordt niet uitsluitend uitgedrukt door het aantal waarlijk groote figuren dat zij daarin heeft opgeleverd. Toch blijven deze de bruikbaarste maatstaf om de waarde van een wetenschapstijdperk te beoordeelen. Legt men de wetenschap in Nederland van omstreeks 1815 tot 1850 dien maatstaf aan, dan kan het oordeel niet al te jubelend klinken. „Er is veel eigenliefde toe noodig, — zegt een ongenoemde boekbeoordeelaar in *De Gids* van 1842 —, om met onze universiteiten ingenomen te blijven. En wat men zeggen moge: wij zijn niet au niveau van andere natiën.” Wat wij dan eigenlijk misten om bij te blijven of in te halen is niet in één woord uit te drukken. Het ontbrak ons, zou men geneigd zijn te zeggen, aan het beste deel van den geest der Romantiek, aan de echte gloeiende geestdrift, aan de vurigheid van aspiratie, aan de toemeloove begeerte naar het diepe en het nieuwe, die elders de wetenschap groot maakten. Wij waren te lang en te gemakkelijk tevreden geweest met het kalm aan voortbouwen op de soliede grondslagen van vroegere grootheid en bloei. Bij zulke fundamenteele oorzaken van ons achterblijven kwamen ook incidenteele. Een ervan is deze. Er heeft zich bij ons te lande nooit een geregelde academische loopbaan gevestigd. De hoogeschoolen waren te nauw verbonden aan de destijds uiterst karige Regeering, dan dat zij plaats konden bieden aan een krans van aankomende wetenschappelijke werkers, uit wier midden straks weer de leerstoelen konden worden bezet. De wetenschap was hier zoodoende

nooit een beroep geworden dat men kiezen kon om er zijn bestaan in te vinden, en dit heeft, al had het ook zijn goede zijden, toch ongetwijfeld de ontwikkeling der wetenschap wel eens geschaad.

De tweede helft der negentiende eeuw heeft op bijna alle gebieden ruimschoots ingehaald wat er te voren aan achterstand mag zijn geweest. Wij vervallen niet in nationale zelfoverschatting, wanneer wij getuigen, dat Nederland in de wetenschappelijke wereld een plaats is gaan bekleeden en voortgaat te bekleeden, die waardig is aan de belangrijkheid van ons Koninkrijk hier en over zee, met zijn totale uitgestrektheid van meer dan twee millioen km<sup>2</sup> en zijn totale bevolking van bijna 70 millioenen. De wetenschappelijke ontwikkeling van ons land en van ons volk is van omstreeks 1850 af een onafgebroken proces in stijgende lijn geweest. Hier zou, het spreekt van zelf, in de eerste en voorname plaats gesproken moeten worden van het terrein dat ik hier moet laten rusten, dat der natuurwetenschap. De moderne Westersche wetenschap is nu eenmaal sedert vier eeuwen bovenal opgegroeid als exacte wetenschap, d.w.z. natuurwetenschap inclusief de wiskunde. In het bestel der huidige samenleving neemt de natuurwetenschap met haar aanleve de techniek op allerlei wijzen en om tal van redenen de eerste plaats in, en moet dat ook doen. Des te gelukkiger treft het, dat ditmaal de vertegenwoordiger van de andere helft van het weten hier het eerst aan het woord komt; zijn deel zou anders te licht in de schaduw blijven. Het uiterst kort bestek dat ons gegund is, noodzaakt tot beperking tot enkele hoofdzaken, en voorkomt van zelve het opsommen van vele namen.

Het algemeene verschijnsel, dat den geest van onderzoek sedert 1800 zoo sterk typeert, nl. het historisch gerichte denken, heeft zich in Nederland niet het eerst of het sterkst doen gelden in de studie der geschiedenis zelf noch ook in die der philologie en oudheidkunde. De juristen zijn hier te lande eerder de dragers van de historische gedachte geweest dan de philologen. Vergis ik mij, wanneer ik Cobet een slechts weinig historisch gericht geest noem? Wat de geschiedeniswetenschap zelf betreft, deze is gedurende de gansche negentiende eeuw bedenkelijk te kort gekomen, doordat er noch in het statuut van 1815 noch in de wet van 1876 aan haar de plaats was ingeruimd, die haar in de academische studiën toekwam. Het feit, dat Fruin zoo onbetwist de meester is gebleven, heeft wellicht voor een klein deel ook hierin zijn grond, dat er hier niet genoeg plaats en gelegenheid was voor geschied-

vorsching. Het blijft Blok's verdienste, voor de verruiming daarvan zoo ijverig te hebben gewerkt. Fruin overigens is bij uitstek geschikt om ons specifiek Nederlandsche trekken in onze wetenschap voor oogen te brengen. Hij heeft tal van de beste eigenschappen van den geest van zijn tijd en van zijn volk: een zekere wijze gematigdheid, een groote mate van verdraagzaamheid, een sterk en eenvoudig rechtsgevoel, dat niet naar veel wijsgeerigen grondslag vroeg, maar in de menscheit zelf reden genoeg vond, een voorname koelheid van oordeel, die toch geen warmte van gemoed uitsloot. Naast de in enkele lijnen omsloten figuur van Fruin staat die van zijn iets jongeren tijd- en ambtgenoot Kern als een beeld uit het Hindoesche pantheon, exuberant in zijn ongeloofelijk veelzijdige kennis, al vroeg bij zijn leven veel meer internationaal vermaard dan Fruin ooit worden kon, ontdekker en ontginner van geheel nieuwe domeinen van wetenschap. Niettemin is Kern in meer dan één opzicht aan Fruin verwant: hij is even weinig wijsgeerig geneigd, een even eenvoudig goed Nederlander, daarbij van een bijna kinderlijk optimisme. De meeste van onze groote figuren uit dien tijd hebben een weinig bewegelijk leven geleid. Kern is na zijn Voor-Indische jaren 1860-1863 niet weer in het Oosten terug geweest

Het zou onbillijk zijn, mannen van wetenschap kamergeleerden te noemen omdat zij nooit op groote exploraties zijn uitgegaan. Het waren veelal de gelegenheden en omstandigheden, die hen meer dan heden aan het engere terrein van hun wetenschap bonden, en hen dwongen uit hun geest en uit hun boeken nieuwe kennis te scheppen. Nederland is in dat opzicht altijd te weinig toegerust gebleven met groote fondsen voor wetenschappelijk onderzoek. Daartegenover staat gelukkig, dat wij ons aangewezen exploratiegebied bezaten in onze tropische gewesten. Een groot deel van Nederland's wetenschappelijke arbeid is in de tropen verricht. Voor sommige vakken is de ontplooiing later gekomen dan wenschelijk was, doordat ons ietwat stijve hoogeronderwijssysteem van 1876 er nog geen oog voor en ook geen geld voor over had gehad. Aan ons hecht verband met Nederlandsch Indië danken wij het voor een niet gering deel, dat bij ons de ethnologie, de oudheidkunde, de aardrijkskunde, de beschrijvende rechtswetenschap, de taalwetenschap tot vollen wasdom zijn gekomen. Evenwel meer dan op omstandigheden of geografische verhoudingen komt het op de menschen aan. Een enkel woord moge hier gewijd zijn aan den man, dien wij als een der grootsten van onze wetenschap gedenken, aan Snouck Hurgronje. Wat zijn onvergetelijke figuur zoo imposant

maakt, is die verbinding van al de eigenschappen, die een mensch tot een waren heerscher over den geest maken. Met de heroïsche energie die hem in zijn jonge jaren naar Mekka voerde ging gepaard zijn onvergelijkelijke kennis van alles wat den Islam en het Arabisch betreft en daarmee weer de volmaakte hoogheid van zijn karakter. Een rustig afwegend, koel en zakelijk oordeelend, scherp vernuft, een onovertroffen meesterschap over den bondigen vorm van uitdrukking, het diep menschelijk rechtsgevoel, dat hem zoo sterk verbond aan zijn veel jongeren vriend en medewerker Van Vollenhoven, en bij dat alles nog de doortastendheid en de praktische zin van den staatsman, die in dienst van zijn land eerst den lastigen ouden vijand in Atjeh wetenschappelijk beschreef, en daarna de Regeering den weg wees om hem te bevredigen.

Ook in Snouck Hurgronje eeren wij een zuiver Nederlandsch type van het hoogste gehalte. Dit is en blijft een der kostbaarste eigenschappen van den Nederlandschen geest, dat hij in staat is velerlei vreemde invloeden te ondergaan en denkbeelden van andere volken op te nemen, zonder de pit van de eigen nationaliteit ook maar eenigszins te verliezen. Wij hebben altijd met vreemden moeten omgaan, wij hebben ervaring op dat gebied. Laat ons dus tot slot nog twee vragen stellen. De eene is deze. Wat heeft het contact met en de inwerking van buitenlandschen geest op de wetenschap in Nederland gedurende de 125 jaar die wij hier in het oog vatten beteekend? Ik bepaal mij weer in hoofdzaak tot den historisch-letterkundigen kant, en reduceer korthedshalve de vraag tot dezen vorm: welke vreemde invloed is in dien tijd het sterkst geweest? Het antwoord is eenvoudig en gemakkelijk te geven. Na de langdurige preponderantie van Franschen invloed is gedurende de heele negentiende eeuw na omstreeks 1820, en ook in het reeds verlopen deel van de twintigste, de aanraking het sterkst geweest met de Duitsche wetenschap. Dat kon ook moeilijk anders zijn. Het blijft immers de glorie van den Duitschen geest, dat hij in de achttiende eeuw in gansch Europa de wijsbegeerte, de wetenschap, de letterkunde en de muziek heeft bevrucht en verrijkt, en tot nu toe is voortgegaan, op bijna al deze gebieden een somtijds overwegenden, steeds hoogst belangrijken invloed uit te oefenen. Nu had hier te lande Fransche beschaving zoo lang en zoo sterk de geesten zoo niet beheerscht dan toch helpen vormen, dat de nieuwere Duitsche wetenschap eerst als het ware dien Franschen invloed nog terug moest dringen. Nog in 1837 verklaart Thorbecke: „Wij zijn met den

nieuwen levensomloop van Duitschland nog slechts in gedeeltelijke gemeenschap. Wij moeten streven Duitschland nader op zijde te komen. Maar ondanks alle verwantschap, waar wij roem op dragen, is onze baan niet die van Duitschland. Wij zijn een lid van Germaansch Europa, maar met vrijheid... een orgaan, waarop vele vreemde elementen anders dan op Duitschland werken. Wij hebben onzen stand tusschen Duitschland en Engeland in 't midden''<sup>1</sup>. Dit zijn woorden uit 1837, van den grooten staatsman, die, zelf na zijn studiejaren als denker in Duitschland geschoold, en kort te voren getrouwd met een Duitsche, in dezen wel een bijzonder zuiver beoordeelaar mag heeten.

Sedert dien tijd is de invloed der Duitsche wetenschap op die van Nederland gedurende vele tientallen van jaren voortdurend toegenomen, een tijdlang zelfs tot schadelijke eenzijdigheid toe. De medische wetenschap heeft zich sedert 1840 naar Duitsch model en veelal ook met hulp van Duitsche krachten op peil gebracht. Het eeuwenoude contact met den Franschen geest geraakte op den achtergrond. Er kwam een tijd (ik denk aan de jaren van mijn eigen jeugd), waarin de handboeken, de hulpmiddelen, de methoden en dikwijls ook de zienswijzen in wetenschap en hooger onderwijs voor het overgrote deel Duitsch waren of een Duitschen stempel droegen. Zeker, Duitschland bracht de voortreffelijkste middelen van studie voort, en stond op tal van gebieden onbetwist voorraan, maar er dreigde toch wel eens iets te loor te gaan van den internationalen horizon, die voor ons volk levensvoorwaarde is.

De aanraking met en de invloed van de Duitsche wetenschap heeft altijd geheel buiten alle politiek gestaan, en duurt tot op heden onverbroken voort. Het is voor iederen denkenden Nederlander volstrekt onbegrijpelijk, hoe niet lang geleden een Nederlandsch man van studie voor een talrijk en aanzienlijk gehoor heeft kunnen beweren, niet alleen dat hier in de wetenschap veelal front werd gemaakt tegen Duitschland, maar, nog sterker, dat de Nederlander blijk placht te geven „van een verbluffende *Weltfremdheit*”, – welke men – aldus de spreker –, „zou kunnen verontschuldigen, omdat het Nederlandsche volk bijna een eeuw lang geestelijk als op een eiland leefde, dat slechts uitzicht bood naar het Westen”<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Thorbecke, *Onze betrekking tot Duitschland, Historische Schetsen*, den Haag, 1872, p. 19—23. <sup>2</sup> Redevoering van den voorzitter van den Nederlandsche Kultuur Kring Prof. Dr G. A. S. Snijder, uitgesproken op Zaterdag 28 September 1940 te 'sGravenhage (uitgave van den Nederlandschen Kultuur Kring, p. 13 en p. 8).

Op een eiland leven wij allen, maar dat eiland is thans de aarde zelf, zooals zij met haar vijf werelddeelen rust in de wereldzee.

De laatste vraag, die ik terloops al even aanroerde, is deze. Kunnen wij in die vijf maal vijf en twintig jaar, die wij hier heden overzien, bepaalde trekken aanwijzen, die ons in den volksaard zelf geworteld schijnen, en die aan de wetenschap in Nederland een eigen stempel verleen? Men moet hier zeer voorzichtig zijn, want het blijven op zijn best subjectieve oordeelvellingen en uit den aard der zaak generaliseeringen. Het is beter, er in te zwakke dan in te luide tonen van te spreken, uit vrees van in nationale zelfverheffing te vervallen. Persoonlijk zou ik geneigd zijn, mij als steeds beperkende tot het terrein der Afdeeling Letterkunde, op de volgende punten de aandacht te vestigen. De Nederlandsche man van wetenschap is, schijnt het mij, in den regel geen systeembouwer. Hij verliest zich ongaarne in de tot het uiterste doorgevoerde analyse. Hij laat nog wat te denken aan den ander over, en schuwt hyperkritiek. Evenmin als een systeembouwer is hij in den regel, soms al te weinig, een schoolstichter. Het woord school in de beteekenis van een aanhang van leerlingen en adepten, die getrouw en overtuigd het woord des meesters verder dragen, is in onze wetenschapsgeschiedenis betrekkelijk zelden van toepassing. Wil men ook spreken van een eigenaardig gebrek, dan zou het kunnen zijn onze geringe begaafdheid voor de biografie. Het ontbreekt ons aan de ge-regelde productie van goede levensbeschrijvingen onzer landgenooten, zooals die vooral in de Engelsch-Amerikaansche wereld zulk een kostelijke brug vormt tusschen geleerden arbeid en letterkunde. Dit klein getal echt Nederlandsche trekken, dat ik hier aarzelend opwierp, te vermeerderen en het betoog ervan met bewijs te staven zou een werk zijn, dat ons ver buiten de grenzen bracht van het onderwerp, dat hier aan de orde is.

Onze Nederlandsche beschaving is betrekkelijk eenvoudig van bouw, toch zijn wij voor vreemden niet gemakkelijk te begrijpen. Het beste in het wezen van ons volk ligt naar binnen gekeerd.

Ik heb getracht, in enkele lijnen een schets te geven van de 125 jaar wetenschap, die de aanleiding vormen van deze herdenking. Gij zult mij toegeven, dat ik den toon van de lofrede vermeden heb. Door mij zooveel mogelijk te bepalen tot die helft der wetenschap, die het veld is van de Afdeeling Letterkunde onzer Akademie, heb ik wellicht nog meer dan de helft van het werk van heden ongedaan gelaten. Ik ver-

zoek thans den voorzitter der Afdeeling Natuurkunde, die straks weer het algemeen praesidium der Akademie van mij zal overnemen, het woord te willen nemen, ten einde de taak, die slechts voor een deel op mij rustte, te volvoeren.



## DE UNIVERSITEIT VAN NEDERLANDSCH INDIË

Een Universiteit voor Nederlandsch Indië! De tijden zijn rijp en de roep is luide geworden. Wie aan het denkbeeld vorm en leven zullen hebben te schenken, staan voor een cultuurtaak in den hoogsten zin des woords. Zullen zij ervoor berekend blijken? Het gevaar schuilt in zeker gebrek aan voorstellingsvermogen, dat bij het scheppen van nieuwe organismen dikwijls te angstvallig de toevlucht doet nemen tot het navolgen van bekende voorbeelden. Wie de positieve mogelijkheden niet voor zich ziet, vreest onbekende gevaren, en noemt die vrees behoedzaamheid. Maar de voorzichtigheid van heden is wel eens de wijsheid van gisteren, en de ware en heilzame behoudendheid vraagt, wat behouden zal kunnen blijven in de toekomst.

Wat thans te duchten staat is, dat men zich bij het inrichten van het hooger onderwijs in Indië niet zal kunnen losmaken van de bestaande modellen en de Nederlandsche instellingen eenvoudig zal copieeren. In die fout verviel de Nederlandsche regeering, toen zij in 1905 en 1918 de hoogeschole hier te lande schoeide op de leest der universiteiten, zich nauwelijks afvragende, noch of het model in zich zelf deugde, noch of het bruikbaar was voor afwijkende behoeften. In die richting werd ook in Indië de eerste stap reeds gedaan door de oprichting van de Technische hoogeschool te Bandoeng, en tot den volgenden stap is het been reeds opgeheven: er is een juristschool in de maak, welke een copie zal geven van de opleiding der voor Indië bestemde juristen te Leiden. Zal de derde stap zijn, dat men de Nederlandsche rijksuniversiteit als confectiegoed in Indië importeert?

Ieder die zich zoo iets eenigermate kan voorstellen begrijpt terstond, dat Indië de Nederlandsche universiteit, zelfs gewijzigd, niet gebruiken kan, er veel te veel aan zou hebben en lang niet genoeg. Wat Indië noodig heeft is een lichaam geschikt om centraal orgaan te zijn voor het geheele hoogerwetenschappelijke leven, in staat om alle aspiraties van cultuurbevordering door wetenschap in zich op te nemen en te behartigen.

Hoe zou zulk een lichaam er uit kunnen zien? Ik geloof, dat het niet zoo heel moeilijk is, het beeld te ontwerpen van een inrichting, die eenerzijds rekening zou houden met het reeds bestaande en voldoen zou aan de onmiddellijke vereischten van nu, anderzijds ruimte zou

\* De Gids, 87e Jrg. no. 10, October 1923, p. 143—150. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

bieden voor ontwikkeling en groei. Zij zoude eenigermate het karakter moeten dragen van een goedberaamd plan van stadsuitbreiding, uit te voeren al naar behoefte en middelen zullen meebrengen.

Denk U eerst even de ontwikkeling, die bij een ondoordachte nabootsing der Nederlandsche modellen in het verschiet zou komen te liggen. Een Universiteit, laat ons zeggen te Batavia. Straks als Indië zal zijn voortgeschreden in bloei en beschaving (wie daarop niet zijn plan baseert kan het net zoo goed laten) een tweede te Menado. En vervolgens... enfin, het is nog tijd genoeg om te overwegen, of de Keieilanden er ook een moeten hebben. Naast de universiteiten een aantal hoogeschoolen, alles zonder eenig onderling verband, concurrerend, 'overlapping', kostbaar en onelastisch. Is het een aantrekkelijk beeld?

De gevolgtrekking ligt voor de hand: de Universiteit van Nederlandsch Indië moet een eenheid zijn, die het geheele eilandrijk omvat en niet voor al haar functies en organen aan één plaats gebonden is. Voorloopig dus een ideëele eenheid. Maar die terstond met realiteit te vullen is. De onmiddellijke behoefte is natuurlijk die aan instellingen voor hoogere en wetenschappelijke vakopleiding: hoogeschoolen dus naar ons spraakgebruik. De Technische is er al, de medische bijna en een juridische is in de maak. Goed, men bouwe de Universiteit op uit deze hoogeschoolen: de Universiteit zij het ideëel verband, de hoogeschoolen zijn haar wezenlijke deelen. Een universiteit gevormd door verschillende hoogeschoolen, het klinkt ons misschien vreemd. Toch niet zoo vreemd voor wie denkt aan het Engelsch-Amerikaansche college-systeem of aan de Napoleontische 'Université'. De hoogeschoolen zouden uit de verte te vergelijken zijn met de 'colleges' van een Engelsche universiteit, zeer uit de verte en niet in alle opzichten. Zij zouden de vakschoolen zijn van die faculteiten welke een direct maatschappelijk-praktische beteekenis hebben, zij zouden wetenschappelijk vormen tot den hoogereren staats- en gemeenschapsdienst. Hun getal zou vatbaar zijn voor uitbreiding, naarmate nieuwe behoeften zich voordeden.

Een combinatie van vakschoolen evenwel, hoe wetenschappelijk de opleiding er ook zijn moge, kan op zich zelf nog niet een universiteit vormen. Om dien naam te dragen, heeft zij nog iets meer noodig, volstrekt niet alleen uit een wetenschappelijk-ideëel oogpunt, maar evenzeer uit dat van praktisch nut.

Voor elk der hoogere vakopleidingen: technisch, medisch en juridisch, is voorstudie noodig van zuiver wetenschappelijken aard. De ingenieur en de medicus kunnen niet zonder de natuurwetenschappen,

de rechterlijke en civiele ambtenaren hebben taalkundige, historische en economische kennis noodig. Nu kan men natuurlijk al deze vakken desnoods onderbrengen bij elk der hoogeschoolen in het bijzonder: vele schrale plantjes van cultuur- en natuurwetenschap, kwijnend onder de schaduw der toegepaste vakstudie. Veel economischer en tevens veel vruchtbaarder zal het zijn, den geheelen onmisbaren onderbouw te grondvesten in den vorm van een litterarisch-natuurphilosophische hoogeschool, die zodoende de breede basis zou opleveren van de geheele universiteit. Men zou daarmee iets krijgen wat merkwaardig veel geleek op de oude faculteit der 'artes', beginperk en onderbouw der oude Europeesche universiteiten, gelijk die voortleeft in de ongescheiden filosofische faculteit der Duitsche landen. Doch waartoe, zal iemand vragen, die oude vereeniging van humaniora en natuurwetenschap hier te handhaven, terwijl toch niemand berouwt, dat Nederland in 1815 de Fransche scheiding in twee faculteiten: letteren en wis- en natuurkunde heeft gevolgd? – Om praktische redenen. Voor de hogere vakopleiding van iedere soort: technisch, medisch en bestuurlijk, zal in Indië een groote beteekenis gelegen zijn in voorstudie op het gebied van een groep van wetenschappen, die behooren deels tot het gebied der natuur-, deels tot dat der cultuurwetenschap: te weten de aardrijks- en volkenkunde in den ruimsten zin des woords. Verdeelt men ze over verschillende instellingen, dan bemoeilijkt men een grondige en veelzijdige voorstudie. Het groote belang van deze groep van wetenschappen versterkt bovendien het zoo even reeds opgeworpen argument, om ze niet bij elk der vak-hoogeschoolen in het bijzonder te vestigen. Een behoorlijke hoogeschool voor rechterlijke en bestuursopleiding dient eenigermate geoutilleerd te zijn op het gebied van aardrijkskunde, volkenkunde, taalkunde, geschiedenis van den archipel, Islamwetenschap, Hindoesche oudheidkunde. Sommige van die studiën kunnen evenmin straffeloos gemist worden aan de technische of de medische hoogeschool. Wat is dan natuurlijker dan ze alle te concentreeren in een eigen milieu, waar ze behoorlijk kunnen gedijen, waar de vruchtbare aanraking wordt teweeggebracht tusschen studenten van verschillende richting, die straks uiteen zullen gaan, en waar elk der vak-hoogeschoolen er zooveel van kan profiteeren als zij noodig heeft?

¶ Tot zoover sprak ik enkel van het praktisch belang eener litterarisch-natuurwetenschappelijke hoogeschool, en noemde daarbij nog niet eens haar taak om leeraren, oudheidkundige en taalkundige ambtenaren

op te leiden. Er is evenwel nog een ander belang in gelegen. Zulk een hoogeschool kan groeien tot de centrale instelling voor wetenschappelijk onderzoek in den ruimsten zin. Vanzelve kom ik hier van den algemeenen bouw der Universiteit van Nederlandsch Indië op enkele bijzondere trekken.

Vooreerst een punt, dat nog den vorm betreft. Wanneer de Universiteit in Indië zich enkel beperkt tot de functies van een doceerend en examineerend lichaam, dan mist zij een belangrijk deel van haar roeping. Zij moet tevens het centraal orgaan zijn, dat de beoefening der wetenschap over geheel Indonesië bijeenhoudt en bevordert. Zij moet met andere woorden tegelijk de rol vervullen van een Akademie van wetenschappen. Een rechter in het binnenland, een medicus, een taalkundig ambtenaar in de buitengewesten, een zendeling, die zich tot wetenschappelijke studie aangetrokken voelen, moeten in eenig verband kunnen staan tot de Universiteit, zoo dat zij haar steun genieten bij hun werk, en, op de plaats van een harer scholen vertoevend, daar gelegenheid vinden, iets van hun studiën bekend te maken. Men kan zulk een contact op een afstand zonder bezwaar een lidmaatschap der Universiteit noemen; wij hebben dien term vroeger hier te lande ook gekend. Zoodoende wordt het mogelijk, het geheele wetenschappelijk leven in Indië te oriënteren op de Universiteit, en doordat deze, hetzij in haar centrum, hetzij in haar hoogeschoolen, beschikt over laboratoria, bibliotheken, tijdschriften en auditoria kan men het gevaar van zekere steriliteit, dat wel eens den Akademiën van wetenschappen aankleeft, ontgaan.

Het thans volgende punt betreft niet meer den vorm maar den inhoud. Op het gebied der litterarische studiën valt in Indië iets te scheppen, wat geheel nieuw zal zijn, namelijk een studie van humaniora gebaseerd niet op de kennis der Grieksche en Romeinsche, maar op die der Hindoesche en Moslimsche cultuur. Het spreekt van zelf, dat aan de Universiteit van Nederlandsch Indië, is zij eenmaal volledig uitgerust, ook de mogelijkheid moet bestaan, het Grieksch en het Latijn te beoefenen. Maar zal zij beantwoorden aan haar roeping van de plaats te zijn, waar de volken van Indië zelf zich waarlijk kunnen ontwikkelen in de lijn van hun eigen beschaving, dan moet men aanvaarden, dat hun geestelijk verleden niet Hellas en Rome heet. Twee andere hoge culturen hebben den bodem bevrucht, waarop hun geestesleven is gegroeid: die van den Islam en het Hindoeïsme. Nergens elders vindt het dualisme Griekenland en Rome zoozeer zijn parallel

als in ons Indië. Want in Voor-Indië staan Moslimsche en Hindoesche cultuur vijandig naast elkander; in Indonesië alleen is een beschaving uit beiden samen opgegroeid. De taak der oriëntalisten aan de Indische universiteit zal in de eerste plaats moeten zijn, den Indonesiërs te leeren, hoeveel rijker nog dan zij wisten die beide groote beschavingen zijn geweest, waarop de hunne is gebouwd.

Het behoeft nauwelijks te worden gezegd, dat de Nederlander zich ten aanzien van alles wat den Islam als godsdienst betreft, met de uiterste kieschheid zal hebben te gedragen. Van Moslimsche theologie zal natuurlijk aan de universiteit evenmin sprake kunnen zijn als van Christelijke. Ook bij de historisch-philologische behandeling der Arabische humaniora zal op den voorgrond moeten staan een geest van piëteit jegens het geloof van de overgroote meerderheid der Indische bevolking. Die schroom mag aan den anderen kant het wetenschappelijk karakter van dit deel van het onderwijs niet schaden, zelfs al zal dit niet geheel te berekenen invloed hebben op de geloofsvoorstellingen. Wie Indië rijp acht voor een universiteit moet ook de consequenties aandurven.

De tot zoover geschetste denkbeelden zouden terecht luchtkasteelen kunnen worden gescholden (zij zullen dit toch wel niet ontgaan), wanneer niet althans een poging werd gedaan, de lijnen van een denkbare uitvoering tevens aan te geven. Het leidend beginsel bij zulk een uitvoering zou moeten zijn: niet afbreken wat reeds tot stand kwam, en niet alles ineens willen doen. Men ga eenvoudig voort, allereerst de vakhoogescholen, waaraan behoefte bestaat, in te richten, doch onder het gezichtspunt, *dat zij deelen zijn van de Universiteit van Nederlandsch Indië*. Men kome, nu het nog tijd is, wat de Technische hoogeschool te Bandoeng betreft, terug op de te slaafsche nabootsing van het Nederlandsche model. Elk der hoogescholen dient zoo zelfstandig mogelijk te zijn, en zoo eenvoudig mogelijk van bestuursvorm. Een eenvoudige bestuursvorm is uitvoerbaar, omdat het oppertoezicht, berustend in de Universiteit als algemeen lichaam boven de hoogescholen, centraal georganiseerd zal kunnen zijn. De hoogeschool voor zich, heeft slechts een dagelijksch bestuur met wijdstreckende bevoegdheid noodig. Een hoogleeraar-directeur, voor een reeks van jaren benoemd, met een college uit twee docenten en twee niet-docenten bestaande, en met een vasten secretaris, schijnt volkomen genoeg. Den titel rector magnificus beware men om er de eenheid der Universiteit mee uit te druk-

ken. Dit hevig ouderwetsch en klassiek ornament staat reeds onzen Nederlandschen hoogeschoolen even gek als de plooi kraag van Oldenbarnevelt het een Minister van landbouw, nijverheid en handel zou doen. De rector van Bandoeng zal zich thans nog deze *deminutio capitis* misschien laten welgevallen. Rector magnificus zou dus moeten worden een waardigheid van tijdelijk hoofd der geheele universiteit, bij tourbeurt bekleed door de hoogleeraren-directeuren der verschillende hoogeschoolen, en overgedragen met een algemeene jaarlijksche solemniteit.

Waarin zou zich behalve in deze plechtigheid de eenheid der Universiteit verder manifesteren? In een welingericht centraal bureau, in een goed en praktisch functioneerend curatorium. En verder in een centrale bibliotheek en andere verzamelingen op oudheidkundig, ethnografisch, aardrijkskundig en biologisch gebied. De plaats waar deze gevestigd worden, zou ook de aangewezen plaats zijn voor de litterarisch-natuurphilosophische hoogeschool.

Twee vragen knooien zich aan het bovenstaande vast. Zou men de indeeling in faculteiten moeten behouden? Feitelijk zou de indeeling in hoogeschoolen haar doorkruisen en onbeteekenend maken; aan den anderen kant zou een aanhouden van de oude traditie in dit opzicht weinig schaden en wellicht soms nut afwerpen. Van overwegend belang is deze theoretische vraag niet.

Geheel praktisch is de andere vraag: zou het noodig zijn, de litterarisch-philosophische hoogeschool terstond volledig te equiperen? Het antwoord kan luiden: neen. Mits men een ruim en rekbaar kader scheppen, waarbinnen deze belangrijke afdeeling der universiteit groeien kan, zou men voorloopig kunnen volstaan met het bezetten van die leerstoelen, die tot de vooropleiding voor de technische, juridische en medische studiën geen oogenblik kunnen worden gemist. Maar de opzet van het geheel dient te blijven, dat op den duur een bloeiende litterarisch-natuurphilosophische school, eensdeels als onderbouw voor de vakstudiën, anderdeels als instelling voor wetenschappelijk onderzoek haar eigen bestaan leide.

Tal van belangrijke vragen blijven nog over. Hoe zullen de studiën zijn ingericht en welke bevoegdheid zal er aan de graden verbonden zijn? Welke zal de verhouding zijn tot de Nederlandsche universiteiten en hoogeschoolen? – Wanneer men in het algemeen uitgaat van den eisch, dat voor onderlinge gelijkstelling van Indische en Nederlandsche graden een werkelijke gelijkwaardigheid, niet gelijk- en gelijkvormig-

heid, der bestudeerde vakken aanwezig moet zijn, zal de regeling der studieprogramma's en examens met de daaruit voortvloeiende bevoegdheden geen bijzondere moeilijkheid opleveren en zich bij de behoeften der praktijk kunnen aansluiten.

Van veel gewicht is de wijze, waarop men studeert aan een universiteit, en bij het inrichten van hooger onderwijs voor een bevolking, die nog niet door oude traditie zekere vertrouwdheid met academische studie verworven heeft, klemt de eisch dubbel, dat men zich deugdelijk rekenschap geve van de te verwachten psychologische verhouding tusschen docenten en studenten. Aan de Nederlandsche universiteiten zelf laat juist deze kant veel te wenschen over. Zonder meer de Nederlandsche vormen en gewoonten te verplanten zou het hooger onderwijs in Indië met volkomen onvruchtbaarheid bedreigen. Wat noodig is, is een intermediair orgaan tusschen professoren en studenten. Noem het assistenten-studieleiders en laat het zijn veredelde en erkende repetitoren, ontdaan van het vernederend karakter van africhters, samenwerkend met de hoogleeraren zelf. Zij zullen trekken gemeen hebben met den Engelschen tutor. Hier ligt meteen de mogelijkheid, om een gezonde aansluiting te vinden tusschen het Europeesche en het Indonesische element in het hooger onderwijs. Want deze assistenten-studieleiders zullen spoedig in vele gevallen Indonesiërs kunnen zijn, van wie er allicht weldra meer dan een zich een professoraat waardig zou maken. Het contact met de universiteiten en hoogeschole in Nederland zou bevorderd kunnen worden door tijdelijken ruil van docenten. Tenslotte is er nog iets waarbij men liever niet het Nederlandsche model tot voorbeeld zou moeten nemen. Ik bedoel de studentencorpsen. Het Nederlandsche studentencorps is in zijn goede eigenschappen een onnavolgbaar ding. In zijn kwade is het gemakkelijk na te bootsen. In hun uiterlijke gedaante overgeplant naar Indië, waar de voorwaarden voor een goede functie die hun de Nederlandsche traditiën bieden, ontbreken, zouden zij daar hoogstwaarschijnlijk direct cultuurverstoring werken. Misschien kan men door het bevorderen van de oprichting van dispuuten en sportgezelschappen het opkomen van corpsen nog in de kiem weren.

DE VERLOREN SCHATTEN  
VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

De lezing van de nota van den heer Le Roux aan het Indische Comité in zake de Parijsche tentoonstelling, — waaruit de dagbladen reeds het voornaamste meedeelden —, verhoogt den onaangename indruk, die uit den smeulenden puinhoop van den eersten dag af opsteeg. Al dient men, om rechtvaardig te oordeelen, het antwoord af te wachten, dat het Nederlandsche comité toch wel verplicht zal zijn te geven op de acht categorische vragen, door den heer Le Roux aan het slot van zijn nota geformuleerd, beide partijen zijn nu reeds aan het woord geweest, de eene in interviews, de andere thans in een verontwaardigd betoog met tal van aanhalingen uit notulen en correspondentie. Hoe het te verwachten antwoord ook moge uitvallen, het onverkwikkelijke beeld van de rommelige sfeer, waarin zulk een tentoonstelling tot stand komt, zal zich niet meer wijzigen. Het is een beeld van niet gehouden afspraken, verzuimde kennisgevingen, vergeten plichten, verwaarloosde veiligheidsmaatregelen, verloochende en afgeschoven verantwoordelijkheden, ontweken onkosten en als onbekend ter zij gestelde voorwaarden, dit alles, let wel, ten laste van het Nederlandsche Comité. Voorzoover de nota getuigt, is er te Batavia geen andere fout begaan, dan dat men gemeend heeft, bij het gewichtig besluit, om, met afwijking van het beginsel, zijn beste stukken af te staan, ook op de strikte naleving der duidelijk gestelde voorwaarden te mogen rekenen. Als een bittere ironie klinkt nu de aanhaling uit den brief van het Nederlandsch aan het Indisch Comité van 15 April 1931: „Het is jammer, dat het Bataviaasch Genootschap niet wat meer vertrouwen in het Nederlandsch Uitvoerend Comité heeft gehad”.

Op één zeer belangrijk punt is er flagrante tegenspraak tusschen de voorstelling van weerszijden. Volgens den mantri Saleh hebben de kisten van de eerste en kostbaarste zending van den 17en tot den 26en Mei in de open lucht gestaan, en zijn ook daarna nog geruimen tijd onuitgepakt gebleven. Bij het koninklijk bezoek op 18 Juni zouden van 's Genootschaps inzendingen nog enkel de volkenkundige kaarten en de wajangpoppen, verreweg het minst belangrijke, uitgesteld zijn geweest. Volgens telegram en telefoongesprek daarentegen, na de ramp, was half Juni de opstelling totaal gereed, en heeft H.M. alle

\* De Gids, 95e Jrg. no. 10, October 1931, p. 2—3. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.



collecties van het Genootschap met belangstelling bezichtigd (p. 19 der nota).

De voorzitter van het Nederlandsch comité heeft gemeend, „dat de heer Moojen verreweg de kostbaarste verzamelingen had ingezonden” (interview aan de ‘Telegraaf’, 1 Juli, nota p. 26). Werd dit oordeel uitgesproken op grond van eigen vergelijking met de inzending van het Genootschap, of op gezag van hooren zeggen? Niemand zou van dit laatste den voorzitter een verwijt maken; inmiddels staat of valt met deze vraag een belangrijke kwestie. Er zijn duizenden van getuigen, die haar zouden kunnen uitmaken, waaronder toch zeker tientallen met oordeel en geheugen, die het inderdaad kunnen. Is de volledige inzending van het Bataviaasch Genootschap tentoongesteld geweest? Of is het kostbaarste deel ervan in de kisten, verwaarloosd en opzij gezet, verbrand? Wij wachten af.

## IN FRANKRIJK STAAT EEN HUIS...

In Frankrijk staat een huis, een Hollandsch huis, dat onze eer kon zijn, en onze schande dreigt te worden. Het is het gebouw van het Nederlandsch Collegium in de Cité Universitaire te Parijs, opmerkelijk specimen van onze hedendaagsche bouwkunst te midden van veel middelmatig, volbouwd maar niet voltooid. De crisis is gekomen, het geld voor de inrichting ontbreekt, en de tijden, dat men voor zoo iets op een achtermiddag een paar groote maatschappijen aanklampie, zijn verre. Er moet gegeven worden door velen, en vooral er moet bij velen belangstelling blijken.

Komt men iemand met den nood van dit huis aan boord, dan stuit men op de volgende argumenten van verzet. Ten eerste: waarom is men het begonnen, en waarom zoo grootscheepsch? Was dit nu zoo noodig? Kon Nederland daar niet buiten blijven? Ten tweede: een Nederlandsch student gaat niet naar Parijs, om met honderd landgenooten in een internaat te zitten. Hij wil wonen in het quartier latin, in den schoot van het Fransche volk. En de Cité Universitaire ligt veel te ver buiten het middelpunt.

Op een en ander valt het volgende te antwoorden. Men is het begonnen omdat mannen, die het heil van 't land in 't hart dragen, zagen dat het noodig wás. Er was achterstand wat betreft Nederland's plaats in het groote geestelijke centrum van Europa, dat de Universiteit van Parijs is. Ongeveer alle andere landen hebben er voor hun taal en beschaving een leerstoel, een vakboekery, een instituut. Nederland, door zooveel oude en innige banden met de Fransche beschaving verbonden, had er enkel een heel bescheiden inlichtingsbureau met een begin van een bibliotheekje. — Goed, maar waarom dan terstond zoo'n groot gebouw van honderd kamers? Omdat men enkel de keus had tusschen klaploopen op vreemde ruimte door de huur van een aantal kamers in het huis van een andere natie, of een betrekkelijk groot eigen gebouw, daar een kleiner zich zelf nooit zou kunnen bedruipen. Toen dit alles eenmaal vaststond, is dank zij de ijverige werkzaamheid van onzen gezant te Parijs de opzet van het Nederlandsche huis aldus uitgewerkt, dat het in de toekomst een model beloofde te worden voor alle inrichtingen van dien aard. Immers hier zullen studiecentrum en huisvesting onder één dak vereenigd zijn. Als Nederlandsch en Nederlandsch

\* *Virtus Concordia Fides*, Orgaan van het Leidsche Studenten-Corps, 22e Jrg. no. 642, 10 Februari 1934, p. 1—2.

Indisch instituut van de Sorbonne en als Nederlandsche bibliotheek der Parijsche universiteit zal daar alles wat Nederland aangaat in volkomen zelfstandigheid deel uitmaken van het groote geestesorgaan. Ook om de praktische oplossing van alle bouwkundige vragen genoot het Nederlandsche huis al spoedig de belangstelling van vreemde architecten.

Maar de uitmiddelpuntigheid en het bezwaar van het samenhooken met landgenooten? – Beide vallen nog al wat mee. De Cité Universitaire ligt nu nog eenigszins aan den rand, maar de trek van het studieleven en zijn bewerktuiging gaat dien kant uit. Groote steden dijen snel uit. Het Leidsche Plein lag ook nog niet zoo lang geleden op de grens der bewoonde wereld. En wat Uw voorkeur voor het quartier latin betreft, zijt ge wel zoo zeker van Uw innig doordringen in het Fransche volk? Zult ge daar niet veeleer op een kluitje zitten, in plaats van de prikkelende collectiviteit van het nieuwe academische kwartier te genieten, waar de verschillende nationale huizen volstrekt niet alleen door eigen landgenooten bevolkt worden, maar een voortdurende uitwisseling het internationaal contact levend houdt? Het echt Fransche element zult ge er zeker genoeg vinden.

Het internationaal contact, de internationale waardeering, dat is het voornaamste wat de Cité Universitaire heeft te geven. Dit is van nog grooter gewicht dan het nationaal belang, dat daar een bloeiende Nederlandsche inrichting zal staan, waar zuivere kennis verkrijgbaar is omtrent Nederland en de Overzeesche gewesten, waar goede vertegenwoordigers zijn aan te treffen van ons volk, bereid en in staat om zijn eer hoog te houden.

Ons gansche lot als volk en staat veroorlooft ons en schrijft ons voor, om bij uitstek internationaal te zijn. Wat onze studiegewoonten betreft voldoen wij aan dien eisch niet genoeg. Zoekt aanrakingen buitenslands. Gij Nederlandsche studenten zijt geroepen om het voorbeeld te geven en het zaad te zaaien van een gezond, onvooringenomen internationalisme met behoud van eigen aard. Helpt voor Uw deel de wereld afleeren zich te gedragen als een conflict van stekelvarkens. Ge vindt er daarginds plaats en gelegenheid toe.

Gij studenten moet thans ons land overtuigen, dat daar in Parijs een hoog belang te dienen valt, dat het Nederlandsche huis voltooid móet worden, en liefst spoedig. Die algemeene overtuiging zult ge bevorderen, niet juist door *elk veel*, – dat verwacht niemand –, maar door *allden iets* te offeren.

LETTERKUNDE EN SCHOONE KUNSTEN



TOESPRAAK TOT DE MAATSCHAPPIJ  
DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN

Dames en Heeren,

Wie van mijn voorgangers op deze plaats in de laatstvervlogen jaren heeft tevoren niet menigmaal gedacht: mocht ik het zijn, die voor het eerste weer de feestelijke bijeenkomst onzer Maatschappij mag openen in den jubeltoon over den herwonnen vrede! – Verwacht gij den juichkreet van mij? – Hij wil mij nog niet van het hart naar de lippen. Wij, die meenden, dat het vrede werd, als er een oorlog eindigde, ervaren opnieuw, dat wij altijd bezig zijn, deze verwarde wereld in onzen geest kinderlijk te vereenvoudigen. Nog moeten wij met Vondel zuchten:

„'t Hol en 't hongerigh Europe  
Hijght met smerte en open mont  
Naer 't gemeene vreeverbont.”

Toch is, voor ons althans, veel van de beklemming, die ons zoo lang loodzwaar heeft gedrukt, alree geweken. Geduld, en veel goeden moed, en, hoe moeilijk het valt, eenig vertrouwen in de wijsheid der menschen. Wie staat durft maken op het geluk, dat de welvaart biedt, zal mogelijk eerlang het vervolg van den Vredezing kunnen meezingen:

„Neering, leggende op haer sterven,  
Springt ten bedde uit, en ontluickt,  
Met dat zij de teervlam ruickt.  
Bouw nu zolders boven zolders,  
Legh de kelders in tiras,  
Spaer noch kranen, noch windas;  
Legh verdroncke weide in polders,  
Mael het Haerlemsch meir tot lant,  
Nu de vette teerton brant.”

Eén juichtoon mocht ik U toch niet onthouden, maar ik wilde dien ontleenen aan een, die beter en blijder juichen kon, dan het ons laat geslacht gegeven is.

De lange rij van onze afgestorven medeleden getuigt als altijd van de

\* Door Huizinga als voorzitter gehouden ter opening van de Algemeene Jaarlijksche Vergadering op 11 Juni 1919. Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1918—1919, Bijlage I, p. 16—22. N.V. Boekhandel en Drukkerij voorh. E. J. Brill, Leiden 1919.

veelzijdigheid der Maatschappij, die hare leden zoekt en vindt in allerlei beroepskringen, waar Nederland's geestelijke beschaving wordt gediend. Vergunt mij, dat ik om de nauwe en langdurige betrekkingen, die onze Maatschappij aan hem verbinden, de eerste plaats geef aan Louis D. Petit. Gij herinnert U de huldiging, die hem hier een jaar geleden is gebracht; de lof van zijn verdiensten ligt U nog versch in 't geheugen. Die hulde heeft een afscheid moeten zijn; nog bij zijn leven heeft Letterkunde aan Petit kunnen zeggen, hoeveel het aan de ongevenaarde arbeidzaamheid van haar bibliothecaris te danken heeft gehad.

Treffender figuren dan het echtpaar Van Duyl-Schwartz, elkander zoo spoedig in den dood gevolgd, hebben onze vergaderingen weinig gezien. In Thérèse Schwartz verloor het land een kunstenaar, wier bloeiende en kloeke zwierigheid een zijde van onze schilderbegeerte vertegenwoordigde, welke nimmer verloren moege gaan. In A. G. C. van Duyl betreurt het een der vruchtbaarste bevorderaars van een hoogstaande journalistiek.

Met diepen eerbied gedenk ik Mr J. N. van Hall, den man, die de kentering van het getij onzer letterkunde het smartelijkst heeft onderzonden en bij het veranderen van eigen inzicht in volkomen waardigheid zichzelf gebleven is.

Op hoogen leeftijd ontvielen ons drie mannen, die hun hoofdwerkzaamheid hadden op staatkundig terrein: A. baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nijenbeek, mr W. van der Kaay en mr A. L. E. ridder de Stuers, wiens liefde voor oude kunst den stoot gegeven heeft aan het werk, waarin zijn broeder een levenstaak vond.

De werkzaamheid van den vereerden kanselredenaar J. van Loenen Martinet dekt een heel tijdperk van onze geestelijke geschiedenis.

Talrijk zijn de namen van hen, die een plaats openlieten in de beoefening onzer gewestelijke en plaatselijke geschiedenis: H. D. J. van Schevichaven, de hoogbejaarde archivaris van Nijmegen, mr J. J. S. baron Sloet, eveneens Geldersch geschiedkenner; G. van Arkel, de kenner van Noord-Holland's oudheidkunde; mr W. Polman Kruseman en H. M. Kesteloo, die aan Zeeland's verleden hun liefde gaven, mr J. Nanninga Uitterdijk, oud-archivaris van Kampen. De geschiedkunde van West-Indië mist van haar weinige beoefenaars J. H. J. Hamelberg.

F. H. Boogaard en G. L. Kepper hebben zich uit het militair beroep tot letterkundigen arbeid gewend. In de onderwijswereld werkte de

essayist A. W. Stellwagen, in de journalistiek behalve Van Duyl ook Chr. Nuys. In mej. Adèle Godoy is een der al te schaarsche vertegenwoordigers van de Spaansche taal- en letterkunde heengegaan. Menig bezoeker der maandvergaderingen bewaart bewonderende herinneringen aan den even veelzijdigen als bescheiden F. G. Kramp, buitengewoon kenner van de land- en volkenkunde van China en Rusland.

Van bijzonderen en zeer eerbiedwaardigen aard waren de verdiensten van G. J. Kolff, die, zelf vroegtijdig blind geworden, zijn krachten heeft gewijd aan de verzachting van het lot der blinden.

Nog resten de buitenlandsche leden. Het waren zeer oude betrekkingen, die den kerkhistoricus Friedrich Nippold aan ons land verbonden; in Potgieter's brieven aan Huet zal men zijn naam meer dan eens met waardeering genoemd vinden. Twee der gestorvenen vertegenwoordigen voor ons de historische banden met Amerika: Robert A. van Wyck en Andrew D. White, één die met Zuid-Afrika: J. F. van Oordt. De geschiedenis van het drama bracht W. Creizenach in aanraking met de Nederlandsche letterkunde; de Venetiaan L. Bizio Gradenigo was een der weinigen, die Nederlandsche poëzie in vreemd gewaad hebben gehuld.

Met de eerbiedige herdenking van deze acht en twintig volbrengen wij een plicht van piëteit.

En nu, hoewel de tijd dringt, om over te gaan tot de behandeling der voorstellen, waarmede het bestuur het programma ditmaal zoo zwaar beladen heeft, kan ik toch geen afstand doen van een goede traditie, die wil, dat de toespraak nog iets meer zal bieden dan een openingswoord en een van gedachtenis. Iets meer nog, maar niet te veel: een hors d'œuvre, om U den appetijt te scherpen voor den hoofdschotel, dien mijn vriend De Meester ons hedenmiddag zal opdisschen. Aangezien nu een hors d'œuvre van samengesteld karakter behoort te zijn, wil ik in den kortst mogelijken tijd over drie onderwerpen tegelijk spreken: over de ondoelmatigheid van het woord letterkunde, over de verhouding van scheppende en wetenschappelijke beoefening derzelve en over het dilemma: oorspronkelijkheid of ontleening.

De kleine wereld der Nederlandsche litteratuur is sedert jaren behept met het misverstand, alsof er een zekere spanning, een zweem van onvermijdelijk wantrouwen moest bestaan tusschen de productieve en de geleerde beoefening der letteren. Voor een deel sproot dat misverstand voort uit de ondoelmatigheid van het woord letterkunde.



De zestiende eeuw had *letteren* als verduitsching van *literae* reeds in druk gebruik. *Letterkunst*, *letterkunde* was eigenlijk de vertaling van *grammatica*, gelijk redekunst van *rhetorica*, rekenkunst of -kunde van *arithmetica* enz., doch *grammatica*, de eerste der zeven vrije kunsten, omvatte veel meer dan de spraakkunst in engeren zin. Naast *literae* stond de vollere vorm *literatura*, en nu bracht een zekere behoefte een symmetrie teweeg, dat naast *letteren letterkunst* als vollere vorm van vaderlandschen klank kwam te staan; er ontstond een taal-evenredigheid *literae: literatura = letteren: letterkunde*, terwijl de verbinding van *letterkunde* met het verouderende *grammatica* verloren ging. Zoowel *literatura* als *letterkunde* bleven langen tijd een reeks van uiteenlopende begrippen ongescheiden herbergen; dat van litteraire productie, belles-lettres, stond daarbij nog volkomen op den achtergrond. Eerst in den loop der 19e eeuw heeft *littérature* in het Fransch en Engelsch en *letterkunde* bij ons zich tot die beteekenis in het bijzonder vernauwd. Toen deze Maatschappij zich in 1766 haar naam koos, beteekende *letterkunde* dus nog iets geheel anders dan tegenwoordig.

De scheiding tusschen zelf-scheppende en geleerde beoefening dezer letterkunde in zeer wijden zin werd nog niet sterk gevoeld. *Kunst* en *kunde* waren nog onderling verwisselbaar. De wetenschappen zelf hadden immers eenmaal *artes* geheeten. In het voortbrengen van het kunstig schoone zag men nog in de eerste plaats de kundigheid en kunstvaardigheid. De eerbied voor de overlevering in de kunst was veel grooter dan nu. Het inzicht in de diepere eenheid van al het geestelijke was nog naïef en onbedorven.

Zoo blijven kon het niet. Een bewuster scheiding tusschen kunst en wetenschap moest komen. Geen elegie brengt de verloren harmonie terug. Wij erkennen het als nuttig en noodzakelijk, dat de litteratuurwetenschap, voor welke de taal, de vorm en de stof der verbeelding object van onderzoek en ontleding zijn, door den scheppenden werker met het woord tot op zekere hoogte geschuwd en gemeden wordt, op straffe van zijn onbevangingheid te verliezen. Doch indien hij die wetenschap minacht, toont hij enkel de beperktheid van zijn blik.

Er is in de diepere lagen veel meer wat den wetenschappelijken en den scheppenden beoefenaar der letteren verbindt, dat wat hen scheidt. De liefhebbende vereering voor het wonder van de taal en de verbeelding, het besef van de onvolmaaktheid van hetgeen zij voortbrengen, dat en nog veel meer is het, wat hen vereenigt. Zeker, hun aspect op de letterkunde zal altijd verscheiden zijn. In het dilemma, dat bijna elk

dichtwerk uit het verleden stelt, het dilemma: oorspronkelijkheid of ontleening, zal vanzelf de man van wetenschap naar de eene, de dichter naar de andere zijde neigen. Speurend over het wijde veld der wereldliteratuur vindt de onderzoeker overal verwantschap van gedachte, beeld en vorm, en moet telkens weer besluiten tot ontleening, overlevering, onoorspronkelijkheid, conventie. De dichter of schrijver daarentegen, die immers zijn eigen werk voelt opgeweld uit de diepten van zijn inspiratie, zal ook het werk der grooten, die hij bewondert, slechts als spontaan, oorspronkelijk kunnen zien. Hij kan niet dulden, dat hun werk wordt stukgesneden, totdat hier een motief is herleid tot op een hellenistisch voorbeeld, daar een regel bij den naasten buurman geleend is gebleken.

De wetenschap vergeet somtijds, dat de vormen, waarin de menschheid kan uitdrukken, wat haar eeuwig beweegt, van nature beperkt zijn. Onafhankelijk van elkaar moeten dezelfde gestaltenissen telkens terugkomen. Alfieri nam aan, dat er vijftientig situaties mogelijk waren voor het treurspel. Zou het niet twintig te veel zijn?

Doch ook de andere zijde dwaalt. De wereld leeft op enkele gedachten, en deze planten zich door de tijden heen voort langs ontelbare vezelen in het lichaam van het cultuurmonster. Ongeweten, onnaspeurlijk overgebracht, telkens weer nieuw getooid met de bloemen van één dag, prijken de gedachten steeds weer schijnbaar zoo nieuw, zoo eigen, zoo anders dan wat ooit tevoren werd gezegd. Totdat de afstand groot genoeg geworden is, om de erfelijke kenmerken te onderscheiden, die ze verbinden aan de schaar der zustergedachten en aan het verre voorgeslacht.

De Nederlandsche student heeft kortelings de taal verrijkt met een woord, even teekenend als waarschuwend: 'gezwam in de ruimte'. Het is een euvel, dat ik zoo bovenmatig vrees, dat ik den tijd moet vergen, het dilemma: noodwendige gelijkenis of ontleening met één enkel voorbeeld te illustreeren.

Herinnert gij U de briefwisseling tusschen Constantijn Huygens en Dorothea van Dorp? Gij zult in het gansche groote werk van dr Worp geen aardiger brieven vinden dan die van Dorothea. Zij zijn van een speelsche hartelijkheid en een omsluerde, roerende teerheid, die het ons moeilijk maakt, te bedenken, dat het de correspondentie is van twee ex-verloofden. Staat U er iets van voor den geest, dan herinnert gij U ook dat naamje, waarmee de beiden elkander wederkeerig aanspreken: Song, Songetgen. Zij is de Song, en hij is de Song; zij solt

met het woordje, alsof 't een liefkoozing is: „Vergeet den Song niet, Song, sul je, Song?’’ – Hoe die twee jonge mensen aan dat woord gekomen zijn, kan ik evenmin verklaren als de Huygens-kenners, die zich er vroeger het hoofd mee hebben gebroken. Maar ik heb een parallel voor het geval op zich zelf, een ander voorbeeld voor wat een Duitsch philoloog ongetwijfeld terstond zou doopen „das Motiv der gegenseitigen Gleichbenennung’’. Het komt herhaaldelijk voor bij de Provençaalsche troubadours der twaalfde eeuw. Weliswaar geldt het hier in den regel een vriendenpaar, geen gelieven. Raimond van Miraval en zijn grafelijke vriend noemen elkaar wederkeerig Audiart, Bertran de Born en een beschermer noemen elkaar Tristan, Torcafol en zijn maecenas noemen elkaar Comunal. Toch is er althans één geval, waarin de dichter, de dame en des dichters vriend elkander alle drie Bertran noemen. En strikt genomen waren Constantijn en Dorothea ook geen gelieven meer.

Nu zie ik al den man (want het moet een man zijn), die ons in zijn dissertatie zal aantoonen, langs welke ‘dwaalpaadjes in den dooltuin’ der litteratuur dit motief van de troubadours tot op Constanter gekomen is, en ons op den koop toe inlicht, dat de troubadours het al weer via Ovidius van Alcaeus hadden. Doch zoodra hij dat bewezen heeft, komt een ander ons op psycho-, ethno- en erotologische gronden verklaren, dat het een ingeschapen behoefte is van den menschelijken geest, om elkaar onder vrienden of gelieven met denzelfden naam aan te spreken; dat het gebruik zeer verbreid is bij de Boto-koeden, en ongetwijfeld ook voorkwam bij de holbewoners van het palaeolithische tijdperk.

Daar zit men dus alweer met het dilemma: oorspronkelijkheid of ontleening. Misschien komt een derde en zegt: maakt het eigenlijk wel veel verschil? hebt ge voor de droge bloemen van Dorothea’s liefde niets beters dan uw beuzelachtige nieuwsgierigheid? – Hem antwoorden wij: Ja, het maakt inderdaad ontzaglijk verschil. Want de vraag, of zulk een overeenkomst berust op overlevering of niet, raakt welbeschouwd in den grond de diepste vragen aangaande het wezen der cultuur, en wij zullen altijd opnieuw gedwongen zijn, zulke vragen te stellen. Voor het overige willen wij U gelijk geven en van Dorothea’s brieven scheiden, niet in de weetgierigheid voor het litterair-historisch geval, maar in het zuiver meevoelen van haar in zachten lach verholde teederheid.

## BOEKBESPREKINGEN

Ausgelöste Klänge. Briefe aus dem Felde über antike Kunst. Von André Jolles, Leutnant der Landwehr, Veröffentlicht von Ludwig Pallat. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1916.

Wie, nu omstreeks twintig jaar geleden, in eenige betrekking heeft gestaan tot den kring van Tak's *Kroniek*, zal bij het lezen van dezen titel even dralen en terugzien. Hoe ver ligt die Amsterdamsche tijd nu al van ons af. In het kwade licht van het gruwelijke heden schijnt hij wel heel helder en blij. Met zooveel glans, die toen dageraad scheen, zooveel verwachting, die vervloog.

Niemand leek in die dagen zoo innig vervuld van middeleeuwsche kunst, niemand zoo Latijnsch van geest en tegelijk zóó Hollandsch als de jonge auteur van *Primitieven*. — Wie hem toen voorspeld had, dat hij, als Pruisisch luitenant, uit het land der kathedralen, brieven zou schrijven over de Grieksche tragedie!

Maar het leven is machtiger dan een jeugdige kunstneiging, en daar liggen ze. Het zijn brieven, tusschen 8 Januari 1915 en 30 Januari 1916 van het front in Champagne geschreven aan zijn vrouw en zijn oudste dochttertje, niet bestemd voor publicatie. Wie zal de geestkracht niet bewonderen van iemand, die bij het afstompende kriegsleven zich kan concentreeren, om in een eenvoudige onderwijzing, sober en têer, zijn lieven thuis te sterken met het besef van beter en blijder dingen dan de zorgen van den oorlogstijd of de jammerlijke genrestukjes van het front, zooals de anderen ze schrijven. Over den oorlog niet anders dan een enkele kreet om vrede, vrede, vrede; en soms de blijken, hoe zwaar het viel, om temidden van den dienst en de ellende, bij Aristophanes en Euripides te blijven. Het hoofdonderwerp is de Grieksche tragedie, met name Aeschylus, maar de opschriften boven de bladzijden geven aan, hoe vagabondeerend, met groote sprongen, telkens afgebroken, de brieven dat onderwerp behandelen: 'Architektur, Stil, die Maske'. Wie zich herinnert, welke denkbeelden Jolles eens voorstond ten opzichte van Vondelopvoeringen, zal met levendige vreugde ervaren, hoe die denkbeelden, in kern nog dezelfde, zijn gegroeid en

\* De Gids, 80e Jrg. no. 9, September 1916, p. 579—580. P. N. Van Kampen & Zoon, Amsterdam.

gerijpt aan een rijker en grooter stof, op een nooit gestaakten zwerftocht door de wereldliteratuur, door de kunst van alle tijden, door den mythus en de ethnologie van alle volken. Er is in deze brieven, geïmproviseerd als ze zijn, niettemin iets monumentaals. Het is geen philoloog, die hier spreekt, en ook geen letterkundige. Ook eigenlijk geen dichter; het zijn geen 'Dichtergedanken', zooals de heer Pallat in zijn strofen 'Zum Geleit' ze noemt. Het is het gezicht van een, die in het diepste wezen een bouwer is.

Hier voor het eerst blijkt voor een wijder kring die eigenschap, welke het persoonlijk verkeer met Jolles altijd zoo prikkelend en levenwekkend heeft gemaakt: zijn onvergelykelijke gave om te doeceren zonder ooit in het minst een schoolmeester te zijn.

Wij hadden dien geest hier in Nederland zoo goed kunnen gebruiken. Menigeen zal met ons een gevoel van spijt niet kunnen onderdrukken, dat het Duitsch werk is, wat voor ons ligt. Het eenige, wat ons als een kleine voldoening overblijft, is, onze afgunst te verhalen op den goeden vriend, die de brieven (buiten des schrijvers weten, meenen wij) in het licht gaf, en tot den heer Ludwig Pallat te zeggen: hoor eens, waarde heer, gij hadt uw 'Zum Geleit' en den omslag aan ons, zijn Hollandschen vrienden, moeten overlaten.

Just Havelaar, De Symboliek der Kunst.  
Erven Bohn, Haarlem 1918.

Wanneer de schrijver van de honderden aphorismen, die elkander in dit boekje van 142 bladzijden verdringen, er tien genomen had, en evenzoo tien van de tallooze kunstwerken, die hij als in een kaleidoscoop door elkaar laat rollen, — en hij was rustig wat gaan mediteeren over zijn tien gedachten en de tien kunstwerken, dan zou zijn werk mij liever zijn geweest. Zooals het nu geworden is, kan ik het niet lezen. Hoe wil de schrijver zijn boek gelezen hebben? Moeten wij elk van de uitspraken, die dikwijls zeer belangwekkend en treffend zijn, werkelijk in ons opnemen, eer wij verder gaan? Maar dan wordt de lectuur een drukkende taak. En de schrijver is veel te goed en te ernstig, om tevreden te zijn met een werking, waarbij niet zoo zeer de gedachteninhoud als wel de algemeene toon en stemming van zijn geschrift bij oppervlakkige lectuur een gevoel van geestelijke bevrediging schept.

\* De Gids, 82e Jrg. no. 10, October 1918, p. 174—175. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

Havelaar's geest is mij zeer sympathiek, en ik acht hem tot buitengewone dingen in staat, – maar om godswil soberheid! Hoe kan een kunstwijsgeer, die zoo goed weet, wat stijl, vorm en rythme zijn, die zóó verwaarloozen, waar ze even onmisbaar zijn als in het kunstwerk!

Het treft mij herhaaldelijk in hedendaagsche kunstbespiegelingen, dat de cultuurhistorische voorstellingen, waarmee gewerkt wordt, zoo simplistisch en zoo onveranderlijk zijn. Deze nu vormen de basis, waarop het gebouw der bespiegeling rust; ze mochten dus wel zeer welbeproofd zijn. Neem bij voorbeeld een uitspraak als deze (p. 111): „De Indische kunst ontbloede, nadat bekeerde stammen de Veda-filozofie aardsch aanvoelden.” – Lieve hemel, wat moet een kenner der Indische gedachte daarmee aanvangen? Of op p. 47: „De primitieve mensch is niet een rationeele prakticus!” – Maar er is zeer veel grond, om het tegendeel te beweren. Zoo is het ook met schrijver's voorstelling, alsof de vermenging der begrippen schoonheid en welbehagen een ontarding was uit jongere 'realistische' perioden (p. 49). Zij is integendeel zeer oud en zeer primitief.

Neen, een werk, dat zich 'De Symboliek der Kunst' noemt, moet ik mij anders voorstellen. Had de schrijver het betiteld: „Aphorismen en fantazieën over symboliek en realisme in de beeldende kunst”, dan zou hij geen verwachtingen hebben gewekt, die het boek niet bevredigen kan, en dan zou men, ook al bleven de bezwaren tegen den vorm gelden, met minder voorbehoud de vele zuivere en treffende ideeën hebben aanvaard, die hem bezielen.

#### ADSPICE...

Erich Wichman tot 1920. Afbeeldingen en geschriften. Met een inleiding van Dr W. Vogelsang, hoogleeraar voor kunstgeschiedenis aan de universiteit te Utrecht. Uitgave P. M. Broekmans, Amsterdam 1920.

Wanneer deze Erich Wichman vroegtijdig in de leer was gedaan bij een zeer groot meester, – laat ons zeggen bij Michel Angelo, dan heeft E. W. meteen het grootste compliment beet, dat ik hem maken zal –,

\* De Gids, 84e Jrg. no. 6, Juni 1920, p. 491—495. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

en hij had van dien meester veel slaag gekregen, vooral veel slaag, – en elke poging van E. W. om zelf ook eens iets te maken in beeld of schrift, was door den meester verbrijzeld of verscheurd met zwijgenden hoon, te minachtend om zijn mond tot een glimlach te plooiën –, dan zou E.W., in beteren tijd geboren, misschien later eenmaal van zijn leven een groot kunstwerk hebben gemaakt. Misschien zal hij ondanks het gemis van deze opvoeding het nog doen.

Als man van dertig jaren sluit hij een tijdperk van zijn leven af, een leven van kunstschepping, zoo rijk reeds, dat er een lijvig boekdeel over viel samen te stellen – door hem zelf wel te verstaan. Dit boek is een afscheid.

Hij laat ons, met zijn vloek, het kostbaar pand  
Van 't geen hij wrocht in d' afgeloopen jaren,  
En gaat zijns weegs...

'Adspice nudatas, barbara terra, nates', citeert hij ten afscheid, niet zonder zelfkennis.

Een zorgvuldige keur van kunstwerken, die de auteur zelf de herinnering waardig achtte, staan hier in voortreffelijke reproductie afgebeeld. Het is plastiek in zilver, brons, hout en steen, het zijn émaïls, houtsneden, etsen, litho's, aquarellen en schilderijen. Bij dit alles is niets leelijks. In het meeste is iets als een siddering van vormkracht en hartstocht waar te nemen; sommige hebben iets raadselachtig roerends – als met een teêr medelijden met den maker. Litteraire fragmenten volgen. Kunstfilozofie en kritiek, die telkens treffend of prikkelend werkt, doch gekleed in die mengeling van hoogdravendheid en vulgarisme, waar men heden ten dage tegen gehard moet zijn, doorspekt met brillante belezendheid en gekruid met drukfouten, die de schilderachtigheid van het geheel verhoogen. Daarnaast kostelijke bladzijden, die een geheelen jaargang studenten Almanak tot een succes gemaakt zouden hebben, zooals het *De profundis* en de beschrijving van de Utrechtsche kermesse d'été, waarop de doopsgezinden aan de wilde dieren worden voorgeworpen, „uitgezogen door de haast-niet-meer-te-krijgen vampyrs (om van de welbekende leeuwen, tijgers en dergelijke te zwijgen)“.

„Essentialisten', beter dan 'amorphisten', zou men, – zegt Vogel-sang in de inleiding, waar men evenzeer zijn scherpe kunstgevoeligheid moet bewonderen als de urbaniteit van een fijn diplomaat der oude school –, zou men, als er dan toch een etiket noodig is, enkelen van de

zuiversten der moderne kunstenaars kunnen noemen''... „Zij vreezen... de noembare gedaante als het noodlottig verwrongen en armelijk verstard mombakkes, waarachter zich de heilige teekenen der schoonheidsontroering noodgedwongen en beschroomd verschuilen. Zoo trachten zij te ontwinden, te ontdekken, te openbaren de teerste roerselen, die de chaotische waereld van innerlijk levend en uitwendig opgewekt vormbesef fluoresceerend weerkaatst in den gevoeligen spiegel van hun bewustzijn''... „Steeds is het om de benadering van de veelzeggende ziele-hieroglyphen te doen. Beweging en leven, stolling en uitspreiden, kartelig opstaan en wuivend buigen onder den consequenten drang van één enkele aandoening; per slot van rekening hetzelfde wat ieder kunstwerk van oudsher ons doet doorleven, als we eenmaal achter de schimmen der beschrijfbare voorstelling den ondefinieerbaar-aanvoelbaren zieletoestand ontdekt hebben, dat is het wat men ook in dit werk zal vinden mits men er zich aan overgeve.''

Er ligt een geweldige tragiek in deze wending, die de kunst in alle landen schijnt te moeten nemen. Doodelijk vermoeid van de eeuwig herhaalde nabootsing der natuur, loodzwaar gedrukt door de onge-naakbare grootheid en schoonheid van Egypte en al wat daarna kwam, schreeuwend om uiting van wat zij als innigste en wezenlijkste in zich voelen, en waartoe geen beeldvorm of woord meer uitreikt, – tasten zij met bevende handen naar het mysterie zelf. Zij hebben afgedaan met de natuur: haar vormen zijn hun tot kluisters geworden. Stap voor stap is de kunst den duizelenden neergang getreden. Goya – Odilon Redon – Kandinsky <sup>1</sup>. – Bij Goya zijn de onzegbare angsten van den droom, de praec-intellectuele geheimenissen, waarvan men uit zijn vroegste kinderleven misschien een schemerachtige heugenis be-waart, nog uitgedrukt *aan de hand* van natuurvormen, *verbeeld* in den strikten zin des woords. Odilon Redon is bezig, de natuurvormen los te laten, en juist dit geeft aan zijn werk die zwijmelende werking, alsof men met hem in een afgrond viel, of verzonk in het duistere niet van een droomschrik. Kandinsky hééft de natuurvormen prijsgegeven – en doet in het geheel geen werking meer. Ik zou die deksels, die kande-laars, die é-mails van Wichman oneindig hooger stellen dan de streep-sels en kleursels van een Kandinsky. Want zeker, het moet een vreugde zijn, deze vormen te betasten, die rondingen na te voelen, die knoes-tige hardheid te omklemmen.

Maar nu wreekt zich de gesmade Natuur. Zij wreekt zich mild en

<sup>1</sup> Ik spreek van zijn werk omstreeks 1913.



zacht, want zij is goddelijk. Wanende, de natuur achter zich te hebben gelaten, zijn deze dwalers in een kringloop tot haar teruggekeerd. Dit amorphisme of essentialisme of absoluut idealisme is in waarheid *het nieuwe naturalisme*, het oer-naturalisme. Want het is niet meer de mensch, die hier stamelend spreekt, het is de stof zelf, de vormen, de kleuren zelf, die hier werken. De lijn, de kleur, de vorm zijn in zich zelve zoo heerlijk, hun geheimenis is zoo groot; de idee ligt in het wonder van lijn, kleur en vorm zelf zoo onoplosbaar verborgen, dat zij schoonheid worden ondanks menschelijk onvermogen.

Niet van u, niet van u, messieurs les amorphistes, is de schoonheid, die onder uw handen ontstaat, maar van de allergenadigste Natuur zelve, die u wel toelaat, om met uw arme dolende vingertjes haar moederborst te strelen. Haar oervormen zijn het, die gij moogt terugvinden en met uw verbaasde oogen genieten! Wanneer gij meent, dat het úwe kunst is, dat ú de glorie toekomt voor het feit, dat rythmisch geschokte lijnen zwart op wit papier, dat sandelhout en zilver in het spel van licht en schaduw over welvingen en dalen nimmer anders dan schoon kunnen zijn, — dan zijt gij hoereerders met de stof, dan zijt gij Jacob, die de roeden schilt, om het gesprenkelde vee te krijgen.

Doch om 't even, laat het kunst heeten, als dit iemands ijdelheid bevredigt. Maar dan is het duidelijk, wat de volgende phase moet zijn: de overwinning van het amorphisme, die gij zelf immers verwachten moet. Vormt *niet* meer met uw hand en uw oog, want elke zichtbaarheid, die gij zoo aan de idee of de essentie der dingen geeft, ontwijdt haar evengoed als het botste woord of de platste afbeelding. Merkt gij dan niet, dat uwe producten een hopelooze bavardage zijn? Hoort gij dan het zwijgen niet?

Er is een hoogere kunstuiting mogelijk. Gaat zitten. Rookt. Blaast kringetjes. Het kringetje is een kunstwerk van oneindige diepte en volmaaktheid. Ik tart u om het te ontkennen. Het is door menschenmond gevormd, een broeder van het woord, en plastisch daarenboven. Gij kunt er uw geheele ziel in leggen en al uwe ideeën. Het bergt in zijn gedaante de opperste heimelijkheden van maat en vorm en rythme: alle natuurwetten en de geheele mathesis zweven erin. Het heeft een roteerende beweging, die aanbiddelijker is dan het zwijgen der pyramiden. En het heeft een wonderlijk ijle vergankelijkheid, die nog verheffender en vertroostender is dan de eeuwigheid van graniet. Helaas, dat ik niet rooken kan!

Waarde collega Vogelsang, ook tot u een enkel woord. Gij hebt gemeend, de kenbaarheden, waarin naar Gods wil het al zich ontplooit, „de toevallige gedaante der dingen en bedenksels dezer wereld” te moeten noemen. Ik vrees dat gij voor dit woord branden zult. Niet eeuwig, veronderstel ik; daartoe is uw zonde niet groot genoeg, want gij meent het eigenlijk zoo erg niet, geloof ik. Slechts in een van die goedige vagevuren, waarop gij ongetwijfeld in uw colleges honderdmaal geweest hebt. Wellicht is het voor u nog tijd, om de begane heiligschennis te boeten.

Met de levendigste nieuwsgierigheid zie ik „Erich Wichman van 1920 tot 1940” tegemoet. Als hij zoolang wachten kan.

## HERCULES SEGHERS

De tentoonstelling van het etswerk van Hercules Seghers in 's Rijks Prentenkabinet steekt in beteekenis uit boven menige met groot vertoon aangekondigde en geopende expositie van weidscher allure. Wij waren er eergistermiddag alleen, hetgeen aangenaam en beschamend was. Men behoort bij Seghers ook eigenlijk alleen te zijn, in den zin waarin men alleen moet zijn met Meester Eckhart. Het is eigenlijk een wonder, dat Hercules Seghers in de mode is. Hij staat er veel te hoog voor. Hij heeft niets van het opvallende, dat de vogue van anderen, bijvoorbeeld van El Greco, verklaart. Doch misschien denkt men, zoo redeneerend, te gering van onzen tijd: Meester Eckhart is ook in de mode.

Hercules Seghers staat buiten den tijd. Met den stijl van zijn eeuw heeft hij nauwelijks iets gemeen. Een voorlooper is hij ook niet, want het is de duivel, die u bij sommige van zijn etsen even de namen van Vincent van Gogh of Thijs Maris inblaast: slik ze in, vóór ge ze gesproken hebt! Kijk en zwijg.

Hier aan den wand hangt ook een kort geding tegen Rembrandt: de verschillende staten van de bekende plaat door Seghers geëtsd naar Elsheimer, waaruit Rembrandt den Tobias met den Engel wegveegde om er een Vlucht naar Egypte voor in de plaats te zetten. Met iets van ontzetting dringt het plotseling tot u door: maar Rembrandt heeft dezen Meester niet begrepen! – Zwijgen wij...

In het Elysium, schijnt het ons, zit Hercules Seghers, dien de Rede begaf, ver van de gansche schildersbent met twee andere tijdgenooten: met Jakob Boehme en Angelus Silesius. Zwijgende.

\* De Gids, 95e Jrg. no. 10, October 1931, p. 1. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

## MARIEKEN VAN NIMWEGHEN

De avond van 29 Januari in den Leidschen Schouwburg was geheel vervuld en doortrokken van een uiterst sympathieke feeststemming. In alles straalde een gloed van jonge frischheid, die nog te verblijdender werkte door de welgeordendheid, waarmee de feestvierende vereeniging haar mondigheid van twintig jaren schitterend bewees. De uitvoering zelf had verrassend veel goeds. Zooveel goeds, dat men veilig, zonder ook maar in verdenking te komen van de welwillendheid te vergeten, ook op enkele gebreken kan wijzen. Niet om te laken, integendeel. Immers juist het goede, waartoe de tooneelclub in staat bleek, wekt de gedachte, tot hoeveel meer zij nog in staat geweest zou zijn, en den lust, om aan te toonen, langs welke wegen dat te bereiken ware.

Wenschen niettemin de uitvoerenden een kritische beschouwing, die juist een uiting is van vertrouwen in haar krachten niet te aanvaarden, welnu, zij kunnen haar onmiddellijk van de hand wijzen met een beroep op den ongeloofelijk korten tijd van voorbereiding, waarin haar prestatie is bereikt. Of wel haar endosseeren aan den talentvollen acteur en regisseur, wien de geheele leiding in handen was gegeven.

Doch juist op die beide punten begint ook de kritiek. Slechts wie de omstandigheden kent, kan zijn verbazing weerhouden, dat de vrouwelijke studenten een zoo exquisite uiting van haar vereenigingsleven als de dramatische viering van haar lustrum, er zoo lang op lieten aankomen. En was het op zichzelf niet jammer, dat zij zulk een werk, om het al te gemeenzaam uit te drukken, hadden laten aannemen? – Zij hebben haar taak en haar krachten te bescheiden geschat, toen zij zich voor dezen arbeid geheel onderwierpen aan den vakman. Want juist op dit gebied van toneeluitvoeringen ligt, naar mijn meening, voor studentengezelschappen een wezenlijke opgave even dankbaar als belangwekkend. Die namelijk van in den strijd om de dramatische beginselen proefnemingen te bieden, welke een beroeps-toneel zich niet altijd kan veroorloven. Zij hebben het enorme voordeel, dat het succes hun onverschillig mag laten: zij zijn van te voren verzekerd van de warme genegenheid van hun publiek. Zij kunnen hun stukken kiezen op louter inwendige gronden van voorkeur. Zij kunnen zich in het bijzonder toeleggen op die zijden der vertooning, welke op het gewone

\* Minerva, Algemeen Nederlandsch Studenten-weekblad, 46e Jrg. no. 15, 5 Februari 1920, p. 188—189. N.V. Leidsch Dagblad, Leiden.

tooneel door allerlei omstandigheden wel eens niet tot hun recht komen. Het algemeene niveau van litteraire ontwikkeling en geschoolden kunstzin, waarover zij beschikken, maakt hun verfijningen mogelijk, die den toon en de stemming van hun werk kunnen verheffen.

Het veld, dat voor zulke proefnemingen nog altijd open ligt, is met name dat van tooneelschikking en costumeering, hoeveel daar reeds ook door het beroepstooneel is gestreefd en bereikt. Het spreekt vanzelf, dat hier, evengoed als ten opzichte der dictie, eenige leiding van de zijde van een ervaren tooneelspeler kostbaar is, maar er blijft nog zooveel over, waarop het inzicht der uitvoerende dilettanten zich zou kunnen laten gelden.

In het algemeen kwam mij de tooneelschikking in 'Mariëken van Nimweghen' zeer gelukkig voor. De drie tooneelen naast elkander voldeden uitstekend, en de eenvoudige uitmonstering in grijs met wat levend groen was onberispelijk. Misschien was bij dit spel in rederijkerstrant een monnik als voorlezer een weinig misplaatst en zijn tafeltje wat theetuinachtig, maar dit zijn kleinigheden. Van den ledigen voorgrond had, dunkt mij, eenige werking kunnen uitgaan, wanneer men in de tafereelen, waar het spel een heilig karakter krijgt, Moenen naar deze avant-scène had uitgebannen.

Voor de vervulling der hoofdrollen is een levendige bewondering verschuldigd. Mariëken was eigenlijk overal voortreffelijk. Een van de grootste moeilijkheden van deze rol ligt, naar het mij voorkomt, daar, waar de versierde rederijkersvorm het wint van den naïven eenvoud, die in dit stuk als de echte ondergrond nog daaronder heerscht. Terwijl de eenvoudige gezegden haast van zelve (als de rol in zoo intelligente en gevoelige hand is) een juiste dictie meebrengen, is zulk een rederijkers-taal voor ons bijna niet te zeggen, zoodat het geen geringe verdienste mag heeten, dat die gedeelten niet detoneerden. Moenen overwon waarlijk schitterend de moeilijkheden, die de travesti vooral in deze rol bereidde. Ook de oom in zijn niet gemakkelijke zucht- en klaagrol was zeer goed. De moei leed, dunkt mij, onder een minder juiste opvatting van de rol.

Waarom had men er zulk een 'Knusperhexe' van gemaakt, in plaats van een grof struisch wijf met een hoogrood gezicht? En waarom die bedachtzame boosaardigheid van haar schimpen en verwijten? Het stuk geeft het zelf immers zoo uitdrukkelijk aan: zij is door redenen, buiten de handeling gelegen, geheel buiten zich zelf, in een paroxysme van woede; zij moet niet weten, wat zij zegt, en als onbewust, zonder

veel accent of uitdrukking, maar voortkijven, rad, hard en schel.

Zonder nu den schijn te willen hebben, van voor de overige personen geen lof te hebben, bepaal ik mij verder hoofdzakelijk tot de opstelling en costumeering. Men kan een stuk als dit volgens twee gezichtspunten aankleeden: historisch-realistisch of naar weloverwogen beginselen van tooneel-aesthetiek. Het eerste is evenzeer onbegonnen werk als uit den tijd. Zoolang men afhankelijk is van een costumier, krijgt men toch niet beter dan zekere conventionele en onjuiste kleedingtypen zonder bewuste samenstemming van vormen en kleuren. En zelfs met veel studie zou het resultaat evenzeer historisch als aesthetisch bedenkelijk blijven. Van dien historiseerenden toeleg was hier nog te veel. Niet dat er geen goede elementen in de costumeering waren. Marieken was goed gekleed (de mantel van haar eerste costume wat te rijk), niet uit historisch oogpunt, maar als kleur-en-vorm. De oom deed het ook wel, van Moenen was veel meer te maken geweest.

Doch het scheen wel, alsof de verzorging der eerdere gedeelten nog met eenige rust was doordacht, terwijl dan door de haast de latere maar zonder veel overleg waren ineengezet. Wat had dat wagenspel, met de eenvoudigste middelen, mooi kunnen zijn, en wat zou het onbevredigend, ja storend zijn gebleven, als Mascheroen het niet nog eenigermate gered had door een verrassend fraaie mimiek. Waarom de zorgen verspild aan dien overbodigen en belachelijken bordpapieren wagen? Men had immers eenvoudig een stelling met kleden kunnen behangen (gelijk men destijds met zoo'n wagentoneel toch ook wel gedaan zal hebben) en desnoods voor de suggestie één echt wiel daar gedeeltelijk onder vandaan laten steken. Doch hoe konden de dames, bekwaam in kunstgeschiedenis en dogmatiek, hun regisseur laten begaan, toen deze Mascheroen *tusschen* Christus en Maria plaatste, en zóó dat hij het hoogst van drieën scheen! Terwijl immers de rythmiek van dit tafereel in alles van zelf gegeven was: Christus het hoogst gezeten, en niet als aardsche Heiland, maar als hemelsche Koning, met kroon en wereldbol, in een diep donkerrooden mantel. De Moeder iets lager, en profil, naar Hem opziende, en wel, o kunsthistorie! in een *blauwen* mantel. Dat is geen eisch van historisch costume, maar van trouw aan een gewijde kunsttraditie. Hoe prachtig had die Maria-figuur als draperie kunnen werken, en welk een edelen opbouw van een dramatisch tafereel, heeft men zich hier laten ontgaan. Tegenover het wagenspel had dan de paus-scène als een symbolische herhaling op lager plan en in andere kleur kunnen werken (er zit toch, als men zich er maar even in

denkt, in elk dramatisch werk veel meer stijl en symbolisme dan oppervlakkig blijkt). De Paus (die goed van stem en dictie was) in wit en geel, met de tiara, hoog gezeten natuurlijk. Neen, als men zich alle mogelijkheden voor oogen brengt, dan zou men bijna zeggen: hoe veel er goed en bewonderenswaardig was, de hoogste effecten, de ont-plooiing van den dramatischen vorm van het stuk, zijn gemist.

Zie, daar liggen, naar het mij schijnt, de gebieden, waarop voor dilettanten de kostelijkste vindingen zijn weggelegd. Met dezelfde eenvoudige middelen, dezelfde ongeschoolde krachten, met die rijke scala van volle rijpe stemmen, met den gegeven ernstigen kuntzin valt nog zoo veel meer te bereiken, dan ge nu reeds getoond hebt, te kunnen. De dramatische werking van kleur en draperie, de rythmiek van stand en gebaar stelt een onuitputtelijke reeks van de heerlijkste problemen, niet alle oplosbaar, maar elk de moeite waard om te beproeven.

De tooneelclub der V.V.S.L. zal, hoop ik, in deze gansche beschouwing geen enkelen nurkschen toon hooren, en de opmerkingen, die anders tegenover zulk een feestspel veel te critisch zouden zijn, willen nemen in den geest, waarin zij bedoeld zijn: dien van hoop, dat zij eerlang zal voortgaan op hetgeen zij reeds meester bleek, en zich zelf de vraagstukken zal stellen, die zij thans ontweek.

## HET BOEK VRIEND EN VIJAND

Wat heeft de menschheid aan het boek een stuk van haar ziel en haar liefde verpand! Als getuigenis der eeuwige waarheid, als schatkamer der hoogste wijsheid, als monument van al wat gedenkwaardig scheen, als bewaarplaats van het schoone woord, als instrument van levensvreugde. Van oudsher was er aan het boek een glans van wijding; het stond in een sfeer van onttrokkenheid aan het dagelijksche leven, van stilte en rust.

O rus, quando te aspiciam, quandoque licebit  
nunc veterum libris, nunc somno et inertibus horis  
ducere sollicitae iucunda obliviae vitae? <sup>1</sup>

Zoo zag Horatius het. Wie er zich aan stoot, dat hij hier het genot van het lezen op één lijn stelt met slapen en ledigheid, doet slechts den zegen van den slaap te kort.

Vergetelheid van het eigen bestaan, geestelijke bedwelming en geestelijke bevrijding, het is nauwelijks te zeggen, hoe groot een deel van de functie van het boek daarmee is uitgedrukt. Het is het boek als vriend en trooster.

Doch daarnaast is het boek ook een vijandelijke macht, een dreigement en een benauwing. Het wil gelezen worden, het dwingt, het boeit (wat ligt er niet in die alledaagsche beeldspraak!), het teistert onze overtuigingen, en stoort onze geestelijke rust. De Grieksche schrijver Kallimachos heeft het al gezegd: „een groot boek, een groote vloek”; – en hij kon het weten, want hij was directeur van de Koninklijke Bibliotheek te Alexandrië, en mag de uitvinder der boekerijkunde genoemd worden. Bovendien schreef hij zelf ten naastenbij achthonderd werken, – beweert zijn biograaf –, waarvan maar weinig over is, voegen wij er ter geruststelling bij.

Van Alexandrië gesproken, wij weten reeds lang, dat de beroemde bibliotheek niet door de Arabieren in 641 is verbrand. Het woord evenwel, dat de overlevering bij die gelegenheid aan chalief Omar toeschrijft, verdient om zijn radicalen eenvoud onthouden en in dit verband vermeld te worden. Gevraagd, wat men met de boekerij

\* Het Nederlandsche Boek, 1932, p. 9—14. Nederlandsche Uitgeversbond, Amsterdam.

<sup>1</sup> O land, wanneer zal ik U aanschouwen, en wanneer zal het vrijstaan, nu met de boeken der ouden, dan met slaap en ledige uren, zoete vergetelheid van het zorgelijk leven te bedrijven? Satir. II, 6 vs. 60—62.



moest doen, zou hij den veroverenden veldheer geantwoord hebben: wat er in die boeken staat, is òf waar òf onwaar. Wat onwaar is, behoeft niet bewaard te blijven, wat waar is, staat al in den Koran, verbrand dus maar!

Toepassing van dergelijke maatstaven zou, vreezen wij, de uitgave van een catalogus als dezen ten eenenmale overbodig maken.

Den schrik voor het aldoor zich vermenigvuldigende, overstelpende boek uit Huygens, als hij de boeken 'wilde wouden' noemt,

Daer wij den overlast soo wel van missen soudén,

– en spreekt van

't Oneindigh vuyl Papier, dat cassen overlaedt,  
Dat boecken swellén doet, daer solderen af stenen,  
Die d'oude walghen doen, die kinderen beweenen...<sup>1</sup>

Maar hij meende 't stellig niet zoo erg, want wie was naar zijn heele natuur een echter boekenvriend dan Constantijn Huygens?

De drukpers, die grootste en stilste omwenteling, die het Westen beleefd heeft, had die benauwenis zoo levendig gemaakt. Sedert het laatste kwart der vijftiende eeuw dacht en sprak Europa in drukinkt. Men moet zich eer verbazen over de gemakkelijkheid, waarmee de wereld die ontzaglijke verandering, als iets dat van zelf sprak, heeft opgenomen, dan over de teekenen, dat men zich van de geweldige be teekenis daarvan rekenschap gaf.

Er is een korte tijd geweest, dat het gedrukte boek nog niet voor vol werd aangezien, dat de verfijnde boekverzamelaars onder hun schatten nog niets gedrukts wenschten te bezitten. Maar dat duurde niet lang: de drukpers kwam, drukte en overwon.

Een curieus voorbeeld, hoe hoog men het kostbare nieuwe werktuig schatte: in 1577 nam de Fransche schrijver Louis le Roy of Regius in zijn werk *De la Vicissitude ou Variété des choses en l'Univers* een nauwkeurige beschrijving van de boekdrukkunst op, met de opzettelijke bedoeling, dat latere geslachten, als bij geval de onschatbare kunde door oorlogen of andere rampen verloren zou gaan, haar uit zijn beschrijving zouden kunnen terugwinnen. Wie weet, of onze nazaten nog eenmaal bij Regius hun licht zullen opsteken!

De moderne lezer stelt zich overigens het boekverkeer in de tijden vóór de boekdrukkunst licht al te primitief voor. Reeds in de Middel-

<sup>1</sup> Hofwyck, tegen 't slot.

eeuwen bestond er, vooral in de nabijheid der universiteiten, een geregeld bedrijf tot het verhuren van handschriften, om te worden afgeschreven. Nog eer het drukken begint, gaat dit bijwijlen over in hetgeen wij een leesbibliotheek zouden noemen. In het jaar 1396 ging zekere Jan de Clerc, boekschrijver in 'de Drake' voor het schepenhuis van der Keure te Gent, een leening aan, om van buiten de stad boeken, met name 'ystorien ende jeesten' te betrekken, die hij 'daghelix verhuert'. Dat schijnt toch wel eer om het lezen dan om het afschrijven te doen geweest te zijn. Men stelle zich alleen als zijn klanten nog niet de Gentsche dienstmeisjes voor.

Is eenmaal de vermenigvuldiging van het boek werktuigelijk geworden, dan ontwikkelt zich het samengestelde bedrijf van voortbrenging en verspreiding snel en toch geleidelijk. Kort na 1500 zijn de jaarlijksche 'Messen' in vollen bloei. Frankfort is de voornaamste. Maar de geleerden moeten er zelf nog heenreizen, om te zien, wat er nieuws aan de markt is. Drukker, uitgever en boekhandelaar zijn nog langen tijd in den regel niet gescheiden; die eenheid heeft zich immers in sommige gevallen tot den huidigen dag gehandhaafd. Aanvankelijk ruilen de uitgevers de werken uit hun fonds tegen elkander uit, en wel bij het gewicht; eerst later komt het in commissie geven op. Het boekverkoopersvak ontstaat ten deele door afsplitsing uit de drukkerij, doch tevens is de boekverkooper nazaat van den reizenden kalenderman. Van dien samenhang getuigt de colportage, die zich juist in het boekbedrijf op zoo bijzondere wijze gehandhaafd heeft, tot den huidigen dag. Mettertijd maken de 'Messkataloge' plaats voor prospectussen (hoed u voor 'prospecti'!) en geregelde bibliografie. Maar zooals overal in het technische leven, de oude vormen handhaven zich naast de nieuwe. Het is jammer, dat zich in onze taal niet tijdig een goed equivalent voor het Duitsche *Verlag* heeft ingeburgerd: wij weifelen tegenwoordig tusschen 'Uitgever, Uitgeverij, Uitgeversmaatschappij' en het overcorrecte 'Uitgeefster', dat mij altijd aan de Weduwe van Nelle doet denken.

Ook het schrijversbedrijf verandert. Tot ver in de zeventiende eeuw zijn geregelde honoraria zeldzaam. Van den uitgever krijgt de auteur hoogstens een aantal exemplaren om te verhandelen; zijn voordeel moet hij zoeken in de opdracht van zijn werk aan een aanzienlijk persoon, die het beloont met een geschenk of een sinecure. Een riskante aangelegenheid natuurlijk. 'Van zijn pen leven' bleef een moffientoer; Erasmus slaagde erin, maar hij was een uitzondering. Alexander Pope

was waarschijnlijk wel de eerste dichter, die zich een fortuin schreef. Omstreeks 1700 treedt in de plaats van het adellijke patronaat veelal de verzekering van het welslagen door intekening, een soort patronaat op aandeelen dus. Wie bladert niet nog wel eens in zulk een 'Lijst der Inteekenaren' van een honderd jaar geleden, en brengt een stille hulde voor hun letterlievendheid aan al die 'regters in regtbanken van eersten aanleg', apothekers te Zaltbommel en leden van de ridderschap in Noord-Brabant.

Er zijn nog andere vormen van collectivisering in de wereld van het boek. In verloop van tijd verrijzen het Lees kabinet, het Leesmuseum, de Leesbibliotheek, de Leesportefeuille (in het Insulindsch Trommel genaamd) en tenslotte de Openbare Leeszaal. Nuttige zaken althans. De Nederlander, in het algemeen bekend als hardnekkig individualist, gedraagt zich ten opzichte van het boekgebruik sterk collectivistisch. Soms in een graad, waarbij het heilzame instituut van samen lezen de vijand van het boek dreigt te worden.

Horatius wenschte zich 'de boeken der Ouden'. Elke beschaving leeft haar letterkundig leven voor een belangrijk deel uit en door de schatten van vroeger tijden. Is het oude hier de vijand van het nieuwe? Men dient goed te onderscheiden: het boek der Ouden is heel iets anders dan het oude boek. Zich bij voorkeur te verdiepen in de letterkunde van lang vervlogen eeuwen spruit voort uit een heel andere behoefte van den geest, dan een liefhebber te zijn van oude boeken. De hartstochtelijke Shakespeare-lezer begeert volstrekt geen echte quarto voor zich te hebben.

De Ouden zuiveren den geest, de Nieuwen bedwelmen dien bij wijlen. In geen tak van geestelijke productie wordt steeds het heden zoo voortdurend bevrucht door het verleden, als in de letterkunde, ook waar deze zich uitdrukkelijk mocht afwenden van de oude vormen. In de ononderbroken vernieuwing van het boek blijven de groote Ouden (van Homerus tot Molière of verder gerekend) als heroën en beschermgeesten.

De verzamelaar van oude drukken daarentegen, al noemt hij zich bibliophiel, loopt eenige kans van onder de vijanden van het boek gerangschikt te moeten worden, van het boek als voortdurende manifestatie van den levenden geest. Zijn liefde is er een vol piëteit en teederheid, het is een hoog aesthetische aandrif, een vrome dienst, maar met dat al zoekt hij doode dingen.

Wat dan te zeggen van den nieuwen lust om het boek van heden

schoon te zien? Het boek heeft altijd ook uiterlijk schoon willen zijn, vóór de drukkunst kwam vooral: met goud en kleuren, initiaal, randversiering en miniatuur, met banden in ivoor met edele steenen. Die luister gold de heiligheid van den tekst, of de doorluchtigheid der bezitters. 't Was altijd uitzondering, zondagskleed; ook reeds 't geschreven boek had doorgaans het werkpak aan. De vroege boekdruk beperkte terstond die praal, maar schiep wonderen van evenwichtigen eenvoud en volmaakte uitvoering. Het werkpak bleef eeuwen lang soliede en van goeden snit. Een dieper verband tusschen de toenemende intensiteit en frequentie van het gedrukte woord als factor in het algemeene geestesleven, en de snelle verbastering van het drukwerk kort na 1800, valt te vermoeden, maar niet zoo gemakkelijk bloot te leggen. Met afgrijzen herdenken wij de vaderlandsche misbaksels der negentiende eeuw. Wij zonken wel bijzonder diep.

Het nieuwe boek als kunstwerk geeft ons het voorbeeld, hoe het soms zijn kán, niet hoe het steeds zijn móet. In het werkpak, mits als van ouds in eenvoud goed, is ons het boek het liefst. Spaart ons die colophon's, die enkel onvermeld laten, hoe de kat van den drukker heette. En laat noch de bladzijde, noch de letter te groot zijn; het is vermoeienis van ons leesorgaan, en doodt het boek.

In de wereld van het boek weerspiegelen zich de sterke en snelle veranderingen van het gansche hedendaagsche leven zeer direct. Hier als daar tal van verschijnselen, die ons een gevoel van verbijstering, van beklemming geven. De overstelpende stortvloed van drukwerk, die ons voortdurend bedreigt! De geringe concentratie, die het leven ons voor het boek overlaat, de oppervlakkige lectuur, die een jonger geslacht in gevaar van hopelooze banaliseering brengt! Wil de tijd dan het boek tot onzen vijand maken?

Maar lezen is – naar den oorsprong van het woord en naar den aard der handeling zelve – een kiezen, een uitzoeken, een bijeenlezen, een plukken. Als er één handeling vrije wilsuiking mag heeten, dan is het deze. In den lezenden mensch triomfeert de vrijheid van den geest. Iedereen kan zich die vrijheid handhaven, als hij wil, en als hij denkt. 'Je moet denken, eer je spreekt', herinnert elk onzer zich uit zijn schooltijd. Men moet ook denken, eer men leest. Uw lezen zij kiezen.

Om een boek te genieten, ten volle te genieten, moet men het bezitten. Er is geen voorwerp of goed, waaraan het begrip van eigendom (al is die ook nog zoo precair, dank zij den vriend, dien gij uw boeken

leent) zich zoo onwrikbaar vasthecht, als aan het boek. Het is geen toeval, dat zooveel boekenbenamingen die intieme verhouding tot den bezitter trachten uit te drukken: *Enchiridion*, *Vademecum*, de Vriend of de Schat. Als de schrijvers maar zorgen, dat het boek zulk een titel en zulk een plaats na aan 't hart waardig is.

Waraan wij, met betrekking tot al hetgeen hierna beschreven staat, niet willen twifelen.

## NOBEL-PRIJS VOOR LETTERKUNDE

Een Zweedsch criticus noemt in *Nya Dagligt Allehanda* de bekroning van Sinclair Lewis „een van de meest blameerende gebeurtenissen in ons land uit de laatste jaren”. Inderdaad, men vraagt zich af, wat de letterkundige maatstaf van dezen Arcopagus mag zijn, als een auteur van zoo slecht gecomponeerde en onmiskenbaar vulgaire producten als het te veel geprezen *Arrowsmith* en het zelden geprezen *Elmer Gantry* den wereldprijs wint. Maar, zal men zeggen, het is de schepper van *Babbitt*, die geëerd wordt, de onvolprezen satiricus, die zijn volk den spiegel voorhield van hun nationaal gemiddelde. In dat geval echter had de kieschheid geboden, het aan de Amerikanen zelf over te laten, hem daarvoor te danken. Nogmaals: waar blijft de peilschaal, die aanwijst, wat litteratuur mag heeten? Op dezen weg voortgaande, zou de Zweedsche Akademie eerlang haar taak wel kunnen overdragen aan de jury ter bekroning van Miss Universe.

\* De Gids, 94e Jrg. no. 12, December 1930, p. 281—282. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

## BOEKBESPREKING

Pandora en Bibliotheca Mundi, Insel-Verlag, Leipzig.

Twee nieuwe serieën, om allerlei uitgelezens uit de wereldlitteratuur in handen van velen te brengen, doch ditmaal niet, gelijk de Insel-Bücherei of onze Wereldbibliotheek, in vertaling, doch in het oorspronkelijk. Onder de 40 nummers der Pandorareeks (kleine boekjes van een 80 bladzijden) zijn tot nu toe naast acht Duitsche werken Fransche, Engelsche, Italiaansche, Spaansche, Russische en Latijnsche vertegenwoordigd; in de Bibliotheca Mundi (boeken van grooteren omvang) verschenen naast één bundel vertellingen van Kleist drie Fransche, een Engelsch, een Spaansch en een Russisch werk. Het verblijdende van deze nieuwe uitgaven spruit het eerst voort uit de eenvoudige welverzorgdheid van het uiterlijk; is het niet een genoeg, als men drama's van De Musset en 'Les Fleurs du Mal' in een echt Fransche letter te lezen krijgt? Doch er is een andere verheugenis: men voelt zich hier geleid door een geest, die te kiezen weet, en zelf ongezien en zwijgend, u iets leeren wil. Een college in vergelijkende litteratuur-geschiedenis? Neen, iets beters, een letterkundige educatie, een lesje in veelzijdigheid, een nuttig exempel tegen de hobby's van onzen tijd. Wees maar niet bang, gij krijgt ook uw Dostojevski (twee fragmenten uit 'Bratja Karamazovy'). Maar de onbekende redacteur heeft er zijn eigen plezier in, om u zachtjes bij uw oorlel te grijpen en te zeggen: zie eens, waarde lezer, het Italië van de Middeleeuwen tot aan de zeventiende eeuw heeft aan de wereldlitteratuur, buiten zijn eigen letterkundige prestatie, een stof geboden, als geen ander land; gij kent uw Shakespeare nietwaar? Lees nu eerst eens deze zes novellen van Boccaccio. En dan heb ik hier voor u van De Musset 'André del Sarto', 'Lorenzaccio' en de novelle 'Le fils du Titien', van Byron 'Marino Faliero', van Shelley 'The Cenci', nogmaals 'Les Cenci' van Stendhal, met 'Vittoria Accoramboni'. Bovendien voor eenig zijlicht uit Spanje en Portugal Santa Teresa's 'Libro de su vida', 'Sonnets from the Portuguese' van Elizabeth Barrett-Browning en Cervantes' verwonderlijke novelle 'Rinconete y Cortadillo'. — Als gij dit alles uit hebt, zeg mij dan eens, of uw kijk op Romantiek en Renaissance beide niet eenige correctie behoefde.

Het is te hopen, dat de verdere uitgaven in de beide nieuwe reeksen van het Insel-Verlag nog meer dergelijke lesjes zullen bevatten.

\* De Gids, 85e Jrg. no. 2, Februari 1921, p. 317. P. N. van Kampen & Zoon, A'dam.

## JONG-FRIESCHE LYRIEK

De Nije Moarn. In karlêzing ut it wirk fen  
jongfryske skriuwers, gearstald en ynlaet fen  
D. Kalma. J. Kamminga, Dokkum 1922.

Welk een rijkdom voor een natie, om binnen haar staatkundig en cultureel wel omschreven grenzen nog een afwijkend volksleven met een eigen taal te bezitten, zonder dat dit de eenheid van het geheel schaadt! Frankrijk zou wezenlijk armer zijn zonder Provençaalsch, Bas-kisch en Bretonsche, Groot-Britannië zonder Welsh en het Gaelisch der Schotsche hooglanden. Nederland zou het zijn zonder een levend en bloeiend Friesch.

Voor den niet-Fries, die eerst op rijper jaren door wie weet welke latente invloeden van zijn Friesche afkomst vatbaar is geworden voor de diepe bekoring van Friesland en zijn taal, heeft de 'Friesche beweging' als zoodanig weinig aantrekkelijks. Zonder twijfel wordt er voor het aankweken van een hoogstaande Friesche cultuur sympathiek en veelbelovend werk verricht: ik noem het streven naar een Friesch tooneel, de godsdienstoefening in het Friesch, het Friesche zangkoor, de pogingen om aan de Groningsche universiteit een leerstoel in het Friesch te stichten. De buitenstaander krijgt den indruk, dat het alles met wat minder wrijving en drukinkt kon, maar dat geldt tegenwoordig van de meeste dingen dezer wereld. Het genootschapsleven van 'Selskip' en 'Mienskip', 'Kristlik Selskip', 'Roomsk-Frysk Boun', hun polemieken, de telkens herhaalde beginselverklaringen en programmen, dat alles schijnt den buitenstaander op zijn afstand niet veel meer dan het knarsen en het wiekengejaag van een molen, waar hij voorbij komt. Maar wat voor meel er in dien molen gemalen wordt, is voor iedereen van belang. Hoe van pas komt als proeve van dat meel deze bloemlezing, die de Nieuwe Morgen heet.

De jonge dichter Kalma, iemand van opmerkelijke begaafdheid, een geestdriftig temperament en een gevaarlijke gemakkelijheid van productie, verkondigt sedert een klein tiental jaren een Friesche renaissance: een Friesch voelen en een Friesche dichtkunst bovenal, op een veel hooger niveau geheven, dan ooit te voren was bereikt. Ik laat hem zelf spreken, door uit zijn inleiding tot *De Nije Moarn* een gedeelte te vertalen en de rest samen te vatten.

\* De Gids, 86e Jrg. no. 8, Augustus 1922, p. 206—221. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.



„De Jong-Friesche kritiek, – aldus de aanhef –, zet in met kersttijd 1914, toen ik in mijn eerste grootere opstel den voor on-Friesch versleten Rinke Tolman hoog zette boven de als in-Friesch bejubelde Halbertsma's en Waling Dijkstra. Maar in dichtkunst was het nieuwe diep-innige geluid het eerst opgeklonken in de hartstochtelijke en verklaarde zangen, die Rixt (dat is de dichteres Mej. H. A. van Dorssen) in het begin van 1913 openbaar maakte. In haar, het Grouwster kind met haar brand van verlangen en liefde, brak de Friesche ziel haar ban van beslotenheid en stroomde zij, een stroom uit sneeuwbergen gelijk, de zeeën van eeuwigheid tegemoet.

Aan den jubel van haar geluk en de trilling van haar verlangen was duidelijk, dat er iets veranderd was in Friesland. De laatste eeuwen, reeds sedert de tweede helft der Middeleeuwen, was de kleine volks-gemeenschap in het Noorden, die de traditiën van Friesland droeg, geworden een zoo zelfvoldaan en doodsch milieu van deftige boerenburgerlijkheid en zedelijk dorpsrechterschap, van zich zelf tot ideaal verklarende onaandoenlijke kleimenschelijkheid, van huishoudelijke, koude kleine belangen en liefdeloosheid, dat zij elke levende ziel verstikte... De taaluiting van de nuchtere Friesche dorpers, geestelijke baliekluivers, met hun minne humor ten aanzien van het afwijkende, dat is het vervormende en bevrijdende, met de schendende ruwheid van hun zielsbestaan en de onzure vlakheid van hun hart, blijft in eeuwigheid een ontheiliging van de ziel van Friesland, en de domme ophemelaars van haar voortreffelijkheid zullen altijd een aanfluiting blijven voor het hart van al wat hier in jonkheid of rijpheid de waarheid van het zijn en den glans van het leven verstaat. Heel de populaire letterkunde van dezen afgestorven tijd is het geestelijk beeld van een volk van veekwanselaars en hengstekooplui met handslag en marktpraat, en onder den alledaagschen schijn van beslotenheid, van onheilige zinnelijkheid en koud-wreede begeerten... De eenige lyrische kunstenaar van niet al te onbeduidende waarde vóór 1900, Pieter Jelles, heeft niet meer aangedurfd dan het Friesche volksleven boven zijn ware wezen te idealiseeren en zichzelf tot een krachtig en waar zanger te vormen van dat naar eigen gevoel vermooide leven van de volksziel; niemand heeft het bestaan met eigen harteleven in het recht te gaan tegen zijn volk, met de steeniging voor oogen hun zedelijkheid aan te wijzen als schijn, hun beslotenheid als (zucht tot) zelfbehoud, hun geest als armelijkheid; noch vond iemand ook de kracht, zich los te worstelen uit dat doodelijke milieu en in stilten van

eenzaamheid het diepste wezen van zijn levende ziel te openbaren.”

Die openbaring kwam (in 1913), in de liederen van Rixt. Zij maakte de ziel van Friesland vrij. Kalma vergelijkt de jonge dichteres met Mozes, die het water uit de rots slaat. Het was, zegt hij,

„zulk een genade, dat, terwijl zij stil en bescheiden leeft in ons midden, de legende begonnen is, haar zilveren draden om haar lichte verschijning te winden; denkend aan haar zangen en die ze zong, verstaat onze ziel nog de onpeilbare stilte van de sneeuwlanden, waar zij over blikte, rijst voor onzen oogen het schip, dat haar koning draagt de zeeën over; in *Kening Aldgillis* (Kalma's drama), bedoeld als zang van de Friesche ziel, die zich tot kracht ontplooit, is de geliefde van Radbod genoemd met haar naam, en opnieuw getuigt zij in haar liefdedoord. Zoo eert de geschiedenis de grooten, en ons hart weet haar een eeuwig bezit.”

Legende en geschiedenis werken snel in Friesland. – Deze wedergeboorte, vaart de schrijver voort,

„hing logisch onverbrekkelijk samen met het wereldleven van onzen tijd, en gelijk Friesland, na haar val door eigen schande, eeuwen in duisternis en boete liggen moest, eer het kracht had, weer te verrijzen, zoo was deze zegen haar noodwendig beschoren, zoodra haar ziel bevrucht werd.”

„De Jong-Friezen, in plaats van voor hun klein milieu te knielen, zooals de gewoonte was, hebben Friesland gehaat met een heilige liefde; in plaats van bij de verheerlijking van Friesland's geschiedenis te beginnen, hebben zij de verleden zonden van Friesland vervloekt en zijn armelijke litteratuur verworpen; hun vaderland lag in de kimmen van de toekomst; zij waren Fries, maar maakten geen deel meer uit van het oude volk; zij wisten, dat zij stonden buiten het doodsche en afstervende milieu, waar hun jonge harten met een groote haat van walgden. Van aanvang af vereenigden zij in een bevrijdende harmonie den glans van Friesland en den droom der eeuwigheid; groot geworden in de eenzaamheid van de wijde Friesche weiden, aan den rand van het meer en onder het ruischen van de zee, die de nieuwe liefde worden zou van Friesland, maar het allermeest door wat het wonder van Friesland is, de immer verglijdende en veranderende en eindelooze luchten, waar nog God Thor door dreunt en in welks avonden nog immer de statige Freya haar draden spint... voerde de strijd hen daar, waar zij van de heuvelen van Terschelling een nieuw rijk van schoon-

heid rijzen zagen als een krans van landen aan de nooit volprezen Noordzee.’’

Hun roeping was, te zingen van hun liefde, anders niets, maar van een liefde, die, hoe meer zij zich in des zangers hart verwezenlijkt, hoe meer zij der eeuwigheid toe streeft. Een zang van bevrijding en van strijd. De kunstenaar wordt leider in dien geestelijken strijd, dien de menschheid opneemt.

„In Friesland, milieu van persoonlijke beslotenheid als nergens anders, omvat zulk een strijd, waarvoor bovenal overwinning van eigenzinnigheid noodig is en eendrachtig volgen van de geroepen leiding, nog maar enkelen... Toch zijn er niet veel volksmilieu's aan te wijzen, waar de jeugd zoo naar deze overtuiging en in deze liefde leeft, als Friesland. De verklaring is, dat onder de Jong-Friezen van het begin af de nieuwe wereld niet gesteld is als schepping van een belangenstrijd, die aan weerskanten gevoerd wordt door materialistische drift, maar als het eenige menschenlijke samenleven, dat de liefdekracht der menschheid vrij en zuiver tot haar recht laat komen, dat waardig is, verheerlijkt te worden door den zanger en bevochten door de arbeidende menschen, de bloeiende schepping van bloeiende menschenlijke liefde.’’

Nog meer is de roeping der kunst: een nieuwen godsdienst gaat zij brengen, den onbekenden godsdienst, waarvan Walt Whitman de eerste aankondiger is geweest...

Ik vrees, dat Ernest Seillière, indien hij Friesch verstond, Kalma beschouwen zou als het meest volkomen type, wat de hedendaagsche litteratuur kan opleveren, van wat hij 'le mysticisme esthétique' noemt. In Kalma's geschriften ligt de geestesgesteldheid, die de Fransche filosoof bedoelt, bijzonder duidelijk aan de oppervlakte: een machtswil, die ongetemperd door een bewustzijn van het redelijk als bereikbaar en doelmatig erkende, zonder eenige rem der traditioneele ervaring, in een vast besef van uitverkorenheid, den aesthetischen impuls als uitgangspunt en norm van wereld- en levensbeschouwing neemt. Kenmerkender uiting van een 'impérialisme irrationnel' is nauwelijks mogelijk; waarbij men niet eens aan Kalma's politisch Friesch imperialisme van eenige jaren geleden behoeft te denken, dat hij spoedig weer verloochend heeft.

Het schijnt wel, of de vertegenwoordigers van al die door den loop der geschiedenis provinciaal geworden eigen culturen steeds door

elken vorm van mysticisme onweerstaanbaar worden aangetrokken. Hun buitengewoon innig en warm nationaal gevoel, geïsoleerd binnen den wijderen kring van het geheel, waartoe zij behooren, afgesloten van bevrediging door staatkundige of maatschappelijke daden, zoekt die bevrediging òf in den droom van het verleden òf in de schemerige verbeeldingen van een vage en buitenaardsche toekomst.

Nu is het bijzondere in dit geval, dat de schrijver zelf zich bewust is geworden, hoe zijn gedachten met hem den loop hebben genomen. Reeds aan het slot van zijn inleiding bereidt hij er den lezer op voor, dat eigenlijk niet alle verzen, die hij opneemt, beantwoorden aan hetgeen hij zelf heeft doen verwachten. Gelijk hij in het nawoord bekent, schreef hij eerst de inleiding, en ging daarna aan het uitzoeken der gedichten. Daarbij moet hem dan de wijsheid der verachte voorvaderen zijn ingevallen, die wisten: „'tis mei sizzen net to dwaen”. En dus verzoekt hij in het nawoord, de inleiding op te vatten meer als

„een beschouwing over Jong-Friesche dichtkunst in het algemeen, waarvan het bestaande niet meer is dan een eerste, blijde, en in verhouding tot de eerdere Friesche lyriek, groot begin, dan dat men de waarden van de kunstenaarsroeping, waarvoor zij opkomt, reeds volkomen zuiver geopenbaard zal vinden in den inhoud van deze verzameling, die niet meer dan de verzen van een paar jaren bevat. De verhouding tusschen inleiding en bloemlezing is dus eerder die van een beginselbeschouwing, die zich eerst begonnen is te verwezenlijken dan een streng historische woordenkeus, die met de stukken wordt toegelicht.”

De slotzin is niet al te zuiver van stijl en gedachte, blijk van schrijvers verlegenheid misschien, maar de jeugdige naïveteit van zijn doen stemt tot genegenheid.

Uit *De Nije Moarn* kan ik helaas als proeve slechts enkele gedichten volledig aanhalen. Ik kies eerst drie van de dichteres Van Dorsen (Rixt) en daarna drie van Kalma zelf, die zich in den bundel aanbiedt met 20 bladzijden tegen gemiddeld 7 van zijn makkers.

#### BERN FEN IT LJOCHT!

O hert, lit nou dyn moaiste sängen klinke,  
span nou de snaren en lit wâlje it liet,  
jow útring oan dy hege, hill'ge fieling,  
dy as in wijing oer myn wêzen giet!

'k Ha eange for in leech en treastleas libben,  
'k ha eange for in earm, ûnnut bistan,  
de freze is wei, nou lit in greate freugde  
syn lôge waermjend troch myn herte gean!

Lit nou it libben stoarmjend oer my komme,  
lit komme hwet it jowt oan wille en smert,  
't scil myn gefoel yet djipper, riker meitsje,  
mar my forslaen, forplett'rje kin it net!

Nou is for my de wrâld sa rom, 'k wol libje,  
hwent wier is 't, hwet ik lang al fiede en tocht:  
— gjin ierdske soargen kinn' my dat ûntimme —  
'k bin dichteresse, 'k bin in bern fen 't ljocht!

O hert, lit nou dyn moaiste sängen klinke,  
span nou de snaren en lit wâlje it liet,  
jow útring oan dy hege, hill'ge fieling,  
dy as in wijing oer myn wêzen giet! <sup>1</sup>

#### 'K SCIL FOR DY SJONGE

'k Scil for dy sjonge, as de jountiid komt,  
wrâld, libben, minsken swije,  
stiltme in wûnd're wijing jowt  
wirden en melodije.

<sup>1</sup> (Woordelijke vertalingen) KIND VAN HET LICHT!

O hart, laat nu uw schoonste zangen klinken,  
Span nu de snaren en laat bruisen 't lied,  
Geef uiting aan dat hooge, heilige voelen,  
Dat als een wijding over mijn wezen gaat!  
'k Heb angst voor een leeg en troostloos leven,  
'k Heb angst voor een arm, onnut bestaan,  
De vrees is weg, nu laat een groote vreugde  
Haar gloed verwarmend door mijn harte gaan!  
Laat nu het leven stormend over mij komen,  
Laat komen wat het geeft aan vreugd en smart,  
't Zal mijn gevoel nog dieper, rijker maken,  
Maar mij verslaan, verplett'ren kan het niet!  
Nu is voor mij de wereld zoo ruim, 'k wil leven,  
Want waar is 't, wat ik lang reeds voelde en dacht:  
— Geen aardsche zorgen kunnen mij dat ontnemen —  
'k Ben dichteresse, 'k ben een kind van 't licht!  
O hart, enz.

'k Scil for dy sjonge, as 't lúst'rjend hert  
siele stimme forstiet,  
trillet tomiette de hertslach fen 't swiet-  
lûdich songene liet.

'k Scil for dy sjonge! – de jountiid komt,  
twiljocht oer alles leit...  
yn ús de klanken, yn ús muzyk,  
Om ús de ûneinichheid. <sup>1</sup>

#### YN 'T WALD

't Wier stil, sa dea-stil yn it wâld,  
hwert't swier fen snie de tûken hongen,  
oer 't tsjokke, wite tek fen de ierd'  
hast sûnder lûd myn foetten gongen.

Dêr hong sa'n wijinge rounom,  
ik wier hjir mei natûr allinne,  
de beammen stiene as yn gebet  
stil wizend nei de himel hinne.

— — — — —  
Do hat myn siele it liw'ge socht  
an 't wier, as foel der yn myn herte  
in strieltsje fen it Greate Ljocht. <sup>2</sup>

#### <sup>1</sup> 'K ZAL VOOR U ZINGEN

'k Zal voor u zingen, als de avond komt,  
Wereld, leven, menschen zwijgen,  
Stilte een wond're wijding geeft  
Woorden en melodie.  
'k Zal voor u zingen, als 't luisterend hart  
Zielestemme verstaat,  
Trilt tegemoet de hartslag van 't zoet-  
Klankig gezongene lied.  
'k Zal voor u zingen! — de avondtijd komt,  
Schemering ligt over alles...  
In ons de klanken, in ons muziek,  
Om ons de oneindigheid.

#### <sup>2</sup> IN HET BOSCH

't Was stil, zoo dood-stil in het bosch,  
Waar zwaar van sneeuw de takken hingen  
Over 't dikke, witte dek van d'aard'  
Haast zonder geluid mijn voeten gingen.

Thans die van Kalma zelf.

DE DEI FEN FRYSLÂN

Middei, dy't as in prins to praeljen stiet  
Yn blauwe loft, djip lôgjend fen dyn hert,  
Dat barnt fen ljeafde's hjitste driuw, en net  
De frede wint dy't God de wirgen biedt;

Middei, dy't bloeit yn keninklik geniet,  
De groun oerbûgend dy't dy amjen heart,  
Dy 't each yn glâns, it herte yn weelde set,  
Middei, dy't hwet ûnkrêftich wier, forsmiet —

Middei, dy't great en sterk stiest oer myn hert  
En 't bloed my wâljen dochtst fen langstme en lok,  
Dat yn my riist in tûzenfâldich liet,

Middei, dêr't al myn dimm'ne krêft for stjert,  
Omearmje ek my, det al dyn laits, dyn flok,  
Dyn ljeafde en leed yn my to lôgjen stiet. <sup>1</sup>

Daar hing zoo'n wijding rondom,  
Ik was hier met natuur alleen,  
De boomen stonden als in gebed  
Stil wijzend naar den hemel heen.

— — — — —  
Toen heeft mijn ziel het Eeuwige gezocht  
en 't was, als viel er in mijn harte  
een straaltje van het Groote Licht.

<sup>1</sup> DE DAG VAN FRIESLAND

Middag, die als een prins te pralen staat  
In blauwe lucht, diep vlamvend van uw hart,  
Dat brandt van liefde's heetste drift, en niet  
Den vrede wint, die God den moeden biedt;  
Middag, die bloeit in koninklijk genot  
Over den grond heenbuigend, die u ademen hoort,  
Die 't oog in glans, het hart in weelde zet,  
Middag, die wat krachteloos was, verwerpt —  
Middag, die groot en sterk staat over mijn hart  
En 't bloed mij bruisen doet van verlangen en geluk,  
Dat in mij rijst een duizendvoudig lied,  
Middag, waartegenover mijn zwakke kracht sterft,  
Omarm ook mij, dat al uw lach, uw vloek,  
Uw liefde en leed in mij te vlammen sta.

#### DE HEGE LJEAFDE

Myn hert sjongt, yn myn earms laei Ljeafde en keas  
Myn boarst ta skûl for 't heimnis fen syn slom.  
In wite roas bleau fen syn dream, ien blom  
Ut Goades hôf, hwet wûnders en hwet tears.

En sjucht er skientme nou, hy noeget 'kom' –  
En d' iene roas yn 't hier doch ik myn plicht;  
My nimt syn herte yn leanen, huver-ticht,  
Nei 't rizen fen syn wyt, stil hillichdom.

Dû dy't myn eagen pattest, dy't myn lea  
Sa tear omslingre hâldst as lûd de wyn  
Gûlt om de hernen fen myn iensum hûs –

Ik woun dy om 't ik neat keas as dyn wea,  
Dy frijmakke út 'e tsjoen fen ierdske skyn,  
En neat woe as dyn sucht, dyn fier gerûs. <sup>1</sup>

#### SIMMER

Simmer mei dyn greate sinne,  
Loften fol fen triljend goud,  
Sigens dy't as weachjes binne,  
Waermens dy't de weelde jowt,

#### <sup>1</sup> DE HOOGE LIEFDE

Mijn hart zingt, in mijn armen lag Liefde en koos  
Mijn borst tot schuilplaats voor het geheimenis van zijn sluimer.  
Een witte roos bleef over van zijn droom, een bloem  
Uit Godes hof, wat wonders en wat teers.  
En ziet hij schoonheid nu, hij noodigt „kom” —  
En d'eene roos in 't haar doe ik mijn plicht;  
Mij neemt zijn hart in lanen, huiver-dicht  
Naar 't rijzen van zijn wit, stil heiligdom.  
Gij die mijn oogen kustet, die mijn leden  
Zoo teer omslinderd houdt, als luid de wind  
Huult om de hoeken van mijn eenzaam huis —  
Ik won u, omdat ik niets koos dan uw wee,  
Dat vrij maakt uit den ban van aardschen schijn,  
En niets wilde dan uw zucht, uw ver geruisch.



Slaen dyn greate pronk fen strielen  
 Foarstlik oer dit swijsum lân,  
 Wol ús mei dyn glâns skewiele,  
 Toevje in toarn oan Noarder-strân.  
 't Fryske folk, ynbannich, sletten,  
 Wers fen al to dert'ne nocht,  
 Libjend nei syn dimm'ne wetten,  
 Al to min dyn keinens sjucht.  
 Greate heechtiid, goud'ne wille  
 Gean by ús sa ring biskûl,  
 Ear't de fruchten rypje scille  
 Bliest de grime hjerst wer fûl.  
 Mylde goede kening Simmer,  
 Prealjend yn dyn feestlik klaed,  
 Twinkljend yn dyn keine glimmer,  
 – Fâlden fen forwielen skaed –  
 Strielje ús yn ús langjende eagen  
 Oant yn 't djipste fen ús hert,  
 Det yn dyn oergoud'ne weagen,  
 Eltse noed en mismoed stjert. <sup>1</sup>

<sup>1</sup> ZOMER

Zomer met uw groote zonne,  
 Luchten vol van trillend goud,  
 Koeltjes, die als golfjes zijn,  
 Warmte die de weelde geeft,  
 Sla uw groote pronk van stralen  
 Vorstelijk over dit zwijgend land,  
 Wil ons met uw glans begunstigen,  
 Toef een beurt aan Noorderstrand.  
 't Friesche volk, in zich zelf gekeerd, gesloten,  
 Wars van al te dartel genot,  
 Levend naar zijn eenvoudige wetten,  
 Al te weinig uw fierheid ziet..  
 Groote hoogtij, gouden vreugde  
 Gaan bij ons zoo spoedig schuil:  
 Eer de vruchten rijpen zullen,  
 Blaast de grimmige herfst weer fel.  
 Milde, goede koning Zomer,  
 Pralend in uw feestlijk kleed,  
 Schitterend in uw fieren glans,  
 — Vouwen van fluweelen schaduw —  
 Straal ons in onze verlangende oogen  
 Tot in 't diepste van ons hart,  
 Dat in uw vergulde golven  
 Elke nood en mismoedigheid sterft.

Genoeg om de fijnheid en den ernst van deze poëzie en een verrassende geschiktheid van het Friesch voor de hoogere lyriek duidelijk te maken. Ligt er niet een glans als van zijde over dit alles, klinkt er geen innigheid in die verdofte en die verlichte vocalen? De tsj- en j-klanken geven er een zachtheid aan, die het Nederlandsch niet kent.

Is het ook zeer oorspronkelijk? – Het is onmogelijk, hier niet den onmiddellijken invloed waar te nemen van twee stroomingen. De eene is die van de Nederlandsche lyriek na 1880, met haar sterke verwantschap aan de Engelsche, die haar tot voorbeeld was. De sonnetten van Kalma beduiden de intrede van de jongere Nederlandsche dichtkunst in het Friesch. Het is eigenlijk geen gunstig teeken, dat de meeste van deze gedichten (evengoed als Kalma's proza) behoudens rijm en metrum zich bijna woord voor woord in het Nederlandsch laten transponeren. De Friesche ziel beantwoordt dan toch blijkbaar vrij volkomen aan die van Nederland.

De andere invloed, die hier nawerkt, is de Duitsch-romantische. Heeft de Heer Kalma kunnen meenen, dat hij de romantiek te boven was? Wij zijn het geen van allen. De Jong-Friezen zitten er evengoed aan vast als de geheele Friesche dichtkunst der negentiende eeuw, van den tijd af, dat Dr Eeltsje in Heidelberg de *Alemännische Gedichte* van Hebel leerde kennen, over den tijd heen, dat Klaus Groth, zelf op Hebel's leest geschoeid, de Halbertsma's in hun latere jaren beïnvloedde. Verzen als *Yn 't Wâld* van Rixt, of om andere uit den bundel te noemen: *Nacht* van Th. de Vries, *Dream* van J. D. van der Mei, *Joun* van Mej. J. Oostenbrug, – men kan ze de eeuwig gelijke producten eener onmiddellijke natuurinspiratie achten, maar zij zouden zonder Eichendorff en Heine niet gedicht zijn. De romantische inslag ver-raadt zich in het feit, dat deze Jong-Friesche dichters, Kalma vooraan, zich nog steeds bedienen van de Oudnoorsche godenfiguren en mythologische begrippen, die met Friesland nooit iets uit te staan hebben gehad, en waarvan er sommige, als Bragi en Iduna, reeds in hun Oud-Yslandschen tijd een weinig naar de lamp roken.

In een in 1917 uitgegeven bloemlezing uit het werk van oude en jonge Friesche dichters, *It sjongende Fryslân*<sup>1</sup>, heeft Kalma getoond, dat het hem ernst is met de verwerping van het voorgeslacht. Van de 'swijende stimmen' laat hij in het Zingende Friesland naast Gysbert Japiks alleen Harmen Sytstra (1817–1862) toe. De broeders Halberts-

<sup>1</sup> Broerren Westerlaan, Berltsum (Berlikum), zonder jaartal.

ma blijven uitgesloten van zijn Parnassus, en met hen Waling Dijkstra, Jan fen'e Gaestmar (J. J. Hof) en T. G. van der Meulen. Van allen, die in 1881 door P. J. Troelstra en O. H. Sytstra werden opgenomen in hun dichtbundel *It jonge Fryslân* treft men bij Kalma geen enkelen aan. Van de oudere levenden eert hij Pieter Jelles Troelstra en Dr J. B. Schepers als wegbereiders. Maar de volwaardige Friesche litteratuur begint voor hem, gelijk wij uit zijn inleiding leerden, toch eerst met de beweging, waarin hij zelf leider is.

Zal zijn volk hem gelijk geven? Zal het zich afwenden van het tijdperk, waarover Kalma het anathema uitspreekt <sup>1</sup>, en de Halbertsma's vergeten? Het lijkt niet heel waarschijnlijk. Niet alle voorgangers in de Friesche beweging denken als hij. In *It Heitelân* van 29 April 1922 wijdt Dr G. A. Wumkes, die voor de nieuwste uitgave der *Rimen en Teltsjes* een levensschets schreef, aan Eeltsje Halbertsma een artikel, dat getuigt van de oude liefde, onverzwakt. Ik wil het hier niet voor de dichterlijke beteekenis van Halbertsma en zijn volgers opnemen, noch ook ontkennen, dat er in den lyrischen opbloei der laatste jaren verheffing ligt, maar enkel de vraag stellen: welke verzen zullen het winnen in het hart van het Friesche volk: die der ouderen of der jongeren? Dat is niet een kwestie van de hoogste dichterlijke volkomenheid alleen, nog minder een van persoonlijke waardeering van bepaalde sentimenten en uitdrukkingsvormen. Het zijn vooral enkele objectief te bepalen eigenschappen, die een dichtkunst bij het volk levend houden. Ik zou ze willen noemen: de rijkdom aan figuren en het accent.

Dat de rijkdom aan figuren in deze hedendaagsche Friesche lyriek gering is, behoeft nauwelijks betoog. Deze poëzie schept geen gestalten. De oudere litteratuur deed dat wel. Door te putten uit de overlevering en het volksleven hanteerde zij voortdurend een groot aantal figuren, vormde zij dichterlijke typen en beelden, die, al waren zij soms romantisch en soms huisbakken, de volksfantazie konden bevolken.

Om het verschil in accent tusschen de jongste dichters en de ouderen duidelijk te maken, stel ik tegenover Kalma den dichter P. J. Troelstra, die, al zondert de eerste hem welwillend uit van zijn vervloeking, door vorm, stof en inspiratie tot de ouderen gerekend moet worden. Het rhetorische element in Troelstra's poëzie is kennelijk, de

<sup>1</sup> Naast de inleiding tot *De Nije Moarn* legge men zijn bespreking van de vijfde uitgave der *Rimen en Teltsjes* van de broeders Halbertsma, in het maandschrift der *Jongfryske Mienskip*, Frisia III, 1919, p. 377.

Duitsche invloed verraadt zich herhaaldelijk. Wat evenwel in bijna al zijn verzen treft (men neme er den bundel *Rispinge* voor ter hand, die Pieter Jelles in 1909 in het licht gaf) is de natuurlijke kracht van het rythme, de sterke toonval. Zijn verzen staan rechtop, of stappen met forschen tred. Het is zulk een open geluid.

Nou wolle wy mei sang en klang  
It bloisel fen ús herte  
Op 't alter fen it heitelân  
As earstling-aeffter sette... <sup>1</sup>

Heeft een gedicht, dat zoo begint, – het is van 1881 –, ook geen recht, 'It jonge Fryslân' te heeten?

Al het de Meart noch lang net dien,  
Al stean de beammen sûnder grien,  
De greiden sûnder blomt',  
Dochs komt de sinne tichter by,  
En 't is sa smout en 't wirdt sa lij –  
Ik fiel it, o ik fiel it al:  
It bliere foarjier komt <sup>2</sup>.

In zijn gelegenheidsgedichten vindt Pieter Jelles bij wijlen een aanhef van dien pittigen klank, dien wij uit Vondels' hekeldichten kennen.

Hwet jowt ús Wergea nou en Drylst?  
Wy mei' net hird mear ride:  
De redens út Amerika,  
Dêr moatt' wy nou op glide... <sup>3</sup>

<sup>1</sup> *Rispinge*, p. 19: Nu willen wij met zang en klank  
Het bloeisel van ons harte  
Op 't altaar van het vaderland  
Als eerstlingsoffer zetten.

<sup>2</sup> *Ib.* p. 234: Al is de Maart nog lang niet uit,  
Al staan de boomen zonder groen,  
De weiden zonder bloemen,  
Toch komt de zonne dichterbij,  
En 't is zoo zacht en 't wordt zoo luw —  
Ik voel het, o, ik voel het al:  
Het blijde voorjaar komt.

<sup>3</sup> *Ib.* p. 158: Wat geeft ons Warga nu en IJlst?  
Wij mogen niet meer hardrijden:  
De schaatsen uit Amerika,  
Daar moeten wij nu op glijden...

Of in zijn antwoord aan Dr J. B. Schepers, in 1909:

Wel dokter, heite, ho sa rimpen?  
Moat 't malle fel nou dalik oan?...<sup>1</sup>

Legt men daarnaast de jongere Friesche lyriek, dan treft aanstonds de matte, gedempte toon, de geringe rijzing en daling der stem, de geconcentreerdheid welke den adem vermoeit en de stem als 't ware naar binnen doet slaan. – De Heer Kalma zal zeggen: het klare accent van Troelstra's populaire liedjes zou voor onze persoonlijke kunst, die van en tot de ziel spreekt, niet passen. – Goed, maar ik vrees, dat juist deze kwaliteiten zeer sterk meetellen voor de kansen eener dichtkunst, om te blijven leven. De Heer Kalma is, dunkt mij, een weinig bevangen in een, veel voorkomend, exclusivisme ten gunste der hoogste genres als zoodanig. Kunt gij, – zou ik hem willen vragen –, een epigram maken? – Pieter Jelles kan het wel:

GELOVE

Hwet ik leau? – Nou faem, net folle;  
En gjin boeken sizze 't my.  
Hwet ik leau? – Oan al hwet goed is.  
Hwet ik leau? – Ik leau oan dy<sup>2</sup>.

Wanneer er nog dichtwedstrijden en dichtproefstukken bestonden (grootte kunstperiodes zijn er sterk in geweest) moest men Kalma opgeven, iets te dichten in den trant van en even goed als Pieter Jelles' 'Slieprige frijery'<sup>3</sup>.

Wij naderen hier tot het hart van de kwestie. Wat begeert Jong-Friesland van zijn volk, en wat heeft het hun te bieden? Meenen zij hun boerenfolk, – want dat is het, en daarin ligt zijn kracht –, op te voeden tot het genot van sonnetten van liefde en eeuwigheid? Vinden zij het noodig, in het Friesch de Pierrot-mode te importeeren?<sup>4</sup> Of wen-

<sup>1</sup> Ib. p. 174: Wel doctor, man, hoe zoo driftig?  
Moet 't malle vel nu dadelijk oan?...

<sup>2</sup> Ib. p. 103: GELOOF  
Wat ik geloof? — Nu, meisje, niet veel;  
En geen boeken zeggen 't mij.  
Wat ik geloof? — Aan al wat goed is.  
Wat ik geloof? — Ik geloof aan jou.

<sup>3</sup> Slaperige vrijerij, Ib. p. 54.

<sup>4</sup> Zie Frisia V 1921, p. 452: Th. de Vries, Pierrot (een drietal gedichten).

schen zij het te sterken in zijn taal- en volksbesef, zijn geest te verkwikken met wat dien geest mondt? – Ik vrees, dat de geestdrift deze jonge dichters, in hun begrijpelijke verrukking, dat het instrument van hun geliefde taal ook deze nieuwe klanken gaf, kortzichtig maakt. Twee dingen zijn het, die zij vergeten.

Het eerste is dit. Een nationale cultuur kan zich tot zekere hoogte de weelde van een verfijnde dichtkunst veroorloven, die, esoterisch en exclusief, het populaire versmaadt en het huisbakkene schuwt als de pest. 't Heeft zijn gevaren, ook daar. Het is niet enkel de bioscoop, die het gemiddelde publiek van matige ontwikkeling en geringe geestelijke spanning van de letterkunde heeft vervreemd. Voor een geïsoleerde, provinciale cultuur evenwel is het gevaar van een bent-poëzie doodelijk. Een Friesche dichtkunst, die geen volkskunst is, schijnt mij slechts voor korten tijd levensvatbaar.

Volkskunst, dat wil zeggen, dat zij bezitten moet, gelijk ik reeds aanduidde, een veelheid van gemarkeerde gestalten, typen en motieven en een krachtig accent, dat dwingt tot luid op lezen. De Italiaansche boer kent, zegt men, nog altijd zijn Tasso, maar ik heb nooit gehoord, dat hij de strakke sonnetten van Michel Angelo kent. En dan: een provinciale litteratuur kan en mag niet breken met de traditie; het zou zijn den wortel afsnijden, waardoor de bodem haar voedt. Het kind, dat Kalma met het badwater der alledaagschheid uitwerpt, is bij ongeluk de humor zelf.

Wat zouden de geïsoleerde litteraturen: de Iersche, de Schotsche, de Nederduitsche, zijn zonder de elementen van traditie en humor! Wat is het dat Robert Burns groot maakt? – Meent gij waarlijk ongestraft uw vloek te kunnen slingeren over dat „zelfvoldaan en doodschen milieu van deftige boerenburgerlijkheid en kleinmenselijkheid, van huishoudelijke en koude kleine belangen en liefdeloosheid”, dat het milieu was van uw voorgeslacht, over dat „volk van veekwanselaars en hengstekooplui”, dat uw volk is? – Eeltsje Halbertsma verachtte hen niet. Hij, zelf een tollenaar misschien, ging tot hen en beluisterde hun dorpschen geest en boersch gemoed. Hoe komt het, dat hij niet van liefdeloosheid spreekt? Misschien omdat hij zelf de liefde had en overal de vonk ervan terugvond. Ik weet niet, of er niet meer liefde tot de menschheid steekt in een enkel prozastukje uit de *Lapekoer fen Gabe Skroar* dan in een reeks van uw sonnetten. Liefde, en zelfs dichterlijkheid wellicht. Want hier is het tweede ding, dat gij vergeet: de toch zoo eenvoudige waarheid, dat de poëzie niet enkel in het dichten zit.

Het zou kunnen gebeuren, dat spoediger dan u mogelijk dunkt, een jonger geslacht uw hooggestemd werk eentonig vindt. Onder een gelijkvormigheid en gelijkgestemdheid, die hún niet meer dan manier toeschijnt, zullen zij uw heilige vlam nauwelijks meer waarnemen, terwijl misschien een gelegenheidsgedicht, als dat gij maaktet op uw Moeder's verjaardag <sup>1</sup>, voor hen nog leven zal.

Wanneer zij dan, als uw periode voorbijgegaan zal zijn, niet meer konden aanknoopen bij het verleden, zou het er met de Friesche letterkunde slecht voor staan. Zij zullen Waling Dijkstra, dien gij veracht, zegenen, dat hij in zijn *Uit Friesland's Volksleven* spreekwoorden, bijgeloof, overleveringen, oude zeden en gebruiken heeft verzameld en opgeteekend. Daar moet voor u nog zooveel schoons te doen zijn, als gij u niet afwendt van uw volk.

Van de Jong-Friesche litteratuur, zooals zij zich tot nu toe heeft ontplooid, zou ik geneigd zijn, de meeste levenskracht toe te kennen niet aan de lyriek, ook niet aan de merkwaardige dramatische proeven, die Kalma in zijn *Kening Aldgillis* en *De Wei fen Dante* (De Weg van Dante) gaf, maar aan het novellistisch proza. Juist omdat hier het meeste contact wordt bewaard met het volksleven. Niet genoeg nog, dunkt mij. De eenvoudige landelijke schetsen, zooals *Jelmers jonge Libben* <sup>2</sup> van den vroeggestorven Marten Baersma (schuilnaam van Meint Bottema) hebben, vergeleken met ouder werk, meer gewonnen in kleur dan in lijn. Het is wat te veel stemmings- en natuurbeschrijving: dikwijls fijn en zuiver, eêr dan pittig en sterk. Ook voor deze schrijvers is, dunkt mij, het beste en diepste uit het werk der Halbertsma's als voorbeeld nog niet uit den tijd.

<sup>1</sup> Memme jierdei, *Frisia* 1917, p. 276; *Ut stiltme en stoarm*, p. 69. <sup>2</sup> *Frisia* I, 1917.

## BOEKBESPREKINGEN

Libri Librorum: Balzac, Les contes drolatiques. Dante, Opera omnia. Dostojevski, Prestuplenie i nakazanie. Homeros, Ilias, Odyssea. Der Nibelunge nôt, Kudrun. — Insel-Verlag, Leipzig 1921—1922.

Het Insel-Verlag heeft van de serieën uitgaven van meesterwerken der wereldlitteratuur in den origineelen tekst de derde, *Libri librorum* geheeten, spoedig doen volgen op *Pandora* en *Bibliotheca mundi*, die ik hier verleden jaar aankondigde. Deze *Libri librorum* zijn een lust om te bezitten. Wie de twee dunne Dante-deeltjes in de hand neemt, en op den rug leest: *Opera omnia I, II*, denkt te doen te hebben met een begin waarop nog het meeste volgen moet. Maar jawel, het is, dank zij het dunne maar volkomen ondoorzichtige papier, alles in die twee kleine boekjes compleet: Commedia, Canzoniere, Vita nuova, Convivio, Eclogae, Monarchia, brieven en de rest, in een voortreffelijke, duidelijke en niet te kleine letter, gelijk die ook in de andere deelen met zorg gekozen is. Alleen de druk van *Schuld en boete* is veel minder goed dan de Russische typen, in *Pandora* en de *Bibliotheca mundi* gebruikt. Maar het cyrillische schrift blijft altijd, ook op zijn best, een gebrekkig ding, in aesthetisch en nog meer in ophthalmologisch opzicht. Dat laatste komt omdat het geen echt minuskelschrift is, met talrijke onderscheidende elementen, die het mogelijk maken, het zeer snel op te nemen, doch een verbasterde majuskel, te gelijkvormig en te weinig lenig van vorm, waardoor het Russische schrift bij het lezen veel meer psychischen arbeid vordert dan het Latijnsche. Dat het in aesthetisch opzicht te kort schiet, bewijst het feit, dat de Russische schrijfkunst, om een schoon effect te bereiken, nooit het schrift zelf in zijn eigen statigheid laat werken, gelijk dat mogelijk is met het Latijnsche en het gothische, maar haar toevlucht neemt tot de zonderlinge verwringingen der letters, den kenners der Russische kunst bekend. Men vergeve deze schriftkundige uitweiding.

Of Balzac naast Dante, Homerus en de Nibelungen zich met de *Contes drolatiques* als Liber librorum toch niet een weinig verlegen voelt, kan ik niet beoordeelen.

\* De Gids, 86e Jrg. no. 7, Juli 1922, p. 159—160. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.



De uitgevers bieden meer dan enkel herdrukken. Ilias en Odyssea, in één deeltje vereenigd, zijn uitgegeven door Paul Cauer, de werken van Dante, hoewel grootendeels naar den tekst van Moore, door Heinrich Wengler, met een fragment uit Croce's nieuwe Dante-werk ter inleiding, de Nibelungen en Kudrun door niemand minder dan Eduard Sievers, die daarbij zijn metrisch-melodische principiën heeft toegepast. Sievers' Nachwort behelst over dat pas aangeboorde terrein der litteratuurwetenschap opmerkingen, die den philoloog van dertig jaar geleden louter onzin zouden hebben geschieden, maar die ieder heden-daagsch lezer met de grootste aandacht dient te bestudeeren. Ook Wengler heeft in Vita nuova en Convivio met het melodische vraagstuk eenige rekening gehouden.

A. J. Barnouw, Vondel. Great Hollanders, Edited by Edward W. Bok. Charles Scribner's Sons, New-York-London 1925.

Slechts een kleine kring van ingewijden kan geregeld kennis nemen van het voortreffelijke werk dat in Amerika door Dr Barnouw, als professor aan Columbia University en bekleeder van het Koningin Wilhelmina-lectoraat, dagelijks wordt verricht ter bevordering van de kennis van en de belangstelling voor Nederlandsche beschaving. Uit het pas verschenen boek over Vondel kan thans ieder die wil zich van die verdiensten een denkbeeld vormen, en van nog iets meer dan dat: van de begaafdheid, waarmee de schrijver erin slaagt, voor den vreemdeling een hem onbekend dichter en een onbekend milieu te doen leven. Want, mij dunkt, als het mogelijk is, Vondel tot den Amerikaan te doen spreken, is het hier gelukt. Uitstekend van bouw en indeeling, geeft het werk *Vondel in Amsterdam*, van den rederijkertijd tot het eind, met een juist evenwicht van levensbeschrijving en poëtische karakteristiek, in een vorm, die voortdurend verraadt, hoe goed de schrijver zijn Amerikaanschen lezer kent en weet te treffen, zonder dat hij iets te ver gaat in den trant, dien het Amerikaansche publiek verlangt. Hoe weloverlegd treedt Barnouw, waar hij kan, wat nader in bijzonderheden over punten, die Engeland raken: Mattheus Slade, die misschien Vondel's Latijnsche meester was, Milton, Donne, Maria Stuart. Hoe goed gezien, om Vondel als zakenman alle aandacht te

\* De Gids, 89e Jrg. no. 5, Mei 1925, p. 292—293. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

schenken, en de cijfers van zijn rekening bij de bank te vermelden.

Doch de indruk zij verre, alsof onze landgenoot alleen den Amerikaan iets te bieden had. Ook de Nederlandsche lezer zal door dit nieuwe *Leven van Vondel* geboeid en onderricht worden. De wijze waarop de schrijver, zonder den term Barok te hanteeren, die ons uit Duitschland hoe langer hoe meer als onmisbaar cultuurhistorisch instrument wordt opgedrongen, hier het contrast Vondel-Rembrandt, de bekeering, den *Lucifer* behandelt en in een treffend licht stelt, schijnt mij meesterlijk.

Tenslotte de talrijke proeven van dichtelijke vertaling. Ik heb er de grootste bewondering voor. Hier is als een staaltje het slotcouplet van de *Rommelpot*.

In conclusion, Spittle Peter,  
If I asked your ancient bird,  
Since this foolish farce occurred,  
'Do these fowl behave much neater  
Than the stock of years ago?'  
Won 't he crow, O no! O no!

In de uitvoerige passages uit *Lucifer* heeft Barnouw niet de bestaande vertaling van Van Noppen gevolgd, maar er een geleverd, die naar mijn indruk getrouwer is en dichtelijk hooger staat. Hier volgen twee strofen van de rei van engelen uit het vierde bedrijf.

O Father, who dost dearer hold  
Than hymns and frankincense and gold  
The resignation and the stillness  
Of one who, in humility,  
Rejoices to be led by Thee,  
And, in Thy will resolved, be will-less,

Thou seest, O stem that bore us all,  
The highest of the angels fall  
From his obedience to the Almighty,  
And stir the trumpet and the drum  
And, blinded by ambition, come  
Upon his chariot to smite Thee.

## DE NIEUWE UITGAVE VAN VONDEL

De Werken van Vondel. Volledige en geïllustreerde tekstuitgave in tien deelen. Levensbeschrijving, geschied- en boekkundige toelichting, literatuuropgave enz. door Dr J. F. M. Sterck. Taalkundige bewerking door Dr H. W. E. Moller. Letterkundige inleidingen van C. R. de Klerk, Lr B. H. Molkenboer, Prof. Dr J. Prinsen J. L.zn en L. Simons. Bandteekening van Prof. R. N. Roland Holst. Eerste deel, 1605-1620. Uitgegeven in 1927 door de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur te Amsterdam.

Ziedaar... het is bijna een prospectus, dit titelblad, en de aankondiger vraagt zich even af, of hij er nog iets aan heeft toe te voegen. Het klinkt als een triomfkreet... en een gerechtvaardigde. De triomfantelijke noot klinkt nog na in de rest van het voorwerk. In de voorberichten ziet men bewerkers en uitgevers elkander de hand schudden en hun compliment maken... met recht, met recht!

Wie het statige deel opent zal oog en hand gestreeld vinden door blank, zacht, stevig papier; hij ziet een welverzorgden druk – uit de Erasmus-letter van S. H. de Roos, en waarschijnlijk ook wel onder diens voor maat en harmonie gevoelig oog gezet. Op den donkergroenen band anticipeert de strakke gouden rugversiering haar herhaling op de negen deelen die ernaast zullen staan.

Nu bekruipt den bezitter de lust tot vergelijken, en hij legt er de oudere uitgaven naast: de gemoedelijke deeltjes van Unger, de dorre banden schamel drukwerk van Van Vloten, maar vooral de oorspronkelijke uitgave van Van Lennep, die wat uiterlijke gedaante betreft, de meest eigenlijke voorganger van de nieuwe is. Een hulde aan Van Lennep's editie siert Dr Sterck's voorwoord; ook „Bingers voorname typografische uitvoering” geldt zijn lof. En als men den wil voor de daad neemt, terecht. Dit wás het fraaiste, wat in 1855 de boekkunst in Nederland te leveren vermocht. Het doet goed, bij onze dagelijksche cultuurbenuwingen, althans op dit punt eens van ganscher harte te kunnen getuigen: dan zijn wij toch wel heel wat vooruitgegaan!

\* De Gids, 91e Jrg. no. 11, November 1927, p. 268—274. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

Wie dat gevoel ten volle genieten wil, kijke nog wat langer in zijn Van Lennep. Hij beschouwe die initialen, waarvoor misselijk nog een te goed woord is, die malle en onbekwame plaatjes bij 'Den Gulden Winckel'<sup>1</sup>, in hun jammerlijke sierlijstjes, de holle dunheid van de titelbladzijden en den vergulden verhuisrommel op den rug. En dan trooste hij zich weer aan het werk van 1927, met zijn goede reproducties naar Sandrart en Marcus Gheeraerts en Philippus Galle.

Hij zou bij geval ook nog wat dieper in zijn Van Lennep kunnen kijken dan zijn moderne neus lang is, en dan ontwaren, dat de verandering der tijden, wat het illustreeren van een Vondel-uitgaaf betreft, nog in iets anders steekt dan enkel in den vooruitgang der boekkunst.

Van Lennep schoof de oorspronkelijke koperdrukken, waarbij Vondel 'Den Gulden Winckel' en 'De Warande der Dieren' dichtte, deliberaat ter zijde, en vertrouwde het maken van nieuwe afbeeldingen, die immers hier kwalijk gemist konden worden, toe aan een groep nu bijna vergeten kunstenaars, die hij het niet noodig vond, in zijn Inleiding met name te vermelden; de Inteekenaren waren blijkbaar van meer gewicht. Wat zou Van Lennep anders doen, voor wien zich aan den naam Daguerre nog geen verschiet van kunstreproductie kon verbinden? De oude platen laten nasnijden... Binger en zijne Zonen zouden de lippen gefronst hebben. Toch is het te betwijfelen, of bij mogelijkheid van reproductie der oude prenten Van Lennep anders beslist zou hebben dan hij deed. Immers hij nam ook Vondel's portret op in een fantaziebewerking in staalgravure door een mij onbekenden N. P., waar toch nabootsing van een der authentieke beeltenissen wel uitvoerbaar ware geweest. En zijn uitgave bood bij 'Het Pascha' een ets naar C. Rochussen en bij 'Hierusalem Verwoest' een steendruk naar A. F. Zürcher.

Met andere woorden: de editie Van Lennep poogde nog, Vondel illustratief te verwerken, hem om te stemmen in het hedendaagsche, in de afbeeldingen het bewijs te leveren, dat Vondel leefde. Of zij daarmee tevens nog klaarder bewees, dat de prentkunst in Nederland, roemruchtiger gedachtenis, op apegapen lag, doet hier niet ter zake. Het komt op de houding tegenover Vondel aan. De nieuwe uitgave, met haar onberispelijke trouw aan den ouden vorm, beduidt den terugkeer van onze generatie naar de zuivere historiciteit, een verdieping en verfijning van inzicht, maar ook... een afstand.

<sup>1</sup> Die bij de Warande der Dieren, ten deele van dezelfde teekenaars, zijn belangrijk beter.

Dit brengt ons geleidelijk op een ander punt, ditmaal een waarin de beide uitgaven wél overeenstemmen, en waarvan de beteekenis dieper reikt.

Wie herinnert zich niet, hoe, – nadat hij al van ‘Julius Caesar’ en ‘The Merchant of Venice’ tot ‘King Lear’ en ‘Hamlet’ was doorgedrongen, en dan bij geval voor het eerst een Shakespeare-editie in handen kreeg, die den oorspronkelijken vorm exact weergaf –, hij met verrassing, bijna met schrik en teleurstelling bespeurde, dat het Engelsch omtrent 1600 nog heel anders gespeld werd dan thans! Ten opzichte van Vondel zou hem die verrassing alleen hebben gewacht, wanneer Van Vloten hem zijn eerste lectuur had toegediend, wiens volksuitgave immers als een integreerend deel van den titel vermeldde: „en in de hedendaagsche spelling uitgegeven”. Van Vloten week hiermee af van Van Lennep, die hem voorafging (Van Vloten’s eerste deel is van 1864), maar heeft, althans in de Inleiding, aan deze bijzonderheid geen woord ter motiveering gewijd. Het begrip volksuitgave achtte hij blijkbaar in dezen rekenschap genoeg, en het punt zelf van ondergeschikte beteekenis.

Is het dit inderdaad? In dat geval zou het voor den hedendaagschen lezer tamelijk onverschillig moeten zijn, of hij Shakespeare en Vondel las in de spelling van hun tijd of in die van heden. Nu schijnt de bewering niet gewaagd, dat de feitelijke toestand anders is, en wel zóó, dat de algemeene lezer met evenveel beslistheid voor Shakespeare de moderne schrijfwijze als voor Vondel die der zeventiende eeuw zou verkiezen. Wie Van Vloten’s uitgave hanteert, zal het gevoel niet kunnen weren, dat in den gemoderniseerden tekst – met *aa* voor *ae* en *k* voor *ck* en *ui* voor *uy* – Vondel eenigermate ontluisterd is. Het is, alsof men in een fraai barok bouwwerk alle ornament gesloopt had. De verzen verliezen iets van hun fonkeling, van hun goud- en zilvergans. Er bezwijkt iets van Vondel’s formeele schoonheid, als men aan zijn spelling raakt. Tenzij dit een zuiver persoonlijke reactie is, die door anderen niet wordt beaamd, zou hier het bewijs liggen, *dat het klankbeeld eener letterkunde niet strikt akoustisch genoten wordt.*

Goed, maar Shakespeare dan! Indien het waar is, dat wij Vondel niet verdragen in modern gewaad, waarom dan Shakespeare wel? – Ja, lieve vrienden, laat ons het maar ronduit zeggen: omdat wij Shakespeare onmiddellijk genieten, met onze gansche ziel, en Vondel, ook al zoeken wij in hem louter schoonheid, ook al beminnen en bewonderen wij zijn kunst als een bloeienden boom of een gesterden hemel, –

hem genieten wij door een zekere historische apperceptie heen, in zijn tijd, áls dichter der Barok. In Vondel herrijst voor ons een eeuw, in Shakespeare spreekt een eeuwigheid.

Van Vondel's spelling komen wij van zelf op die van Dr Moller, die de taalkundige bewerking en verklaring van den tekst levert. Terwijl Dr Sterck en Prof. Prinsen de geijkte spelling volgen, behoort hun medewerker tot degenen, die met Kolléwijn niet één mijl gaan maar twee mijlen. De anomalie van twee spellingen in het bijwerk van zulk een standaarduitgave, met zooveel zorg voor stijl opgezet, zou op zich zelf reeds buiten ons brave vaderland nauwelijks denkbaar zijn. Dr Moller nu gaat tot uitersten. Hij schrijft ter verduidelijking van den regel „Ziet hoe zy heur parruijck diep in de palmen berght”: „hoe ze d'r hoofdhaar in de zegepalmen verbergt”. Of wel „de ouwere dieren”, „kopere platen” (dus eventueel ook „gouwe horlozie”?). Hij huldigt blijkbaar de dwaalleer van het ‘schrijf zooals je spreekt’ en glijdt van de quasi-phonetische spelling tot den verslonsden stijl. In zijn voorwoord leest men: „De vakkundige vindt er (nl. in de aanteekeningen) natuurlijk veel te veel, maar niemand hoeft er kennis van te nemen, dan als ie dat wenst, en dan hoop ik dat ie er (lees: dat ie d'r) geregeld zal vinden wat ie zoekt en verlangt.” Zou hier voor ‘veel te veel’ ‘veul en veuls te veul’ niet meer in den toon zijn geweest? Op dezelfde bladzijde „gaat 't om 't aanvoelen”.

En dat alles naast Vondel's met goud geborduurd en met steenen bezetten tekst! Welk een gebrek aan stijlgevoel, aan decorum. Het is alsof iemand bij een hooge plechtigheid verschijnt zonder boord, – die toch ook maar een nutteloos rudiment is van een hemdkraag van een paar eeuwen geleden. De kleederdracht ontziet men, uit vrees, zijn onberispelijkheid in te boeten en zich gedeclasseerd of belachelijk te voelen. Maar de arme taal, die zich niet zoo voelbaar wreekt, moet het ontgelden. Ik begrijp den taalverspeller niet. Ontgaat het hem dan, dat reeds sedert eeuwen de schrijftaal het eigenlijke gedachteninstrument is geworden en de spreektaal bijzaak? Ziet hij niet, dat de cultuurtalen van West-Europa alle, – de Romaansche eerder, de Germaansche later –, in den loop der negentiende eeuw (het Noorsch eerst na 1900) tot een orthographischen eindtoestand zijn geraakt, die, zij moge logisch en praktisch zijn of niet, zich zelfs door geen staatscommissies laat ongedaan maken?

Daar ben ik zoowaar over onze spelling gaan schrijven...

Nog één contrast tusschen de oudere uitgaven en de nieuwe: de veelheid der medewerkers en hunne samenstelling. Aan de namen van L. Simons en Prof. Prinsen gaan vooraf die van Dr Sterck, Dr Moller, C. R. de Klerk en Pater Molkenboer. Roomsche Nederland heeft zijn erfdeel opgevorderd. Dat is geen kwestie van kerkelijke politiek, maar, als men het zoo noemen mag, van cultureele vindicatie. Het beduidt niet louter de aanspraak, dat katholieke Nederlanders Vondel het best kunnen verklaren, nog minder, dat Vondel alleen aan het katholieke Nederland zou toebehooren. Het houdt, als ik mij niet vergis, de these in, dat onze geheele zeventiende eeuw, in tal van opzichten, veel roomscher is geweest, dan de vroeger overheerschende protestantsche interpretatie onzer geschiedenis ook maar had kunnen vermoeden, laat staan toegeven. Niet alleen wat zielental der belijders betreft, maar in haar heele wezen. Sedert Fruin zijn 'Wederopluiking' schreef, heeft menige nieuwe vondst aangetoond, dat het Calvinistisch karakter van onzen vroegeren staat veelal schromelijk overdreven is en nog wordt voorgesteld. In de laatste jaren is door de onderzoekingen van den Heer W. J. J. C. Bijleveld komen vast te staan, dat in alle provinciën der Republiek, uitgezonderd Zeeland en Drente, het katholicisme onder den adel gedurende de eerste honderd jaren van onze Republiek de overhand bleef behouden. Treffend zijn de getallen voor Holland<sup>1</sup>. Er zijn katholieke bosch- en watergeuzen geweest. De katholieke edelen bleven tot in het laatst der zeventiende eeuw compareeren in de Ridderschap van Holland, om van andere bedieningen te zwijgen. Is het, tusschen haakjes, bekend, dat Rembrandt's zwager Wijbrand de Geest katholiek was, de portretschilder van de Friesche stadhouders? Hij vertrouwde het na een lang gesprek toe aan den Franschen reiziger Charles Ogier, die hem in 1636 bezocht, en bevestigde hem, dat onder den Frieschen adel velen heimelijk katholiek waren gebleven. In den hoek van zijn slaapvertrek had hij een altaartje, zoo klein als die in Frankrijk als speelgoed gebruikt werden<sup>2</sup>.

Evenwel, op eenige bekende katholieken meer of minder komt het niet aan. Hoofdzaak is, dat alles wat in het Nederland der zeventiende eeuw de Barok uitmaakt, zonder sterke wortels in het katholicisme niet te verklaren is. En dat Vondel voor ons den triomf der Barok beduidt.

<sup>1</sup> Maandblad van het Genealogisch Heraldisch Genootschap de Nederlandsche Leeuw, 1927. <sup>2</sup> K. Schottmüller, Reiseeindrücke von Charles Ogier, Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins, Heft 52, S. 256.

Er is in onze trouw aan Vondel iets heldhaftigs en pathetisch. Onze grootste dichter, die schooner verzen maakte, dan wij van iemand anders kennen. Lezen wij hem? Ik weet het niet. Maar wij kunnen hem niet missen. 'Een wetenschappelijke uitgave', zeggen de nieuwe werkers. Waarlijk? Waartoe dan die vele, te vele ophelderingen? Als de uitgave het van wetenschappelijke belangstelling hebben moet, dan ben ik blij, er niet geldelijk bij geïnteresseerd te zijn. Neen, het is een nationale uitgave, evenals de vorige het waren. Het is een monument voor Vondel, dat wij steeds weer herbouwen moeten. Omdat Vondel, evenals Rembrandt, een symbool en een palladium is van ons volksbestaan. Als wij ophouden, hem te vereeren, als wij vergeten zouden, hoe groot en schoon hij is, dan is het met onze Nederlandsche beschaving gedaan.

De Werken van Vondel. Tweede deel. 1620-1627. Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, Amsterdam 1929.

Dr Sterck vervolgt het verhaal van Vondel's leven gedurende de reeks van jaren, die als rijpste vrucht den *Palamedes* brengen. De heer L. Simons geeft het eerste deel van een studie over Vondel's dramatiek, daarna volgen de werken zelf, met de uitvoerige aantekeningen van de hand van Dr Moller, die daarbij in het vervolg zal worden bijstaan door Prof. De Vooy. Aan het slot is opnieuw Dr Sterck aan het woord met Literatuuropgave, Bibliographie en Aanvullingen en Opmerkingen, daarna nog Dr Moller met Tekstkritiek, Afwijkende Lezingen, Nadere Verklaringen enz.. Genoeg om te doen zien, met welk een onvermoeide zorg deze standaard-uitgave wordt voorbereid. Achtentwintig illustraties verlevendigen het geheel. De typographische uitvoering maakt opnieuw het hanteeren van het boek een genot. Een bijzondere vermelding verdient het portret van Du Bartas, naar een fotografie, afgestaan door den Heer E. de Saluste du Bartas te Parijs, die haar daartoe opzettelijk liet vervaardigen. Het origineel, te Auch, is naar allen schijn een penteekening; het zou ook een ets kunnen zijn; men zou den aard der afbeelding gaarne vermeld hebben gezien.

\* De Gids, 93e Jrg. no. 8, Augustus 1929, p. 281. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.



BIJ HET DERDE DEEL DER WERKEN VAN VONDEL

*Aan Henriette Roland Holst voor Kerstavond 1929.*

Het was volstrekt niet mijn voornemen, U bij het ommekomen van het tijdstip, dat ons om U gewichtiger is dan het U zelve voorkomt, in het openbaar te gedenken. Ik was zelfs blij, dat het mij niet gevraagd werd, want het scheen mij heel moeilijk, over U te spreken, zonder dat het dof zou klinken bij het geluid van uw levende stem. Gij kent mijn gevoelens, en hebt mijn lof niet noodig.

Maar toen ik in den ochtend van dezen lichten kortsten dag, die met wat rijp verzilverd schijnt, mij gezet had tot het schrijven van een korte aankondiging van het nieuwe deel van Vondel's Werken, werd het anders.

De groote nieuwe uitgave, waaraan onder de vele namen van hen, die haar met liefde verzorgen, ook de naam, dien gij draagt, verbonden is, neemt met dit deel, dat het werk van 1627 tot 1640 brengt, dus *Rommelpot* en *Roskam*, *Geuse Vesper* en *Decretum horribile*, de beste der lijkdichten, *Gysbreght* en de *Maeghden*, geweldig in belangrijkheid toe. Dr Sterck vervolgt het leven des dichters in die jaren, en geeft menige toegift bovendien. De heer Simons zet zijn studie voort over Vondel's dramatiek. De taalkundige bewerking is van Dr De Vooys en mej. Dr Van de Graft. De illustratie is met zorg en smaak gekozen, enkel het noodige tot toelichting van tekst en stof, geen overvloed van prentjes.

In Vondel's werk van deze jaren trekt het gansche beeld van onze geschiedenis van dien tijd ons voorbij, maar geheven in een sfeer, waarin geen ander het heffen kon. De belangrijkste episoden uit 's dichters leven spreken eruit: zijn vereering voor en geestelijk verkeer met Hugo de Groot, het sterven van zijn dierbaren, zijn overneigen naar het katholieke geloof, zonder hetwelk te verstaan men de zeventiende eeuw niet verstaat. Al Vondel's dichterlijkste voortreffelijkheden klinken eruit, van de stalen bondigheid van de *Triomftoets* over den scheepsstrijd op het Slaak of *Huigh de Groot's Verlossing*, tot den fonkelendsten gloed van zijn rijpste zangen.

Doch dit alles was niet, wat ik U te zeggen had. Waarom rees, bij het lezen van Sterck's rustig en zakelijk, door diepen eerbied gedragen

\* De Gids, 94e Jrg. no. 1, Januari 1930, p. 1—3. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

levensverhaal en het herlezen van dit en dat gedicht, aanstonds naast dat van Vondel uw beeld bij mij op, alsof iedere eigenschap, die hij van genen roemde, mij in een wonderlijk akkoord op den rand bracht van het grijpen van een innige verwantschap, een zijns-eenheid, tusschen Vondel en U?

Vondel's schreeuw naar de rechtvaardigheid, zijn drift tot het heroïsche, belichaamd in zooveel pralende verheerlijking, maar het best in zijn trouwe vereering voor die 'twee leidende sterren' Oldenbarnevelt en De Groot, den staatkundigen bloedgetuige en den balling van het verheven ideaal, – Vondel's bloeiende lust tot al wat natuurlijk geluk en genot is, zijn pijnlijk gewond mededoogen, zijn diepe barmhartigheid –, ik vind ze alle in U terug.

Vondel's zuiverheid en zucht tot wat zuiver is, zijn teere vereering voor vrouwenleven, zijn indringen in het kinderleven (lees het graf-schriftje op Isabel Le Blon), zijn eerbied voor de verhoudingen des gewonen levens, zijn diepe eenvoud, het argelooze en het wijze in hem, – het zijn alle de menselijke dingen, die ons U dierbaar maken.

En wat den dichterlijken vorm en de verbeelding betreft: de verheffing van de verwardheden der wereld tot stijl van figuren, die vlucht en vleugelslag, waarin hij de aardsche steden Amsterdam en Keulen uit de vlakke ophief, dat altijd weer stijgen tot de hoogten van sterren en hemellicht. Werd ooit het wonder in het woord verwezenlijkt zooals in *De Kruisbergh* bloed tot rozen wordt?

En het accent der Eeuwigheid...

Zoo vaak ge moe zijt van uw onverdroten werken, lees dan Vondel, om er U zelf in te hervinden, gij die in hoogste schoonheid nu oud wordt, ons liever om elken trek van lijden, dien dit leven, dat gij leeft voor ons en om ons, aan uw vergeestelijkt gelaat toevoegt.

De Werken van Vondel. Vijfde deel, 1645–1656. Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, Amsterdam 1931.

Dit vijfde deel opent, evenals de vorige, met een hoofdstuk van Sterck's Leven van Vondel, waarbij ditmaal een genealogie van diens geslacht aansluit, gevolgd door een 'Cultuurbeschouwende inleiding

\* De Gids, 96e Jrg. no.1, Januari 1932, p. 145. P. N. van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam.

tot Vondel's spelen' van C. R. de Klerk. Het brengt ons de jaren van den vrede, van den bouw van het nieuwe stadhuis en den brand van het oude, van den aanslag van 1650, en van den eersten Engelschen oorlog. Het bevat *Leeuwendalers* en *Lucifer*. De talrijke gelegenheidsgedichten: op geestelijken en bruiloften, op Christine van Zweden en op Amsterdam, zijn bij uitstek geschikt, om den stijl van Vondel's poëzie duidelijk te laten spreken. De motieven zijn niet talrijk en in hun kern onveranderlijk. Vondel's in den edelsten zin des woords primitieve geest kan al deze motieven steeds weer laten klinken, als evenzoo vele instrumenten, bespeeld door een virtuoso. Daar is het bulderende en bliksemende zeeslagmotief in gedichten als *Vrije Zeevaart* en *Uitvaart* van M. H. Tromp, het welige en als van zuivel druipende motief der landelijke welvaart, meer economisch dan bucolisch, daar is het epithelemische motief, naef zinnelijk en wat burgerlijk schalksch, het statige en strikt decoratieve motief van stedelijke welvaart en bestuur, het volkomen sculptureele riviergodmotief, om van de heilige Stoffel niet te spreken. Uit elk van die dichterlijke instrumenten haalt Vondel een rijkdom en een afwisseling van melodie en klankeffect, als alleen zijn volstrekt meesterschap vermocht te geven.

De verklarende noten onder aan de bladzijden zijn wel eens wat heel onbeteekenend, en niet altijd zorgvuldig bewerkt (op p. 144-145 heet de Poolsche koning eerst Uledislaus, daarna Wledislaus, tenslotte Ladislaus; in den tekst zelf is het Vladislaus). Het is misschien wat laat voor de opmerking, dat het aanbeveling had verdiend, en nog zou verdienen, om boven elke bladzijde het jaartal te vermelden, waaruit het gedicht dateert, in plaats van 978 maal te herhalen: Vondel V (1645-1656).

De Werken van Vondel, achtste deel, 1656-1660. Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, Amsterdam 1935.

De groote ruimte, die in de voorafgaande deelen de vertalingen naar Vergilius en Ovidius vergden, hier met de laatste boeken der *Herscheping* besloten, maakte het wenschelijk, de voortzetting van het Leven van Vondel uit te stellen, tot een volgend deel, dat de kleinere gedichten zal bevatten, waarmee Vondel's biografie meer direct ver-

\* De Gids, 100e Jrg. no. 5, Mei 1936, p. 261. P. N. van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam.

band houdt. Als inleiding staat daarom hier alleen een korte maar belangrijke beschouwing van Dr Sterck over Brieven van en over Vondel, in aansluiting aan diens uitgave Vondel-brieven. Behalve het slot der *Herscheppinge* en *Davids Harpzangen* bevat dit deel in hoofdzaak korte gelegenheidsgedichten: bruiloftszangen, geschiedzangen, bijschriften bij portretten enz., de meeste uit hun aard in wat men Vondel's decoratieve stijl zou kunnen noemen. Enkele verheffen zich daarboven, daar waar de inspiratie van het onderwerp den dichter onmiddellijker raakte, zooals in het *Stockske*, waar zijn oude politieke liefde nog eenmaal ontgloeide, in het *Zeemagazijn*, waar de glorie en het leven van Amsterdam hem in het hart greep, en in de *Maeghdepalm* voor Anna Bruining, oudste dochter van zijn zuster Catharina, waar de diepte van zijn bezieling hem een bij uitstek eenvoudige en vloeiende uitdrukking ingeeft.

Bij de verzorgers en verklaarders van den tekst, L. C. Michels, Prof. De Vooy, Dr Van de Graft, Prof. Molkenboer en Prof. Verdenius heeft zich voor het klassieke gedeelte thans Dr J. D. Meerwaldt aangesloten.

De Werken van Vondel. Onder leiding van Dr J. F. M. Sterck, Dr H. W. E. Moller, Prof. Dr C. G. N. de Vooy en C. R. de Klerk. Negende deel, 1660—1663. Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, Amsterdam 1936.

Vondel is in de zeventig, tevreden met zijn bescheiden post, gebogen onder het bittere leed van zijn familieleven. Hij heeft een jaar tevoren Burgemeesteren moeten verzoeken, zijn 47-jarigen zoon naar Indië te sturen; op de reis is hij gestorven. In Vondel's ziel zet de herinnering aan den spilzieken en ongehoorzamen, eens zoo geliefden zoon zich om in bijbelsche en antieke figuren: Absalom, Faëton. Ook het gewrijf met de predikanten, die tegen zijn Lucifer hadden geageerd, werkt nog door in zijn dicht: zij worden de Dagon-priesters in Samson; Ds Witte-wrongel wordt beantwoord met het *Tooneelschilt*.

De bijbelsche treurspelen van deze jaren: *Koning David in ballingschap*, *Koning David Herstelt*, *Samson of Heilige Wraeck*, *Adonias of Rampzalige Kroonzucht*, gaan, gelijksoortig van klank en van zin, hun zwaren,

\* De Gids, 101e Jrg. no. 2, Februari 1937, p. 250—251. P. N. van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam.

soms splendenden gang, doch in *Batavische Gebroeders of Onderdruckte Vrijheit* brengt het vaderlandsche thema toon en beweging, die sterker aangrijpen. Het deel brengt zoo gewichtige en heilige stof als *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst*, *Johannes de Boetgezant*, en *De Heerlijckheit der Kercke*. In de talrijke gelegenheidsgedichten keert bijwijlen al de helderheid en frischheid der beste jaren nog terug. Hier immers staan bijeen het *Kerslied*, dat in zijn eenvoud en zijn mozartsche volmaakt-heit van stijl en geluid haast geen muziek meer vraagt of verdraagt, met de drie korte gedichten Op de hofstede der Hinlopens buiten Naerden, waarvan *Wiltzangk*, het middelste en schoonste, de twee andere niet moet doen vergeten: *De gestuete Minnegodt*, speelsch en geestig als een zeer veredelde Jan Steen, *De getrouwe Haeghdis*, als op een zoete fluit geblazen.

Vondel blijft een wonderman. In het *Klokmusyk t' Amsterdam* sprenkelen alle carillons van Amsterdam een bui van goud en zilver over den rondedans der nieuwe grachten. — Barok is toch een kostelijke spijs! De eerewacht van Amsterdamsche heeren, die in 1660 den jongen Prins inhaalt bij zijn bezoek aan de stad, zit meteen als in brons of in tapisserie te paard, en draaft en briescht in triomfantelijken stijl. En er loopt nog een politieke zinspeling onder door ook. Ik wil ter eere van het tijdsgewricht het gedicht hier uitschrijven.

De Ridderschap van Amsterdam, onder zijne koningklijke Hoogheit, Willem van Oranje, Prince van Oranje en Nassau &c.

*Formaque ante omneis pulcher*

De Ridderschap van Troje wort herboren,  
 En oefent zich langs onzen Aemstelstroom:  
 Daer zit zij op, en noopt het paert met spooren,  
 Het brieschent paert, gewent naer roede en toom  
 Te luisteren, en 't steecken der trompette.  
 Prins Willem draaft alle Aemstelridders voor,  
 Verbonden aen Graefs standert en kornette.  
 Heer Waveren en Tulp bewaeren 't spoor  
 Des Princen, als geoefende manhaften.  
 Zoo volgen zy de straeten van de stad,  
 De cingels en de schaduwrijcke graften,  
 Langs huizen, vol gepropt van weelde en schat,  
 Door wolcken van veel duizent burgerijen  
 En Bataviers, van Zuid en Noort vergaert.

Zoo plagh de zon alle ooghen te verblijen,  
 Als jonge Oranje, op zijn schuimbeckend paert,  
 Een' schooner dagh den sterfelijcken menschen  
 Hier toevoert, en zijn' grootvaêrs naam ververscht,  
 Op 't juichende geschal van zooveel menschen,  
 Te dicht opeen gedrongen, en geperst.  
 Lang leef Oranje, en hanthaeft 't recht der Staeten,  
 De vrijheit, en de rust van 't vaderlant,  
 Ten schimp van al die Hollants welvaert haeten.  
 Zoo blinck' hij, als in gout een diamant.  
 De Ridderschap lost hierop haer pistoolen.  
 Is 't voorspel goet, hoe kan het hooghtijt doolen?

En dan daarnaast, als rei in de *Batavische Gebroeders*, de *Germania* van Tacitus om te kunnen rijmen, met autarkie en al, tot een gouden eeuw-idylle van het zuiverste gehalte!

De Werken van Vondel. Volledige en Geïllustreerde tekstuitgave, onder leiding van Dr J. F. M. Sterck enz.. Tiende deel, 1663–1674. Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, Amsterdam 1937.

Nu de groote Vondel-uitgave, kort voor de viering van November, met dit tiende deel voltooid werd, moge de aankondiging daarvan het karakter dragen van een gelukwensch aan de velen, die gedurende een reeks van jaren hun arbeid aan dit werk hebben gewijd. Een gelukwensch met de bekroning van dien arbeid op zich zelf aan allen, voor twee hunner nog bovendien met de wijze, waarop de Amsterdamsche Universiteit hun verdiensten voor de kennis en het goed begrip van Vondel heeft erkend. De uitgever (wie verlost ons van het dwaze uitgeefster, wanneer het bij ongeluk een N.V. betreft?) brengt met zooveel nadruk den dank voor het welslagen der onderneming aan den heer C. R. de Klerk, dien hij prijst als ontwerper, voorbereider en organisator der uitgave, dat deze naam ook hier nog wel eens in het bijzonder mag worden genoemd. Er zullen, dunkt ons, weinigen zijn, wien de Nederlandsche letterkunde ter harte gaat, die zich over den

\* De Gids, 101e Jrg. no. 12, December 1937, p. 361—362. P. N. van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam.

doctorsgraad aan De Klerk verleend niet hebben verheugd. In een woord tot besluit huldigt deze op sympathieke wijze zelf Van Lennep's verdiensten als uitgever van Vondel. Aan deze nieuwe uitgave blijft De Klerk's naam verbonden als een uit vele, en daarom is het goed, dat in het naschrift uitdrukkelijk werd getuigd, van hoeveel belang zijn aandeel in het werk is geweest.

Men moge tegen de uitvoering van de uitgave enkele bezwaren hebben in te brengen, hoofdzakelijk voortspruitend uit de bewerking der stof deel na deel, het is thans niet meer de tijd voor aanmerkingen op details. Als een nieuwe en stevige bevestiging van Vondel's beteekenis in den bouw der Nederlandsche beschaving neemt de statige rij van kloeke deelen haar plaats in.

## WOORD VOORAF

Op de groote meesterwerken der letterkunde rust de dubbele zegen, dat zij niet alleen vrucht dragen voor den rijkdom van het volk, welks taal zij spreken, maar ook voor andere, die in hun taal deel willen hebben aan dien schat. Homerus, Dante, Shakespeare zijn niet volledig zonder den krans van vertalingen, waarin hun woord weerklinkt en hun geest weerspiegeld wordt. Niet alle groote werken vinden hun weg in elke der omringende talen. Sommige zijn onvertaalbaar, andere, zooals bijvoorbeeld het Fransche klassieke drama, in den oorspronkelijken vorm zoo algemeen verstaanbaar, dat zij nauwelijks vertaling vragen. Van Chaucer geldt dit zeker niet.

Barnouw geeft ons thans de *Canterbury Tales* in het Nederlandsch. Hij dekt daarmee een dubbel tekort van onze letterkunde. In zijn Inleiding herinnert de vertaler er aan, hoe niet lang na Chaucer een Hollander soortgelijks ondernam als deze. Wij hadden onzen Chaucer kunnen hebben... als Dirc Potter diens talent bezeten had! – Potter kon het niet helpen. Evenmin valt er den Nederlandschen letteren der volgende eeuwen een verwijt van te maken, dat Chaucer hun vreemd bleef. Zijn *fortuna*, zooals de Italianen het noemen, in Nederland begint eerst met Bilderdijk, en dan niet bijzonder fortuinlijk. Potter's ontoereikendheid en Bilderdijk's ontoegankelijkheid worden hier goedge maakt.

Chaucer belichaamt van den Engelschen aard den kant, waarin wij ons daaraan het meest verwant voelen. Hij geeft ons, met een glimlach, kleurige werkelijkheid, het bonte leven van den dag, waarmee de Engelsche letterkunde ons ook later steeds zal blijven trekken. Om Chaucer's pittigheid en sappigheid getrouw te blijven, om den geur en de kleur van den tijd niet te laten verflauwen, heeft Barnouw moeten delven en speuren naar oude woorden van middeleeuwschen klank, naar wendingen van hoofsche staatsie of van ruwe raakheid. Om den val van Chaucer's vers te benaderen, kwam het hem te stade, dat het Engelsch der veertiende eeuw nog de uitgangen kende, die onze taal bewaart. Men zal in deze vertaling meer waardeeren dan alleen de eerbiedwekkende toewijding aan de gestelde taak en de bekwaamheid van den nauwgezetten mozaiek-arbeid. Men zal haar genieten, hoop ik, als een frisch en gaaf, echt-Nederlandsch kunstwerk.

\* Bij De vertellingen van de pelgrims naar Kantelberg door Geoffrey Chaucer, vertaald door A. J. Barnouw. H. D. Tjeenk Willink & Zoon N.V., Haarlem 1930.



## BOEKBESPREKING

Walter F. Schirmer, *Geschichte der englischen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart*. — Niemeyer, Halle-S. 1937.

Een Engelsche litteratuurgeschiedenis van Beda tot J. B. Priestley, met bibliografie en register compleet in één deel van 679 bladzijden, ziedaar een werk, dat, wil het bruikbaar zijn, wel ongeveer de hoogste eischen stelt, die men een auteur stellen kan. De wijze, waarop de Duitsche Anglist Walter Schirmer aan die eischen heeft voldaan, is bewonderenswaardig. De uitdrukking is bondig en treffend, duidelijk en zakelijk. De gedachte is even scherp op den vorm als op den inhoud der behandelde werken gericht. Stijl en geest beide worden even fijn gekarakteriseerd. De oudere tijdperken komen niet te kort bij de jongere, noch omgekeerd. De grenzen van de stof zijn wijd getrokken: in de middeleeuwsche periode worden de Latijnsche geschriften op gelijken voet behandeld met de Engelsche en Anglo-Fransche. De geschiedschrijving en de theologische litteratuur krijgen ruimschoots haar deel. Waar het noodig is, wordt in enkele woorden een historische achtergrond geschetst, zoo bijvoorbeeld het ontstaan der universiteiten, de opkomst van het Engelsche recht. De tijd tot 1500 vult bijna 200 van de 590 bladzijden tekst.

De indeeling van een algemeene litteratuurgeschiedenis moet noodzakelijk werken met globale onderscheidingen, die een zoo rijke en veelzijdige stof als de Engelsche letterkunde onvermijdelijk forceeren. De opschriften der boeken luiden hier: „Die germanische Welt, Das romanische und gotische Mittelalter, Die Zeit der Renaissance, Barockzeit und Klassizismus, Romantik und Realismus”. Naarmate men den modernen tijd nadert, wordt de treffendheid van deze stijl-etiketten twijfelachtiger, maar dit euvel is nauwelijks te ontgaan, evenals een ander, dat aan het begrip litteratuurgeschiedenis bijna inhaerent moet heeten: voor de oudere tijdperken laat zich het letterkundig proces beter behandelen als geschiedenis, d.w.z. als een samenvattend verhaal van historische ontwikkeling, dan voor de nieuwere, waarbij dit verhaal terwille van een zekeren graad van volledigheid onweersstaanbaar in de richting van catalogus of inventaris gedrongen wordt.

\* De Gids, 102e Jrg. no. 2, Februari 1938, p. 253—254. P. N. van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam.

Een soortgelijk bezwaar geldt van de aesthetische beoordeeling der werken: hoe nader tot het heden, hoe moeilijker het wordt, een algemeen overtuigend afdoend oordeel te vellen. Wie de passages over Chaucer of Spencer opslaat, kan er vrij zeker van zijn, in hoofdzaak een vaststaand oordeel te vinden, niet alzo echter, als men de kenschets van figuren als Dickens, Stevenson of Shaw aan het eigen oordeel toetst. Door al deze moeilijkheden slaat de schrijver zich op meesterlijke wijze heen. Keer op keer treffen fijne en diepe karakteriseeringen; ik noem als voorbeeld die van D. G. Rossetti. De scheiding der stof in dicht en proza dwingt wel eens tot ongewenschte storingen in de historische volgorde, zooals wanneer Burns en Blake voorafgaan aan Steele en Addison. Nog een andere knoop viel door te hakken: de Amerikaansche letterkunde blijft onbehandeld.

Wanneer men van een boek als dit, dat in zoo kort bestek een zoo algemeen en omvangrijk en tevens zoo levend en gevoelig onderwerp als een gansche nationale letterkunde samenvat, kan zeggen, dat het zich even goed leent tot lectuur, als het praktisch blijkt om na te slaan, dan ligt daarin de hoogste lof opgesloten. Die lof komt den schrijver ten volle toe.



## SPELLING



## EERBIED VOOR DE LETTER!

Neen, wij willen geen pleidooi houden voor de Letter, die doodt, en tegen den Geest, die volgens een kortzichtig en slecht lezend schrijver door *De Gids* geloochend wordt. Het betreft slechts de drukletter. — Een jaar of wat geleden is, eerst in Duitschland meenen wij, maar daarna ook op groote schaal in Parijs, de mode opgekomen, om op winkelramen en kozijnen den naam der zaak in minuskel zonder hoofdletters aan het begin te schrijven. Als reclamemiddel niet on aardig gevonden, en als effekt soms wel pittig, vooral in het Duitsche schrift. Bij ons ziet men het nog betrekkelijk weinig; het zal nog wel komen. Maar nu kregen wij vanmorgen een prospectus van een Amsterdamschen uitgever, waarin men lezen kan, hoe in zekere serie de baraboedoer behandeld is door dr n. j. krom, en weer andere onderwerpen door dr j. p. kleiweg de zwaan en een aantal andere onthoofdletterde Nederlanders. In zijn nuchtere typografische naaktheid onthult het verschijnsel zich terstond als pure malligheid.

Het zou niet de moeite waard zijn, aan deze onschuldige liefhebberij een woord van verzet te wijden, wanneer zij niet een uiting was van een dieper liggend euvel van onzen tijd: het gebrek aan eerbied voor ons schrift. Het Latijnsche drukschrift, zooals het kort na de uitvinding der boekdrukkunst door een bewuste restauratie van de Karolingische unciaal is gevormd, en allengs heel West-Europa heeft gewonnen, mag gerust een van de heilzaamste en duurzaamste vindingen der Renaissance worden genoemd. De volgende stijlperioden hebben alle dit kostbaar erfdeel in eere gehouden en gecultiveerd. In verloop van tijd werd het overmatig gebruik van hoofdletters beperkt tot den aanhef van den zin en eigennamen of daarmee gelijkgestelde benamingen, een even praktische als logisch gegronde regel. In de negentiende eeuw was het peil der typografische verzorging van het boek zeer gedaald, mischien nergens meer dan in Nederland, dat eenmaal op het gebied van drukwerk had uitgeblonken. Met afgrijzen zien wij nu de spitse letters, den bleeken druk, de liederlijke spatieering en de jammerlijke titelbladen van vele uitgaven omstreeks 1870.

Toen is de zorg voor goed drukwerk herleefd. Maar de erkenning der gedrukte bladzijde als kunstwerk en van het druktype als kunstvorm heeft zeer verschillende vruchten gedragen. Eenerzijds de be-

\* *De Gids*, 95e Jrg. no. 12, December 1931, p. 302—305. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

wonderenswaardige producten van William Morris' kunstopvattingen. Ook wie mocht meenen, dat het boek, door schoon te zijn ten koste van zijn leesbaarheid, reeds zijn functie verzaakt, zal er zijn bewondering niet aan onthouden. Dit teruggrijpen naar oude stijlen was in den grond een tragische bekentenis van eigen stijlloosheid. Niet veel later evenwel is iets anders begonnen, niet zoozeer op typografisch gebied als wel in het decoratief gebruik van het schrift, waarin die stijlloosheid zelf haar triomfen vierde. Wij bedoelen het willekeurig sullen met den organischen vorm der letter ter wille van een aesthetisch effect, uit een aspiratie, die men niet meer gaven kunstzin, maar hoogstens artisticeit kan noemen, een afdwaling, omdat zij inhoudt de miskenning van de functie der letter, de miskenning van haar geestelijke beteekenis en van haar geheiligd karakter als algemeenste symbool onzer beschaving. Zoo dikwijls gij een R ziet met een waterhoofd en een onvolgroeid beentje, zeg dan gerust 'stumper', niet tot het kreupele lettertje, maar tot den ontwerper, die niet begreep, wat letters zijn, en wat er aan hun traditioneelen vorm hangt van stijlwaarden en cultuur.

Letters zijn een middel om te lezen. Nu is het bekend, welk een eigenaardig ding de psychologie van het lezen is. Onze wonderlijk geschoolde geest grijpt de gedrukte bladzijde bij heele brokken, radende, misradende en zich corrigeerende, zelf gegrepen door het fijne organisme van dat voortreffelijk instrument dat de Latijnsche minuskel is. Haar voortreffelijkheid, – waardoor zij zich verheft boven het zoogenaamd gothieke drukschrift, dat de Duitschers ten deele aanhielden, en verre boven het cyrillische schrift der Russen <sup>1</sup>, Serviërs en Bulgaren –, ligt in het feit, dat de Latijnsche letter, niet als resultaat van een bewust doorzicht, maar door een zegen der geschiedenis, een optimum bezit van eenvoud, tezamen met verscheidenheid. Al die afwisseling van letters, binnen den regel liggend, erboven of eronder uitstekend, naar rechts of links gewend, scheidt die onmiddellijk gespecificeerde woordbeelden, die ons bewustzijn binnenstroomen. En al die kleine streepjes aan het uiteinde der letters, – schraffeeringen noemt men ze –, als versiering ontstaan, zijn even zoovele haakjes, die het schrift in onzen geest slaat. Vandaar dat het opgeven van die schraffeeringen uit artistieke behoefte, altijd gepaard aan het opheffen van

<sup>1</sup> Het Russische drukschrift is door de vereenvoudiging, die het Sowjet-regime doorvoerde, in leesbaarheid gedaald, doordat de toch al te groote gelijkvormigheid der karakters nog toegenomen is.

het dikteverschil der lettervormen, van uit een wijder en dieper gezichtspunt veroordeeld moet worden. Men verarmt er het leesorganisme mee. Het tijdschrift *Wendingen* is, met allen eerbied voor zijn kunsthoedanigheden, volstrekt onleesbaar. Ook een te groote letter op zich zelf maakt den druk moeilijk leesbaar, gelijk bij voorbeeld een der nieuwste typen van Van Krimpen, waarin wij onlangs een rede gedrukt zagen.

De lezende geest laat zich niet aan banden leggen, zelfs niet aan die der kunst. Hij eischt voor zijn instrument, de letter, de maat en vorm, die hém past. Die maat en vorm zijn het product van eeuwen beschaving. Zij hebben een overbelangrijke plaats in het geestesleven verworven, van den enkele in zijn kort bestaan en van gansch een tijd en gansch de gemeenschap. Schendt ze niet.



## HET GRIEKSCHE GEVAAR

Er moest iets tegen gedaan worden. Het is al te lastig, dat er sinds de dagen van Plato en Aristoteles nog altijd zooveel Grieksch in onze taal rondzwerft, en dat dit er nog altijd aanspraak op maakt, correct geschreven te worden. Men kan toch niet van iedereen verlangen, dat hij Grieksch verstaat. En het helpt nog zoo weinig, of men zich al inprent: *hypo*-onder, *hippos*-paard, want men begrijpt er de woorden toch niet mee. Wij vinden het dan ook heelemaal zoo gek niet van dien medicus, die iemand lijdend verklaarde aan 'chronische hippomanie'. Want het jonge mensch in kwestie had zich, naar het heet, min of meer als een paard gedragen, door zijn houding jegens het huisraad in de ouderlijke woning.

Om nog een nuttigen wenk te geven: het woord *acoustiek* wordt, sedert het uit de gehoorzaal naar de beurs verhuisde, geregeld 'accoustiek' geschreven, waarschijnlijk onder invloed van 'accoucheur', 'accountant' en 'accumulator', waarmee het toch heusch niets te maken heeft.

Zou deze aangelegenheid soms iets zijn voor den Volkenbond?

\* De Gids, 96e Jrg. no. 4, April 1932, p. 2—3. P. N. van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam.

## TROP DE ZÈLE

Als iemand ons zei: „ik ben verleden jaar in Paris, Berlin en Roma geweest, en ga binnenkort naar Napoli en Lisboa”, zouden wij hem uitlachen. Al deze steden zijn ons zoo gemeenzaam, dat wij er van ouds een eigen vorm voor in gebruik hebben. Waarom dan trakteert men ons telkens weer (gewaardeerde medewerkers mogen het ons ten goede houden) op Platoon, Aischulos, Homèros, Surakousai (met toelichting) en Olumpos? (Hippokrates kwam, gelijk men weet, van Koos). Het is hetzelfde geval. Al deze namen zijn, lang geleden, via het Latijn, als humanistisch erfgoed, in onze beschaving opgenomen. Zij behooren tot het geestelijk domein van ons allen. Het is begrijpelijk, dat voor iemand die dagelijksch Grieksch leest, die namen leven in hun oorspronkelijke gedaante. Maar als hij van hen spreekt tot het publiek, spreke hij de taal van onze cultuur. Met zijn echt Grieksche spelling

\* De Gids, 97e Jrg. no. 2, Februari 1933, p. 222. P. N. van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam.

zou hij eigenlijk maar verraden, dat het met onze klassieke cultuur niet veel meer 'gedaan' is. Verbeeld u een Franschman, die van „le premier chant de l'Odusseia d'Homèros” durfde spreken! <sup>1</sup>

Neen, wij geven den zetter gelijk, die onlangs van den geograaf Straboon (Griek met Romeinschen naam nog wel) dan maar liever Straboom maakte.

<sup>1</sup> Platon in het Fransch representeert niet den Griekschen vorm, maar den echt Franschen, evenals Cicéron, Scipion, Néron uit een Latijnschen accusativus voortgekomen.

## OPEN BRIEF AAN H. A. HÖWELER

Niet omdat ik een praktische en gave oplossing zou weten, maar omdat het mij voorkomt, dat in breede kringen het gewicht en de neteligheid van het vraagstuk niet ten volle worden onderkend.

Vergun mij, den aard van het ingewikkelde vraagstuk wat dieper op te halen, om te doen uitkomen, hoe wanhopig en schier onoplosbaar het is. Het had dit niet behoeven te worden, indien de vereenvoudigers van de jaren negentig der vorige eeuw toen hadden geweten, wat zij thans behoorden te weten.

De taalwetenschap had in de negentiende eeuw met moeite tot een algemeener inzicht doen doordringen, dat klanken en niet letters haar object zijn. Het heerschende naturalisme (dat immers volstrekt niet alleen kunst en letteren gold) bracht als een bijproduct een afkeer van stijve taal en taalkundige traditie mee.

Zoo kon het gebeuren, dat er een overschatting van het goed recht der spreektaal tegenover dat der schrijftaal intrad. Ondoordachte leuzen als 'taal is klank' en 'schrijf zooals je spreekt' gingen opgeld doen. Op die punten zette de vereenvoudigingsbeweging in. Onze spelling vertoonde traditioneele onregelmatigheden, die in den klank van het gesproken woord geen basis meer hadden. Het geschreven Nederlandsch gaf de spreektaal niet weer. Dus moest de spelling hervormd worden. Eenvoud, natuurlijkheid en praktisch gemak schenen redenen genoeg.

Veertig jaren taai volhouden van de vereenvoudigers hebben thans de oude veste van het geschreven Nederlandsch ondermijnd. Toch zou zij nog lang niet op bezwijken staan, ja wellicht eerlang op ontzet hebben kunnen hopen, als den vijand, naar Homerischen trant, niet machtige hulp van den Olympus zelf was komen opdagen.

Er is zeker iets sympathieks in het feit dat minister Marchant de zaak ter hand genomen heeft. Het moest eindelijk eens uit zijn met de hopelooze verwarring. De minister liet zich voorlichten door een raad van wijzen, en werd, tot dusver zelf voorstander van het oude, bekeerd tot een gematigd standpunt van hervorming. Met de spontane voortvarendheid van den pasbekeerde stelde hij zijn levendige energie

\* In dezen brief gaf Huizinga, op verzoek van den geadresseerde, zijn meening weer over het spellingvraagstuk. Den aanhef konden wij niet meer achterhalen. De Telegraaf, 18 October 1934, Avondblad.

in dienst der zaak, en bracht haar, meer met het militaire élan van den kruisridder dan met de behoedzaamheid van den staatsman, belangrijk verder dan een zijner ambtsvoorgangers wellicht hadde gewaagd. De oude veste staat op vallen. Gaan ministerraad en groote dagbladen óm, dan zal het pleit ten gunste van de ministerieele beschikking beslecht zijn.

*Ten eerste.* Het schriftbeeld der Nederlandsche taal zal onduidelijker zijn geworden. Het is algemeen bekend, dat men lezende geen letters opneemt, zelfs geen woorden, maar heele zinsneden.

Aan dit psychologisch proces van opnemen komt een zekere mate van gedifferentieerdheid in het schriftbeeld ten goede. Deze differentieering kan natuurlijk te ver gaan. In onze taal bestaat zulk een welkome differentieering in het contrast e-ee, o-oo, s-sch, alles ónderscheiden, die, in vele gevallen op zich zelf niet meer redelijk, het herkennen van het geschreven woord vergemakkelijken.

*Ten tweede.* Het gevoel voor den bouw der taal, toch al betreuenswaardig zwak ontwikkeld en onvoldoende gekweekt, zal schade lijden.

*Ten derde.* Allerkostbaarste taalmiddelen worden roekeloos prijsgegeven. Men zal bij het gebruik van den vorm *der* zich hebben te richten 'naar het beschaafde spraakgebruik'. Het beschaafde spraakgebruik kent *der* alleen in staande uitdrukkingen. Met andere woorden: *der* verdwijnt als algemeen gangbare vorm, en daarmee wordt ons de gelegenheid om een opeenhooping van *van de's* naar believeen door *der* te voorkomen, ontnomen. Gevolg: stijlverslapping.

De Engelsche stijl is op vermindering van een herhaald *of the* ingesteld, de onze kan waarlijk geen enkele afzakking in de richting van het vulgaire verdragen. Met verbijstering heb ik onlangs vernomen, dat het Nederlandsche episcopaat zich heeft laten belezen, om in het gebed de woorden 'Moeder Gods' door 'Moeder van God' te doen vervangen. Indien ik katholiek was, zou het mij genoeg zijn, om zoo spoedig mogelijk te verhuizen naar een land waar de uitdrukkingsvorm van mijn geloof voor dergelijke ingrepen gevrijwaard was.

*Ten vierde.* Het Nederlandsch wordt (dit is natuurlijk een bijkomstig argument) minder begrijpelijk voor vreemden. Tot nu toe kon de vreemdeling met eenige kennis van het Duitsch uit onze geschreven taal meer of min wijs worden.

Ziedaar eenige nadeelen van het nieuwe stelsel. Bij het nazien van een drukproef heb ik mij er onlangs rekenschap van gegeven, of ik de spelling-Marchant zou kunnen gebruiken. De conclusie was: volstrekt

niet. In mijn schrijfgewoonten bezig ik voortdurend allerlei vormen als levend taalmiddel, die het nieuwe systeem verbiedt: *den* voor den accusatief, bij wijlen zelfs *uwe* en *eene* wegens den klank.

Men zal mij blijven tegenwerpen: maar het onderwijsargument, de moeite, die er nutteloos (heet het) aan al die rudimenten van een vroegere taalphase wordt besteed! Ik erken het gewicht van het onderwijsargument, maar beslissend acht ik het niet.

Wordt de bedreiging van een algemeen overgaan tot de spelling-Marchant niet afgewend, dan zal, vrees ik, de minister zelf nog eens zijn daad berouwen. Zij, die voor hun persoonlijk gebruik de oude spelling niet kunnen opgeven, zullen op den duur plaats maken voor een geslacht, dat niet anders dan de nieuwe regels heeft geleerd. Maar de radicale vereenvoudigers zullen zich lang niet allen onderwerpen, en *-ies* en *-lik* en *'n* en *ie* (van *dat ie*) zullen als hongerige wolven voor de poort blijven staan, totdat zij nog eens open gaat.

Gelukkig de talen, waar als in het Fransch en Engelsch, de uitspraak zoo ver van de schrijfwijze is afgeweken, dat aan spellinghervorming nauwelijks ernstig kan worden gedacht.

Ik zei het in den aanhef: een werkelijk afdoende oplossing voor het inderdaad ongemeen moeilijke vraagstuk zie ik niet. Van een nationale uitspraak verwacht ik voorloopig weinig heil. Een meerderheidsopinie zegt in zaken als deze ten slotte zoo weinig.

En laat de rest aan den tijd over. Ik leerde reeds omstreeks 1880 op de lagere school te Groningen, dat ik 'geenen minister' behoefde tegen te komen. Voor zijn frisschen moed, niet voor zijn inzicht in de zaak, neem ik niettemin 'mijnen' of ter keuze 'mijn' hoed af.

#### *Aanteekening van de Redactie*

Deze brief lokte enkele reacties uit, die wij hier slechts weer-geven voorzoover zij Huizinga's antwoorden kunnen verduidelijken. Dr M. ter Braak schreef in Het Vaderland van 22 October 1934 over den psychologischen achtergrond van den spellingstrijd, dien hij zag als „schijngevecht over orthographie met een achtergrond van gansch andere belangen”, en wel vooral sociale belangen. Hij constateerde voorts een tegenstrijdigheid tusschen Huizinga's verwerping van de oppervlakkigheid der 'vie romancée', en zijn verdediging van de spelling De Vries en Te Winkel juist omdat die de woorden zoo gemakkelijk te herkennen maakt. Huizinga's gevoel

voor den bouw der taal is in feite een gevoel voor de historie der taal. Ter Braak verwierp namens den gemiddelden taalgebruiker dit verticaal criterium om er een horizontaal voor in de plaats te stellen: het al of niet voldoen van de taal als communicatiemiddel. Schrijver verweet Huizinga dat zijn theorie over de stijlverslapping veronderstelde dat er te weinig creatief taalvermogen, een gebrek aan vitaliteit bestaat. Van stijlverslapping mag men slechts spreken als de mensch niet meer in staat is zich een stijl te scheppen. Tenslotte legde Ter Braak er den nadruk op, dat men een waarlijk levende taal niet eens kan schaden door wijzigingen aan te brengen in het uitwendig apparaat ervan.

#### ANTWOORD AAN DR M. TER BRAAK

Van de gelegenheid, die mij geboden wordt, om op het stuk van Dr M. ter Braak 'Prof. Huizinga en de spelling', in het Vaderland van 22 October, te antwoorden, maak ik gaarne gebruik, te meer omdat ik uit dat stuk moet opmaken, dat ik mij in mijn brief aan den heer Höweler buitengewoon onduidelijk heb uitgedrukt; mijn respect voor Dr t. B's scherpzinnigheid dwingt mij tot die conclusie.

De sociaal-psychologische bespiegelingen, waarmee zijn betoog opent, laat ik voorloopig voor wat ze zijn, om terstond tot de zaak te komen, zijn punten volgende, zooals hij de mijne volgde.

1. Ik meende: „Het schriftbeeld der Nederlandsche taal zal (bij verlies van de oude spelling) onduidelijker zijn geworden”. Dr t. B. heeft mijn argument niet begrepen. Ik zal trachten het duidelijker te maken. Dr t. B. verwijt mij tegenstrijdigheid met vroegere uitingen (ik kan het verband, dat hij zoekt, niet inzien), waar ik nu „de propagandist word voor het gemakkelijk te herkennen woord”. Ik meende, dat het voor iedereen van zelf spreekt, dat een lees- en schrijfbeschaaving als de onze een schriftbeeld noodig heeft, dat zoo snel en zoo gemakkelijk mogelijk tot het bewustzijn doordringt. Om duidelijk te maken, dat in dit opzicht onze oude spelling voordeelen heeft boven de nieuwe, zal ik uitgaan van een nauw verwant en gemakkelijker te begrijpen geval, dat niet op woordspelling maar op letterteekens betrekking heeft. Heeft men wel eens geprobeerd, een bladzijde tekst te lezen, die geheel in hoofdletters is gedrukt? Het kost de grootste inspanning van ons leesorgaan. Dit niet alleen omdat men er niet aan ge-

\* Het Vaderland, 26 October 1934, Avondblad.

wend is, maar omdat onze hoofdletters onderling minder gemarkeerde verschillen vertoonen, meer gelijksoortig zijn, dan de kleine letters, die met de opvallende onderscheiden van uitsteeksels boven en onder den regel, wending naar links en naar rechts, als het ware in onzen geest grijpen. Is dit duidelijk: dat een door differentieering gemarkeerd letterbeeld wezenlijk doeltreffender is dan een eentonig?

Gaan wij dan over op het woordbeeld. Valt het oog op een bladzijde, waarin bepaalde, sterk gemarkeerde lettergroepen de aandacht trekken, – een functie, die bij ons vervuld wordt door de verdubbeling, door het contrast *sch-s* enz. –, dan zullen de begripssymbolen, die het schrift voorstelt, hun zin sneller en lichter meedeelen, dan in een spellingsysteem van groote uniformiteit en eentonigheid. Corresponderen de genoemde markeeringen met bepaalde klankverhoudingen, des te beter, maar essentieel voor de leesbaarheid van 't schriftbeeld is dit niet. Het is volstrekt niet paradox, om, even overgaande op het Fransch en Engelsch, een schrijfwijze *eau* en *eye* doeltreffender, immers opmerkelijker te noemen dan *o* en *i* het zouden zijn. Maar die arme Fransche en Engelsche kinderen, – hoor ik roepen –, die dat alles moeten leeren!

Lieve landgenooten, hoe heb ik het nu met U: heeft men een schrijfwijze van zijn taal voor hen, die lezen kunnen, of voor hen die het niet, of nog niet kunnen? Wie meent, voor de laatsten, kan evengoed de treepanken van onze spoorwagens onverwijld op kleuterhoogte brengen.

2. Ik meende: „Het gevoel voor den bouw der taal, toch al be-treurenswaardig zwak ontwikkeld en onvoldoende gekweekt, zal schade lijden”. Dr t. B. heeft mijn argument niet begrepen. Hij meent, dat ik het heb over het gevoel voor de *historie* der taal. In het geheel niet. Ik had het over de taal als levend organisme, waarvan de constructie en een deel der functies zichtbaar worden voor ieder, die nog weet, wat rededeelen zijn, wat de beteekenis is van vervoeging of verbuiging, wat de werking is van uitgangen of samenstelling. Roept dit alles bij Dr t. B. enkel schrikbeelden van 'ontleding' op, dan beklag ik hem, want dan hanteert hij de taal als een wilde zijn gramophoon. Om kort te gaan, ik had het over 'den gemiddelden mensch' met eenig benul van taal, en stelde in het geheel niet een 'historisch criterium'.

3. Ik schreef: „Allerkostbaarste taalmiddelen worden roekeloos prijsgegeven”.

Ik had het oog op al de vormen en wendingen, die, bij onze zeer bij-

zondere (en zeker niet in alle opzichten gelukkige) verhouding van spreektaal, en schrijftaal, de eerste niet, of nauwelijks meer, de tweede wel kent. Levende functies niettemin, die het volkomen gezonde organisme van onze schrijftaal raker en doeltreffender maken, dan de spreektaal het pleegt te zijn. Het willen conformeeren van de schrijftaal aan de spreektaal, met haar meestal jammerlijk gestamel, heeft vrij wat meer van het stellen van een axioma dan de overtuigingen, die Dr t. B. mij toeschrijft. Men amputeert toch geen gezonde lichaamsdeelen, in de hoop, dat er wel weer nieuwe zullen groeien. „Van stijlverslapping kan men alleen dan spreken, – schrijft Dr t. B. –, wanneer de mensch niet meer in staat is zich een stijl te *scheppen*”. Het is de gewone overschatting van het individueel vermogen tot geestelijke creatie. Dr t. B. is een van de menschen, die nooit zullen weten, hoe klein hun eigen vernuft is in vergelijking met al hetgeen hen bindt aan het verleden.

4. Ik voerde als bijkomstig argument aan, dat „het Nederlandsch minder begrijpelijk wordt voor vreemden”.

Ik dacht daarbij volstrekt niet aan den zeldzamen vreemdeling, die onze taal leert „via de philologische wetenschap” (bedoeld is blijkbaar: volgens wetenschappelijk taalkundige methode). Ik stelde mij integendeel juist dien gemiddelden vreemdeling „met eenige kennis van het Duitsch” voor, die, met een Nederlandsche krant voor zich, probeert, of hij er uit wijs kan worden, en die daarbij, misschien zonder dat hij het zelf weet, op weg geholpen wordt door de correspondenties, die zich in onze verdubbeling van medeklinkers enz. weerspiegelen. Dr t. B. heeft ook dit argument niet begrepen.

Om tenslotte nog een woord te zeggen over Dr t. B.’s psychologische theorie; deze houdt in, dat de strijders over het spellingvraagstuk slechts „een aantal affecten afreageeren met de spellingdiscussie als voorwendsel”. „Allerlei cultureele stroomingen trachten zich onder het mom van een spellingtheorie te laten gelden.” Het is geen onaar-dige bewering; zij klopt geheel met zekere gangbare theorieën van den dag. De woorden ‘voorwendsel’ en ‘mom’ ontsnapten den schrijver waarschijnlijk bij ongeluk: zij hooren in het systeem niet thuis. Bij nader overdenken evenwel is het toch een wijsheid van een wel zeer kouden grond. Het is die wijsheid, die zichzelf meent te bewijzen, door de waarde van al het geestelijke te ontkennen. Meenden wij werkelijk, voor- of tegenstanders, dat onze taal, hoe wij die ook verstaan, een schat, een waarde voor ons was, waarvoor wij opkwamen met een echt



en edel vuur? – Dr t. B. leert ons beter. Hij heeft ons, wat men noemt, *door*. Wij zoeken enkel onze positie, als revolutionairen of als cultuur-dandy's, te handhaven, anders niet.

Wij armen.

*Aanteekening van de Redactie*

In De Telegraaf van 27 October 1934 opponeerde de Heer J. A. Daman, lid van het hoofdbestuur van de Vereeniging tot Vereenvoudiging van onze Spelling, tegen Huizinga's meening als zou in Frankrijk en Engeland de toestand dusdanig zijn, dat aan spellinghervorming nauwelijks ernstig kon worden gedacht. Schrijver beperkte zich ertoe allerlei argumenten aan te voeren om te bewijzen dat er in Engeland in die jaren vele gezaghebbende personen en instellingen van het nut van spellinghervorming waren doordrongen en daarvoor zeer ernstige propaganda voerden. Zijn conclusie luidde dat er kans bestond op vereenvoudiging van de spelling van het Engelsch, al zou dit meer tijd vergen dan in Nederland, waar de vereenvoudiging reeds een feit geworden was.

ANTWOORD AAN J. A. DAMAN

De redactie van De Telegraaf stelt mij in de gelegenheid, het bovenstaande van een beknopt onderschrift te voorzien. Ik doe dat gaarne, en zou den heer Daman, wiens brief ik met belangstelling gelezen heb, het volgende willen antwoorden. Het was mij niet onbekend, dat er ook in Engeland bewegingen voor spellinghervorming reeds sedert lang hebben bestaan. Dat er op dit oogenblik zooveel indrukwekkende namen achter staan, als de heer Daman opsomt, is mij inderdaad nieuw, doch geenszins onbegrijpelijk: de gedachte ligt immers zoo voor de hand. En toch berust het streven mijns inziens op een eminent misverstand. Was ik Engelschman, ik zou mij met de meeste beslistheid aan den anderen kant scharen en den hervormers toeroepen: „Weet wel wat gij doet! Wanneer gij er in slaagt, uw spelling te normaliseeren door het uitwerpen van alle anomalieën, dan zult gij, hoe vreemd het klinke, uw geschreven taal van een harer uitnemendste kwaliteiten hebben beroofd, en wel van deze, *dat het zichtbare begripssymbool, het geschreven woord, juist door zijn vreemde, opvallende, scherp gemarkeerde schrijfwijze, buitengewoon snel tot het bewustzijn doordringt.*” – Dit geldt natuurlijk voor hem, die het eenmaal geleerd heeft. Maar taal en schrift zijn er toch,

\* De Telegraaf, 27 October 1934, Avondblad.

meen ik, voor de lezende volwassenen en niet voor de kinderen en de half-alfabeten. Hebt u, zou ik den heer Daman willen vragen, nooit opgemerkt, dat een bladzijde Engelsch, in haar geheel, sneller te overzien is dan een bladzijde Nederlandsch? Dat komt juist door de anomalieën, door *knight* en *cough* en *gauge* etc..

Dit is wat men noemen mag *het lees-psychologische argument*, dat ik in mijn brief aan den heer Höweler sub 1 behandelde. Ik heb al eerder bemerkt, dat het moeilijk doordringt. Toch is het zeer fundamenteel, zeer exact en in den grond zeer eenvoudig.

#### *Aanteekening van de Redactie*

Op 29 October 1934 sprak minister Marchant in een radio-rede, getiteld „De laatste spellingronde”, over Huizinga’s opvattingen. Spreker liet duidelijk uitkomen dat er van een „omgaan van den ministerraad” geen sprake was: er bestond geen enkele tegenstelling tusschen den Minister van Onderwijs en den ministerraad. Dat voor den staatsdienst de spelling De Vries en Te Winkel bleef gehandhaafd, vond zijn oorzaak in het feit dat invoering van de vereenvoudigde spelling „op stel en sprong” in den staatsdienst en de wetgeving veel dieper zou ingrijpen dan in het onderwijs. Mr Marchant verweet Huizinga dat hij de Nederlandsche beschaving zoo hoog scheen aan te slaan omdat de ontwikkelde Nederlander verplicht was twee Nederlandsche talen (schrijf- en spreektaal) te hanteeren. Na te hebben opgemerkt dat Huizinga’s argumentatie te mager was, besloot spreker met er op te wijzen dat Huizinga als historicus de feiten terecht onderscheidt in blijvende en veranderlijke, terwijl hij in deze kwestie de levende taal van een levend volk aanzag voor iets onveranderlijks. In het volgende artikel beantwoordde Huizinga Minister Marchant en ging hij nog eens in op sommige opmerkingen van zijn andere opponenten.

#### LAATSTE SPELLINGRONDE?

Nu de minister mij de eer aandeed, in de Laatste Spellingronde mij tot tegenstander te kiezen, eischt het spel, dat ik tracht, de mij toegebrachte of toegedachte slagen af te weren en te beantwoorden. Het is een niet alledaagsche onderscheiding, tegen een minister in het open-

\* Nieuwe Rotterdamsche Courant, 7 November 1934, Avondblad D. Dit artikel verscheen op dezelfde datum tevens in het Algemeen Handelsblad en De Telegraaf.

baar in het krijt te mogen treden. Gelukkig land, waar zoo iets nog denkbaar is, ja, door den bewindsman met zooveel woorden wordt aangeboden. Ik zal mijn best doen, mijn hooggeplaatsten tegenstander op gepaste en eerbiedige wijze te raken.

Voorloopig zal het van mijn kant grootendeels afweer zijn.

Het viel mij tegen, te vernemen, dat ik op spellinggebied zoo volstrekt ondeskundig moet heeten, als de minister verzekert. Tot drie-, viermaal toe werd het gesouligeneerd: Prof. H. is niet deskundig. — Ik moge opmerken, dat ik in mijn tijd ook Nederlandsche taalkunde heb gestudeerd, en geruimen tijd in mijn studiën meer linguïstisch dan historisch bleef georiënteerd. Het is, ik geef het toe, lang geleden, maar ik meende, er niet alles van vergeten te zijn. Het baat mij niet: ondeskundig, verklaarde de minister, oordeel, waarin de redactie van Het Volk hem reeds voorging. Prof. H. hoort in het hokje van de geschiedenis, en heeft er te blijven.

Ondeskundigen willen, in een zaak van algemeen belang, die vele kanten heeft, nog wel eens een denkbeeld opperen, dat de overweging waard is. Het is mij niet gegund geweest. Indien mijn open brief van 18 October hier en daar indruk heeft gemaakt, dank ik het aan mijn positie, niet aan mijn argumenten. Mijn argumenten deugden niet, en de minister ontzenuwde ze een voor een, met de zekerheid van een deskundige.

Aangaande de houding van den ministerraad ten opzichte van het vraagstuk schijn ik mij vergist te hebben. Ik neem het onmiddellijk aan, al blijf ik in het duister tasten omtrent de strekking van de laatste aanschrijving in dezen <sup>1</sup>.

De veronderstelling, als zoude mijn voorkeur voor de oude spelling berusten op vrees dat ik met deze spelling het kenmerk van hooge geestelijke beschaving zou verliezen, mag ik wellicht aan mij voorbij laten gaan. Aan de hooge geestelijke beschaving van mannen als D. C. Hesseling, J. J. Salverda de Grave, N. van Wijk, om eenige beproefde nieuwspellers te noemen, wier namen mij het eerst invallen, heb ik nooit een oogenblik getwijfeld.

Waarom zou een ander dan te vreezen hebben?

<sup>1</sup> Aan verschillende rijksdiensten is mededeeling gedaan van een missive van 26 September 1934, No. 640 Kab. M. R., door den voorzitter van den Raad van Ministers gericht tot de Ministers, vermeldende de beslissing van den Ministerraad dat in alle ambtelijke stukken, die rechtstreeks van dit college of van de Rijksdiensten uitgaan, de tot nu toe gebruikelijke spelling-De Vries en Te Winkel zal worden gehandhaafd.

Een termijn, nl. 1 Januari 1936, wordt in het stuk alleen vermeld ten aanzien van te houden dienstexamens.

Ik heb nooit beweerd, „dat de taalgeleerden en letterkundigen en anderen die vereenvoudigd schrijven, met hen allen bij de De Vries en Te Winkelaars zouden achterstaan in het hanteeren der taal”. Van mijn schrijfgewoonten sprak ik enkel als voorbeeld van de redenen, waarom menigeen zich buiten staat ziet, tot de veranderde schrijfwijze over te gaan. Voor een goed verstaander was dit duidelijk. Lag in mijn woord ‘raad van wijzen’ voor ’s ministers voorlichters zoo hoonende spot als deze er in lezen wil? Het bracht een oogenblik het geval over in de sprookjessfeer, meer niet. De verandering der katholieke gebeden noemde ik als teeken van taalverslapping. Met de vereenvoudiging van regeeringswege bracht ik haar niet in direct verband. Ik heb nooit „de schrijftaal aangezien voor een onveranderlijk gegeven”, maar enkel beweerd, dat men een gezonde schrijftaal geen geweld moet aandoen ter wille van conformering aan de spreektaal.

Wat mijn raad betreft, bij het onderwijs De Vries en Te Winkel te handhaven, natuurlijk met de reeds lang gangbare, facultatieve wijzigingen, en de rest op zijn beloop te laten, het zou noch onmogelijk noch onpraktisch zijn. Om uit de verwarring te geraken, waarin de zaak sinds het voorjaar gebracht is, zou natuurlijk een curator in den vorm van een commissie noodig zijn, die den boedel voorloopig regelde. De vereenvoudigers zouden, buiten het onderwijs, even vrij blijven als te voren. Er zouden nog geruimen tijd verschillende wijzen van spelling naast elkaar voorkomen. Met veel geduld, veel overleg, veel ontzag voor afwijkende meening, zou wellicht op den duur een overeenstemming te bereiken zijn.

Thans een eigenaardige kwestie. Onder de zes „artikelen ter regeling van schrijfwijze en gebruik<sup>1</sup> van de Nederlandsche taal” bij examens lees ik<sup>2</sup>: „6. Bij de voornaamwoordelijke aanduiding van zelfstandigheden en bij het gebruik van genitiefvormen als *der*, *dezer*, *des* richt men zich naar het beschaafde *spraakgebruik*<sup>1</sup>.”

Op dien grond schreef ik: „Het beschaafde spraakgebruik kent *der* alleen in staande uitdrukkingen. Met andere woorden: *der* verdwijnt als algemeen gangbare vorm”. De minister nu sprak: „Hij (prof. H.) schrijft er (over het gebruik van den genitief *der*) echter niet juist over. Juist is, dat men bij het gebruik van den vorm zich zal hebben te richten naar het beschaafde *taalgebruik*<sup>1</sup>. Niet juist is, dat het beschaafde *taalgebruik*<sup>1</sup> *der* alleen kent in staande uitdrukkingen”.

<sup>1</sup> Cursiveering van mij, H. <sup>2</sup> Mededeelingen van het Dep. van Onderwijs, K. en W., 1e jaargang no. 5 1934, p. 340.

Hoe nu : spraakgebruik of taalgebruik? Het maakt hier een geweldig onderscheid. Spraakgebruik duidt op de spreektaal, taalgebruik op spreek- en schrijftaal beide. In de spreektaal leeft *der* buiten staande uitdrukkingen niet (wat ik schreef, was volkomen juist), in de schrijftaal leeft het zeer zeker! – Wat bedoelt de minister: het een of het ander? Een gewichtige herziening van artikel zes? Of was taalgebruik voor spraakgebruik in de radiorede enkel een lapsus memoriae? Zoo hier misverstand is, ligt het niet aan mij.

In de uitvoerige bestrijding van mijn punten door den minister mis ik er een, namelijk het eerste en voornaamste. Het luidde in mijn open brief: door de thans voorgeschreven veranderingen zal „het schriftbeeld der Nederlandsche taal onduidelijker” in plaats van duidelijker worden. Over dit punt vind ik in de verslagen, die mij ten dienste stonden <sup>1</sup>, en die ik onderling vergeleek, slechts een enkel woord. Op mijn bewering: het schriftbeeld wordt minder licht toegankelijk, antwoordt de minister: „Hoe weet hij dat? Heeft prof. H. ervaring van het lezen? Ik vrees, dat hij de proef niet heeft genomen. Immers”... hier gaat het betoog op iets anders over. De minister gaf dus een vraag ten beste, en opperde een twijfel. Een bestrijding lag daarin niet. Op de vraag geef ik, daar het punt mij van zeer veel belang schijnt, gaarne een antwoord.

Mijn meening, dat de vereenvoudiging onze taal moeilijker leesbaar zal maken, – en wel blijvend, niet tijdelijk, tot men er aan gewend is –, motiveerde ik in mijn brief wellicht al te beknopt. Ik heb althans bemerkt, dat het argument door meer dan één lezer niet is begrepen. In Het Vaderland van 26 October en in De Telegraaf van 27 October heb ik het in een replek wat nader kunnen toelichten.

Laat mij nog eenmaal trachten, het voor allen, wien een goede spelling waarlijk ter harte gaat, zoo duidelijk mogelijk te formuleeren.

De schrijfwijze van een taal berust op een systeem van in lettergroepen zichtbaar weergegeven symbolen, die ten doel hebben, de begrippen of bepalingen, door die symbolen voorgesteld, bij het lezen zoo snel en zoo gemakkelijk mogelijk tot het bewustzijn te doen doordringen. Allersnelste herkenbaarheid der symbolen is voor een cultuur, die, als de hedendaagsche, leeft van het gedrukte woord, *het* criterium van een goede schrijfwijze.

<sup>1</sup> Uit de N.R.C., het Alg. Handelsblad en Het Vaderland. Ik had „als niet-luistervink zijnde” (om met den onvolprezen Jo Spier te spreken) en niet verdacht op de eer, die mij te wachten stond, de radiorede zelf niet gehoord. Een volledige tekst ervan heeft niet tot mijn beschikking gestaan.

Bij het lezen nu neemt de geest groote complexen van omvangrijke lettergroepen in eens op. Elke lettergroep (of woord) is des te sneller te vatten, naarmate haar zichtbare gedaante scherper gemarkeerd is. De vraag, in hoeverre de teekens elk voor zich tevens de taalklanken min of meer nauwkeurig aanduiden, is bij dit proces van zeer ondergeschikte beteekenis. Zoodra ik het schriftsymbool *knight* zie, staan tegelijk de voorstelling 'ridder' en de klank 'najt' in mijn bewustzijn. De training, die de geest voor het vastleggen van dergelijke associaties noodig heeft, wordt doorgaans veel te gewichtig voorgesteld. De gemiddelde intelligentie van het kind is grooter dan men voorgeeft, en het belang der mogelijkheid, om in het schrift den geestelijken band met vorige geslachten in stand te houden, is wel eenige inspanning en schooluren waard.

Iedereen die de talen behoorlijk beheerscht, kan zich gemakkelijk rekenschap geven, dat een bladzijde Fransch of Engelsch, waarvan de spelling door en door verouderd, onregelmatig, ja, schijnbaar absurd is, er doorzichtiger, klaarder, sprekender uitziet dan een bladzijde Nederlandsch of Duitsch, met hun veel meer met de taalklanken overeenstemmende spelling. Tot zekere hoogte zijn het de anomalieën, of althans de variaties, de schakeeringen, de onverwachtheden, die een spelling praktisch en deugdelijk maken. Wanneer velen dit moeilijk zullen kunnen toegeven, spruit dat voort uit twee oorzaken: ten eerste, dat men zich niet losmaakt uit den waan, dat men letters leest, terwijl het in waarheid woorden en zinsdeelen zijn, die de geest grijpt; ten tweede, dat ons paedagogisch instinct ons te weekhartig maakt en doet vergeten, dat het voordeel van een *treffende spelling*, voor den volwassen lezer oneindig gewichtiger is dan de, meestal zeer overschatte, moeite, die kind en onderwijzer aan een betrekkelijk moeilijke spelling te besteden hebben.

Met aristocratische of conservatieve neigingen heeft dus deze voorkeur voor een traditioneele spelling met hare onregelmatigheden, niets te maken. En ook minder dan men denken zou met wetenschappelijke taalkunde. „Men dient allereerst te weten, welke schrijftaal taalkundig juist is”, zeide de minister. Illusie, die enkel verraadt, dat mr Marchant in taalkundig denken niet thuis is. Men kon evengoed zeggen: men dient allereerst te weten, welke eikeboom botanisch juist is. Een schrijftaal en hare schrijfwijze zijn een product van groei, willekeur en traditie, niet van wetenschappelijk overleg.

Passen wij nu deze overwegingen toe op het vraagstuk der Neder-

landsche spelling, dan valt het volgende op te merken. De Nederlandsche spelling, om 't even welke, lijdt aan het euvel, dat zij een overmatig ruim gebruik moet maken van het teeken e, en daardoor dreigt eentonig te worden. Dat eentonigheid voor een schrijfwijze beteekent onduidelijkheid, is, meen ik, aangetoond. De afwisseling van e en ee, onverschillig of deze correspondeert met klankverschillen, brengt een varieering, een verlevendiging in het schriftbeeld, maakt het duidelijker, dus deugdelijker. Hetzelfde geldt van de schakeeringen o – oo en s – sch; ze zijn alleen minder frequent, dus minder belangrijk. Heft men deze hulpmiddelen tot snelle herkenbaarheid der schriftsymbolen op, dan maakt men de schrijfwijze van zijn taal niet eenvoudiger, dus beter, maar eentoniger, dus slechter. Objectief slechter, psychologisch minder bruikbaar; ik herhaal: dit is niet een kwestie van wennen.

De minister zeide: „Ik heb goeden grond, om aan te nemen, dat ook naar het oordeel van prof. H., uit wetenschappelijk oogpunt, op de wijziging geen aanmerking is te maken”. – Zeer zeker heb ik uit wetenschappelijk oogpunt bezwaar, alleen niet van louter taalkundigen, maar van cultuur-psychologischen aard. Of mag ik mij ook daarmee niet inlaten?

„Schrijfwijze en gebruik van de Nederlandsche taal”. Het staat in 's ministers eigen publicatie duidelijk erkend, dat het volstrekt niet alleen de spelling betreft, maar de taal zelve. Ernstiger dan de spellingveranderingen blijft het in de praktijk uitbannen van de vormen, die wel in de schrijftaal, niet in de spreektaal leven. Welke onderwijzer van de nieuwe leer zal den kinderen het juiste gebruik dier vormen nog bijbrengen, als de zes artikelen hem er niet meer toe verplichten? Gevolg: een verwarring en schade, waarvan men nog geen voorstelling heeft. De artikelen 4, 5 en 6 der examenvoorschriften beteekenen, hoe men ook van neen schudt, een verarming der levende taal en een aantasting der geestelijke vrijheid.

De waan, dat men met deze dingen de eischen van het praktische leven dient, met zijn tijd meegaat enz., berust op een algeheele miskenning van hetgeen taal en schrift beteekenen. Wie overtuigd blijft van het enorm gewicht der traditie voor een taal, wordt als conservatieve geest betiteld, en de meeste menschen zijn voor niets zoo bang als conservatief genoemd te worden. Reeds hierom heeft de spellinghervorming goede kansen. Was het noodig, met een Uiver-geluid te eindigen, waar de laatste ronde reeds bij voorbaat gewonnen werd verklaard?

„De strijd is gewonnen”, sprak de minister. Misschien. Ten koste waarvan zal eerst de toekomst kunnen leren. *Victrix causa diis...* – Hebben de goden inderdaad reeds gesproken? Men weet: hun molens malen langzaam. – Wij moeten afwachten.



## TENDENS

De uitgang -ens komt in het Nederlandsch voor in de woorden *lens*, *grens*, *trens*, *pens* en *flens*, misschien nog enkele meer, bij kollewijners bovendien in *mens* en *wens*. In gevallen, waarin het Duitsche *Tendenz* beter voldoet dan *strekking*, en *Reminiscenz* beter dan *herinnering* gebruike men *tendentie* en *reminiscentie*, de Nederlandsche vormen, die eraan beantwoorden, gelijk *intelligentie* aan *Intelligenz*. Voldoen ook deze niet, dan schrijve men duidelijk 'tendenz' en 'reminiscenz', met zware aanhalingsteekens. Wie *tendens* en *reminiscens* zegt en schrijft, geeft daarmee blijk, noch Nederlandsch, noch Latijn, noch Duitsch te kennen. Er is geen reden, waarom hij niet een *correspondens* zou voeren met *Zijne Excellens*, (in de *residens*) ten einde een *audiens* aan te vragen. Toch is er een woord, waarin een soortgelijke *s* reeds lang burgerrecht heeft gekregen, namelijk in *cadans*. Het geval is een weinig anders: de tweede *a* toont aan, dat het uit den Franschen vorm *cadence* is overgenomen. De vorm *cadans* komt blijkens het Woordenboek der Nederlandsche Taal reeds in de 17e eeuw voor. De muziek kent daarnaast ook den Duitschen vorm *kadenz*.

Op grond van *cadans* kan dus iemand zeggen: zie je wel, al zulke vormen krijgen tenslotte burgerrecht, en ik blijf lekker *tendens* zeggen en schrijven. Maar ik blijf hem erom verachten.

\* De Gids, 92e Jrg. no. 10, October 1928, p. 124—125. P. N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

## AANHANGSEL

*In het woord Ten Geleide, afgedrukt in Deel I, hebben wij het vertrouwen uitgesproken dat ons van Huizinga's geschriften niets belangrijks zou zijn ontgaan.*

*Nadat de publicatie der VERZAMELDE WERKEN reeds geruimen tijd voortgang had gevonden, kwamen ons evenwel dank zij de opmerkzaamheid van enkele kenners van Huizinga's werk, die wij daarvoor gaarne onzen dank betuigen, twee dagbladartikelen onder oogen, waarvan het bestaan ons voordien onbekend was. Beide hadden een plaats moeten vinden in Deel II, dat echter reeds verschenen was. Wij plaatsen hen nu in een Aanhangsel aan het slot van Deel VIII.*

*De Redactie*



## DE EENHEID NEDERLAND-ORANJE

In de kraamkamer op Soestdijk ademt nu in zoeten kinderslaap Nederland's toekomst. Het gezegende uur, dat aan ons volk het voortbestaan van zijn Koningshuis belooft, is zwaar van gewicht als een gouden schakel in een keten van eeuwen. Het belooft vastheid aan den Staat en duurzame eenheid aan de natie. Het scheidt een nieuw vertrouwen, en geeft aan den naam Nederland helderder klank, nu in dien naam, ook voortaan, die van Oranje verwacht mag worden mee te klinken. Want in dien samenklank ligt voor ons volksbestaan een kracht, die wij nauwelijks zouden kunnen ontberen.

De figuur Oranje en Nederland, de zin van die innige verbintenis, is in de geschiedenis van Europa geheel eenig te noemen. Het historisch verloop, waardoor die band geworden is wat hij is, en blijven moege, wijkt te eenen male af van de wijze, waarop in andere landen een staatsvorm zich bevestigd heeft. De geschiedenis van onze nationale wording en voortgang bestaat uit een opeenvolging van nooit voorziene wendingen. De geschiedenis is altijd onvoorspelbaar; zij valt altijd anders uit, dan iemand heeft kunnen denken. Doch zooveel haast ondenkbare lotsbeschikking als de historie ons ten deel gaf, wordt elders nauwelijks gezien. Zie eerst de oorsprongen van onzen Staat. Een kleine groep gewesten, in schier hopeloozen opstand, zweert den machtigsten vorst der Christenheid af als tyran. Om een zelfstandige staat te worden? Niemand dacht er aan. De groote strijder voor de vrijheid zoekt zelf in zijn laatste dagen het graafschap, dat hij uit nood wil aanvaarden, onder vreemde souvereiniteit veilig te stellen. Wat zou er van geworden zijn? Geen staat noch natie Nederland, dat is het eenige wat men ervan zeggen kan. En dan, na drie jaren van louter verraad en mislukking, — het verlies van Antwerpen, de vergeefs aangeboden souvereiniteit, Leicester —, staat daar een zonderling en nog wankel staatsgewrocht, een los verbond van gewesten, zooals de tijd ze overal kende en sinds eeuwen gekend had, bonden, die doorgaans even snel vergingen als ze opkwamen. Doch deze Unie van Utrecht hield stand. Haar staatsrechtelijke basis was zoo zwak mogelijk. De vereenigde gewesten borgen hun oude zelfstandigheid onder een staats-

\* Dit artikel werd geschreven op verzoek van de redactie van het Nieuwsblad van het Noorden, die zich voor den nationalen feestdag, volgend op de geboorte van Prinses Beatrix, tot Huizinga wendde als promotor van haar moeder, Prinses Juliana. Nieuwsblad van het Noorden, 1 Februari 1938, vierde blad, p. 13—14.

leer, die een historische fictie was: die van de prioriteit der Staten vóór den Vorst. De strekking van die leer strookte echter met het staatsbeginsel van het Calvinisme, dat de zielen staalde in den strijd. Het was een noodbouw, die bond van gewesten: als hoogsten civielen en militairen ambtenaar had men den stedehouder, neen nog vreemder: meer dan één stedehouder, quasi, van den afgezworen vorst! Maar die stedehouders waren uit het huis van Nassau, van gevestigde Nederlandsche faam, en de voornaamste van hen droeg den titel van dat verre en vreemde Prinsdom, waarmede hij en zijn erven nauwelijks, en het land nooit eenige aanraking heeft gehad: Oranje. En, met zijn neef in Friesland, toont zich dan de jonge Maurits een veldheer van den eersten rang, en sluit in weinig jaren de heining, waarbinnen de opgroeiende Republiek der Vrije Provinciën nu welhaast veilig stónd.

In dat Nederland van de glorie der zeventiende eeuw groeit nu die dubbele gehechtheid aan het stedelijk-patricische staatsbestel en aan het Huis van Oranje. Die liefde was volstrekt niet zoo tegenstrijdig, als latere scheuring haar bij wijlen zou maken, en kortzichtige of bevooroordeelde geschiedbeschouwing haar somtijds blijft zien. Hoort men dan niet in Vondel beide tonen klinken, den toon van Oranje en dien van Amsterdam?

Het is met de opkomst en den aard van Nederland's Oranjeliefde zeer bijzonder gesteld. In de meeste andere landen hebben zich de nationale gevoelens van liefde en trouw gehecht aan het koningschap als zoodanig of aan een eeuwenoude dynastie, die het droeg. Zij gelden steeds den Souverein zelf, of meer abstract de Souvereiniteit van den Staat. In onze Republiek ging het anders. De nationale aanhankelijkheid ging hier niet uit naar den Souverein. De souvereiniteit berustte immers bij de Staten der Provinciën. Wat voor dierbaren klank nu ook de namen Holland, Friesland, Gelderland mochten hebben, bij deze denkbeelden was geen plaats voor een bloeiende liefde, nog minder bij de uiterlijke manifestatie van de Unie zelf, de Staten Generaal. Kon dan zulk een liefde uitgaan naar den eersten dienaar van den Staat, naar den Stadhouder of den Kapitein Generaal als zoodanig? Ook dat deed zij niet. Men was niet gehecht aan het Stadhouderschap, dat zonderling orgaan, op zichzelf, getuige de gemakkelijkerheid, waarmee men het prijs gaf, zoodra er geen Oranjevorst klaar stond om het te aanvaarden. Bijna de geheele straalbundel van warm en levend nationaal gevoel ging uit naar den Prins, naar den nazaat van Prins Willem. In dit land van nijvere burgers, vrije boeren en eenvoudigen landadel stak een rijks-

vorstelijk en allodiaal-Fransch geslacht als dat van Nassau-Oranje hoog genoeg boven allen uit, om het voorwerp te kunnen zijn van een loyauteit en vorstenvereering, die elders den glans van een koningskroon behoefden.

Toch was het niet om zijn vorstelijk aanzien, dat het Oranjehuis die vereering, zooals zij schalt en schittert in Vondel's verzen, deelachtig werd. Het genoot die liefde, omdat het in Prins Willem de vrijheid gegrondvest had, omdat het in Maurits en Frederik Hendrik voortging, die te beschutten en te bevestigen, omdat voor 's Lands vrijheid het bloed gevloeid had, niet van den grooten Zwijger alleen, maar ook van twee der Friesche Stadhouders, Ernst en Hendrik Casimir, beiden in het veld geseuvelde. Alleen reeds louter militair beschouwd: welk een staat van dienst, die van de Nassau's voor de Republiek: naast de genoemden nog de tweede Hendrik Casimir, die nooit van een krijgs-wond genas en toch nog jaren dienen bleef, Jan Willem Friso, wiens ontijdige dood in onmiddellijk verband stond met zijn plichten te velde.

Men heeft in Nederland eigenlijk nooit gemeend, aan den eerbied voor het Vorstenhuis tekort te doen, door ook van fouten en tekortkomingen, door zijn leden begaan, te gewagen. De politiek van Frederik Hendrik had haar bedenkelijke zijden, die van Willem II was vol gevaar, Willem V ontbrak het aan talenten. De fortuna, die ons begunstigd heeft bediende zich niet uitsluitend van Oranje. Men kan zonder overdrijving beweren, dat juist de tegenstelling van de twee machtsbeginselen voor het voortbestaan van onze vrijheid heilzaam is geweest: hier dat der Unie, geactiveerd door het Stadhouderschap in het Oranjehuis gevestigd, daar dat van de stedelijke oligarchie, die den grondslag vormde van onze burgerlijk-mercantiele maatschappij. Juist de afwisseling der beide stroomingen is staat en volk ten goede gekomen. Een militair-dynastieke politiek als die van Prins Willem II in het hoogtij der overwinning paste niet in het kader van onze maatschappij, en voerde den Staat op gevaarlijke hellingen. Twintig jaar later had Jan de Witt's edele waan, dat koningen verdragen hielden, het land, nog altijd op de toppen van zijn welvaart, aan den rand van een afgrond gebracht. Weer sloeg het evenwicht om. En ook toen bleef de vrijheid bewaard.

De redding uit den nood van 1672 blijft de treffendste lotsbeschikking uit onze historie. Het ging deliberaat op de vernietiging van onzen Staat aan, door de machtigste Rijken van Europa. Vergeten wij niet, dat

de formeele erkenning van de legitieme basis van den Staat in 1672 nog geen vijftig jaren oud was. Wanneer men zegt, dat Willem III toen den Staat gered heeft, zegt men te veel. Met al de geestkracht, overtuiging en talenten, die hij aanstonds zou ontplooien, had hij den Staat niet kunnen redden. Maar dat die Staat gered kon worden, dankte hij aan het feit, dat een Oranje klaar stond om de verslagen natie te bezielen. Zonder een Oranje was redding nauwelijks mogelijk geweest, en niemand had tot die redding meer kunnen bijdragen dan juist die ernstige, stroeve jonkman met het zwakke lichaam en den geest van staal.

Wie den gang van 's Lands historie goed verstaat, zal Oranje kunnen zien als drager ook van onze roemrijke republikeinsche tradities. Oranje is in en uit de Republiek omhoog gestegen, gevoed door al de krachten, die ons volk levend maakten. Het is dwaasheid, en het was reeds dwaasheid een eeuw geleden, om zich blind te staren op de tweespalt van 1618 en de verschaalde leuzen van Keezen en Oranjeklanten, door Bilderdijk's felheid met nieuw virus ingedruppeld. Het zou verkeerd zijn, Oldenbarnevelt en Jan de Witt nog altijd te zien in hun contrast tot Oranje, in plaats van samen met Oranje in hun gemeenschap als grooten van ons staatkundig verleden, dat uit zou monden in de consequentie, die van den beginne af zich vagelijk had afgeteekend: Oranje soeverein, de Republiek een monarchie. Zoo werd het in 1814. „En Nassau's leeuw werd die van Nederland'', zooals Da Costa dichtte. Maar was het wel Nassau's leeuw? Zij waren beide van goud, de leeuw van Nassau en die der Zeven Provinciën, maar de eerste, op zijn veld van blauw met gouden blokken, droeg te voren geen zwaard en pijlbundel. Was het dan niet veeleer de leeuw van het *Concordia res parvae crescunt*, die thans van het roode veld verhuisde naar dat van Nassau? Hoe men het ook opvatten wil, in het embleem van den verjongden Staat waren op even zinrijke als historisch juiste wijze de symbolen versmolten van de beide beginselen, die den ouden Staat gedragen hadden.

De omstandigheden, waaronder de Republiek zich in 1795 had omgezet van een losse Unie in een eenheidsstaat, en waaronder deze laatste zich eerst tot Napoleontisch koninkrijk verheven, daarna tot een aantal departementen van het Keizerrijk vernederd had gezien, waren zoo overwegend van wereldhistorischen aard, dat in die wisselingen het conflict Patriotten tegen Oranje slechts een ondergeschikte rol heeft gespeeld. Het was de vloedgolf van den tijd, die over ons,

gelijk over anderen, heenbruiste. Toen zij weder afliep, bleek er veel minder weggespoeld, dan men had kunnen vreezen of hopen. Het was in zekeren zin gelukkig, dat niet uitsluitend wij zelf over ons nieuwe staatsbestel te beschikken hadden. De mogendheden beschikten, maar zij erkenden wat in 1813 de volkswil had uitgesproken: herstel onder Oranje. Het heeft in den regel weinig zin, zich te verdiepen in niet vervulde mogelijkheden uit het verleden. Wil men niettemin aan die neiging eens een oogenblik toegeven, dan rijst de vraag: ware in 1814 een herstel der Republiek denkbaar geweest? De heeren van het Weener Congres waren op republieken niet verzot. Maar zij herstelden toch het Zwitsersche Eedgenootschap. Waarom dan niet de Republiek der Zeven Vereenigde Provinciën, of zelfs een van de zeventien Vereenigde Nederlanden, waar toch het Zuiden evengoed als het Noorden sterke federale traditiën bezat? De taak van bolwerk tegen Frankrijk, die Engeland ons bestemde, kon men aan een Staat der Nederlanden naar Bourgondischen trant, maar van republikeinsche gedaante evengoed toedenken als aan een Koninkrijk, en van het federatieve beginsel waren de beredderaars van Europa niet ongediend, getuige hun creatie van den Duitschen Bond. Het antwoord op de vraag ligt voor de hand; de Nederlanden werden een Koninkrijk, omdat er een Oranje klaar stond, en omdat na twee eeuwen van roemrijke vrijheid eenerzijds en staatkundige verduistering anderzijds, de traditiën van het Noorden, die naar Oranje wezen, zwaarder wogen dan die van het Zuiden. Op een andere en minder dramatische wijze dan in 1672 herhaalde zich het verschijnsel, dat toen den Staat gered had: de aanwezigheid van een Oranjevorst bepaalde het gesternte, waaronder de Staat herboren werd.

Het feit, dat de nieuw gesmede vorm van een vereeniging van al de Nederlanden geen stand hield, is slechts voor een klein deel toe te schrijven aan persoonlijke en vermijdbare fouten van Koning Willem I. Er waren krachten werkzaam, die zelfs een grooter staatsman, dan de begaafde, krachtige en welmeenende koning was, te machtig zouden zijn geweest. Een staatkundig genie van den allereersten rang had wellicht de vereenigde Nederlanden tot een hecht lid van het Europeesche staten-systeem kunnen bevestigen, maar dan nog alleen onder gunstiger omstandigheden dan aan Willem I gegund zijn geweest. Het heeft niet zoo mogen zijn, en wat men ook over vervlogen mogelijkheden zou willen napleiten, het nu tot de grootte der voormalige Republiek gereduceerde Koninkrijk heeft zich in ieder geval gelukkig te prijzen,



dat het met die reductie het gevaarlijke euvel van nationale heterogeniteit is ontgaan. Het Koninkrijk der Nederlanden heeft in zijn tegenwoordige gedaante thans een verleden als monarchie van 107 jaren, of rekent men van 1815 af, van 123 jaren. Dat is allebei een aanzienlijk langer periode van continuïteit in den staatsvorm dan de Republiek ooit had gekend, waarin de wisselingen tusschen stadhouderlijke en stadhouderlooze tijdperken elkander opvolgen in een reeks van 63, 22, 45 en 48 jaren. Nederland is thans reeds langer een koninkrijk geweest dan den tijdsduur van Maurits' begin tot na den dood van den Koning Stadhouder. De monarchale regeeringsvorm heeft zich hecht in onzen bodem geworteld. Van de staatkundige idealen der Republiek is reeds lang niets meer levend gebleven. Het gewestelijk particularisme van eertijds heeft plaats gemaakt voor een stevige eenheid, met zooveel trekken van een gezond regionalisme als het staatsorganisme gemakkelijker verdraagt. Toch zaten de traditiën van monarchie en legitimiteit den Nederlander niet in het bloed, zooals zij het den Brit bij voorbeeld doen. In het naturel van ons volk werkt het republikeinsch verleden, zoo ook onbewust, nog wel degelijk na. Het element, dat het Koningschap in Nederland hecht en eigen heeft kunnen maken, lag in het feit, dat het Oranje was, die de kroon droeg. Deze innige verbinding van de idee van den Staat zelf aan een bepaald Huis levert een treffend voorbeeld van de kracht, waarmee in het leven van een natie de historie meespreekt. Oranje is gedurende al den tijd sedert het herstel der onafhankelijkheid de groote katalyseerende factor in den Staat geweest. Het heeft gaandeweg Nederland, niet politiek, maar wel nationaal homogeen gemaakt. Dank zij het prestige van de Kroon kon al spoedig de ingeroeste tegenstelling, die eenmaal staats- en prinsgezinden had geheeten, uitslijten. Er bestond geen republikeinsche reserve meer tegenover den nieuwen Staat. De Keezen van voorheen waren verzoend, en hun naam raakte vergeten. Een voorbehoud van ernstiger aard bleef echter nog bestaan, en wel bij de Nederlandsche Katholieken. Zij hadden in de negentiende eeuw nog niet aanstonds hun volle instemming kunnen geven aan een Staat, die zijn beginsel ontleende aan een opstand tegen een wettig gezag, dat ten nauwste met hun Kerk verbonden was. Er was eigenlijk geen reden, waarom ook de katholieken de afzwering van den tyran op zich zelf niet zouden billijken. Hun voorzaten hadden het in feite ook gedaan. Maar de ontworteling van hun Kerk konden zij den ouden Staat der Zeven Provinciën onmogelijk vergeven, en het nog sterk confessioneel gekleurde historischebeeld gaf

hun den stichter der vrijheid, Oranje, nog in de eerste plaats als ketter te zien. Eerst hun volkomen bevrediging op politiek gebied, gepaard aan een meer gematigde en objectieve geschiedbeschouwing, heeft op den duur ook hun voorbehoud doen verdwijnen, en het katholieke volksdeel ten volle tot belijders van het nationale ideaal gemaakt, dat in Oranje zijn symbool heeft.

In den jongsten tijd voltrok zich nog een nieuw proces van nationale assimilering in en door Oranje: de S.D.A.P. staat niet meer stroef op haar standpunt van degelijk-rationeel republikeinendom, en huldigt zachtens mee. Zoo sterk werkt deze zuurdeesem door: ook zij, die krachtens heel hun leer moesten tegenstreven, streven mede.

Dat er van Oranje een krachtige werking uitgaat, die de deelen des Rijks Overzee met het moederland verbonden houdt, wie zal het betwijfelen? Dat het bezit van het Huis Nederland's aanzien in de wereld verhoogt, hoe zou men het kunnen loochenen? Dat het Huis van Oranje, krachtens zijn gansche geschiedenis, en door het persoonlijk wezen van de edele Vrouwe, die reeds zoo lang den zwaren last van Oranje's taak voor Nederland heeft gedragen, juist die beginselen van vrijheid, recht en menscheijkheid waarborgt, die de wereld van heden zoo bitter noodig heeft, wie is er niet in het diepst van zijn ziel van overtuigd? Het valt moeilijk, zich een Nederland zonder Oranje te denken. En toch heeft de kans, dat dit werkelijkheid zou worden, reeds meer dan eens beangstigend nabij geschenen. Wat al hoop hangt er nu aan het jonge leven, dat thans het middelpunt inneemt van onze nationale gedachten!

Dit land Nederland is in heel zijn bestaan eigenlijk altijd een wonder geweest. Het was een wonder, dat volk en staat als zelfstandig element in Europa opkwamen en vorm kregen. Het was een wonder, dat omstreeks 1600 dit klein bestel van afgelegen streken in een wereld, die alom naar despotische staatsvormen neigde, op zijn manier, een zonderlinge, de vrijheid verwezenlijken kon en met die vrijheid een mate van verdraagzaamheid, waarmee het, hoe gebrekkig dan ook, de andere landen overtrof. Het was een wonder, dat die jonge Staat een handelsmacht kon vestigen, die hem tijdelijk ver boven eigen krachten verhief. Het was een wonder, dat hij niet voor de stormvlagen van uitheemsch geweld bezweek, het was een wonder, dat hij, uitgevaagd en weer herrezen, zijn rijk bezit in Oost en West mocht herkrijgen, en dit gaandeweg kon omzetten tot het best bestuurde tropische gebied ter wereld. Het was een wonder, dat die Staat als een eiland van vrede on-

gedeed overeind bleef in de losgebroken razernij van den wereldoorlog. Het is een wonder, dat hij met eere en waardigheid in de boosaardige wereld van heden niet onveiliger staat dan grooter rijken rondom. In al dat wonderlijk lotsbestel was van den beginne af steeds Oranje deelgenoot. Aan het teere wonder van een nieuw menschenleven hangt thans de bestending van die heilzame en gezegende lotsgemeenschap van bijna vier eeuwen: de verbintenis van Nederland en Oranje.

## MAG DE MARE GEDEMPT WORDEN?

Wanneer, gelijk het Gemeentebestuur van Leiden in beginsel besloten heeft, de Mare wordt gedempt, dan zal de stad een verkeersweg rijker zijn. Een goeden verkeersweg? – Neen, een hoogst gebrekkigen. Want zonder de consequentie van verbreding der Marebrug en demping ook van de Nieuwe Mare (wat het scheepvaartverkeer verbiedt) is de winst gering. – Een noodigen verkeersweg? – Men mag het betwijfelen. De Mare is slechts druk op enkele uren van den dag: een strenge verkeersregeling maakt het, nu de Brandewijnsteeg verbreed is, zeer goed mogelijk, opstoppen te voorkomen. Het grondeuvel, dat Leiden nu eenmaal *langs* den Rijn is gebouwd, en dwarse hoofdaders mist, is toch niet te verhelpen, zeker niet door demping van de Mare.

Wat zal de stad armer zijn? Een bekoorlijk gebogen stemmig grachtje, met twee onvergelykelijke stadsgezichten aan de beide uiteinden: van den Ouden Singel in de richting der Marekerk, en bij het Huis ter Lugt. De Marekerk kan men gerust sloopen, als zij niet meer aan het water staat.

Is het verlies gering? – De grachten zijn in een Hollandsche stad wat de oogen zijn in een aangezicht. De hoofdschoonheid van Leiden, die zoo sterk spreekt ondanks den geringen rijkdom aan mooie oude gevels, ligt in het beloop van haar grachten. Men kan er niet straffeloos een van omzetten in... een troosteloos onding, zonder de harmonie van het geheele stadsbeeld te schenden. – Is er nog niet genoeg verminkt door een vorig geslacht, dat blind was voor wat thans iedereen ziet?

Niemand ontkent het gewicht van de eischen van het verkeer. Doch bij ieder dempingsplan moet weer worden afgewogen, wat de algemeene winst is en wat het verlies. In het thans aanhangige geval is de conclusie onvermijdelijk:

De Mare mag *niet* gedempt worden.

\* Nieuwe Rotterdamsche Courant, 16 Mei 1923, Avondblad B, p. 1.





